UNIVERSITATEA „REGELE FERDINAND I." CLUJ-SIBIU

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

PUBLICAT

DE

ALEX. LAPEDATU ŞI IOAN LUPAŞ
Profesori de Istoria Românilor la Universitate
Membri ai Academiei Române

VIII

1939—1942

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ DIN CLUJ", SIBIU
1 9 4 2

UNIVERSITATEA „REGELE FERDINAND I." CLUJ-SIBIU

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

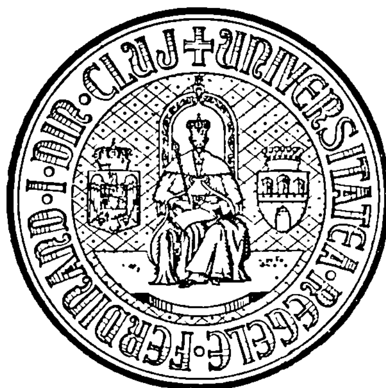
PUBLICAT

DE

ALEX. LAPEDATU şi IOAN LUPAŞ
Profesori de Istoria Românilor la Universitate
Membri ai Academiei Române

VIII

1939—1942

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ DIN CLUJ", SIBIU
1 9 4 2

Acest, al VIII-lea, volum din „Anuarul Institutului de Istorie Națională" de pe lângă Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj, cuprinzând o seamă dintre studiile și lucrările pregătite de membri Institutului în cursul anilor 1939—1940, ar fi trebuit să apară cu mult mai de vreme. Intârzierea apariției este însă justificată prin nefastele consecințe ale cunoscutului dictat din ziua de 30 August 1940.

„Institutul de Istorie Națională" a fost nevoit să-și întrerupă atunci activitatea inaugurată la Cluj înainte cu două decenii, să-și părăsească adăpostul pe care izbutise a și-l crea în condițiuni optime într'un imobil al său (Str. N. Iorga 11) — propriu să-i asigure nu numai încăperile necesare pentru birouri, pentru bibliotecă și pentru întrunirea membrilor în ședințe destinate comunicărilor de specialitate, ci și un apreciabil venit anual din chirii, dându-i astfel putința să-și acopere în cea mai mare parte din mijloace proprii cheltuielile de tipar ale publicațiunilor sale științifice, fără subvenţiuni speciale din bugetul Statului.

Calea pribegiei spre noul local din Sibiu a pricinuit deci „Institutului de Istorie Națională" — în afară de pierderea unui număr de cărți și de manuscrise, rămase probabil în vechiul local din Cluj sau risipite în edificiul unei școli primare din Turda, — o situațiune din cele mai precare, lipsindu-l de principalul izvor de venituri și împiedecându-l în desfășurarea normală a unei activități care s'ar fi cerut continuată fără zăbavă.

In ce privește în deosebi tipărirea acestui volum — VIII — se cuvine să amintim că ea a fost începută la Cluj, continuată apoi la București, unde se refugiase „Cartea Românească" (Calea Șerban Vodă, 158), pentru ca după cutremurul teluric dela

10 Noemvrie 1940 să-şi caute nou adăpost la Sibiu, terminând aci, în condiţiuni dificile, publicaţiunea de faţă.

Leopold von Ranke îşi încheiase prefaţa ultimului său volum de Istorie Universală, cu un sentiment de durere comprimat în aceste trei cuvinte latineşti: inter tormenta scripsi . . .

Editorii acestui volum, dacă ar avea răgaz să-şi mărturisească chinurile sufleteşti, cari le-au fost pricinuite prin consecinţele menţionatului dictat, ar fi în drept să încheie şi ei această prefaţă cu o mărturisire identică: inter tormenta scripsimus . . .

Dar nu vor s'o facă, fiindcă nu-şi consideră misiunea terminată. Dimpotrivă, nenorocirile şi dificultăţile timpului de faţă îi determină să-şi intensifice stăruinţele pentru o viitoare activitate în acelaş ritm ca cea dela Cluj. De aceea pot vesti lectorilor că următoarele două volume, al IX-lea şi al X-lea, din „Anuarul Institutului" având materialul gata de tipar, vor putea fi cu mult mai repede la dispoziţiunea celor ce se interesează de cuprinsul lor.

De încheiere ţinem să adresăm lectorilor rugămintea să nu judece cu prea multă severitate mulţimea erorilor de tipar din acest volum.

EDITORII

CUPRINSUL

STUDII

MISCELLANEA

DĂRI DE SEAMĂ

Cărţi

Reviste

NECROLOAGE

MITROPOLITUL SAVA BRANCOVICI

1656-1683

INTRODUCERE.

In 1906 apărea la Arad întâia biografie românească a Mitropolitului Sava Brancovici, biografie datorită răposatului Vasile Mangra. De atunci şi până în timpul de faţă investigaţiile istorice au scos la iveală nou material documentar, menit să lărgească cercul cunoştinţelor privitoare la păstorirea luminatului ierarh luptător, îngăduind o pătrundere mai adâncă şi o conturare mai precisă a personalităţii lui.

Incercarea unei noui înfăţişeri a vieţii şi păstoririi Mitropolitului Sava Brancovici, care să se sprijine acum pe o informaţiune mai largă şi mai amănunţită decât aceea pe care o avea la îndemână autorul biografiei dela 1906, se impunea.

Ţinând seamă de faptul că puţine figuri din trecutul bisericesc al Românilor s'au bucurat de atenţiunea contemporaneităţii şi a posterităţii în aceeaşi măsură ca Sava Brancovici — atenţiune concretizată în numeroase mărturii documentare, precum şi într'o considerabilă serie de contribuţiuni istorice literare, — am socotit necesar să arunc, în prima parte a lucrării de faţă, o privire critică asupra tuturor isvoarelor contemporane ca şi asupra literaturii istorice, române şi streine, privitoare la acest subiect.

Iar partea a doua, în cursul expunerii momentelor principale din vieaţa şi activitatea marelui ierarh, oferă prilej să fie valorificate la loc potrivit datele isvoarelor contemporane, împreună cu opiniile ce au fost rostite până în timpul de faţă din partea unor cercetători, cari prin contribuţiunile lor meritorii n'au făcut decât să pună într'o şi mai vie lumină rolul de apărător al ortodoxismului, pe care l-a îndeplinit în sec. XVII, Sava Brancovici.

Isvoarele contemporane le vom clasifica, după obişnuita împărţire, în isvoare narative, documentare şi legendare, examinând valoarea fiecărei categorii cu mijloacele de investigaţie, pe cari ni le pune la îndemâna stadiul actual al cercetărilor făcute în chestiunea ce ne preocupă.

Literatura istorică relativă la această chestiune o vom înfăţişa în raport cu diferitele contribuţiuni aduse pentru lămurirea ei de către cercetători români, sârbi, maghiari şi germani, acordând în mod firesc mai multă atenţiune celor ce au sporit interesul pentru ea fie prin descoperirea unor noui isvoare de informaţiune, fie prin aplicarea unor metode mai ştiinţifice la tratarea materialului cunoscut de mai înainte, decât celor ce s'au limitat să reproducă numai caracterizări de ordin general, trecute fără prea mult discernământ dintr'o carte într'alta.

M. L.

PARTEA I-a

PRIVIRE CRITICĂ ASUPRA ISVOARELOR ŞI LITERATURII ISTORICE RELATIVE LA PERSONALITATEA MITROPOLITULUI SAVA BRANCOVICI

CAPITOLUL I.

ISVOARE CONTEMPORANE RELATIVE LA MITROPOLITUL SAVA BRANCOVICI.

1.

ISVOARE NARATIVE.

Isvoarele narative ale veacului al XVII-lea, în cari putem găsi informaţiuni precise despre Sava Brancovici, nu sunt din cele mai numeroase. Ele se reduc: 1) la cronica fratelui său Gheorghe, care a fost în măsură să cunoască de aproape evenimentele timpului, 2) la istoria lui Mihail Cserei — un povestitor cu tot atâta farmec printre cronicarii Transilvaniei, cum a fost Ioan Neculce printre ai Moldovei —, 3) la o însemnare laconică a preotului sas Andrei Gunesch din Petrifalău, însemnare păstrată în „Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum", şi 4) la o scurtă notiţă cuprinsă în descrierea Transilvaniei făcută de către Ioan Vitézy la 1680.

Dintre toate aceste isvoare contemporane, cari ne-au păstrat amintirea Mitropolitului Sava Brancovici, cea mai completă şi mai bogată în informaţiuni acceptabile este fără îndoială cronica fratelui său Gheorghe. Pentru o mai justă înţelegere şi apreciere a ştirilor, pe cari le găsim în cuprinsul ei, va trebui să stăruim o clipă asupra vieţii şi activităţii cronicarului[1]).

Frate mai mic al Mitropolitului Sava, Gheorghe s'a născut

---

[1]) *Iovan Radonič*, Grof Gheorghe Brancovici i negovo vreme. Belgrad, 1911.

pe la anul 1645 în Ineu. Şi-a petrecut însă o bună parte din anii copilăriei şi ai tinereţii la curtea vlădicească din Bălgrad (Alba Iulia), unde crescu sub supravegherea fratelui său, Mitropolitul. La vârsta de abia 18 ani, datorită isteţimei, precum şi multiplei lui cunoştinţe de limbi (se spune că vorbea româneşte, sârbeşte, ungureşte, turceşte, latineşte, greceşte şi nemţeşte), îl vedem însoţind în calitate de diac pe Ioan Dacso, trimisul lui Apaffi la Constantinopol. După patru ani de şedere în capitala Imperiului Otoman şi de însemnate servicii aduse Principelui Apaffi, se întoarce acasă pentru a însoţi, un an mai târziu, pe fratele său la Moscova într'o călătorie, a cărei descriere ne-a păstrat-o în cronica sa. După întoarcerea din Rusia, intrând din nou în serviciul diplomatic al Principelui ardelean, începe să încline mai mult spre partida potrivnică acestuia, partidă pe care o găseşte la Constantinopol, închegată din magnaţii ardeleni emigraţi, în frunte cu Ladislau Csáky şi Paul Béldi. Explicarea schimbării de atitudine a lui Gheorghe Brancovici s'ar putea găsi în persecuţiunile pe cari Apaffi, în hiperzelul său calvin, începu să le deslănţuiască asupra bisericii româneşti păstorită de fratele său, Mitropolitul Sava. De aceea încheie Gheorghe un pact cu Imperialii, duşmani politici ai lui Apaffi, şi tot de aceea caută să-şi asigure sprijinul Domnilor români Grigoraşcu Ghica[1]) întâiu, pe al lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu, apoi.

După ce ajunge să îndure din partea lui Apaffi el însuşi persecuţiuni alături de fratele său Mitropolitul, intră pe faţă în serviciul Habsburgilor în speranţa că, ajutat de aceştia, va putea să ducă la îndeplinire o ambiţie netăinuită a lui, aceea anume de a reuşi să ajungă „despot al Sârbilor". Ridicat de către Impăratul Leopold I dela Viena, la rangul de baron, apoi la cel de conte, nu ştie să profite însă de aceste semne de înaltă graţie imperială; dimpotrivă pierde toată încrederea ce-i fusese acordată şi ajunge să fie arestat în toamna anului 1689. Timp de 22 de ani rămâne astfel prisonierul Habsburgilor, până la 12 De-

---

[1]) *Silviu Dragomir.* Fragmente din cronica lui Gheorghe Brancovici în *Anuarul Inst. de Istorie Naţională* din Cluj. Bucureşti, 1924, vol. II, p. 5.

cemvrie 1711, când moartea îl izbăveşte din supărările surghiunului[1]).

Dela Gheorghe Brancovici ne-a rămas o cronică românească, cunoscută acum în două copii: una publicată în „Revista critică-literară" de Aron Densuşianu, iar alta apărută în „Revista Istorică" a d-lui prof. N. Iorga din anul 1917, şi o cronică sârbească, în care se găsesc informaţiunile privitoare la Sava[2]). Aceasta din urmă, scrisă în timpul arestului său îndelungat, este mult mai amănunţită decât cronica românească şi se compune din cinci cărţi nepublicate încă în întregime. Fragmente din cuprinsul ei au apărut pentru întâia dată în Istoria lui Raič[3]) şi n'au întârziat de a fi traduse şi publicate în revistele „Speranţa"[4]) şi „Lumina"[5]) din Arad.

Partea privitoare la Mitropolitul Sava Brancovici a fost din nou tradusă şi comentată cu aparat critic de Dl prof. Silviu Dragomir, pentru a fi publicată în unul din volumele Anuarului Institutului de Istorie Naţională din Cluj. In cartea din urmă a cronicei sârbeşti, din care face parte şi fragmentul privitor la Mitropolitul Sava, Gheorghe Brancovici dă adevărate memorii „a căror valoare creşte, ce-i drept, prin faptul că autorul este contemporan cu evenimentele, dar ea se diminuiază în ace-

---

1) *Ioan Lupaş*, Cronicari şi istorici români din Transilvania. Craiova, 1933, vol. I, p. XIII.

2) Asupra acestei cronici vezi studiul d-lui *Nicola Radojcič*, O Hronikama grofa Gorga Brankoviča, apărut în Prilozi za Küjevnost jezik, istoriji i folklor, t. VI, 1926, pp. 1—45, studiu semnalat mie de d-l prof. C. Marinescu, căruia îi exprim aci mulţumirile mele. D-l M. Lascaris, în darea de seamă pe care o face despre studiul mai sus citat arată că, pe lângă o minuţioasă analiză a isvoarelor din care s'a inspirat cronica studiată, autorul insistă şi asupra sentimentelor româneşti ale lui Gheorghe Brancovici, care şi-a scris prima cronică în româneşte. (Cf. revista *Byzantion*, t. III, 1926, p. 516).

3) *I. Raič*, Istoria raznych slovenskych narodov, najpače Bolgar, Horvatov, Serbov. Viena, 1794—5. 4 vol. şi 13 adausuri.

4) „Speranţa", Arad, Nr. 17—19, 1869.

5) „Lumina", Arad, Nr. 51—56 din anul 1874.

laşi timp, prin abandonarea măsurii de obiectivitate, pe care o reclamă orice mărturie istorică"[1]).

Intr'adevăr, preocupările lui Gheorghe Brancovici de a fi încercat să pună istoria în slujba aspiraţiilor lui de înălţare politică, a acelora de a deveni despot sârb, l-au îndemnat să întunece uneori veracitatea expunerilor lui, dar numai în legătură cu persoana sa şi cu scopurile de aventură politică, ce i-au pricinuit atâţia ani de temniţă şi de surghiun. Ştirile însă în legătură cu fratele său, nu lasă prea multe urme de îndoială; dimpotrivă, majoritatea lor se poate verifica chiar pe cale documentară. Găsim anume, în paginile închinate lui Sava, ştiri privitoare la viaţa familiară a Mitropolitului înainte de a fi intrat în cinul monahal — şi sunt ştiri din cele mai preţioase, căci până acum sunt unicele cari înfăţişează această parte din viaţa lui — apoi informaţiuni relative la împrejurările în cari a urcat scaunul vlădicesc din Alba-Iulia, la anumite momente din păstorirea sa, la peripeţiile călătoriei sale în Rusia, la prigonirile înverşunate ce s'au deslănţuit asupra lui, îndată după întoarcerea din călătoria aceasta.

Dacă autorul n'a putut ocoli pe alocuri unele exagerări, cari n'au fost totuşi în măsură să atace fondul de adevăr, trebue subliniat scrupulul lui Gheorghe Brancovici de a nu se fi mulţumit cu o simplă povestire din memorie, ci de a fi căutat să o întregească cu acte oficiale din timpul păstoririi lui Sava, acte pe cari le-a reprodus în textul lor original, fie românesc, latinesc sau latino-maghiar, în cuprinsul cronicei sale sporindu-i prin aceasta valoarea şi puterea de resistenţă în faţa criticei. Cronica lui Gheorghe Brancovici rămâne, încă odată, isvorul de întâia mână şi cel mai complet pentru cunoaşterea vieţii Mitropolitului Sava Brancovici.

*

Scrisă cam în acelaş timp cu a lui Gheorghe Brancovici şi în împrejurări asemănătoare, e şi cronica Ardeleanului Mihail

[1]) *Silviu Dragomir*, l. c., pag. 8.

Cserei, în cuprinsul căreia găsim un fragment relativ la Mitropolitul Sava. Autorul acestei cronice, Secui de origine și reformat, s'a născut la Rákos (jud. Ciuc) în 1668, a fost crescut la curtea lui Mihail Teleki, pentru a ajunge mai târziu ofițer în armata împărătească. După lupta dela Zârnești, îl găsim îndeplinind diferite funcțiuni în tabăra Imperialilor. Prins în timpul revoluției lui Rákoczy de două ori de Curuții acestuia, este crunt maltratat și jefuit de toată averea. Reușește în cele din urmă să fugă la Brașov, unde începe să-și scrie cronica. Moare în 1756.

Cronica lui Cserei, redactată în ungurește și scrisă în formă de memorii, cuprinde evenimentele desfășurate între anii 1661—1711[1]. Insemnate părți din cuprinsul acestei cronici au fost traduse în românește de către Gheorghe Barițiu și publicate în revista „Transilvania" din Sibiu; câteva se găsesc reproduse și în „Părți alese din istoria Transilvaniei".

Obiectivitatea acestei cronici, ca și a celei mai sus amintite, a fost pusă în discuție și nu fără motiv. Fiu al lui Ioan Cserei, căpitan al Făgărașului și bănuit părtaș la mișcarea antiapafiană a lui Paul Béldi, Mihail Cserei a fost informat în istorisirea evenimentelor în bună măsură de tatăl său și foarte probabil influențat de vederile politice ale acestuia. Informațiile despre Mitropolitul Sava nu le dă decât în treacăt și în legătură cu domnia lui Apaffi, al cărui adversar era, prin tradiție familiară. Vrând să ilustreze corupția și sistemul de intrigi dela curtea lui Apaffi, arată unde a dus arghirofilia lui Ladislau Székely și Ștefan Naláczi, doi din sfetnicii intimi ai Principelui: la maltratarea și schingiuirea prin bătăi a Mitropolitului Sava.

Fie din simpatie față de Sava și Gheorghe Brancovici, cari împărtășeau politica tatălui său, fie din resentimente fața de Apaffi, expunerea privitoare la adversarii lui Sava nu s'ar putea afirma că este cu totul lipsită de tendințe și, când constatăm

---

1) Szigethy Lajos, *Cserei Mihály és Historiája*, în revista Erdélyi Muzeum, Cluj, 1894, p. 429—451; Domján István, *Cserei Mihály, a kálvinista*. Ibidem pp. 670—677 și Benczik, *Nagyajtai és Miklósvárszéki Cserei Mihály*. Cluj, 1905.

aceasta, ne gândim mai ales la prezentarea motivelor de persecuţiune contra lui Sava.

*

Cât priveşte celelalte ştiri relative la maltratarea bătrânului Mitropolit, ele sunt confirmate parte prin documente, parte prin o altă relatare contemporană, aceea a preotului săsesc din Petrifalău, Andrei Gunesch. Născut la 1648 în Sibiu, după studii în străinătate, la Wittenberg, Andrei Gunesch se întoarce acasă, unde funcţionează ca preot în Petrifalău întâi, apoi în Câlnic, iar dela 1702 în Sebeş-Alba, unde ajunge protopop-decan[1]). In timpul şederii la Sebeş a scris, se pare, cronica sa, o continuare a istoriei lui Ioan Bethlen, pe care o duce dela 1663 până la 1690[2]).

In cuprinsul acestei cronici rosteşte cuvinte de laudă la adresa Mitropolitului Sava, spre a aminti apoi de bănuielile, cari au căzut asupra lui, bănueli despre cari vorbise şi Cserei, stăruind asupra arestării lui Sava şi asupra pedepsirii lui cu bătăi cumplite, în urma cărora ar fi murit.

Concordanţa acestor din urmă ştiri cu cele ale lui Cserei, ca şi faptul că ele vin din partea unui preot, care putea fi destul de uşor şi exact informat de lucrurile ce se petreceau într'un oraş foarte apropiat de parohia unde păstorea el, stau chezăşii ale veracităţii lor.

*

In sfârşit, notiţa scrisă de catolicul Ioan Vitézy din Bratislava (Pojon) la 21 Decemvrie 1680, cu toate că nu aminteşte numele Mitropolitului Sava Brancovici ,arată lămurit că numai despre el poate fi vorba în textul acesta: „Schismatica seu Valachica Religio inter receptas non numeratur, in Regno tamen toleratur. Habent etiam Valachi suum *episcopum coelibem, Albae Iuliae extra oppidum residentem, carnibus tota vita abstinen-*

---

1) *Joseph Trausch,* „Schriftsteller-Lexicon", 1870, vol. II, p. 41.

2) *Joseph Trausch,* „Chronicon Fuxio-Lupino-Oltardinum", ed. Braşov 1847, pag. 135 şi următoarele.

tem olim militarem, nunc Principi in paucis charum, eo quod Valachos Calvinistis unire, sed frustra, adlaboraverit". [Religia şismatică sau valahică nu este numărată între cele recepte, totuşi e tolerată în ţara (Transilvaniei). Au şi Valahii episcopul lor neînsurat, cu reşedinţa în Alba Iulia, afară din oraş, om care toată viaţa s'a abţinut de mâncări cu carne; odinioară a fost soldat, acum este puţin iubit din partea Principelui, deoarece s'a ostenit, în zadar, să unească pe Valahi cu Calvinii].

Rezultă şi din scurţimea acestei notiţe, că autorul ei a însemnat în fugă ceeace a putut afla cu prilejul trecerii sale prin Alba Iulia, dar la sfârşitul anului 1680, când şi-a scris tratatul despre Transilvania, nu mai era în situaţia să cunoască exact peripeţiile prin care trecuse sbuciumatul şi nedreptăţitul vlădică Sava, tocmai în vara şi toamna acelui an.

Autorul notiţei Ioan Vitézy pare să fi fost un agent al catolicismului, după cum rezultă din dorinţa pe care o exprimă ca să vadă Transilvania cât mai repede încăpută „sub invictissimae Austriacae Aquilae alas reducere... fidemque catholicam pro iuncto erga eandem zelo ibidem plantare"[1]).

2.

ISVOARE DOCUMENTARE.

Mult mai numeroase decât cele narative, isvoarele reprezentate de documente vin să ajute, fie la completarea ştirilor laconice, uneori prea vagi, ale isvoarelor înşirate mai sus, fie la verificarea unor date şi relaţiuni întâlnite acolo, de al căror adevăr ne îndoiam. Cercetarea critică a acestor documente şi confruntarea lor cu isvoarele narative nu este din cele mai uşoare, din cauza lipsei originalelor, precum şi a prea marei lor

[1]) Titlul lucrării lui Vitézy este: *Transylvania hoc est brevis ac succincta regionis illius Descriptio;* a fost publicată de episcopul *G. D. Teutsch* în *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde,* 1853, p. 270 sq., cu titlul: *„Siebenbürgische Zustände unter M. Apafi I geschildert von einem Zeitgenossen"*.

risipiri în diferite colecţiuni şi publicaţiuni de documente. Totuşi s'ar putea grupa în:

a) Acte adresate lui Sava Brancovici.

b) Acte sau scrisori emanate dela Sava Brancovici.

c) Acte privitoare la Sava Brancovici.

*

a) Din întâia categorie ar face parte în primul rând, dacă ţinem seamă de ordinea cronologică, decretul pe care Sava îl primeşte, în momentul hirotonirii sale (14 Septemvrie 1656), dela Mitropolitul Ştefan al Ungro-Vlahiei. Acest decret, scris în româneşte şi reprodus în întregime în cronica lui Gheorghe Brancovici, este pe cât de interesant prin cuprins, tot pe atât de curios ca formă. Textul „praxiei" — căci aşa se mai numeşte acest decret — precizează cu amănunţime îndatoririle Mitropolitului Transilvaniei, precum şi obligaţiile pe cari credincioşii le aveau faţă de el. Mitropolitul era dator, se spune în această praxie, „să îndirepteze şi să înveţe pe numiţii ai lui Hristos oameni cu poruncile şi cazaniile tâlcuirii evangheliei şi a apostolului limbii lui şi ajutorările vieţii lui, toate învăţăturile de spăsenie şi de folosinţă sufletului... să facă şi să obârşească toate lucrurile arhiereşti cu şederea sfântului scaun, ca un Mitropolit adevărat pe leage al aceii Mitropolii (a) Bălgradul (ui). Să facă citeţi într'ânsa şi în toată eparhia lui şi să hirotonească episcopi, când va trebui la episcopiile carele sunt supuse supt acea Mitropolie a Bălgradului, să domnească şi să oblăduească toate averile, cele mişcătoare şi nemişcătoare, şi să poarte grije de dânsele. Aşişderea iar îi dăm voie să oblăduească şi să poarte grije de biserici şi de mănăstiri împreună cu toată eparhia aceasta, să le caute şi să le curăţeze de toate putregaiurile necurate". In schimb, atât călugării şi preoţii, cât şi mirenii trebue să răspundă cu supunere şi cu cinstire, obligându-se „să-i dea toate pe orânduită tocmeală, cumu-i obiciaiul biruinţii ţării şi nici într'un chip să nu-i stea nimene împotrivă"[1]).

---

[1]) Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj, vol. II, p. 20—27.

Atribuţiunile şi drepturile Mitropolitului ardelean, formulate în documentul mai sus amintit, deşi nu sunt lipsite de verosimilitate, nu se întâlnesc astfel precizate în nici un act de hirotonire, dat de vre-un Mitropolit al Ţării Româneşti pe seama vre-unui confrate al său din Transilvania. Cuprinsul pare deci propriu să trezească temeri de o posibilă lipsă de autenticitate a actului. Dar ceeace face să apese şi mai mult îndoiala asupra autenticităţii lui, e forma în care este prezentat. Anumite expresiuni ca: „de Dumnezeu păzita ţară a *munteneştilor* Români" sau „Mitropolit al Bălgradului şi a toată *Erdelia*" şi anumiţi termeni ca: *vlahozaplaninski* din titulatura Mitropolitului Ştefan, spre exemplu, au un caracter cu totul strein de limba, în care se redactau documentele munteneşti din veacul al XVII-lea[1]).

Acest document, căruia nu i s'a găsit încă precedent nici ca fond, nici ca formă, ar putea fi deci considerat, fără prea mare temere de eroare, ca o plăsmuire a lui Gheorghe Brancovici, făcută chiar fără să fi avut la îndemână vre-un model. Punctele din „praxia", atribuită Mitropolitului Ştefan, cuprind îndatoriri atât de fireşti şi de elementare pentru un mitropolit, încât nu este exclus, ca Gheorghe Brancovici, crescut la curtea vlădicească a fratelui său, să le fi observat şi să le fi cules din activitatea zilnică a acestuia, spre a le utiliza apoi, împreună poate şi cu inspiraţiuni luate de prin decretele principilor ardeleni, ca elemente de bază în alcătuirea pretinsei „praxii".

Actului mai sus amintit, îi urmează o serie întreagă de diplome, date de principii Transilvaniei contemporani cu păstorirea Mitropolitului Sava. Intre acestea deosebim trei diplome de întărire în vlădicie: 1) diploma lui Gheorghe II. Rákoczi din 28 Decemvrie 1656[2]); 2) diploma lui Acaţiu Barcsai din 9 Ianuarie 1659[3]) şi cea a lui Mihail Apaffi din 23 Aprilie 1662[4]).

---

[1]) *Silviu Dragomir*, l. c., pag. 9.

[2]) *Timotei Cipariu*, Arhivu pentru filologie şi istorie. Blaj, 1867 1871, pag. 648—650.

[3]) *Nicolae Dobrescu*, Fragmente privitoare la Istoria bisericii române, Budapesta, 1905, pag. 37—38.

[4]) Dr. *Augustin Bunea*, „Vechile Episcopii româneşti, a Vadului, Geoagiului, Silvaşului şi Bălgradului", Blaj, 1902, pp. 121—122.

Apoi câteva decrete privilegiale, cum sunt decretele acordate de Acaţiu Barcsai în 15 şi 20 Martie 1659[1]) pe seama preoţimii române, decretele apafiene din 1 Septemvrie 1663, din 20 Decemvrie 1673 şi 30 Decemvrie 1675, 12 August 1676 şi 4 Octomvrie 1679[2]), precum şi câteva aducătoare de restricţiuni, date tot de Mihail Apaffi, ca: decretul din 24 Mai 1667, cel din 20 Februarie 1669 şi al treilea din 14 Iunie 1674[3]).

Înrudit cu actele de mai sus ca provenienţă şi privind direct pe Mitropolitul Sava, este şi actul de acuzare ce i se aduce acestuia în 2 Iulie 1680 din partea notarului lui Apaffi, Petru Alvinczi din Vurpăr, şi a câtorva preoţi şi mireni[4]).

Din aceeaşi categorie de acte adresate lui Sava, face parte şi hrisovul de danie, pe care-l primeşte acesta dela ţarul Alexie Mihailovici în 28 August 1665[5]).

Interesul pe care îl pot trezi toate aceste acte, este de ordin pur informativ, de aceea nu vom încerca să facem aici operă de tehnică diplomatică, insistând asupra formei lor de redactare, stereotipă de altfel, ci ne vom opri mai mult asupra cuprinsului. Dar, pentrucă datele din cuprinsul documentelor mai sus amintite sunt strâns legate de activitatea Mitropolitului Sava, am găsit mai potrivit să insistăm asupra lor într'o încercare de reconstituire a vieţii şi activităţii acestuia, în partea a doua a lucrării de faţă.

*

b) Categoria a doua de documente o formează trei scrisori oficiale pornite dela Mitropolitul Sava, dintre cari prima, cea

---

1) *T. Cipariu*, l. c., p. 571—572 şi *N. Dobrescu*, l. c., p. 39—40.

2) *T. Cipariu*, l. c., 572, 573, 574; *S. Dragomir*, l. c., p. 33—34; *T. Cipariu*, l. c., 574; *S. Dragomir*, l. c., pag. 35—36.

3) Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae, XIV., p. 2(7. *Cipariu*, l. c., pag. 611—612 şi 575.

4) *V. Mangra*, „Mitropolitul Sava II Brancovici", Arad 1906, adn. XI. p. 172, dupa *Samuil Clain*, Istoria Românilor, manuscris IV, partea 8, § 6.

5) *S. Dragomir*, Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul al XVII-lea, anexa XXIX, p.123—124. Extras din Analele Academiei Române, seria II, tom. XXXIV, M. S. I, Bucureşti 1912.

adresată lui Mije Mihai din Bungard[1]), este scrisă în românește cu chirilice și poartă iscălitura și pecetea Mitropolitului. Originalul ei se păstrează în arhiva din Bistrița, câtă vreme al celorlalte două adresate de Sava țarului Alexie Mihailovici, s'au păstrat în arhiva Ministerului de externe din Moscova țaristă[2]). In rândul acelorași acte emanate dela Sava, am putea pune și hotărîrile sinodale luate în timpul lui, hotărîri cari, dacă nu vor fi fost propuse chiar de Sava, au fost în orice caz aprobate de el, precum și singhelia dată la 1677 pe seama preotului Paștiu, singhelie al cărei original se păstrează în arhiva dela Biblioteca Universității din Cluj, purtând impresionanta iscălitură a Mitropolitului în forma aceasta românească: *Sava Brancoveanul*[3]).

c) Din categoria a treia fac parte destul de multe documente cari, în majoritatea lor, nu ating decât în treacăt amintirea lui Sava. Trebue totuși să menționăm printre acestea diploma de întărire din 15 Februarie 1660, prin care principele Acațiu Barcsai înlocuește pe Sava cu un oarecare Gheorghe Moscovitul din Putivlia[4]), apoi măsurile pe cari le-a luat Apaffi în Iulie 1680 pentru confiscarea averii lui Sava, actul de consemnare și sigilare a acestei averi, făcut în aceeași lună 1680[5]), scrisoarea adresată de Mihail Apaffi reprezentantului său la

---

1) I. Lupaș, *Studii și conferințe istorice*. București, 1928, vol. I, p. 190—191, unde e reprodusă și în facsimil.

2) S. *Dragomir*, „Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea, p. 36.

3) N. Iorga, *Acte românești din Ardeal* în *Buletinul Comisiunii Istorice* vol. II, p. 26 și parțial reprodus textul la I. Lupaș, *Istoria Bisericii Române* ed. VI. București 1938, p. 64.

4) Hurmuzaki, *Documente* vol. XV_2, p. 1291—1293.

5) *I. Lupaș*, „Averea confiscată de principele Mihai Apaffi dela Mitropolitul Sava Brancovici și fratele său Gheorghe în revista „Biserica și Școala", din Arad, 1915, n-rii 37—39. Reproducem în *Anexe* traducerea românească făcută de fostul nostru coleg din timpul studiilor universitare la Cluj, d. Dr. Ladislau Makkai, pentru a cărui amabilitate îi exprimăm aici mulțumiri.

Constantinopol, Andrei Székhalmi, în 30 Septemvrie 1680[1]) şi acordul încheiat la 21 August 1681[2]) de Constantin Brâncoveanu, ca împuternicit al Principelui Şerban Cantacuzino, cu Ladislau Csáki şi Cristofor Pasko la Constantinopol pentru reaşezarea Mitropolitului Sava în scaunul vlădicesc din care fusese răsturnat „fără vină, de către guvernul tiranic al lui Apaffi".

Şirul acestor documente s'ar putea încheia cu însemnarea pe care o face Gheorghe, fratele Mitropolitului, pe o Evanghelie dăruită bisericii din Veştem, la 1 Mai 1683[3]) şi cu diploma nobilitară pe care împăratul Leopold I o acordă fraţilor Gheorghe şi Sava Brancovici în 7 Iunie 1683[4]). Atât laconica însemnare, cât şi diploma leopoldină, pe care o socotim postumă pentru Mitropolitul Sava, sunt cu deosebire preţioase pentru încercarea de fixare a unei date încă nesigure cu privire la Sava şi anume a datei morţii lui.

3.

ISVOARE LEGENDARE.

Fără să dăm o importanţă exagerată afirmaţiunei, pe care o făcea odată vestitul bizantinolog francez G. Diehl, spunând că „adesea legenda este mai adevărată decât istoria", îndrăsnim totuşi să punem în rândul isvoarelor şi o legendă, în haina căreia poporul a păstrat vreme îndelungată amintirea Mitropolitului Sava. Legenda e cunoscută în două versiuni şi se referă la batjocurile, pe cari a trebuit să le îndure Mitropolitul Sava Brancovici din partea Principelui Mihail Apaffi. Acceptată de unii (Clain, Maior, V. Mangra, G. B. Duică) şi respinsă de alţii

---

1) Török-magyar államkori okmánytár, Budapest, 1872, vol. VI, p. 101.

2) Documente istorice despre starea politică şi ieratică a Românilor din Transilvania, Viena 1850, pag. 133—134 şi I. Lupaş, *Lecturi din isvoarele istoriei române.* Cluj, 1928, pag 192—193.

3) *N. Iorga*, „Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene", vol. II, p. 202.

4) *Liber Regius, Leopoldi I ab anno 1683—1687,* vol. 18, p. 78—80. Reproducem în *Anexe* textul original latin al acestei diplome, pe care nu l-am găsit reprodus integral în nici una din publicaţiile româneşti cunoscute mie.

(Gh. Şincai şi Aug. Bunea) — această legendă, care arată că Apaffi ar fi încercat să-l umilească pe Sava, oferindu-i un căţel înfăşat în scutece, să-l boteze[1]), a fost analizată cu aparat critic de Dl. prof. S. Dragomir[2]) şi s'a dovedit neîntemeiată. Ea nu pare a fi decât iscusita adaptare, la cazul Mitropolitului Sava, a unei legende greceşti mai vechi, care înfăţişează un câine îmbrăcat călugăreşte şi prezentat de către Sultanul turcesc Patriarhului Maxim din Constantinopol, spre hirotonire. Oricum ar fi această legendă, faptul că ea a putut fi raportată în esenţa ei tot la o atitudine răuvoitoare a Principelui Apaffi faţă de Mitropolitul Sava în legătură cu religia ortodoxă, apoi împrejurarea că aceeaşi legendă a fost aplicată şi altui vlădică ardelean (Dosoftei), care şi-a sfârşit viaţa, la 1638, în cazne asemănătoare cu cele suferite de Sava în ultimii săi ani, vine să aducă o nouă întărire concluziilor, cari pot să fie trase din celelalte isvoare, şi anume că unul din principalele motive ale căderii lui Sava a fost — chiar în opinia publică a Transilvaniei dela sfârşitul veacului XVII — neînvinsa lui statornicie în credinţa ortodoxă.

---

1) *Vasile Mangra*, Sava Brancovici, p. 135—136, după istoria manuscrisă a lui Samuil M. Clain şi Petru Maior, Istoria bisericii Românilor. Buda 1813, p. 80—81.

2) *S. Dragomir*, O poveste fără de temeiu, *Telegraful Român*, Sibiu, 1912, Nr. 33—34 şi I. Lupaş, *Un vlădică român năpăstuit la 1638. Cine putea fi?* — în An. Ac. R. M. S. I. din 1939.

CAPITOLUL II.

LITERATURA ISTORICĂ PRIVITOARE LA MITROPOLITUL SAVA BRANCOVICI.

1.

CUM ÎNFĂŢIŞEAZĂ PE SAVA BRANCOVICI ISTORICII ROMANI DIN SEC. XVIII ŞI XIX ?

Cu greu s'ar putea găsi o figură bisericească în şirul ierarhilor români din Transilvania, care să se fi împărtăşit de o atât de largă atenţie şi apreciere nu numai din partea istoriografiei româneşti, ci şi a celei de dincolo de hotare, ca Mitropolitul Sava Brancovici. Aproape toţi cei ce au avut preocupări de istorie bisericească sau transilvană, începând cu istoriografii veacului al XVIII-lea şi până la cei de azi, s'au oprit şi au stăruit asupra lui Sava, studiindu-i vieaţa şi opera, fragmentar sau în întregime. Cel dintâiu dintre istoriografii români, care îl aminteşte pe Sava, într'o destul de largă şi amănunţitiă expunere, este Samuil Clain în a sa istorie manuscrisă[1]).

In expunerea sa, în afară de mici erori, Samuil Clain apare destul de bine informat. Cunoaşte parte din privilegiile, pe cari Sava le-a obţinut dela Principii Transilvaniei pe seama preoţilor ortodocşi şi aminteşte de hotărârile, cunoscute lui de asemenea, luate cu prilejul sinoadelor din 1675. Relatează apoi cu

[1]) Cf. *Gheorghe Şincai*, „Cronica Românilor", Bucureşti 1886, la anul 1680, p. 202 204 şi Mangra, o. c., p. 135—138.

preciziune judecarea şi condamnarea Mitropolitului şi reproduce chiar în textul istoriei sale actul de acuzare împotriva lui Sava. In povestirea evenimentelor dela sfârşitul vieţii Mitropolitului, informaţia documentară se împleteşte cu cea scoasă din „de obşte şi comună trădanie". Pe baza acestei „trădanii", înregistrează întreaga legendă cu căţelul, atribuită lui Sava. Clain sfârşeşte expunerea sa, afirmând că „tot norodul şi clerul românesc ca un lucru adevărat ţine, cum dela cei bătrâni au luat, că Sava acesta toate întâmplările acestea le-a păţit pentru credinţă, că s'a împotrivit eresului calvinesc şi l-a lăpădat şi nu a vrut a se uni cu acela"[1]).

Gheorghe Şincai aminteşte şi el de Sava, la întâmplările anului 1680, dar nu face decât să reproducă părţi din expunerea lui Clain, printre cari şi legenda, fără să-i acorde însă crezare. Părţile pe cari le ia din istoria lui Clain, le completează cu reproducerea pasajului privitor la Sava din cronica lui Mihail Cserei[2]).

Petru Maior, vorbind într'un capitol de propaganda religioasă a principilor calvini şi de mijloacele silnice, pe cari le întrebuinţau aceştia pentru scopurile lor, ca „batjocorite despreoţiri şi moarte cu cari pe preoţi şi mai vârtos pe arhierei se apucară a-i speria, a-i munci şi a-i măcelări"[3]), caută să personifice printr'un exemplu aceste afirmaţiuni, prezentându-l pe „lăudatul" Sava ca victimă a persecuţiunilor mai sus amintite. Autorul, pomenind de tratamentul necruţător aplicat lui Sava, dă dovadă de scrupul istoric, întărindu-şi afirmaţiunea printr'un document: acordul din 1681 al lui Constantin Brâncoveanu cu Ladislau Csáki şi Cristofor Pasko. Cât despre legendă, o înregistrează şi el, dar în altă variantă decât aceea găsită la Clain.

Acestor trei istorici trebue să li se recunoască meritul de

---

1) *Mangra,* o. c., p. 138.

2) *Gheorghe Şincai,* o. c., la anul 1680: *„eu trădania despre căţel o ţin numai poveste fără de temeiu"*, iar la anul 1687 scrie: *„Gheorghe Brancovici n'au fost sârb, ci diaoş român"*.

3) *Petru Maior,* Istoria Bisericii Românilor, Buda, 1813 şi *I. Lupaş,* Cronicari şi Istorici Români din Transilvania. Craiova, 1933, p. 151—152.

a-l fi văzut, dela început şi fără ezitare, pe Mitropolitul Sava în adevărata lui lumină. După ei, se creează în jurul Mitropolitului o întreagă literatură care, deşi aduce uneori informaţie mai bogată decât cea întâlnită la autorii menţionaţi până aici, rămâne în linia de vederi şi de aprecieri, pe care au croit-o aceştia.

Uneori, încântarea de subiectul lor a dus pe câţiva cercetători ai faptelor Mitropolitului Sava la aprecieri şi mai elogioase, cum e aceea a lui August Treboniu Laurian, care afirmă că Sava ar fi unul dintre mitropoliţii cei rari şi care merită de a fi numărat între sfinţi", căci şi-a sfârşit viaţa ca *un „martir al credinţei româneşti*"[1]).

In cuvinte nu mai puţin de laudă, numindu-l *nemuritor şi sfânt al neamului*, îl înfăţişează pe Sava şi profesorul dela Braşov, Ioan Alexă Lapedatu, care nu se mulţumeşte cu simpla evocare a figurii acestuia, ci o prezintă drept pildă de urmat tuturor ierarhilor contemporani. „S'ar cuveni, — scria Ioan Al. Lapedatu la 1874, — *să-l serbăm pe acest mare bărbat ca pe un sfânt al neamului nostru; să-i dăm onoruri de sfânt, căci a murit pentru biserică şi naţiune.* Iar mitropoliţii noştri n'ar face rău să calce şi dânşii din când în când pe urmele lui Sava Brâncoveanu"[2]).

Pe aceeaşi cale de exaltare şi admiraţie pentru memoria Mitropolitului Sava, urmează toţi contemporanii lui A. T. Laurian şi I. Al. Lăpedatu, dintre cari vom aminti pe Mitropolitul Andrei baron de Şaguna, pe Alex. Papiu Ilarian, pe Nicolae Tincu-Velea, pe episcopul Nicolae Popea, pe Gheorghe Bariţiu, pe Eudoxiu Hurmuzaki, pe Gheorghe Popovici — până la apariţia canonicului Augustin Bunea.

---

1) Documente istorice, Viena 1850, pag. 129—130.

2) Cf. *I. Lupaş*, „Cronicari şi istorici români din Transilvania", vol. II, p. 295.

2.

PERSONALITATEA MITROPOLITULUI SAVA BRANCOVICI ÎN LUMINA CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN SEC. XX.

Augustin Bunea este cel dintâi istoric, care îl priveşte pe Mitropolitul Sava cu adversitate anticipată şi sub un aspect cu totul diferit de al predecesorilor săi. In două din lucrările sale, în „Vechile Episcopii româneşti a Vadului, Geoagiului, Silvaşului şi Belgradului" şi în „Ierarhia Românilor din Ardeal şi Ungaria", a luat o atitudine de foarte aspră şi nedreaptă critică a activităţii lui Sava şi de negare a oricărui merit ce i s'a atribuit acestuia. O singură frază va fi de ajuns să ilustreze felul în care Augustin Bunea îl privea, cu nestăpânită aversiune, pe Mitropolitul Sava. Comentând legiuirile canonice ale lui Sava Brancovici şi decretele princiare primite de acesta, spune: „îl găsim deci pe sârbul Sava aplecat a introduce instituţiuni şi credinţe calvineşti şi greoiu întru promovarea limbii şi literaturii româneşti, chiar şi atunci, când i se dau porunci atât de aspre din partea Calvinilor[1]).

Şi Bunea caută să dovedească cele spuse mai sus. Dar pentru scoaterea la iveală a pretinsului calvinism, de care-l acuză pe Sava, îi caută o altă lature de atac, aceea a atitudinii filosârbeşti pe care, spune el, că ar fi avut-o Mitropolitul. Printr'o forţată şi plină de pasiune interpretare a documentelor, Augustin Bunea nu se mulţumeşte să-l prezinte pe Sava ca Sârb numai de origine, dar Sârb şi prin sentimente, acuzându-l de părtinire a elementului sârbesc, în timpul păstoririi sale. Acestui sârbism s'ar datori şi lipsa de tipărituri româneşti din timpul cât a păstorit Mitropolitul Sava. Cu ceeace vrea însă Bunea să probeze afirmaţiunile sale: anume cu amintirea Românilor după Sârbi, în enumerarea credincioşilor lui Sava în diploma dată acestuia de către Gheorghe Rákoczi II, sau cu măsura luată de

---

[1]) *A. Bunea,* „Vechile Episcopii Româneşti", p. 127.

calvini de a se înlătura din biserică preoţii, cari nu ştiu decât „să borborosească" sârbeşte, nu sunt decât prea slabe argumente pentru a îndreptăţi concluziile pe cât de rău voitoare, tot pe atât de naive ale autorului. Ordinea de enumerare e departe de a fi intenţionată, după cum o dovedeşte şi inversarea ei, cu câteva rânduri mai jos. Cât despre întrebuinţarea limbii slavone în biserică, nu poate fi învinovăţit Sava, când o tradiţie multiseculară o ajuta să mai supravieţuiască o bucată de vreme. Cu toate aceste acuzaţiuni nedrepte aduse lui Sava ,trebue să recunoaştem totuşi meritul lui Augustin Bunea de a-şi fi dat silinţa să privească, în întreagă desfăşurarea ei, viaţa şi activitatea lui Sava încadrându-le cu succes în şirul evenimentelor politice contemporane. Pe de altă parte, în chestiunea controversată a originii lui Sava a ştiut să aleagă, poate mai mult din patimă decât din pătrundere ştiinţifică, drumul care mai târziu s'a dovedit cel adevărat. A fost apoi primul, care a căutat să afle în prigonirile lui Sava şi un motiv de ordin politic, după cum s'a şi întâmplat în realitate.

Ne vom întreba acum, ce-l va fi îndemnat pe autorul „Vechilor episcopii româneşti" să ia atitudinea de atac pe care a luat-o faţă de Mitropolitul Sava? Vom găsi răspunsul îndreptându-ne atenţia spre epoca, în care a scris Augustin Bunea, epocă de încleştare a celor două confesiuni româneşti învrăjbite: cea ortodoxă şi cea greco-catolică, în care autorul nostru apare, ca reprezentantul înflăcărat al celei din urmă. Augustin Bunea, canonic la Blaj, ţinea să dea o justificare actului unirii din 1700, exagerând şi dând o mult mai mare amploare influenţei calvine exercitată în veacul al XVII-lea asupra bisericii româneşti din Transilvania, pentru a ajunge la concluzia că Unirea n'ar fi însemnat o sfâşiere a unităţii ortodoxe, ci numai o scoatere a bisericii româneşti de sub influenţa calvină.

Memoria Mitropolitului Sava, pătată de ultimul cercetător al ei, avea să fie curând reabilitată de Vasile Mangra, în studiul său apărut la Arad în 1906. Lucrarea lui Vasile Mangra întitulată „Mitropolitul Sava II. Brancovici" este întâia monografie închinată în întregime vieţii şi activităţii lui Sava, şi unica

până în zilele noastre. Monografia aceasta izbutită reprezintă tot ce s'a publicat până atunci mai complet şi mai documentat cu privire la Mitropolitul Sava Brancovici. Trebue apreciată grija autorului de a fi utilizat toate isvoarele cunoscute până atunci în legătură cu subiectul său. La fel de apreciabilă este şi metoda tehnică, întrebuinţată de el, de a fi reprodus textele documentelor de cari s'a servit, ca anexe ale studiului său. Mangra reînoadă firul tradiţiei, întrerupt de Augustin Bunea în ce priveşte felul de înţelegere şi apreciere a lui Sava, dar revenirea la albia săpată de cei dinaintea lui Bunea, o face polemizând cu acesta din urmă. Datorită acestui fapt lucrarea lui, remarcabilă de altfel, are un vădit caracter polemic, care îi diminuiază în câtva valoarea de operă ştiinţifică. Intr'adevăr, Mangra în dorinţa lui de răsturnare a tuturor concluziilor, la care ajunsese Bunea, cade uneori el însuşi în exagerări, judecând părtinitor acţiunea lui Sava. Studiului lui Mangra n'a întârziat să-i vie răspuns din partea lui Bunea, — răspuns de o neobicinuită violenţă — pe care acesta îl dă într'o broşură întitulată „Mitropolitul Sava Brancovici". In cuprinsul acestei broşuri, Augustin Bunea nu ezită nici decum să-şi menţină părerile, ci dimpotrivă le accentuează aducând lui Sava invective şi mai grave decât în lucrările precedente şi pe un ton de o agresivitate inadmisibilă celui mai pasionat purtător de condeiu.

Epoca de interpretare pe dibuite sau în mod tendenţios a figurii Mitropolitului Sava, pare să fi luat sfârşit odată cu apariţia broşurii mai sus citate a lui Bunea. De atunci încoace, cercetări întreprinse, cu aparat critic modern, au scos la iveală însemnat material documentar. Şi materialul nou descoperit a avut norocul să fie studiat, în mod critic şi obiectiv, de istorici moderni, cari au adus pe această cale însemnate contribuţiuni la lărgirea cadrelor, în care trebue să fie privit Mitropolitul Sava. Aşa dl. prof. N. Iorga, în special în trei din lucrările sale — în „Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor", în „Sate şi preoţi" şi în „Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria" — aduce ştiri lămuritoare asupra familiei lui Sava ca şi asupra politicii dusă de acesta, în primii ani de păstorire. Această poli-

tică inaugurală a lui Sava a fost mai insistent şi mai amănunţit cercetată într'un studiu special publicat în Analele Academiei Române (1913) cu titlul: „Principele Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava Brancovici", studiu datorit d-lui prof. I. Lupaş care, făcând noi descoperiri documentare, a dat la iveală prin prelucrarea lor încă alte două studii privind sfârşitul lui Sava: „Averea confiscată de Principele Mihail Apaffi dela Mitropolitul Sava Brancovici şi dela fratele său Gheorghe" şi „Odăjdiile Mitropolitului Sava Brancovici"[1]). Dar cea mai bogată contribuţie la cunoaşterea mai amănunţită şi la documentata lămurire a principalelor evenimente din viaţa lui Sava a adus-o dl prof. Silviu Dragomir, prin informaţiuni asupra strămoşilor acestuia, prin publicarea şi traducerea actelor în legătură cu Sava, găsite în arhivele din Moscova şi, în sfârşit, prin traducerea fragmentară şi comentarea cronicei lui Gheorghe Brancovici.

O încercare de culegere şi de sintetizare a tuturor datelor noui, cuprinse în mai sus amintitele studii, a făcut-o d-l *Şt. Meteş* în a sa Istorie a bisericii româneşti din Transilvania[2]), unde consacră un întreg capitol vieţii şi faptelor Mitropolitului martir.

Aceste recente şi foarte bine pregătite studii încheie, cu vrednicie şi prestigiu, literatura istorică românească mai mult decât seculară, închinată amintirei lui Sava Brancovici.

3.

SAVA BRANCOVICI VĂZUT PRIN PRISMA CERCETĂRILOR ISTORICE ALE CÂTORVA STRĂINI DE NEAMUL ROMÂNESC.

Nu vom putea încheia această parte a lucrării fără să facem amintire şi de câteva contribuţiuni streine privitoare la Mitropolitul Sava Brancovici, printre cari un deosebit interes prezintă cele sârbeşti. Astfel avem studiul răposatului arhimandrit Ilarion

---

[1]) *I. Lupaş*, Studii, conferinţe şi comunicări istorice — vol. I. Bucureşti, 1928, p. 203.

[2]) *Şt. Meteş*, Istoria bisericii şi a vieţii religioase a Românilor din Transilvania şi Ungaria. Sibiu, 1935, vol. I, pp. 266—299.

Ruvarač, „Fragmente privitoare la contele G. Brancovici și la Arsenie Crnoivič" (Odlomi o grofu G. Brankovič i Arsenie Crnoivič"), apărut la Belgrad în anul 1896, în care autorul pune pentru întâia dată problema originii Brancoviceștilor. Negând cu totul pretinsa descendență din despotul Gheorghe Brancovici, așa cum o prezenta fratele Mitropolitului în plăsmuita sa genealogie, reușește să stabilească leagănul familiei lui Sava Brancovici în Herțegovina. Urmează apoi excelenta monografie a lui Jovan Radonič, „Contele Brancovici și vremea sa" (Grof Brancovič i negovo vreme), apărută în 1911 tot la Belgrad, care prin informațiunile sale vaste și sigure aduce un însemnat sprijin cercetătorilor români. Autorul acordă o largă atențiune în lucrarea sa și Mitropolitului Sava, stabilind cel dintâiu data morții acestuia în 1683.

In literatura maghiară, Ludovic Thallóczy, preocupat și el de originea Brancoviceștilor din Transilvania, închină acestei chestiuni studiul despre „Pseudo-Brancovici" (Az Ál-Brankovicsok), apărut în revista „Századok" din anul 1888.

Pokoly József în „Istoria bisericii reformate din Transilvania" (Az erdélyi református egyház története, Budapesta, 1904) arată că Mitropolitul Sava Brancovici, care avea „un cerc de jurisdicțiune mult mai întins decât antecesorii săi", nu era „prieten al unirii (cu calvinii)", ci a lucrat chiar pentru slăbirea acestei uniri în țara Făgărașului și în ținutul Hunedoarei, unde avea mai mulți aderenți" (vol. II, p. 280).

Dintre istoricii streini, cari au acordat deosebită atențiune Mitropolitului Sava, merită să fie menționați Christian Engel, care vorbește de silniciile făcute lui Sava pentru a-și schimba credința, silnicii cărora Mitropolitul le răspundea cu „sentințe din Biblie"[1]; Johann Hintz, autorul unei istorii bisericești a „neuniților" din Transilvania (Geschichte des Bistums der griechisch-nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen, Sibiu 1850), care amintește de două călătorii ale lui Sava în Rusia,

---

[1] Cf. *Mangra*, l. c., p. 133.

întâia în 1668, a doua în 1675, cu totul ipotetică (p. 26); E. Golubinski, în a sa „Scurtă privire asupra istoriei bisericii române" tradusă din ruseşte de Ioan Caracicoveanu, consideră pe Sava Brancovici ca pe „unul dintre cei mai buni şi zeloşi mitropoliţi ai Transilvaniei[1]).

Ca un cunoscător al literaturii istorice române, germane şi maghiare, profesorul Universităţii din Londra, d. R. W. Seton-Watson, în recenta sa carte de sinteză a istoriei române, publicată în limba engleză şi franceză, a dat şi Mitropolitului Sava Brancovici atenţiunea cuvenită, subliniind importanţa lui excepţională, precum şi înlesnirile accidentale ce a reuşit să obţină pentru credincioşii săi maltrataţi, fără a trece cu vederea nici strigătoarea nedreptate ce i s'a făcut prin sentinţa dela 1680, întemeiată pe o „mincinoasă acuzaţiune de imoralitate"[2]).

---

[1]) Cf. *Mangra*, l. c., p. 145.

[2]) R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains*, Paris 1937, p. 136: „Enfin en 1680 il faut condamné sur une accusation mensongère d'immoralité, privé de ses droits, dépouillé de ses biens, et, malgré son état de santé et son grand âge, jeté en prison. Şerban Cantacuzéne, en exerçant une pression sur Michel Apaffi, le fit remettre en liberté, mais il mourut la même année".

PARTEA a II-a

MOMENTELE PRINCIPALE DIN VIAȚA ȘI ACTIVITATEA MITROPOLITULUI SAVA BRANCOVICI

CAPITOLUL I.

ORIGINEA ȘI FAMILIA LUI SAVA BRANCOVICI.

Prim născut al lui Ioan Brancovici și al soției sale, numită în călugărie Maria, viitorul Mitropolit Sava Brancovici văzu lumina zilei pe la începutul veacului al XVII-lea, după cum se poate presupune din datele ulterioare ale vieții sale, în Ineu, una din cetățile mărginașe ale părților ungurene, aparținătoare Principatului Transilvan. Ineul făcea parte din zona de expansiune a imigrațiunii sârbe spre Transilvania și Ungaria. Populațiunea românească de aci se afla deci în nemijlocita apropiere a celei sârbești, ceeace a pus în încurcătură pe biografii Mitropolitului Sava și a dat prilej la discuțiuni în jurul naționalității lui. Astfel pe când Cristian Engel, Cipariu și mai târziu Augustin Bunea îl considerau pe Sava Brancovici Sârb, alții ca Șincai, Petru Maior, Șaguna, Popea, August Treboniu Laurian, I. Al. Lăpedatu și Vasile Mangra îl socoteau drept „neaoș Român". Dreptate aveau și unii și alții. Căci, dacă împrejurările din vieața sa i-au dat prilej lui Sava să se românizeze și să-și afirme noua-i naționalitate în așa măsură, încât să fie considerat dimpreună cu fratele său Gheorghe, chiar de către contemporani ca Român[1]), tot atât de adevărat este, că cel puțin prin ascendența sa, Mitropolitul Sava rămâne legat de națiunea sârbească. Originea sârbească a familiei lui, confirmată ca atare și documentar, n'a încercat s'o tragă nimeni la îndoială, și mai puțin membrii ei. Dimpotrivă, aceștia, conștienți de originea lor și amăgiți de iden-

---

1) Cf. *N. Iorga*, Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria. Vol. I, p. 460.

titatea numelui patronimic, se credeau coborîtori din vechea dinastie de despoţi sârbi a Brancovicilor. Această credinţă ne-o dovedeşte şi împărtăşeşte însuşi Gheorghe Brancovici, fratele mai mic al Mitropolitului Sava, în cronica sa, în cuprinsul căreia, făurind o geneaologie a familiei Brancovici, pentru justificarea proiectelor sale politice, scoate la iveală înrudirea sa în al 8-lea grad şi în linie directă cu despotul Gheorghe Brancovici (1427—1456).

Genealogia mai sus amintită a dat loc, atât în istoriografia sârbească, cât şi în cea maghiară şi română, la vii şi îndelungate discuţiuni asupra ei. S'au format două tabere în rândurile istoricilor, una pentru a da dreptate lui Gheorghe Brancovici, iar cealaltă pentru a dovedi falşitatea genealogiei plăsmuite. Plăsmuirea a putut fi dovedită pe bază de documente, după cum tot cu ajutorul documentelor s'a putut ajunge la alte concluzii în ce priveşte originea familiei Brancovici din Ineu. Venită, se crede, din părţile Herţegovinei din localitatea Korenici, al cărei nume îl găsim figurând în titulatura Mitropolitului Sava şi a unchiului său Longhin şi unde se mai păstrează încă tradiţia casei lui Vuc Brancovici, această familie pare a fi cunoscută la început de documentele ungureşti sub numele de Rácz (Sârb). Mai târziu, pe la sfârşitul secolului al XVI-lea, era în posesiunea unor întinse moşii în comitatele Arad, Zarand şi Timiş[1]). Dintre înaintaşii lui Sava sunt cunoscuţi mai de aproape episcopii Sava şi Longhin, amintiţi în cronica lui Gheorghe Brancovici dimpreună cu alt înaintaş al lor Daniil — vlădică şi el — asupra căruia însă, nu există altă ştire decât menţiunea cronicarului. Despre Sava, fiul episcopului Matei din Lipova, se ştie că pe la 1606 avea aci o casă şi o moară. In anul următor (Iunie 1607) primeşte dela Sigismund Rákoczi proprietăţile Suboţel, Bruznic, Radmanuta şi Melitcota, drept răsplată pentru ajutorul dat Principelui la recucerirea Lipovei dela Turci. In 1627 îl găsim la Ineu, retras poate de teama de răzbunare a Turcilor. De aci, arendează o proprie-

---

1) *S. Dragomir,* Fragmente din cronica lui Gheorghe Brancovici, p. 4.

tate lui Petru Racz din Lipova[1]) şi tot în calitate de „episcop de Lipova şi Ineu" înzestrează mănăstirea Hodoş-Bodrog cu o moşie din satul Hodoş[2]).

Longhin Brancovici, unchiul lui Sava, a fost sfinţit arhiereu de însuşi Patriarhul Constantinopolului Chiril Lukaris, în 1628. După călătorii prin Rusia şi Polonia, s'a aşezat la mănăstirea Comana, unde îl găsim la 1643 zugrăvind icoane pentru Matei Vodă Basarab şi pentru Doamna Elena[3]).

La mănăstirea Hilandar dela muntele Atos s'au găsit mai multe obiecte dăruite de Longhin, printre cari şi o icoană încadrată în ramă de argint purtând următoarea inscripţie: „Această sfântă şi minunată icoană a prea sfintei, curatei şi preabinecuvântatei măritei noastre stăpâne Născătoare de Dumnezeu şi Pururea fecioară Maria şi a preamăritului ei Fiu, pe care îl ţine în preacuratele sale braţe şi care şede cu cheruvimii şi e preamărit de serafimi — a împodobit-o credinciosul şi iubitorul de Hristos, marele şi preastrălucitul cneaz şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, Io Matei Basarab Voievod, împreună cu soţia sa credincioasa Doamnă Elena, să-i pomenească Domnul Dumnezeu în vecii vecilor, amin — cu binecuvântarea Preasfinţitului Arhiepiscop şi Mitropolit a toată ţara Ungrovlahiei, Chir Teofil; cu osteneala şi silinţa mea a smeritului Mitropolit din Ioanopolie Longhin (sic) Korenici. Şi în acest sfânt şi dumnezeesc lucru au fost ajutători Jupan Stroe, mare vistiar şi Jupan Udgişte (Udrişte), al doilea logofăt şi Jupan Şarban, al doilea vistier, acoperemânt şi ajutătoare să le fie preasfânta Născătoare de Dumnezeu; — s'a sfârşit acest lucru sfânt în anul 7151, iar dela Naşterea Mântuitorului Isus Hristos 1643, 15 a lunii August[2]). La adăpostul din Comana l-a găzduit şi l-a ocrotit şi pe nepotul său Simion, viitorul Mitropolit Sava şi tot în acea mănăstire şi-a

---

1) Idem, „Studii din Istoria mai veche a Românilor de pe teritoriul diecezei arădane, „Transilvania". Sibiu, 1917.

2) Idem, „Un document privitor la proprietăţile mănăstirei din Hodoş-Bodrog în An. Inst. de Ist. Naţ. din Cluj. Vol. III, 1926, p. 24—25.

3) Idem, Câteva date despre familia Mitropolitului Sava Brancovici. Revista Teologică, II, N-rii 9—10, Sibiu, 1908.

dat şi obştescul sfârşit. S'a păstrat acolo inscripţia de pe mormântul lui, alcătuită în felul următor: „Cu mila lui Dumnezeu Longhin, cu neamul din Corenici şi Brancovici Arhiepiscop de Ineu"[1]).

Pe când Longhin fusese atras de liniştea vieţii monahale, fratele său şi tatăl Mitropolitului Sava, Ioan, silit poate şi de situaţia de permanentă ameninţare din partea Turcilor, în care se găsea cetatea unde locuia el: Ineul, îşi alese o viaţă mai puţin pacinică, după cum ne dovedeşte calitatea sa de căpitan, calitate în care se găsia încă din timpul luptelor dintre Mihai Viteazul şi Sigismund Báthori. Ioan Brancovici avea, după cât ne spune cronicarul Gheorghe Brancovici, patru fii şi două fiice. Pe când cronicarul înşiră numele tuturor fraţilor săi: Simion (viitorul Mitropolit Sava), Mihail şi Vasile, uită cu totul să menţioneze numele mamei şi al celor două surori ale lui. Alte amănunte asupra familiei lui Sava nu s'au păstrat decât în cronica mai sus amintită, dar şi aci numai slabe menţiuni, făcute în treacăt, în legătură cu viaţa lui Sava. Ioan Brancovici, după spusele cronicarului, nu era indiferent faţă de educaţia copiilor săi. Ajungând la vârsta de învăţătură, povesteşte Gheorghe Brancovici despre Sava, „prin sârguinţa tatălui său se împărtăşi de învăţătura dumnezeeşti Scripturi[2]).

Faptul că tatăl lui Sava îi alege, drept prima hrană sufletească, slova Sfintei Scripturi, precum şi un eveniment de mai târziu din viaţa mamei sale, anume călugărirea ei, dă în câtva cercetătorului posibilitatea să pătrundă în atmosfera vieţii familiare, în care Mitropolitul de mai târziu îşi va fi petrecut anii copilăriei, atmosferă de adâncă religiositate şi cu puternică înrâurire asupra directivelor sufleteşti ale celui ce se va jertfi mai târziu pentru credinţa moştenită dela părinţii şi strămoşii săi.

---

[1]) Idem, ibidem.
[2]) „Fragmente din cronica lui G. Brancovici", l. c., p. 52.

CAPITOLUL II.

TINEREŢA LUI SAVA BRANCOVICI, — PREOŢIREA LUI.

Dorind să vadă obiceiurile popoarelor dimprejur şi dobândind învoirea tatălui său, Simion Brancovici îşi purtă anii tinereţelor prin Ungaria, prin Serbia şi prin Bulgaria, pentru ca în cele din urmă, trecând Dunărea în Ţara Românească, să se îndrepte spre mănăstirea Comana, unde se găsea retras unchiul său Longhin. Acesta îl primi „cum se cade şi cu bucurie, ca pe un nepot al său şi nu voi să-l îngădue dela sine câtăva vreme"[1]. In timpul şederii lui la unchiul său, va fi căutat tânărul Simion să se deprindă cu zugrăvirea icoanelor, pe cari Longhin le făcea din înalte porunci domneşti, şi va fi continuat adâncirea celor de cari abia începuse să se împărtăşească în scurta şedere printre ai săi, a poruncilor Sfintei Scripturi.

.Viaţa liniştită dintre zidurile mănăstirii, fu întreruptă deodată de veşti triste care îi soseau de acasă. „La Ienopole se ivi mare scârbă şi ciumă aducătoare de moarte", care nu cruţă nici pe tatăl, nici pe unii din fraţii lui Simion. După mai puţin de o săptămână de suferinţi, Ioan Brancovici trecu la cele vecinice dimpreună cu fiica sa cea mai mare. Trei zile mai târziu, alţi doi fraţi, Mihai şi Vasile, îşi urmează în mormânt tatăl şi sora. Mai rămăsese în viaţă numai fratele cel mai mic, „firav şi suferind" şi el de o boală grea. Mâhnită, mama lui Simion, „care a rămas singură plângându-se cu durerea ei", îi scrisese lui Simion să se întoarcă spre a-i umple golul din inimă şi din casă.

---

[1]) „Fragmente din cronica lui G. Brancovici", l. c., p. 52.

Intorcându-se la ai săi, toate rudeniile se adunară şi îl sfătuiră pe Simion să se însoare „ca să înoiască casa rudei lor şi jalea adâncă s'o preschimbe în bucurie".[1]).

La început, Simion se împotriveşte acestor proiecte, amintind de promisiunea ce făcuse lui Longhin, de a se întoarce împreună cu fratele mai mic la Comana. Rugăminţile stăruitoare ale mamei sale îl înduplecară însă şi îl determinară în cele din urmă să se căsătorească. La puţină vreme după cele întâmplate, moare un alt Brancovici, Grigore, protopopul Ineului. Simion este chemat să-i ia locul şi apare în această situaţie, după cele spuse în cronica lui Gheorghe Brancovici, ca menţinătorul unei tradiţii familiare şi anume a aceleia de a fi ocupată întotdeauna de un Brancovici, cea mai de frunte demnitate eclesiastică din Ineu. La început, Simion pare a se împotrivi, căci după cele spuse de Gheorghe Brancovici, grijile lui erau cu totul altele decât ale preoţirii. Desele incursiuni ale Turcilor, ajunşi cu stăpânirea până în preajma Ineului, reprezentau serioase motive de îngrijorare pentru locuitorii acestui oraş, eliberaţi nu demult, de asprimile celor 30 de ani de stăpânire musulmană. (1566—1593[2]).

Poziţia foarte expusă a cetăţii îl îndemnă pe principele Gheorghe I. Rákoczi să transforme această cetate într'o fortăreaţă de primul rang. Din garnizoana de apărare a oraşului făcea parte şi Simion Brancovici. Prin repetatele participări la ciocnirile dintre Turci şi creştini ,i s'a creiat acestuia o astfel de faimă, încât chiar şi atunci când nu lua parte la vre-o luptă, în care Turcii erau bătuţi, biruinţa i se atribuia tot lui. Turcii, după încheierea unei păci cu Ungurii, vin să se plângă comitelui suprem al Ineului, că pacea ar fi adeseori primejduită de pornirile războinice ale lui Simion Brancovici. Haina preoţească, cu care a acceptat totuşi să se îmbrace, va fi fost în măsură să mai potolească neastâmpărul războinic al ostaşului de odinioară.

---

1) „Fragmente din cronica lui G. Brancovici", l. c., p. 53.

2) *Szentkláray*, „A csanádi egyházmegye és története", pp. 448 şi 452—453.

Solii Turcilor continuă totuşi să se plângă împotriva lui Sava, acuzându-l că ar fi „ziua popă, iar noaptea duşman înarmat şi stricător de pace"[1]. Sabia şi crucea par a fi fost mânuite cu destoinicie şi vitejie deopotrivă în lupta pentru apărarea credinţei, de către tânărul Simion, care ţinu să fie hirotonit în Ţara Românească, pentru a avea alături de el, într'o clipă aşa de însemnată a vieţii, pe Longhin, sfătuitorul lui din tinereţe.

Cu scrisori de recomandaţie din partea orăşenilor şi a soborului eparhial, adunat pentru alegerea lui Simion, sta gata de plecare, când o grea lovitură veni să-l încerce: moartea unui copil al său. Grăbit, Simion porni totuşi spre Ţara Românească, unde episcopul Longhin „înţelegând chemarea dumnezeiască a nepotului său la hirotonie", plecă împreună cu Simion la Târgovişte, spre a-i obţine hirotonirea dela Mitropolitul Ştefan. „In Dumineca viitoare, la slujba dumnezeiască a liturghiei s'a făcut hirotonia întru preot a lui Simion Brancovici, cu ceremonialul obişnuit, prin mâinile preasfinţitului Arhiepscop şi Mitropolit Ştefan al Târgoviştei"[2]. In aceeaşi zi, la Ineu, avea loc înmormântarea răposatei soţii a lui Simion. După o oprire la Comana, Sava Brancovici se întoarce acasă încărcat cu daruri „atât preoţeşti cât şi cu de altele" primite dela episcopul Longhin. Acasă o găseşte pe bătrâna lui mamă călugărită[3]) şi află de moartea soţiei sale. Credincioşii îi ieşiră cu bucurie întru întâmpinare şi-l primiră, cum se primeau odinioară arhiereii. Curând, Simion a început să aşeze „bune tocmeli atât în oraşul Ienopolei cât şi în împrejurimile eparhiei sale, întărind şi păstrând în credinţa bisericii ortodoxe răsăritene, turma lui Christos"[4].

---

1) „Fragmente din cronica lui G. Brancovici", l. c., p. 54.
2) Ibidem, p. 55.
3) Părerea d-lui prof. Silviu Dragomir asupra acestui amănunt în „O nouă carte despre Brancoviceşti", Telegraful Român, 1912, nr. 53.
4) „Fragmente din cronica lui G. Brancovici", l. c., p. 54.

CAPITOLUL III.

HIROTONIREA ŞI INSTALAREA LUI SAVA BRANCOVICI CA MITROPOLIT AL BĂLGRADULUI.

Nu-i fu dat lui Simion Brancovici să zăbovească mult în scaunul protopopesc din locul său de naştere. Cea mai înaltă demnitate arhierească îl aştepta să-şi pună în slujba ei sârguinţa şi râvna creştinească, de care dăduse dovadă până atunci în păzirea turmei lui Christos. In anul 1656, pentru a se pune capăt sedisvacanţei mitropolitane din Alba-Iulia, provocată de dispariţia lui Simion Ştefan pe care încercaseră să-l înlocuiască nişte vlădici fără reşedinţă ca Gherasim şi Daniil, s'au adunat în sobor atât clericii cât şi mirenii în cetatea de reşedinţă a Bălgradului, în mănăstirea mitropolitană, cu hramul Pogorîrii Duhului Sfânt, Dumnezeu mărit în Treime Sfântă, şi au desbătut şi s'au sfătuit îndeajuns, despre Mitropolitul care trebue aşezat. Pentru multe pricini şi pentru meritele sale, deşi era socotit ca prea tânăr spre a ocupa acea demnitate, totuşi în faţa necesităţii, toţi s'au declarat, prin alegere, pentru Simion Brancovici, zicând: „cu voia lui Dumnezeu îl confirmăm şi noi după a noastră cumpănită înţelegere"[1]).

Astfel ne relatează Gheorghe Brancovici modul cum s'a desfăşurat soborul întrunit la 1656 pentru alegerea fratelui său în scaunul vlădicesc, relatare confirmată de însăşi mărturia unui

---

[1]) „Fragmente din cronica lui G. Brancovici", l. c., p. 56.

act oficial contemporan, cum este diploma de întărire acordata noului Mitropolit de către Principele Transilvaniei[1]).

Principe al Transilvaniei era pe atunci Gheorghe Rákoczi al II-lea care, după caracterizarea lui Miron Costin era om tânăr, în bine şi multă avere, şi sbura cu gândul în toate părţile, cum să-şi facă ceva veste[2]).

El încheiase tocmai în anul 1655 alianţă cu Gheorghe Ştefan, Domnul Moldovei şi cu Constantin Şerban al Ţării Româneşti. Cronicarul ni-l înfăţişează între aceşti doi aliaţi ai săi, cu prilejul praznicului dela Gherghiţa, şezând în fruntea mesii şi înghiţind „mari şi înalte gânduri, cum s'ar vedea crai peste crai şi Domn peste Domni"[3]).

Învestit cu scrisori de recomandare din partea acestuia, Simion Brancovici plecă spre Ţara Românească, unde urma să primească hirotonirea în noua sa demnitate. Ajuns la Târgovişte, prezenta Domnului Ţării: Constantin Şerban Vodă scrisorile, pe cari le aducea cu el, din partea lui Rákoczi.

„Nefiind cu putinţă, din pricina tiraniei turceşti, arhiereilor ardeleni a merge la scaunul patriarhal pentru sfinţire", Constantin Vodă dispuse ca Simion să fie hirotonit de Exarhul patriarhal şi de Mitropolitul Ţării Româneşti.

Mitropolitul Ştefan, care îl investise şi cu taina preoţiei „cu multă, ba şi cu mare bucurie s'a îmbucurat"[4]) şi a invitat pe Longhin să ia parte, împreună cu ceilalţi episcopi, la sfinţirea Mitropolitului din Ardeal. Ceremonia hirotonirii a avut loc în 14 Septemvrie, la sărbătoarea Inălţării Sfintei Cruci. Gheorghe Brancovici ne-a lăsat în cronica sa o descriere, care dacă a fost exagerată pe alocuri, trezeşte totuşi interes prin amănuntele ce cuprinde cu privire la festivităţile desfăşurate cu acest prilej.

„In ziua amintită, luna Septemvrie, la Inălţarea Sfintei

---

1) *T. Cipariu*, „Arhivu", pp. 648—650.

2) *I. Lupaş*, „Miron Costin şi concepţia lui filosofică religioasa asupra istoriei". Sibiu, 1493, p. 22.

3) Idem, ibidem.

4) „Fragmente din cronica lui G. Brancovici", l. c., p. 56.

şi de viaţă făcătoarei Cruci a Domnului, s'au adunat în Mitropolia din Târgovişte atât arhierei greci streini cât şi arhierei ai altor neamuri şi ţinuturi aflători acolo, precum şi episcopii eparhiali din ţară, pentru a îndeplini lucrarea după rânduiala desăvârşită. Intâi fu sfinţit, după rânduiala obişnuită, întru ieromonah şi schimbându-şi numele de botez Simion, după vechiul său strămoş, cel dintâi arhiereu al Ţării sârbeşti al Sfântului Sava, fu numit Sava". A treia zi săvârşindu-se sfânta liturghie, cu împreună lucrarea lui Dumnezeu, fu sfinţit ca Mitropolit. Atunci i se dete, după primirea darului duhovnicesc, şi o scrisoare apostolească, scrisă de mâna numitului Mitropolit Ştefan, în limba slavo-română"[1]).

Ceremonia sfinţirii fu continuată şi în zilele următoare cu celebrări de slujbe şi hirotoniri de preoţi „pentru a se obicinui", iar în ziua Sfântului Evanghelist Luca i se dete cinstea să servească Sfânta Liturghie în biserica dela Curtea domnească, de faţă fiind şi Domnul şi Mitropolitul Ungro-Vlahiei. Incărcat cu daruri şi odăjdii, primite atât din partea Domnului, cât şi a Mitropolitului Ştefan, Sava se întoarse la credincioşii săi. Mulţi dintre aceştia erau recrutaţi în armata Principelui Gheorghe Rákoczi II şi aşteptau, adunaţi în cetatea Alba-Iulia, momentul începerii răsboiului împotriva Poloniei. Toţi soldaţii de religia ortodoxă — şi se numărau de aceştia mai mulţi printre seimeni, — „înşiruindu-se în două rânduri, povesteşte tot Gheorghe Brancovici, ca soldaţii, împreună cu călăreţii, şi aşezându-se dela poarta mare a Mitropoliei, până la podul de peste Mureş, care în limba românească se chiamă Oarda, au întâmpinat pe noul Mitropolit Sava Brancovici, împreună cu tagma duhovnicească. Ei au primit pe Mitropolit cu litie şi cu cântări bisericeşti şi l-au întrodus în biserica mitropoltană în chip desăvârşit, după ritul obişnuit cu vrednică preaslăvire". Pentru a putea întra în plenitudinea jurisdicţiunii sale, Mitropolitul Sava trebuia să mai facă încă un pas, să obţină confirmarea şi din partea stăpânului său politic, Principele Transilvaniei.

[1]) *Silviu Dragomir*, „Fragmente din cronica lui G. Brancovici", p. 56-57.

La 28 Decemvrie 1656 acesta iscăleşte diploma de întărire a lui Sava, diplomă în care pe lângă confirmare, îi acordă noului Mitropolit şi o foarte întinsă jurisdicţiune, cea mai întinsă pe care o avusese vre-un Mitropolit ardelean de până atunci. Astfel, câtă vreme predecesorului lui Sava, Mitropolitului Simion Ştefan nu i se recunoscuse prin diploma acordată lui, de către Gheorghe Rákoczi I, la 10 Octomvrie 1643, decât jurisdicţiunea asupra bisericilor din comitatele Alba, Crasna, Solnocul de Mijloc, Solnocul interior, Dobâca, Cluj, Târnava, Turda şi din districtele Chioar, Bârsa şi Bistriţa şi din scaunele secueşti şi săseşti, cu excepţia bisericilor din Alămor, Orăştie, Haţeg, Hunedoara, Ilia, Criş şi din cele trei protopopiate ale Ţării Făgăraşului[1]), în cari nu avea decât atâta drept şi autoritate, cât îi va îngădui superintendentul calvin, — lui Sava Brancovici, Gheorghe Rákoczi II, mai darnic, îi dă drept să-şi întindă autoritatea şi asupra Severinului, Zarandului, Bihorului şi asupra Maramureşului[2]).

In aceiaşi diplomă de confirmare din 28 Decemvrie 1656, Gheorghe Rákoczi II se arată mai îngăduitor faţă de căpetenia bisericii române ortodoxe din Transilvania, decât părintele său, care cu o vădită tendinţă de proselitism calvin impunea, la 1643, lui Simion Ştefan respectarea unei serii de 15 puncte destul de ameninţătoare pentru libertatea cultului ortodox. Gheorghe Rákoczi II, în afară de tipărirea cărţilor în limba naţională a bisericilor şi de îngrijirea şcolilor, nu-i impunea însă lui Sava Brancovici nici o altă îndatorire calvinească şi nici nu se gândea să-i ştirbească autoritatea, punându-l în atârnare de superintendentul calvin, după cum făcuse Gheorghe Rákoczi I cu predecesorul lui Sava în scaunul Mitropoliei. Dimpotrivă, el îi acordă „deplină putere în bisericile sau diecezele supuse jurisdicţiunii sale, de a săvârşi drept şi legiuit toate cele ce se ţin de dregătoria sa, de a vizita bisericile şi de a le cârmui, de a judeca în pricinile de căsătorie, de a pedepsi greşelile preoţilor cu viaţă desfrânată, de a împlini dregătoria bisericească cu învăţătură şi

1) *T. Cipariu*, „Arhivu", pp. 628—629.

2) Idem, pp. 648—650.

evlavie şi cu purtare curată, de a primi persoane destoinice şi de a îndepărta pe cele nedestoinice şi de a face toate cele ce se ţin de chemarea sa, după obiceiul lor, numai să nu fie potrivnice învăţăturii dumnezeieşti, şi de a se bucura de veniturile sale cele legitime, adică de acelea care le-au avut din vechime predecesorii săi, episcopii bisericilor Grecilor, Sârbilor şi Românilor, şi de a lua darea obişnuită pe an dela fiecare preot şi protopop din bisericile româneşti"[1]).

Atitudinea de toleranţă şi bunăvoinţă a Principelui Transilvaniei ar surprinde şi ar părea inexplicabilă într'o vreme, în care de repetate ori s'a încercat din partea conducătorilor politici, îngrădirea de drepturi a bisericii ortodoxe. Totuşi privind lucrurile mai de aproape, iese lămurit la iveală, că Gheorghe Rákoczi II a avut destule motive, şi chiar motive puternice, cari l-au îndemnat să ia faţă de Mitropolitul ortodox atitudinea aceasta mai îngăduitoare. In primul rând, însăşi personalitatea Mitropolitului Sava ar putea motiva, în oarecare măsură, încrederea pe care Gheorghe Rákoczi II i-o anticipase, lăsându-i neştirbite puterile asupra bisericii lui. Sava Brancovici aducea cu sine în scaunul Mitropoliei prestigiul unei tradiţii familiare, creiată de o serie întreagă de vlădici, răsăriţi din neamul lui şi al unei apreciate activităţi bisericeşti, desfăşurată în cei câţiva ani de păstorire protopopească la Ineu. Şi n'ar fi cu neputinţă ca însuşi Gheorghe Rákoczi, în vre-una din şederile sale la proprietatea pe care o avea în Mocrea, aproape de Ineu, să fi auzit vorbindu-se de familia Brancovici şi de reprezentantul acestei familii, contemporan cu el, de Sava. Dar ceeace trebue să fi avut o înrâurire hotărîtoare asupra atitudinii Principelui, este situaţia politică, în care înscăunarea lui Sava îl găseşte pe Gheorghe Rákoczi. Principele Transilvaniei „încopcia" tocmai în acele momente, după cum aminteam mai sus, raporturi de alianţă şi de bună prietenie cu Domnii Ţărilor Române, cu Constantin Şerban al Ţării Româneşti şi cu Gheorghe Ştefan al Moldovei,

---

[1]) *V. Mangra*, o. c., pag. 52.

de al căror ajutor ostăşesc avea neapărată trebuinţă pentru realizarea ambiţiosului şi primejdiosului său gând, de cucerire a tronului polon.

Pe când întărea cu semnătura sa diploma de confirmare pe seama noului Mitropolit Sava, expediţiunea împotriva Poloniei era în curs de pregătire, şi trupele transilvănene, la cari se adăogaseră şi 2000 de Munteni, cu căpitanul Odivoianul şi tot atâţia Moldoveni, având în fruntea lor pe serdarul Grigore Habăşescul şi pe Frătiţa, căpitanul de Fălciu[1]), stăteau gata de plecare în Alba-Iulia, unde Sava le găsise concentrate încă dela întoarcerea sa din Ţara Românească. In frigurile pregătirii şi în nerăbdarea de a vedea răsboiul pornit, Gheorghe Rákoczi se va fi gândit mai puţin la propaganda calvină şi mai mult, fara îndoială, la felul cum să ţină cât mai strâns în alianţă pe principii Ţărilor Române, de al căror sprijin nu se putea lipsi. Mijlocul îl găsi în îmbunătăţirea soartei bisericii româneşti, creind pentru Sava, reprezentantul şi cârmuitorul ei, o situaţie privilegiată faţă de a premergătorilor lui. „Şi Sava, cu tradiţiile sale de familie, cu strânsele relaţii ce avea dincolo de munţi şi, în sfârşit, cu simţul valorii sale proprii, era om care să se ştie menţine în această situaţie"[2]).

---

1) *N. Iorga*, „Studii şi Documente", vol. IV, pag. CCLXXXI şi I. Lupaş, *Principele Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava Brancovici* in An. Ac. Rom. S. I., 1913.

2) *N. Iorga*, „Istoria Românilor din Ardeal şi Ţara Ungurească", vol. I, p. 256.

CAPITOLUL IV.

ANI DE NELINIŞTE.

Curând după aşezarea lui Sava în scaunul mitropolitan, ceasuri grele aveau să se abată asupra Transilvaniei. In 30 Decemvrie 1656, la două zile după confirmarea lui Sava, Rákoczi publică un manifest contra regelui polon Cazimir, pentru a porni apoi în luna următoare, însoţit de 50.0000 de ostaşi să cucerească tronul Poloniei. Aderarea celor doi domnitori români la această expediţie, părea să asigure succesul întreprinzătoarei îndrăzneli a lui Rákoczi. Incercarea aliatului acestora, se sdrobi însă de serioasa resistenţă a Polonilor, care aduseră împotriva lui şi oaste de Tătari. Peste câteva luni, după ce o bună parte din armată s'a prăpădit pe drum, iar alta a căzut în prinsoarea Tătarilor împreună cu comandantul ei Ioan Kemény, Rákoczi se întorcea acasă înfrânt şi istovit. Pentru domnii Ţărilor Române, consecinţele acestei nenorocite expediţii a fost mazilirea lor neîntârziată şi o neîntreruptă pribegie până la sfârşitul vieţii lor. Aceeaşi soartă îl aştepta şi pe Gheorghe Ràkoczi din partea Turcilor, cari trimiseră poruncă „staturilor" (dietei) ardelene să-şi aleagă un nou principe. Acestea, întrunite la 25 Octomvrie 1657, în dietă la Alba-Iulia, după multe discuţiuni asupra celui care trebuia să ia succesiunea lui Rákoczi — căci se iviseră trei candidaţi: Ioan Kemény, Acaţiu Barcsai şi Francisc Rédey —, îşi fixează alegerea, abia în 2 Noemvrie acelaş an, asupra lui Francisc Rédey, pe care însă Poarta nu vrea să-l confirme. Rákoczi profită de acest fapt, pentru a se lăsa din nou ales de către „staturile" ardelene, la începutul anului 1658. Realegerea

lui, ca şi apelul, pe care îl face la forţele austriace pentru a se ridica împotriva Turcilor, atrage mânia acestora asupra Transilvaniei, sub forma unei cumplite pustiiri, deslănţuite cu ajutor tătar şi căzăcesc, pe pământul transilvan. Expediţia de jaf a Turcilor întâmplată în August 1658, aduse însemnate pagube şi stricăciuni mai multor oraşe din Transilvania şi nu fu cruţată nici cetatea ei de reşedinţă Alba-Iulia[1]), iar Mitropolia ortodoxă fu arsă şi jefuită cu mănăstire cu tot, cum ne spune Gheorghe Brancovici. Turcii n'au părăsit Transilvania, până când n'au reuşit să impună ca nou principe în locul lui Rákoczi, pe fostul ban al Lugojului şi Caransebeşului: Acaţiu Barcsai, Român de origine dar trecut la legea calvină. După ce acceptă condiţiuni grele din partea Turcilor, ca cedarea Ineului, Caransebeşului şi Lugojului, precum şi urcarea haraciului la 40.000 de galbeni, Barcsai fu prezentat de către un capugiu „staturilor transilvane" chemate cu poruncă la Sighişoara[2]).

O altă dietă însă, adunată la Târgu-Mureş, declară că va rămânea credincioasă lui Rákoczi. Astfel, Transilvania ajunge să aibă doi principi în loc de unul: pe Barcsai, cel sprijinit de Poarta Otomană, şi pe Rákoczi, înverşunatul reprezentant al politicei neprieteneşti faţă de Turci. Aspiraţiile de întâietate ale celor doi principi, n'au întârziat să transforme pământul Transilvaniei într'un însângerat teatru de luptă pentru satisfacerea ambiţiilor, în care erau amestecate şi figuri româneşti cum a fost Popa Gheorghe din Ciurila, sau Popa Roman, din Teleagd[3]), partizani mai mult ai politicei antiturceşti, decât ai Domnului de origine românească.

Primul care cade în luptă, este însuşi cel care a provocat-o, Gheorghe Rákoczi, în Iunie 1660. Cu el însă nu dispare şi politica lui. Comnadantul trupelor sale, Ioan Kemény îi moşteneşte

---

[1]) *I. Lupaş*, „Principele Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava Brancovici", în Studii, conferinţe şi comunicări istorice, vol. I, p. 170 172.

[2]) *N. Iorga*, „Studii şi Documente", vol. IV, CCXCX.

[3]) *I. Lupaş*, „Principele Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava Brancovici", p. 182. *N. Iorga*, „Ist. Rom. din Ardeal şi Ţara Ungurească", p. 259.

aspiraţiile şi-i continuă politica, pe care o duce însă cu mijloace mult mai puţin cinstite, decât predecesorul său. Pe la începutul anului 1661, fiind ales de către staturile transilvane principe în locul lui Barcsai, Kemény caută să-l suprime pe acesta în orice chip şi nu-şi face nici un scrupul în alegerea mijloacelor. Invitat de Kemény la vânătoare, Barcsai este prins şi omorît din porunca acestuia, în Iulie 1661[1]). Dar şi pe Kemény îl ajunse răsplata faptelor sale. Incă în vara aceluiaşi an Turcii năvăliră în Transilvania, Kemény nefiind ajutat de imperiali, fu silit să se retragă, iar Ali-paşa comandantul oştilor turceşti, impuse staturilor transilvane la 14 Septemvrie 1661 pe Mihail Apaffi ca principe. O încercare a lui de revenire şi înlăturare a lui Apaffi, rămase înfrântă de întâmpinarea pe care i-o făcură Turcii la Seleuşul-Mare, pe al cărui câmp de luptă „trupul lui Kemény fu sdrobit în picioarele cailor"[2]).

In astfel de frământări şi de imprejurări tulburi, trebui să-şi inaugureze păstorirea Mitropolitul Sava. Cetatea lui de scaun, Alba-Iulia, reşedinţă oficială în acelaş timp şi a principilor transilvani, unde toate evenimentele politice şi războinice trebue să fi fost înregistrate şi să fi avut un puternic răsunet, nu-l putea lăsa pe Mitropolitul Sava străin de ceeace se întâmpla în preajma sa şi cu atât mai puţin indiferent, dată fiind personalitatea lui şi demnitatea la care fusese înălţat.

A se amesteca în politică şi a se fixa asupra unei anumite atitudini într'o situaţie atât de neclară şi de nesigură, ca aceea care a urmat în Transilvania imediat după înscăunarea lui, nu putea fi pentru noul Mitropolit un lucru tocmai uşor.

In momentul înlocuirii lui Gheorghe Rákoczi cu Francisc Rédey, Sava Brancovici nu număra mai mult de 10 luni de păstorire vlădicească. Mitropolitul Sava va fi vrut să rămână, şi va fi încercat să fie, recunoscător celui care i-a dat dovadă de

---

[1]) *I. Lupaş*, „Principele Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava Brancovici", p. 190.

[2]) Idem, „Principele Ardelean Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava Brancovici", pag. 190.

atâta încredere prin diploma de confirmare, din 28 Decemvrie 1656, dar necesitatea de consolidare a demnităţii în care se găsea, îl silea să treacă în tabăra lui Francisc Rédey. Despre raporturile lui Sava cu noul Principe ni s'au păstrat foarte puţine informaţiuni. Cronica lui Gheorghe Brancovici aminteşte de reconfirmarea lui Sava din partea lui Rédey.

Deşi nu ne-a rămas nici o diplomă sau vre-un act, care să confirme amintirea de mai sus, o ştire măruntă, relativă la o vizită pe care Sava ar fi făcut-o pentru Rédey la paşa din Buda[1]), îndreptăţeşte presupunerea privitoare la aplecarea lui Sava faţă de Rédey şi încrederea de care acesta l-ar fi învrednicit pe vlădica Românilor din Transilvania.

Oricare ar fi fost relaţiile dintre Sava Brancovici şi Francisc Rédey, ele nu erau menite să dăinuiască multă vreme din pricina prea grabnicei înlăturări a acestuia din urmă, dela conducerea Transilvaniei. In 10 Octomvrie 1658 Acaţiu Barcsai „Borcea Iacoş" cum îl numeau Românii, îşi inaugura domnia, exclamând într'o cuvântare ţinută în aceeaşi zi, că „mai bine de nu s'ar fi zămislit niciodată în pântecele maicei sale, ori sa fi murit în ora în care s'a născut, decât să piară sub cârmuirea lui libertatea acestei ţări (a Transilvaniei) şi să se înceapă prin dânsul stoarcerea dărilor grele, cu neputinţă de plătit[2]).

Promisiunile făcute în această cuvântare n'au fost date uitării de Barcsai care a înţeles să şi le ţină şi faţă de biserica neamului din care a răsărit, cel puţin atâta timp, cât aceasta a fost păstorită de Sava. Abia instalat în scaunul de principe, Acaţiu Barcsai repetă în 9 Ianuarie 1659 confirmarea, pe care Gheorghe Rákoczi i-o acordase Mitropolitului Sava în 28 Decemvrie 1656, cu o mare deosebire însă. Pe când Gheorghe Rákoczi îi recunoscuse lui Sava autoritatea asupra Transilvaniei întregi, — cu excepţia Ţării Făgăraşului, unde fusese numit episcop încă

---

1) *Ştefan Meteş*, „Şerban Cantacuzino şi biserica românească din Ardeal, Vălenii de Munte, 1915", p. 19, nota 1.

2) *I. Lupaş*, „Principele Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava Brancovici", p. 173.

din 1656, unul din vlădicii fără reşedinţă anume Daniil, — Acaţiu Barcsai, prin diploma mai sus amintită, îi întindea lui Sava jurisdicţiunea „cu aceeaşi autoritate ca şi în celelalte ţinuturi ce i s'au încredinţat spre păstorire la 1656"[1]) şi asupra acestui ţinut.

Nu este lipsit de importanţă şi de semnificaţie, pentru relaţiile dintre Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava, noul privilegiu pe care cel dintâi îl acordă acestuia, căci nu odată Ţara Făgăraşului a fost despărţită bisericeşte de restul Transilvaniei ortodoxe. „Raportul de atârnare a bisericilor româneşti în Ţara Făgăraşului faţă de Mitropolia Bălgradului se ştie că era destul de nestatornic. Când li se acorda mitropoliţilor din Bălgrad jurisdicţie şi asupra acestui teritoriu, era un semn de graţie şi deosebită bunăvoinţă din partea principilor calvini"[2]). Graţia şi bunăvoinţa, de care Acaţiu Barcsai îi dădea dovadă lui Sava, serveau mai mult cu mijloace de a-l atrage pe Sava, politiceşte, cât mai aproape de el. Mitropolitul Sava a ştiut să tragă folos din încercările de împrietenire ale principeleui Barcsai, dacă nu pentru sine, cel puţin pentru biserica în fruntea căreia se găsea, arătându-şi dela început aplecarea — sinceră sau nesinceră — faţă de politica lui Barcsai. Astfel la dieta convocată pe ziua de 26 Februarie 1659 la Bistriţa, îl vedem apărând şi pe Sava Brancovici, însoţit de Martin Sárpataki, un om de încredere al principelui Barcsai, cu rol important şi mai târziu[3]).

Mitropolitul Sava va fi ştiut să înfăţişeze cu prilejul acestei diete dela Bistriţa, cu multă îndemânare, suferinţele şi prigonirile îndurate de slujitorii bisericii ortodoxe, pentru a-l îndupleca pe Barcsai atât de repede să ierte parte din îndatoririle fiscale, pe cari preoţii le aveau faţă de vistieria ţării. Prin de-

---

[1]) *N. Dobrescu*, „Fragmente privitoare la istoria bisericii române", Budapesta, 1905, p. 38.

[2]) *I. Lupaş*, „Principele ardelean Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava Brancovici", p. 175.

[3]) Idem, „Principele Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava Brancovici", p. 176.

cretul pe care îl dă din Bistriţa, la 15 Martie 1659, principele Barcsai arată că „a cunoscut cum că preoţii români din Transilvania şi din părţile Ungariei unite cu Transilvania, pentru multe feluri de împiedecări ce au, abia pot să-şi împlinească îndeajuns chemarea, mai ales pentru aceea, pentrucă din vremile cele dintâi ale principilor ţării acesteia transilvane, cari au fost înainte de noi, cu plătirea şi stoarcerea dijmelor şi a nonelor şi a altor asemenea greutăţi dregătorii cei la aceasta puşi, — fără îndoială fără voia principilor, numai folosul lor căutând — cu afurisită orbire îi asupresc, ceeace se împotriveşte atât cu legea dumnezeiască, cât şi cu chemarea lor cea bisericească". Ascultând apoi şi rugăciunea făcută pentru ei de prea cinstitul Sava Brancovici, episcopul tuturor bisericilor româneşti în ţara noastră, şi de protopopi, îi scuteşte şi îi mântuieşte pentru totdeauna pe preoţii români „de darea dijmelor şi a nonelor, adică de dijma grâului, secarei, orzului, ovăsului, meiului, lintei, mazării, bobului, fasolii, cânepii, inului, stupilor, mieilor, mieluşeilor şi a altor vite şi marhe"[1]), ce trebuia dată în fiecare an fiscului.

In 20 Martie, tot din Bistriţa, Acaţiu Barcsai acordă prin decret deosebit, scutire de dări şi pe seama preoţilor din Ţara Făgăraşului, accentuând datoria acestora, precum şi a tuturor preoţilor români din Transilvania şi părţile anexe, de a sta sub jurisdicţiunea şi cârmuirea vlădicului românesc din această ţară[2]).

Cu toate privilegiile obţinute dela principele Acaţiu Barcsai pentru biserica sa, în lupta ce se va aprinde între acesta şi rivalul său Gheorghe Rákoczi II, Mitropolitul Sava nu va face parte din tabăra celui dintâi, ci va înclina mai mult spre politica lui Rákoczi, cel combătut aprig de Turci. Privită izolat atitudinea lui Sava, ea ar putea fi judecată cu asprime, iar Mitropolitul însuşi ar putea fi învinuit de nestatornicie şi de lipsă de recu-

---

1) Cf. *Cipariu*, „Arhivu", p. 571—572 şi *V. Mangra*, l. c., p. 63.

2) Cf. *N. Dobrescu*, „Fragmente privitoare la istoria bisericească", p. 39.

noştinţă faţă de binefăcătorul său, Barcsai. Nu trebue să uităm însă, că Acaţiu Barcsai fusese impus de Turci şi reprezenta politica filoturcească în Transilvania. Ori Sava Brancovici, care moştenise o veche tradiţie familiară de luptă împotriva Turcilor, tradiţie sporită fără îndoială şi prin desele ciocniri pe care le avusese cu Turcii în tinereţa sa, nu putea sta alături de ocrotitul acestora, mai mult decât nevoile imediate ale turmei sale credincioase i-o cereau. Indată ce împrejurările politice îi vor permite însă, el se va întoarce la politica părinţilor, care va fi totodată şi aceea a convingerilor lui, căci îl vedem continuând-o cu stăruinţă până la încheierea zilelor sale. După afirmaţiunile lui Radonici[1]) Sava ar fi trecut de partea lui Gheorghe Rákoczi, cam pe la jumătatea anului 1659. Aşa se explică faptul că în vara anului 1659, după ce intrase Barcsai în Alba-Iulia, nu-l mai găsim pe Sava în scaunul mitropolitan, ci pe Ghenadie, care se întitulează „Arhiepiscop de Bălgrad, Maramureş şi a toată Ţara Ardealului"[2]).

Cunoscut sub numele de Ghenadie al treilea în seria mitropoliţilor ardeleni, înlocuitorul lui Sava pare să fi fost de origine din Putivlia, orăşel în părţile sudvestice ale Rusiei, şi să fi purtat, înainte de a se călugări, numele Gheorghe. Astfel se chema „Georgius Putivlensis Moscovita" vlădica pe care Acaţiu Barcsai, strâmtorat la Sibiu de asediul lui Rákoczi, îl întărea printr'un decret de confirmare emanat în acest oraş, la 15 Februarie 1660. Decretul de confirmare al noului Mitropolit arată, printre altele, şi motivele cari l-au determinat pe Barcsai să-l înlăture pe Sava din demnitatea sa. Sava era anume învinuit „că n'ar fi împlinit cerinţele slujbei sale, n'ar fi respectat condiţiile ce i s'au pus, ci nepăzind credinţa faţă de Principe şi neavând grije de binele obştesc al Patriei, s'a amestecat în afacerile publice ale acestei Ţări istovite de foarte multe calamităţi şi prin aceasta

---

[1]) S. *Dragomir*, „O nouă carte despre Brancoviceşti", Telegraful Român, 1912, p. 53.

[2]) *N. Iorga*, „Documente româneşti din Arhivele Bistriţei", p. 9.

ar fi accelerat pericolul suprem, atât asupra Principelui, cât şi asupra acestei Patrii mult iubite"[1]).

Se mai aminteşte apoi în acelaş decret şi de intervenţia unor protopopi români la Barcsai, intervenţie menită să indemne şi mai mult pe acesta să purceadă la înlocuirea lui Sava.

Pe Ghenadie îl alege Barcsai şi îl numeşte episcop al bisericilor româneşti, sârbeşti şi greceşti de sub stăpânirea sa, fără să-l cruţe însă, după cum făcuse cu Sava, de o serie întreagă de condiţiuni, foarte asemănătoare cu cele impuse la 1643 lui Simion Ştefan şi care însemnau tot atâtea măsuri luate de Principe pentru calvinirea bisericii ortodoxe.

Dar pe când Acaţiu Barcsai îl destituia pe Sava dela cârma bisericii sale, acesta, nesocotind el însuşi calitatea lui Barcsai de principe al Transilvaniei, continua să se menţină în drepturile sale şi să locuiască în Alba-Iulia, de unde scria în Decemvrie 1659 Bistriţenilor şi le amintea de vremea când a fost Barcsai Ákos[2]). Totuşi, drepturile de mitropolit pare să nu şi le mai fi recunoscut decât singur Sava, căci în scrisoarea, pe care o adresa Bistriţenilor, întrebuinţa un taler împărătesc, pentru întărire, în locul pecetei vlădiceşti care va fi ajuns poate în mâinile rivalului său Ghenadie. Dela sfârşitul anului 1659, şi până în Septemvrie 1660, nu mai există nici o ştire privitoare la Sava. Tăcerea în care e învăluită existenţa acestuia timp de aproape un an şi faptul că tocmai în acest timp Gheorghe Rákoczi „care bătea la toate uşile după ajutor" trimitea la Moscova o solie în persoana unui popă românesc — a unui „sacrificulus" — i-a indemnat pe

---

1) *Hurmuzachi.* Vol. XV, partea II, 1913, pag. 1291—1293: „perhibetur nopis humillime in personis honorabilium quorundam Seniorum Valachalium *Szavam Brenkovits* Episcopum scilicet hactenus Valachalem non ipso Deo, non officii sui requisitis, conditionibusque et fide ipsius nobis super eo praestita, non denique publico Patriae commodo curatis, in ruinam Regni hujus nostri compluribus pro nunc exhausti calamitatibus ejusmodi se immiscuisse negotiis, quae non minus nobis, quam Patriae etiam huic dulcissimae ultimam perniciem censeantar".

2) *N. Iorga,* „Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria", p. 258.

unii cercetători ai faptelor lui Sava Brancovici, cum a fost Şincai, Iorga şi Bunea, să creadă că acel „sacrificulus" nu ar fi fost altul decât Mitropolitul Sava. Nu există însă nici o amintire contemporană despre participarea lui Sava la solia lui Rákoczi, amintire pe care să se poată sprijini afirmaţiunea de mai sus. In acest răstimp va fi privit şi el îngrijorat şi întristat luptele ce se desfăşurau nu departe de reşedinţa sa, sub zidurile Sibiului, şi se va fi împărtăşit şi el de suferinţele, pe cari le pricinuiră Turcii, veniţi să răpună pe Rákoczi în vara anului 1660. Din toamna aceluiaşi an şi anume din 21 Septemvrie 1660, se poate reînnoda firul cunoştinţelor privitoare la Sava, cu ajutorul unui act prin care, „pentru mai mare credinţă" în calitate de „vlădică de Bălgrad şi de toată Ţara Ardealului", întărea singhelia dată de Mitropolitul Ghenadie la 1628, pentru protopopul Ianăş din Hunedoara[1]).

In anul următor, poate să fi primit Sava Brancovici o nouă confirmare din partea principelui de curând ales Ioan Kemény, confirmare nedovedită prin acte, dar amintită de cronicarul Gheorghe, fratele Mitropolitului. Nu ştim dacă, datorită noii confirmări, sau în temeiul celor vechi se găsea Mitropolitul Sava la 18 Aprilie 1661, în plin exerciţiu al funcţiunii sale ierarhice, chemând la judecată printr'un răvaş întărit cu pecetea Mitropoliei din Bălgrad, pe un oarecare „Mije Mihai din Bungard cu fata sa, ce a fost măritată după popa Petru". Dar şi această presupusă confirmare, dacă va fi fost dată, nu era sortită să aibă prea lungă valabilitate. Repedea cădere a lui Ioan Kemény şi instituirea lui Mihail Apaffi din partea Turcilor la 14 Septemvrie 1661 în scaunul vacant însemna pentru stabilitatea scaunului vlădicesc al lui Sava, un nou motiv de îngrijorare. Dar prin cunoscuta-i abilitate politică, Sava reuşeşte să obţină şi dela acesta, în 23 Aprilie 1662, diploma de confirmare în scaunul vlădicesc din Bălgrad[2]).

---

[1]) *N. Iorga*, „Studii şi Documente", vol. XII, p. 281.

[2]) *A. Bunea*, Vechile Episcopii, p. 121—122.

Această nouă şi ultimă confirmare a lui Sava reprezinta un moment însemnat din păstorirea lui. E încheierea cu succes a unei lungi şi grele lupte, purtată cu tenacitate şi cu multă iscusinţă politică de Mitropolitul Sava, pentru păstrarea unor drepturi câştigate prin proprie vrednicie.

Răvaşul Mitropolitului Sava Brancovici dela 18 Aprilie 1661.

CAPITOLUL V.

PRIMII ANI DE PĂSTORIRE A LUI SAVA BRANCOVICI SUB DOMNIA LUI MIHAIL APAFFI. CĂLĂTORIA LUI LA MOSCOVA.

Inaugurarea păstoririi lui Sava, sub domnia noului Principe, se face sub auspicii promițătoare. Diplomei de întărire, dată de Mihail Apaffi în 23 Aprilie 1662, îi urmează în curândă vreme o diplomă privilegială care nu este, prin cuprinsul ei, decât o nouă confirmare a celei semnate de Acațiu Barcsai la Bistrița în 15 Martie 1659. Decretul lui Apaffi dat la 1 Septemvrie 1663 adaugă însă noi scutiri, iertând pe preoții români de pe moșiile fiscale și de dijmele pe vin și de censul montan[1]).

Perioada de calm și de potolire, ce s'a scurs în primii ani ai domniei lui Apaffi, a îngăduit Mitropolitului Sava să-și închine timpul și preocupările, mai mult decât în epoca precedentă, nevoilor bisericii sale. Indreptarea acestor nevoi trebuia să înceapă tocmai în Bălgrad, în cetatea sa de reședință, unde după relatările lui Gheorghe Brancovici, însăși Mitropolia, împreună cu întreaga mănăstire, au fost prădate și arse în două rânduri (presupunem în vara anului 1658 și în 1660) de năvălirile Turcilor și ale Tătarilor[2]).

Tot Gheorghe Brancovici ne spune în cronica sa, cum se îngrijise Sava să acopere casa Domnului cu șindrilă, după cele două devastări, iar a treia oară, fiind Mitropolia din nou aprinsă

[1]) *Cipariu*, „Arhivu", p. 572.

[2]) S. *Dragomir*, „Fragmente din cronica lui Gh. Brancovici", p. 58—59.

de potrivnici, tocmi să i se facă în Ţara Românească cruci de fier, cu globuri de aramă aurite, pe care le aşeză pe turnurile bisericii, iar biserica n'o mai acoperi cu şindrilă, ci tocmi să i se aducă ţiglă din alte părţi, pentru că acolo nu se găseau „pe cari le aşeză pe acoperiş şi cari până în ziua de azi prea frumoase se văd"[1]. Mărunte, informaţiile de mai sus au totuşi o deosebită importanţă pentru cunoaşterea spiritului gospodăresc al lui Sava şi a dragostei lui de frumos. Nu ne vom mira atunci de ce hrisovul de danie din 1698 al lui Constantin Brâncoveanul pentru Mitropolia Bălgradului, nu-l aminteşte pe Mihai Viteazul ca întemeietor al ei, ci spune că a fost „făcută şi înălţată de preasfântul şi de Dumnezeu alesul şi pomenitul părintele Sava Brancovici"[2].

Restaurând şi primenind biserica Mitropoliei sale, îşi va fi adus aminte Mitropolitul Sava de frumoasele lăcaşuri de închinare văzute în Ţara Românească, şi va fi încercat poate să facă din catedrala sa o podoabă asemănătoare celor de acolo. In curând însă, starea de linişte a lui Sava fu tulburată din pricina unor învinuiri aduse lui, cari ajungând până la urechile principelui Apaffi, l-au determinat pe acesta să dea la 24 Maiu 1667, un decret privitor la şcoala şi tipografia, ce ar fi trebuit restaurată din veniturile anuale ale mănăstirii din Alba-Iulia. Prin decret au fost însărcinaţi Ioan Zoba, Toma Topay, Dumitru Logofătul şi Gheorghe Chira, epitropii mănăstirii şi ai averii ei, să ceară lui Sava Brancovici socoteală de veniturile încasate dela începutul vlădiciei sale, să ia măsuri pentru ridicarea şcolii şi reînfiinţarea tipografiei, şi totodată să cerceteze şi pricinile pentru cari a întârziat această lucrare, apoi cu ajutorul preoţilor din Lancrăm, Sebeşul-Săsesc şi Armeni vor căuta să îndrepte lucrările, iar dacă s'ar afla în ţară preoţi români, cari să fi suferit vre-o nedreptate din partea Vlădicului, Principele vrea să-i ocrotească şi pe aceştia. Să fie deci convocată o adunare obştească,

[1]) Idem, „Fragmente din cronica lui Gh. Brancovici", p. 59.
[2]) *N. Iorga*, „Sate şi preoţi din Ardeal", Bucureşti, 1902, p. 345.

în care să-şi poată înainta jalbele oricine, spre îndreptare.

Mitropolitul Sava îşi va fi justificat învinuirile aduse prin lipsa de bani, de care suferea, şi poate prin această justificare va fi reuşit să obţină dela Apaffi învoirea să plece în lungul drum, pe care avea de gând să-l facă la Moscova „pentru a culege milă"[1]. Dar mai era Mitropolitul Sava mânat spre Moscova şi de alte gânduri, decât de nevoia de a strânge milă. Tocmai în 1668, când întreprindea Mitropolitul Sava călătoria sa la Moscova, se strânsese acolo un mare sobor, la care participau şi „judecătorii lumii răsăritene, Patriarhul Alexandriei, cu Patriarhul Antiohiei şi cu mulţi alţi mitropoliţi şi episcopi, nu numai din ţara Moscovei, ci cari erau adunaţi şi dela alte neamuri"[2].

Ambiţia şi mândria lui Sava de a fi de faţă la un astfel de sinod, îl grăbeau să ajungă cât mai neîntârziat în capitala Rusiei. Dar şi acest motiv, şi cel arătat mai sus, nu par să fie suficiente pentru a justifica prezenţa lui Sava la Moscova şi se va vedea mai departe, de ce. Călătoria lui Sava la Moscova, povestită în cronica fratelui său şi relatată de numeroase ştiri documentare, este destul de amănunţit cunoscută, pentru a putea fi pe deantregul reconstituită. După ce primeşte „cu greu" îngăduinţă de plecare dela principele Apaffi, îngăduinţă însoţită de o scrisoare pe care Apaffi o adresează Ţarului rusesc[3], Sava Brancovici pleacă pe la începutul anului 1668 pentru ca, trecând prin Polonia, să ajungă în 8 Maiu al aceluiaşi an la Smolensk, însoţit de arhidiaconul Ioan, diaconul Stoica, fratele său Gheorghe, doi nepoţi şi alţi şase oameni[4].

Prin Polonia trebue să fi trecut Sava pe la sfârşitul lunii Aprilie, căci în 30 ale acestei luni primeşte dela Regele polon Ioan Cazimir o recomandaţie către ţarul Alexei Mihailovici,

---

1) „Fragmente din Cronica lui Gh. Brancovici", p. 59.

2) Idem, ibidem.

3) S. *Dragomir*, „Relaţiile bisericei rom. cu Rusia în veacul al XVII-lea", an. 24, p. 115 116.

4) Idem, ibidem.

scrisă — fapt cu totul neaşteptat — cu mai multă bunăvoinţă faţă de Mitropolitul Transilvaniei, decât a lui Mihai Apaffi. Pe când Principele Apaffi îl lăsa pe acesta, fără prea multe recomandări, în mila Majestăţii Sale nebiruite a Ţarului[1]), Regele polon neîndoindu-se că Sava Brancovici, după ce a întreprins un drum aşa de îndepărtat, va obţine dela Majestatea Sa împărătească cele dorite, intervine cu „iubire" pentru el la Majestatea Sa[2]). Dela Smolensk, pleacă mai departe spre Moscova. In 31 Mai este primit în audienţă de Ţarul Alexei Mihailovici. Asupra acestei audienţe, s'au păstrat în biroul ambasadorilor din Moscova însemnări, cari ne descriu în amănunte primirea cu care a fost onorat Sava. Prezentat în audienţă de unul dintre consilierii dela biroul ambasadorilor, după cum era obiceiul pentru audienţele străinilor, Sava apare înaintea Ţarului împreuna cu toţi însoţitorii lui. Logofătul Gherasim Dochturov, însoţitorul lui Sava şi cel care trebuia să facă prezentările, se adresă Ţarului cu următoarele cuvinte: „Alexei Mihailovici, mare domn Ţar şi mare Cneaz, singur stăpânitor a toată Rusia Mare, Mică şi Albă, ţi s'a închinat ţie marelui Domn Mitropolitul Sava din Bălgradul Ardealului". El îi înşiră apoi toate darurile aduse de Mitropolitul Sava: o icoană a Sfintei Treimi, încadrată în argint, o cruce de lemn în cadru de argint cu diamant, o panaghie tăiata în chiparos, încadrată în aur cu pietre scumpe şi rubine, doua cruci tăiate din lemn de cedru. Ţarul, după ce încredinţă lucrurile primite diacilor dela vistierie, îşi întinse mâna spre sărutare Mitropolitului şi însoţitorilor săi, întrebându-i de sănătate. Şi Mitropolitul răspunde rugându-se „pentru darul Domnului". Sava mai fu întrebat şi de sănătatea principelui Apaffi, pentru a fi în cele din urmă anunţat, că marele Cneaz Alexie Mihailovici „oblăduitor altor multe ţări şi împărăţii răsăritene, apusene şi ale Nordului, îl milueşte cu dania Majestăţii Sale împărăteşti:

---

[1]) Cf. S. *Dragomir*, „Relaţiile bisericii româneşti cu Rusia", anexa 24, p. 115—116.

[2]) Cf. Idem, ibidem, anexa 25, p. 116—117.

o cupă de argint aurită, cu acoperemânt, o ştofă de camohă (brocart), un soroc (patruzeci) de soboli şi bani 30 de ruble[1]). Audienţa luă sfârşit, odată cu acordarea acestor daruri.

Dela Palat Sava, însoţit de tovarăşii săi de drum, se îndreptă spre locuinţa sa, care pare să fi fost „la curtea unui mitropolit din Moscova"[2]).

A doua zi, la 1 Iunie, s'a prezentat Sava în biroul ambasadorilor cu cneazul Nichita Ivanovici şi a predat o scrisoare al cărei text original a ajuns până la noi[3]). Iată ce spunea Mitropolitul Sava în acea scrisoare: „Am auzit că-i tocmeală sau pace cu Poliecii, dar nu ştim căci unii vorbesc că-i pe veci, alţii că-i numai vremelnică şi alţii că-i numai dela Polonia pacea aceea şi eu singur aşi trimite să aflu despre aceasta dela Regele polon, dar avem îndoială că nu vor spune adevărul, fiindcă Rákoczi Gheorghe a războit cumplit Polonia şi Turcii păgâni încă sunt aproape de noi; să nu afle că noi ne bucurăm auzind că monarhii şi creştinii sunt uniţi, fiindcă asta nu le place păgânilor. Auzim şi despre aceea că Turcii vor războiu şi au voie să ajute Cazacilor şi atunci nici nouă nu ne va fi bine.

Bucuroşi am face şi noi aceea ce e spre umilirea Turcilor, dar fără ajutorul altor creştini şi monarhi şi fără voia şi ajutorul lui Dumnezeu nimic nu-i cu putinţă, căci şi noi suntem sub picioarele lor şi de aceea şi noi, dacă am şti cu adevărat, că va fi năvălire asupra procleţilor de Agareni şi noi am fi gata la aceea"[4]).

S'a discutat mult asupra acestei scrisori şi i s'au dat deosebite interpretări. Pe când unii, cei mai mulţi, ca profesorul Kapterev, arhimandritul Dimitrievici şi profesorii Radonič, Iorga, Lupaş, caută să dea, bazaţi pe cuprinsul actului de mai sus, o nuanţă politică vizitei lui Sava la Moscova, alţii, ca profesorul

---

1) Idem, „Relaţiile", anexa XXVI, p. 117—119.
2) Idem, „Fragmente din cronica lui G. B.", p. 59.
3) Idem, „Relaţiile", anexa XXVIII, p. 119—121, facsimil I.
4) Idem, „Relaţiile", anexa XXVII, p. 119—121.

Dragomir, nu văd în el decât răspunsul la interogatorul ce se lua tuturor călătorilor în Moscova, răspuns pe care Sava, în loc să-l dea oral, l-a dat în scris, lămurind pe secretarii dela ambasadă asupra impresiilor ce și le-a câștigat în cursul călătoriei sale[1]).

Ori cum ar fi acest memoriu, intenționat dela plecare sau alcătuit abia la Moscova, el își păstrează întreagă importanța prin cuprinsul lui. Ni se înfățișează aci, după cum am văzut mai sus, un adevărat program politic, a cărui ideie de bază ar fi unirea tuturor forțelor creștine din răsărit împotriva Turcilor, „împotriva procleților de Agareni".

Cu toate că ideia Mitropolitului Sava nu este nouă, deoarece încă din 1654 se preconiza la Moscova o alianță a creștinilor răsăriteni, care se și realiză în parte prin tratatul încheiat în 7 Mai 1656 de Domnul Moldovei Gheorghe Ștefan cu Țarul Alexie Mihailovici, și prin soliile trimise în 1659 de Domnii români și de Gheorghe Rákoczi II la Moscova[2]), ea trebue relevată, dacă nu pentru aportul ce-l aduce în istoria noastră diplomatică, pentru o mai bună și mai completă conturare a personalității lui Sava. Mitropolitul Sava dădea astfel o nouă dovadă de ascuțit și foarte clar văzător simț politic, cu care ne-a obișnuit încă din primii ani de vlădicie și în același timp, oferea o bună dovadă de constanță în atitudinea sa politică, permanent ostilă Turcilor. Aceeași grijă de luptă și de înlăturare a pericolului turcesc o avea și în calitatea sa de Mitropolit, pe care o avusese și în tinerețã când îngrozea prin vitejie pe Turcii dela granița de Vest a Transilvaniei.

Deși sinodul era încheiat la sosirea lui Sava[3]), iar milostenia o primise, după cum am văzut, din prima audiență la Țar, Sava continuă să mai rămână câtva timp la Moscova. In ziua Sfinți-

---

1) S. *Dragomir*, „Relațiile", p. 39—40.

2) *Dimitrie Ionescu*, „Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu Rușii în 1656". Revista Ist. Rom. 1933, v. III, fasc. II—III, p. 234 246.

3) *S. Dragomir*, „Relațiile, p. 37.

lor Apostoli Petru şi Pavel îl întâlnim luând parte la slujba ce se oficia în catedrala dela curtea împărătească de către Patriarhii Alexandriei, Antiohiei şi Moscovei, înconjuraţi de un numeros cler. Slujba aceasta trebue să se fi săvârşit într'o atmosferă de mare solemnitate şi strălucire, căci fratele Mitropolitului pare a fi fost foarte impresionat, socotind după larga descriere, pe care o face acestei slujbe în cronica sa. El ne povesteşte cum în mijlocul catedralei s'a aşezat un pristol înalt pentru cei trei Patriarhi, cum dela pristol şi până la uşile împărăteşti, în şir de amândouă părţile, stăteau mitropoliţii, toţi îmbracaţi în odăjdiile lor arhiereşti, iar episcopii, arhimandriţii şi celelalte feţe bisericeşti adăstau fiecare la locul cuvenit atât de frumos, că celui ce privea i se părea, că nu e om pământean, ci că uitând lumea de faţă, stă în faţa tronului Prea Inălţatului şi Prea Bunului Dumnezeu[1]).

Mai zăbovind Sava la Moscova, în 2 August a fost primit din nou în audienţă de Ţar, în audienţa numită „de adio", când i s'a dat o nouă milostenie de 200 de ruble în soboli[2]). In 4 August i se încredinţa lui Sava o scrisoare adresată de ţarul Alexie Mihailovici lui Apaffi (din greşeală în scrisoare e menţionat Rákoczi, în loc de Apaffi), prin care acesta era anunţat că Vlădica bisericilor de legea grecească din Transilvania, Sava Brancovici a fost miluit cu milostenie din partea Majestăţii Sale Impărăteşti „pentru unica drept măritoare credinţă[3]) şi pentru rugămintea lui (a lui Apaffi)".

In preajma plecării, la 28 August 1668 Mitropolitul Sava primi din partea Ţarului un hrisov de danie, prin cuprinsul căruia i se îngăduia Mitropolitului să revie tot la câte şapte ani la Moscova, pentru a primi noui danii. Se prevedea în acel hrisov, ca Mitropolitul să aibă cinci însoţitori, să aibă la dispoziţie care

---

[1]) „Fragmente din cronica lui G. B.", p. 60.
[2]) *Dragomir*, „Relaţiile", p. 40.
[3]) Idem, „Relaţiile", anexa XXVIII, p. 122 şi adm. XXIX, p. 123—124.

pentru încărcarea daniilor şi să fie scutit de vamă[1]. Hrisoave de acest fel au fost foarte rareori date reprezentanţilor bisericii româneşti, şi atunci în semn de mare graţie din partea Ţarului rusesc. Deci acordarea unui astfel de hrisov lui Sava, era semnul unei deosebite atenţiuni, de care s'a bucurat la curtea Ţarului. Şi nu numai acest fapt ne permite să ajungem la astfel de concluzii. Un istoriograf rus, Maicov, spune că Sava şi-a câştigat graţia Ţarului în aşa măsură, încât acesta a dispus să se facă pentru el o frumoasă mitră arhierească, iar la plecare, în ziua de 28 August, Ţarul a dispus, spre deosebita cinste a lui Sava, lui Bogdan Trusov, căpitanul streliţilor din Moscova, să-l petreacă până la Smolensk[2].

Incărcat cu cinste şi cu daruri, Mitropolitul Bălgradului părăsi Moscova, împreună cu fratele său Gheorghe, în ultimele zile ale lui August. In 12 Septemvrie Sava ajunsese într'o localitate de graniţă, la Zverevici, de unde adresa Ţarului o scrisoare de mulţumită, amintind totodată de unele promisiuni făcute acestuia, anume de a-l „încunoştinţa despre toate". Se pare că în drum auzise oarecari veşti, căci se roagă să fie adevărate, promiţând că „despre acestea va ştirici" mai bine şi va scrie „cuvânt adevărat" Majestăţii Sale. La 22 Octomvrie 1668 Sava trecea prin *Varşovia* şi primea dela Ştefan Kalaicsy o obligaţiune pentru 137 de galbeni, pe cari îi împrumutase acestuia la Moscova şi pentru 130 de florini ungureşti, pe cari îi împrumutase aceluiaşi, încă de mai înainte[3].

Sosi astfel în deplină pace în eparhia sa din Transilvania unde, trăind încă vre-o câţiva ani, fu ţinut în bună cinste atât de către cneazul stăpânitor din Ardeal, cât şi de către ceilalţi boieri sfetnici, în demnitatea sa de mai înainte[4].

---

1) Idem, anexa XXIX, p. 123—124.
2) *S. Dragomir*, „Relaţiile", p. 40—41.
3) Idem, „Relaţiile", p. 41; după Radovici, Prilozi, p. 22—23.
4) „Fragmente din Cronică", p. 61.

CAPITOLUL VI.

SITUAŢIA MITROPOLITULUI SAVA DUPĂ INTOARCEREA DELA MOSCOVA.

„Dar, spune Gheorghe Brancovici, continuând pasagiul reprodus în capitolul precedent, între toate aceste fericite evenimente plăcute n'au lipsit nici întâmplări potrivnice şi neplăceri nenorocite, şi niciodată n'a fost un atât de fericit Avel, pe care să nu-l fi pismuit ucigaşul de oameni Cain"[1]. Intr'adevăr, Sava întors acasă la scaunul Mitropoliei, avu foarte repede prilej să constate că atmosfera din jurul lui era schimbată. Ce se întâmplase? Principele Mihail Apaffi nu uitase că este calvin şi mai puţin l-ar fi lăsat să uite preotul dela curtea sa, Mihail Tófői, care aducea cu el dela universităţile din Anglia şi Wittenberg, unde studiase, bogate cunoştinţe teologice şi zel de propagandă pentru religia sa. Nu mici vor fi fost stăruinţele acestui preot pe lângă Mihail Apaffi, pentru a-l face să revină la politica principilor calvini, înaintaşii lui, cari făcuseră foarte stăruitoare încercări de a atrage pe Români la calvinism. Dacă până după întoarcerea lui Sava dela Moscova principele Apaffi nu-şi întețise acţiunea de proselitism calvin asupra bisericii ortodoxe, se datoreşte poate şi faptului că îl credea pe Sava mai uşor de înfrânt în dârzenia lui confesională, de cum s'a dovedit. Insă călătoria întreprinsă de Sava la Moscova, călătorie care i-a permis acestuia să cunoască mai de aproape o biserică ortodoxă în plina ei strălucire şi i-a dat prilej să-şi sporească încrederea în

[1] Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj, vol. II, 1924, p. 61.

puterea biruitoare a acestei biserici, apoi rezultatele cu cari s'a întors Sava: o îmbelşugată milostenie din partea Ţarului şi un hrisov de danie pentru „unica drept măritoare credinţă creştină", au fost în măsură să trezească în sufletul principelui Apaffi îngrijorări şi bănueli, asupra prea făţişei atitudini ortodoxe a lui Sava. Şi dacă ar fi să se admită şi ipoteza unei misiuni politice a Mitropolitului Sava la Moscova unde acesta vorbia „de putinţa, de nevoia unei cruciate ca aceea pe care peste 5 ani o va predica Ştefan Vodă Petriceicu"[1]), se va înţelege şi mai bine de ce Principele, credincios Turcilor, întreprinse fără întârziere o acţiune de persecutare împotriva vlădicului valah, îngrădindu-i drepturile şi posibilitatea de a hotărî nestânjenit în treburile bisericii sale. Indemnat şi de superintendentul Petru Kovásznai, dădu un decret în 20 Februarie 1669, prin care impunea lui Sava condiţiuni identice în esenţa lor, cu cele înşirate în diploma din 10 Octomvrie 1643[2]).

I se cerea anume lui Sava, „să facă şcoli, unde-i cu putinţă printre Români, mai ales în mănăstirea din Alba-Iulia, în comitatul Hunedoarei şi al Marmaţiei, precum şi pe teritoriul Cetăţii de piatră, în care tinerii să fie învăţaţi întâi a ceti şi a scrie româneşte şi apoi, pe unde se poate face cu înlesnire, să se dea şi o cultură mai întinsă a limbei". Să funcţioneze din nou tipografia la Alba-Iulia spre a se tipări cărţi folositoare, mai ales cele sfinte, să fie certaţi (dojeniţi) şi chiar înlăturaţi preoţii cari afară de carte sârbească nimic nu înţeleg, şi cari nu cunosc nici cele mai necesare principii ale religiei creştine, pentru a fi înlocuiţi cu preoţi mai bine pregătiţi şi cunoscători de carte ro-

---

1) *N. Iorga*, Istoria Românilor, vol. VI, Monarhii. Bucureşti, 1938, p. 301 şi *I. Lupaş*, Istoria bis. a Românilor ardeleni, Sibiu 1918, p. 71, unde sunt reproduse din memoriul Mitropolitului Sava Brancovici aceste cuvinte concludente: „Este în părţile acestea mare mulţime de creştini pravoslavnici: Sârbi, Bulgari, Români, toţi aceştia aşteaptă să fie de undeva *năvala creştinilor asupra blăstămatului de Turc, căci sunt în mare lipsă, necaz şi strâmtoare; dacă ar vrea Dumnezeu, aceştia toţi ar fi cu oaste gata*" . . .

2) *Şincai*, „Cronica Românilor", anul 1648.

mâneasca. Dar cea mai grea condiţiune, care i se impunea Mitropolitului, era dependenţa lui de către episcopul calvin „atât în hirotonirea preoţilor şi a protopopilor, precum şi în destituirea celor nevrednici sau primirea îndărăt a celor ce făgăduesc îndreptarea vieţii în vizitarea şi în convocarea şi diriguirea sinodului general românesc" precum şi supunerea tuturor hotărîrilor sinodale „unei reviziuni mai mature" care să fie făcută de sinodul pastorilor unguri, ortodocşi-reformaţi de religiune evanghelică[1]).

Decretul de mai sus, cu condiţiunile lui jignitoare pentru autoritatea Mitropolitului ortodox, însemnează deslănţuirea unei lungi şi îndărătnice lupte între principele calvinizant şi vlădica românesc din Alba-Iulia, luptă în care Sava Brancovici dă dovadă de cel puţin de tot atâta abilitate şi energie, de câtă dăduse şi în împrejurările viforoase ale întâilor săi ani de cârmuire ierarhică.

Un an mai târziu, în Aprilie 1670, îl găsim pe Mitropolitul Sava în Ţara Românească, obţinând dela Antonie Vodă din Popeşti hrisov de danie[2]) şi iscălind un act de judecată alături de Patriarhul Ierusalimului Dosoftei, care se afla la Târgovişte tocmai atunci[3]). Un nou apel la Ţara Românească îl repetă fratele Mitropolitului în 1673 (20 Aprilie), când încheie o înţelegere secretă cu Grigore Ghica Vodă — acela a cărui soţie fusese des vizitată de Sava în exilul ei ardelean — înţelegere care prevedea „binele comun şi întărirea bisericii ortodoxe"[4]).

După ştirbirea de drepturi, din 1669, Apaffi scuteşte printr'un decret, dat în 20 Decemvrie 1673, pe preoţii români de dijmele cari trebuiau să se dea fiscului din vin, din grâu şi din

---

1) *V. Mangra*, l. c., pag. 67—68, anexa VII, p. 163—166.

2) *Puşcariu*, „In orele libere", Sibiu, 1867, p. 28—32; cf. *Ş. Meteş*, „Istoria bisericii româneşti din Ardeal", vol. I, p. 284.

3) Revista pentru filologie, istorie şi arheologie, XIII, Bucureşti, 1912, p. 62—63.

4) *N. Iorga*, „Sate şi preoţi din Ardeal", p. 69.

alte legume, ca şi din dijma oilor şi a stupilor, trimiţând ordin slujbaşilor săi, să nu îi mai silească pe aceştia la darea nici unui fel de dijmă, nici să-i silească, nici în persoana, nici în averile lor să nu-i supere, nici să-i păgubească, ba încă să-i scutească faţă de cei ce ar mai încerca să le stoarcă dijme[1]. Rămâne de văzut: poate fi considerat acest act privilegial ca o victorie a lui Sava sau ca o simplă momeală pentru preoţii ortodocşi, spre a se lăsa mai uşor atraşi de curentul de calvinizare? In întreg cuprinsul decretului nu se face nici o amintire de vre-o intervenţie a lui Sava Brancovici, după cum se făcea în decretul, de aceeaşi natură, dat de Barcsai la Bistriţa în 15 Martie 1659. S'ar fi putut ca Sava să fi intervenit prin vre-unul din sfetnicii săi şi astfel, în mod indirect, meritul privilegiului din 20 Decemevrie 1673 i-ar reveni tot lui. Un alt decret însă al lui Apaffi, dat la puţin timp după cel amintit mai sus, ar desminţi presupunerea de împăcare, fie ea chiar mijlocită, a lui Apaffi cu Mitropolitul Sava. Este vorba de decretul, pe care-l adresează Apaffi în 14 Iunie 1674 „episcopului şi vicarilor şi tuturor păstorilor bisericilor celor româneşti din Transilvania", prin care hotăreşte ca episcopul calvin Gáspár Tiszabecsi „să aibă de grijă de toate bisericile româneşti, şi să le ocârmuiască după cunoştinţa sufletului său"[2]. Ii mai cere acestuia să se intereseze „unde ar putea fi tipografia cea românească, pe care o făcuse răposatul prinţ Ràkoczi" şi termină decretul ameninţând, că cei ce se vor împotrivi voiei, orânduielii şi poruncii lui Tiszabecsi, de pedeapsă nu vor scăpa[3]. Actul acesta, din 14 Iunie 1674 — repetare şi întărire a celor din 1667 şi 1669 — nu era decât o intenţie rostită a Principelui calvin, de a trage cât mai curând cu buretele peste însăşi fiinţa bisericii române. Şi începutul îl făcea lipsind de autoritate chiar pe căpetenia acestei biserici. Dar

1) *Cipariu*, „Arhivu", p. 573.

1) Idem, ibidem, p. 575.

3) Idem, ibidem, p. 575.

Mitropolitul Sava nu s'a lăsat înfrânt. Deşi mândru şi ambiţios din fire, a înţeles, că nu cu o atitudine prea dârză va putea ţine piept atacurilor lui Mihail Apaffi, ci făcând din nou apel, ca în toate împrejurările grele prin care a trecut, la eminentele sale calităţi diplomatice, a preferat să-i lase lui Apaffi iluzia de învingător, pentru ca puţin după aceea, să aibă el însuşi o însemnată victorie pe teren religios.

CAPITOLUL VII.

SAVA BRANCOVICI CA ORGANIZATOR ŞI LEGIUITOR BISERICESC.

Repetatele încercări de siluire a drepturilor lui Sava, începute în 20 Februarie 1669, n'au fost în măsură să-l abată pe Mitropolitul ortodox dela îndatoririle sale ierarhice. Astfel în 1672 ia parte la târnosirea mânăstirei din Moisei (Maramureş), iar în 1674 târnoseşte biserica din Vlădeni lângă Braşov[1]. In acelaş an s'a zugrăvit şi vechia biserică din Sălişte de către „Nicolaus Pictor Poloni". Inscripţia din 15 August 1674 aminteşte şi pe *Craiul Epaffi* (sic) şi pe *Mitropolitul Sava*, precum şi pe „judele Pătruţ *ca boerii scaunului*"[2].

In anul următor, în 1675, Sava „având grije de lucrurile bisericeşti", a adunat într'un sobor pe toţi juraţii scaunului cu protopopii, la Bălgrad în mănăstire.

Convocarea acestui sinod răspundea unei îndoite necesităţi; mai întâi starea critică, în care se găsea biserica românească din punct de vedere al disciplinei — şi pentru aceasta stau mărturie însăşi hotărîrile luate în sobor — cerea o neîntârziată îndreptare. Dar acest sobor răspundea totodată şi necesităţii de a spulbera neîncrederea, pe care o manifestase Apaffi în ultimul său decret, faţă de posibilităţile de organizare şi de cârmuire vlădicească ale lui Sava. Strânşi în sobor, preoţii şi juraţii scaunului[3], prezidaţi de Mitropolitul Sava, se sfătuiră şi deliberară

---

1) *R. Tempea*, „Istoria besericei din Schei", ed. St. Stinghe, p. 12—15.

2) *I. Lupaş*, „Două inscripţii dela biserica cea mai veche din Sălişte" în Anuarul Inst. de Ist. Naţ., Cluj, V, 496.

3) Juraţii şi martorii apar după afirmaţiunea unui zaconic din 1860, ca o creaţie a lui Sava, pe care unii (Bunea şi Grama) o considera drept influenţă calvină.

o serie întreagă de hotărîri, care au ajuns până la noi sub forma a două aşezăminte soborniceşti[1]).

Hotărîrile acestor aşezăminte, pe cât de salutare atunci, tot pe atât de interesante pentru cel ce le priveşte azi, ar putea fi grupate după conţinutul lor în patru categorii:

1. Măsuri pentru înlăturarea superstiţiilor, din cari fac parte cele ce urmează:

„Când cheamă creştinii pe popa la bolnavi să-i cuminece şi nu vor să iasă după popa din casă, acolo popa să nu meargă la morţii casei, molitvă să nu facă nici oaselor nici hainelor, nici oi sau vaci peste mort să nu dea, au găini, iară în lături pot da, picioarele dobitoacelor să nu le spele, nici să le arză cu lumina în frunte şi colac peste groapă să nu dea, banul în groapă să nu se arunce, muierile să nu ţipe pe uliţă".

„Cari nu vor să-şi îngroape morţii Lunea sau Miercurea, la aceia popii să nu meargă".

„Popii să nu facă molitvă pe dobitoace".

„Cari oameni sau muieri fac foc în curte la Joia Mare sau la Blagoveştenii şi vor să pună masă şi pâine şi zic că vin morţii să se încălzească şi aruncă apă pe pajişte să bea morţii, aceia se vor da şpanilor; dacă nu se vor lăsa sărbătorile drăceşti Marţia şi Miercurea, cine va ţine, acela să se dea şpanilor să (dacă) nu se vor lăsa; cu lopete la Paşti să nu se bată".

2. Măsuri privitoare la slujba religioasă, în care „cuvântul lui Dumnezeu trebuie să se vestească în rumăneşte creştinilor în biserică şi unde va trebui şi va fi de lipsă, iar care cărţi săntu scrise şi scoase pre limba rumănească, să se cetească şi să se înveţe în biserică creştinilor şi într'alte locuri unde va fi de lipsă".

3. Măsuri disciplinare pentru preoţii, cari n'au voie să dea Paştile să le poarte mirenii, şi de le vor da, li se va lua popia; nu au voie să se facă vornici pe la nunţi şi să umble

---

[1]) Cf. *T. Cipariu*, Acte şi fragmente, pp. 145—150 şi *V. Mangra*, l. c., pp. 79—82.

beţi „prin târg şi pe la crâşmă", căci deasemenea li se va lua popia.

In ce priveşte îndatoririle religioase ale acestora, în săvârşirea slujbei, „de bobonăşaguri (superstiţii) ce nu este scris la tipic, să nu ţie".

„Botezul să-l facă cu apă şi cu foc, aşa cum este tocmeală".

Preoţii „de pe la oraşe şi de pe la biserici, unde sunt mai cu dobândă şi plata li se dă mai bună, în toate zilele să ţie slujbă în biserică, iar celorlalţi preoţi tuturora dimpreună le poruncim, lângă Duminică, Miercuri şi Vineri, şi când se vor întâmpla în sărbători, aşişderea şi în posturi să se facă slujbă în toate zilele".

„Popii cari nu se nevoiesc cu românie ci tot cu sârbie, unii ca aceia şi lor facu-şi de către Dumnezeu pedeapsă şi de către poporeni uriciune şi soborului scădere, aceia cu un cuvânt să se oprească din popie".

„Tot protopopul să nu primească nici un preot în popor până nu va aduce carte dela protopopul, unde a fost înainte, cum s'au purtat".

„Nici un popă fără ştirea protopopului să nu se tocmească. Iar care se va tocmi fără ştire, să fie oprit din popie".

4. Indrumări adresate mirenilor cari sunt datori „unde cum se va cuveni" să dea plata preoţilor, să înveţe Tatăl Nostru", Crezul şi cele zece porunci, „iar pentru să se mai întărească, şi pruncii nefiind în şcoală, unde să înveţe, tot creştinul să-şi ducă pruncii la biserică şi popa, după ce va isprăvi slujba bisericei, să facă ştire cum să strângă pruncii în biserică să înveţe cum este scris mai sus".

Am expus mai pe larg punctele hotărîrilor soborniceşti luate în timpul lui Sava, pentru a ne putea da seamă pe de o parte de grija, pe care acesta a purtat-o bisericii sale, iar pe de altă pentrucă aceste hotărîri reuşesc să ne dea o icoană destul de limpede a stării, în care se găsea biserica ortodoxă din Transilvania, în vremea păstoririi Mitropolitului Sava Brancovici.

Hotărîrile mai sus înşirate desvăluesc totodată intenţiile ce-

lor cari le-au luat, de a naţionaliza şi de a ridica la un mai înalt nivel cultural şi moral biserica păstorită de Sava.

Pentrucă aceleaşi tendinţe se găsesc deseori mărturisite şi în diplomele principilor transilvani, cari au trecut chiar la realizări, înfiinţând, în 1657, cu scopuri calvinizante, o şcoală românească la Făgăraş, pentru pregătirea dascălilor şi preoţilor din Ţara Oltului, i-a făcut pe unii să vadă în hotărîrile luate în soborul din 1675 tot atâtea încercări de a introduce calvinismul în biserica ortodoxă din Transilvania.

E adevărat că există o asemănare „frapantă" — cum o numea Bunea — între decisiunile principilor, relative la biserica românească, şi între măsurile luate de soborul clerului ortodox.

Dar ne poate duce această constatare la concluzia că Sava a devenit o unealtă în mâinile calvinilor?

Intreagă activitatea trecută şi persecuţiunile, pe cari va avea să le îndure din partea adversarilor săi politici şi confesionali în primul rând, au destulă putere de desminţire a pretinsei atitudini calvineşti, ce i s'a atribuit pe nedrept Mitropolitului Sava. Dar acesta nu s'a mulţumit numai cu hotărîrile votate în soborul din 1675 pentru ridicarea nivelului preoţimii şi turmei credincioase, ci stăruia şi cu alte ocazii pentru adâncirea vieţii religioase prin predici bine întocmite pe înţelesul tuturor. Există despre aceasta o bună dovadă în textul singheliei, semnate la 1677 cu frumoasa iscălitură *Sava Brancoveanul*, care împărtăşind preotului Paştiu hirotonirea, a ţinut să-i dea totodată şi sfatul părintesc de a se nevoi foarte tare, să propovăduiască Sf. Evanghelie curat şi luminos creştinilor şi să povestească Scriptura Sfântă oamenilor în limba întru care grăesc „ca să înţeleagă tot creştinul cuvântul lui Dumnezeu"[1]).

Hotărîrile luate în sinodul dela Alba-Iulia, au fost, după cât se pare, în măsură să-i mulcomească pentru moment pornirile răuvoitoare ale Principelui Apaffi, căci îl vedem acordând

---

[1]) Cf. N. Iorga, *Acte româneşti din Ardeal* în Bul. Com. Ist. II, p. 266. şi I. Lupaş, *Istoria bisericii române*, ed. VI, p. 64.

Singhelia semnată de Mitropolitul Sava Brancoveanu pe seama preotului Paştiu la 12. III. 1677.

în 30 Decemvrie 1675, o diplomă care, la cererea lui Sava, asigura acestuia şi urmaşilor săi respectarea tuturor privilegiilor obţinute până atunci, poruncind totodată credincioşilor săi de toate rangurile, să nu-i smulgă pe protopopii şi preoţii ziselor biserici nici de sub ascultarea episcopului numit, nici de sub a urmaşilor lui[1]).

Impăcarea lui Apaffi cu Sava, pe această cale, coincide cu încă o dovadă de simpatie arătată Brancoviceştilor în acelaşi an 1675. Principele dărueşte anume, lui Gheorghe Brancovici, o moşie în Vinţul de Jos — moşie aparţinătoare odinioară lui Radu dela Afumaţi —ca semn de recunoştinţă poate, pentru serviciile pe cari i le va fi adus acesta, în calitatea sa de agent diplomatic la Constantinopol. N'ar fi exclusă ipoteza ca însuşi Gheorghe Brancovici, profitând de situaţia favorabilă, în care se afla, să fi contribuit cu intervenţia lui la darea diplomei anterior citate (privilegiului), care a făcut să poată fi încheiat în mod atât de victorios pentru Sava, anul 1675.

---

1) *T. Cipariu*, „Arhivu", p. 651.

CAPITOLUL VIII.

ULTIMII ANI DE CÂRMUIRE VLĂDICEASCĂ A LUI SAVA BRANCOVICI. DESTITUIREA LUI.

Decretul din urmă, dat lui Sava, n'a însemnat pentru acesta un câştig definitiv, care să-i asigure liniştea până la sfârşitul păstoririi sale. Dimpotrivă, textul decretelor ce vor urma poate dovedi că bătrânul Mitropolit a trebuit să ducă în puţinii ani de vlădicie cari îi mai rămâneau, o trează şi continuă luptă pentru menţinerea drepturilor şi autorităţii de curând redobândite. Şi lupta aceasta a dus-o cu succes până aproape de sfârşit.

Astfel, în 12 August 1676, reuşeşte să smulgă dela Apaffi noui privilegii pentru preoţii români, cari sunt scutiţi de a da dijmă oricărei alte autorităţi streine de biserica lor[1]).

Doi ani mai târziu, în 23 Octomvrie 1678, Sava primeşte din partea lui Apaffi un nou decret, în care e anunţat, că deşi s'au ridicat pâri împotriva lui, Sava nu va avea să îndure nici o înfruntare sau păgubire nici în persoana, nici în demnitatea, nici în averea sa şi, atât în umbletele lui cât şi la reşedinţă, îşi va încasa dările provenite dela preoţii români[2]). Aceleaşi dispoziţiuni se repetă şi în 4 Octomvrie 1679, dar decretul cu această dată, dacă ţinem seamă de el, nu reprezintă decât ultimul popas în acţiunea de înlăturare a lui Sava, acţiune de mult pusă la cale de adversarii confesionali şi politici ai Mitropolitului.

O anumită împrejurare veni în ajutorul lui Apaffi şi în al

---

1) *T. Cipariu*, „Arhivu", p. 574.

2) „Fragmente", p. 37.

sfetnicilor săi, ca să le înlesnească împlinirea intenţiilor răuvoitoare ce-i nutreau lui Sava: descoperirea unui complot îndreptat contra lui Mihail Apaffi. Realizarea acestui complot n'a putut fi împiedecată decât mulţumită lui Mihail Teleki, conducatorul de fapt al politicii transilvane, care a reuşit să răpună pe Dionisie Bánffy, şeful mişcării antiapaffiene. Dar politica de opoziţie necruţătoare a celui dispărut, a fost continuată de un puternic număr de magnaţi ardeleni, grupaţi în jurul lui Paul Béldy, cari cu ajutor dela Constantinopol şi dela Viena, încercau să înlature domnia tiranică a Principelui ardelean. Vicleanul Mihail Teleki plănui şi suprimarea lui Béldy prin obişnuitu-i mijloc, prin asasinatul politic, dar acesta izbuti să scape cu câţiva tovarăşi ai săi, la Constantinopol. Aci fu prins în 1678 şi aruncat în închisoarea celor şapte turnuri, unde şi-a şi încheiat viaţa în anul următor[1]).

Gheorghe Brancovici, o mărturiseşte el însuşi în cronica sa, se afla şi el printre aderenţii lui Béldy, împreună cu Ladislau Csáky, Toma Domokos, Cristofor Pasko, Sigismund Bölönyi şi Valentin Kálnoky. Sava Brancovici, mânat poate chiar de înteţitele încercări de constrângere religioasă ale lui Apaffi, se va fi alăturat şi el la politica fratelui său. Va fi fost deajuns să se şoptească doar despre adesiunea Mitropolitului român la mişcarea lui Béldy, pentru ca să fie adusă fără întârziere la cunoştinţa lui Apaffi de către neobositul însufleţitor al propagandei calvine Mihail Tófői, numit de curând superintendent al bisericii reformate. Principele Mihail Apaffi, luând grabnice măsuri de cercetare şi judecare a cazului lui Sava Brancovici, face să se arunce asupra acestuia năvală de injurii menite să acopere motivele de ordin politic şi religios, dela care pornea acţiunea lui, împotriva Mitropolitului Sava. In aceste împrejurări se constitui în 2 Iulie 1680 un scaun de judecată la Alba-Iulia, al cărui preşedinte fu numit Petru Alvinczi din Vurpăr, protonotarul

---

1) *Deák Farkas*, „Uzoni Béldy Pál", Budapesta, 1887 şi *Biró Venczel*, „Béldy Pál felkelése" în revista *Századok*, 1920.

Principelui, iar membrii fură numiţi predicatorul şi protopopul calvinesc Ioan Veresmarty din Benic şi Ioan Zoba, protopopul român din Vinţul de Jos, — o veche unealtă de propagandă calvină în slujba lui Apaffi, care păşise de mai înainte în aceeaşi calitate de acuzator al lui Sava, încă din 24 Mai 1667, — şi alţi bărbaţi mireni şi din tagma bisericească, ştiutori de legi. Prim acuzator în această judecată era Mihail Tófői, care îşi trimisese reprezentant pe Ştefan Palos de Sz. Katosna, iar în numele lui Sava, „care era foarte bolnav, însă era în mi sus-zisa manăstire" (din Bălgrad), veniră fratele său Gheorghe şi Ioan Pater, unul dintre Grecii neguţători'. Scaunul de judecată astfel alcătuit, a pronunţat o sentinţă, din al cărei text se pot desprinde următoarele învinuiri aduse Mitropolitului, pentru o quasi motivare a nelegiuitului act de pripită destituire volnică:

„Sava Brancovici, neţinând seamă nici de legile cele dumnezeieşti nici de cele omeneşti şi părăsind datoria dregătoriei sale, nu s'a îngrozit cu groaznice şi urâte păcate a se întina şi a se pângări, carele pe Caterina Temesváry, muierea unui nemeş, anume Valentin Szénásy de Kolozsvár, cu haine bărbăteşti îmbrăcată au făcut a se răpi şi la sine a se duce şi pe aceea, fiindu-i lui rudenie împotriva legii rudeniei, ţiitoare la sine o au ţinut, apoi fugind în părţile turceşti şi pe mai sus zisa rudenie a sa, ca pe o ţiitoare la sine a se duce au făcut".

„A lăsat mănăstirea Bălgradului a se pustii, a se strica şi a se surpa şi a părăsit neîngrijită tipografia limbii româneşti şi alte bunuri şi venituri ale mai sus zisei mănăstiri, sau neîngrijindu-le sau risipindu-le, le-au prăpădit".

Din pricina acestor nelegiuiri, soborul şi scaunul „care a fost dintr'o sută şi unul de bărbaţi" a hotărît că „Sava Brancovici cel până acum vlădică Românilor, să se lapede şi din dregătoria episcopească şi din cea preoţească, în temeiul canoanelor 80 şi 81 ale bisericii calvine din Ardeal şi canon 75 al legii româneşti şi ca persoană infamă să se dea în mâna magistratului din afară al Măriei Sale Craiului, să facă cu el după Aprobatae Constitutiones partea I. Tit. I. Art. 3., însă aşa că, făcân-

du-se acestea, să fie dator a da seamă de averile mănăstirii Bălgradului"[1]).

Ar fi învinuiri cât se poate de grave cele aduse bărânului Mitropolit Sava, dacă n'ar fi contrazise atât de isvoarele timpului cât şi de tradiţie şi dacă spiritul de intrigi şi de corupţie dela curtea lui Apaffi n'ar fi cunoscut şi din alte fărădelegi săvârşite în cursul îndelungatei sale cârmuiri transilvane.

Dionisie Bánffy a fost ucis din ordinul lui Teleky, iar Ladislau Székely, omul credincios al lui Mihail Teleki, care a contribuit şi la surparea Mitropolitului Sava, mitueşte un paznic dela Jedicule, pentru a-l otrăvi pe Pavel Béldi.

„Teleki, relatează cronica lui Cserei, după ce a răpus pe boerii cei mari ai Transilvaniei, începu a guberna Transilvania cu tiranie atât de cumplită, încât de când locuesc oameni în Transilvania, niciodată, nici sub voevozi, nici sub principi, Transilvania nu mai fusese subjugată atât de tare şi oamenii de nimeni nu s'au temut aşa de mult ca de Teleki. Nimeni nu cuteza să-l contrazică, pentrucă îndată înverşuna pe Principele împotriva oricui şi-l arunca în temniţă pe oricare boer de frunte, îl suduia şi-l înfrunta în public; iar dacă cineva avea vreo treabă la Principe, suplica sa îi era în deşert, dacă nu mergea mai întâiu cu daruri la Teleki. Din toată ţara îi aduceau daruri"[2]).

Victimă a volniciei şi lipsei de scrupule a lui Teleki a căzut însuşi favoritul Principesei, Mihail Barcsai, aruncat în temniţa dela Gheorgheni, pe când i se confisca toată averea, apoi Ladislau Vaida, al cărui caz prezintă multe puncte de asemănare cu acel al Mitropolitului Sava Brancovici.

Teleki, nereuşind să-l înlăture pe Ladislau Vaida dela Capitanatul din Trei-Scaune, născoceşte una din cele mai odioase calomnii împotriva acestuia. Plăteşte anume doi servitori de ai lui Vaida să-şi pârască stăpânul, pentru a-l acuza apoi de

---

1) *V. Mangra,* l. c., p. 101—103.

2) Din Cronica lui Mihail Cserei 1661—1711 în revista *Transilvania,* an. II, nr. 7, p. 73.

sodomie. Consecinţele acestei acuzaţiuni au fost aruncarea pârîtului în închisoarea dela Gheorgheni şi prădarea tuturor bunurilor şi averilor sale, dintre cari suma de 30.000 de florini şi-o însuşi chiar Teleki[1]).

In seria acestor acte de volnicie, atât de frequente în timpul domniei lui Apaffi, se poate încadra şi procesul Mitropolitului Sava Brancovici, pe care iată în ce lumină ni-l înfăţişează cronicarul Mihail Cserei: „Cu toate că Sava era înrudit de aproape cu Ladislau Székely, pe acesta l-a învins pofta de bani şi, fiindcă nu putea să ajungă la banii vlădicului în alt chip, a conspirat împotriva lui cu Ştefan Naláczi, în care conspiraţie Teleki nu era amestecat. Dar nereuşind să-l împingă în disgraţia Principelui pe altă cale, au mituit cu daruri pe un preot valah din Vinţul de Jos, ca să învinuiască pe vlădic la Principe, că-şi ţine la casă o muiere desfrânată. Pe bietul Principe slăbănog l-au înduplecat să creadă aceasta, fiindcă Ştefan Naláczi şi Ladislau Székely au întărit cu credinţa lor; pe vlădică l-au prins, i-au prădat întreagă averea şi nemulţumindu-se numai cu atât, i-au cerut trei mii de taleri. Vlădicul trimise pe fratele său în Ţara Românească, să ceară aceşti bani şi să-i aducă. Dar fratele său nu s'a mai întors".

Afirmaţiunile lui Cserei, privind cauzele destituirii lui Sava, îşi găsesc reazim în graba, cu care Apaffi dispune să se confişte neîntârziat averile fostului Mitropolit.

In aceeaşi zi în care la Alba-Iulia se dădea sentinţa în procesul Mitropolitului Sava, Principele Apaffi adresa o scrisoare Sfatului orăşenesc din Sibiu, prin care cerea imediata sigilare a bunurilor pe cari Sava Brancovici şi fratele său Gheorghe le aveau la reşedinţa lor din acel oraş.

„Vă poruncim, se adresează Principele magistraţilor din Sibiu, Măriilor şi Domniilor Voastre din bună vreme şi foarte serios ca, îndată ce veţi fi primit această scrisoare a noastră,

---

1) Din Cronica lui Cserei 1661—1711, în revista *Transilvania*, an. II, nr. 8, pp. 87—88.

numai decât să aşezaţi sub peceţi toată averea lor din această reşedinţă; chiar şi gazdelor să le porunciţi să ştie că răspund cu vieaţa şi cu pierderea întregii lor averi, dacă nu vor îngriji straşnic şi cu astfel de băgare de seamă asupra bunurilor pecetluite; căci din orice pricină şi în orice chip s'ar ivi vreo pagubă în aceste bunuri, dânşii vor suferi de bună seamă şi pagubele şi pedeapsa fără nici o cruţare. Dar, dacă s'ar întâmpla să fie cercetaţi cumva pentru averea din această reşedinţă de către alţi oameni şi trimişi, gazdele să fie obligate a împărtăşi Măriilor şi Domniilor Voastre şi obligăm pe Măriile Voastre ca pe astfel de oameni fără întârziere să-i trimiteţi la curtea noastră, sub bună pază şi fără întârziere"[1]).

Dar Principele socoteşte că n'a luat destule măsuri pentru a se vedea în posesiunea averii lui Sava şi după trei zile, în 5 Iulie 1680, scrie din nou Sibienilor, anunţându-i că a trimis doi oameni ai săi: pe Samuel Medgyessi şi pe Ştefan Arpassi, cari asistaţi de doi reprezentanţi ai Sibienilor, „să ia în seamă toate bunurile ce se află acolo sub orice nume" şi, dacă ar bănui că s'ar mai afla şi lucruri ascunse, să le caute şi până la noui ordine să le supravegheze, fără a le da oricui le-ar cere.

In 7 Iulie Samuel Medgyessi şi Ştefan Arpassi pleacă la Sibiu, pentruca în 9 Iulie să-i găsim inventariind, după cum dispusese Principele printr'o nouă scrisoare, toate obiectele din locuinţa fraţilor Brancovici. In 12 Iulie oamenii Principelui trimeteau raport de modul cum s'a făcut inventarierea şi sigilarea bunurilor — în prezenţa a patru oameni — de sosirea unei înalte comisii din partea Măriei Sale şi de expedierea la Alba-Iulia acelor nouă lăzi în care s'au strâns, s'au încuiat şi s'au sigilat toate lucrurile aflătoare în locuinţa Mitropolitului[1]).

S'a păstrat întreg inventarul bunurilor lui Sava şi merită toată atenţiunea pentru amănuntele interesante din cuprinsul

---

[1]) Scrisoarea lui Mihail Apaffi către Sfatul din Sibiu se păstrează în Arhiva Universităţii Săseşti la a. 1680.

lui, amănunte cari permit să aflăm cu oarecare aproximaţie din ce consta avuţia unui ierarh ardelean în veacul XVII.

Din mai sus amintitul inventar[1]) aflăm că Mitropolitul Sava, încă din 1674 avea locuinţă la Sibiu, în casa lui Ioan Graffius, care îi era dator cu 30—40 florini şi interesele pentru acest împrumut erau plătite în natură, din chiria locuinţei, cedată Mitropolitului Sava şi fratelui său Gheorghe.

Dintre obiectele găsite, va fi de ajuns să amintim doar câteva, ca să ne dăm seama de bunăstarea materială a Mitropolitului ca şi de preocupările lui cărturăreşti. S'a găsit printre altele o mulţime de litere româneşti, cari erau aşezate în patru table, — o cruce românească făcută din lemn de chiparos, 7 fire mărunte de trestii turceşti bune pentru condeie, o mulţime de scrisori româneşti, o cuşmă engleză de cazac, o stofă violetă mai fină de Londra, postav vişiniu englezesc, o călimară turcească, un picior pe dinafară şi pe dinăuntru aurit, o farfurie aurită de argint, cu podoabă în formă de coroană cu pietre scumpe şi turcoază, o cruce românească de argint aurită, smălţuită, tăiată în lemn de chiparos şi cu chipuri de „flaiszon" (email?), o cârjă obicinuită de episcop român de sidef de argint aurită, o mitră de episcop, făcută din catifea neagră, cusută şi împodobită foarte bogat cu scofiu alb şi galben, cu mărgăritare, un lanţ de atârnat la gât, de argint aurit, împreună cu o cruce de argint aurit, o carte românească împodobită, un instrument bogat, de argint aurit în formă de sfeşnic aparţinând ritului românesc, o foarte bogată haină de episcop, legată într'un mănunchiu, constând din 13 bucăţi de materii de mătase, unele cusute bogat cu scofiu şi chiar cu mărgăritare, actul de confirmare al regelui Ioan; într'o traistă câteva cărţi româneşti, într'o altă traistă câteva exemplare tipărite româneşte, într'o a treia

[1]) Publicat de *I. Lupaş* în „Averea confiscată de Principele M. Apaffi dela Mitropolitul Sava Brancovici şi fratele său Gheorghe" în revista *Biserica şi Şcoala* din Arad, 1915, Nr. 37.

traistă exemplare tipărite româneşte, într'o ladă mare pestriţă, patrusperezece saci de cărţi şi tipografia împreună cu toate instrumentele şi cu literele româneşti; într'un sac câteva scrisori, scrieri şi cărţi româneşti; într'o teacă cărţi româneşti, maghiare şi *latine 66 la număr* şi *un ziar legat în piele (egy irhában varrot diarium)*. Dacă acest ziar ar fi fost ziarul personal al lui Sava şi dacă s'ar fi păstrat până astăzi, ar fi putut constitui pentru cercetări cel mai preţios isvor relativ la timpul păstoririi lui mult încercate.

Dar Mitropolitul Sava pare să fi avut şi o frumoasă avere în bani deoarece în 29 Septemvrie 1680 Principele Apaffi îşi trimite din nou oamenii credincioşi la Sibiu cu ordin să ridice de acolo şi să aducă banii vlădicului valah"[1]).

In afară de bunurile sale personale Mitropolitul Sava a mai lăsat o importantă avere aparţinătoare Mitropoliei din Alba-Iulia, al cărei conţinut de obiecte bisericeşti, odăjdii şi tipărituri e cunoscut din Zaconicul, alcătuit în Iunie 1680 „când soborul cel mare cu voia şi porunca Craiului Apaffi pe părintele Iosif Buday pre vlădica Ardealului mitropolit Bălgradului l-au ales"[2]).

Printre cărţile aparţinătoare Mitropoliei din Alba-Iulia, Zaconicul aminteşte o Psaltire românească, o Poucenie de Moldova (probabil Cazania lui Varlaam din 1643), o Pravilă mare tipărită româneşte (probabil Indreptarea legii din 1652), un „Prolog" tipărit în Moldova româneşte, care l-au dat Pater Ianoş, o Evanghelie românească şi Apostol românesc, „care l-au dat Şerban Vodă". Din înşirarea aceasta se vede că era la curtea vlădicească a lui Sava *o considerabilă bibliotecă*, din care nu lipseau nici cărţile străine, nici importantele tipărituri româneşti din veacul XVII.

Data la care este amintită în acest Zaconic alegerea urma-

---

1) *I. Lupaş*, „Averea confiscată de Principele M. Apaffi dela Mitropolitul Sava Brancovici şi fratele său Gheorghe" în revista *Biserica şi Şcoala*, Arad, 1915, Nr. 37.

2) *Cipariu*, Acte şi Fragmente, pag. 257—263.

șului lui Sava, trezește întrebarea dacă nu cumva destituirea de fapt a acestuia din urmă, n'a precedat pe cea de drept? In acelaşi Zaconic din Iunie 1680 se spune că, strângându-se toţi protopopii şi ctitorii la Bălgrad, la mănăstire în 6 Iulie 1679 au luat la porunca Principelui în seama lor toată averea Mitropoliei din mânile lui Sava. Dacă adăugăm acestei ştiri şi ùn amănunt din actul de acuzare ce i s'a adus lui Sava anume că acesta ar fi fugit „în părţile turceşti"[1], s'ar putea ajunge la următoarea ipoteză: în 1679, curând deci după descoperirea complotului lui Béldi, Apaffi începu să-şi îndrepte atacurile de răzbunare contra lui Sava, cu jigniri şi dovezi de neîncredere ca aceea de a i se smulge din mâini administrația bunurilor bisericești. N'ar fi imposibil ca, dela un timp, Sava să nu mai fi putut suporta situaţia penibilă ce i se creiase și să fi căutat un refugiu în părțile turcești, pentru a revenì înapoi de silă sau de bună voe să-și poarte mai departe „cununa de mucenic", pe care i-o împletiseră calvinii. Piedică în fața acestei presupuneri ar putea sta numai diploma privilegială dată de Apaffi lui Sava în 4 Octomvrie 1679[2], dacă autenticitatea ei n'ar putea fi uşor pusă la îndoială[3]. Atacurile contra lui Sava vor fi început deci de prin 1679, pentru a lua mai târziu formele unei brutale persecuțiuni. Fra-

[1]) In 2 Februarie 1680 se înregistrează la Braşov sequestrarea cailor vlădicului valah în folosul Craiului (cf. N. Iorga, Socotelile Braşovului, A. A. R. Bucureşti 1899, p. 114: „1680 Die 2 Februarie. Zahlen von des Bläschen Bischoff Ross zu beschlagen welches Ihr Fürstlichen Gnaden ist geführet werden). Să fi avut loc confiscarea în momentul în care Mitropolitul Sava încerca să treacă în Țara Românească, ce ar putea fi identificată în acest caz cu „părţile turceşti?"

[2]) „Fragmente", pag. 34—37.

[3]) Faptul că această diplomă nu se găseşte în original, ci numai in reproducerea din Cronica lui Gheorghe Brancovici, apoi unele forme ca „Vlachok" în loc de „olahok" şi menţiunea Ruşilor pe cari nu-i mai aminteşte nici o altă diplomă printre credincioşii lui Sava (Sârbi, Greci şi Români), apoi o altă dovadă de plăsmuire în materie de acte, pe care ne-a dat-o Gheorghe Brancovici, ne întăreşte credinţa că şi actul mai sus citat e rezultatul imaginației bogate a fratelui lui Sava.

tele său Gheorghe ne spune că, deşi era „zăcător de boala podagrei, îl aşezară pe un cal şi îl duseră cu aşa batjocură în pretoriul ighemonului, unde fu închis în temniţă"[1]. De temniţă avu parte şi cronicarul — ne-o spune el însuşi — pentru a li se putea răpi toate averile. Dar pe când acesta isbuti să scape şi să treacă în Ţara Româneasca, fratele său continuă să suporte prigonorile, pe care persecutorii săi nu ezitau nici un moment să le facă din ce în ce mai umilitoare. Astfel după mărturia cronicarului Cserei „pe bietul nevinovatul vlădic l-au scos dela închisoare şi numai în cămaşă şi ismene, atâta l-au corbăcit (biciuit), până ce s'au rupt şi au căzut cămaşa, ismenele şi carnea de pe dânsul, pentru care ne mai putându-şi ţinea lipsa cea firească a trupului, au trebuit mişelul să moară[2].

Cronicarul sas Gunesch înfăţişează în acelaş fel suferinţele cumplite ale lui Sava care, fiind întemniţat întâi, i s'au aplicat apoi lovituri „enorme" pentruca puţin după aceea să-şi dea nefericitul suflet[3].

Suferinţele şi înjosirile îndurate de Sava trebue să fi fost în adevăr „enorme" ca ele să ajungă să îmbrace haina legendară şi să se transmită din gură în gură, generaţii de-arândul.

---

1) „Fragmente", pag. 64.

2) *G. Şincai,* Cronica la anul 1680.

3) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, pag. 188: „Florebat istis temporibus inter valachicos pastores, quos vulgo nominant popen, *Episcopus nomine Sava,* Iste... provectus erat ad id officium, ut reliquorum Valachicorum sacrificulorum Superintendens et Antesignanus esset. Sed ex hoc fastigio subito, mutata fortuna, decidit. Cum enim in suspicionem fornicationis apud Magnates venisset, et quod concubinas foveret (nam ab antiquo veteri quadam consuetudine Valachi Episcopi non solebant habere conjuges, licet omnibus pastoribus ipsorum matrimonium licitum sit), *primum incarceratus, postmodum plagis enormibus* tratatus est, ut paulo post inglorius infelicem exhalaret animam". Acestea le scria preotul Gunesch la anul 1680, când păstorea în parohia din Petreşti (Petersdorf).

CAPITOLUL IX.

INCERCĂRILE DE REINTEGRARE A LUI SAVA IN DREPTURILE SALE. SFARŞITUL LUI.

Dacă ştirile relative la năpăstuirile lui Sava nu şi-au găsit până acum contrazicere, cele privitoare la moartea lui în urma bătăilor suferite, nu se mai pot menţine. Dovezi documentare ne arată, că după încheierea în împrejurări tragice a păstoririi sale, a mai trăit câtva timp, încercând chiar să-şi recâştige drepturile pierdute. O însemnare făcută pe un Apostol slavon, păstrat în biserica Feleacului şi care a fost scrisă la 24 Iulie 1681 „în dzile lui Apaffi Mihai crai şi Mitropolit Sava-Brancovici"[1]) arată că pe atunci Mitropolitul Sava continua încă să fie considerat ca atare. O plângere cam din aceeaşi vreme vorbind de „episcopul grecesc (ortodox), fără să-i amintească numele, care din nou îşi cere episcopia şi din propria sa autoritate pune dieci valachi fără ştirea generalişului (soborului)... iar lângă Cluj a sfinţit şi biserică grecească contra legilor ţării"[2]), pare să se raporteze tot la Mitropolitul Sava. Când va fi fost eliberat Sava din închisoare, pentru a-şi relua activitatea vlădicească, nu se poate preciza.

Se ştie însă, că Gheorghe Brancovici izbuteşte să se refugieze în Ţara Românească, unde avea să-l întâmpine largul spri-

---

1) *N. Iorga*, Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene, Vol. II, pag. 100.

2) Történelmi Tár, 1878, pag. 705—707.

jin şi ospitalitatea Domnului Şerban Cantacuzino, mărturisite în calde cuvinte de prietenie: „Iubite frate, i se adresă Şerban Vodă lui Gheorghe Brancovici, vechia ta iubire de frate n'o uit, când eram şi eu pribeag, iar tu puternic, nu ai îndepărtat dela mine toate binefacerile cu prisosinţă, de aceea vreau să te cinstesc... şi chemând într'un glas ajutorul lui Dumnezeu, celelalte lucruri le vom isprăvi cu bună silinţă şi folos".[1]).

Nu numai Gheorghe Brancovici, dar şi ceilalţi nobili transilvăneni cari au luat drumul pribegiei, ca Cristofor Pasko, Ladislau Csáki sau Valentin Kálnoky, şi-au găsit un protector în Domnul Ţării Româneşti, plin de viu interes pentru tot ce se petrecea dincolo de munţi.

Refugiaţi la Constantinopol, disidenţii ardeleni se pun imediat în legătură cu reprezenantul lui Şerban Vodă la Poartă, cu Constantin Brâncoveanul, care îşi oferă puterea sa de influenţă în acţiunea de răsturnare a lui Apaffi, cu condiţia ca cei dintâiu îndată ce vor isbuti a se întoarce în Transilvania, să dea liber exerciţiu religiei ortodoxe „după uzul celor bătrâni", iar pe „înţeleptul Domn Mitropolitul Sava, care a fost închis fără vină de guvernul tiranic al lui Apaffi", să-l „restabilească în dregătoria sa cea de mai înainte şi să i se reintegreze cinstea defăimată"[2]).

Principele Apaffi nu rămâne indiferent faţă de uneltirile, cari se pun la cale împotriva lui şi se teme ca adversarii să nu-şi facă o armă tocmai din cazul Mitropolitului Sava. Deaceea se grăbeşte să scrie, încă din 30 Septemvrie 1680, reprezentantului său la Constantinopol, Andrei Székhalmi: „Dacă afacerea vlădicului românesc se va aduce înainte, poţi răspunde precum e

---

[1]) Fragmente, pag. 67.

[2]) „Illustrissimus Dominus Constant. Brancovanu... expetiit a nobis, ut Religio eorum liberum more antiquorum haberet exercitium, circumspectus autem Dominus Metropolita Sava nuncupatus, et a moderno Apafio tyranico gubernio innocenter captivatus, pristino restitueretur officio, cum redintegratione prostituti honoris". Declaraţia lui Lad. Csáky şi Cristofor Pascu către Constantin Brăncoveanul, Constantinopol 21 August 1681, cf. Cipariu, Arhivu, pag. 652 şi V. Mangra o. c., pag. 179—180.

adevărul: lămuririle date sunt false, căci el a fost osând t după legea cea dreaptă într'un sobor de obşte al preoţilor unguri şi români şi de faţă cu oameni înţelepţi dintre mireni, la pierderea vlădiciei; şi afacerea e încă înaintea judecăţii. Dar după faptele lui cele rele, ar fi vrednic nu o singură dată de moarte. Poţi lua şi hotărîrea sinodului (din 2 Iulie) ca dovadă"[1]).

Apaffi încearcă de asemeni să-şi slăbească adversarii, printr'o politică de apropiere faţă de Şerban Cantacuzino „trimiţând adesea solii săi să facă pace"[2]). Ştia însă cât interes pune Domnul Ţării Româneşti în cauza lui Sava Brancovici, pentru care îşi făcea caz de conştiinţă de a n'o fi cercetat „după pravilă", iar dacă a lăsat orice cercetare şi a încuviinţat alegerea unui nou Mitropolit în persoana lui Iosif Budai la 4 Septemvrie 1680, a fost „numai să nu rămână creştinii din ţara lui Apaffi fără păstor[3]). Va fi aflat de asemenea, că Şerban Cantacuzino promitea să răzbune „nemaipomenita barbarie", făcută lui Sava, cheltuind 500.000 de taleri, pentru înlăturarea lui Apaffi dela cârma Transilvaniei[4]). Toate acestea îl vor fi determinat pe Principele Apaffi să-l elibereze pe nedreptăţitul Mitropolit, pentru a înlesni mersul negocierilor diplomatice cu Şerban Vodă. „Pentru a-l câştiga (pe Şerban Cantacuzino), slobozi din temniţă şi pe Mitropolitul Sava", ne confirmă cronicarul Gheorghe Brancovici presupunerea, vorbind de Mihail Apaffi şi politica acestuia faţă de Domnul Ţării Româneşti"[5]).

Bătrân de ani şi bolnav de podagră, Mitropolitul Sava n'a mai aşteptat clipa reabilitării sale depline, ci se stinse, atât de lăsat în umbră, încât nimeni nu s'a gândit să însemneze cel puţin data şi locul morţii sale. Dedicaţiunea de pe Evanghelia dăruită la

---

1) Török-magyarkori állam-okmánytár, VI, p. 101 ş. *Ş. Meteş*, Istoria bisericii româneşti din Transilvania. Vol. I, p. 297.

2) Fragmente, pag. 68—69.

3) Scrisoarea lui Şerban Cantacuzino către Mihail Apaffi la *N Iorga*, Sate şi Preoţi, p. 344.

4) Acte şi Fragmente, p. 270 şi *Şt. Meteş*, o. c., p. 297.

5) Fragmente, p. 69.

Emblema de baron a fraţilor Gheorghe şi Sava Brancovici[1]).

---

[1]) După *Márki Sándor*, Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. II. rész. A török hóditástól napjainkig. Arad, 1895, p. 242: Száva püspök bárói cimere.

1 Mai 1683 de Gheorghe Brancovici bisericii din Veştem, dovedeşte, că la acea dată Mitropolitul Sava nu se mai afla în vieaţă. Evanghelia era dăruită spre a pomeni la sfânta Liturghie pe „smerit rugătorul Măriilor Sale răposatul Sava, Mitropolitul Ardealului, împreună cu tot neamul şi rudeniile aceluiaşi Mitropolit[1]). Bătrânul Sava nu va fi închis ochii pe veci mult înainte de 1 Mai 1683, deoarece la începutul acestui an, Gheorghe Brancovici, continuând să se adăpostească la curtea lui Şerban Cantacuzino, dădea instrucţiuni contelui Csáky, care tocmai pleca la Viena, asupra celor ce avea de spus Impăratului, în vederea obţinerii unui titlu nobilitar atât pentru el, cât şi pentru fratele său Mitropolitul[2]). Intervenţiunea lui Gheorghe Brancovici îşi are efectul dorit: în 7 Iunie 1683, Leopold I ridică la rangul de baron pe Gheorghe Brancovici şi pe fratele său Sava[3]), — târzie dar bine meritată răsplătire a celui care nu a consimţit să-şi cruţe bătrâneţele de cazne şi suferinţe pentru credinţa sa în Christos şi apărarea legii strămoşilor săi.

Când frate-său, mai tânăr şi mai legat de farmecul vieţii pământeşti, îl îndemna să se refugieze *„în altă ţară"* spre a

---

[1]) *N. Iorga,* Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene, v. II, p. 202.

[2]) *I. Radonič,* Grof. G. Brancovič, p. 271.

[3]) Te inquam Georgium Brankovics ac per Te Szavam pariter Brankovics fratrem tuum carnalem ac uterinum et haeredes et posteritates tuos utriusque sexus universos masculos et feminas, in futurum et infinitum nascituros ex certa nostra scientia motuque proprio ac animo deliberato non solum in ordinem et numerum, coetumque ac consortium verorum et indubitatorum regni nostri Hungariae liberorum baronum evehendos, aggregandos et cooptandos, quorum etiam in haereditate suprafatorum, Herczegovinae, Sirmiae et Joanopolis districtuum, quae antenatus olim Wolfgangus Brankovics Podgoricensis gavisus fuisse perhibeatur confirmandos et ratificandos esse duximus". Liber Regius Leopoldinus 18, p. 78. Cf. I. Radonič, Grof. George Brancovič, p. 271 nota 2. Textul diplomei înlătură cu totul ipoteza lui Ruvarac, că Sava cel amintit mai sus ar fi altul decât Mitropolitul, deoarece nu i se adaogă titulatura alături de nume. Omiterea titulaturii s'ar putea explica prin faptul că Sava n'a mai ajuns să fie, oficial, reintegrat în drepturile sale pierdute prin nelegiuita sentinţă din 2 Iulie 1680.

scapa de duşmani, Sava, stăpânindu-şi durerea, îi zise cu resemnare creştinească: „Frate preaiubite şi fiul meu sufletesc, nu pierde puterile, căci puterea lui Dumnezeu se desăvârşeşte în slăbiciune... In adevăr nu mai am prea mare greutate în suflet, dar mai vârtos mă doare să te văd murind tânăr pentru mine şi lângă mine, căci timpul despărţirii mele a sosit, luptă bună am luptat, cursul am plinit, credinţa dreaptă am păzit. Şi acum să se preamărească Christos în trupul meu fie prin viaţa, fie prin moartea mea, căci viaţa mea este Christos şi moartea îmi este câştig... Vină la cea din urmă sărutare a mea, înainte de moartea mea; să mergi cu bine şi Domnul Dumnezeu să fie cu tine şi îngerul său, care a călăuzit pe Tovit, fiul lui Tovie, bine să te călăuzească... pentruca să-şi poţi păstra viaţa în ortodoxie, îţi reamintesc un singur sfat: *niciodată să nu te lepezi de credinţa dreaptă a strămoşilor noştri!*[1]).

---

[1]) *S. Dragomir*, „Fragmente din cronica lui Gheorghe Brancovici". An. Inst. de Ist. Naţ., vol. II, p. 66 şi *I. Lupaş*, „Cronicari şi istorici români din Transilvania", vol. I, p. 33—34.

PARTEA a III-a

ANEXE DOCUMENTARE.

I.

Răvaşul Mitropolitului Sava Brancovici către Mije Mihaiu din Bungard[1]).

1661
IV. 18.

Rojdestva Bojicia. 1661 Aprilie 18 zile. Aceasta scriu domniei tale Mije Mihaiu din Bungard, să te afli cu fata ta ce i-au fost măritată după popa Pătru, într'alt chip să nu faci ce să te afli Sămbătă foarte demeneaţă. Aşa să socoteşti cum să nu-ţi pară glumă că mi-i voe să se facă rând între ei, să nu te supere atâta.

Vlădica Sava m. p.

II.

Singhelia Mitropolitului Sava Brancovici pentru preotul Paştiu[2]).

1677
III. 12.

Sava Brancovič Milostiiu Bojeiu Mitropolitu Belgradskii ĕ Vadskii, Maramurşskii ĕ Văsea Zemlea Ardealskiea i proci.

---

1) Originalul în Arhiva din Bistriţa; *regest* publicat de prof. N. Iorga în *Documente româneşti din Archivele Bistriţei*, vol. II, Bucureşti 1900, p. 10.

2) Pecete cu cei 3 Arhangheli şi legendă: *Sava Brancovici ot Ardeal* (restul indescifrabil). Originalul în Arhiva Muzeului Ardelean, publ. de prof. N. Iorga în Buletinul Comisiei Ist. a României, vol. II, Bucureşti 1916, p. 266.

Pavel, marele apostol al lui Isus Hristos, porunceşte să se dea carte de mărturie preoţilor dela ceia ce-i hirotonesc. Deci şi eu, fiind întru aceia dregătorie rânduit, venit-au la noi acest preot anume Paştiul cu smerenie, fiind mărturisit de oameni buni credincioşi, aşişderea şi de duhovnicul lui, cum este vrednic de rânduială sfântă ca aceasta. Drept aceia şi noi, văzând smerenia lui şi mărturie dela oameni buni, l-am preoţit pre rând, citeţ, ipodiacon, diacon şi preot cum s'ar zice desăvârşit spre toată rânduiala preoţiei. Deci ţi se cade şi ţie, fătul meu cel sufletesc, să te nevoeşti să ştii toate tainele Svintei Besea-reci cum au poruncit Dumnezău şi au rânduit şi au tocmit Svinţii Părinţi. Şi iară să te nevoeşti foarte tare ca să propoveduești Svânta Evanghelie curat şi luminos creştinilor şi să poveşteşti Scriptura Svântă oamenilor în limba întru carea grăesc, ca să înţeleagă tot creştinul, şi mare şi mic, cuvântul lui Dumnezău. Şi când vei fi chemat la ospăţ sau în vorba oamenilor, portul şi cuvintele tale să fie spre învăţătură creştinilor, să nu cumva să vie schizmă sau sminteală pren tine întru creştini. Şi să te ţii de celea cuvinte cum scrie St. Pavel apostol cătră Tit. glava 1 stih 7, 8, 9[1] zač 300 de te vei ţinea de această tocmeală pre tine vei spăsi şi pre cei ce te vor asculta. Timotei 1-a Carte, glava 4, stih 16[2]) zač 285.

Pisan meseça Martiia 12 dni vlt. 1677
Sava Brancoveanu m(anu) propria.

---

[1]) Locurile citate din Sf. Scriptură au următorul text: „7. Căci se cuvine Episcopului să fie fără de prihană... nu grabnic la mânie, nu dat la beutură, nebătăuş, nepoftitor de câştig urît (8), ci primitor de oaspeţi, iubitor de bine, treaz la minte, drept, cuvios, înfrânat (9), ţinându-se de cuvântul cel credincios al învăţăturii ca destoinic se fie şi să îndemne la învăţătura cea sănătoasă şi să răfuiască pe potrivnici".

[2]) „Păzeşte-te pe tine însuţi şi învăţătura; stărueşte în ea căci, făcând aceasta, şi pe tine te vei mântui şi pe cei cari te ascultă".

III.

Ordinul lui Mihail Apaffi către Magistratul din Sibiu pentru sechestrarea averii lui Sava şi Gheorghe Brancovici[1]).

1680
VII. 2.

Traducere românească.

Mihail Apafii din mila lui Dumnezeu Principe al Transilvaniei, Domn al Părţilor din Regatul Ungariei şi Comite al Secuilor.

Generoşilor, Prudenţilor şi Circumspecţilor Credincioşi ai noştri sincer iubiţi. Salutare şi milostivire din partea noastră.

Cunoscând Măriile şi Domniile voastre credincioase că nu putem intra în voia Strălucitei Porţi decât plătind (la vreme tributul), precum şi pentru liniştirea frământărilor mari şi primejdioase acum, în zilele de curând trecute, cu prilejul dietelor actuale, după care a urmat stricta hotărîre de a se trimite cât mai repede la Poartă o mare parte din darea ce trebue administrată şi pornită. Dar după cât am înţeles din partea Măriilor şi Domniilor voastre credincioase, cu mare scădere a fost opăcit în Braşov trimisul nostru, cinstitul sol Kabos Gábor, care fusese anume delegat să ducă darea aceasta, dar până în ceasul de faţă n'a putut s'o administreze. Aceasta e o pricină de supărare şi pentru noi, dar nu mai puţin şi pentru ţară, simţim şi ne temem de piedecile şi neplăcerile, ce pot urma din aceste tărăgăniri zăbavnice şi suntem uimiţi de ele. Drept care, în puterea datoriilor ce aveţi faţă de Noi şi faţă de Ţară, Vă poruncim Măriilor şi Domniilor voastre credincioase, cu milostivire şi foarte serios, ca precum Vă iubiţi averea, norocul şi hălăduirea Domniilor voastre (în ţara aceasta) nezăbovind nici o zi, nici un ceas, acum şi de fapt, îndată să grăbiţi cu administrarea (dării) câtă vreme se află pomenitul nostru sol în Braşov aşa fel încât,

---

1) Originalul în Arhiva Universităţii săseşti din Sibiu, an. 1680, nr. 1388.

dacă s'ar întâmpla să plece acesta cu ceea dare, pe noi nu ne veţi putea învinui pentru aceasta, dacă pe cheltuiala Domniilor voastre se va ivi trebuinţa să se trimită cu poşta alţi oameni, cari sa meargă după el cu darea achitată în parte.

In afară de aceasta să mai ştiţi îndeosebi Măriile şi Domniile voastre că *vlădica român de până acum pentru cunoscutele sale necuviinţe numeroase fiind osândit în chip legiuit, se află în prinsoare;* Care, aşa credem, împreună cu fratele său Gheorghe Diacul, având o anumită reşedinţă în Sibiu, prin oamenii D-voastre (de încredere) sau şi prin alţii veţi lua fără întârziere toate măsurile şi dispoziţiile de trebuinţă pentru averile lor aflătoare acolo. Prin urmare şi în privinţa aceasta Vă poruncim Măriilor şi Domniilor voastre din bună vreme şi foarte serios, ca îndată ce veţi fi primit această scrisoare a noastră, numaidecât să aşezaţi sub peceţi toată averea lor din această reşedinţă; chiar şi gazdelor să le porunciţi să ştie că răspund cu viaţa şi cu pierderea întregii lor averi, dacă nu vor îngriji straşnic şi cu astfel de băgare de seamă asupra bunurilor pecetluite; căci din orice pricină şi în orice chip s'ar ivi vre-o pagubă în aceste bunuri, dânşii vor suferi de bună seamă şi paguba şi pedeapsa fără nici o cruţare. Dar dacă s'ar întâmpla să fie cercetaţi cumva pentru averea din această reşedinţă de către alţi oameni şi trimişi, gazdele să fie obligate a împărtăşi Măriilor şi Domniilor voastre şi obligăm pe Măriile şi Domniile voastre ca pe astfel de oameni fără întârziere să-i trimită la Curtea noastră sub bună pază şi fără întârziere. Altfel să nu faceţi. Dat în cetatea noastră Alba-Iulia, în ziua de 2 a lunei Iulie Anul 1680.

Apaffi m. p.

Statului din Sibiu

IV.

Alt ordin al lui Mihail Apaffi către Sibieni în aceeaş chestiune.

1680
VII. 5.

Traducere românească.

Mihail Apafi etc.
Spectabili, Generoşi, Prudenţi etc.

Cu toate că în zilele trecute am poruncit prin stolnicul nostru, să purtaţi cu sârguinţă de grijă asupra averii Episcopului Sava şi a fratelui său Gheorghe Diacul, ce se păstrează în oraşul Măriilor voastre, totuş am aflat de cuviinţă a dispune ca ea să fie luată în seamă de către slujile noastre dela Curte, cu numele Samuil Medgyessi şi Ştefan Arpássi; prin urmare poruncim Măriilor Voastre cu milostivire şi foarte serios ca, primind această poruncă, pe lângă numiţii noştri slujitori trimiţând şi dintre oamenii Măriilor voastre 2 inşi, să ia în seamă toate bunurile ce se află acolo sub orice nume şi dacă ar bănui că s'ar mai afla pe la cineva şi lucruri ascunse, căutându-le şi pe acelea cu jurământ, până când nu va sosi în privinţa lor o nouă poruncă a noastră, până atunci să le supraveghiaţi cu sârguinţă şi la cererea nimănui să nu le daţi fără porunca noastră. Altfel nu veţi face. Dat în cetatea noastră Alba-Iulia, ziua 5 Iulie A. 1680.

Apaffi m. p.

Către Sibieni.

V.

Ordinul lui Mihail Apafii către judele regesc din Sibiu, Gheorghe Armbruster.

1680
VII. 9.

Traducere românească.

Michael Apafi Dei gratia Princeps Transylvaniae; Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes.

Sp(ectabi)lis ac Generose, Prudens et Circumspecte fidelis nobis syncere dilecte Salutem et Gratiam nostram. Am luat scrisoarea Graţiei Voastre şi primim cu graţie înştiinţările din două cauze împreună cu dorinţele Graţiei Voastre. Ceeace priveşte situaţia oamenilor săraci, rătăciţi în această patrie din ţara Măriei Sale a Voevodului muntenesc, într'o parte şi Graţia voastră dă un răspuns la aceasta în scrisoarea sa, anume că până acum n'a fost în obiceiu, ca impozitele oamenilor de acest fel, cât au fost în ţara noastră, să fie altundeva percepute; precum nici silirea lor la convertire. Deci în privinţa aceasta fără consimţământul ţării nu vrem să dăm pricină la un obiceiu mai nou. In acest sens şi Graţia voastră să se poarte după înţelepciunea sa în răspunsul ei cu astfel de modalitate cuvenită, încât dorinţa ei să înainteze. Despre bunurile lui Sava Brankovith şi ale fratelui său Gheorghe Literatul, aflătoare acolo, înţelegând Graţia Voastră a doua dispoziţie a noastră, anume că nu vrem să le mai lăsăm în nici un fel fără inventar; să îndeplinească deci Graţia Voastră dispoziţia aceea a noastră în privinţa acestui lucru. Dacă între acestea se vor găsi şi bunurile lui Korda, un curtean al nostru, n'ar fi de pagubă, dacă ar însemna şi acestea. Totuşi dispoziţia noastră ce va urma despre toate acestea, să o aştepte Graţia Voastră. *Nec secus facturus.* Datum in Civit(a)te n(ost)ra Alba Iulia die *9 mensis Julii A. 1680.*

Apaffi m. p.

Judelui regesc din Sibiu.

Spectabili ac Generoso, Prudenti ac Circumspecto *Georgio Arumpruszter* Consiliario nostro intimo Civitatis n(ost)rae Cibiniensis Judici Regio ac Universtatis Saxonicae Na(ti)onis Comiti Supremo. Fideli nobis syncere dilecto.

VI.

Inventarul averii confiscate la Sibiu.

1680
VII. 9.

Traducere românească.

Ziua de 9 Iulie, 1680.

„Consemnarea bunurilor Vlădicului român Sava Brancovici şi ale fratelui său Gheorghe Brancovici.

1. Acestea sunt într'o ladă verde mai mică, în care am găsit un frâu aurit pentru cal, făcut din argint turcesc pe curea albă fără zăbală şi hăţ; pentru acesta tot pe curea albă o preasenă deasemenea argintie aurită, tot pentru acest frâu un instrument de pe botul calului, făcut din argint pe lanţuri de argint şi pe curea albă.
Blide de cositor, 19 la număr. Iarăşi blide mai mici, 2 la număr. Farfurii, 9 la număr. Pe ele numele domnilor noştri Korda.
Patru sfeşnice de aramă, două la fel, două de altă formă, cu picioare.
Un ciucure[1]) turcesc uzat, cu noduri.
Un orologiu rău de perete cu cadran.
Iarăşi un ciucure rău, purtat, din granat[2]) verde.
2. Acestea sunt într'o ladă verde mai mică, în care am găsit numele domnilor noştri Korda:
Un păhar nou înflorit, de argint cu capac şi cu picior, pe din afară aurit în întregime.

[1]) ciucure = cafrang, podoabă pentru cal.

[2]) granat = gránát, ca culoare înseamnă stacojiu, de aici vine înţelesul de stofă de culoare stacojie (pannus coccinus), iar la urmă a devenit numele unui fel de stofă fără stabilirea precisă a culoarei.

Alt păhar mare de argint de o formă veche cu capac şi cu picior înafară şi înăuntru, aurit în întregime.
Două ceşti de argint, una mai mică, alta mai ·mare, înăuntru aurite, pentru femei.
O cană spoită cu cositor făcută din jaspin negru.
Patrusprezece nasturi de manta[1]), făcute din scofiu[2]) galben.
Nasturi mai mici de dolman, făcuţi din scofiu alb, 14 la număr.
Iarăşi două monezi aurite de argint, bătute pe numele şi chipul lui Gheorghe Basta.
Taler bătut pe numele şi emblema regelui Ioan al doilea, 1 la număr.
Trei bani de argint, câte o jumătate de taler.
Şase monezi de argint, câte cincizeci de bani.
Doi bani, câte patruzecişicinci de orţi de Danzig[3]).
Doi bani răi de formă veche. 9 bani mărunţi de argint.
O bucată de o materie de mătasă ţesută din fire de argint şi aur.
Două bucăţi de postav englez roşu mâncate de molìi.
O pungă tocită de catifea roşie pentru un ceas şi o pungă făcută din bagazie[4]) albastră.
Toate acestea au rămas pe seama domnilor noştri Korda.
3. O cutie neagră de pivniţă având în ea şase butelii de cositor de mărime mijlocie. Pe ea blazonul domnilor noştri Korda.
O mulţime de litere româneşti, cari sunt aşezate în patru table.
4. Acestea sunt într'o ladă mare albă, în care am găsit şi numele domnilor noştri Korda scris pe o foaie.
Opt linguri de argint, toate la fel, una cu coada ruptă.
Patru furculiţe de argint, toate la fel.

---

[1]) manta = mente, manta de blană.
[2]) scofiu = iszkófium, fir de metal preţios întrebuinţat pentru cusături.
[3]) ort de Danzig = danczkai orth, ban folosit în nordul Ungariei. 1 ort e egal cu un sfert de taler sau cu o jumătate de floren.
[4]) bagazie = bagazia, postav mai tare.

O piele roşie imprimată[1]) pentru masă.
Un topor turcesc cu coadă argintie acoperită cu piele de rechin[2]).
Un paloş turcesc, cu o curea albă argintie cu catifea roşie.
O sabie maghiară fără prăsea[3]), cu o curea neagră argintie, aurită, acoperită cu piele neagră de rechin.
O sabie argintie aurită acoperită cu piele neagră de rechin, cu mâner înfăşurat cu sârmă de argint.
O sabie maghiară argintie aurită, acoperită cu piele neagră de rechin, cu un maiţ[4]) de mătasă albastră, având asupra lui rozete cu solzi.
Trei bucăţi de perpeta[5]) verde bune pentru perdea.
Pantaloni de granat vioriu veneţian.
O bucăţică de hârtie, pe ea cu numele *domnilor noştri Korda*.
Atlaz verde înflorit, 16 coţi[6]) şi jumătate.
O bucată de caftan turcesc, 2 coţi fără un sfert.
Un capac de catifea neagră de pe o teacă de puşcă, împodobit cu o subţire panglică de aur. Numele *domnilor noştri Korda* pe el.
Un toc de pieptene de pe părete, făcut dintr'o materie de mătasă roşie şi cusut cu scofiu. *Korda.*
O rochie făcută din catifea vişinie înflorită, pe ea o blană lată de aur în şase rânduri, în jos tivită cu panglică de aur.
La aceea un corsaj asemănător, împodobit bogat cu dantelă de aur. *Korda.*

---

1) piele imprimată = piele, în care se imprima cu şabloane cu decor şi care serveşte pentru acoperirea mesii.

2) piele de rechin = czápa sau cápabör, adecă corium punctis asperatum, piele folosită mai ales pentru fabricarea obiectelor de lux.

3) prăsea = kardkápa, partea care acoperă mânerul săbiei.

4) malţ = maicz, cingătoare sau hăţ de frâu din metal preţios sau din alte materii scumpe.

5) perpeta = stofă franceză de lână foarte durabilă.

6) cot = ulna sau sing. Partea de 0,8 a cotului vienez (röf 0,777 metru). Deci cotul din Cluj şi Sibiu ar fi de 0,6216 metru. Insă mai precis 40 de rőf e 49 de sing, şi astfel cotul din Cluj şi Sibiu e de 0,6342 metru.

O pereche de mănuși cusute de piele pentru femee. *Numele domnului Korda pe ea.*

4 fire de pene negre de struț pentru pălărie. Numele lui Sigismund Korda pe ele.

Tot pentru pălărie pene albe, negre, roșii mai mărunte de struț.

O manta de granat verde venețian fără căptușeală, cu 10 nasturi de scofiu alb pe ea.

O altă manta de granat verde venețian tot fără căptușeală, fără nasturi.

Nasturi de domn, mari și cu țeavă pentru patru rânduri de mantale. Pentru una 12 perechi țesute din fir de aur. Pentru a doua 12 perechi țesute din fir de argint. Pentru a treia 12 perechi țesute din mătasă verde. Pentru a patra 11 perechi din mătasă de culoare de garoafă.

Un găitan împletit din mătasă roșie și din fire de argint cu nasturi și ghinde[1]) pentru o cartușieră.

Dantelă lată de aur, 22 coți și un sfert. Panglică subțire de aur, 9 coți și jumătate.

O bucățică de catifea înflorită viorie, toate acestea sunt învăluite într'o bucată de hârtie, în care găsim *numele domnilor noștri Korda.*

Un ciucure roșu englezesc, uzat. Doi coți de blană roșie de suman[2]).

N(ota) B(ene). Aceste bunuri din ladă până acum au rămas în seama domnilor noștri Korda.

Celelalte lucruri au fost ridicate și anume:

O manta din stofă mai dură de Londra[3]), căptușită cu blană

[1]) ghindă, nasture cu ghindă = makk, makkos gomb. Sub ghindă se înțelege forma de lemn de nasture în formă de ghindă pe care năsturarul aplică mătasa, scofiul sau pielea.

[2]) blană de suman = szürprém. Probabil blană pentru suman.

[3]) stofă mai dură de Londra = közlandis, (stofă de rând din Londra).

de oaie, cu nasturi de cositor pentru o femee.
O cingătoare roşie uzată.
O plapomă de mătasă aurită făcută din caftan, la margini tivită cu atlaz roşu.
O plapomă uzată de bagazie. O pilotă albastră de pui. Trei perne împreună cu tocurile lor.
O pernă mică pestriţă pentru femee; aceste toate sunt într'o faţă roşie de pernă.
Un mic scaun de lagăr cu piele. O puşcă rea polonă pentru vânat.
5. O ladă mare verde pestriţă, în care am găsit registrul lui Sigismund Korda, care s'a scris în 19 Noemvrie anul 1665, despre bunurile date fiicei sale, Varvarei. Următoarele persoane l-au scris: Ioan Dadai, Ştefan Tholnai şi Ioan Szikszai. Iar în lada aceasta sunt următoarele:
Intr'o pungă de piele bani de groşiţe[1]) R 51 // 60.
Intr'o basma mică taleri cu lei, 2 // la număr.
Bani de poltură R 5 // 16.
Doi pinteni de argint turcesc.
O mănuşă românească cu o basma de mătasă albastră, aparţinând ritului românesc.
O cruce românească făcută din lemn de chiparos şi o alta tăiată, „flaiszont"[2]).
Un căpuţ românesc din atlaz negru de suman[3]) pentru un călugăr.
O pereche de papuci galbeni şi tot o pereche de obiele galbene.
O şapcă neagră din postav de suman pentru un călugăr.

---

[1]) groşiţa = garas, Groschen. O groşiţă avea valoare după anul 1672 6 denari în loc de cinci, iar 100 de denari noi făceau un florin unguresc, numit kurta forint sau poltura forint. Iar florinul renan (rénes forint) avea valoarea de 120 denari, adecă 20 de groşiţe noi.

[2]) flaiszont = înţelesul nu se cunoaşte. Copistul textului a pus în notă cuvântul „Flachsleinwand".

[3]) atlaz de suman, postav de suman = postav de lână, din care se fabrica sumanul.

O scufie de postav de suman, înfăşurată cu fir de aur, pentru femee.
O bucată mică tăiată de catifea viorie. Trei mosci.
Două presene(?) uzate, una cu rozete aurite făcute din argint turcesc cu maiţ; a doua e la fel, însă cusută numai pe curea.
7 fire mărunte de trestii turceşti bune pentru condeie.
Podoabă atârnătoare argintie aurită, aurită în întregime de pe hăţul unui frâu[1]) aparţinător la un harnaşament argintiu.
Patru coţi de maiţ roşu îngust. O mulţime de scrisori româneşti.
Un instrument cu solzi, făcut în forma unei lămpi turceşti.
Trei pungi de piele, goale. Câteva bucăţi de marochin galben şi roşu.
O cuşmă englezã de cazac, roşie şi rea, fără căptuşeală. O bucăţică de postav negru.
Cinci coţi de maiţ pestriţ îngust. Un păhar de lemn, obicinuit la Români, şi două linguri ce se ţin de el.
Trei cupe de lemn cu capac. Farfurii de lemn, 23 la număr.
Intr'un săculeţ 30 de cozi de jder; picioare de jder şi de samur.
O ţeavă de nasturi pentru o manta, ţesută din mătasă cârmâzie roşie[2]).
Nasturi mari şi mai mici pentru dolman făcuţi din mătasă cârmâzie roşie cu fir de argint. In total 32.
Nasturi făcuţi din scofiu, 4 la număr.
Nasturi cu ghinde pentru manta făcuţi din mătasă verde, 14 la număr.
Nasturi cu ghinde pentru manta sau dolman, făcuţi din mătasă albastră, 30 la număr.
Opt coţi de granat turcesc vişiniu. Stofă violetă mai fină de Londra[3]). 2 coţi şi un sfert.

---

[1]) hăţul frâului = kantàr aladsója (aladság — frânghie).

[2]) cârmâzie = karmazsin, înseamnă şi culoare cârmâzie roşie şi un fel de stofă, care de obiceiu este din această culoare, dar poate să aibă şi alte culori.

[3]) stofă mai fină de Londra = failandis sau mai precis fainlandis, (stofă) fină de Londra.

Postav vişiniu englezesc, doi coţi, 4 şi jumătate sferturi.
Un ciucure rău, verde. O călimară rea turcească.
6. Acestea sunt într'o a şasea ladă mare verde:
Instrumente, ce aparţin unei mănăstiri româneşti.
Un păhar de argint cu picior, pe dinafară şi pe dinăuntru aurit, o farfurie aurită de argint, care se ţine de el cu podoabă în formă de coroană cu pietre scumpe şi turcoază.
O cruce românească argintie, aurită, smălţuită, tăiată din lemn de chiparos şi cu chipuri de flaiszon. O alta şi mai mică decât aceasta cu o bucăţică de argint aurit.
O cârjă obişnuită de episcop român, de sidef, argintată şi aurită.
O monedă în valoare de patru taleri de argint şi un întreg taler turcesc.
Cincisprezece piţule[1] noi, rele şi un treizeci-ban rău.
O mitră de episcop român, făcută din catifea neagră, cusută şi împodobită foarte bogat cu scofíu alb şi galben şi cu mărgăritare, la aceasta aparţine un lanţ pentru atârnat de gât, de argint aurit împreună cu o cruce de argint aurit, suspendată de el.
Iarăşi o carte românească împodobită.
Un instrument bogat de argint aurit în formă de sfeşnic, aparţinător la ritul românesc; toate acestea sunt ale mănăstirii.
Un pompon aurit cu două pene de argint aurit.
Un toc de piele, în care sunt trei păhare tăiate din cristal.
Două mănuşi de piele de iarnă.
O basma de farfurie, câteva bucăţele de haine, o lingură de lemn şi săpun de sulemenit.
Trei linguri de argint, trei perechi de cisme cârmâzii galbene.
Trei perechi de pantofi, două cu obiele. Două perechi de obiele cârmâzii galbene.
O bucăţică de bagazie roşie dublă.
O cingătoare roşie rea şi uzată. Un covor de sofă.
Trei covoare albe, două mai mici.

---

1) piţulă = susztàk, hatos. Ban de 6 creiţari.

Trei coţi şi un sfert de granat turcesc de coloare roza în două bucăţi.
Un păpuc galben uzat. Trei piei galbene cârmâzii şi două roşii.
Câteva bucăţele de caftan. O piele de vidră.
Câteva bucăţele piei de miel. O pereche de ghete albe pentru o fată.
O cuşmă roşie engleză fără căptuşeală.
O jumătate de cot de bagazie roşie.
2 coţi şi jumătate de faţă de masă pentru bufet. Două bucăţi din aceasta.
Câteva bucăţele de postav violet, vioriu şi verde.
Cinci curele turceşti de legat cu maiţ.
Două perechi de hăţ de frâu din bagarie.
Diploma de întărire (confirmatio) a regelui Ioan.
Iarăşi în lada aceasta o foarte bogată haină de episcop (odăjdii) legată într'un mănunchiu. Constă din treisprezece bucăţi de materii de mătasă, unele cusute bogat cu scofiu, ba chiar cu mărgăritare.
Un biciu tătăresc.
1. Aceste lucruri felurite sunt în lada din casa de dindărăt:
In lada primă verde am găsit scrisori din partea domnului Valentin Szénási, din cari putem conclude, că bunurile din această ladă, cari nu sunt chiar foarte scumpe, ar putea să fie ale femeii. Iar scrisorile sunt cinci la număr.
O rochie verde înflorită de damasc căptuşită cu bagazie albastră, fără corsaj[1]), în jos tivit cu o subţire panglică de aur.
O plapomă rea uzată. O alta asemănătoare.
O cană simplă de cositor, de o capacitate de 2 ejtel[2]). Un capac

[1]) corsaj = mál. Partea de piept a unui corp. Aici probabil partea de sus a hainei femeeşti.

[2]) ejtel = ejtel sau justa, vine din nemţeşte: Achtel (o optime). E o măsură de capacitate, o optime a măsurii „veder". Un veder din Cluj şi din Sibiu e de 11,32 de litre, deci un ejtel e de 1,415 de litru.

al unei cane de cositor.
Trei cane mai mici de cositor cu capace.
Cinci farfurii ordinare de cositor, numele lui Valentin Szénási pe ele.
Şapte farfurii bine formate de cositor din Nürnberg pentru fructe.
Şapte castroane de cositor, numele lui Valentin Szénási pe ele.
Un castron mai mic de cositor şi castroane şi mai mici, 7 la număr.
O butelie mică de cositor. O ceaşcă rea turcească.
Un mic bazin de spălat din aramă.
Un încălzitor de mâncări din aramă.
Un sfeşnic de aramă.
Un alt sfeşnic stricat de aramă.
Două urcioare mici creştine, noi, unul cu capac.
Un fel de instrument de fiert.
Trei linguri de fier.
Şapte linguri pictate de lemn.
Opt săpunuri bune de sulemenit şi de rumenit.
O putinică[1]) de lemn plină cu ace de sule.
O cutie goală de lemn.
Câteva bucăţele de blană, un fus, o manşetă, cuţite şi copcii de argint şi aramă, etc.
O jumătate de val de pânză[2]).
O altă jumătate de val de pânză.
O bucată de val de catifea.
Feţe de masă, treisprezece la număr.
O bucată de pânză românească.

---

[1]) putinică = ompolyka. Poate că e vasul cunoscut sub nume de kártyus, adecă vas mijlociu de lemn cu o singură toartă. Poate însă, că vine din latinescul ampulla şi atunci însemnează urcior.

[2]) val de pânză = vég vászon. După o pildă din 1653 54, un vég, întrebuinţat ca măsură, face 9 coţi, deci 5,7078 metri. In general însă un vég înseamnă un val de pânză fără luarea în consideraţie a lungimii lui exacte.

Două feţe stricate de perne.
Câteva feţe de mindire, basmale turceşti, bucăţele de postav, de perpetă, etc.
O jumătate de val de pânză de bumbac.
O mică ţeavă de mătasă întunecată sură, turcească.
Un săculeţ de piele cu nisip de călimară.
O cutie stricată, în care sunt câteva instrumente de fier pentru fereastră.
O cutie goală albă în formă de scatulcă.
Douăsprezece farfurii pictate într'un toc.
Câteva scrisori, scrieri şi cărţi româneşti într'un sac.
Intr'o cutie albă în formă de scatulcă câteva scrisori, mânere de cositor pentru uşi şi alte lucruri mărunte.
O cutie mică cu sticle. O alta goală, mai rea.
Câteva butelii de lemn mai mari şi mai mici.
Intr'o tecă *cărţi române, maghiare şi latine, 66 la număr.*
Un *mănunchiu de lumânări de ceară. Un ziar cusut în piele.*
Intr'o cutie albă câteva scrisori şi anume tot aici e *„Donatio Statutoria“* despre casa din Vinţ şi despre moşteniri.
Câteva scrisori rupte legate într'un mănunchiu.
Două butoaie, în cari sunt farfurii mari de sticlă.
Un păhar înşelător pictat[1]).
Trei legături de multe hârtii curate.
2. Intr'o ladă pestriţă câteva zăvoare, coase şi alte instrumente de fier.
Unsprezece păhare de lemn, cari se potrivesc.
Intr'o traistă câteva cărţi româneşti.
Intr'o altă traistă câteva exemplare tipărite româneşti.
Intr'o a treia traistă exemplare tipărite româneşti.
Opt traiste pentru ovăs.
Iarăşi câteva instrumente de curele, butelii, tocuri de puşti.

---

1) păhar inşelător pictat = ira'os csaló pohár. Se poate că e asemănator cu păharul cunoscut al breslelor, din care nu puteai să bei numai atunci, când ai potrivit cele două parţi, din care era compus.

Urcioare creştine noi, 4 la număr.
Şapte fiare[1]) cu lanţuri, împreună cu frânghiile lor cu muşamale.
O masă de piele de lagăr. O pătură albă.
Harnaşamente noi albe, cusute cinstit pentru şase cai, împreună cu toate asortimentele şi cu frânele ce se ţin de ele.
O blană de urs pentru o capră de trăsură. O sapă „vanczar"[2]).
O scoabă mare de fier pentru o vatră. Castroane mediocre de cositor, 4 la număr.
Un cort micuţ cu tocul lui. *Numele domnului meu Korda pe el.*
Câteva oale şi castroane de aramă de lagăr.
Două feţe de perne de lână.
O scatulcă mică cu opt butelii mici pestriţe de sticlă din Polonia.
Intr'un butoiu alb instrumente pentru litere, minium[3]), trei linguri pentru pastă[4]).
Multe lumânări de ceară.
3. Intr'o *ladă mare pestriţă patrusprezece saci de cărţi.*
O perdea uzată de lână.
Şapte covoare albe.
Două covoare pestriţe roşii mohorâte.
Un covor alb, rău, ros de şoareci.
Un chilim[5]) uzat.
27 de găleţi[6]) de ovăs.
Tipografia împreună cu toate instrumentele ce se ţin de ea şi cu litere româneşti.

---

1) fiare = nyüg, legătura ce se pune la picioarele calului ca sa nu fugă.

2) vanczar = înţelesul nu se cunoaşte.

3) minium = metal, numit şi cinobrium.

4) pastă = past, probabil materia din care s'au turnat literile.

5) chilim = kilin sau kelén, stofă turcească, covor.

6) găleată = köböl, cubulus; măsură de capacitate. Există cubulus maior şi minor (nagy és kis köböl). In Transilvania s'a folosit mai ales prima. O găleată de acest fel conţine 8 véka (1 véka ardelean e de 22,64 de litre), deci o găleată are o capacitate de 181,12 de litre.

Dar de şase ani fiind dator Ioan Graffius, gazda din Sibiu, acestui Episcop Sava cu treizeci-patruzeci de fiorini, în timpul acestor ani a fost sălăşluit la casa acestui proprietar, a ţinut la el bunurile prisoselnice, cu acea condiţie, ca preţul chiriei să i se socotească în fiecare an în interese şi fiindcă şi bunurile lui Korda, precum şi lada soţiei lui Valentin Szénási au fost la casa lui, de aceea acest nenorocit proprietar vrea ca preţul sălaşului de atâţia ani să se scază din suma aceea capitală; fiindcă dacă D-Lor ar fi suferit vreo pagubă în casa lui, i s'ar fi cerut socoteala despre bunurile acestea. In afară de acestea a şi suferit pagubă din cauza slugilor Episcopului, i s'a pierdut o piuă în valoare de cinci fiorini, apoi Episcopul fiind adeseori înăuntru, a cheltuit din casa lui pentru el, dându-i lemne şi alte lucruri; fiind gata să dea sub jurământul lui un registru, neprimind până acum nici o răsplătire pentru această pagubă şi cheltueli, iar părţile celelalte să depindă de graţia Măriei Sale.

In ziua de 9 Iulie 1680 — toate aceste mai sus scrise bunuri şi depuneri aici în Sibiu în sălaşul Episcopului Sava şi al fratelui său Gheorghe Literatul (Diacul) le-am înregistrat în ordinea aceasta după instrucţia şi porunca ce am primit. Iar aceste lucruri le-am lăsat cu totul în sălaşul acela, am pecetluit lăzile şi uşile şi am dat şi am scris acest registru al nostru cu intervenţia credinţei noastre, cu scrisul mânei noastre şi întărind şi cu pecetea noastră.

Scris şi dat în Sibiu în anul etc., în ziua etc. (ca mai sus).

Samuil Medgyessi şi *Ştefan Arpássi*
slugi nevrednici şi curteni umili ai
Măriei Sale Domnului nostru graţios,
cu mână proprie.

pecete de ceară neagră (S. M.)

pecete de ceară neagră (A. F. S.)

Ioan Kadar Szabó
un membru jurat al Sfatului cinstit
din Sibiu, cu mână proprie.
(pecete de ceară roşie).

Ioan Rosnyai
un membru jurat al Sfatului cinstit
din Sibiu, cu mână proprie.
(pecete de ceară roşie).

VII.

Ordinul lui Mihail Apaffi către Magistratul din Sibiu.

1680
———
VII. 10.

Traducere românească.

Michael Apaffi, etc.

Generosi, Prudentes et Circumspecti, etc.

Şi mai înainte am trimis poruncă Credinţei Voastre despre bunurile aflătoare în Sibiu ale Episcopului român prins Sava Brankovits; despre care am şi primit înştiinţare; de aceea şi acuma, primind această comisie a noastră, graţios şi serios Vă poruncim Credinţei Voastre ca bunurile acestui fost Episcop român Sava Brankovits, cari se află în Sibiu şi sunt deja pecetluite, să le pună Credinţa Voastră pe căruţe sub acele peceţi şi alăturând şi un om cinstit să le încredinţeze în mânile slujbaşilor noştri de curte, cari vor arăta porunca aceasta a noastră şi cari le vor aduce în curtea noastră cu o bună orânduială. Secus non facturi. Datum in Civit(a)te n(ost)ra Alba Iulia die *10 Julii A. 1680.*

P. S. Lăzile lui Korda (să le aducă — şters) să le lase acolo.

Apaffi m. p. *Sibiu*
(Către Magistrat).

VIII.

Raportul lui Samuil Medgyessi şi Ştefan Arpassi despre sechestrarea averii lui Sava şi Gheorghe Brancovici din casa lui Ioan Grafius din Sibiu.

1680
———
VII. 12.

Noi, Samuel Medgyessi, locuitor în Seini, jud. Satumare şi

Ştefan Árpássi, locuitor în Arpaşul de jos, jud. Alba, recunoaştem prin testimoniul de faţă că în anul acesta 1680, ziua 7 Iulie, ne-a expediat pe noi Măria Sa Domnul Nostru Graţios cu porunca înaltă a Măriei Sale aici la Sibiu la Graţia lor magistraţii de frunte, de rang domnesc ai acestui oraş regal din pricina aceea, ca după conţinutul şi rostul înaltei porunci a Măriei Sale cu autoritatea Graţiei susnumiţilor domni magistraţi de frunte şi cu membrii cinstiţi (ai sfatului) daţi pe lângă noi, anume cu Graţia lor domnii pârgari, cinstiţii Ioan Kádár şi Ioan Rosnyai, să înregistrăm bunurile şi depunerile de tot fel ale episcopului român Sava Brankovicz şi ale fratelui său Gheorghe Literatul, depuse la casa omului cinstit Ioan Grafius din acest oraş. Şi scriind registru cu credinţa noastră despre bunurile amintite, să iscălim şi să pecetluim acel registru al nostru. Continunând astfel lucrul în toate acestea, mai nou, anume în 11 a lunei prezente a sosit aici la Sibiu la Graţia domnilor magistraţi de frunte, porunca înaltă a Măriei Sale Domnului Nostru, în care porunceşte graţios atât Graţiei lor cât şi nouă ca să trimitem cu totul bunurile Episcopului şi ale fratelui său amintit la Alba Iulia la Măria Sa; iar bunurile Graţiei lui domnului Francisc Korda să le lăsăm aici sub pecetea noastră. Aşa făcând în toate acestea, recunoaştem cu puterea scrisorii noastre, că bunurile şi depunerile Episcopului amintit, ce am putut găsi noi patru aici în Sibiu, le-am luat la mânile noastre şi sub pecetea a tus-patru persoane ale noastre le-am trimis după comisia înaltă a Măriei Sale Domnului nostru graţios la Alba Iulia. Despre aceasta asigurăm în întregime pe Domnii noştri circumspecţi, generoşi şi cinstiţi magistraţi de frunte din Sibiu cu scrisoarea noastră chitanţială dată cu scrisul mânei noastre şi sub pecetea noastră. Datum *Cibinii 12 July 1680.*

Medgyessi Samuel m. p.
(pecete de ceară neagră).

Árpássi István m. p.
(pecete de ceară neagră).

IX.

Act de donațiune despre odăjdiile preoțești dăruite de Apaffi mânăstirii românești din Alba-Iulia.

1680
VIII. 5.

Traducere românească.

Noi Mihail Apaffi din mila lui Dumnezeu Principele Transilvaniei etc. Prin aceasta facem cunoscut tuturor cărora se cuvine, că Vlădica românesc de mai înainte Sava Brancovici, fiind înlăturat din scaunul vlădicesc din pricina purtării sale necuviincioase și nepotrivite cu slujba vlădicească, am adus odăjdiile sale vlădicești aflătoare în Sibiu, pe cari după milostiva noastră poruncă de principe, nevoind a le întrebuința în altă parte, le-am cinstit, le-am dăruit, și le-am conferit mânăstirii românești din Alba-Iulia și bisericilor aparținătoare ei, pentru trebuințele lor, după cum prin aceasta le și cinstim, le dăruim și le conferim însă cu condiția, ca aceste odăjdii vlădicești și preoțești să se păstreze la numita mânăstire din Alba-Iulia pentru terbuințele bisericilor, neavând vlădicii români, nici cari vor urma mai curând, nici cari vor urma după aceia, nici un drept privat asupra lor, nici să nu poată dispune liber de ele, cu atât mai puțin să fie îngăduit a le duce sau ei înșiși sau prin alții afară din țara aceasta, sau a le înstrăina în orice chip, pe orice cale și în orice mod, în paguba acelei mânăstiri și a bisericilor, ci numai atunci să le poată întrebuința, când oamenii mânăstirii și ai bisericilor, anume rânduiți spre aceasta, le vor da în slujba vlădicească, iar când vremea și prilejul va cere să trebuească luate înapoi, ei să fie datori a le da înapoi mânăstirii, pentru a cărei întărire și susținere în viitor ne obligăm și ne îndatorăm prin această scrisoare a noastră atât pe noi înșine, precum și pe principii legiuiți, cari vor urma după noi și pe alții și pe toți

câţi îi poate privi această chestiune. S'a dat în cetatea noastră Alba-Iulia în ziua a 5-a a lunei August anul 1680[1]).

X.

Diploma prin care a conferit împăratul Leopold titlul de baron fraţilor Gheorghe şi Sava Brancovici.

1683
VI. 7.

Collatio Tituli Baronatus Georgio Brankovics facta
(Liber Regius Leopoldi I ab anno 1683—1687, vol. 18, pg. 78—80).

Leopoldus etc. Tibi fideli nostro nobis dilecto nobili ac generoso Georgio Brankovics Salutem et gratiam, clementiaeque nostrae Caesareae ac Regiae continuum erga Te incrementum. Quoniam inter eas, ingenii animaeque dotes, quibus Reges ac Principes et Rerum publicarum moderatores insignitos esse convenit, nostra quidem sententia hac vel imprimis videntur connumerandae, ut quos et virtutum agmine munitos, et rebus praeclare gestis insignitos aut in futurum gerendis quibusvis negotiis aptos et idoneos ac insuper fide atque synceritate spectatos agnoscunt, eosdem gratia sua fovendos novisque dignitatibus, titulis ac honoribus condecorandos arbitrentur, ut eiusmodi beneficiis excitati, non modo illi alacriores, et ad quaevis fidelitatis specimina obeunda promtiores redantur, verum reliqui quoque talibus propositis muneribus et praemiis alecti, omne studium,

---

[1]) Acest act de danie, tipărit la I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*. Bucureşti, 1928, vol. I, p. 206—208, cu data de 5 August 1684, pare mai potrivit a se încadra în seria corespondenţelor trimise de Apaffi la Sibiu în Iulie şi August 1680; data de 1684, care poate fi o eroare de tipar, trebue deci înlocuită cu cea de *1680*.

et industriam eo convertent, quatenus principibus quibusvis diu Romanorum Imperatoribus, signanter vero gloriosa reminiscentia Carolo Magno condecorari, ac inter caeteros singularis sane fortitudinis, prudentiae, dexteritatis, ac solertiae vir Wolffgangus Brankovics Podgoricensis hereditarius Herzegoviniae, Sirmiae et Ivanapolis districtuum Dominus, ea praebuit eximiorum qualitatum, virtutumque specimina, ut harum intuitu, in realis et actualis praelibati sacri Romani Imperii principi honorem sublimari meruerint. Te inquam Georgium Brankovics, ac per Te Savam pariter Brankovics, fratrem tuum carnalem et uterinum, haeredes item ac posteritates suos utriusque sexus, universas, masculos et faeminas in futurum, et in infinitum nascituros, ex certa nostra scientia, motuque proprio, ac animo deliberato, non solum in ordinem et numerum caetumque ac consortium verorum et indubitatorum Regni nostri Hungariae Liberorum Baronum evehendos, agregandos, annumerandos et cooptandos, verum etiam in haereditate suprafactorum, Herzegoviniae, Sirmiae, et Ivanopolis districtuum, quam antelatus olim Wolffgangus Brankovics Podgoricensis gavisus fuisse perhiberetur, confirmandos et ratificandos esse duximus. Et quidem vel ex eo etiam hanc benignitatis nostram propensionem et singularem gratiam erga Te Georgium Brankovics, praenominatumque fratrem tuum iam Liberos Barones nominatos et creatos exhibere, et declarare voluimus, quo vestro exemplo, aliis etiam fidelibus, praecipue vero haeredibus et posteritatibus vestris fidelia obsequia et benemerendi studia amplectendi ac imitandi calcar, et majus quodammodo incitamentum addatur. — Decernentes eadem Caesarea et Regia authoritate nostra, et hoc Edicto nostro statuentes, ut de caetero, Tu Georgius Brankovics et suprafatus frater tuus, haeredes item et posteri vestri utriusque sexus universi, perpetuis futuris semper temporibus, veri ac indubitati Liberi Barones tamquam de genere Liberorum Baronum procreati, a nobis nostrisque succesoribus, ac universis, et singulis aliis, cuiuscumque praeeminentiae, status, conditionis, aut dignitatis existent, teneri, dici, nominari et ubique locorum, ac ter-

rarum haberi debeant, Tituloque spectabilis ac magnificis, sed et caeteris praerogativis Liberis Baronibus debitis, uti, frui, et gaudere, prouti etiam in praespecificatorum districtuum haereditate per nos benigne confirmata et ratihabita, in aevum permanere possitis ac valeatis.

Mandantes insuper universis et singulis Majestatis nostrae Regnorum et provinciarum subditis, aliisque cuiuscumque dignitatis et praeeminentiae, status, gradus, ordinis et conditionis existant, ut Te Georgium Brankovics, praememoratumque fratrem tuum haeredesque et posteritates vestras, utriusque sexus universas, pro veris liberis Baronibus habeant, reputent, nominent et honorent, eoque titulo et praerogativis universis jugiter uti, fruique et gaudere, sinant, nec adversus illa et hanc Caesaream atque regiam concessionem, gratiamque et indultum nostrum impediant, molestent et perturbent, uti ab aliis impediri, molestari, perturbarique sinant quovis modo; si qui vero ex nobis subjectis id attentare praesumpserit, nostram, succesorumque nostrorum noverit indignationem ac incursum. Ut autem perpetuum et celebras huius nostrae benignitatis et clementiae in oculos hominum incurat signum, signum et monumentum, eadem, quam praemissum est caesarea regiaque auctoritate et gratia nostra, antiqua et gentilitia armorum Vestrorum, quibus hactenus uti estis insignia, non modo clementer approbavimus, roboravimus, ratificavimus et confirmavimus, verum etiam auximus, amplificavimus et illustravimus, quemadmodun vigore praesentium approbamus, roboramus, ratificamus, confirmamus, augimus, amplificamus ac illustramus et in hunc qui sequitur modum gestanda, deferendaque concedimus et elargimur: *Scutum videlicet militare* erectum bifariam per medium diametraliter divisum, in cuius superiori coelestini colori, medietate nigra aquila expansis alis rostroque adaperto et lingua rubicunda extenta, velut in sublime evolatura, alias in majori anteriorique corporis parte conspicua in dextram scuti oram conversa esse, in alia parte inferiori trifariam oblique subdivisa, ac in ternas inaequales viridem nimirum triangularem rubram, et rusrum

viridem portiones distincta medietate Leo integer nativa suo colore adumbratus, orehiante linquamque rubram exertam, elevatam post tergum caudam, per maiorem rubro colore tinctam portionem in dextram scuti plagam decurrere visuntur. Scuto demum incumbentes binas militares agleas craticulatas sine apertas regiis diadematibus, dextro quidem integram alis expansi aquilam, sinistro vero leonem mediotenus eminentem, alias in mutuo cum iam fata aquila obtuta situatam, proferentibus ornatus. A sumitatibus vero sive conis galearum, laciniis sive lemniscis, sive flaetis et caeruleis, illinc vero concisis et rubris, in scuti extremitates sese placide diffundentibus, illudque ipsum decenter ac venuste exornantibus. Quemadmodum haec omnia, in principio sui capite praesentis diplomatis nostri, pictoris edocta manu, et artificio propriis et genuinis suis coloribus clarius depicta et ob oculos inuentium lucidius posita esse conspiciuntur. *Liceat* itaque Tibi Georgio Brankovics, et supradicto Szavae itidem Brankovics fratri tuo, haeredibusque, et posteritatibus vestris utriusque sexus universis, in infinitum Dei beneficio nascituris, praetacto, scuto sive armis ubique in proeliis, certaminibus pugnis; hostiludiis, forneamentis, duellis, monomachiis, aliisque omnibus et singulis, ac quibusvis exercitiis militaribus, et politicis nec non sigillis, velis cortinis, aulaeis, annulis, vexillis, clipeis, tentoriis, domibus, et sepulcris generaliter vero in quorumlibet rerum et expeditionum generibus, ferre, gestare, illisque in aevum, uti, frui et gaudere: Ac insuper apti etiam et idonei sitis ad ineundum et recipiendum omnes gratias et libertates, exemptiones, jura, feuda et privilegia, vacationemque a muneribus, ac omnibus quibuscumque realibus, personalibus et mixtis; ad utendum denique singulis iuribus, quibus caeteri a liberis Baronibus progeniti feudorum capaces et participes veri memorati Regni nostri Hungariae, Partiumque eidem annexarum liberi Barones et indigenae utuntur, fruuntur, potiuntur et gaudent quomodolibet consuetudine vel de jure, nemine unquam prohibente, nec obstantibus quibuscumque, consuetudinibus, statutis et privilegiis Regnorum, Provinciarum et

Ditionum nostrarum, praesentibus et futuris modo aliquali, contra hanc benignam nostram annuentiam et concessionem facere possent, quibus omnibus praedeclaratam auctoritate nostram Caesaream atque Regiam per praesentes derogamus et derogatam esse volumus.

In cuius rei memoriam, fidemque et firmitatem perpetuam, hocce nostrum privilegium, manus nostrae subscriptione, sigilloque nostro secreto impendenti, munitum et roboratum emanari commisimus.

Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti Reverendi Joannis Gubasocsi Episcopus Nitriensis, locique eiusdem et comitatus supremi et perpetui comitis consiliari nostri, in castro nostrae per Regnum nostrum Hungariae Cancellarii, in castro nostro *Laxenburgh, die 7. mensis Junii, Anno Domini 1683.*

Regnorum nostrorum Romani 25. Hungariae et reliquorum 28. Bohemiae vero anno 28. Reverendissimi ac venerabilis patris domini Georgio Szelipcheni Metropolitae Strigoniensis.

BIBLIOGRAFIE.

I.

CRONICE.

Brancovici Gheorghe, Fragmente din cronica lui..., Reproduse şi traduse de S. Dragomir, în Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj, Vol. II, anul 1923, Bucureşti 1924.

Cserei Mihály, Erdély Historiája 1662—1711, ed. Budapesta 1852.

Gunesch Andrei, Continuatio Historiae Bethlenianae, ab anno 1663—1690 In Iosef Trausch, Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungariae et Transilvaniae, Vol. II, ed. Braşov 1847.

Vitézy Ioan, Transylvania hoc est brevis ac succinta regionis illius descriptio în Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, 1853.

II.

PUBLICAŢII DE DOCUMENTE.

Cipariu Timoteiu, Acte şi Fragmente, editate şi adnotate, Blaj, 1855.

— Arhivu pentru filologie şi istorie, Blaj 1867—1871.

Laurian Treb., Documente istorice despre starea politică şi ieratică a Românilor din Transilvania, Viena 1850.

Dobrescu Nicolae, Fragmente privitoare la istoria bisericii române, Budapesta 1905.

Hurmuzachi Eudoxiu, Documente, Vol. XV, partea II. Bucureşti, 1913.

Iorga Nicolae, Documente româneşti din arhivele Bistriţei, Bucureşti 1900.

— Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramurăşene, Vol. II. Buc., 1906.

— Studii şi documente, Vol. III—IV. Bucureşti, 1901—1902.

Szilágyi Al., Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae, Vol. XII—XIV. Budapesta, 1887—1889.

— Magyar Történelmi Tár, Budapesta 1878.

— Török-Magyarkori államokmánytár, Vol. VI, Budapesta 1878.

Sterie Stinghe, Istoria bisericii din Scheii Braşovului de Radu Tempea, Braşov 1899.

III.

LITERATURA ISTORICĂ.

a) *Studii speciale.*

Bogdan-Duică G., Sava Brancovici în revista „Liga Romăna", 1897, Nr. 3.
Bunea Augustin, Mitropolitul Sava Brancovici, Blaj, 1906.
Crăciun Ioachim, Ştiri despre episcopii Ioan Cernea, Teodor al Vârşeţului şi Sava al Ineului, în vol. Inchinare lui N. Iorga, Cluj, 1931.
Dragomir Silviu, O nouă carte despre Brancoviceşti, Telegraful Român, Sibiu, 1912. N-rile 52 şi următoarele.
— O poveste fără temeiu, Telegraful Român, Sibiu, 1912, Nr. 33—34.
— Relaţiile bisericii române cu Rusia în veacul al XVII-lea. Analele Academiei Române M. S. I., 1912.
— Studii din Istoria mai veche a Românilor de pe teritoriul diecezei arădane, Transilvania, Sibiu, 1917.
— Un document privitor la proprietăţile mănăstirii din Hodoş-Bodrog în An. Inst. de Ist. Naţ. din Cluj, Vol. III.
Lăpedatu Ioan Al., Martiriul lui Sava Brâncoveanul, Orientul Latin, Braşov 1874, reprodus la I. Lupaş, Cronicari şi istorici români din Transilvania, Vol. II, Craiova, 1933.
Lupaş Ioan, Averea confiscată de principele Mihail Apaffi dela Mitropolitul Sava Brancovici şi fratele său Gheorghe, *Biserica şi Şcoala*, Arad, 1915, N-rii 37—39.
— Odăjdiile Mitropolitului Sava Brancovici în Studii, conferinţe şi comunicări istorice, Bucureşti, 1928, Vol. I.
— Principele ardelean Acaţiu Barcsai şi mitropolitul Sava Brancovici, în An. Ac. Rom. 1913 şi repr. în Studii, conf. şi com. ist., Bucureşti, 1928, Vol. I.
Mangra Vasile, Mitropolitul Sava II. Brancovici, Arad, 1906.
Radonic Iovan, Grof Gorge Brancovic i negovo vreme, Beograd, 1911.
Pesti Frigyes, Brankovics György rácz Despota birtokviszonyai, Budapesta 1877.
Sandu Ioan, Un martir al ortodoxiei: Mitropolitul Sava Brancovici, în revista *Gând Românesc*, Cluj, 1933, Nr. 7.
Tallóczy Lajos, Az Álbrankovicsok, în revista Századok, Budapesta 1888.

b) *Lucrări de sinteză.*

Bariţiu Gheorghe, Parţi alese din Istoria Transilvaniei, Sibiu, 1889, vol. I.
Bunea Augustin, Vechile episcopii româneşti a Vadului, Geoagiului, Silva-

şului şi Bălgradului, Blaj, 1902.
— Ierarhia Românilor din Ardeal şi Ungaria, Blaj, 1904.
Golubinski E., Privire scurtă asupra istoriei bisericii româno-ortodoxă, tradusă de Ioan Caracicoveanu, Iaşi, 1878.
Grama Alexandru, Instituţiunile calvineşti în biserica românească din Ardeal, Blaj, 1895.
Engel Christian, Geschichte von Serwien und Bosnien, Halle, 1801.
Hintz Johann, Geschichte des Bisthums der griechisch nicht unirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen Hermannstadt, 1850.
Hurmuzachi Eudoxiu, Fragmente din Istoria Românilor, traduse de Ioan Slavici, Bucureşti, 1900.
Jancsó Benedek, A román nemzetiségi törekvések története és jelen állapota, Budapesta, 1898, Vol. I.
Iorga Nicolae, Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor, Vălenii de Munte, 1908, Vol. I.
— Istoria Românilor din Ardeal şi Ţara Ungureasca, Bucureşti, 1915, Vol. I.
— Sate şi preoţi din Ardeal, Bucureşti, 1902.
Clain Samoil, Istoria Românilor, manuscris în arhiva Episcopiei unite din Oradea.
Lupaş Ioan, Istoria bisericească a Românilor ardeleni, Sibiu, 1918.
— Istoria bisericii române, ed. VI, Bucureşti, 1938.
— Studii, conferinţe şi comunicări istorice, vol. I. Bucureşti, 1928.
— Istoria Românilor pentru cursul superior, ed. XII. Bucureşti, 1937.
Maior Petru, Istoria bisericii Românilor, Buda, 1813.
Márki Sándor, Arad-vármegye monográfiája, Vol. II, Arad 1895.
Meteş Ştefan, Istoria bisericii şi a vieţii religioase a Românilor din Ardeal şi Ungaria, Arad, 1918, Vol. I, ed. II, Sibiu, 1935.
Pacăţianu T. V., Istoriografi vechi şi istoriografi noi, Sibiu, 1904.
Papiu Ilarian Al., Istoria Românilor din Dacia superioară, Vol. I. Viena, 1851.
Pokoly József, Az erdélyi református egyház története, Vol. II, Budapesta, 1904.
Popea Nicolae, Vechea Mitropolie Ortodoxă Română, Sibiu, 1870.
Şaguna Andrei, Istoria bisericii ortodoxe răsăritenele universale, Vol. II, Sibiu, 1860.
Şincai Gheorghe, Cronica Românilor şi a altor neamuri învecinate, Tom. I—III, Bucureşti, 1886.
Seton-Watson R. W., Histoire des Roumains. Paris, 1937.
Tincu Velea Nicolae, Istorioară bisericească politico-naţională. Sibiu, 1865.
Xenopol A. D., Istoria Românilor, Vol. IV, Iaşi, 1890.

FAIMA LUI

MIHAI VITEAZUL

IN APUS

BROŞURI CONTEMPORANE

FAIMA LUI MIHAI VITEAZUL IN APUS

BROŞURI CONTEMPORANE

DE

CAROL GÖLLNER

STUDIU

Când, spre sfârşitul veacului al XVI-lea, atenţiunea societăţii apusene începu a se îndrepta spre Principatele Române, sperând să poată porni de aci acţiunea decisivă împotriva Imperiului Otoman, succesele militare ale lui Mihai Viteazul erau urmărite şi comentate cu cel mai viu interes. Se pune însă întrebarea, cum s'a oglindit figura lui Mihai Viteazul, eroul acestor lupte, în mintea contemporanilor săi din ţările apusene, şi ce factori au influenţat opinia publică europeană în atitudinea sa faţă de Voevodul român. O altă problemă este: răspândirea faimei unei personalităţi şi felul cum popularitatea pătrunde în conştiinţa unei generaţiuni întregi.

Înainte de a cerceta faima lui Mihai Viteazul în Occidentul Europei, vom înfăţişa originea, răspândirea şi valoarea istorică a broşurilor de informaţie contemporană (Avvisi, Zeitungen, Nouvelles), atât de importante pentru istoria marelui Voevod. Unele din aceste broşuri au fost publicate, câteva le semnalăm aici pentru întâia dată în acest studiu, multe rămân încă desigur necunoscute, în diferitele biblioteci europene.

Forma obişnuită de comunicare a informaţiilor a fost la în-

ceput scrisoarea. Nu se expedia în acea vreme aproape niciodată o scrisoare fără a se adăoga şi ştiri culese de trimiţătorul ei. Scrisorile fiind însă destinate numai unei persoane, caracterul lor personal excludea transmiterea veştilor într'un cerc mai larg. Sporind, cu timpul, interesul pentru evenimentele comunicate, s'a ivit obiceiul de a se consacra o scrisoare întreagă noutăţilor privitoare la diferite evenimente mai deseamă, sau de a se adăoga scrisorii o anexă cu ultimile ştiri. Aceste adăogiri erau un conglomerat de ştiri răsleţe şi de caracter uneori cu totul deosebit. Incă din veacul al XIII-lea comercianţii care-şi desfăceau mărfurile în marile târguri ca Veneţia, Colonia, Frankfurt şi Nürnberg, alcătuiau şi răspândeau în numeroase exemplare prospecte manuscrise în care, dupăce făceau reclama obişnuită a mărfurilor, pentru a interesa mai mult publicul, adăogau şi câteva ştiri politice sau răsboinicie[1]).

„Ziarele" în formă de scrisori circulau cu mare frecvenţă, mai cu deosebire, în cercurile savanţilor. Ele s'au pierdut de multe ori şi numai menţiunea „mitto pagellas" într'o scrisoare aminteşte uneori de ele. Cât de considerabilă şi de multilaterală era corespondenţa unui savant, ne convinge o scurtă răsfoire a colecţiei de scrisori a lui I. Camerarius cel Bătrân din München

---

[1]) R. Grasshoff, *Die briefliche Zeitung des XVI. Jahrhunderts,* Leipzig, Vollrath, 1877, pp. 4—6; Salvatore Bongi, *Le prime gazette in Italia,* Florenţa, Giugno, 1869, pp. 4—5; W. Bauer, *Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen,* Tübingen, Mohr, 1914, pp. 203—205; P. Roth, *Die neuen Zeitungen in Deutschland im 15. und 16. Jahrhundert,* Leipzig, Teubner, 1914, p. 13; K. Schottenloher, *Flugblatt und Zeitung,* Bibliothek für Kunst und Antiquitätensamler; Karl d'Ester, *Aus der Welt der neuen Zeitung,* Catalog 89 al anticariatului Jacques Rosenthal, München; A. Dresler, *Über die Anfänge der gedruckten Zeitungen,* Catalogul No. 70 al anticariatului I. Halle, München; H. Bohata, *Einblattdruck-Flugblatt-Flugschrift-Zeitung,* Catalogul No. 183 al anticariatului Gilhofer & Ranschburg Viena; A. Pomescu Gilly, *Ştiri despre Ţările Româneşti în cele dintâi ziare europene,* Universul, Numărul comemorativ, 5 Iunie 1933, p. 16; Singura bibliografie incompletă a acestor tipărituri este de E. Weller, *Die ersten deutschen Zeitungen,* Tübingen, Lamp, 1872.

(Cameraria), colecţie bogată în precisări şi pentru Istoria Românilor. O altă colecţie bogată în scrisori de informaţie este aceea a marei case de bancheri din Augsburg, Fugger, de cea mai mare importanţă pentru a doua jumătate a veacului al XVI-lea, când contele Filip Eduard Fugger avea „nouvellanţi" în toate colţurile Europei[1]). Ştirile din „Fuggerzeitungen" cu privire la istoria lui Mihai Viteazul au fost în mare parte publicate[2]), afară de exemplarele din Biblioteca din Leipzig, cari n'au fost încă studiate[3]).

„Scrisorile ziare" înfăţişează forma primitivă a gazetei de azi. Nu rămânea decât să se înlăture caracterul personal al scrisorii, adică titulatura, formula de salutare, semnătura, şi „broşura de informaţie", ziarul epocei lui Mihai Viteazul, era gata. Câteodată editorii tipăreau scrisorile chiar cu numele adresantului și cu acel al expeditorului[4]).

Numele broşurilor de informaţie este cât se poate de variat: Avis, Avviso, Newe Zeitung, Nachricht, Nouvelle, Lettera, Brief, Copia, Historia etc.

Broşurile despre faptele lui Mihai Viteazul au fost redactate fie în versuri, fie în proză. Informaţiile rimate erau recitate la târguri pe o melodie stereotipă de aşa numiţii „Bänkelsänger", cari vindeau după aceea auditorilor textul recitat.

---

[1]) Victor Klarvill, *Fuggerzeitungen, ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568—1605,* Viena, Rikola, 1923, p. XVII; Idem, *The Fugger News-Letters,* London, I. Lane, 1924, p. 19—22.

[2]) Informaţiile din „Fuggerzeitungen" din Biblioteca Naţională din Viena (Ms. No. 8949—8975), au fost publicate în Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor,* III/1, pp. 222—272; Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti,* vol. IV, V, VI.

[3]) Joh. Kleinpaul, *Die Fuggerzeitungen 1568—1605,* Abhandlungen aus dem Inst. für Zeitungskunde der Univ. Leipzig, t. i. fasc. 4, Lipsca, 1921, 128 p.

[4]) O broşură italiană despre expediţia lui Carol al V-lea la Tunis a fost chiar publicată cu titlul *Al molto illustrissimo & Exellentissimo Principe el S. Duca di Ferara, mio Signore & Patrone sempre observandissimo ...* 1535 f. lf. d. Bibl. Marciana, Venetia, Misc. 2088 (26).

Bine înţeles că afară de formă, ele n'aveau nimic comun cu poezia populară. Le lipseşte nota subiectivă, avântul epic al poeziei populare. Nu sunt decât informaţii puse în stihuri cu un scop comercial. Ele se numeau, ca şi broşurile în proză, „Zeitungen". Valoarea lor istorică este aceeaşi ca şi a broşurilor în proză.

Izvoarele de informaţie erau foarte deosebite. Greutăţile de comunicaţie — o scrisoare ajungea din Ungaria în Germania câteodată abia după un an[1]) — făceau ca orice svon să fie cu sete comentat şi transmis cunoscuţilor. Insă în cazul acesta nu lipseşte menţiunea „fama est" sau „rumores sunt"[2]. Mai sigure sunt povestirile comercianţilor, cari se întorceau acasă din târgurile unde avuseră ocazia să discute cu negustorii din alte ţări. Factorii poştali, „tabelarii" (nuncii) cari soseau în oraşe, erau îndată înconjuraţi de oameni dornici de ştiri noi. O valoare mai redusă au povestirile mercenarilor[4]), cari se disting prin plasticitatea descrierii faptelor răsboinice, dar sunt în general întreţesute cu invenţiunile fanteziste ale povestitorilor. Variate sunt şi ştirile culese de oaspeţi[5]) şi studenţi[6]), ce călătoreau dela o Universitate la alta. Persoanele cari aveau nevoie de informaţii

---

[1]) E. Zigerius, *Ein schrifft eines fromen Predigers aus der Turckey*... Magdeburg, M. Lochner, 1550, Bibl. Nat. Viena, 20 Dd 426, „Diser Brief ist ein gantz Jar auff dem Wege gewesen, umb der lenge und anderer hinderunge weges".

[2]) Justus Jonas accentuiază în traducerea în limba germană a istoriei turceşti a lui Paolo Giovio, *Ursprung des turckkischen Reychs*, Augsburg, H. Stainer, 1538, f. 85 b, că n'a întrebuinţat svonuri de stradă „Dieses buch, welches D. Paulus Jovius nicht auss gassen merlin... zusammengebracht.

[3]) Brettschneider, *o. c.*, II, 503 „Mitto tibi narratinem *nuncii*... vir optimus est et fide dignus".

[4]) *Ibidem*, III, 438 „nuper redierunt ex Belgrado *equites* aliquot in proximo praelio turcico capti. Hi narrant rerum pugnae historiam".

[5]) Ibid., IX, 902, „narrat mihi *hospes* Pannonicus... de Turcico apparatu".

[6]) Ibid., VIII, 19 „Heri hunc venerunt *schloastici* Hungarici qui narrant".

sigure, ca editorii broşurilor, dispuneau de corespondenţi cari li le furnizau regulat.

Foarte interesante sunt informaţiile provenind din Constantinopol, înfăţişând opinia capitalei turceşti şi reacţiunea populaţiei faţă de înfrângerile suferite în Ţara Românească. Redactorii lor erau constrânşi să procedeze cu mare prudenţă[1], ferindu-se uneori a transmite anumite ştiri[2]. Chiar conducătorii oraşului Ragusa s'au văzut constrânşi să interzică cu pedeapsă de moarte „di mandare informazioni sugli affari dei Turchi all'Occidente"[3].

La Veneţia, punte între Occident şi Orient, se încrucişau veştile din toată lumea. Comerţul mare cu Levantul presupunea o bună cunoaştere a pregătirilor de răsboiu din Constantinopol, a mişcărilor de trupe turceşti şi a atitudinei imperiului otoman faţă de statele europene. Veneţia era o adevărată piaţă de „avvisi". Rapoartele „ambasciatorilor" veneţieni sunt neîntrecute în precisiunea informaţiilor şi în claritatea expunerii. Poporul de rând avea şi el posibilitatea, pe Rialto sau în Merceneria, unde pulsa comerţul din Răsărit şi Apus, să afle ultimele ştiri. Pietro Aretino, compilator de „giudizi şi avvisi", pune în comedia sa „La Cortigiana", pe un vânzător de ziare să strige „a le belle istorie, istorie, la guerra del Turco in Ungheria ... istorie[4]. Incă la începutul veacului al XVI-lea se găsea pe Rialto, printre dughenele zarafilor, ale juvaergiilor şi ale celorlalţi negustori, un

---

[1]) *Verteutschte Copia eines Welschen schreybens aus Constantinopel...* Nürnberg, 1536, Nat. Bibl. Viena, 31 V. 72 „bin ich etliche monat daselbst gewesen und hab mir mer als kaufman, dann einen Soldaten und Edelman erzeigt und mit unsern Landsleute kundschaft gemacht".

[2]) *Warhaffte anzaig kommend aus Constantinopel...* f. l. 1535, Bibl. Ac. Rom .2800 (14), eyter will ich zu diesem handel nichts sagen, dann ich tarff nicht wie ich gern reden wolt".

[3]) I. Dujev, *Avvisi di Ragusa, documenti sull'imperio turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia*, Orientalia Christiana Analecta, t. 101, p. XV.

[4]) P. Arentino, *La Cortingiana*. Venetia, Marcolini, 1535, f. 6.

birou de informaţie care strângea şi vindea informaţii, „notizie scritte", despre evenimentele economice sau politice[1]).

Unele „avisi" cu privire la luptele purtate la sfârşitul veacului al XVI-lea între Creştini şi Turci în Principatele Române sunt datate din Praga, reşedinţa Impăratului Rudolf, şi din Viena, unde se adunau ştirile sosite din Levant pe calea de comunicaţie, care se întindea pe malul Dunării.

Veneţia Germaniei era Nürnberg, sediul dietelor, orbita vieţii comereciale şi culturale a statelor germane. Pe aici trecea drumul, care lega Bruxelles de Viena şi făcea legătura comercială între Veneţia şi statele germane. Interesele multilaterale ale oraşului determinau o afluenţă considerabilă de ştiri foarte variate. Conducătorii politici ai diferitelor ducate germane aveau la Nürnberg corespondenţii lor însărcinând şi pe oamenii lor de afaceri a le transmite ştirile sosite[2]). Aici îşi strângea Scheurl materialul informativ pentru „scrisorile ziare" atât de importante pentru istoria veacului al XVI-lea.

Editorii de „avvisi" reproduceau ştirile aflate în forma lor originală, fără a contopi feluritele informaţii de multe ori contradictorii într'un întreg unitar. Redacţia se mărginea la compunerea unui titlu sunător şi la împodobirea tipăriturei cu o gravură, la început de lemn, mai târziu de aramă, închipuind în mod primitiv, scena sau personagiile despre care se vorbea în cuprins. In general se da şi specificarea exactă a izvorului. Informaţiile, strânse de un editor cu privire la un eveniment, s'au păstrat în felul acesta nealterate şi au prin urmare aceeaşi valoare ca şi relatarea manuscrisă.

Broşurile de informaţie se tipăreau după măsura evenimentelor petrecute şi a curiozităţii publicului cititor. Perindându-se evenimente asemănătoare, editorii înşirau ştirile una după cealaltă, sau tipăreau o a doua şi a treia broşură, numerotată în con-

---

[1]) Grasshoff, *o. c.*, 26.

[2]) Aşa scria Melanchthon unui prieten din Nürnberg, Brettschneider, *o. c.*, I, p. 110 „Turcicos rumores et Italicos isthuc melius nostis quam nos".

tinuare. O adevărată periodicitate aveau „Messeberichte", informaţii diferite pentru visitatorii târgurilor, tiparite în fascicole consecutive, datate după târgul de primăvară sau după cel de toamnă. La Frankfurt, unde era centrul comerţului de cărţi în Germania din secolul al XVI-lea, „Messeberichte" ale lui Jakob Franc (pseudonim din Konrad Lautenbach[1]), Theodor Meurer[2]), Jakob Frey[3]) şi Jakob Friedlieb[4]) răspândeau cititorilor ştiri despre faptele lui Mihai Viteazul.

Formatul şi volumul broşurilor de informaţie e variat. In delimitarea noţiunei de „Avviso" (Neue Zeitung) nu trebuie să ne lăsăm conduşi numai de numărul paginilor unei tipărituri, ci şi de felul cum sunt prezentate informaţiile. „Messeberichte" au acelaşi caracter informativ ca şi micile broşuri de informaţie (Avvisi), cu deosebire însă că în cele din urmă sunt reproduse cel mult două sau trei ştiri diferite, pe când amintitele „Messeberichte" sunt colecţii întregi de asemenea noutăţi.

Editorii broşurilor contemporane despre faptele lui Mihai Viteazul au folosit ca izvoare de informaţie fie scrisori adresate lor direct, fie scrisori şi ştiri ce puteau afla dela un cunoscut sau dela un birou de informaţie şi din broşurile tipărite.

Uneori specifica chiar titlul broşurei locul şi data de unde provine informaţia: „Avvisi nouvi di Constantinopoli delli IV di

---

1) J. Franc, *Historicae relationis continuatio. Warhafftige Beschreibung aller fürnemen unnd gedenckwürdigen Historien...* Ursel, N. Heinrich, 1595, Walstatt, 1595—1600, Magdeburg, J. Bötchern, 1601.

2) Theodor Meurer, *Relatio historica semestralis. Das ist historische Beschreibung aller fürnemen und gedenckwürdigen Geschichten...* Ursel, S. Latomus, 1595—1600, Licht, Wolfagang Ketzelius, 1601.

3) J. Frey, *Calendarii Historici Continuatio. Warhafftige Beschreibung aller fürnemen und gedenckwürdigen Historien...* 1596, Franckfurt am Main, Christ. Egenolfs Erben, 1596—1597.

4) J. Friedlieb, *Historische Relations Continuatio. Das ist eine historische Beschreibung...* Köln. W. Lützenkirchen, 1600—1601.

Giugno ... 1595"[1]), sau „Avvisi di Alba Giulia delli 16 d'Agosto 1595[2]), alteori sunt menţionate în textul broşurei aceste referinţe[3]). Sunt tipărite şi ştirile aflate de un curier[4]) sau prin indiscreţia unui trimis special[5]).

Librarul Denis Duval avea la Frankfurt pe Main un prieten care-i trimetea ştiri cu privire la răsboaiele împotriva Turcilor. Prin intermediul acestuia, Denis Duval publica textul unui „avviso" italian[6]) sub titlul de „Discours dela mort de Michel Vayvode de Valaquie[7]).

Informaţii regulate despre evenimentele din Ţara Românească furnizau birourile de informaţie", cum era la Augsburg acel al lui Jeremias Krasser şi Jeremias Schiffle[8]). Faptul că găsim diferitele „ziare" manuscrise din Biblioteca familiei Fugger reproduse în broşurile contemporane[9]), este un indiciu că librarii respectivi întrebuinţau acelaşi izvor de informaţie ca şi bancherii Fugger.

---

[1]) Cf. *Bibliografia*, No. 3.

[2]) *Ibid.*, No. 2.

[3]) Grausame, werhaffte und unerhöfte Zeitung... 1595, Anexa No. VI. „Aus Wien den vierzehnten April"...; Dilbaum, *Bericht und kurtze Erzehlung*... 1596, Anexa, No. ..., „Man hat von 6 Aprilis aus Cronstadt dise Zeitung gehabt".

[4]) Th. Meuerer, *o. c.*, Herbstmesse 1599-Fastenmesse 1600, Anexa No. ..., „Am 1 Februar ist ein Curier zu Wien angelangt".

[5]) *Avvisi della saguinosa battaglia seguita in Transilvania*... 1601, Anexa, No. 85.

[6]) Cf. Veress, *Documente*, VI, 463.

[7]) Cf. *Bibliografia*, No. 90.

[8]) Klarwill, *Fuggerzeitungen*, p. XVII.

[9]) J. Franc, *o. c.*, Herbstmesse 1594-Fastenmesse 1595, Anexa No. .. aceeaşi informaţie cu „Fuggerzeitung" Hurmuzaki, *o. c.*, III/1, p. 221; Copey zweyer fürstlichen Schreiben... 1601, Anexa No. ..., e identic cu Fuggerzeitung; Veress, *Documente*, VI, No.... Pentru altele vezi anexa.

Foarte preţuite erau scrisorile redactate de vreo cancelarie princiară, chezăşia cea mai bună a veracităţii informaţiunilor.

Scrisoarea lui Mehemed al III-lea către Sigismund Báthory, oferindu-i Principatele Române[1]), a fost reprodusă în mai multe broşuri italiene[2]). Fiind aceste broşuri publicate abia la sfârşitul anului 1595, editorii au schimbat ziua şi data scrisorii, tipărind-o cu data fictivă de 10 Octomvrie în loc de 1 Iunie, pentru a-i da o mai mare actualitate.

Mihai Viteazul trimitea Arhiducelui Maximilian la 16 Octomvrie 1598 o descriere amănunţită a campaniei în Sudul Dunării, din toamna aceluiaşi an[3]). O copie sau un extras al acestei scrisori ajungând în mânile unui editor de „Newe Zeitungen" din Nürnberg, Christof Lochner, a fost reprodusă sub titlul „Warhafte Beschreibung... wie der Hochgeborene Michael Weyda Fürst in der Walachey die Türkischen Bassa zum oftermalen erlegt... 1598"[4]). Relatarea Domnitorului Român a fost în unele părţi completată cu alte ştiri cari circulau cu privire la această incursiune, însă miezul scrisorii s'a păstrat nealterat. Versiunea tipărită la Nürnberg a ispitit şi pana unui poet popular, rezumând în versuri[5]) faptele lui Mihai Viteazul după descrierea făcută de eroul însuşi.

Pentru a dovedi comunitatea dintre cele trei izvoare, reproducem un pasagiu din expunerile istorice respective:

---

1) Veress, *Documente*, V, 21.

2) *Lettera di Mahumet III Imperator de'turchi, scritta al Sereniss. Sigismondo Battori*... Roma, 1595, Bibliografia, No. 17; *Lettera scritta dal Gran Turco al Principe di Transilvania*... Bologna, 1595, Bibliografia, No. 18; *Lettera di Mahumet Terzo Imperator de Turchi, scritta al Sereniss. Sigismondo Battori, Macerata*, Bibliografia, No. 48.

3) Jorga în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 411.

4) Cf. *Bibliografia*, No. 61.

5) *Wärhefftige Newe Zeitung vonn dem Fürsten aus der Walachey*, 1599, Bibliografia, No. 75.

Mihai Viteazul către Arhiducele Maximilian 16 Octomvrie 1598.

Anlangent der hiesigen Beschaffenheit, soll ich Eurer Fürstlichen Durchlaucht un verhalten nit lassen, wie das ich mit den Meinen uber die Thana gesetzt habe, und, bey Nicopoli, in die 1300 Turggen, sambt 2 Bassa und 12 Sanchiak-Beg, antroffen, mit ihnen gescharmizelt und sich lezlich mit der Hulf Gottes also geschlagen, das ihr gar viel an der Walstatt blieben, die Bassa zwar seint entlauffen. Hernach haben wir die Stadt Nicopolin, darin bej 6000 Heuser gewesen, in Grundt verbrent, und die Driningen alle nidergehaut.

Warhaffte Beschreibung... wie Mihael Weyda... die .. Bassa... erlegt, 1598.

Also bin ich mit meinem Volck ungehindert uber gedacht Brucken gezogen, den Weg auf Nicopoli fürgenommen, alda nit weit davon 13000 Türcken, sampt 2 Bassen und 12 Beegen angetroffen mit welchen ich starck fast den gantzen tag gescharmützelt und geschlagen, auf den Abent aber hab ich mit Gottes hilff die oberhand erhalten, die Türcken gleichfalls als die vorigen zerstreut, geschlagen und eine grosse anzahl auf die Wahlstalt gelegt, vil fürnemer Türcken sampt 4 Begen und 9 Fanen gefangen und bekommen, dergleichen auch etliche herrliche Haupt Ross, aber die Bassa sein in der Flucht entworden und sie also salvirt. Auf solche nun zum andernmal erhaltene Victoria hab ich mit guten gelegenheit die grosse Statt Nicopolin, darinnen bey 6000 Heuser eingenommen, geplündert und alles was widerstandt gethan nider gehaut, folgens die Stätt in Brandt gestäckt.

Warhafftige Newe Zeitung vonn dem Fürsten auss der Walachey ... 1599

Der Fürst nun auff dem wege war
und wolf auf Niccopoli [ziehen dar
viel Türcken sie vernamen
bey 13 Taussent jar [gewesen sein
zween Bassa darunder [waren
Desgleichen auch zwölff [Begen gut
der Fürst griff an mit [frewen muth
die Schlacht thet sich [anfangen
sie weret fast den gantzen [tag
den Türcken ward gar [bange.
Gott gab dem Fürsten und [seinem volckgenad
den Sieg sie wider er- [halten han
viel Türcken kamen umbs [Leben
zween Bassa sie gefangen [han
vier Begen auch darneben.
Die andern Türcken von [stund an
die Flucht sie da ge- [nommen han
die andern begen auch [gareben.
Der Fürst mit seinem [Volck gar baldt
hat sich auf die Statt [Nicopoli begeben.

Die Statt sie baldt bele-
[gert han
und greiffen sie gar
[dapffer an
Sturm liessen sie auch
[lauffen
an dreyen Orten ich euch
sag
die Mauren lagen baldt
[zuhauffen
Wie das Volck nun in
[der Statt das sach
Die die Christen nicht
[wolten lassen nach
die Statt theten sie auff-
[geben
und theten bitten umb
genad
man jhn schencken jhr
[Leben
Aber es wolt nicht helffen
[mehr
alles was sich thet stellen
[zu der Wehr
man hiebs alles zu grunde
die Statt war von 6000
[Heussern gross
doch bald ward sie ge-
[wunnen.

In a doua jumatate a veacului al XVI-lea, numărul broşurilor crescând tot mai mult, aceeaşi ştire a fost adeseori retipărită în scurt răstimp sau tradusă în alte limbi. Nu era nici o restricţie în reproducerea unei tipărituri. Luther recomanda numai tipografilor să aştepte două luni după apariţia unei tipărituri, înainte de a o da la tipar din nou[1]. Numărul broşurilor relatând o bătălie prezintă un indiciu despre interesul cititorilor pentru cele descrise şi despre popularitatea învingătorului sau

[1]) Roth, *o. c.*, 31.

a celui învins. Lipsa repertoriilor sistematice pentru tipăriturile veacului al XVI-lea impune însă afirmaţiilor prea categorice în privinţa aceasta o anumită rezervă.

„Relatione dell'acquisto di Transilvania dall ... Michel Vaivoda ... 1599" e o traducere a unei versiuni germane[1]), la fel şi broşura franceză „Sommaire description de la guerre de Hongrie et de Transylvanie, 1598"[2]). Descrierea campaniei lui Sigismund Báthory în Ţara Românească, reprodusă în broşura „Discours de ce qui s'est passé en Transylvanie, 1595"[3]), a fost adaptată după un „avvisi" italian[4]). Această broşură franceză publicată în anul 1595 la Lyon prin Thibaud Ancelin, a fost retipărită în acelaşi an la Paris de Guillaume le Noir[5]), iar mai târziu a fost republicată de Jean Pillehotte sub titlul „Discours au vray des sainctes Ceremonies faictes à Rome ... avec un autre discours de la route de Synam Bassa[6]). Adeseori traducerea unei broşuri se bucura de o mai mare răspândire, decât însăşi originalul. Ştirile din broşura cehă „O Bitwě Sigismunda Batory s Michaelem wéwodam walasskym a Jirim Bastam 1595" au fost retiparite chiar de cinci broşuri germane[7]).

Publicaţiile destinate cercurilor savante au fost redactate în veacul al XVI-lea în limba latină. Marea majoritate a acestor broşuri fiind însă destinate omului de rând, sunt scrise în limbile vorbite. Luptele Voevodului român au fost relatate în

---

[1]) *Kurtze relation, wie der Herr Michael Weyda ... die Schlacht bei Hermanstatt in Siebenbürgen abgewonnen* ... 1599, publicată în formă abreviata de M. Hatvány, în *Monumenta Hungariae Historica, Magyar történelmi okmánytár*, Elsö Osztály, Budapesta, 1899, III, 133—135; cf. Jorga în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 475—476, Hurmuzaki, *o. c.*, III/1, pp. 364—66.

[2]) Ch. Göllner, *Quelques plaquettes francaises contemporaines sur Michel le Brave*, Etudes Roumaines, Paris, 1938, I, 23.

[3]) Cf. *Bibliografia*, No. 13.

[4]) *Avviso della seconda vittoria del ... Principe di Transilvania contra Sinan Bassa in Valacchia* ... 1596, cf. Bibl. No. 9.

[5]) Cf. *Bibliografia*, No. 9.

[6]) *Ibid.* No. 92.

[7]) *Ibid.* N-rele ..

tipărituri italiene, germane, franceze, spaniole, cehe și maghiare.

La Roma se remarcă editura Bernardino Beccari[1]), tipărind zeci de „avvisi" cu privire la luptele desfășurate în Țara Românească. Același subiect este tratat în tipăriturile altor editori din Roma (Gieronimo Accolti, Bartholomeo Bonfardino, Benedetto Vegiotto și Domenico Gigliotti), ca și în broșurile apărute la Modena (Francesco Gabaldino), Treviso (Fabr. Zanetti), Pavia (Heredi de Bartoli)[2]), Macerata (Sebastino Martelini)[3]) și în Bologna (Vittorio Benacci)[4]).

Broșuri similare au fost editate în orașele mari din Germania de Sud: Nürnberg (Abraham Wagemann, Christoff Lochner, Leonhardt Heusler, Lukas Mayer), Regensburg (Bartolomeus Gräff) și Viena (Georg Hübner, Leonhardt Nassinger), cari aveau legături comerciale cu Sud-Estul Europei. Mai multe broșuri au fost tipărite la Praga (Schumann), unde soseau știrile la curtea imperială. Amintim încă editorii din Dresda (Mathias Stöckel), Breslau (Hans Luchs), Colonia (Peter Brackel, Nikolaus Schreiber) și Frankfurt pe Main (Christian Egenolfs Erben).

In Franța, librarii din Paris (Denys Duval)[5]) și mai ales cei din Lyon (Thibaud Ancelin, Jean Pillehote, Jean Billeoud[6]), Fleurry Durand)[7]), renumiți în veacul al XVI-lea, au publicat mai multe broșuri despre faptele lui Mihai Viteazul.

Un deosebit ecou au avut luptele Domnului român împotriva Semilunei la popoarele Peninsulei balcanice, care i-au cântat vitejiile în folklor și în poeme eroice cărturărești.

---

[1]) G. Mazzuchelli, *Gli scrittori d'Italia,* Brescia, 1573, II/2, p. 586.

[2]) G. Fumagalli, *Dictionaire geographique d'Italie pour servir à l'histoire de l'Imprimerie dans ce pays,* Florența, Olschki, 1905, p. 293.

[3]) *Ibid.,* 196.

[4]) *Ibid.,* 43.

[5]) Ph. Renouard, *Imprimeurs Parisiens,* Paris, A. Claudin, 1598, p. 118—119.

[6]) A. Baudrier, *Bibliographies Lyonnaises,* Lyon, L. Brun, 1909, I, p. 48.

[7]) *Ibid.,* IX, 9.

Folklorul bulgar descrie îngrijorarea Turcilor față de succesele militare ale Voevodului român și mijloacele, la care aceștia recurg ca să scape de el. Marcu Crăișorul e trimis să-l ucidă, fără a-și împlini misiunea primită[1]).

Prozatori și poeți greci l-au preamărit cu tot entusiasmul și cu toată speranța, cu care poporul grec urmărea izbânzile lui Mihai Viteazul. Vistiernicul Stavrinos compune o poemă eroică a luptelor lui Mihai Viteazul, prezentate ca o acțiune izolată între Voevodul român și imensul Imperiu Otoman. Stavrinos spera să se celebreze în curând slujba în Hagia Sofia[2]). Aceeași speranță o exprimă Matei al Mirelor[3]). Gheorghe Palamide, comparând pe Mihai Viteazul cu Alexandru cel Mare și cu figurile eroice ale Pantheonului grecesc, îl considera ca un apărător al creștinătății întregi[4]).

Mult au fost comentate faptele lui Mihai Viteazul la Ragusa, care avea informații precise despre evenimentele din Țara Românească și unde, într'un ciclu de poeme, Razboj od Turaka, consacrate luptelor din acest timp dintre Creștini și Turci, Autum Sasin vorbește și de răscoala lui Mihai din Noemvrie 1594[5]).

Eroul român a găsit admiratori chiar în Ucraina, unde

---

1) Al. Iordan, *Mihai Viteazul in folklorul balcanic,* Revista istorică română, 1935—1936, t. V—VI, Extras, p. 12—13.

2) E. Legrand, *Reçueil de poemes historiques en grec vulgaire,* Paris, 1877, pp. 16—127.

3) Al. Papiu Ilarian, *Tezaur de Monumente Istorice,* București, 1864, I, 373.

4) O. Tafrali, *Poema lui Gh. Palamede,* Literatura și Arta Română, XI, 1905, pp. 244—253, 483—498.

5) E. Turdeanu, *Quelques Ragusains auprès de Michel le Brave,* Études Roumaines, Paris, Leroux, 1938, I, pp. 72—73; cf. M. Medini, *Povjest hrvatske knjizevnosti u Dalmaciji i Dubrovniku,* Zagreb, I, 1902, pp. 260—270.

poema lui Stavrinos a fost tradusă, rezumată şi prelucrată în proză[1].

Se pare că nu de aceeaşi popularitate se bucura Mihai la semenii săi, dat fiind că în folclorul românesc amintirea sa e foarte palid păstrată.

Cauzele sociale şi economice, care au dus la impopularitatea lui Mihai Viteazul la Români, au fost relevate[2]. Boierimea deprinsă cu un traiu liniştit, a fost ţinută într'o continuă mobilizare, iar ţărănimea, din cauza legăturilor lui Mihai Viteazul cu Sigismund Báthory, fusese redusă într'o situaţie de robie[3]. Cât priveşte cele câteva balade, în care e păstrat numele său, avem de a face de fapt cu o substituire a numelui lui Mihai în locul unui alt erou. Totuşi sunt păstrate în câteva broşuri contemporane semne de licărire a afecţiunei pentru Domnitorul viteaz. Teama unei răscoale a maselor ţărăneşti — il dubio della sollevatione — împotriva unui domnitor impus, preocupa conducătorii politici[4]. De fapt, Simion Movilă este alungat de ţărănimea nemulţumită, preferind domnia lui Mihai Viteazul[5].

Opinia publică din Apusul Europei a fost influenţată în atitudinea ei faţă de faptele lui Mihai Viteazul de propaganda de autoglorificare a tânărului Sigismund Báthory, de prejudecăţile bisericii catolice şi de interesele de prestigiu ale Casei habsburgice.

---

[1]) I. Ştefănescu, *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-ruseasca în secolii 17 şi 18,* Revista Istorica Română, 1934, IV, 141—161; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul,* Bucureşti, Fundaţia Regele Carol II, p. 58.

[2]) N. Iorga, *Soarta faimei lui Mihai Viteazul,* Bucureşti, Cultura Neamului Românesc, 1919, pp. 8—12.

[3]) Idem, *Istoria literaturii româneşti,* Bucureşti, 1925, I, 32; D. Marmeliuc, *Figuri istorice româneşti în cântecul poporal al Românilor,* Bucureşti, 1915, p. 82; Al. Iordan, *o. c.,* 4.

[4]) G. Frachetta, *Tre Orationi al sereniss. et pietosiss. Sigismondo Battori...* Verona, G. Discepolo, 1598, f. 6.

[5]) Meurer, *o. c.,* Herbstmesse 1600—1601, p. 73; Franc, *o. c.,* Herbstmess-Fastenmess 1601, p. 110.

Sigismund Báthory avea la începutul campaniei împotriva Semilunei abia douazeci de ani și în sufletul lui de om slab și neformat se impregnau în mod confuz și neasimilat învățăturile diferiților săi preceptori. Pe lângă reprezentanți demni ai culturii umaniste se găseau în jurul lui aventuriei, poeți de ocazie, mai avizi de galbeni decât de adevăr, lingușitori și intriganți. Tânărul Principe nevropat se complăcea în atitudinile și ambițiile unui Principe al Renașterii. „Pe atunci Italia era stăpânită de ideile antichității și idealul era, ca în timpurile de virtute învingătoare ale ei, să se câștige gloria. De glorie îi vorbeau toți acești pensionari ai micii Curți din Alba Iulia"[1]. Imbătat de sete de glorie, Sigismund Báthory aștepta nerăbdător prima ocazie să îmbrace frumoasele armuri italiene și să plece în răsboiul sfânt cu o ceată de istoriografi, cărora să le dicteze seara faptele sale eroice săvârșite în decursul zilei. Toți istoricii aceștia vor trâmbița atunci în lume sucesele militare ale lui Mihai Viteazul ca victorii datorite geniului militar neîntrecut al Principelui Transilvaniei.

Liga sfântă patronată de papa Clement al VIII-lea încerca să grupeze în jurul ei toate forțele militante ale creștinismului pentru lupta sacră împotriva Semilunei. Apeluri călduroase au fost adresate potentaților creștini, cari au răspuns ca de obiceiu cu adeziuni în principiu, cu promisiuni dilatorii, cu obiecțiuni și contrapropuneri. Marea ofensivă plănuită împotriva Turcilor ar fi fost sortită să rămâie un proiect, ca multe alte proiecte similare îngropate în praful unei arhive princiare, fără contribuția militară decisivă a lui Mihai Viteazul. Diplomația curiei papale încerca să mascheze față de Voevozii români nota religioasă a campaniei, papa însuși adresând Voevozilor români două breve pontificale. Lupta angajată împotriva Turcilor primește tot mai mult aspectul unei cruciate. Ajutoare bănești sunt trimise din Roma lui Sigismund Báthory. Jesuiți și Capucini

[1] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, București, Minist. Apărării Naționale, 1935, I, 117.

sunt desemnaţi la Roma ca să însoţească soldaţii în luptă, iar steagurile sunt sfinţite cu mare solemnitate în biserica Sfântului Petru. Broşurile contemporane mai ales cele italiene, vor prefera din aceste motive religioase să preamărească pe Sigismund Báthory, însoţit în Ţara Românească de Nunţiul papal Alfonso Visconti, decât pe „schismaticul" Domnitor al Ţării Româneşti, Mihai Viteazul[1]. G. Frachetta exclama plin de entusiasm: „Prevăd pe Alteţa Voastră şezând pe tronul lui Constantin, stăpânind Grecia şi readucând-o din nou în sânul Sfintei Biserici!"[2]. După informaţiile unui redactor de „Messeberichte", Principele Transilvaniei ar fi cerut din Roma să i se trimită preoţi catolici, ca să fie instituiţi în nouile provincii cucerite (Ţara Românească, Moldova)[3].

După dispariţia lui Sigismund Báthory, broşurile de informaţie relatează faptele lui Mihai Viteazul cu mai mare obiectivitate. Mihai e înfăţişat ca învingătorul dela Şelimbăr şi dela Goroslău, însă tipăriturile influenţate de versiuni emise de Consilieri imperiali accentuiază că aceste două lupte au fost câştigate de „Generalul imperial" Mihai, aşa încât faima victoriilor sporeşte prestigiul militar al Casei habsburgice.

Semnalul ofensivei creştine a fost dat prin măcelul Turcilor dela Bucureşti. Sigismund Báthory nu se sfia să afirme că isprava n'a fost făcută de Mihai Viteazul, ci de oştenii lui, fiind Voevodul român „speriat de isprăvile duşmanului, şovăitor şi nehotărât[4]. Tot în seama lui Mihai Horváth şi a celor 4000

---

[1]) Cf. L. v. Pastor, *Geschichte der Päpste*, Freiburg i. Breisgau, Herder & Co., XI, 209—215, f. 3.

[2]) G. Frachetta, *Tre Orazioni*, „Antiveggo l'Altezza Vostra a seder sù la Sedia di Constanto & dar leggi alla Grecia & ridurla di nouvo al grembo di Santa Chiesa".

[3]) Frey, *o. c.*, Herbstmesse 1595-Fastemmesse 1596, p. 21; cf. Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 496.

[4]) Iorga în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 18 „hostium successibus deteritum mutantem et vacillantem".

de Secui[1]) pun cercurile, de unde izvoresc aceste ştiri ungureşti, succesele militare următoare, incursiunile pe malul drept al Dunării, înfrângerea Tătarilor şi victoria dela Rusciuc[2]).

Se deosebesc de versiunile „oficioase", emanate din anturajul lui Sigismund Báthory, broşurile contemporane. Nu se trece cu vederea ajutorul Principelui ardelean, însă conducerea ofensivei şi succesul ei sunt atribuite lui Mihai Viteazul[3]). Jacob Franc-Lautenbach întitulează o publicaţie despre campania de iarnă „Die Moldauer und Walachen thun den Tartaren und Türcken grossen schaden und abbruch"[4]). Aceeaşi obiectivitate o păstrează şi Fuggerzeitungen în 2 manuscrise[5]). Biruinţa „cocoşului cu vigoare de foc" (Mihai) asupra „marelui şi înfricoşatului leu al Răsăritului[6]) la Rusciuc (13 Februarie 1595) e prezentată ca „înfrângerea cea mai mare şi cea mai penibilă" suferită vreodată de Turci[7]).

Din toate broşurile se degajează atmosfera de spaimă ce

---

[1]) *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, Braşov, Gust, 1903, p. 157 158.

[2]) A. Veress, *Carillo Alfonz jezsuita-atya levelezése és iratai* (1591—1618) în Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, XXXII, Budapesta, 1906, p. 92; cf. idem, *Campania creştinilor în contra lui Sinan Paşa din 1595*, Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist., Seria III, t. IV, Extras, 33—34.

[3]) *Von der Niederlage der Tartern und Türken* ... Praga 1595, Anexa, No. XX; *Verborgene Schreiben aus Ofen und Constantinopel* ... Viena, 1595, Anexa, No. IX; *Warhafftige Newe Zeitung aus Siebenbürgen* ... Nürnberg, 1595, Anexa, No. XXX; S. Dilbaum, *Bericht und kurze Erzehlung* ... München, Adam Berg, 1596, Anexa, No. ...; *Discours de ce qui s'est passé en Transylvanie, Lyon, Thibaud Ancelin, 1595*, publ. Göllner, *Quelques plaquettes françaises contemporaines sur Michel le Brave*, în Études roumaines, I, 1938, p. 29—30 atribue succesul lui Albert Király.

[4]) J. Franc, *o. c.*, 137.

[5]) Hurmuzaki, *o. c.*, III/1, pp. 22—237.

[6]) B. Walther, *Brevis et vera descriptio rerum ab ... Dn. Ion Michaele ... gestarum*, în Papiu Ilarian, *Tesaur*, I, 23.

[7]) *Verborgene Schreiben aus Ofen und Constantinopel* ... Viena, 1595, Anexa, No. IX; „das des Türkischen Keysers grösste und eusserste Niederlage".

domnea la Constantinopolul bântuit de foamete. Aprovizionarea capitalei devine tot mai dificila. Corăbiile grele încărcate în Ţara Românească cu grâne, „prin care oraşul întreg era hrănit"[1]) nu mai sosesc în Bosfor. Mehemet al III-lea, impresionat de strigătele disperate ale populaţiei înfometate, ar fi fost hotărât să recurgă la măsura brutală să decimeze populaţia Capitalei[2]). O profundă impresie făcea şi pierderea steagului verde sfinţit la Mecca[3]). Rugăciuni se înălţau spre cer din toate moscheele[4]).

Spaima produsă la Constantinopol prin înaintarea lui Mihai Viteazul a fost întrebuinţată de Turcoaice ca să potolească plânsul copiilor cu ameninţarea: „Susa, sus, Mihai Beg ghelir!"[5]). Se aştepta sfârşitul Imperiului Otoman. Poporul îşi aducea aminte de vechea profeţie turcească, în sensul căreia Constantinopolul va fi cucerit într'o Vinere Mare înainte de rugăciunea solemnă[6]). O broşură germană a reprodus cu această ocazie mult răspândita pseudoprofeţie turcească a cuceririi de „Qyzyl elma"[7]), interpretată de Bartholomei Georgijevi[8]) şi de toţi savanţii veacului al XVI-lea, la Constantinopol[9]).

---

1) *Thesoro politico*, Vicenza, G. Greco, 1602, II, 123; *Ungerische, Bohemische, Syebenbürgische Kriegshändel* ... 1595, Anexa, No. X; *Avvisi nuovi di Constantinopoli delli IV. di Giugno* ... Roma, Beccari, 1595, în Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, pp. 496—497.

2) *Ibidem*, pp. 497; *Avvisi novi di Constantinopoli delli XII di Novembre MDXCV* ... Roma, Beccari, 1595, în Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 498.

3) Frey, *o. c.*, *Anexa*, No. ...

4) *Avvisi novi di Const. XII di Novembre* ... în Hurmuzaki, *o. c* III/2, p. 498.

5) Citat după Al. Bogdan, *o. c.*, 13, notă.

6) Cf. J. Denis, *Les pseudo-propheties concernant les Turcs au XVI siècle, Revue des Etudes islamiques*, Paris, 1936, II, 201—220.

7) *Narratio oder gründliche Erzehlung* ... 1596, Anexa, No. XVIII.

8) B. Georgijevic, *Prognoma sive praesagium Mehemetorum* ... *de suae sectae interitu*, Anvers, 1545.

9) A. Fischer, *Qyzyl elma, die Stadt (land) der Sehnsucht der Osmanen*, Zeitschrift der D. Morgenländischen Gesellschaft, Berlin, 1920, t.

Nu lipseau din partea Turcilor încercări de împăcare cu Mihai Viteazul. Aşa sosi la Bucureşti o solie turcească. „Ciauşul" este însă legat şi trimis lui Sigismund Báthory, ca semn al voinţei neclintite a Domnitorului român să ducă lupta începută până la biruinţa finală[1]).

Dupa Calendarul rimat „Quadrapartita Historia" de Samuel Dilbaum, s'ar fi desfăşurat în iarna anului 1595 două acţiuni de răsboi paralele: Incursiunea în sudul Dunării făcută de oştenii ardeleni şi înfrângerea Tătarilor de Mihai Viteazul.

„Wie dann der Sibenbürger bald
in Bulgarey fiel mit gewalt
erschlage darinn die Türggen al...
Der Weyda thette auch darneben
tartarisch volck darnieder legen
so jhm begegnet under wegen
bey tausent und fünffhundert Mann"[2]).

O altă relatare rimată aminteşte cucerirea cetăţilor Silistra şi Chilia.

„Darnach zogens für die Statt Simley
belegerten sie an allem eck
liessen sich nicht verdriessen
bey Tag und nacht,
mit guter wacht
thetens die Stadt beschiessen.
Und da dise Stadt erboret war
zogen sie auch für Kilek dar
dieselbe auch beschossen,
die knecht mit gewalt,

74, p. 79; D. Denis, o. c., pp. 218—219, expune în mod documentat confuzia făcută de Georijevic înlocuind Qyzyl elma-Rim Papa-Roma cu Constantinopol.

[1]) *Wärhafftige Newe Zeitung aus Siebenbürgen...* 1595, Anexa, No. XXX.

[2]) S. Dilbaum, *Quadripartita Historia,* 1595, Anexa, No. I.

brauchten sich bald
waren zum stürmen unverdrossen[1]).

După informaţiile lui Nicolo Doglioni, biruinţele lui Mihai Viteazul în Sudul Dunării ar fi fost anunţate populaţiei chiar din minaretul unei moschei[2]).

Când Mihai Viteazul lupta hărţuit de Turci pentru idealul Ligii creştine, Sigismund Báthory, nemulţumit cu acapararea gloriei unor fapte nesăvârşite de dânsul, făcea repetate demersuri la Praga, ca domniile Principatelor Române să fie suprimate, iar teritoriile lor să fie unite cu Transilvania[3]). Turcii, prinzând ocazia de a arunca mărul discordiei între aliaţii creştini, trimit un „ceauş" lui Sigismund Báthory (1 Iunie 1595), cu promisiunea să-i cedeze ambele Principate Române. Principele Transilvaniei putea să respingă magnanim această ofertă, deoarece reuşise prin actul încheiat la Alba Iulia (20 Maiu) să constrângă pe Mihai Viteazul să accepte condiţiuni cari echivalau cu o anexiune formală[4]). Câteva broşuri contemporane se grăbesc să reproducă scrisoarea lui Mehemet al III-lea adresată lui Sigismund Báthory, scoţând în evidenţă spiritul desinteresat al „eroului" transilvan[5]).

Armata turcească trimisă pentru pedepsirea Voevodului român se apropie în Iunie 1595 până la Rusciuc sub conducerea

---

[1]) *Zwo warhafftige Zeitung*... 1595, Anexa, No. VIII.

[2]) N. Doglioni, *L'Ungheria spiegata*, Venetia, Dam. Zenaro, 1595, p 207, „...dicesi, che sopra il campanile di una Moschea con ingegno havendo alcune campane fatte condurre, per tre giorni continui sonandole diede segno di infinita allegrezza".

[3]) Iorga în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 53.

[4]) Hurmuzaki, *o. c.*, III/1, pp. 209—213, 472—476.

[5]) *Lettera di Mahumet III Imperator de'Turchi, scritta al Sereniss. Sigismondo Battori*... Roma, Gabbia, 1595; *Lettera scritta dal Gran Turco al Principe di Transilvania*... Bologna, V. Benacci, 1595; *Lettera di Mahumet Terzo Imperador de Turchi, scritta al Sereniss. Sigismondo Battori*.. Macerata, Sebastino Martelini, 1596; cf. Victor Palma Cayet, *Mémoires* (in Collection universelle des mémoires particuliers), t. LIX, Paris, 1790, p. 432.

marelui vizir Ferhat Paşa. Deşi Mihai Viteazul luase iniţiativa sa împiedece printr'un atac îndrăsneţ construirea unui pod[1]), insuccesul turcesc e atribuit armatelor lui Sigismund Báthory[2]) (Siebenbürgen Volck), ocupat în timpul acesta cu pregătirile de nunta.

Sinan Paşa înlocueşte pe Ferhat Paşa.

Zu Feld sind sie gezogen
die acht Waschen alle reich.
Hundert und zwantzig Fanen fliegen
unter welcher war auch gleich
die heilige geweihte Fahn zu hand,
die ihn jhm ihr Keiser mit gab wider die Crhistenheit[3]).

Cu aceste versuri necioplite descrie poetul contemporan armata turcească înfruntată de Mihai Viteazul la Călugăreni.

Descrierile luptei dela Calugăreni, reproduse în broşurile contemporane, sunt variate. Unele atribue victoria obţinută contingentelor ardelene comandate de Albert Király[4]), altele men-

---

[1]) B. Walther, *Brevis et vera descriptio rerum ab... Michaele... gestarum*, în A. Papiu Ilarian, *Tesaurul de monumente istorice*, I, 27; P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1936, p. 14; Cl. Isopescu, *Documenti inediti della fine del cinquento*, Mem. Acad. Rom. Sect. Ist. Seria III, t. X, 32; Iorga în Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, XII, 77.

[2]) *Fünfferley warhafftige Newe Zeytung*, Praga, H. Schuman, 1595, Anexa, p. XI; S. Dilbaum, *Bericht und kurtze Erzehlung*, München, Adam Berg, 1596, Anexa, p. V; J. Franc, *Historicae relationis continuatio*, Ursel, N. Heinrich, 1595, Anexa, p. III; mai obiectivă e broşura *Zeitung auss Ungern*, Colonia, Nic. Schreiber, 1595, Anexa, p. XIII.

[3]) *Zwo warhafftige Zeitung*, Regensburg, A. Strobel, 1595, Anexa, p. VIII.

[4]) *Ibidem*; V. Marchthaler, *Rerum a Sigismundo... Transylvaniae Principe contra Turcas gestarum brevis enaratio*, f. l. 1595, ff. 15 b—16 a „Levis armaturae miles certaminis avidus, ut Martiis primitias cum hoste experiretur, lacessere ausus, adoriri & graviter pugnans Divina aspirante gratia ita excessit, ut aliquot Tyranno militaribus signis ereptis, victor ad suos redierit, deque caeteris victoriis non mediocrem spem & animum attulerit"; cf. Scrisoarea lui Albert Király, Iorga în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 57; Hurmuzaki, III/2, *o. c.*, p. 487.

ţionează vitejia oştenilor români[1]), însă nici una din aceste „Newe Zeitungen", nu scoate la iveală intervenţia personală decisivă a lui Mihai Viteazul. In treacăt aminteşte o poemă ungară că Mihai ar fi îmbărbătat pe ai săi să-l urmeze pe dânsul fără frică și să nu aibă teamă de dușmani făloşi.

Legyetek vitézek, engem kövessetek
Én fejemet elé viszem tü veletek.
Kevély ellenségtöl soha ne féljetek,
Az mit csak én töllem láttok, azt tegyétek[2]).

Un curier al lui Sigismund Báthory vesteşte la Roma victoria obţinută, făgăduind că se va trimite papei în curând steagul verde al profetului, cucerit la Călugăreni[3]). Principele fanfaron s'a prea grăbit cu această promisiune, neştiind că steagul promis a fost trimis de adevăratul învingător, Mihai Viteazul, împăratului Rudolf al II-lea[4]). „Şi am câştigat un steag verde al Proorocului lor, Mohamed, foarte preţuit de dânsul", scrie însuşi Mihai Viteazul, „pe care l-am trimis Măriei Sale Impăratului, nu ştiu dacă Ardelenii îl vor fi lăsat să treacă". Nu este primul contact al lui Mihai Viteazul cu curtea dela Praga. Incă în Apri-

---

1) *Jüngst beschehene Zeitung*, Praga, H. Schuman, 1595, Anexa, p. — ; S. Dilbaum, *Bericht*, Anexa, p. — ; Cronicarul Szamosközy, în J. Crăciun, *Cronicarul Sz.*, Biblioteca Institutului de Istorie Naţională, Cluj, Tip Ardealul, 1928, spune răspicat „s'a purtat prost Albert Király"; cf. A. Pernice, *Un episodo del valore toscano nelle guerre di Valachia alla fine del secoclo XVI*, Arhivo st, ital. citat după N. Iorga, *Istoriria lui Mihai Viteazul*, I, 200—201.

2) Veress, *Cântece istorice vechi ungureşti despre Români*, Bucureşti, 1927, p. 20; reprodus şi de Al. Iordan, *o. c.*, 15.

3) J. Frey, *Calendarii historicis continuatio*, Francfurt, W. Dietrich, 1596, Anexa, p. — ; cf. Hammer, *Histoire de l'empire ottoman*. Paris, Parent-Desbarres, 1841, II, 279.

4) Makusev, *Monuments historiques des Slaves méridonaux et de leurs voisins*, Belgrad, 1882, II, 71; cf. A. Veress, *Campania creştinilor în contra lui Sinan Pasa din 1595*, Mem. Acad. Rom. Sect. Ist. Seria III, t. Iv, (extras) 18.

lie, un sol al lui Mihai Viteazul este atestat la Praga „cu scrisori către Maiestatea Sa, având strictul ordin să le dea numai în mâna însăşi a Impăratului"[1]. Probabil se descriau în această scrisoare izbânzile împotriva Turcilor. Prin solul românesc, agentul Curtio Pichena primeşte ştiri despre pregătirile Turcilor împotriva lui Mihai Viteazul.

Lupta dela Călugăreni nu s'a bucurat de aceleaşi mijloace de publicitate ca cucerirea Târgoviştei şi înfrângerea Turcilor la Giurgiu[2], presidate de Sigismund Báthory. „Rolul lui Sigismund fusese de simplă paradă. Niciun plan, nicio intervenţie personală a lui nu se înseamnă de isvoare" este justa caracterizare a D-lui N. Iorga[3].

Prinţul trimite însuşi o scrisoare Impăratului, relevând meritele sale personale şi trecând sub tăcere colaborarea lui Mihai Viteazul[4]. Un discurs adresat oştenilor săi în ziua cuceririi Giurgiului e tipărit şi citit cu admirare de contemporani[5]. Aceiaşi atitudine subiectivă mărturiseşte şi Subcămăraşul său Petru Pellérdi, care concentrează întreaga acţiune militară în jurul lui Sigismund Báthory[6]. Din Transilvania, cancelarul Ştefan Jo-

---

[1]) N. Iorga, *O istorie alui Mihai Viteazul de el însuşi*, Mem. Acad. Rom. Sect. Ist. Seria III, t. V, (extras) 4—5.

[2]) Cesare Campana, *Compendio historico delle guerre ultimamente successe tra Christiani & Turchi*, Venetia, A. Salicato, 1597, f. 42a, întregeşte puţinele ştiri privitoare la acţiunea militară a lui Mihai după cucerirea cetăţii Giurgiului „Gli Haiduchi, mobili della radunatisi anch'essi in grosso numero & passati il Danubio, presero una terra & la sacchechiarono con molti villagi, uccidendo nel ritorno ben due mila Turchi".

[3]) Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, 222; pentru campania de autoglorificarea lui Sigismund vezi ibidem, 220—22.

[4]) orga, in Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 127.

[5]) *Oratione del Serenissimo Sigismondo Battori Prencipe di Transilvania . . . fatta il giorno dell'ultima rotta datta da lui à Sinan Bassa. Alla presemza de'suoi Capitani & Soldati*, Verona, P. Disevolo, 1595, în-8⁰, 4ff

[6]) P. Pellérdi, *Báthory Zsigmondnak, Erdély ország fejedelmének gyôzhetetlen nyereségéről*, Németujvár, Manlius, 1596, Anexa, XVII; cf. J. Crăciun, *Scrisoarea lui Petru Pellérdi*, Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj, Cartea Românească, 1936, t. VI, p. 409.

sica vestește faptele sale[1]. In Italia numele său fu cunoscut prin ziarul Toscaninilor[2]) și scrisorile Italienilor, cari participau la campanie, în frunte cu Silvio Piccolomini[3]). Nu lipsesc nici aprecierile măgulitoare ale nunțiului papal Alfonso Visconti, episcopul de Cervia[4]). La sosirea acestor știri la Roma, papa Clement VIII celebră însuși slujba solemnă în basilica Sfântului Petru și trimise lui Sigismund Báthory, prin contele de Angiusciola, o beretă și un baston sfințit[5]).

Termeni mai entusiaști și aprecieri mai expansive decât ale martorilor oculari găsesc istoricii campaniei, scriind pe baza informațiilor subiective, epopeea lui Sigismund Báthory. Veit Marchthaler, imitând stilul retoricilor antici, compară pe Sigismund Báthory cu eroii antichității și vede chiar în trecerea Carpaților o faptă memorabilă, demnă de a fi transmisă posterității[6]). Giorgio Tomasi preamărește în *Battorea* faptele lui Sigismund Báthory[7]), J. Jacobinus Claudiopolitanus le descrie în latinește[8]), iar Girolamo Frachetta dedică discursurile sale Principelui Transil-

1) Iorga, în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 131.

2) *Descrittione del lungo e travagliato viaggio che hanno* fatto gli cento Italiani o pur Toscani... *ibidem*, XII, 89—91.

3) *Ibidem*, XII, 108 passim; Veress, *Campania*, 33 passim; D. Veress e de părere că scriitorii italieni cari rezervau tot meritul asaltului Cetății Giurgiu Italienilor, ar fi parțiali, meritul ar reveni lui Gaspar Kornis și Albert Király, *ibidem*, 27—28.

6) Iorga, în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 124—125.

4) Veress, *Campania*, 32.

5) Marchthaler, *Rerum a Sigismundo ... gestarum*, ff. 16a—16b, „Sed ne moram quidem tua Cels. diutiam traxit: quin Germani equitatus adventum expectans, sedulo prospexit, quomodo is alpes asperri suajue montium iuga superare posset: quomodo item tormenta ob altitudinem demitti funibus. Quod quanquam magni ac difficilis erat laboris, mira tamen celeritate & foeliciter perfecit"; cf. Celsus Veronensis, *Della presa di due terre del Turco fatta dal Principe di Transilvania*, Bologna, 1597.

7) G. Tomasi, *La Battorea*, Conegliano, M. Claseri, 1609, in-4°, 74 pp.

8) I. I. Claudiopolitanis, *Rerum in Transilvania a Sigismundo Battoraeo Principe anno MDXCV gestarum, narratio*, în *Syndrodromus rerum Turcico-Panonicarum historiam centum quinquaginta annorum complectus*, Franc furt, Wechel, 1627, p. 222.

vaniei[1]. Acest autor nu se mulţumeşte pentru comparaţiile sale panegirice cu figurile Panteonului grecesc, făcând apel şi la figuri din Vechiul testament, Avram, Gedeon, David, Achat şi Juda Maccabeu[2].

Diferitele minuni apărute la Târgovişte sunt povestite contemporanilor creduli cu un deosebit lux de amănunte. Un vultur ar fi sburat dela Piatra Craiului pe cortul lui Sigismund, unde ar fi stat nemişcat, ca vestitor al binecuvântării cereşti pentru lupta Prinţului ardelean împotriva Semilunei. O cometă apărută pe cer ar fi încurajat pe creştini şi înspăimântat pe Turci[3].

Propaganda de autoglorificare a lui Sigismund Báthory, înscenată cu dibăcie, a influenţat şi redactarea foilor de informaţie, vestind în mii şi mii de exemplare pretinsele fapte „eroice" ale Principelui Transilvaniei. După lupta dela Lepanto n'a fost o altă faptă răsboinică atât de preamărită în tipăriturile timpului ca cucerirea Târgoviştei apărată abia de o garnizoană de 1200 de oameni[4]. Ce deosebire între statura bărbătească a eroului

---

[1]) Frachetta, *Oratione prima al sereniss. et gen. Sigismondo Battori principe di Transilvania, Vallachia & Moldavia,* Roma, Beccari, 1594, in-8⁰, 6 ff.; Idem, *Tre Orationi al sereniss et pietosiss. Sigismondo Battori*, . Verona, G. Discepolo, 1598, in-8⁰, 8 ff.; idem, *Il primo libro delle oratione nel genere deliberativo* ... Roma, N. Mutio, 1598, in-8⁰, 212 pp.; idem, *Il primo libro dei discorsi di stato & di guerra,* Roma, N. Mutio, in-4⁰, 150 pp.

[2]) Idem, *Tre orationi,* f. 8 „Cosi Abraham con soli trecento & deciotto servi superò quatro Rè in un'istesso tempo. Cosi Gedeone con trecento soldati mise in fuga & in rotta Madian & Amalech & tutti i popoli Orientali delle vicine contrade, assaltandoli melle stesse loro trincee. Cosi David ancora giovanetto uccise al superbo Golia & fugo i Philistrei. Cosi Achab Rè d'Israele con picciolisissimo stuolo disfece due volte il Aè Benadab ... Et cosi Giuda Machabeo pur con pochi soldati vinse più volte nuerosissimi esserciti del Rê Antiocho".

[3]) J. Frey, *Cal. historici continuatio,* 1596, Anexa, p. — ; Dilbaum, *Bericht und kurtze Erzehlung,* 1596, Anexa, p. — ; Hrmuzaki, o. c. III/2, p. 491.

[4]) Pellérdi, *o. c.,* Anexa, p.

de Lepanto, Don Juan, a cărui faimă trăieşte romanţată din generaţie în generaţie, şi figura nevropaticului „erou" de Târgovişte, care îşi trâmbiţa în lume biruinţele sale imaginare!

Autorul anonim al unei broşuri franceze exclamă: „Aspectul semănând cu acel al marelui Alexandru, evoacă împreună măreţia şi teroarea!"[1]). O broşură germană subliniază calităţile sale militare şi abnegaţia sa personală în această campanie[2]). Un alt „avvisi" scrie că Sigismund Báthory ar fi moştenit dela marele său unchiu, Ştefan Báthory, nu numai Principatul Transilvaniei, ci şi pietatea, înţelepciunea, vigoarea şi talentul său militar[3]). Broşurile italiene văd în Sigismund Báthory înainte de toate un luptător pentru biserica catolică[4]) şi un trimis al lui Dumnezeu[5]).

Entusiasmul care a cuprins societatea din Apusul Europei la vestea acestor victorii ale lui Sigismund Báthory, n'a rămas fără urmă în literatura dramatică a timpului. Giulio Cesare Croce, un „poeta di vena", a scris „Tragedia sopra la morte di Sinam Bassa[6]), menită să fie reprezentată în pieţele publice. Acţiunea se petrece în Infern, unde Sinan Paşa povesteşte nenorocita sa expediţie în Ţara Românească:

Ohime chi'i tremo solo à racontarlo
che mi ramembra ancor lo sforzo grande
che fè il campo Ottomano per racquistarlo.
Ma il valor Transilvan ch'attorno spande

1) *Advis de la seconde victoire,* 1595, Anexa, p. — ; l'aspect duquel resemblant à celuy du Grand Alexandre, ne respire que Maiesté et terreur tout ensemble.

2) Frey, *o. c.c,* 1596, Anexa.

3) Hurmuzaki, *o c.,* III/2, p. 495.

4) *Ibid.,* III/2, p. 496.

5) *Ibid,* III/2, p. 491, 486.

6) G. C. Croce, *Sotterana Confusione, o vero Tragedia sopra la morte di Sinam Bassà famoso Capitano d'Turchi,* Vicenza, C. Rosio, 1656; prima ediţie ar fi după D. Cartojan din anul 1614.

il suo gran nome, urtò di tal maniera,
che forza fù a scampar di quella bande[1]).

Intr'un alt loc, Sinan Paşa, evocând victoriile sale trecute, exclamă cu amărăciune:

Piu forte genti castigato, e dome,
Ma, che mi val, se in fondo del Danubio,
Lasciai in tutto all'hor la gloria, e'el nome![2]).

Acelaşi sentiment de disperare al valorosului şi bătrânului luptător îl evoacă Giorgio Tomasi în „Battorea" apărută în anul 1609: „Sinano dal posto ulteriore del Danubio stando mesta spetatore dell'infelice successo de'soui biastemava il Cielo & Macometo di essere su'l como della sua gloria & vittorioso per Asia, Africa & Europa vinto & fugato da un Principe giovanetto & da imberbi"[3]).

Mult au contribuit la faima lui Sigismund Báthory gravurile contemporane cu privire la asediul Târgoviştei şi înfrângerea Turcilor la Giurgiu[4]). Toate aceste gravuri sunt tendenţioase, arătând că victoria s'ar datora numai Principelui Transilvaniei. Faimosul desenator şi editor din Veneţia, Giacomo Franco, reprezintă ca moment decisiv al asediului o luptă înverşunată de cavalerie, ce se potrivi foarte bine pentru talentul său de desenator[5]). Il „Transilvano" conduce personal lupta. Gravurile germane sunt destinate să ilustreze un text alăturat, la care se referă cifrele gravurei, facilitând urmărirea diferitelor faze ale

---

[1]) Citat după N. Cartojan, *O dramă populară italiană a lui Giulio Cesare Croce*, în Omagiu Lăpădatu, Bucureşti, Imp. Naţională, 1936, p. 227

[2]) Ibid., 226.

[3]) Recitind paralel cu „tragedia" lui G. C. Croce, „Battorea", se simte în anumite pasagii influenţa „tragediei" asupra operei în proză.

[4]) Cf. I. Băcilă, *Stampe privitoare la Istoria Românilor*, Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj, Tip. Ardealul, 1930, t. V., 175—307; A Sacerdoţeanu, E. Vîrtosu, *Unirea Românilor*, Arhivele Bucureştilor, 1938, No. 4, pp. 61—64, planşe XXVIII—XXXV; C. Göllner, *Anciens estamps concernant les faits de Michel le Brave*, Etudes Roumaines, No. II.

[5]) A. Sacerdoţeanu, E. Vîrtosu, *o. c.c*, planşa, XXVIII.

asediului[1]). O aquarelă a marşului armatei victorioase după cucerirea Târgoviştei, împodobeşte exemplarul cărţii lui V. Marchthaler păstrat în Biblioteca de Stat din Viena[2]).

Sigismund Báthory, obosit de grijile unei domnii în împrejurări atât de dificile, abdică şi predă Transilvania în Aprilie 1598 Imperialilor. Cu abdicaţia lui, broşurile de informaţie încep să acorde atenţia lor acţiunei militare a lui Mihai Viteazul, apreciind succesele sale personale împotriva Turcilor din toamna anului 1598 cu termenii cei mai elogioşi.

Dupăce sunt alungate din Ţara Românească cetele turceşti, Domnitorul român trece Dunărea şi înaintează biruitor până la Cladova[3]). „Avviso di una rotta data dal S. Michele Vaivoda di Valachia a Mamut Visir nella Bulgheria" exprimă speranţa că înfrângerea Turcilor va avea răsunet mai ales printre popoarele Peninsulei balcanice, cari vor scutura odiosul jug turcesc[4]). Se speră fapte mari, scrie un alt „avvisi", spre binele Creştinătăţii, dela acest Principe care domneşte cu multă vitejie în paguba Turcilor[5]). Intr'o foaie de informaţie sunt reproduse cuvintele care ar fi fost adresate de Mihai Viteazul oştenilor săi înaintea unei ciocniri cu Turcii în Sudul Dunării. Domnitorul român ar fi îmbărbătat pe ai săi, arătând că luptă atât pentru binele Creştinătăţii, cât şi pentru gloria naţiei lor şi a Romanilor din cari mărturisesc a descinde[6]).

---

[1]) *Ibid.* planşele, XXIX—XXXIII.

[2]) Marchthaler, *o. c.*, Nationalbibl. Viena, 66 J. 28; cf. Göllner, *Estamps.*

[3]) Iorga, în Hurmuzaki, *o. c.c*, XII, 401.

[4]) Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 525; cf. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*. Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 404—412.

[5]) *Novi avisi de progressi fatti nella Valacchia* ... 1599, Anexa, „Si spera gran cose per beneficio della Christianita di questo Prencipe qual tuttavia regne con molto valore à danni di Turchi".

[6]) *Avviso della rotta data dal Signor Michele* ... *al Turco* ... 1599. Anexa, XXXIII; Haverli essotati à portarsi, si per l'honore di Christo, per il quale militavano, & si per la gloria della lor natione, & di que'Romani, da cui facevano professione di discendere".

La 16 Octomvrie 1598 Mihai Viteazul trimite Arhiducelui Maximilian o descriere amănunţită a acestei campanii, care a contribuit la faima sa în Apus mai mult decât victoriile dela Călugăreni, Târgovişte şi Giurgiu. „Până la Sofia am ars peste 2000 de sate, şi pe cei de acolo, cari erau creştini sau Bulgari, mari şi mici, după socoteala mea, peste 16.000 de suflete, cu toată averea lor, i-am dus peste Dunăre, şi celor mai săraci, pretutindeni în ţerişoara mea, unde s'a putut, li-am dat atâta loc ca să-şi capete hrana"[1]).

Vechiul motiv de folclor despre un rege vândut duşmanului de sfetnici necredincioşi, a fost brodat în jurul incursiunei lui Mihai Viteazul în Sudul Dunării.

Aus der Wallachey der Küne
und Ritterliche Heldt
nachdem er den Türcken viele
geschlagen auss dem Feldt
und jhm grossen Abbrucht gethan
geschehen in diesem Jare
wie bekandt ist manchem Man.

Sunt versuri stângace, în cari se povestesc faptele lui Mihai Viteazul poporului uimit de atâta curaj. Poetul anonim continuă că acest viteaz luptător împotriva Semilunei ar fi fost vândut Turcilor de doi boieri necredincioşi. Scrisoarea de trădare, uitată de un boier trădător pe masă, a fost predată lui Mihai Viteazul de un servitor credincios. Trădătorii sunt judecaţi şi condamnaţi la moarte:

da wardt beiden jar Recht gethan
mit vier Rossen hat man sie zerissen,
wol auff dem selbigen Plan.

Indignat de această trădare, Voevodul român atacă cu îndârjire pe Turci şi-i bate în faţa Nicopolei[2]).

---

[1]) Iorga în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 411; după traducerea Dlui N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, 280!

[2]) *Zwo warhafftige Newe Zeitung . . . Die ander von dem Michael Weywoda*, Praga, J. Kolb, 1601, Anexa, LXXIV.

In folclorul balcanic, Turcii recurg la Marcu Crăişorul să ucidă pe Mihai Viteazul. Marcu nu îndeplineşte ordinul primit, căci înţelege că Mihai începuse lupta împotriva Turcilor ca să desrobească pe creştinii din Peninsula balcanică[1]).

Neobositul ostaş porni cu armata, după hărţuelile cu Turcii, spre Transilvania, unde Cardinalul Andrei Báthory luase locul vărului său Sigismund[2]). La Şelimbăr, Mihai s'a ciocnit cu armata lui Andrei Báthory. Atacul decisiv al cavaleriei române a fost reprezentat de renumitul gravor Georg Kopp într'o splendidă gravură de aramă[3]). Poetul Fulvio Testis adresează învingătorului dela Şelimbăr versuri foarte elogioase:

Quel ch'avento à l'infernal Pithone
l'eccelso suo insuperabil telo.
Quel il cui alto nome sona il Cielo
Qual'é si com'Iddio, s'egli è campione?
Quel par che di Michel cint'habbia il velo,
e contro del terren fiero Dragone
la spada vibri, e con mortal tenzone
Hor l'atteri, hor lo squarei à pelo à pelo[4]).

Pretutindeni se înalţă în biserici cântece evlavioase de mulţumire pentru victoria câştigată[5]), anunţată la Viena populaţiei prin bubuituri de tunuri[6]). Se aşteaptă o nouă ofensivă a lui Mihai Viteazul împotriva Turcilor[7]).

---

[1]) Iordan, *o. c.*, 12—13.

[2]) Hurmuzaki, *o. c.*, III/1, p. 511—16; Iorga în Uurmuzaki, *o. c.*, XXI, p. 475—76.

[3]) C. Göllner, *Estamps;* cf. K. Nagler, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon*, VII, München, Fleischmann, 1839, p. 142.

[4]) *Relatione dell'acquisto di Transilvania*, Treviso, F. Zanetti, 1599, Anexa.

[5]) *Nouvelles du Duché de Transylvanie . . . 1600*, Anexa; Continuatio Sibenbürgische und Ung. Kriegshändel, 1600, Anexa; Hurmuzaki, *o. c.* XII, 482.

[6]) *Nouvelles du Duché de Transylvanie . . . 1600*, Anexa.

[7]) *Continuatio . . . 1600*, Anexa; Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 338; Veress, *Documente*, VI, 11, 13.

Portretul capului tăiat al nefericitului Andrei Báthory şi calul său, se trimet superstiţiosului Rudolf al II-lea care nu parăsea niciodată palatul său de reşedinţă, temându-se în urma unei profeţii a lui Tycho Brache de pumnalul asasin al unui călugăr. Una din puţinele distracţii ale sale era să admire cai frumoşi,plimbaţi în faţa ferestrei[1]. Aşa era prezentat augustului admirator într'o dimineaţă împreună cu alţi cai şi calul cardinalului Báthory. Auzind calul nechezând mereu, împăratul se plecă de trei ori din fereastră, privindu-l cu curiozitate. Prorocii şi alchimiştii consultaţi îşi exprimă părerea împăratului, că nechezul calului ar fi un bun augur pentru schimbările recente din Transilvania[2].

La 1 Noemvrie Mihai îşi face intrarea solemnă în capitala Transilvaniei, Alba Iulia.

Fastul cu care trăia Mihai Viteazul la Alba Iulia şi ţinuta sa personală au impresionat chiar pe spectatorii apuseni[3]. „A fost un bărbat frumos, vioiu şi de statură dreaptă", scrie un contemporan[4]. Primirea impresionantă făcută la Alba Iulia lui David Ungnad e relatată de tipăriturile contemporane cu toate amănuntele. Voevodul român arăta comisarului imperial cu o deosebită satisfacţie două tunuri turnate de Sigismund Báthory pentru dânsul, dar reţinute de Cardinalul Andrei Báthory[5].

Urmează lupta dela Mirislău, bătălia de pe valea Teleajenului şi timpul greu de pribegie. Insă şi acum curiozitatea publicului cititor e satsfăcută de scurte ştiri cu privire la fostul Domnitor al Ţării Româneşti, al Transilvaniei şi al Moldovei[6].

---

[1]) A. Gindely, *Rudolf II. und seine Zeit*, Praga, C. Belmann, 1863, I, 44—45.

[2]) *Continuatio . . . 1600*, p. 39.

[3]) *Ibid.*, 32.

[4]) *Ibid.*, 34, „Gemelter Weyvoda war ein schöner, gerader und gerühriger Mann".

[5]) *Ibid.*, 32—5; cf. Iorga în Hurmuzaki *o. c.*, XII, 536.

[6]) Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio*, (Seit Herbstmesse) 1601, Anexa, XXXVI, J. Franc, *Historicae relationis continuatio*, (Herbstmess

Victoria dela Goroslău, comparată de o foaie de informaţie franceză cu bătălia dela Platea[1]), dăduse o nouă strălucire faimei militare a lui Mihai Viteazul[2]). O impresie mare făceau la Praga cele 110 steaguri prezentate Impăratului prin contele Tomaso Cavriolo[3]). Rudolf al II-lea îi adresează o scrisoare de mulţumire foarte măgulitoare[4]).

Un viitor glorios se deschide lui Mihai Viteazul. Orăşenii se strâng în faţa bisericilor, curioşi să afle despre o victorie nouă împotriva Turcilor. Comercianţii se întâlnesc la târguri şi citesc foile de informaţie, fără a găsi povestită aşteptata campanie a lui Mihai Viteazul împotriva Turcilor. Ucigaşii lui Basta au curmat brutal toate speranţele puse în Mihai Viteazul ca apărător al culturii occidentale[5]).

1600 Fastenmess 6101), 1601, Anexa LIX; cf. Iorga in Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 1153; Veress, *Documente*, VI, 293, 301; 328, 333, 348.

1) *Deffaite d'une armee de quarante mille hommes*, 1601, Anexa.

2) *Von der Schlacht Sigismundi Bathory mit dem Fürsten der Wallachey*, Veress, o. c., VI, 426—430; *La segnalata vittoria che ha havuto sua Cesarea Maesta contra Gismondo Battorio*, 1601, Anexa, LXXII; *Zeitung von der Schlacht Sigismundi Bathory mit dem Michael Weyda aus der Wallachey*, 1601, Bibliografia, No. — ; cf. Bibliografia, N-rele 101.

3) *Avvisi della sanguinosa battaglia*, 1601, Anexa LXXIII, cf. C. I. Karadja, *Steagurile cucerite de Mihai Viteazul în lupta dela Goroslău*, An Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. t. XIV, (Extras), in-8⁰, 6 pp.; Impăratul a privit steagurile cucerite din fereastră Hradsinului, Veres,, *Documente*, VI, 425, „Si fece mostra Martedi di 110 insegne tolte a Transilvani nella piazza di castello, stando l'imperatore alla finestra aperta, che ogn'uno la potè vedere"'

4) Iorga în Hurmuzaki, *o. c.c*, 1217.

5) *Discours de la mort de Miché Vayvoda de la Valaquie*, Veress, *Documente*, VI, 461—463; broşurele de informaţie motivează ucidera prin versiunea difuzată de Gh. Basta; cf. *Avviso della cose* seguita in Transilvania, Anexa, — ; Meurer, *o. c.c*, (seit Fastenmess 1601), Anexa.

BIBLIOGRAFIE

1.

(1595). Advis de la seconde / victoire obtenue par le Prince de Trans- / ylvanie, contre Synam Bassa Colonel de / l'armee turquesque en Valachie, / le 18 / d'octobre, 1595.

Bibl. Nat. Paris, M. 23597. — 15 p., text 117×797 mm.

„Advis de la seconde victoire", p. 3—9.

„Lettre de Mahumet III ... Sigismond B." p. 10—15.

Traducerea broșurei italiene „Avviso della seconda vittoria del S... Prencipe de Transilvania contra Sinam Bassa in Valachia... 1595", cf. No. 9.

Publicat, Ch. Göllner, *Quelques plaquettes françaises contemporaines sur Michel le Brave*, Études Roumaines, Paris, E. Leroux, 1938, p. 30—32.

2.

(1595). Avisi / di Alba Giulia / delli 16 d'Agosto 1595. / Dove s'intende le nozze del Serenissimo (Prencipe di Transilvania fatte a di 6. / d'Agosto & una segnalata vittoria / di S. A. contra Turchi ottenuta / alli 15 dell'istesso mese. / Publicati da Bernardino Beccari / alla Minerva. / con licenza de'Superiori / In Roma, appresso Nicolò Mutij. 1595.

Bibl. Academiei Române, A. 7908. — 4 f. n. ch., text, 110×75 mm., text, f. 2a—4a.

Publicat, Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, III/2, p. 486—487.

3.

Avvisi nuovi / di / Costatinopoli / delli IV, di Giugno, / & di Alba Giulia delli 12 del / medesimo Mese. / Per li quali s'intende la gran fame di detta Città di Costantinopoli, et le due Ambas-

cierie inviate dal Turco al Serenissimo Principe di Transilvania, / con una vittorio dell'istesso Principe nuova mente ottenuta contra Turchi./ Publicati per Bernardino Beccari./ In Roma, presso a Domenico Giglioti. 1595./ Con licenza de Superiori.

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 8 p., text, 110×70 mm., text, p. 3—7.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.* III/2, p. 496—97.

4.

(1595). Avvisi novi / di Costantinopoli / delli XII di Novembre / MDXCV./ Dove s'intende quello che ha causato in detta Città / la perdita fatta da Sinam Bassa / nella Vallachia./ E le grandissime offerte, che fa il Turco / al Sereniss. Prencipe di Transilvania / per la pace./ Publicata per Bernardino Beccari alla Minerva./ In Roma, / Appresso Luigi Zanetti 1595./ Con licentia de'Superiori./

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch., text, 75×115 mm., text, f. 2a—4b.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 497—98.

5.

(1595). Ultimi avisi della Vittoria/havuta dal Transilvano/ contra Turchi./ Con la morte di Sinam Bassa/anegato nel Danubio./ Et la presa della Città di Lippa, con altri luochi. Copiati fedelmente, 1595.

British Museum, Londra, 1312 a 18 — 4 f. n. ch., text, 125×75 mm., text, f. 2a—4b.

„Stampati in Ferrara, Ristampati in Padova, per il Pasquati. Con licenza de i Superiori", f. 4b.

6.

(1595). Aviso di quello / che ha fatto / il Serenissimo / Prencipe / di Transilvania, / dopo il suo ritorno di Vallachia./ Et della morte: del Bassà / di Temesvar./ Con la presa di Settanta Carra d'argenti,/ & altri arnesi dell'istesso Bassà./ Per le genti di S. Altezza del Presidio / di Lippa./ Publicato per Bernardino Beccari / alla Minerva./ In Roma, Appresso Luigi Zanetti, / Con Licentia de'Superiori./

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch., text, 110×70 mm., text, 2a—4b.

7.

(1595). Avviso / dei progressi / del Prencipe / di Transilvania./ Dove s'intende quello che hà fatto in Moldavia, Valacchia, & Bulgaria./ Et quello che ha pietà di esso hà acquistato la Reli-/ gione Cattolica in detto Regno di Transilvania. / Publicato per Bernardino Beccari. / Con licenzia de'Superiori. / In Roma appresso Luigi Zanetti. 1595.

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch., text, 117×75 mm., text, f. 2a—4b.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.* III/2, p. 495.

8.

(1595). Avviso / d'una rotta / data dal Sereniss./ Prencipe di Transilvania à i Turchi in Bulgaria / adi 2. Settembre. / Con la presa di Nicopoli & abbugiamento di cinquecento / Barconi./ Publicato per Bernardino Beccari./Con licenza de'Superiori./ Stampata in Roma, & ristampata in Modo- /na per Francesco Gadaldino, 1595.

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch, text, 115×70 mm., text, f. 2a—4b.

9.

(1595). Avviso / della seconda / vittoria / del Serenissimo & Invittissimo / Prencipe di Transilvania / contra Sinam Bassa / in Vallachia./ A di 18. di Ottobre. 1595. / Publicato da Bernardino Beccari / alla Minerva./ Con licenza de'Superiori./ In Roma, appresso Nicolò Mutij 1595.

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch., text, 120×80 mm., text, text, f. 2a—4b.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.* III/2, p. 489—490; C. I. Karadja, *Une description de la compagne contre les Turcs en 1595*, Revue historique du Sud-est européen, 1925, An. II, p. 354—56.

10.

(1595). Avviso della terza vittoria / del Serenissimo & fortissimo Prencipe di Transilvania, Vallachia & Mol-/ davia, seguita a di 28 d'Ottobre 1595 con la presa della / fortezza di Giorgio alli / 30. dell'istesso mese./ Publicato da Bernardino Beccari alla Minerva.

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch., text, 120×707 mm., text, f. 2a—4b.
„In Roma Appresso Nicolo Mutij 1655 (sic!)", f. 4b.
A. Apponyi, *Hungarica*, München, J. Rosenthal, No. 572.
Publicat, Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 490—491.

11.

Avviso nuovo / di Transilvania / nel quale s'intende la Rotta di / venticinque mila Turchi, data / dal Serenissimo & invittissimo Prencipe di Tran- / silvania. / Publicato per Gieronimo Accolti. Con licenza de'Superiori./ In Roma, appresso Nicolo Mutii 1595.
Bibl. Acad. Române. A 7908. — 4 f. n. ch., text, 98×73 mm., text, f. 2a—4b.
Publicat, Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 485.

12.

(1595). Quadripartita/Historia anni 1594,/Vierfacher Historischer Kalender inn welchem die für-/ nebste glaubwirdigiste und denkwirdi-/giste Historien de sich im Jar nach der Jungk-/fräwlichen geburt 1594 in Hungern, Siben-/bürgen, Turggey . . . zugetragen auff / dass kurt fest erzelet / werden./ Alles aus Glaubhafften und Confirmie-/rten Sendschreyben nach Ordnung der 12. Monat / durch das Jar auss zusammengezogen und Rheimen weiss gestelt durch Samuelem Dil-/baum Burgern in Augsburg / Getruckt zu Augspurg in Verlag / des Autors./ Anno / MDXCV.
Dilbaum (Samuel).
Nationalbibl. Viena, 103157 B. — in-8⁰., 70 f. n. ch.

13.

(1595). Discours / de ce qui s'est passé en Transylvanie, de l'union / des Princes de Moldavye & Duc / de Valachie, avec le Vaivode / pour la deffence de la Chrestien- / té contre le Turc. / A Lyon, / par Thibaud Ancelin Imprimeur du Roy./ MDXCV.
Bibl. de Ville, Lyon, 315778. — 16 p., text, 138×82 mm., text, p. 3—15.
p. 15 „Ce discours a été apporté à Pragues par un courrier de Transylvanie, le 24 Iuing mil cinq cent nonante cinq."

G. Atkinson, *La litt. géographique française*, Paris, Picard, 1927, No. 370.

Rally, *Bibliographie franco-roumaine*, Paris, E. Leroux, 1930, No. 4831.

G. Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine*, Paris, E. Leroux, No. III.

Publicat, Nerva Hodoş, *Vitejiile lui Mihaiu Vodă apreciate în Apus 1595—1599*. Bucureşti, C. Göbl, 1913, p. 1—7; Ioan Catina, *Proba cucerirei Silistrei de Români*, 1595, p. 31—36; Ch. Göllner, *o. c.*, p. 29—30.

Altă ediţie: „A Paris, Chez Guillaume le Noir, rue S. Jaques, à la rose Blanche couronée". Bibl. Acad. Române.

14.

(1595). Iacobi Franci / Relatio historica / quinquenalis./Warhafftige Beschreibung / aller furnemen unnd gedenckwürdi-/gen Geschicht so sich jnnerhalb funf Jah-/ren nemblich von Anno 1590 bis 1595 in hoch nieder Teutscland, Braband ... Siebenburgen, Wallachey, Moldaw ... verlaufen und zugetragen haben. Gedruckt zu Franckfurt am Mayn bey Johann Saur./ In Verlegung Paul Brachfeldts. / MDXCV.

Franc (Iacob). [Conrad Lautenbach; Memmius].

Nationalbibl. Viena, 182109 B. — in-8⁰. 10 f. n. ch. — 539 p.

15.

(1595). Historicae Relationis continuatio. Warhafftige Be-/ schreibung aller / fürnemmen und gedenck-/würdigen Historien so sich hin und wider inn hoch / und nider Teutschlanden auch in Frankreich /... Siebenbürgen, / Walachey, Moldaw, Türkey etc. Hiezwischen nechtsverschiener Franckfurter *Herbst-mess* unnd etlicher Monat zuvor bis auf gegenwertige *Fastenmess dieses 1595 Jahrs* zugetragen unnd verlaufen haben / ... von Tag zu Tag ve- / rfasset und gestellt / durch / Iacobum Francum / ... Gedruckt zu Ursel durch Nicolaum Henricum./ Anno MDCXV.

Franc (Iacob).

Nationalbibl. Viena, 182109 B. — in 8⁰, 170 p.

16.

Franc (Jacob).

(1595) Calendarij Historici Relatio. Warhaftige Beschrei-

bung... von der Francfurter *Fastenmess* bis auff gegenwertige *Herbst-mess* diesese 1595 Jahrs. Getruckt zu Walstatt im Jahr MDXCV.

Nationalbibl. Viena, 182109 B. — in 8^{0}. 6 f. n. ch. — 177 p.

17.

(1595). Lettera / di Mahumet III. / Imperator de' Turchi, / Scritta al Sereniss. Sigismondo / Battori Principe di Tran-/ silvania, Moldavia, / Valachia etc. / Tradotta di lingua Turchesca / in lingua italiana. / In Roma, / nella Stampa del Gabbia 1595./ Con licenza de'Superiori./

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch., text, 120×72 mm., text, f. 2a—4b.

„In Roma, Appresso Luigi Zanetti 1595. Con licenzia de Superiori". f. 4a.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 483; A. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti.* Bucureşti, 1932, IV, No. 123.

18.

(1595). Lettera / scritta dal Gran / Turco al Principe di Transilvania./ Bologna, per Vittorio Benacci./ Con licenza de'Superiori./

Bibl. Acad. Române, A 7908.

Bibl. Marciana, Venezia, Misc. 2281(8). — 4 f. n. ch., text, 119×77 mm., text, 2a—4b.

19.

* (1595). Zwei herrliche schöne newe Lieder 1. von der troestlichen, siegreichen Feldschlacht, so die drey abgefalne Lender, als Moldaw-Walachey und Siebenbürgen den 15 Mertzen des Jars 1590 (sic) dem Türcken uberhalten. 2. Eine vermanung: Wach auff, wach auff o werde Christenschar. Augspurg, 1595, Georg Kress. 8 f. n. ch.

K. M. Kertbeny, *Bibliographie der ungarischen nationalen und internationalen Literatur. I. Ungarn betreffende deutsche Erstlingsdrucke* 1454—1600, Budapesta, Ung. Universitätsdruckerei, 1880, No. 1162; E. Weller, *Annalen der poetischen*

Nationalliteratur der Deutschen im XVI. und XVII. Jahrhundert, Freiburg i. B., Herder, 1862, No. 454[1]).

20.

(1595). Von der Niderlage der Tartern / und Türcken./ Newe Zeitungen, wie des Weywoda aus Sibenbürgen Kriegsvolck / die Walachen und Muldawer, zu denen sich auch die Rai-/tzen gestossen, uber Tartern und Türcken, den Sig erhal-/ ten, Auch welche Festung dem Türcken eingenom-/ men, und was sie für Ausbeut bekommen haben, in diesem 1595. / Jahr. / Das ist der Sonnabend nach Pau-/ li Bekehrung geschehen.

Stadtbibliothek, Ulm, Schad. 10779, — 4 f. n. ch. text, 160×110 mm., text, f. 1b—4a.

„Erstlich Gedruckt zu Prag, Im Jahr 1595", f. 4a.

E. Weller, *Die ersten deutschen Zeitungen*, Bibliothek des Stuttg. Litt. Vereins, No. 111, Tübingen, H. Lamp, 1878, No. 807; K. M. Kertbeny, *o. c.*, No. 1162.

21.

(1595). Nouvelles / d'une victoire / obtenue par l'armée /, chrestienne au pays / de Hongrie le premier jour / d'Aoust, sur l'armée turquesque. / Tirees d'une lettre escripte de Vienne / en Austriche, 1595./ A Paris, / Rue St. Jean de Beauvais, au Pegase. / MDLXXXXV.

Bibl. Nat. Paris, Mz 4512. — 8 f. n. ch., text, 121×67 mm., text, f. 2a—8a.

Publicat, Göllner, *o. c.*, p. 3.

22.

* (1595). Nowiny z Košic, kterak jsau Walaši, Muldawané a lid sedmihradsky dwa haufy Tataruw porazili. 1595.

J. Jungmann, *Historie literatury ceské*, Praga, Riwnace, 1849, No. 639.

23.

(1595). Soli Deo Gloria. / Partykulář, / o Štiastném dobytí

1) Titlurile broşurelor însemnate cu o stea (*) n'au putut fi consultate de noi personal.

Pe- / vnosti Tergewystu v zemi Valašské / co jest se tu při dobytí tom od 16. dne Měsíce Rijna / až do prvního dne Měsíce tohoto, Listopádu pořádně dálo / Léta tohoto XCVo.

Lobkovicka knihovna, Roudnici (Cechosl.) III 1b 12/37. 4 f. n. ch., text, 160×112 mm., text, f. 1b—4b.

Jungmann, *o. c.*, 358, i.

24.

(1595). Relatione / del consiglio / dal Sereniss. Prencipe di Transilvania / dopò l'acquisto di Gorgio./ Con la risolutione presa, & partenza di S. Altezza / di Vallachia, & arrivo a Corona, Citta della / Transilvania. Adi 14. di Novem/bre 1595./ Dove s'intende anco il numero de'Turchi ammazzati, & affogati in Vallachia, & delli stendardi & artiglierie tolte a Sinam Bassa./ Publicato per Bernardino Beccari alla Minerva./

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch., text, 105×75 mm., text, f. 2a—3b.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 494.

25.

(1595). Verborgene Schreiben / aus Ofen und Constantinopel an einen fürneh-/ men Teutschen Potentaten darin gemeldt wirdt den jetz werenden grossen Tumult wegen der Tür-/ cken Besoldung und grosse Tewrung darüber etliche für-/nehme Bassa zu Todt gesteiniget worden Sampt der / jetzigen grossen Victori so die Moldawer und Wallachische Kriegsleut wieder den Türcken erhalten. Das in die / 50 Obristen als Bassen und Sinan Bassen ge-/fangen und Tod blieben auch eine unsägliche Beut darvon bracht./ Gedruckt zu Wien. Anno 1595.

Bibl. Acad. Române, S 2714. — 4 f. n. ch. text, 155×110 mm.

National Bibl. Viena, 42096.

26.

(1595). Newe Sybenbürgische Victoria, zaghaffte Flucht / und Niderlag Synam Bassa. / Ordentliche Beschreibung, welcher massen den Durchleuchti-/gen Hochgebornen Fürsten und Herrn Sigismunden, Fürsten und /Kriegs-Helden in Siebenbürgen, Walachey und Moldaw, Graven in Dockey etc. / der alte Synam

Bassa von seinem Läger vor Tergovist auss forcht geflohen / dasselbig verlassen, auf Buccarest kommen und von dannen eylender Flucht nach Georgio sich begeben. / Dessgleichen auch, wie Hochermelter Fürst dem flüchtigen Synam Bassa / nachgesetzt sein Läger eingenommen... Mit bewilligung gedruckt 1595.

Bayrische St. Bibl. München, in-4⁰ Eur. 182. — 24 f. n. ch., text, 140×110 mm., text f. 1b—24a.

„Gedruckt zu Nurnberg bey Leonhard Heusler. In Vorlag Joachim Locners", f. 24a.

Ediție 1596, J. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Budapest, X, No. 1309; Kertbeny, *o. c.*, No. 11261, Apponyi, *o. c.*, No. 298.

27.

(1595). Zeitung / ausz Ungern und Sie/benbürgen, was sich in kurtzer verlauffener / Zeit begeben und zugetragen hat mit / allerley sachen / 1595./ Und von der erhaltene victorij, wider den Graus. Erbf. d. Türken, wie der Siebenbur-/ger mit Hülf desz Walachischen Fürsten, jm etliche tausendt Mann / erlegt, unnd etliche Stätt ab/genommen. In Jahr 1595.

Országos Széchenyi Könyvtár Budapesta, Apró Nyomtatványok, 1595. — 4 f. n. ch., text, 115×135 mm., text f. 2a—4a.

„Gedruckt zu Cöllen, bey Nicolas Schreiber, an S. Marien ablass", f. 4a.

Kertbeny, *o. c.*, No. 1148.

28.

(1595). Jungst beschehene Zeit-/ung auss Obern Ungern, und Sibenbürgen, von / von der grossen Schlacht und Victori, so den 5. und 9 September beschehen. Im Veldleger auss / Rockanoss und Gran abgesandt, Anno 1595./ Sambt einem Extract etlicher auss jhrer König: / Würden, Ertzherzogen Maximilian zu Oesterreich etc. Veldtleger, an den Kay. Hoff / abgegangen Shreiben etc. / Gedruckt erstlich zu Prag, durch / Johann Schuman.

Preussische St. Bibl. Berlin. Flugschriften 1595 (5). — 2 f. n. ch., text, 110× 70 mm., text, f. 1b—2b.

29.

(1595). Newe Zeitung / von Eröberung der newen Festung

Georgia und Symbelt in Sie-/benbürgen. So de Sinan Bassa erbawet, sampt andern / Festungen, biss 8 Meilen an Constaninopel / Welche der Fürst in Siebenbürgen in die-/sem zweyen Monaten Octobris / und Novembris ein-/genommen./ Auch von andern fünff Städten und Castellen, welche in diesen zweyen Monaten in Ober Ungern einge-/nommen worden. So wohl auch von dem glücklichen / Sieg und Victori wieder den Sinan Bassa wie er aus / dem Felde zum drittenmale getrieben, Sampt dem gantzen/ Türk. Heer verjaget, sein Gezelt, Geschütz, / und viel andern Sachen verlassen müssen / und etliche tausend Türcken / abgeschlagen wor den, / Dresden, Anno 95, bei Matthes Stöckel.

Országos Széchenyi Könyvtár, Budapesta, Apró Nyomtatványok, 1595. — 4 f. n. ch. text, 140×105 mm., text, f. 1 b—4a.

Kertbeny, *o. c.*, No. 1167.

30.

(1595). Gute Newe Zeitung aus Siben-/bürgen, Ober und Nieder Ungern / Wie die Siebenbürger / Moldawer und Walachen, den Sinan Bassa mit seiner grossen Türckischen macht, durch des Allmechtigen hülffe geschlagen und das Feld erhalten, darüber / er der Sinan Bassa beneben dem Mahemet und andern / Bassa und Beegen, Todt geblieben. / Item, Wie auch Gran, und nach dem Visegrad oder / Plindenburgk, und andern Türckische feste Heuser, durch / die unserigen eingenommen worden etc. / Erstlich gedruckt zu Dressden / Anno, 1595.

Universitätsbibl. Göttingen, 42 in H. Turc. 712. — 4 f. n. ch., text, 155×110 mm., text, f. 2a—4b.

31.

(1595). Warhaftige Newe / Zeitung, aus Siebenbürgen, Walachey und Moldav, von dem 9 und 19 auch 27 Aprilis, und den / Maij, ds Newn Calenders, Im / 1595 Jars, Sich verloffen und / zugetragen hat./Gedruckt zu Nürnberg, durch/Christoff Lochner.

Országos Széchenyi Könyvtár, Budapesta, Apró Nyomtatványok, 1595. — 3 f. n. ch., text, 90×100 mm., tex, f. 2a—3a.

„Bey Lucas Mayer, Formschneyder zu erfragen, in Nürnberg", f. 3a.

Kertbeny, *o. c.*, No. 1145.

32.

(1595). Grausame, warhaffte / und unerhörte Zeitung, wie sich der newe/Regierend Türkisch Kayser Mähumet, nachdem er den / kayserlichen Sitz zu Constantinopel eingenommen ver/hallten... Ferners / wie der Fürsten von Siebenbürgen und Walachey, in Graecia hineigefal/len und schier bis auf Constantinopel zu ein streiff gethan, die Stat Sop/hia geplundert, und eine grosse Beuth bekommen, auch die Statt Ne-/ster Weiwar, an der Tonaw eingenommen /..../ Im Jahr 1595.

Országos Széchenyi Könyvtár, Budapesta, Col. Apponyi, 576. — 6 f. n. ch. text, 150×95 mm, text, f. 1b—6b.

„Gedruckt zu Bressla bey Hans Luchs", f. 6b.

33.

(1595). Zwo warhafftige Zeitung,/ die Erst, wie die Fürsten in Siebenbürgen dem Tyran-/nischen Bluthund, widerum einen Abbruch ge-/than, und in die dreissig Tausent Türcken erschlagen, und / zwey Hundert Camell abtrungen, und sonsten Herr-/liche Beute bekommen. Geschehen den XXVI. / tag May diss 1595 Jars./ Die Ander Geschicht, wie die Türcken mit den / Gefangenen Christen handlen die selbigen auff den Marcke / Feyl bieten, wie das Vieh verkauffen, Auch Hardschlige Beschwärnuss, dulden müssen. / Gedruckt zu Regenspurg, bey Andreas / Strobel, Anno 1595.

Országos Széchenyi Könyvtár, Budapesta, Col. Apponyi, 1922. — 4 f. n. ch., text, 143×96 mm., text, f. 2a—4b.

34.

(1595). Fünfferley wadhafftige Newe Zeyttung / die Erste aus Ungern /.... Die ander Zeyttung aus Siebenbürgen, darinnen vermeldet, wie der Fürst in Siebenbürgen mit hilff des Fränkisch-/en und Moldawer Kriegsvolck Fünffzig Tausent Türcken, sampt jhrem gantzen / Läger erlegt und auch die Statt Nicopolis geplündert und inn grundt aus gebrand und eine Beut darvon gebracht haben. / Geschehen / den XVi Julij dieses 1595 Jar/ ... Erstlich gedruckt zu Prag durch Hans Schuman / Anno MDLXXXXV.

Bayrische Staatsbibl. München in-4°, Turc. 85 (34). — 4 f. n. ch., text, 46×104 mm., text, f. 1b—4a.

35.

* (1595). Ein wunderbarliche newe Zeytung wie auff den 5. tag des abgelauffenen Weinmonats 1595 auff des Fürsten auss Siebenbürgen Veldtläger, ein Comet etliche stund lang erschienen, und volgends ein fliegender Adler sich gezeigt, welcher auf des Fürsten Gezelt gesessen, und ohne widerstreben sich von dem Fürsten fangen lassen, darauff jhr G. gleich bald Sinan Bassa aus zwei Vestungen und uber die Schiffbrucken bei St. Georgio getrieben.

Kertbeny, *o. c.*, No. 1166; Weller, *Zeitungen*, No. 805.

36.

*) (1595). Zpráva co se s knižetem Sigismundem Bathory w. Sedmihradské zemi zběhlo. W Praze u. Woldr. Waldy, 1595.

Jungmann, *o. c.*, No. 358, a.

37.

(1595). Avvisi / della rotta / data dalle Genti / del Sereniss. Prencipe / di Transilvania / ai Turchi, & Tartari a Lipa ... Con altri avvisi nuovi di Vallachia. / Publicati per Bernardino Beccari da / Sacille alla Minerva./ In Roma, / Appresso Nicolo Mutii MDXCVI. / Con licenza de'Superiori.

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch., text, 115×75 mm., text, f. 2a—4a.

„In Roma, Appresso Nicolo Mutij", 15962, f. 4a.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.* III/2, p. 507-8.

38.

(1596). Avvisi nuovi di Transilvania, / et di Vallachia, / Per li quali s'intendeno li prosperi successi / del Sereniss. Principe contra Turchi, / cosi nell'uno, come nell'altro di / detti Regni dopò il suo ri/torno dalla Corte del / l'Imperatore./ Publicati per Bernardino Beccari / alla Minerva./ In Roma, / Appresso Nicolo Mutij. MDXCVI. / Con licenza de'Superiori.

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch., text, 125×75 mm., text, f. 2a—4a.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 503—504.

39.

(1596). Avviso / dell'acquisto di / Braila, citta / della Vallachia. / Per le genti del Serenissimo Prencipe / di Transil/vania. / Seguita del mese di Novembre 1595./ Et della rotta data da quelli del presidio di Lippa / al Behy di Cenad./ Con la presa di cento Carri, & di molti Turchi,/ & l'intimatione delli Stati in Alba Giulia / per li 13. di Decembre./ Publicato per Bernardino Beccari alla Minerva./ In Roma, Con Licenza de'Superiori./ Per Domenico Giglioti. 1596.

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch., text, 65×115 mm., text, f. 2a—4b.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.* III/2, p. 498-99.

40.

(1596). Siebenbürgische Chronica und Kriegshändel / zu Wasser und Lande; Darinnen auch der / Wallachen, Moldaver und Podolier Ur-/sprung und herkommen, Sitten, gewohnheiten Herrschafften und Reichtummen / meldung geschieht, in welcher / nicht allein von den Geschiechten Johannis Voivoda in Sybenbürgen / anno 1528, sondern auch des jetzigen Sigismundi Fürsten in Siebenbürgen etc. ritterlichen Kriegsthaten und glückseliger verrichtung / gegen dem Türcken gehandelt / wird, continuirt bis auff den Aprilem dieses 1596 Jars. / Sampt etlichen Kupferstücken beneben den vornehmsten Schlachten... Gedruckt zu Wallstatt im Jar 1596.

Bayrische Staatsbibl. München, 4 Eur. 182. — 100 p. text, 144×90 mm.

Kertbeny, *o. c.*, No. 1227.

41.

(1596). Bericht und Kurtze Erzehlung dess He-/roischen gemüts auch herrlichen und löblichen / Thaten welche der Hochgeborne Fürst und Herr, Herr Sigismundus / Batori, Fürst in Siebenbürgen, Herr baider Wallachen und Moldaw etc./ wider den Türcken mannlich bewisen hat./ Durch Samuelem Dilbaum, Burgern in Augsburg auss man-/cherley Missiven fleissig zusammen getragen, 1596. / Cum licentia superiorum.

Dilbaum (Samuel).

Bayrische Staatsbibl. München, in-4⁰ Eur. 182. — 28. f. n. ch., text, 165×102 mm., text, f. 5a—27b.

„Gedrückt in der Furstlichen Hauptstatt München bey Adam Berg, Anno 96", f. 28 b.

42.

(1596). Discours / au vray de / Sainctes Ceremo/nies faictes a Rome./ Pour la Reconciliation Absolution & Benediction de / Henry III. tres Chrestien Roy de / France & de Navarre. / Avec un autre Discours de la route de Synam / Bassa: Et de la Copie d'une lettre escripte / par l'Empereur des Turcs au Prince de / Transsylvanie./ Le tout fidelement traduict d'Italien en Fran-/ cois, sur la Copie imprimés à Rome / & Viterbe / Lyon, par Jean Pillehotte. / 1596./ Avec permission.

Bibl. Nat. Paris, Lb. 35646. — 52 p., text, 140×71 mm.

„Advis de la seconde victoire obtenue par le Prince de Transylvanie contre Synam Bassa . . . le 18 Oct. 1595", p. 45—48.

„Lettre de Mahumet Empereur des Turcs". . . p. 49—52.

Bengesco, *o. c.*, No. IV; Göllner, *o. c.*, p. 32. Rally, *o. c.*, No. 4832. No. 4832.

43.

(1596). Historiae Relationis continuatio... Franckfurter Herbstmess und etliche Monat zuvir biss auff gegenwetige Fastenmess dieses 1596 Jahrs zugetragen . . . Gedruckt zu Wallstatt im Jahr als man zehlet MDXCVI.

Franc (Lacob).

Preussische Staatsbibl., Berlin, Qe. 170. — in-8⁰. 4 f. n. cif., 172 p.

44.

(1596). Historica Relationis continuatio . . . *Francfurter Fastenmess* und etliche Monat zuvor bis auf gegenwertige *Herbstmess* dieses *1596* Jahres zugertragen . . . Gedruckt zu Wallstatt im Jahr als man zahlet MDXCVI.

Franc (Lacob).

Nationalbibl. Viena. 182109 B. — in-8⁰. 4 f. n. ch., 140 p.

45.

(1596). Calendarii Historici / Continuatio / Warhafftige / Beschreibunge Aller für-/nemen und gedenckwürdigen Historien so

sich hin und wider in hoch unnd nider Teutschlanden / Auch in... Siebenbürgen, Wallachey, Moldaw, Tür-/ckey etc. Hierzwischen nechst verschiener Francfurter *Herbtsmess* / bis auf gegenwertige *Fastenmess* dieses *1596* Jahrs / zugetragen und verloffen haben./ Zum theil aus eigener Erfahrung zum theil / aus überschickten glaubwürdigen Schrifften von / Tag zu Tag verfasset unnd gestellet / durch Jacobum Frey der Historien unnd / Wahrheit Liebhabern. / 1596 Getruckt zu Franckfurt am Mayn bey Wolff Dietrich / Caesarn in Verlegung Christ. Egen. Erben.

Frey (Iacob) [Lautenbach Conrad].

Nationalbibl. Viena, 182109 B. in-8⁰. 4 f. n. chif., 196 p.

46.

(1596). Calendarii Historici Continuatio . . . Francfurter *Fastenmess* bis auf gegenwertige *Herbstmess* dieses 1596 Jahrs.

Frey (Iacob).

Nationalbibl. Viena, 182109 B. in-8⁰. 8 f. n. chif., 152 p.

47.

(1596). Ungerische, Bohemische, Sybenbürgische, Pollnische, Persische, Tartarische und Türckische Handlungen. / Kurtze verzeichniss was sich in / den nechsten vier Monaten hero mit abzug interlegerungen . . . / bis auf dise zeyt von tag zu tag verloffen und zugetragen hat / . . . So woln zu end getruckten lateinischen und teutschen Schreiben wegen ergangener / Einfäll in die Walachey und Moldaw hohen Christlichen Potentaten und Herrn zugesandt / . . .

Nationalbibl. Viena, 38016 B. 30 f. n. ch. text, 140×90 mm. text, r. 2a—30a. „Gedrucgt zu Nurnberg durch Leonhard Heussler in verlag Joachim Lochners. 1596", f. 30a. Kertbeny, *o. c.*, No. 1200.

48.

(1596). Lettera / di Mahumet / Terzo / Imperator de Turchi. / Scritta al Sereniss. Sigismondo Battori. / Prencipe di Transilvania, Moldavia, Valachia etc. / Tradotta din lingua Turchesca in Italiana. Stampata in Perugia, con licenza de' Superiori. Et di nuovo in Macerata, appresso / Sebastino Martellini, 1596.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Col. Apponyi, 603. 4 f. n. ch. text, 122×72 mm. text, f. 2a—4b.

49.

(1596). Ungerischer Sibenbürgischer / Kriegshändel / Aussführliche Beschreibung, Was sich vom Fruling Anno 1596. Jars, zwischen gemeltem Erbfeindt und den Christen so wol in der ober als under Ungarn, Siebenbür / gen, Wallachey, Moldaw, Poln etc. In Schlachten, Scharmützeln, Erinnerungen der Länder, Stätt, Vestungen unnd andern / Sachen, von eim und dem andermtheil, denselben / Krieg belangendt, gedenckwürdiges cer-/ loffen und zugetragen /... Gedruckt zu Francfurt am Mayn, bey Christian / Egenolphs Erben 1596.

Preussische Saatsbibl. Berlin, Qe 160. in 8⁰, 8—326 p.

„Gedruckt zu Francfurt am Mayn, bey Christian Egenolps Erben MDXCVI", p. 326.

50.

(1596). Narratio / oder gründtliche Erzehlung aller gedenkwirdigen sachen / so sich in Ober und nieder Ungern, Podolien, Wallachey / Siebenbürgen, Crabaten und Steuermarckt zu Wasser und Lande / zugetragen vom 8. October 95 bis auff den 1. Januarij 96. Stylo novo /... Darin zu finden das Gedruckt erst zu Wien bey Greger Hubner / Anno 1596.

Nationalbibl. Viena, 7036 B. 8 f. n. ch. text, 155×100 mm. text, 2a—8b.

51.

(1596). Bathori Sig- / mondnak Erdely orzagh / feiedelmenek györhetetlen nyeresegeröl. Ther / govista, Bukeres es Girgio alat, s azoknak / meg veteleröl Istennek akarattyabul: mikent / az Vitezlö Pelerdi Peter altal meg iratta / totth az egez Historia egy Ma / gyar orzagh fö Urhoz[1]) / Levele altal. / Nyomtatott Nimet Uyva- /rat Manlius Ianos altal. / Anno D±M. XCVI.

Pellérdi (Peter).

Országos Széchényi Könyvtár, Budapesta, Bibl. Todoreszku. 6 f. n. ch. text, 150×95 mm. text, f. 2a—6a.

Publicat, *Dolgozatok a pannonhalmi Szent Benedek rend föapátsági föiskolájának 1913—14-iki Évkönyve*, Budapesta, 1914, p. 136—156; traducerea românească, rezumat, I. Crăciun. *Scri-*

---

[1]) Francisc Nádasdy.

soarea lui Petru Pellérdi, Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj, 1936, t. VI, p. 494—502.

Magyar Könyvszemle, 1882, p. 83.

A. Veress, *Bibliografia româno-ungară,* București, Cartea Românească, 1931, t. I, No. 126.

52.

(1596). La rotta / che ha data il / Sereniss. Prencipe / di Transilvania & c. / A'i Turchi e Tartari sotto Temesvar. / Alli 17 di Giugno 1596. / Publicata per Bernardino Beccari da Sacile alla Minerva. Con Licenza de' Superiori. / In Roma, / Appresso Nicolo Mutij. MDXCVI.

Bibl. Marciana, Venezia, Misc. 2183 (18). 4 f. n. ch. text, 115×75 mm. text, f. 2a—4a.

53.

(1596). Newe Zeitung / Von dem Bascha aus / Temeschwar, wie er mit 78 vohlbelade- / ner Wägen seines hab und guts nach Griechischen Weissenburg abzug gewesen ... Auch Zeit-/tung/wie auff den fünfften Tag des abgelauffe / Octob. Anno 95 auff des Fürsten aus Siebenbürgen Feldla- / ger, ein Comet etliche stunden erschienen, unnd fogends ein / fliegender Adler sich erzeigt, welcher auff des Fürsten Ge- / zelt gesessen, nachmalen I! F. G. selbsten genahnet / und ohne widerstreben von demselben sich hat fangen lassen. / Erstlich gedruckt zu Prag, in diesem 96 Jar.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapesta, Apró Nyomtatványok, 1596. 4 f. n. ch. text, 148×102 mm. text, f. 1b—4b.

54.

(1596). Zwo warhafftige newe Zeittung / die Erste / Aus Venedig/ dis 1596 Jars, den dritten / Junii, Wie drey Legion rothe Juden auss / dem Gebirg Caspis hinder dem rothen Meer je / tzundt gerüst hier / für kommen, weleche Keyser Ale- / xander Magnus hinder sich im Gebirg verschlos- / sen gelassen hat ... Im Thon: Stotzenbecher und Gödiche Michael: Die ander Zeitung. / Wie durch Gottes Hülff, der grosse / Fürst auss Siebenbürgen ein gewaltige / Schlacht mit den Tücken gethan, darinnen acht / Wascha gewesen, deren zween gefangen, und drey / erschossen worden sind ... Im thon wie man die tagwers singt.

Preussische Staatsbibl. Berlin, Ye 5131. 4 f. n. ch. text, 122×69 mm. text, f. 1b—4a.

„Gedruckt zu Wien in Oesterreich bey Leonhart Nassinger", f. 4a.

Weller, *Zeitungen*, No. 825.

55.

(1596). Ungerische, Sybenbirgische, Moldawische, / Tartarische, Türckische, Englische und Portugalische Zeittung. / Beschreibung welcher massen dass Christlich Kriegsvolck in Ungern / seinen auffbruch von Comorren und Waitzen genommen /... Dergleichen anzeigung und bestettigung, dess Türck. Kaysers mechtiger uber grosser / zukunft wider die Christen /... Mit bewilligung gedruckt.

Preussische Staatsbibl. Berlin. Ae 81 a 40. 4 f. n. ch. text, 157×112 mm. text, f. 2a—4b.

Kertbeny, *o. c.*, No. 1205.

Weller, *Zeitungen*, No. 834.

56.

(1597). Avvisi nuovi di Alba Giuliu del Mese di Genaro del presente anno 1597. per li quali s'intende la venuta del Vaivoda di Vallachia in quella Città; et quello che disse al Sereniss. Prencipe, co'i presenti che diede à S. A. et quelli rhe l'A. S. diede a lui, e l'arrivo di tre Chiaussi, et altri avvisi di Praga di 24. Febraro, dove s'intende l'arrivo del Prencipe in quella Città. Publicati per Bernardino Beccari da Sacile alla Minerva. In Roma, per Nicolò Mutio à di Marzo 1597. Con licenza de' Superiori.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 513—514.

57.

(1597). Historicae Relationis Continuatio... Francfurter *Herbstmess* und etliche Monat zuvor biss auff gegenwertige *Fastenmess* dieses *1597* Jahr... Gedruckt zu Wallstatt im Jahr als man zehlet MDXCVII.

Franc (Jacob).

Nationalbibl. Viena, 182109 B. in 8⁰, 4 f. n. cif. - 143 p.

58.

(1597). Calendarii Historici Continuatio ... verschiener Franckfurter *Herbstmess* bis auff gegenwertige *Fastenmess 1597* Jahrs.

Frey (Jacob).

Nationalbibl. Viena, 182109 B. in 8⁰, 65 p. - 2 f. n. chif.

59.

(1597). Calendarii historici continuatio ... verschiener Francfurter *Fastenmess* bis auff gegenwertige *Herbstmess* dieses 1597 Jahrs.

Frey (Jacob).

Nationalbibl. Viena, 182109 B. in 8⁰, 140 p. - 4 f. n. ch.

t 60.

(1598). Avviso / de i progressi del Sig. Michele Vaivoda / di Valacchia contra il Turco, dopò / l'espugnatione di Nicopoli; / Dove s'intende la presa di altre Fortezze / 5 di Galle & Barconi di munitioni, / che erano nel Danubio. / La sollevatione de' Bulgheri, lo spavento / entrati nell' animo di Sultan / Mehemet. / Et una nuova Vittoria ottenuta ultimamente / da esso Vaivoda con morte di / deciasette mila Turchi. / Publicato per Bernardino Beccari alla Minerva. / Con Liceza de' Superiori. / In Roma, / Appresso Nicolò Mutij, MDXCVIII.

Bibl. Acad. Române, A 7908. 4 f. n. ch. 120×80 mm. text, f. 2a—4b.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, 519—21.

61.

(1598). Gross Wardein. / Warhaffte Beschreibung / welcher massen ... Melchior von Redern Frey Herr, die gewaltige / Vestung Gross Wardein in ober Ungarn mit 2000 Soldaten erhalten /... Dergleichen wie der Hochgeborene Herr, Michael Wei- / da Fürst in der Walachey die Tükischen Bassa zum offtermal erleget, die gewalti- /ge Stadt Nycopolin darinnen 600 Häuser, neben andern mehr Stätten unnd / 2000 Flecken in Bulgaria eingenommen und zerstöret /... Gedruckt zu Nürnberg mit / bewilligung 1598.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapesta, Col. Apponyi, 629. 8 f. n. ch. text, 155×100 mm. text, f. 2a—8a.

„Gedruckt zu Nürnberg durch Christoff Lochner", f. 8a.

62.

(1598). Discurs. / Ungerischer, Siebenbürgischer, Crabatischer, Walachischer, / Türckischer und Tartarischen Handlungen. / Kurtze anzeyg und erzehlung was sich vom verflossenen Herbst an biss auf diese zeyt in Vier Monaten hero mit in zwischen / vor und nach der Belägerung Raab begeben... Und wie der Fürst in Siebenbürgen dem Feind Vier Vestungen und Castel abgenommen Temesvar Belägert sich auch mit dem Walachischen, Türckischen und Tartarischen Botschafften und legationen als hernach folg verloffen begeben und zugetragen hat. / Gedruckt zu Nurnberg mit Bewilligung. / 1598.

Nationalbibliothek, Viena, 33 K. 40. 20 f. n. ch. 140×105 mm. text, f. 2a—20a.

„Gedruckt zu Nurnberg in Verlag Joachim Lochners", f. 20a.

63.

(1598). Historicae Relationis Continuatio... Francfurter *Fastenmess* dess *1598* und etliche Monat zuvor bis auff gegenwertige *Herbstmess* dieses noch lauffenden 1598 Jahrs... Gedruckt zu Wallstatt im Jahr 1598.

Franc (Jacob).

Nationalbibl. Viena, 182109 B. in 8°, 4 f. n. ch. - 132 p.

64.

(1599). Avvisi, / ne quali si da Ragguaglio della rot- / ta che ha hauto il Bassa di Tieffen- / pac della citta di Tergomesta, con / la prigionia del Bassa, e la morte / di cinque mila Turchi... Il progresso del Campo Imperiali passato / a Comar & il numero delle genti. / La rotta data al Bassà della Natolia dalli Aidu- / chi... Et il negotiar del Chiaus, con il gran Ttartaro. / In Roma, / presso Bartholomeo Bon / adino. MDXCIX. / Con Licenza de Superiori.

Orszàgos Széchényi Könyvtár, Budapest, Col. Apponyi, 644. 4 f. n. ch. text, 105×71 mm. text, 2a—4b.

65.

(1599). Novi avisi / de progressi fatti nella / Valacchia, Persia & nell Ungheria. / Dove s'intende la mortalita di vintimilla / Turchi. con l'espugnatione di una For / tezza detta Samgugh, presa dall' Illu- / striss. Sig. Conte di Suarcimburgh. / Con diversi bottini fatti, d'Artiglieria, danari, arme & Cavalli. / In Pavia, Per gli Heredi de' Bartoli. / Con Licenza de Superiori. / 1599.

Bibl. Ambrosiana, Milano, *H. I.*, 5. 4 f. n. ch. text, 108×72 mm. text, f. 2a—4b.

„Venetia alli 6. Maggio 1599", f. 4b.

66.

* (1599). Aviso Venido por via de Roma en veynte y seys de Março, de mil y quinietos y noventa y nueve, de la felicissima victoria que nuestro Señor ha sido servido dar al Bayvoda de la Valachia contra los Turcos. Con avisos de grande importancia, y buenos successos que se han tenido contra ellos, desde el año de mil y quienietos y noventa y cinco hasta agora. en que le han muerto passados de quinietos mil Moros; y cobrado muchissimas ciudades, que las tenia tyranizadas. Con licencia. En Çaragoça, por Iuan Perez de Valdivielso. MDXCIX. 4 f. nch.

Publicat, Nerva Hodoş, *o. c.*, p. 8—10.

67.

(1599). Avviso / di una Rotta data / dal S. Michele Vaivoda / di Valacchia / a Mamut Visir, nella Bulgheria pres- / so a Ru-s cich, al fine del d'Aprile MDXCIX. / Et de i progressi del Ré Giorgiano / contra medesimo Turco. / Publicato per Bernardino Beccari / alla Minerva. Con Licenza de 'Superiori. / In Roma, appresso Nicolò Mutij. (MDXCIX).

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch. text, 125×75 mm. text, f. 2a—4b.

„In Roma, Appresso Nicolò Mutij. MDXCIX", f. 4b.

Apponyi, *o. c.*, No. 649.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 524—25.

68.

(1599). Avviso / della Rotta data / dal Signor Michele / Vai-

voda di Valacchia / al Turco. / Nel mese di Marzo 1599. / Ove s'intende la morte di diecemilia Turchi / con la prigionia del Sangiacco Behy... Publicato per Bernardino Beccari / alla Minerva... Con Licenza de 'Superiori. In Roma, appresso Nicolò Mutij 1599.

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch. text, 123×73 mm. text, 2a—4b.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 529—30.

69.

(1599). Aviso della / vittoria / che ha havuto il Se- / renissimo Principe / di Transilvania / con l'aiuto del Signor Michele / Vaivoda della Vallachia, dove s'intende la / morte di sette milia, & cinquecento Tur-/ chi, con la presa dell'artegliarie & / anco di tre milioni d'oro, & / di una Città, etre / Fortezze. / A di vinti di Maggio 1599. / In Roma con licenza di superiori.

Bibl. Acad. Române, A 7908. — 4 f. n. ch. text, 117×75 mm. text, f. 2a—4b.

Publicat, Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 521—22.

70.

(1599). Historicae Relationis continuatio... zwischen nechtverschiener Francfurter *Herbstmesse*, Anno *1598* und ettliche Monat darvor biss auff gegenwerige *Fastenmess* Anno 1599... Durch Jacobum Francum... Getruckt zu Wallstatt, nach Christi Geburt, 1599.

Franc (Jacob).

Preussische Staatsbibl. Berlin, Qe 172. in 8^0, 6 f. n. chif. 134 p.

71.

(1599). Relatio historica semestralis. / Das ist Historische Beschrei / bung aller fürnemmen und denckwirdigen Geschichten soch vom *Martio* an bis in den *September dis 99* in hoch unnd Teutschland... Siebenbür / gen, Wallachey, Türkey, Tartarey und andern Orten mehr verlaufen: Colligirt und beschrieben durch Theodorum / Meurer der Historien Liebhaber. Getruckt zu

Ursel durch Cornelium Liturorium, / in Verlegung Sigismundi Latomi / MDXCIX.

Meurer (Theodor).

Nationalbibl. Viena, 182109 B. in 8^0, 94 p. - 5 f. n. chif.

72.

(1599). Noviny z Uher a Sedmihradské Zeme. / Kterak jsou Křestiané v Setssijnu Tatry a Ležení / jejich s pomocí Boži vyhnali, je porazili, a Praporce Tatar- / ského Cára dostali. Při tom i o jin ých případnostech. / Též jak jest Michal Valašsky Vejvody, téměř všecku / Sedmihradskou Zemi k ruce Jeho milosti Cisařské / podmanil. / Uše Léta tohoto 1599. Mesíce Ríj- / na a Listopadu.

Lobkovicka knihovna, Roudnici (Cehosl.) III Ib 12/56. 4 f. n. ch. text, 139×108 mm. text, f. 1b—4b.

Jungmann, *o. c.* 358, i.

73.

(1599). Relatione / dell' acquisto / di Transilvania / Tall, Illus. et Eccell. / Michel Vaivoda. / Luogotenete Generale. / Per nome della C. M. dell' Imperatore. / Mandata dall' Ambasciatore / del detto Vaivoda / al Sereniss. Matias / li 13. Novembre 1599. / Nuovamente ristampata. Con Licentia de' Superiori. / In Trivigi. / Apresso Fabritio Zanetti. 1599.

Bibl. Ambrosiana, Milano, Y III 60. 4 f. n. ch. text, 75×110 mm. text, f. 2a—4a.

Prima parte o broşurei este o traducere a relaţiunei germane *Kurtze relation, wie der Herr Michael Weyda in der Walachey sein Kriegsvolkh zusammengebracht, und hernach der Cardinal Bathori Bathasar die Schlacht bei Hermanstatt in Sibenbürgen abgewonnen... 1599*, publicată în forma ei abreviată de M. Hatvány în *Monumenta Hungariae Historica, Magyar Történelmi okmánytár*, Elsö Osztály, Budapesta, 1859, III, p. 133—135; după o „Ambraser Handschrift" a fost publicată de d. N. Iorga în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 475—476; un text mai amănunţit a fost tipărit în Hurmuzaki, *o. c.*, III/1, p. 364—6.

74.

(1599). Neue Zeitung / was sich in Ober und Nider Ungern,

und andern Orten / mehr diesen Monat May mit Rauben, Plün- / dern, Scharmützeln, u. a. vilen Sachen / sich zugetragen und verlauffen hat. / Auch wie der Herr von Schwartzenberg / die zwo Vorstädte oder Märckte zu Stulweisen / burg erobert, geplündert und in brand gesteckt. / Item wie der Fürst der Walachey bey dreyssig taussent Tartarn / und Türken erlegt. / Desgleichen wie der König in Persien mit dem Tartarischen König eine Schlacht gethan, den Sieg und Victori erhalten, darinn in die Achtzig tausent Tar / taren auff den Platz bleiben. Anno 1599.

Országos Széchényi Könytár, Budapesta, Apró Nyomtatványok, 1599. 4 f. n. ch. text, 98×44 mm. text, f. 2a—4a.

„Gedruckt zu Nürnberg durch Abraham Wagenmann", f. 4a.

Kertbeny, *o. c.*, 1302.

Weller, *Zeitungen*, No. 862.

Altă ediție: Prag, Nic. Straus.

75.

(1599). Warhafftige Newe Zeitung / vonn dem Für / sten auss der Walachey, wie / er dem Türcken fünff Stätt hatt / eingenommen, und ein grosse anzahl Dörf- / fer Weiher und Mülen verherget, und gantz / und gar verbrendt, ein grosse anzahl Tür- / cken erschlagen, unnd ein grosse männig / Christen ledig gemacht, unnd in sein Landt / mit im geführt / inein Gesang gestelt, ins / Sturtzenbechers Thon. / Das ander, Ein Trost- / lied wider den Türcken Gott umb / Genad anzuruffen. Gedruckt zu Neuss, bey Andreas / Reinhenckel, Im Jahr, (1599).

Preussische Staatsbibl. Berlin, Ye 5281. 4 f. n. ch. text, 122×74 mm. text, f. 1b—4a.

Weller, *Zeitungen*, No. 868.

76.

(1600). Avviso / dell'Ambasceria / mandate dal Valacco all' Imperatore, E de i presenti, che esso Vallaco hà in- / viati à sua Maestà Cesarea, E di, quelli che dalla Maesta sua sono stati / inviati a lui. / Et delle imprese che egli disegna di fare / contra il Turco. / Publicato per Bernardino Beccari. / In Roma, presso Guglielmo Facciotto. MDC / Con Licenza de Superiori. /

Bibl. Acad. Române, A7908. 4 f. n. ch. text 113×66 mm. text, f. 2a—4a.

Apponyi, *o. c.*, No. 656.
Publicat, Hurmuzaki, *o. c.*, III/2, p. 532.

77.

(1600). Avviso / della gran rotta, / che ha data il signor Michele / Prencipe de' Valacchi à Ge- / remia Vaivoda della / Moldavia. / Alli 18. di Maggio 1600. / Con l'acquisto di detta Provincia, & / morte di esso Geremia. / Publicato da Bernardino Beccari / alla Minerva. / Con licenza de' Superiori. / In Roma, / Appresso Nicolò Mutij. MDC.

Bibl. Acad. Române, A7908. 4 f. n. ch. text, 115×72 mm. text, 2a—4b.

„Con licenza de Superiori. In Roma, Per Nicolò Mutij, 1600", f. 4b.

78.

(1600). Continuatio Ungarischer und Siebenbürgischer / Kriegshändel / aussführliche Beschrei- / bung was sich vom Herbst des / nechst abgeloffenen 99 jars bis auff den Früling die- / ses noch gegenwertgen 1600 jars zwischen dem Erbfeind Christ- / liches Namens dem Türcken und den Christen so wohl in ober / als under Ungern Sibenbürgen, / Wallachey, Moldaw... ver- / loffen und begeben. / Gedruckt zu Ursel, In Verlegung Christ. Egen Erben. / 1600.

Nationalbibl. Viena, 44544 B. 62 p.

79.

(1600). Historicae Relationis continuatio .... necht verschiener Francfurter *Herbstmess* und etliche Monat zuvor biss auffgegenwertige *Fastenmess* dieses *1600* Jahrs zugetragen und verlauffen haben... Gedruckt zu Wallstatt im Jahr als man zehlet MDC.

Franc (Jacob).

Preussische Staatsbibl. Berlin, Qe 174. in 8°. 4 f. n. ch. 134 p.

80.

(1600). Historicae Relationis / Continuatio. / Das ist: Eine historische Be- / schreibung, was sich seidhero verschie / ner

Herbstmess, bis in jetzigen Monat Martium, angan / gen 1600 jhars, in der Christenheit... Getrewlich und unparteylich zusammen gelasset / Durch Jacobum Friedlieb. / Gedruckt zu Cölln Durch Wilhelm Lützenkirchen. / MCCCCCC.

Friedlieb (Jacob) [Lautenbach].

Preussische Staatsbibl. Viena, Qe 118. in 8⁰. 64 p.

81.

(1600). Reationis historicae Continuatio... *nechstverschiener Franctfurter Fastenmess* dieses *1600.* Jahrs zugetragen... Verlegung Sig. Latomi. Getruckt zu Lich... MDC.

Meurer (Theodor).

Bibl. Acad. Române, I, 2703, in 8⁰.

82.

(1600). Relationis historicae continuatio... von *Herbstmess 1599* biss auff *Fastenmess* 1600. In Verlegung Sigismundi Latomi. MDC.

Meurer (Theodor).

Nationalbibl. Viena, 182109 B. in 8⁰. 4 f. n. chif. - 89 p. 3 f. n. chif.

83.

(1600). Nouvelles / du Duche, de / Transilvanie reduit en / l'obeissance de sa Maje- / té Imperiale le 24 / Novembre 1599./ Extraites sur les lettres escrittes / de Prague, par l'Agent de Mes- / sieurs de Besançon. / Traduit d'Allemand en Francais, A Lyon, / Pour Jean Billioud. / 1600. / Prins sur la copie imprimée à Besancon. Avec Permission.

Lyon, Bibl. de Ville, 315883. 14 p. text, 126×66 mm. text, p. 3—13.

Bibl. Acad. Române, 2285.

Atkinson, *o. c.*, No. 257; Rally, *o. c.*, No. 4833.

Publicat, Ch. Göllner, *o. c.*, No. VII.

84.

(1600). Zwo warhafftige newe Zeitung. Was sich mit dem Fürsten in der Walachey, und dem Türcken, Tatern, Heyducken, Hussarn, Zeblen, Rätzen und Kosaken, mit scharmützeln und

abschlagen, rauben plündern und brennen, verloffen und zugetragen hat... Die ander so in Schlesien, zu Frankenstein... das dritte: Bittgesang, Grätz. Gedr. d. Georg Witmanstetter.
Kertbeny, *o. c.*, No. 1316; Weller, *Annalen*, No. 1117.

85.

(1601). Avisi / della sanguinosa / battaglia, / seguita in Transilvania, il di 13. / d'Agosto 1601. / Trà il Prencipe Sigismondo Battori & il valo- / rosiss. & prudentiss. Capitano Giorgio Ba- / sti... In Bologna, & ristampata in Modena per / Francesco Gabaldino 1601. / Con Licenza de' Superiori.
Országos Széchenyi Könyvtár Budapest, Col. Apponyi, 663. 4 f. n. ch. text, 107×77 mm. text, f. 2a—4b.

86.

(1601). Avviso / delle cose seguite / in Transilvania. / Doppo la vittoria ottenuta dal Sig. Giorgio Basta contro Turchi, / Tartari, & Transilvani Ribelli, con la morte di Michele / Vaivoda di Valachia, / scoperto Infedele & Traditore a S. M. / Cesarea. / Publicato per Domenico Gigliotti. / In Roma, Appresso Domenico Gigliotti. / con licenzia de' Superiori 1601.
Országos Széchenyi Könyvtár Budapest, Col. Apponyi, 666. 4 f. n. ch. text, 102×69 mm. text, f. 2a—4b.

87.

(1601). O Bitwě Sigismunda Batory s Michalem wéwodau walašskym a Jiřím Bastau. Praha, Schuman, 1601.
Jungman, *o. c.*, No. 639.

88.

(1601). Copey zweyer Für- / stlicher Schreiben auss der Vestung Clau- / senburgk welcher gestalt das Keyserische und Sie- / benbürgische Kriegsvolck den Michael Weyda in / Siebenbürgen bey Weyssenburg geschlagen / und aus dem land vertrieben. / Auch was sich weiter dar umbher mit / Kriegsstrit und andern sachen von Octobris An- / no 600 bis auff jetziges winter länger verlauffen. Das an- / der Schreiben aus hermanstatt in Siebenbürgen / erobert was sich ferner in kriegssachen biss /

auff jtzige zeit zuge- / tragen. / Erstlich Gedruckt zu Wien. / Anno MDCI./

Országos Széchényi Könyvtár Budapesta, Col. Apponyi, 1958. 4 f. n. ch. text, 140×95 mm. text. f. 2a—4a.

Publicat de A. Veress, *o. c.*, VI, No. 183, după o „Fuggerzeitung" din Nationalbibl. Viena, Ms. 8973, p. 459—460.

89.

(1601). Deffaite / d'une armee / de quarante mille / hommes, sur les Turcs / par les forces de l'Empereur le /./ d'Aoust 1601. / A Lyon, / Par Fleury Durand. / MDCI. / Avec Permission.

Harward Library, Cambridge Mass. U. S. A. Ott., 382, 2. 8 p. text, 138×80 mm. text, p. 3—8.

Publicat, Göllner, *o. c.*, No. VIII.

90.

(1601). Discours / de la mort de Michel Vayvode de Valaquie, apres la victoire obte- / nue par luy & Georges Baste, contre Sigismond Battori: traduit de L'Italien imprimè à Prague en Septembre, 1601. / Avec l'extrait d'une lettre escrite de Franc / fort du 26 dudit moys, contenant plu / sieurs notables particularitez. / A Paris, de l'imprimerie de Denys Duval, rue S. Jean / de Beauvais, au cheval volant. 1601.

Bibl. Nat. Paris, J. 23401. 8 p. text, 131×76 mm.

„Discours de la mort du Valaque", p. 3—5.

„Extrait de la lettre de Francfort du 26 Septembre 1601", p. 7—8.

Publicat, Veress, *o. c.*, VI, No. 435; Göllner, *o. c.*, No. IX.

91.

(1601). Historicae Relationis continuatio... Francfurter Herbstmess dieses 1600 bis uff 1601 Fastenmess zugetrage... Gedruckt im Jahr 1601.

Franc (Jacob).

Nationalbibl. Viena, 182109 B. in 8°, 4 f. n. chif. - 88 p. 6 f. n. ch.

„Gedruckt zu Magdeburg bey Johann Rotchern im Jahr 1601", f. 6a.

92.

(1601). Historicae Relationis continuatio.., Franckfurter *Fastenmess* dieses *1601* Jahrs gis auff die *Herbstmess* zugetragen und verlauffen haben. Gedruckt zu Magdeburgk bey Johann Bötchern. Im Jahr 1601.

Franc (Jacob).

Nationalbibl. Viena, 182109 B. in 8^{0}, 5 f. n. chif. - 120 p.

93.

(1601). Historicae Relationis Continuatio... verschiener Franckfurter *Herbstmess* bis auff gegenwertige *Fastenmess 1597* Jahrs.

Friedlieb (Jacob).

Bibl. Acad. Române, 2800 (II, 1). in 8^{0}, 47 p.

Nationalbibl. Viena, 182109 bB.

94.

(1601). Relationis Historicae continuatio... *nechst verschiener* Franckfurter *Fastenmess 1601* zugetragen.., Getruckt zu Lich durch Wolfgangum Kezelium, MDCI.

Meurer (Theodor).

Nationalbibl. Viena, 182109 B. in 8^{0}, 73 p.

95.

(1601). Relationis Historicae continuatio... Francfurter *Herbstmess 1600* und *1601* zugetragen. Getruckt zu Lich durch Wolfgangum Ketzelium.

Meurer (Theodor).

Nationalbibl. Viena, 182109 B. in 8^{0}, 120 p.

96.

(1601). Von der Schlacht / Sigismundi Bathori / mit dem Michael Weyda aus der Wallachey, unnd Georgen Basta, welche dieses lauffende / Sechtzehenhundert und Erst Jahr den dritten Tag des Monats / Augusti, an der Siebenbürgischen und Ungerischen Grentze beschehen: Aldo gedachter Bathori mit grossem Spot und verlust seines / Volcks auffs Haupt geschlagen wor-

den. / Mit bewilligung der Obrigkeit / Erstlich gedruckt in der alten Stadt Prag / bey Hans Schumans Erben.

Preussische Staatsbibl. Berlin, Flugschriften, 1601 (1). 4 f. n. ch. 155×110 mm. text, 2a—4a.

Gravura unei cetăţi atacate, pagina de titlu.

Bibl. Acad. Române, Ms. 949, p. 4—7, copie făcută de A. Papiu Ilarian.

Reprodus I. Franc, *Historicae relationis continuatio* ... (Herbstmess 1600—Fastenmess 1601). Magdeburg, J. Rotchern, 1601, p. 118—120.

97.

(1601). Von der Schlacht Sigismundi Bathori mit / dem Michael Wajda aus der Wallachey, und / Georgen Basta, welches dises lauffende 1601. Iar den 3. / ag des Monats Augustü, an der Siebenbürgischen und Ungerischen / Grentze beschehen: Allda gedachter Bathori mit grossem spott / und verlust seines Vocks auffs Haupt / geschlagen worden. / Gedruckt zu Nürnberg durch Abraham Wagenmann.

Stadtbibl. Wolfenbüttel, Z 01. 19. (13). 4 f. n. ch. text, 132×105 mm. text, 2a—3b. f. 1b portretul lui Mihaiu Viteazul.

Apponyi, *o. c.*, No. 1691.

Publicat, Veress, *o. c.*, VI, No. 403.

98.

(1601). Von der Schlacht / Sigismundi Bathori mit dem / Michael Wayda auss der Wallachey und Geor- / gem Basta, welche dieses lauffende Sechzehenhundert und Erste / Iar, den dritten Tag dess Monats Augusti / an der Siebenbürgischen und Un- / gerischen Grentze beschehen: Aldo gedachter Bathori mit grossem / spot und verlust seines vocks, aufs haubt geschlagen worden. / Mit bewilligung der Obrigkheit. / Gedruckt in der Alten Stadt Prag bey Hans Schumans Erben.

Preussische Staatsbibl. Berlin, Se. 80 (3). 4 f. n. ch. text, 135×100 mm. text, f. 2a—3b.

Gravura luptei dela Goroslău, pagina de titlu.

99.

(1601). Gratiae Deo / actae ab ecclesia pro victoria exe Mi-

chaele Multano parta. / Quae incepit die S. Hedvigis, idest 15. die vero S. Adalberti, id est, 20. Octobris foelicem exitum / est sortita. Anno Do. MDC / . . . Anno Domini 1601.

Skarga (Petre).

Bibl. Academiei Române, A 4302. 12 f. n. ch. text, 155×110 mm. text, f. 2a--12a.

Publicat, P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol, 1936, p. 144—156.

Predica Iezuitului Petre Skarga despre înfrângerea lui Mihai Viteazul.

100.

(1601). La segnalata / Vittoria / che ha havuto Sua Cesarea Maestà contra Gismondo Battorio, accompagnata da / Turchi, Tartari, Transilvani, & altri / suoi amici, con il numero de / morti, e gran butini fatti. / In Roma, Apresso Domenico Giglioti. 1601. / Con licenza de'Superiori./

Országos Széchényi Könyvtár, Budapst, Apró Nyomtatványok 1601). — 4 f. n. ch. text, 115×70 mm. text, f. 2a—4b.

101.

(1601). Zeitung von der Schlacht / Sigismundi Bathori / mit dem Michael Wayda auss der Wallachey und Georgen Basta, welche dises / lauffende sechzehnhundert und erste Jahr den dritten Tag dess / Monats Augusti, an der Sibenbürgischen und Ungerischen Grentze beschehen: Allda gedachter Bathori mit grossem / spot und verlust seines Vocks auffs Haupt / geschlagen worden. / Erstlichen mit verwilligung der O- / brigkeit gedruckt zu Prag. Jetzt aber nachge-/ druckt zu Regenspurg, durch Bartholomaeum Gräf.

Preussische Staatsbibl. Berlin, Flugschriften 1601 (27). 4 f. n. ch. text, 145×102 mm. text, f. 2a—3b.

102.

(1601). Eigentliche und gewisse Zeytung von der gewaltigen Schlacht, so gehalten / von Sigismundi Bathori mit dem Michael Waida auss der Wallachey / und Georgen Basta, geschehen ahn / der Sibenbürgischen unnd Ungeri- / schen Grentzen,

allda gedachter Ba- / thori mit grossem spott unnd verlust / seines volcks biss auff haubt erschla- / gen, den 3. Augusti dis jetzt lauf- / fende MCCCCCC und / ein Jahr. / Geschrieben auss Kays. / May. Hoff. / Zu Cölln, / Bey Peter von Brachel, in der Schmierstrassen.

Universitätsbibl. Münster, Lib, rara G. 1575. — 4 f. n. ch. text, 125×72 mm. text, f. 2a—4a.

103.

(1601). Gute Newe Zeitung /Wie Michael Weida / der Fürst in Siebenbürgen, den Für- / sten Sigismundo Bathori geschlagen, das Feld / erhalten, und in die Zehen Tausent Mann erleget, / hundert und Sechs und Sechzig Fahnen, Ge- / schütz, heimliche Brieffe, und gantze / Artolorey bekommen / Erstlich gedruckt zu Dressden, bey Mathes Stöckel den Junger, 1601.

Preussische Staatsbibl. Berlin, Flugschriften 1601 (37). — 4 f. n. ch. text, 155×98 mm. text, f. 2a—4a.

104.

(1601). Zwo warhafftige Newe Zeitung / Die Erste Wie / die Tartharen dem grossen / Fürsten auss der Mosgaw, mit / grosser Macht in die 100 und 30000 starck / in seine Landschafften eingefallen, welche / mit Rauben, Morden und Brennen schröcklich unmenschlichen Schaden gethon / geschehen den 8. Julij / Anno 1601. / Im Thon, wie man den König Lassla singt. / Die ander Zeitung. / Von dem Michel Weywoda, Für- / sten in der Walachey, welcher durch zwen seiner eigenen Räth umb zwo Thonnen / Goldt, dem Türcken verkaufft, wie aber / durch seinen Lackeyen dasselbige offenbar/worden, unnd die zwen Verräther gericht / worden, darauf der Fürst vor Nicopolis / den Türcken 6000. Mann erlegt / geschehen den 29. Julij, in / diesem 1601. Jar. / Erstlich getruckt zu Prag, bey Joh. Kolb.

Preussische Staatsbibl. Berlin, Ye 5461. — 4 f. n. ch. text, 130×70 mm. text, f. 2a—4a.

105.

(1601). Zwo warhafftige Zeitung / Die Erste / Von der Schlacht / Sigismundi Bathori / mit dem Michael Wayda auss der Wallachey und Georgen Basta /, welche dieses lauffende

sechzehenhundert und / erste Jar, den dritten Tag des Monats Augusti /, an der Siebenbürgischen und Ungerischen Grentze geschehen: Aldo / gedachter Bathori mit grossem spot und verlust / seines Vocks auffs Heubt geschlagen worden. /

Die Ander / Wie und welcher Gestalt / Michel Weyda auss der / Wallachey in seinem Zelt von einem Hauptman er- / stochen und von dem andern enthauptet /, und was für / Brief in seinem Läger gefunden, soche sind vor / jedermenniglich gelesen worden, in / diesem 1601 Jahr / Auss dem Feldtläger vor Clausenburgk / den 20 Augusti. / Mit Bewilligung der Obrigkeit. / Gedruckt in der alten Stadt Prag, durch Nicolaum / Strauss, wonhafftig in der Karpengassen.

Preussische Staatsbibl. Berlin. 4 f. n. ch. text, 155×105 mm. text, f. 1b—4b.

Partea a doua a fost publicată de A. Veress, *o. c.*, No. 406, după Ms. 949, p. 11—12 al Bibliotecii Acad. Române.

PARTEA a IV-a

TEXT:

(Relatările privitoare la istoria lui Mihai Viteazul)

I.

[AUGUST 1594]

Ştiri dintr'un calendar despre adeziunea lui
Mihai Viteazul la liga sfântă.

S. Dilbaum, *Quadripartita historia anni 1594* ... Augsburg, 1595, f. 30a. (cf. Bibliografia, No. 12).

In under Bairen zu Landshut
man eine Landtag halten thut
der sich im Austgmon hat geendt
der Sibenbürger sich bekendt
zu Kaiserlicher Maiestat
dergleichen sich erkäret hat
der Weyda auss der Wallachey
die sich jetzt wider setzen frey
dem Türggen und mit gantzer macht
zu stewren jhme feindt bedacht.

II.

[DECEMVRIE 1594]

Ştiri dintr'un calendar despre campania de iarnă.

Incursiunile în sudul Dunării. Prada bogată. Infrângerea Tătarilor.

S. Dilbaum, *Quadripartita historia anni 1594* ... Augsburg, 1595, f. 30a. (cf. Bibliografia, No. 12).

Bestettigt ist auch worden dis
wie das der Sibenbürger gwis
mit Moldaw und der Wallachey
Verpflichtet und verbunden sey

mit dem bedingen und versprechen
dem Türggen samptlich abzubrechen.
Wie dann der Sibenbürger bald
In Bulgarey fiel mit gewalt
Erschluge darinn die Türggen all
kriegt gross gut auff dasselbig mal,
Von Getraid, Honig, was zur speiss
auch sonst thet daugen mancher weiss.
Bey vilen auch verlautten will
er hab bekommen ja so vil
an Silber Gold und andrem Gut
als er dem Türggen hat Tribut
zu vor in fünffzig Jaren geben,
der Weyda thete auch darneben
tartarisch volck darniderlegen
so jhm begegnet under wegen
bey tausent und fünffhundert Mann
die Ratzen straiffen auch hinan
bis auf Andrinopel zu
da sie auch machten viel unruh.

III.

[22 FEVRUARIE 1595]

Aviz despre evenimentele din Muntenia și Moldova.

Luptad ela Șerpătești. Asediul Cetății Albe. Era speranță că se va putea înainta, cu ajutorul armat promis de Sigismund, până la Constantinopol.

J. Franc, *Historicae relationis continuatio,* (Herbst-Fastenmess 1595), 1595, p. 139—140[1]. (cf. Bibliografia, No. 15).

Der Weyda Ianicula[2]), des Ianiculae Begiams vertriebenen Walachischen Weyda Sohn hatte bey der Porten angehalten der Türckische Sultan solte jm neben den Tartaren eine anzahl Türcken untergeben, so wolte er bey der grossen, da die Wasser

---

[1]) Ca izvor a servit pentru partea întâia o „Fuggerzeitung" publicata în Hurmuzaki, *o. c.*, III/1, p. 221; retipărit de S. Dilbaum, *Bericht und kurtze Erzehlung,* München, Adam Berg, p. 12.

[2]) Iancu Bogdan.

überfrohren, die Wallachey damit uberfallen den Michael Weyda daraus vertreiben und dasselbige Landt der Porten wider dienstbar und gehorsam machen. Als jhme nun sein begeren bewilliget und Hebrin Hassan Bassa[3]) sampt 10000 wolgerüsten Türcken zu Ross und zu Fuss zugeordnet worden und er schon in allem anzug war mahnte Weyda Aaeon sein Volck gleichfalls auff, zu welchem auch 16000 Cassagen gestossen. Fiel hiemit zu Scherpeter[4]) in der Walachey, ein meil von der Thonaw, den 5. tag Hornungs dem Feinde mit freudigem muth ins Lager, schlugen jhn in die Flucht, erlegt jhren bey 8000 und bekam eine stattliche Beut in der Feinde Läger. Hiebey feirete auch Michael Weyda nicht, sondern belägerte Nester Weissenburg[5]), eroberte, plünderte und verbrennete die Vorstatt und ist vorhabens und der guten hoffnung unnd zuversicht auch die Stadt selber in wenig tagen zu bekommen.

Solches alles liessen beyde Weyda Aaron aus der Moldaw und Michael aus der Walachey schrifftlich an den Fürsten in Siebenbürgen gelangen mit vermeldung, das sie die zeit her dem Feinde schon allbereit der Thonaw stram Pass und allen Vortheil fast bis auff Griechisch Weissenburg[6]) genommen und abgestricket hetten, verhofften auch da sein Volck (so den 19. tag hornungs anziehen solte) zu jhnen stossen würde mit der hülff Gottes nicht allein Griechschen Weissenburg und die umbliegenned Türckischen Gräntzheuser in kurtzem zu erobern, sondern auch bis an Constantinopel hinan zu streiffen, da sie denn die Zeitung und verströstung hetten, dass die armen gehuldigten Christen hin und wider in Bulgarey, so bald der Siebenburgische, Walachische und Moldawische zug fortgehehen wurde zu jhnen fallen und den Türcken selber bekriegen helffen wolten.

IV.

[FEVRUARIE 1595]

Aviz despre luptele Moldovenilor cu Tătarii.

Infrângerile Tătarilor. Oastea moldo-munteană asediază cetăţile dunărene, omorând mulţi Turci şi Tătari.

[3]) Ibrahim Aussan Paşa.

[4]) Şerpăteşti.

[5]) Cetatea Albă.

[6]) Belgrad.

J. Franc, *Historicae relationis continuatio,* (Herbstmess-Fastenmess, 1595) ... 1595, p. 137-139. (cf. Bibiografia, No. 15).

In diesem Hornung hat man gewisse Zeitung bekommen, dass die Moldawer unnd Walachen mit hulff des Fürsten in Siebenbürgen eine grosse anzahl Tartarn und Turcken erlegt haben. Denn als der Tartar Haan auss befehl des Türckischen Sultans inn nechst verschienem Jenner mit aller seiner macht sich unterstanden die Moldaw und Walachey zu überfallen, zu plündern und wider unter das Turckische Joch zu bringen ist solches dem Moldawischen Weyda Aaron genant kunt gethan worden. Derhalben er sein Volck in der eyl auffgemahnet jhnen neben jhrem ordenlichen Monatsoldt die freye Beut erlaubt und zugesagt. Daher jederman zugelauffen und willig gewesen auff die Tartaren anzugreiffen. Wie sich denn auch der Wallachische Weyda Michael zur Gegenwehr wider die Tartaren gerüstet sein Volck dem Weyda Aaron zum besten mit Weib und Kindt auff die Grentzen geführet unnd jmmer allgemach wider zurück weichen lassen unter dem Anschein, als wenn sie sich vor den Tartaren fürchten und die flucht gaben müsten, damit er den Feind mit diesem list desto besser ins Landt locken und darnach auch leichtlicher hinterziehen und umbringen möchte. Als nun die Tartaren mit Fewer und Schwerd begunten auff die Moldawer anzugreiffen zog der Weyda Aaron mit aller macht von hinten her auff si zu, setzte dapffer unter sie und erlegt sie in dreyen unterschiedlichen Schlachten auff das Haupt schlug sie in die flucht unnd gar auss dem Lande unnd jagte jhnen eine gute Beute ab so sie mit sich auss Hungern gebracht hatten, sonderlich 1500 Pferde und etliche Wägen mit Musskaten geladen sampt ihrem Hauptfahnen und erledigte bey 1000 gefangene Christen. Und blieben auff die 12000 Tartaren todt und wurden sehr viel verwundet und darunter auch des Tartar Haans Sohn sehr gefährlich beschädiget.

Dieser Victori setzte gemeldeter Aaron weiter nach name Bendar[1]), Schinit[2]), Thigna[3]), Mechni[4]) und Abzisita[5]) alle ge-

---

1) Cetatea Albă.

2) Ismail.

3) Tighina.

4) Măcin.

5) Oblucița.

wesene Türckische feste Häuser an der Thonaw zu seinem vortheil ein und besetzet sie mit seinem Kriegsvolck. Desgleichen eroberte er auch das gantze reiche Landt Bobraga, welches sich von der Thonaw an bis an das Gebirg Noah gegen das schwartzen Meer in 26 meil wegs weit und breit erstrecket sampt vielen stattlichen Fahnen darauff das Creutz gestanden. Zu jhm schlugen sich bald alle Einwohner dess Lands wurffen alle türckische Fahnen ab, verbrennten sie und ergaben sich an die Moldawer.

V.

BRAŞOV, 6 APRILIE 1595.

Aviz despre prădăciunile făcute dincolo de Nistru.

S. Dilbaum, *Bericht und kurtze Erzehlung...* 1596, f. 12b—13a. (cf. Bibliografia, No. 41).

Man hat auch von 6. Aprilis aus Cranstatt[1]) in Siebenbürgen diese Zeitung gehabt, dass inn 3000 des Siebenbürgischen Kriegsvolck uber das Eys in die Tartarey gezogen unnd uber hundert Dörffer weit und breit verbrandt, die Tartaren so sie angetroffen all nider gehawet uber die 16000 stuck Viehs und in 4000 erledigter Christen mit gebracht, daher die Pferd so wolfaill gewest, dass eins umb 8. 10. und 20. Hungerisch Taler verkaufft worden, wie dann ein Burger zu Cranstatt 52 Ochsen, 45 Kue und 44 järige Kelber umb 100 Thaler erkaufft hat.

VI.

[VIENA, 14 APRILIE 1595]

O ambasadă turcească la Mihai Viteazul.

Doi ciauşi sosesc la Bucureşti. Sunt măcelăriţi cu suita lor.
Grausame, warhaffte und unerhörte Zeitung... 1595. (cf. Bibliografia, No. 32).

Aus Wien den vierzehenten April. Der türckische Kayser

---

1) Braşov.

hat zwehn Chiausen zum Fürsten der Walachia abgefertigt, welche der Walachische Weyda gar freundtlich empfangen und angenommen. Als er nun mit denselben sich heimlich zu besprechen in ein Zimmer gegangen, seyn gedachte zwehn Chiausen gesebelt, auch hundert und viertzig Irer Diener zu stück hawen lassen.

VII.

[CAŞOVIA, 30 APRILIE 1595]

Aviz despre incursiunile în Peninsula Balcanică.

Prădăciunile haiducilor. Sofia a fost cuprinsă. Pradă bogată. Cucerirea Cetăţii Albe.

Grausame, warhaffte und unerhörte Zeitung . . . 1595. (cf. Bibliografia, No. 32).

Aus Casschau vom dreissigsten Aprilis. Haben Wir gewisses schreiben und eigentliche kundschafft, dass zwey Tausendt Heyduggen, sampt ettlichen Ratzen in die Sophia . . . eingefallen, dieselbe unvorsehens geplundert. Demnach sie sich aber, derselben orten zu erhalten viel zu schwach befunden, sein sie mit grossem raub an güttern unnd viel gefangnen wider zurück angelangt, welche auff jeden Säbel, so sie alda erobert, in die 300 Ducaten gereicht seyn.

So haben auch die Walachen und Moltawer eine starcke Vestung Nester Weiwar[1] . . . eingenommen.

VIII.

[MAIU 1595]

Aviz rimat despre campania de iarnă şi primăvară.

Relatarea înfrângerilor suferite de Turci. Amănunte despre cucerirea cetăţilor.

Zwo warhafftige Zeitung, die Erst wie die Fürsten in Siebenbürgen . . . 1595. (cf. Bibliografia, No. 34).

[1] Cetatea Albă.

Lob Gott du werde Christenheit,
unnd dancke Gott zu aller Zeit,
das er uns hat erhöret
und hat gar bald,
des Türcken gewalt
jetzund einmal zerstöret.
Zwen Fürsten hat der Herr gesandt
zu hülff dem gantzen Teutschen land
die thun sich Ritterlich brauchen,
bey Tag und Nacht
mit guter wacht
ziehen im dapfer under die Augen.
Sie haben der Türken ein grosse macht
newlicher zeit da umbgebracht,
wol in den Sibenbürgen
durch die Kriegsleut gut
aus freyem mut
theten sie alles erwürgen.

Jetzund muss ich auch zeigen an
wie es in kutzer zeit thet gahn
mit dem Türcken und Christen
das 95 Jahr
mit einer grossen schar
thet sich der Türck gewaltig rüsten.
Unnd thet jetz under auss senden bald
dreye Waschen mit einem Volck
in die Christenheit zu tringen
und sollen alsbald
Jung und auch Alt
Jämerlich thun umbbringen.
Wie es in aber ergangen ist
so höret jetz zu diser frist
den Ersten May für ware
da ham zu hand
der Wascha aus Griechen Land
hat bey jhm ein grosse schare.
Mit hundert Tausent gerüster Mann
schröcklichs Kriegsvolck zu sehen an
als lauter Tatern unnd Moren,
die da zu hand
durch alle Land
versuchte Kriegsleut waren.

Damit auff die Christen zogen zu
die selbigen an zu greiffen nun
in Sibenbürgen er kame
dem Sibenbürger zu gleich
in seim gantzen reich
wirt solches kundt gethone.
Da rüst er sich mit aller macht,
dem Walachen ward solches angesagt
den Moldawern auch des gleichen
da Rüsten sie sich also bald
theten nicht lang aussbleiben.
Und machten ein Schlachtordnung bhend
darbey der Fürst mant auff eylendt
der Bauren ein grossen Hauffen
der waren zu mal
wol an der zahl
wol in die 63 Tausent.
Auch kamen zusammen zu der Zeit
in hundert Tausent Mann bereit
theten in das Läger fallen
mit jhrer macht,
bey eytler Nacht
da hört man Schiessen und Knallen.
Der lermen wehrt 6 gantzer stund,
keiner den andern sehen kund
sie kundten auch nicht wissen
welcher wer freund
oder Feind
da geschah gross Blutvergiessen.
Doch haben die Christen da mit Macht
die Türcken aus dem Feld gejagt
grosse Beut habens bekommen,
12 stuck Geschütz
auch habends jm jetz
2 hundert Kamel genommen.
Mit diser Beuth zogens für bass
kamen bey Galempto[1]) die Feste Stat

[1]) Inainte de cucerirea Ismailului au fost cucerite: Cetatea de Floci, Hâroşva şi Silistra. Ar putea să corespundă numele stâlcite de Galempto, Zoll şi Themegt la Cetatea de Floci, Hârşova şi Silistra.

die habens auch bekommen
Zoll und Themegt
der Vestung zwo
habens auch eingenommen.
Darnach zogens für die Statt Simley[1])
belegerten sie an allen eck
liessen sich nichts verdriessen
bey Tag und nacht
mit guter wacht
thetens die Stadt beschiessen.
Und da dise Statt erobert war
zogen sie auch für Kileck[2]) dar
die selbe auch beschossen
die knecht mit gewalt
brauchten sich bald
waren zum stürmen unverdrossen.
Den 26 Mayen ich sag
die Statt erobert vor mittag
die Türcken all nider gehawen
was sich stellt zur Wehr
must halten her
nit verschont mann kinder und Frawen.
Achtzehen Flecken zu der fart
gehören zu diser Statt
6 Hundert Christen warn darinn gefangen
die habens mit gewalt
erledigt bald
nach jhrem grossen verlangen.
Ihren Zug nach Burgau[3]) genommen
hofften dieselben auch zubekommen
haben auch hinnach getrungen
dass sie beylauflich ungefehr
in 3 tagen gen Constantinopel kummen.
Auch uber 30 Tausent Türcken mit macht,
sind in einem Monat umbgebracht
darzu auch 7 Vestung
habens mit gwalt
eingenommen bald

---

1) Ismail.
2) Chilia.
3) Bulgaria.

der Christenheit zum besten.
Man schätzt in einer Summen gemein
6 Taussent Christen umbkommen sein
da muss man sehen dermassen
das gott allzeit
sein Christenheit
nit gar hilfflos will lassen.

IX.

CAŞOVIA, 8 IUNIE 1595.

Aviz despre campania din primăvara anului 1595.

Svonuri confuze ce circulau la Caşovia.
Verborgene Schreiben aus Ofen und Constantinopel... 1595. (cf. Bibliografie, No. 25).

Aus Caschau vom 8 Junij Anno 95. Vor acht Tagen ungefeherlich ist ein gemeine Sage ausgegangen, welche von tag zu tag und durch ansehenlicher Leut schreiben so wol auch aus Siebenbürgen und andern Orten mehr confirmirt wie dann gestern einer aus Zebritz ein glaubwürdiger und berühmter mann, der jüngst verschienen Sambstag von Soncy kommen, solches von einem fürnemen Türcken, der dieses von seinen Freunden (so ansehenliche Ritterleute in geheim und vertrawter weise schrifflichen uberkommen) erfahren auch allhie die Kammer für gewiss zugeschrieben das ein solche unerhörte Niderlage beyde des Türcken unnd dann auch den Siebenbürgischen, Walachischen und Moldawischen Kriegsleuten geschehen, das des Türckischen Keysers grösste Niederlage 50 mechtige und ansehenliche Bassan umbkommen mit erhaltug des Felds und Kriegsmunition und ausprechlicher Beute so sie mit jhnen geführet dargegen der unsern auch nicht wenig umkommen sind ob dem nun also wie ich gewiss verhoffe bericht ich den Herren hernach..

X.

[IUNIE 1595]

Aviz despre înfrângerea Turcilor la Rusciuc.

Tentativa lui Ferhad Paşa de a trece Dunărea la Rusciuc

Atacul neaşteptat al oştenilor creştini. Pierderile mari ale Turcilor.

Ungerische Sibenbürgische Kriegshändel... 1596, p. 181[1]). (cf. Bibliografia, No. 49).

Entzwischen aber versamblete Hassan Bassa, ein Fräveler Tyrann (der sich gegen dem Türckischen Keyser beym Kopff verpfendet, das er alles das jenige was der Fürst auss Siebenbürgen in der Wallachey und andern orten bishero eingenemen in kürtze widerumb under seinen Gewalt bringen und gantz Siebenbürgen erobern wölle) bey Nicopoli ein grosses Volck in meinung darmit uber die Thonaw zusetzen unnd die Wallachey zu uberfallen. Darumb dann der auss Siebenbürgen sich nicht weniger gegen jhme rüstete unnd seinen gantzen Adel im Land auffgemahnet. Wie dann bald darauff der Ferrat Cicala Oglij unnd gedachter Hassan Bassa mit 150000 starck zusammen gestossen, dess Fürsten auss Siebenbürgen Volck aber dem Feind zwischen Nicopoli unnd Barum allda gemelter Feind uber die Thonaw setzen wöllen unnd schon ein Schiffbrucken gemacht fürkommen dasselbige Türckische Heer bey Tagszeit uberfalle und angegriffen und ein solch hart treffen mit jhm gethan, dass der Türcken bey neuntzig tausent daunder 15 Bassan und der Christen bey 8000 so meisten theils Wallachen unnd bloss Volck gewesen auff dem Platz geblieben, der Ferrat Bassa aber in der Flucht darvon kommen, vom Hassan Bassa aber hat man nicht gewiss wissen mögen ob er auch auff dem Platz geblieben oder gleichfalls entrunnen. War jedoch die meiste vermutung dass er Todt geblieben seye.

Bey diesem Sieg haben die Christen ein unsägliche Beuth an allerley Kriegsmunition, als Pferde, Wägen, Geschütz, Säblen, Gezelt und ander Rüstung darunter viel so sie vor einem Jar den Christen in Ungern abgenommen bekommen. Durch welche Niderlag ein solche grosse Forcht in die Türcken, so an den Siebenbürgischen Grentzen wohnen kommen, dass viel der fürnembsten mit jhrem besten vermögen auf Constantinopel zu geflohen.

---

1) Retipărit după Jacob Franc, *Historicae Relationis continuatio* (Herbstmess—Fastenmess 1595), Ursel, Nicolaus Heinnich, 1595.

XI.

[IUNIE 1595].

Aviz despre înfrângerea Turcilor la Rusciuc.

Incercarea lui Ferhad Paşa de a trece Dunărea la Rusciuc. Atacul lui Mihai Viteazul. Incursiunile acestuia până la Nicopole.

Fünferlei warhafftige Newe Zeyttung... 1595. (cf. Bibliografia, No. 33).

Der Ferrad Bassa hat jnen sollen entgegen kommen mit seinem Volck wölcher auch ein Brucken uber die Donaw hat schlagen lassen. Weil aber die unsern bey zeit solches erfarn seindt sie jnen bevor kommen und nach gethaner Schlacht als sie im zurück ziehen gewest ist das Kriegsvolck auss der grossen Wallachey auch zu den unsrigen gestossen sein also samplich dem Farrad Bassa entgegen gezogen welchen sie auff der Brucke gleich als er mit seinem Volck hinüber gewölt angetroffen, angriffen und die Flucht geschlagen. Auch die Brücken eingenommen, hernach seinem Läger zugezogen dasselbe auch uberkommen. Bey dem es auch noch blieben, sondern ein Statt nahe darbey Nicopolis genant geplündert und in grundt auss gebrent, also mit einer guten Beut zurück uber die Brucken kommen, welche sie hernach zerhawen und verbrennet haben.

XII.

[PRAGA, 31 AUGUST 1595].

Aviz despre lupta dela Călugăreni.

Caracterul înverşunat al bătăliei dela Călugăreni. Peripeţiile prin care a trecut Sinan Paşa.

Jüngst beschehene Zeitung auss Obern Ungern... 1595. (cf. Bibliografia, No. 28).

Wir bringen gewisse Zeittung, das die Moldawer, Wallacher und Siebenbürger demnach der Sinan Bascha vor 8 tagen, mit einem grossen Volck uber bemelde Länder gefallen auch beraith ein Pruken uber das Wasser pauen, und sein Volck hinüber gelassen, denen die unsern entgegen gezogen mit jhnen von Morgens fru an biss auff den Abend gechlagen, dermassen das man beederseits zu zweymaln rasten miessen, das dritte mal

aber ist so ein ernstlich treffen geschehen, in welchem Gottlob die Unsern die Oberhand unnd das weldt behalten, also das sein gantze macht geschlagen und was durch das Schwerdt nicht umbracht, soll im Wasser ersoffen und umbkommen sein, in welchen man gesehen, das man den Sinam Bascha uber die Prucken getragen, weiln aber dieselbig gleich eingangen, kann man nicht ayenlich wissen, ob er hinüber kommen oder im Wasser gebliben ist; dann weiln die Abgesandten eylents forth geschickt werden, und die rechte particularitet nicht erwarten können, ist man deren in kurtzen hernach gewertig.

XII a.

AUGUST 1595.

Aviz despre lupta dela Călugăreni.

Numărul exagerat al combatanților. Soarta lui Sinan Pașa. Intervenția lui Alber Király.

Ultimi avisi della Vittoria havuta dal Transilvano ... 1595. (cf. Bibliografia, No. 5).

Hieri gionsero doi gentilhuomini mandati dal Transilvano al Sereniss. Massimiliano, che portano aviso certo, che li Transilvani, Moldavi, & Valaccchi havevano fatto giornata con Sinam Bassà, il qual era passato il Danubio sopra un ponte da lui fabricato, con la piu parte del suo numeroso essercito: & che la battaglia era durata tutto un giorno, di modo che gli esserciti per stanchezza convennero riposar dui volte; al fine attaccata la zuffa valorosamente, con l'aiuto di Dio li nostri hebbero vittoria, in maniera tale, che l'essercito nimico restò disfatto, & quelli, che non furono tagliati à pezzii si sommersero nell'acque. Fu visto portare Sinam per il ponte che era per cadere, come cadè, non si sà se sia restato ò nell'acqua morto, ò se sia passato prima, che cadese il ponte, gl'altri particolari in breve s'intenderanno.

Per lettere di Corriero straordinario di Vienna, hanno inteso Illustriss. Legato, l'ambasciator Cesareo, e molt'altri, le quali confermano, per gratia di Dio, la rotta dell'essercito Turchesco, dove s'intende il particolare, che Sinam Bassá trovandosi col suo essercito di qua dal Danubio, in numero di 100 milla combattendi, deliberò di passarlo, e gire ad affrontar i Moldavi, Valacchi, e Transilvani, che in numero di 60 milla erano di là

dal Danubio, de'quali è Generale Kiral Albirth: onde gittato Sinam il ponte, e cominciato à far passar li suoi, ciò visto dal detto General del Transilvano, diede ordine, che si lasciassero passare fino à certo numero, i quali assaliti poi, dopò lunghissima battaglia, cominciarono li Turchi ad havere la peggiore, il che visto da Sinam, che se ne stava di quà dal fiume, volse soccorerli in persona, onde nel passare il ponte, co'l restante della sua gente, sopragiongendo quei Turchi, che fuggiavano l'impeto de gl'aversari, si caricò tanto il ponte, che non potendo sostenere cosi grave peso, si ruppe, e si anegorno quanti vi erano sopra, & esso Sinam, con tutti li principali del suo essercito: E quei restati di là dal fiume, non potendo piu fuggire, furono tagliati tutti à pezzi, tenendosi per certo, che passano 40. milla. La qual vittoria si conferma tanto più, quanto, che l'istessa mattina l'illustriss. Legato fece cantar messa in S. Francesco per render gratie à Dio di cosi segnalata vittoria.

XIII.

[AUGUST 1595].

Aviz despre lupta dela Călugăreni.

Ar fi luptat la Călugăreni 120.000 de Turci, din cari 30.000 ar fi fost uciși.

Zeitung auss Ungern und Siebenbürgen . . . 1595. (cf. Bibliografia, No. 27).

Nachdem sich nun der Türck abermahl understanden, einen newen Weyda in die Walachey zu setzen, mit eim grausamen Volck wider den Siebenbürger unnd den Wallachischen Fürsten auss Constantinopel, die Obersten Vezier, drey Bassa, einer mit achtzig tausendt, der ander mit Viertzig tausendt man, auffs hefftiges die zu verfolgen, welches gemelter Fürst, mit Zuthunng des Walachischen Fürsten, entgegen gezogen, die Türcken angegriffen und einen blütigen streit gegeben, darinn in die dreyssig tausendt Türcken geblieben und ffünffzehn Wascha erschlagen und gefangen, und etliche Fahnen bekommen, etliche Türcken und geschütz, welche vor etlichen zeiten den Christen abgenommen, herrliche beuten in diesem streidt bekommen und erobert.

XIV.

[AUGUST 1595].

Aviz rimat despre lupta dela Călugăreni.

Numărul exagerat al combatanţilor şi al celor căzuţi. Cucerirea steagului sfânt.

Zwo warhafftige newe Zeittung die Erste aus Venedig. . 1596. (cf. Bibliografia, No. 54).

Zu feld sind sie gezogen
die acht Waschen alle reich
hundert und zweintzig fanen fliegen
unter welchen war auch gleich
die heilige geweihte Fahn zu hand
die ihn jhm ihr Keiser mit gabe wider die gantze Christenheit.
Die Botschaft ist bald kommen
dem Sibenbürger dar:
das der feind wer vorhanden
mit achzig tausent Mann
welche mit gewalt eindringen thun
die Walachen und Muldawer bezwingen mit Rhum.
Der Sibenbürgische Fürst merkt eben
deutsche Knechte und Reuter gut
Walachen, Moldawer darneben
Gott halt sie in seiner hut
die haben zusammen gestossen halt
wol funfftzig Tausent eben zogen dem Feind entgegen hart.
Die Deutschen theten füren
zwölff Stücke gross und klein
der Feind thet das nicht spüren
sie zogen dapffer sein
das geschütz brandt man loss in der gestalt
drey Wascha und acht Tausent Türcken, erschoss man jhn gar bald.
Die Schlacht thet sich anfangen
des Morgens fruh vor tag
darinn sind todt geblieben
achzehen Tausent Christen mit klag

und fünffzig Tausendt Turcken
zween Wascha hat man gefangen das feld
erhielt die Christenheit.
Die heilige geweihte Fane
des Turckischen Mahomet
Die Christen bekommen haben
noch funfftzig an der stedt
sibentzig Chamel beladen schwer
und dreissig maul Esel darneben
nam jhn das Christliche Heer.
Also hat uberwunden
mit Ritterlichen muth
acht Waschen in der Summen
der Siebenbürger gut
das Turkische Heer mit aller Macht,
hat der Siebenbürger allda zu nichte gemacht.

XV.

[TOKAY, 6 Septemvrie 1595].

Aviz despre lupta dela Călugăreni.

Mihai Viteazul atacă prin surprindere lagărul turcesc. Luptă înverşunată. Accidentul lui Sinan Paşa. Pierderile mari ale Turcilor.

Gute Newew Zeitung aus Siebenbürgen . . . 1595. (cf. Bibliografia, No. 30).

Nach dem der Sinan Bassa mit andern zweyen Bassen und einem grossen Volck auff Siebenbürgen und Moldaw gezogen in meinung dieselben Lender zu uberfallen und wieder in der Tücken gehorsam zu bringen. Wie er dann auch allbereit eine Brücke uber das Wasser gebawt und sein Volck zum theil hinüber gebracht. Als haben die Siebenbürger, Moldawer und Walachen, welche in die Zwantzig Tausent starck und jhr Läger zwo Meilweges vom Feindt gehabt zusammen gestossen jhnen den Pass und Durchzugk zuvorn mit höchster jhrer macht gesperrt auff der Feinde Läger zugezogen. Und als sie jhrer vortel ersehen, unversehens uberfallen eine grosse Schlacht mit jhnen gehalten das auff beiden seiten viel darnieder gehawen

worden auch bis an der Türcken Läger und Gezälten mit jhnen starck gescharmützelt und ob wol die unsern vom Feinde zum dritten mahl zu rücke getriehen, haben sie doch durch hülffe des Allmechtigen und durch frische entzsatzung der unsern jhnen starcken widerstand gethan. Also das auch die Schlacht ein gantzen Tag gewehret, seine gantze Macht hart geschlagen und letzlich die unserigen durch Gottes gnedigen beystand das Feld erhalten.

Und ist der Sinan Bassa im gedreng von der Brücken herab gestossen worden, welchen die Türcken neben Andern zweyen Bassen also Todt und Kotig heraus gezogen und in jhr Läger getragen. So seind auch der Mähamet Bassa und andere fürnehme Bassen und Beegen gewisslich viel Todt blieben. Und die Unserigen in solchen Treffen etliche Stück Geschütz, auch die grüne Hauptfahne bekommen und eröbert haben sollen.

Nach beschehenem Treffen haben die unsern jhr Läger neben des Feindes geschlagen und Jhesus geruffen. Die Türcken aber jhrem brauch nach Hala Hala geschriehen. In der Nacht sein die unsern wieder auffgebrochen und sich neben einem Wasser die Aga genannt gelägert und alsbald jhrem Fürsten umb mehr hülffe zugescrieben. Wie dann hoch gedachter Fürst allbereit im Anzug der hoffnunge wieder gute Zeitungen zu vernehmen.

XVI.

VIENA, 16 SEPTEMVRIE 1595.

Aviz despre diferitele svonuri care circulau la Viena.

La Viena se presupunea moartea lui Sinan Paşa. Intenţia lui Sigismund Bathory de a înainta până la Constantinopol. Intrigile la Constantinopol.

Ultimi avisi della Vittoria havuta dal Transilvano ... 1595. (cf. Bibliografia, No. 5).

Die Vienna alli 16. di Settembre s'intende la confirmatione della rotta grandissima data alli Turchi dalli Transilvani, nel modo scritto nella quale si verifica la morte di Sinam, sendo hora li nostri del tutto padroni della campagna: correndo voce, che'l Transilvano vogli di longo andare alla volta di Andrinopoli, & di Constantinopoli, con tutto'l suo essercito, percioche li Turchi sono in confusione, e tutti spaventiti.

Che Ferat Bassà, nimico di Sinam, finalmente è andato in Constantinopoli, assicurato dalle Sultane, non essendo stato vero, che sieno venuti à bataglia insieme. Che l'Agà de' Gianizzeri havendo fatto un banchetto, à spese di esso Ferat, al gran Signore, & alle Sultane, su'l mezo del mangiare, allhora, che pareva piu allegro il gran Signore, una delle Sultane li chiese in dono la testa di detto Ferat, alla quale fu concessa: onde egli dopoi hebbe gratia di parlar col gran Signore & difendee la sua causa, essendo stato benignamente ascoltato, & adesso e piu in gratia, che mai fosse: il qual giubilerà per la morte de Sinam.

XVII.

SEPTEMVRIE 1595.

Ştiri despre lupta dela Călugăreni.

Desfăşurarea luptei dela Călugăreni. Amănunte despre steagul verde. Sigismund Báthory înştiinţează pe Papă despre victoria câştigată.

J. Frey, Calendarii historicii continuatio ... (Herbstmesse 1595 — Fastenmesse 1596), 1596, p. 7—9, (cf. Bibliografia, No. 45).

Entzwischen hielt sich der Sinan Bassa mit einer ansehnlichen Menge seines Volcks an der Thonaw gegen der Moldaw uber und erwartet daselbsten der Tartarn hülff so allbereit in die 70 oder 80 tausent starck im Anzung waren, machte ein Brucken uber die Thonaw und zohehsampt zweyen andern Bassa daruber auff die Moldaw von Walachey zu. Als die Moldawer, Wallachen und Siebenbürger (welche in 20 tausent starck unnd jhr Läger zwo Meil wegs vom Feindt gehabt) solches verkundschafft seynd sie demselben entgegezogen, jhme unversehens angegriffen und den 21. Septembrie ein mächtige Schlacht einen gantzen Tag land von Morgens frü an bis auff den Abendt mit jhme gethan, darinnen beyderseits ein grosse menge Volck umbkommen unnd ob wol die Christen vomm Feindt zum zwytenmal zurückgetrieben, so haben sie doch durch frische entsatzung sich wider gewendet und einander dermassen ermüdet, dass sie beyderseits zu zweyen underschiedlichen malen rasten müssen, darnach der Schertz wider angefangen, das dritte mal

aber haben die Siebenbürger mit solchem Ernst angegriffen, dass der Feind die Flucht genommen und der Brucken mit solcher Unordnung wider zugeilet, dass sie einander selbs im Getrang hauffenweiss uber die Brucken herunter gestossen haben, darunder viel ersoffen seyen, wie dann auch der Oberste Sinan Bassa sampt obgemelten seinen zeyen zugeordneten Bassa uber die Brucken in den Sumpff henunder gestossen unnd von den seinigen widerumb also kottig heraus gezogen und in einem Sessel uber die Brucken jhren Läger zu getragen worden.

In diesem Treffen haben die Türcken ein grünnen Fahnen verlohren, so sie sonsten stets zu Mecka gehalten unnd allein in grösten nöthen mit grosser Solennitet ins Feldläger geführet, wie jhn dann der Sinan Bassa verschienen Jahrs auch für Raab holen und des Nachts in einem besondern Gezelt mit vielen Liechtern, Lampen und Fackeln ehren und bewachen lassen auch 8 Tag hernach die Vestung bekommen, also dass er sein Glück demselben heiligen Fahnen (darinnen ein Regenbogen unnd des Mahomets Angesicht gemahlet) zugeschrieben, derselbige ist nun in der Siebenbürger Handt kommen und wirt „pro omine & extremo Ottomanici Imperii" von Turcken bedeutet und ist das gewiss, dass man dismal de Summa rerum gestritten, dann der Sinan Bassa von 60 in 70 tausent Mann starck gewesen auch drey newe Weyda so an der Porten zu Constantinopoli einer uber Siebenbürgen, der ander uber die Moldaw unnd der dritte uber die Wallachia investiert gewesen under sich gehabt, aber Gott hat die Christenheit in possession erhalten und die Türckische manicipia mit jhrem Anhang gestürtzet.

Nach beschehenem Treffen haben die Siebenbürgische jhr Läger nechst neben des Feinds geschlagen in der Nacht aber widerumb auffgebrochen unnd sich neben ein Wasser die Agar[1]) genant gelägert und alsbald jhrem Fürsten umb mehr Volck zu hülff zugeschrieben, der dann allbereyt auch angezogen unnd ist das Ländlein Rascia so noch nicht allerdings vom Türckischen Joch befreyet gewesen auch vollends dem Siebenbürger zugefallen. Und dann so seynd die 1200 Schlesische Pferd den 4 Septembris aus ober Ungarn hinweg dem Siebenbürger zu hülff zugezogen.

Diese Victoria hae hochgemelter Fürst in Siebenbürgen dem Bapst durch schreiben nach lengs erzehlet und darneben verheissen, obgemeltes Türckische Hauptpanier, so er in erst an-

---

1) Argeş.

geregter Schlacht erobert, jhre Bäpst. Hey. zuzuschicken, ob welcher Zeitung sich der Bapst höchlich erfrewet und hergegen widerumb allen müglichen Beystand mit Volck und Gelt zu leisten versprochen.

XVIII.

GIURGIU, 1 NOEMVRIE 1595.

Petru Pellérdi către Francisc Nádasdy[1]).

Relatarea evenimentelor dela 6 August 1595 până la 30 Octomvrie 1595. Nunta lui Sigismund Báthory şi revista armatei. Asediul Târgoviştei. Fuga şi urmărirea lui Sinan Paşa descrisă de trei Unguri pribegi. Cucerirea Giurgiului. Numărul exagerat al victimelor turceşti.

P. Pellérdi, *Bathori Zsigmondnak Erdély orzágh feiedelmének gyözhetetlen nyereségéröl . . . 1596.* (cf. Bibliografia, No. 51).

Generosissimis Ac Magnificis Dominis, Dominis Georgio & Christophoro Banffy de Also Lyndva & c. Dominis, Dominis mihi semper summa observantia colendissimis.

Gnerosissimi ac magnifici Domini, Mecaenates mei gratiosissimi, Cum praerita 21 die Ianuarij huius currentis anni, apud Magnificantias Vestras in Also Lyndva essem, Magnificentiae Vestrae inter caetera, quod de moderno contra Christiani nominis hostem bello, scripto vel relatu fide dignorum hominum habuerunt, maxime vere historiam illam, qua videlicet ratione Illustrissimus ac fortissimus heros, ille Transylvaniae Princeps, Coys Zinan Bassae fugais atque oppressis, aliquot eius Munitiones & Arces invadens occuparit, mihi communicarum. Quam brevem & veram Historiam, integre ac eo ordine ordine, quo ab aliis Ungarico idiomare concepta est, sub Magnificentiarum Vestrarum clarissimo nomine, verbotenus typis subiectam, publicavi, ut omnes eam lecturi, de hac Victoria & Turcicarum Munitionum occupatione certiores facti, aliis tutius testimonium perhibere possent. Quapropter Mag. V. obnixe oro, ne in malam partem accipiant quod hunc tenuem et exiguum tractatulum sub

---

1) Scrisoarea a fost publicată în *Dolgozatok a pannonhalmi Szent Benedek rend főapátsági főiskolájának* (cf. Bibl. 51); d. I. Crăciun a dat o traducere în limba română (Bibl. 51). Pentru marele interes al acestei scrisori o republicăm.

Mag. V. exigio nomine in lucem dederim. Nam pro hoc & alii, beneficiis a V. M. cumulate hactenus in me collatis, V. Mag. immortales gratias ago, & durante mea vita, omnibus meis servitiis referre studebo, Me, Mag. Vestris, ut Patronis meis servitiis referre studebo, Me Mag. Vestris, ut Patronis meis gratiossimis humilime commendamus. Datis Vivarini 24. Februarii Anno virginei partus 1596.

Generosas Vestras Magnificentias demissa voluntate colens.

Iohannes Manlius.

Nagsagodnak aianlom eltig valo zolgaltomat, mint nekem io akaro kegyelmes Uramnak. Az Ur Istentül kivanok Nagysagodnak ez vilagban hozzu eletet, minden szolgaiban kedve s kivansaga szerint valo io szerenchet megh adatni nagy io egessegben Azzoniomal ö Nagysagaval es N. szerelmes gyermekkivel együt. Ertven Urunknak ö fölsegenek kegyelmes akarattiat hogy ti Nagysagtokhoz mint io akaro Attya Fiaihoz, visitandi ez salutandi gratia levelevel eggyüt vala mely iambor zolgaiat bochattya nem akaram enis hattra hadni, hogy te N. mostani allapatunk felöl valami Bizonyost ne irnek, ez levelem altal ne salutalliam holot ritkan adatik effele bizonyos occasio, kitül te N. irhatnek. Az Ur Istennek az ö szent neve dichertessek chak hamar az mi Kegyelmes Urunk menyegzetinek utanna ezek ö fölsegenek ertesere, hogy imar Zyman Bassa kivansaga serint az mely erössegeket epiteni akart volna, ugymint Tergavistyat es Bukerestet azokot [h]ellyesseggel mind veghez vitte volt, kiket Porral Golyobissal öreg feizekel, szantalan vas asokal kapakal chakaniokal ugy meg rakot, hogy kikeletre Erdelt akarta volt meg keresni. De az Ur Isten az mi Kegyelmes Urunknak is szivet orszagbeli iambor hiveivel fel inditvan ennek az kegyetlen Zynan Bassa hada ellen, ki legalab szaz Negyven ezer emberrel volt hadaval mingyart kesedelem nelkül ö fölsege menyegzete utan mindenne el irata, se erös parancholattal megh hagja, hogy mihelt ö fölsege halliak hogy megh Indult minden ember feye iozaga veztese alat iöiön ö felsege utan, az Zekelsegnek is az ö regi szabachagokat ö fölsege meg kialtata hogy meg aggya, chak feinkenth fel tamagianak, es migh ö fölsege oda erkezik fekethe Halomban[1]) az Taborban, tahat ük szallyanak oda es az fekethe halom chak

[1]) Codlea.

Brassonal[1]) vagyon, es ugyan Brassohoz tartozo mezö varos is, de szep egy hellyen vagyon, az Barsasagba[2]), Tergovisto ahoz ahan Zynan volt taborban csak neg mely föld [négy mérföld]. Urunk ö fölsege mennyegszeie [volt] die Augusti öreg Aszszonyunkat Karol Herczegnek[3]) [Bochatott] kit ö fölsege Aszszoniunknak az Anniat 17 die August, ö fölsege kezerte Eniedig[4]), de Asszonyunk zinten Tasnadig az Erdely Hatarig 27 Aug. indunt ki Urunk ez fölsege mingyaran hadaval Giula Feyer[5]) varbul, ez szallottunk taborban Zassebesnel[6]) ö fölsege varasa chak egy mely föld Feyer varhoz, ot keztunk harmad napig, oztan onneit elöb elöb Istennek segechegeböl, mint hogy mezzin ötis gyültek az fö fö nepek, lassan lassan ballagtunk, ugy hogy fekethe halomban az Zekelek hagyot helyere szinten tertia die Septembris iutottunk. Az szekelseg imar az elöt egy nehani nappal kezzen az vart bennünk, kiket ö fölsege Kornis Gaspar Urammal es töb fö nepekel Bochkay Istvan Uram ielenletevel is ö maga megh Mustrala, leönek az kik ot valanak szekeliek az Taborban tizen negy ezeren es het zazan, ez az Mustra leon 4 Septem. Urunk ö fölsege mingyarrt az Zabadsagrol valo levelet nekiek ugyan ot az Taborban fekete halomnal meg irata es meg ada nekiek, azt halvan es latvan a Szekelyek hogy levelek imar meg vagyon ö magok egy nehaniat magok közzül ki valaztanak, es haza Bochatanak, hogy valaki közzülök nem iöne utannak, azokat mindenöt akazzak ezt ertven azok is az kik othon marattanak volt közzülök, fusteinkent csak tizenket eztendös ifiu volt is mind iutönt iött, elavyta hogy az zekelsseg chak hamar többen Giule huzenket ezernel, kik közzül Puskas volt niolcz ezer, az töbi mind Dardasok es vizza szegezet kazasok, kik mind addig mig az szükseg kivanta az magok kölchegen zolgaltanak, es Bizon hogy iolis ember kettenek. Varadtul is Bochkay Uram hozott volt 800 lovast iott mind Kopiast, Gialogot tizenket szazat mind Puskasokat, Istvan Vajda alias Rezman[7]) az kimmost Maldvay Vaida ö fölsege utan az is erközek chuda zep gialogokal hozon harom szazzal lovassal het zazal huzonket öreg Taraczkal, Len-

[1]) Braşov.
[2]) Ţara Bârsei.
[3]) Arhiducele Carol.
[4]) Aiud.
[5]) Alba Iulia.
[6]) Sebeşul Alba.
[7]) Ştefan Răsvan.

gyelorszagbol is egy iambor Urfy kinek neve Vaner Janos[1]) szep szerrel haromzaz Kozakokal kiknek egy eg[y] hozzu es egy eg[y] mordali Puskaiok mindeniknek kezya es nyla, ahoz szep Dardaya hata megöt azon szep lobogochkaya. Az Nemet fegyveres is el erkezek tizenhatszazan, ezek is bizon io szerrel, az Szebeni Varas[2]) Ezer fekete Drabonchot [h]att eztendöröl eztendöre continuo, ezek mind Puskasok, azok is elerkeznek. Az Brassayak ezer kek Drabontia is erkezek. Mert ö kis [ök is] continue annit tartnak. Meggyes[3]), Segesvar[4]) ezek is ezer zöld köntesö Drabontot tartnak azok is mind Puskasok, azok is el erkezenek, Bezterche Varas azok is ezer vörös gialognak fizetnek continue mind Puskasok azok is el iövenek, Urunknak is ö fölsegenek udvaraban az elöt öth zaz kek fizetet Drabontia volt mindenkoron az regi zokas szerent, de most ö fölsege immar Ezerre töltötte szinten azokat is, ezek is velünk voltanak, Zassebes es Zazvaros[5]), Zerdahel[6]), Zek, nagy sink[7]) zek, ezek is öt szaz Puskast attanak föld nepet az magok kölchegen, ezenkivül minden varmegyeböl minden Nemes ember szemelie szeren, udvara nepe ö felsegenek ket ezer loval szep szerrel, Bochkay Uram harom szaz loval, Cancellarius Uram ket szaz loval, Chaky Istvan Uram szaz loval, Giulafi Uram ket szaz loval. Az mire ö fölsegetül fizetesek vagyon. Mert Urunk is szaz zaz lora fizet nekiek mint Török Istvannak is, Senyey Miklosnak is, Bes Giorginak is, Huzar Peter Uramnak is, es sokaknak, az az hogy ket ezer lovagnak es ezer gyalognak fizetnek az ö fölsege tarhazabol, ezek mind el erekezenek, az havaseli Vaida is kezen yart bennünket. Mihali Vaida az ö nepevel algyuinal szep Taraczkival szep neppel, sok io olahokkal, kik leghalab voltanak Mihali Vaidaval is niolcz ezer lovag es Gialog in summa azt merik mondani mind Huzar Peter levai nagy Ferencz, es mind azok az kik Magyaroszagbol iöttenek be Erdeliben, hogy soha eletekben Kereztyen hadat magyart se Kopist se lovast se Gialogot ennel többet sem szebbet nem lattnak mert leghalabb volt, az kilencz lovas seregben huz ezeer Kopias, az Gyalog akar mely

1) Ioan Weiher.
2) Sibiu.
3) Mediaş.
4) Sighişoara.
5) Orăştie.
6) Scaunul Mercurei.
7) Şincul Mare.

kevesen is voltak harmincz ket ezeren, algiu öreg negy volt velünk kit Urunk ö fölsege feyer Varrol ki vitetet Taraczk ötvenharom. [Seregbonto sok szakallas, sok ezekhez szaz negyven niolcz rakot szeker volt, Port, Golyobist, asot, kapat, köteleket vittenek. Tarcz Varanall[1]) az boraszohoz tartozo mikor fekete halombol oztan meg indultung azon kellett altal mennunk ot igen szoros hely vagyon ahon chac egy szeker mehetett oth szamlaltak meg az menny eles Tar szeker velung volt harom ezer het szaz tizen niolcz volt egy szeker, fein volt az kin legyalab egy avagy ket Puska es harom avagy negy ember nem leth volna, mert kinek hat lo kinek harminczhat ökör is vonta zekeret, chak nekem is harom öreg tar zekerem es huszonniolcz zolgam volt ugy iteltek közönsegessen, hogy chak az zekerek mellett is volt tizen negy ezer ember igen könnien igy immar edgyot leven ő fölsege hadaval Istennek segetsegevel ugy indula el fekete halombol, es onneid nagy lassan ugy mendegeltünk, hogy Tergovistiatol ahun Zinan Bassa volt Taborban azon inneid chak egy avagy ket kis merföldön szallank Taborban decima quinta Octob. ezt Zinan Bassa meg ertven, hogy Urunk ö fölsege imar ollyan kezel szallott hozzaia es felesed, magaval eis vagyon azon Eiell fel kelt es minden hadaval menten ment az varban Tergovistiaban hagyot tizenket szaz embert. Illyen biztatassal hogy ötet az tsazazar hivattya es el kely sietni Bokoresten kesik egy nihan nap es ha az szükseg kivannya hogy üket vala[menn]eit ellenseg meg zallanaia tahat Bokorestol meg segeti tiz ezerrel emberrel de ni [nchen] mastan sen-kitöl semmi felelmünk. Sok fö Janicharokat egy Bassat es egybeket hagyot velek benne, az Basanak neve Tarapuluz ali Bassa az beknek neve Al[lin]niai Balibek[2]). Mi Urunkkal regvell föl kelven indolan kelt az haddal azonban chak hozak az [hirt] hogy Zinannak chak a hele maradot mi mentest mentünk es Tizenhatodik napian Octob. yutottunk Tergovistia vara ala, ki oly szep helyen vagyon, hogy annal immar szep nem lehet egy feltöl az nagy szep zölö hegy fekzik tovab harom egez mer földnel egy vegben, az felot sok szep tolgy Erdö, ala szep folioviz, Domboriza[3]) vize, pizntrangall es sok egyeb szep halal benne, mas felöl az nagy szep sik mezo kit az ember szemevel nem foghat, az varasa nagy allat volt sok szep köhazak, Kalastronok benne, azt mind fölgyoitotta es elegette

1) Bran.

2) Bali Beg.

3) Dâmboviţa.

az mely nap oda iottottunk. Azon elszaka virratig mind lovunk hatan ultunk, mas nap Taborban szallottunk azon estve sanchokat kezde Urunk az var alat asatny kasokot tölteni harmad napra oztan ugymint 18 nap. Octob. bizonyaba lötetni kezde Urunk mindennt ö maga ielen leven az sanczban forgodot, retenetesul kin mind az egez had chudalkozot, mely nagy batorsaggal ö fölsege mindeneket biztatot azt latvan ug[y] teczik meg az tüz viz is mind chak semminek techik vala az embereknek az ö fölsege gyönörüseges vigaztalasit batorito zavait halvan az loves egyarant meg nem szunt, mind kivül es mind belöl: De mint hogy palanknak az faia rettenetes temerdek niersfa volt az sovenie is niers az tapaztya is kivül hogy meg nem zaradhatot volt ioll meg belöl peniglen volt ölny töltese az is niers volt koroskorol magassaga az palanknak bizony volt ket kopiani, harom foglalasa volt közeben lovessel semmit neki nem arthatnak vala hanem oztan, az nagy sokasag az rettenetes lovesnek fusti allat az tapaztot sok helen le löttek az sovent porral azzufaval föl gyuttottak, laytoriakon neki az ostromnak tüzet azu fat, sok ezer kötessel vittek föl, az falokra az nagy fustol, az Törökök az sok loves miat nem lathattanak ki sölt valahun chak egy lova helek volt is azokat az mieink mindgyarott elvettek tolok, es igy reaiok gyoitak oztan hogy nem alhattak az tüzet ki utottak belöle es mind levagak öket, Isten az varat ugyan azon nap estvere mint egy kilencz ora kor ada kezeben, kit Zinan Bassa, Minden ereivel hat eges hetig chinalt azt Isten nekunk hat ora ig mind kezünkben ada, az basat az Bekel eggyeut elevene hozak urunknak, az ki benne volt az többit mind le vagak, mindennek zabad njereseget kialtattot urunk, zantalan kenczet, aranyat talaltanak benne, chak egy Zekelnek is iutot hat ezer aranya egy sakba, senki teul ö el nem merte venny sok io lo sok ezeust marha, zantalan sok por golyobis algyu kettei nagy az golyobissa 50 funtot nyom, öreg tarczk fön az tölteseken 44. Isten illyen nagy kegyelmesseget mutata itt is eu fölsegehez ezt imar Isten meg advan egy nehan napot kesek ö fölsege, kereztyen legh föllyeb 40 ha vezer alatta, Isten ugy meg otalmazza nepet azok is chak zegen gyalogok, Onneit indult meg ö fölsege hadaval utanna Zinannak hogy ha Tergovistianal meg nem varta, Bukeresetre is utanna megyen, tor mind addig az meddig Isten modot mutat ö fölsegenek benne, 23 die Octob. indultunk le Tergovistiarol, es mentunk az nap ket mely földet Bukerest fele, azonban imar chak kezel valank az Taborhoz, az hol azon etczakan meg kell vot zallanunk, azonban chak harom Pribek ifhu legenyeket hozanak

urunk eleyben, kik magyar fiak voltanak eggyk Kanisay fi Janos neve, masik Kallay fi Simon neve, az harmadik toth apony fi Nitra var megyeböl valo, kiket urunk mikor kerdet volna, hol volna Zinan Bassa, mandanak, Bukerestben vala, de megerthe hogy fölseged Tergovistiat olyan hertelen meg vette, Bukeresten sem mert meg varni, hanet menten ment oly nagy futtva es sietve, hogy valameny algyui taraczki vele voltak, azokat mind othatta, zantalan elest mind az varban es mind az varosban ölyk vagyak egy mast ahol zoros utra avagy hidra iutnak, zantalan terhelt örzuereket teveket hattanak el az panyriakot chak felben vogdaltak el es ugy futnak, hanem ha Girgyonal[1]) varna megh bennetek, de egyebut nem, az Dunann it ugy mond el szakadot volt az hid, talam azert is siet, hogy azt megh chinaltassa, ezt halvan Urunk Istennek halat ada rula hadaval egyut, hogy illyen vilag biro feiedelemnek ereie es fö vezere futot el elötte, mingyart odabochata egy fö zolgaiat Farkas Giorgiet Senniey Miklos Uramal mint egy szaz loval, hogy igazan lassak ha ugy vagyon az dolog, az mint az harom ifiu Pribekek bezellik kik onneit meg terven mind rend szerent ugy Bezellettek meg Urunknak az dolgot hogy talaltak, valamint szinten az ifiak bezellettek ugy vegezek oztan, hogy imar oda Bukerestre nem zikseg menny, hanem arra valo gondviselest Bizza ö fölsege Mihaly Vaydara bochasson Boerokat bele es ö fölsege hadaval menten menyen Zinannk utanna atalo Girgyo fele, annak is engede Urunk ö felsege, es Istennek akarattyabol utanna indula, helyen mentunk penig, hogy sehol orzag utan nem mentunk, chak mint hogy chendesben iarhattunk hogy minket ne venne ezeben Zinan hogy utanna megyunk, mert az Ur Isten oly kegyelmesen chelekedet velünk, hogy chak egy sem eset kezeben az mi Taborunkbol senkitöl semmi Bizonyos nielvet nem erthetett felölünk, szinten huzon Niolczadik napjan Octobernek hogy imar reguel indulni akarank az Tabor helröl ahol egy mezèben voltunk, chak hozanak egy Törököt Urunk eleiben, ez monda hogy Zinan Bassa meeg tegnap altal költözöt az Dunan hadanak az Derekaval, mert meg vittek neki olahok bizonyal, hogy az Erdeli Kiraly hetfön avagy kedden de oda erkezik, ez volt penteken az ö altal költözese oda altal penig mint egy Niolcz ezer Törökkel az szantalan Olah rabokal sok rakodot szekerekel hagyott volt az Hidra nem merte addig az terhes szekereket altal költöztetny mig nem az lovas sereg menyé[n] eleb altal, az varban sem rendelt volt

[1]) Giurgiu.

meg senkit hogy kit hoggyon es menyi szamut benne, gondolta azt hogy keddig meg el vegezheti mind azokat, chak eleb Takarethassa nepet altal, mi peniglen ezt meg ertven mingyarast indoltunk, es ugy mentünk egy vegben hogy az nap szinten delutan negy orakorban iutottunk Giorgio ala zombaton, es nem kedden senki az lovas Uraim közzül lova hatarul nem zalloth, hanem mind fen ültünk, de az gyalogokatt Urunk mingyart az var ala igazeta raita az sok Drabontcz sok rakot szekereken, sok Törököken Isten az rabokat mind el szabadita azon oraban többet negy avagy öt ezernel, rakot szekeret többet hatt ezernel nierenek, az Török egy mas hatan futot, ment az Duna higyan az varhoz szarazon sehol nem mehetni, hanem mind az Duna follya körül egy felöl fele az varnak az Török Dunaban fekzik, mas felöl egy Duna szakadekia follya chak fel sem ranthattak az szakadek Dunan valo hidnak az emelchuiet, hanem az mieink hatokon mentenek be raita, az Elsö hidat is mingyarast el vettek tölök, onneit az Duna higyara az Hayos hidra, azt is el szakastottak tülök, anyi szantalan Török volt es vezer az zakadek Dunaban az elsö hidrol, hogy az Duna meg allot foliasatol, ugy anira, hogy az sok Török lonak es megholt testeknek fölötte altal mehetett ember az szakadek Dunan az varhoz, töb vezet az Dunaban es fegyver miat öt ezer Töröknek o szantalan töb harom ezernel, az varban chak a ki be szaladhatot, az maradot bekevel, azon etzaka az varban megh chak elest [s]em hordhattak volt be, oly hertele[n] körül vevenk, mi addig mind iten echaka mas nap tiz oraig mind fen ultünk lovunk hatan hanem oztan mas nap estve ugy mint huzon kilenczedik Octob. sanchot ket helyen asanak az var elöt az mely algiukot Tergovisti alat hagot volt az töb algiukal egyöt azokat is neki igazetak estve, löni kezdek, ugy meg Török virratig az nagy temordek kö falt, hogy omlany kezde estve fele oztan ugy mint 30. Octob. neki ustromal, elsöben semmi nem kele benne, masod ustromon oztan bizony erös ustrom llön Isten azt is nekünk ada, volt niolcz szaz Török benne, töb egynel el nem zalada bennek, az is az Dunaban ugrot ala, es altal uza Zinan fele, ninch oly ven kathona enni lelek közzül Magyar se egyeb nemzet, ki kichin helyen ollyan hertelen soha ennel izonyub vezedelmet lobol es er miatt latot volna, Zinan Bassa chak reank nezet az Dunanak az masik partiarul de sem az varbelieknek nem haznalhatott, sem az mieinknek nem arthatott, mert negy hitvan taraczkianal töb nem volt vele, minden taraczky Pora Goliobissa ide altal maradot volt itt is Giorgioban ket öreg algyut, harmincz niolcz Taraczkot nyertunk, sok Port Goliobist, azaz

hogy Girgyoban Bukoresten es Tergovistiaban taraczkot es algyut niertunk szaz tizet, az kereztyenekben vezet it Girgio alat az Ustromon hetve kettö, fö emberegy sem, hanem chak gialog, az Istennek illyen nagy kegyelmessege volt velünk Zinan megiede, hogy az varat ata meg vettek, azt tutta hogy az hidon altal ö rea is rea megyunc neki az hidnac, vagatta erüssen, hogy hamareb el mehessen ala az vizen az hidat mink is el vagtuk volt inneit, mert ha el nem vagtuk volna, megh segethette volna az varath az Ur Isten az mi hiv kegyelmes feiedelmunket el[s]ö hadban valo indulattiaban igy meg alda, hogy ellensege nagy kar vallasa szegyennel ment ki orszagabol, ö fölsege penig meg tert nepevel u[i] gan nagy Istendicherete, kel io egessegekben Gazdag niereseggel hazaiban, bizoni Nagysaggotok iol gondolkogiek, s szerenches feiedelemrul el ne felettkezzek, mert ha N. akaria zolgalha [te] en utan az kereztyensegnek, de egideul es kis Erdely orszabbul Moldvat, Havasalföldet Magiarorszagot el nem giözi chak az maga kölchegevel es Erdelt is oltlmazni, ez egy före bizoni hogy mindenhez kez, szinten mint egy köz legeni mert nem volt ot sancz egyik var alatt is az kiben ielen nem volt neha ugy talaltak löni az sanczban a varbol hogy chak az suegeklet ment el, es halatta hogy valaki le Bukkant az löves elöt, megh igen meg Pirongatta ez vilagon minden chodallya Batorsagot es enny mughatatlansag utan mint biria ö fölsege magat, ki enny utban soha fegiuerbo[l] tiz egez hettul fogvan közel le nem vetközöt hanem ha mikor feyer ruhat vet rea. Az Dunaig igy lön dolgunk Zinanal, akaro hogy Nag. erche ha az sok irassal Nag. bantom es faraztom arra bochanatott kerek, ide hiven azt hogy Nag. ezel kedvet talalom az vegre chelekettem, rutt irasomröl is kevetem N. Mert bizoni sietve irtam es nem is szinten egy vegben, mert gyakorta fel költöttek heliembul, az mi nem ö hivatalban ö fölsege utan sok iambornak kel valazt adnom es sok dologhoz kel latnom mint hogy zolga vagyok, oztan ugyan nem is vagyok sinten szep iro, tudom N. meg nem itel belöle, nekem N. mint io akaro zolgainak mig elek bizvast paranchollion, valamint elegh lezek bizoni tizta szivel zolgalok, az en kegyelmes Aszszoniomnak N. ennel igazban sem nilvabban senkitül ez nem informaltatik, bizvast meg hihet N. mert mindenut ot voltam, seot urunk is elolvasta, aggya az Ur isten, hogy N. tellyes eleteben az my kegyelmes feiedelmünk felöl halhasson illyen kedves io szerenches hireket. Az Ur Isten N. eltesse sokaig nagy io egessegben. Költ ez level Girgio vara alatt Prima Novemb. Anno 1595.

Nagod. io akaro zolgaiya
Migh el

Pellerdi peter

XIX.

[5 NOEMVRIE 1595].

Ştiri din Constantinopol.

Sinan Paşa a vrut să aprovizioneze din Ţara Românească cetăţile turceşt din ~~din~~ Ungaria. Infrângerile turceşti dela Târgovişte şi Giurgiu au împiedecat acest proiect.

Narratio oder gründliche Erzehlung... 1596. (cf. Bibliografia, No. 50).

Nachdem der Visier Bassa vernommen die grosse Niderlag und abschlagung der Proviant von S. Andrea bey Alt Ofen hat er alle seine macht von Volck und Proviant widerumb bey Torgovista zusammen bringen lassen, verhoffent abermals Raab für den winter zu speisen, wie dieses nun dem Siebenbürgischen Fürsten wirdt verkundschafft rüst er sich mit aller macht dahin, welches dem Visier Bassa daldt kundt gethan, er aber den Fürsten nicht erwarten wollen, sondern dem Hassan Bassa mit dem abgefallenen Weiwoda Michel Torofski[1]) sampt 4000 Türcken in gemeite Vestung liegen lassen, der Visier Bassa ist aber mit seinens lager ungefehr 2 stund ehe der Siebenbürger ankommen weg gewesen, hat aber den mehren theil seiner Gezelt, Wagen und Geschütz in dem Schloss stehen lassen. Als nun die Siebenbürger mit hellem hauffen für gemelte Vestung kommen haben sich die Türcken hefftig zur gegen wehr gestellt. Der Fürst aber hat nicht feyren lassen, sondern also auff jhnen gedrungen, das sie es den 8. October nachmittag umb 1 Uhr eingenommen, die gantze besatzung der 4000 Türcken niedergehawen und dieweil Ir F. G. den Hassan Bassa mit eigner Hand gefangen, hat er jn sampt etlichen andern vornehmer Türcken leben lassen. Der gemelte Weiwoda Michel Torofski, welcher vor der Zeit in der Wallachey Obrister gewesen ist, umb abfallung und verleugnung christliches namens umbgebracht worden. Es seint auch die andern Türcken alle so sich im türckischen lager nach des Sinan Bassa abbruch verseumet, so wol auch die andern, so auf streiff und futterung ausgezogen seindt wiederumb in der Nacht nach ihrem Alten lager kommen, aber wie unser Volck dieselbigen

---

1) Mihnea Turcitul.

hören von weiten ankommen, halten sie sich still bis die streif fende Türcken herbey kamen, seind die Christen heracs gefallen und den mehrer theil unversehender weiss niedergehawen und abermals also alle Munition und Proviandt damit sie zum andern mal vermeinten Raab zu speisen Gott lob abgeschlagen worden, dardurch der Sinan Bassa so forchtsam worden, dass er an alle Türcken geschrieben, so in vesten orten lagen, abziehen sollten.

XX.

[NOEMVRIE 1595]

Aviz despre asediul Târgoviştei şi bătălia dela Giurgiu.

Partikulař o Stiastném dobyti Pevnosti Tergewystu . . . 1595. (cf. Bibliografia, No. 22).

Beho milost Kniizetcy Zygmund Sedmihradsky, kdyz pod Pewnost recenan Tergewyst w Zemi Walasske, nedaleko od Rzeky Launice leziicy, Ssest nácteho dne Mesyce Rziigna, to gest, na den swateho Hawla s Lidem swyw pritahnanti racil, toho byw aumnyslu, aby se tu mohl s Synan Bassetem setkati. Ale Synan Basse na priichod geho neocekawaw, hned ranniim Gittem odtud pryc odtahl. Hasan pak Basse netco malo delegi tu poseckaw, chtege sylu Sedmihradskeho Kniizete spatriti, y on brzy odtud cestu pred sebe *wzal, a za Synan Bassetem* pospiichal, w Pewnosti te Tergewystu, kterauz tak Basstami, Zemii a Drijwiin zarumowanymi, tez y Prijkopyhlubokymi dobre opatril, Basse z Karmanye, a Beka z Zeme Albanské s Patnácti Sty Turkuw, a s ctyridceti ssestmi kusy Strelby zanechaw: na kterezto Osmnáctého dne tehoz Mesyce Rzygna, to gest na den swateho Lukasse hned rannijm Gitrem náss Lid Krestiansky na ne pripadli, wetssy dijl gijch y Pewnosti té pobili, Basse to a Beka ziwy, ale welmi zranenij, spolu s ginymi prednegssymi Turky gali, a do Belehradu Sedmihradskeho priwedli. Nekterij pak z Turkuw tech zagatych, Kone pri sobe newsse w Nocy se pryc ckradli, a Dwadcateho dne do Bukaresstu pridgewsse, Synan Basseti o ztracenij Pewnosti Tergewystu oznamili. Czehoz se on nemalo vlekw, a hned rychle Pewnost tu Bukaresst opustiw, k Dunagi se wssym swym Lidem pospijchal, kdezto (tak hrube pospijchage) nekolik *kusuow* welké Strelby, Prachu, a ginych potreb walecnych, kterez byl sobe tak pred Pewnosti tau pri-

prawil, s mnozstwijm Welblauduw a ginych wecyk tomu zanechal; A prwe nezli k Dunagi pritahl, troge Lezenij porad sobe zarazyl na posledi potom pred Pewnosti recenau Gorgicy v Dunage se poloziw. G. M. Knijzetcy dwadcatého gesste dne Tergewistu, za prijcinau Proffantuw kterijzto z Zeme Sedmihradské poslánij byti meli, se zdrzew, na druhy den hned welmi ráno sewssym swym Lidem k Bukaresstu táhl. Ale kdyz mu mnozy odtawád gdaucy Sprawu dáwali, ze Synan Basse y odtud dalegi odtihl, a Most ktery byl pres Rzeku Argys do ludo Wody shoditi kázal, hned vprjmo G. M. Knjzetcy k Pewnosti Gorgjcy cestu pred sebe wzal: kteruz to Pewnost on Synan Basse ssestmi Sty Muzuw osadiw, pet Tisyc ginych gesste Wogakuw pred Pewnosti pro obhagowani Mostu na ty strane mjmo giny Walaskey zagaty Lid, mimo dobytek, Welblaudy, a gine wecy, ktere tak spessne s sebau za Dunag pre prawiti nemohl, zanechal: A sám pres Dunag se pustiw, na druhy strane pri Dunagi s lidem swym ssyroce se polozil. Nassy pak nemohauce spessne pro welmi zle wrchowite cesty a pro gine potreby Walacne gjti, teprwa na Den Swateho Ssymona a Judy k Pewnosti te Gorgicy okolo poledno pritahli: A yak gen spessne pritahli, tak hned (nic na to nedbajc, ze na ne hrube z Pewnosti strjleti) na tech pet Tisyc Turkuw, kterij meli mostu hágiti, uderili, tak ze tu Turkuw netco pres Most na druhau stranu Dunage prebehlo, netco se gijch ztopilo, netco gijch pomordowano, a ssest tisycuw zagatych Kresttianskych Muzuw, a mnoho zena Detij wyswobozeno bylo. Wnocy potom nekterij z Turkuw v sameho Mostu se polozili, aby tim spissegei tem w Pewnosti na pomoc prichazeti mohli. Ale nassy opet poznowa na ne vderiwsse, dobrau chyijli se spolu potykali, tak ze potom naposledy Turcy daleko pres Most zase naspátek vstaupiti museli: A y tu hned gijm nassy Mostu na ctyridcet sahu pryc odsekali. A mezy tim také welkau Strelbu pod Pewnost pritahli. Tehdaz nassych od Strelby z Pewnosti dwe Ste zahynulo: Turkuw pak yak ztopenych tak y zbitych okolo ctyr Tisycuw se nalezlo. Po tomto potykám hned zacato bylo strijleni k Pewnosti: Ale ze nebylo wijcegj Strelby pred rukama, nez toliko ctyry Kusy na Tridceti Liberni Kauly, a k tomu ti kterij z nich strijleti meli, nebywsse hrube w tom zbehli. Geho milost Knijzetcy Sylwia Pijkolomina s Lidem swym Wlaskym powolal, a gemu Strelbu sprawowati poruciw, on brzy seznal, yakyby nedostatek pri Strelbe te byl: A hned bez messkáni Strelbu k Pewnosti paussrew, ze toliko za tri hodiny gesste dne bylo, memnoho tu spusobiti mohli. W nocy potom z gedné strany na Pew-

nost tu nassy uderili, aby toliko Most menssy Turkum pod Pewnosti odniti, a Strelbu blijzegij k Pewnosti pritahnauti mohli, coz wsse sstriastne wyrijdili, tez y welkyho Mostu hrubey kus pryc odtiali, tak ze potom Turcy nemohli wijcegij Pewnosti retowati.

Na druhy den o Polednách nassy sobe nemaly plac sprawili, aby k Sturmu hnati mohli. Procez Wlassy kterij w Ssanych byli hned k Sturmu, a za nuni Uhrij bezeli: kterymzto Turcy statecne srtijlenijm, Kamenij a Ohne doluw hazenijm, se branili. Nassy pak na to nic nedbawsse, gednostegne predce k ssturmu hnali, a yak gen netco Zdi opanowali, hned z nich Praporec wystrcili, Turky ktere tu pri ney prwnegssy warte dostali, wssecki pobili. Gmj pak w Pewnosti Turcy se wespolek retowawsse, az do posednijho se branili: A nekterij chtewsse pri hrdlech zachowanti byti, kterychzto okolo gednoho Sta bylo, do Dunage z Pewnosti wystkakali. Ale Uhry wssudy okolo Pewnosti Lezenij swe mewsse, y ty postrijleli, tak ze wetssy dijl se gich ztopilo. Kdyz nassy Pewnosti ty dobeywali, Synan Basse ne gednom Ostrowe we prostred Dunage ctyry kusy Strelby mew, nassym krerij pod Pewnosti lezeli, nemalau sskodu odtud cinil. Ale hned yak Pewnost dobyta byla, Uhrij na ten Ostrow Strelbu swan obratili, tak ze odtud Synan Basse odtáhnauti musel. Pry dobywáni z Wlachuw zadny nezahynul, ale mnoho gich zraneno, a od hazenij Kamenij obrazeno bylo. Uhruw od strijlenij Synan Bassete Cztyridceti na plàcy zuostalo, tez y mnoho zranenych a obrazenych bylo. Galege gedna v Mostu bywssy, kterauzto potom Turcy pro nassych sylnau Strelbu dolegi pustiti museli, w Dunagi se potopila, na kterezto okolo trech aneb ctyr Sta Turkuw bylo. Kdyyb se pak byl Lid nass w Tergewysstu tak dlauho a na ceste nezarzowal, Synan Basse bylby gesste z teto strany Dunage postijzen, apri neymenssym, polowicy Lidu sweho bylby tu stratil. W Pondelj po swatym Ssymone Judy, nassy Most pry teto strane wssecken pryc shodili a zborili: Turcy pak na druhy strane pro lepssy sebe opatrenij, tyz Most wssecken zapalili.

Gista se sprawa dáá, ze na ten Most samy pres Ssestkrát Sto Tisyc od Turkuw nalozeno bylo, Nebo wssecken dwognásobny byl, tak ze Patnácte Muzuw pres neg wedle sebe gijti mohlo.

Galegy gednau nassy tu take s nekolika Kusy Srelby dostali, kterazto pred Rokem pri Ostrowe v Rabu ztracena byla.

Prybekowe nekterij prwe Krestiane bywsse, wen z Lezenij Synan Bassete k nassym wypadli, a oznamili, ze od toho casu yak se w Walaske zemi zdrzugj, giz pres Dwaceti dwa Tisyce Turkuw, pul druheno Tisyce Welblauduw, welky pocet Bawoluw,

Konuw a gineho mnoho Dobytka ztratili: Tak ze kdoby toho newidel, nesnaneby tomu uweril.

Z Tergewystu az do Bakaresstu, odkudz se Dwanacte mijl pocijta, wssudy po Cestach Tela Mrtwa lezij. Mezy temi Pewnostmi nassy take okolo pul ctwrteho Tisyce Kar Tureckychs potrebami walecnymi a Proffanty dostali, tak ze geden kazdy Zioldat dobre Koristi dostal.

Pán Buoh wssemohaucy z toho bud ze wsseho pochwálen, kteryzto sam Geho Milost Knijzetcy predewssemi Neprately geho, yak zgewnymi tak y skrytymi swau mocy Bozskau opatrowati a ochraniowati, gemu y ginym Polnijm Heytmanum, tez y Lidu Krestianskemu Wálecnijmu, Mandrosti a Opatrnosti pri wecech tech, syly, azdrawij at milostiwe proprijti racij, geho wraucym Srdcem zadeyme, Amen.

XXI.

[NOEMVRIE 1595]

Aviz despre cucerirea Târgoviştei şi bătălia dela Giurgiu.

Cucerirea Târgoviştei. Interogatorul lui Hassan Paşa. Conflictul lui Hassan Paşa cu Sinan Paşa. Diferitele faze ale asediului cetăţii Giurgiu.

Newe Sybenbürgische Victoria . . . 1595, f. 5a—11b. (cf. Bibliografia, No. 26).

Den 16. Octobris ist der Durchleuchtig Hochgeborne Fürst und Herr Sigismundus Fürst in Sybenbürgen Walachey und Moldaw bey Tergovist ankommen und entlich bey jhme beschlossen jnnerhalb zweyen tagen entweder mit dem Synan Bassa zu schlagen, oder jne im Läger, welches nur ein viertel meil wegs zu überfallen und hierauff mit etlichen der seinigen fürnenbsten vertrauten Räthen zur Beicht und Communion bereittet und solches hochster andacht vollzogen. Disen nach Mittags sein zween Christen, so bey dem Türcken gefangen gewest und erledigt ins Läger gebracht und für den Fürsten gefürt worden, welcher F. D. angezeigt, dass jnnerhalb zweyen tagen ein solcher schrecken und zagheit in die Türcken, so wol die Obersten alls gemeine Soldaten kommen, da sie doch vor wenigen tagen dem Fürsten

einfallen wollen, dass sich wol druber zu verwundern, sonderlich aber in ansehung das jhnen der Fürst unversehener weiss so nahent auff dem hals und dass die Janitscharen noch dieselbe nacht, wo sie Synan Bassa nicht mit gewalt gehallten flihen wolten. Dise beyde Christen zeigten auch ferners an, unangesehen Synam Bassa ernstlichem verbot so wern doch vil hundert Janitscharen heimlich und ohne wissen Synan Bassa ausgerissen.

Dieweilen nun dem Synan Bassa gewisslich, so woln den andern die Zagheit und schrecken von oben herab ins hertz gefallen, wurde er kurtz räthig und mit forcht geschlagen, ist mit seinem gantzen Heer unerwartet biss in 4000 oder daruber der seinigen, so er nach Proviant auff dem sträiff und Raub aussgeschickt het geflohen, hat auch noch vil aufgeschlagne Gezelt. Geschütz, Munition, Proviant und anders verlassen nur das beste mit sich genommen in die Statt, sonderlich in die Vestung Tergovist aber so auss dem Closter erbauet, Proviantirt und Munirt worden hat Synan Bassa den Hassan Bassa, Michaeln gewessnen Weyda in der Walachey[1]) und etliche Beegen sampt 4000 Türcken zu Ross und Fuss beneben aller gnugsamer zugehör zu diser Vestung Tergovist, in der besatzung gelassen, mit versprechen, er wolle jhnen folgends Tags noch etlich 1000 Mann zu hülff schicken.

Hat also vilgemelter Synan Bassa, als ein zaghaffter seyne eylende flucht auff Buccarest, ein grosse Tagreiss von Tergovist, allda zu erwarten, wie dise kriegsachen ein end mit Tergovist möchte nemen, genommen.

Unterwegen aber kombt jhne Synan die forcht und schrecken noch weiter an und lest weder Mann noch Ross mit allen den seinigen einige Fütterung thun bis er an sein vermeint ort alls Buccarest, ist kommen.

Synam Bassa hat allda eignen Churir auff Tergovist, zu Hassan Bassa abgefertigt, darin er wider sein vorig gethanes zusagen die so in der Besatzung schrifflich vermanet, das ob sie köndten das Schloss besetzen, wo mit sollen sie fürderlich fliehen und der Brucken uber die Tonaw zu, als aus sie wüsten eylen, damit sie druber möchten kommen. Disen Türcken haben die unsern auffgefangen unnd die warnung zu spat gewesen.

Zwischen dessen sein nur 500 Sybenbürgische Fussknechte die der Fürst abgefertigt und jhnen mehr Soldaten wöllen zugeben dann jr F. D. in guter kundschafft, dass etliche Türcken

[1]) Mihnea Turcitul.

bey 4000 Seelen an Mann, Websbildern und Kindern gefenglich aus der Walachey uber die Prucken und Tonaw bringen wolten, und jrtzt darmit im anzug wern denen angemelte 500 Soldaten durch sondere abweg vorkommen die Türcken alle nidergehawet und erschossen und die armen gefangene Seelen erledigt.

Ferner hat den 17. Octob. der Fürst in Sybenbürgen mit den seinigen dess flüchtigen und zaghafften Synam Bassa Läger bey der Statt Tergovist unverhindert eingenommen vil lieber aber den Synam angetroffen, darinnen doch vi und mancherley von Gezelt, Geschütz, Munition, Proviant, Vieh, Cameln, Kriegstrossen und andern bekommen und disen Tag noch Tergovist auffgefordert.

Den 18. Octob. gar frue Tagzeit da Hassan Bassa als Kriegsoberster diser Vestung Tergovist, welches dann ein fürnemer und Fürstlicher Weydawischer Sitz in der Walachia, die flucht des Synam Bassae der Christen grossen Kriegsgewalt und stärck ersehen unnd betracht, auch das die unserigen als bald dar Türckische Läger eingenommen, geplündert und sich darinn losirt, hat er die Vestung ubergeben sich und sein underhabendes Kriegsvolck zu salvirn. Aber die Janitscharen, welcher bey 2000 in diser Besatzung gewest darein mit willigen wöllen, sondern, sich zu wehren underfangen: Hierauff disen Tag noch der Fürst mehrgemelte Tergovistam in grossem ernst angriffen mit gesturmbter Hand erobert und einbekommen, alles was darinnen gewest nidergehauet. Ausserhalb Hassan Bassa, den jr. F. G. selbst gefengklich angenommen.

Darzu auch noch zween Beegen, nemblich Susym Beegen[1]) zu Tergovist und Turam Beeg[2]) zu Buccarest und etliche fürneme Türcken auss gnaden gefangen worden. Aber der Abtrunnige, verlaugnete Michael, gewessener Weyda in der Walachey, von dem zuvor mehrmals meldung beschehen ist unter den andern darnider gehaut gefunden worden.

In diesem Schloss, oder Vestung Tergovist hat der Fürst ein trefflichen vorrath an Proviant, sonderlich aber an Getraid, dann Synam Bassa alles Getraid in disem gantzen Circuit zu Tergovist als einen Schatz sammeln lassen gefunden, Munition, Parschafft, Gold und Silbergeschmeidt, sonderlich aber 42 Stück auff Rädern bekommen. Und dieweilen man nun disen gantzen tag, wie verstendig abzunemen mit disem Tergovist biss in die

---

1) Suzym Beg.

2) Turan Beg.

geschlagene Nacht zu thun und jr F. D. schier an allen orten darbey gewest und sich als ein fürsichtiger, getreuer Kriegsfürst sehr vermühet, ist nach wolbestelter wach und Besatzung, so woln im Läger als inn der Stadt und Vestung solches Kriegswesen dise Nacht in ruhe eingestellt auch ist dises Schloss ohn sonder Blutvergiessen der unserigen erhalten und gewonnen worden.

Den 19. dito hat F. D. den gefangenen Hassan Bassa für sich erfordern lassen und jhme ernstlich vermahnet, er wolle mit grundt die Warheit anzeigen, wie starck Synan Bassa dissmal in aller seiner Macht sey, was nun mehr sein fürhaben und wohin er sich wenden werd und warumb er sich mit so geringen Volck wider jhne gesetzt.

Darauff gedachter gefangener Hassan Bassa mit standhafftigem gemüth und gleich heroischen geberden in gebuhrender Reverentz geantwortet, dass dissmal bey 28000, oder 30000 Mann zu Ross und Fuss bey jhme Synam Bassa nit weren, dann er etlich 1000 Mann in die Besatzung und andere orter hin und wider versteckt und in diser eyl zu jme nit stossen kondten und wo jme der Tartarisch Cham nicht zu hülff keme, dessen er gleichwol mit etlich Tausent starck stundlich erwartende, würde Synam bloss und ubel bestehen. Er Synam wurd auch so vil jme bevust, seinen weg auff Buccarest nemen, allda kundschafft zu erwarten, wie es einen aussgang mit seinem hunderlassenen Lager und Tergovist genommen, befinde, er nun die sachen gut würde er allda verharren, wo aber mit sich mit den seinen auff die Vestung Georgio so in die Tonaw gebauet und daselbsten über die lange Prücken begeben. Dass er sie aber an diesem ort mit so geringem Volck hat finden lassen, hab des Synam Bassa jhne beredt das er sich nichts soll lassen anfechten, dann der Newe vom Pollnischen Canztler eingesetzte Weyda in die Walachey, were allbereit mit 5000 Mann jhme zum besten im Anzug, so wolt er jhme noch 10000 Mann folgenden tag zu hülff schicken, entsetzen und jhme keins wegs verlassen.

Zu deme so sey der Sybenbürger so starck nit, als man wol fürgeb und vermeine es weren auch die Tockeyer, oder Zäckler so er in Siebenbürgen auff seine seitten gebracht (die er doch verhofft jhme bald wider zu entwenden) meistes theils keine Kriegsleut ausser diser vertröstung und zusag wolt er sich mit so wenig Volck an disem ort nit haben finden lassen. Nun mehr aber sehe er und spürte, dass jhme Synam betrieglich mit unwarheit beredet: Er Hassan hat auch ferner vermeldet, so man

ihme die Prucken uber die Tonaw nicht benemen werdt, er sich gewiss daruber begeben und so leichtlich solcher gestalt nit wider in das Garn kommen. Würd aber der Fürst in Sybenburgen gemelter Prucken vor Synam Bassa zukunft verwerden so sey Synam gewiss in seinen Händen.

Fürstlicher Durchleuchtigkeit hat auch diser gefangene Hassan Bassa weiter gantz aussfürlich erzelet, wie er jhme nicht anderst köndt gedenken, dann Synam Bassa hab jne in dis unglück (welches doch des Fürsten grosses glück) mit fleiss gesetzt und solches aus disen ursachen dieweilen sein Hassan Herr Vatter Mehemet Bassa dem Synam Bassa niemals gut, sondern jhme wo es nur sein können, auss erheblichen ursachen verhinderlich gewest. Hat er Synam seinen Neid und Rachgier an Mehemet Bassa nicht wider wolgern gewolt ins werck richten, aber jetzund solches an jhme Hassan Bassan leyder vollbracht were worden.

Under andern aber letzlich hat jr F. D. diser gefangene Hassan mit höchster bescheidenheit hundert tausent Ducaten Ration zugeben anerbotten, umb gnedige Erledigung und leidenliche Gefengknuss starck angehalten. Aber jr F. D. haben jhme auff dise Puncten wenig geantwortet und wider an sein deputirt ort mit verordneter Quardia begleyden lassen.

Als nun F. D. erzelten Bericht von seinem gefangenen Hassan vernommen, hat er dises Schloss und Statt Tergovist nach notturfft besetzz und dem Synam Bassa weiter nachzufolgen ent. schlosse. Dieweilen aber durch eylende Post dem Synan Bassa der verlust der Vestung Tergovist und was gestalt solches verloffen, zu Buccarest angezeigt worden, ist er dessen nit wenig erschrocken, sonder die Vestung, welche mit aller notturfft nur wol versehen auch zuverkassen, seinen weg und flucht auff das dritte Läger, als nemblich zur Vestung Georgio und der Prucken daselbst gentzlich zu nemen fürhabens, dasselbig auch mit grosser eyl ins werck gerichtet, also, dass er ettliche Geschütz, Munition Proviant vil Cameln und anders hinder jhme verlassen.

Wie nun dises alles verloffen, sein die von Synam Bassa aussgeschickte uber 4000 Türcken wider unbewust geschehener sachen kommen, deren ankunfft, wie droben vermeldt, Synam Bassa nicht erwartet und haben sich zu jhrem alten Läger gewendet, nicht anders vermeint, dann jhren Synam allda wider zu finden. Aber von den unserigen alle darnider gehauet und den grossen Raub so sie auss der Moldaw und Walachey bekommen, welches uber 60000 Stück Haubtviehs gewest, mit gebracht,

solches alles Synam Bassa auff Constantinopol schicken wöllen. Dann die Moldaw und Walachey so Viechreiche Länder sein, dass sich auch gantz Constantinopol auss disen beyden Lendern mit Fleisch gespeiset und noch darzu järlich auff wenigst 150 Schiff von allerley Victualien alls Getrayd, Putter, Hönig, Reiss und anders auff dem schwartzen Meer auss obgemelten zweyen landen zu Constantinopol ankommen, welches jetzunder dem Feind auss Gottes gnaden alles abgeschnitten.

Den 21 Octob. gar früer Tagzeit ist der Fürst von Sybenbürgen vor Tergovist wider mit gantzem seinem Läger ohne was F. D. in der Besatzung gelassen, auffgebrochen und den weg mit guter ordnung auff Buccarest genommen, in meinung den Synam Bassa allda anzutreffen: Underwegen aber vil Türcken, so sich versaumbt, und Synam Bassa nachfolgen wöllen so zu 3. 4. 5. mehr unnd weniger hunderten geritten, theils zu Fuss gewest, all darnider gehawet worden wie dann auch noch ferner auff dieser Strassen geschehen. Als aber jr F. D. mit seinem gantzen hellen hauffen auff Buccarest gelangen, hat wenig zeit zuvor Synam die flucht mit den seinigen, auff mehr ermelte Vestung Georgio und zu der Brucken genommen, der Fürst aber die Vestung Buccarest, welche mit Geschütz, Munition, Proviant und aller gelegenheit wol versehen, eingenommen, nach notturfft besetzt und stracks dem flüchtigen Synam Bassa mit aller macht nachgeeylt: Unterwegen aber, wie zuvor geschehen, mehr dann ein Tausent Türcken zu Ross und Fuss, so sich in der flucht versaumbt, erlegt, also das etlich vil meil wegs für und für tode Cörper von Menschen, Rossen, Eseln, Cameln da und dort hin und her gelegen und ein grossen gestanck, wie verstendig abzunemen gemacht.

Als nun F. D. auch zu disem ort Georgio nähen, welches der alte Synam bald gewahr, ob er sich wol zuvor umb die Vestung herwarts der grossen langen Brucken zum theil gelägert. Macht er sich doch in grosser eyl auff so best er geköndt und uber die lange Brucken mit etlichen der seinigen begeben. Auch disen List gebraucht, so bald er hinüber kommen, hat er nicht ferners gedrawet, sondern die Brucken, welche vil 1000 taler gekostet auss forcht hinder jhme lassen abhawen und verbrennen, also, dass, niemand mehr hinüber kommen können, unangesehen, das seines Volcks noch etlich Tausent herwarts geblieben. In welche nun die unsern gesetzt starck gescharmützelt, der unser aber je lenger je mehr und stärcker worden. Dann jhr F. G. dissmals vor diser Feastung Giorgio noch biss in 60000

Mann bey jhme gehabt und dringen so sehr und hart auff die Türcken, dass sich jhrer vil auff die Brucken begeben müssen und mit gewalt ins Wasser gesprengt und dise Türcken, so sich schon mit ferner flucht hinein uber die Brucken auff Synam Bassa seitten zu begeben, haben doch nit hinüber geköndt. Dann wie gemelt Synam Bassa einen grossentheil darvon hawen und brennen lassen und alsbalden auch auff diser seitten der Christen etliche vil klaffter auch hinweg gehawet worden, also dass ein grosse anzal der Türcken und Tattern, so auff die Brucken kommen, verderben müssen, dann an disem ort die Tonaw darein dann noch zwey grosse Wasser kommen, ein gute Teutsche viertel meil wegs breyt ist.

Die andern, so noch uberblieben sein, umbringt und alles nidergehawet worden, zwischen dessen unter diesem Scharmützeln Hawen, Schiessen und würgen, haben andere jr F. G. Soldaten die Brucken zur Vestung auch einbekommen, dannein zimlicher Arm von der Tonaw gar herumb fleust, und ob woln die in der Vestung, deren nur 700 gar ubermannet, das sie jres Lebens kein hoffnung haben können, doch so streng, ernstlich und grausam sich gewehret und den unserigen zimlich grossen schaden mit schiessen zugefügt.

Und dieweiln die unserigen dissmals also in der eyl und ungelegenheit desswegs nit mehr als vier oder fünff grosse Stück noch bey jhnen gehabt, aber doch mehr hernach kommen, deren man doch nit bedörfft, haben jre F. D. den Herrn Sil. Dricolomini[1]), Obersten Zeugmeister erfordern lassen, welcher die Stück selbst gerichtet und angefangen die Vestung zum Sturm zu beschiessen. Dieweiln es aber gar spat auff den Abend, hat disen 26. Octobris nichts sonders ferners können verrichtet werden, aber nach Mitternacht hat man mit dem Geschütz gar starck dieweiln sie in der Nacht gar nahent hinzu gezogen worden angehalten, biss auff folgenden 27. dito ohne unterlass starck geschossen, also entlich ein grosses loch in die Maur gemacht und solche gelegenheit am selben ort und an der Schlossbrucken gesucht, dass man umb Mittag Sturm anlauffen können, aber die Türcken sic dermassen so starck Mannlich steyff und grausam gewehrt mit Schiessen, Stein und Feurwerffen, die unsern aber behertzt fortgefahren und entlich einen grossen theil der Maurn einbekommen, einen Fahnen bald darauff gesteckt und die Türcken, so in der nechsten und ersten defension, so

---

[1]) Silvio Piccolomini.

woln in Pasteyen gewest, alle erschlagen, die andern aber haben sich gewehrt biss auff den letzten Mann, ungefährlich aber bey hundert haben sich in die Tonaw hinabgestürtzet und gesprungen wie sie dann geköndt und sich salviren wöllen. Dieweile aber dise Vestung von den unsern umbringet gewest, sein auch dieselben Türcken von den unserigen erschossen worden, oder ersauffen müssen.

Der Synam Bassa aber hat sich in der Insul, so zimlich gross und fast mitten auff der Tonaw gegen der Vestung uber begeben. Und zuvor ehe die Christen ankommen, alle Schiff uberführen lassen, welcher etlich Stück Geschütz und Duppel valckonen bey sich gehabt und den unserigen die mit und umb der Vestung herumb zuthun vil schaden zugefügt.

Als aber die unserigen die Vestung einbekommen, gantz und gar uberwunden, haben das gross Geschütz auff angemelte Insul gewendet unnd den Synam Bassa also geengstet, dass er auch auss der Insul, auff dem Uffer dess andern Landes nächlicherweil mit schand und spott weichen und entfliehen müssen, darzu er dann mit Schiffen schon versehen gewest. Es ist auch ein Galleen so zwischen der Brucken und Insul gewest, die durch das starcke schiessen der unserigen zu grund gangen, darauff bis in die 2500 Türcken und Tartern sich befunden haben, derselben aber wenig auff der Insel salvirt und haben dissmals die unsern etlich Geschütz auff einer Galleen bekommen, welches die Türcken vor einem Jar in der Insul bey Raab genommen.

In dieser Vestung hat man gleicher gestalt an Geschütz 39 Stück auff Rädern, vil Munition, Proviant und andern grossen vorrath bekommen. Sonderlich aber vil schöner ausserlessner Walachischer Ross, so Synam Bassa auff Constantinopel schicken wöllen. Aber kürtze der zeit und uberfall der Christen verhindert, dergleichen sein auch vil Esel, Camel, Gezelt und ander köstlich geräth allda erobert worden und bis in 4000 gefangene Christen, ohne Weib und Kinder erledigt.

Vor dise Vestung sein der unserigen biss in 250 geblieben und zimlich schadhafft worden, der Türcken aber von dem 18 Octobris biss auff den letzten dito an disem und andern orten, als Tergovist, Buccarest und dem nachjagen in der flucht biss in 26000 Türcken und Tartern geblieben, dem Allmechtigen Gott sey lob und Ehr.

Dieweiln nun Synam Bassa mit den seinigen gar auss dem Land gejagt und erzelter massen jhme vil Volck erschlagen,

auch die Vormaur der dreyer Länder, als Sibenbürgen, Moldaw und Walachey gentzlich verloren, haben die unserigen die offt ermelte Brucken den 30. Octobris gar verbrent, zu verhüttung weiters einfalls, also vil einbekommen, das der Türck nun mehr vor vilen unverdencklichen jaren jnnen gehabt. F. D. in Sybenbürgen aber sich dermassen so behertzt, embsig, keck und Ritterlich verhalten, dass sich wol darüber zuvewundern und Gottes gnadenreiche Hand augenscheinlich zuspüren. Dann wie uns der liebe Gott einen herrlichen Kriegsfürsten, an dem von Mansfeld seeligen in unter Ungern genommen. Also hat uns der gnedige Gott einen andern Kriegsfürsten und Helden an F. G. in Sybenbürgen widerumb geben, welcher ordentliche Kriegsgerechtigkeit und Regiment erhelt schützt und fürdert und den Türcken diser löbliche nam Sybenbürger ebner massen so forchtsan und erschrecklich, als in Ungern der Nam Mansfeld gewesen ist, wie dann auss etlichen aussagen der gefangenen fürnemen Türcken bekant worden, dass sie von dem Synam Bassa selbers nicht nur einmal gehört, dass diser junge Fürst in Sybenbürgen jhne Synam Bassa umb alle seine ehre ruhm und wolfahrt gebracht, die er mit so grosser mühe und gefahr in so vil langen Jaren bekommen und so gar in kurtzer zeit verloren und da er wol nit in seinen händen hette er doch sorg er würd jne noch darzu in seinem hohen alter umb Leib und Leben, Ehr und Gut bringen. Dann was er nur mit und gegen jme angefangen were alles unglücklich mit grossem schaden und verlust zu ruck gangen. Auch da F. D. nur einen halben tag eher bey Georgio ankommen, het jr F. D. ohne zweifel den alten Synam Bassa, der dann ein auffwickler alles dises jetzigen verflossen und noch zukünfftigen Türckischen Kriegswesens und unaussprechlichen unkostens in seine hand gebracht. Und nach dem Fürst in Sybenbürgen Wassers halben dem Synam Bassa nicht weiter nachkommen kündten, sein jhr F. D. entschlossen mit 25 oder 30 Tausent Mann auff die Walachey und Moldaw daselbsten die von den Polnischen, Türcken und Tartern angerichte widerwertigkeit mit Gottes hülff zu schlichten.

Die Vestung Georgio haben F. D. nach notturfft besetzt und seinen weg zu ruck genommen und ein grosses Gut von grossen Stücken deren uber 100 vil Munition und Proviant, ein uberschenckliche Summa Geträd, Camel, Esel und herrlicher schöner Ross und deren ein sollichen hauffen, dass sie nicht all gefüret oder beritten köndten werden, sonder Herdweiss getrieben worden, vil tausent stück Hauptviehs, Parschafft, Goldt und Silber-

geschmeid, Gezelt und anders mehr auss Gottes gnaden in disem straiff nachsetzung und Victoria, uberkommen. Und noch zween Flecken auch eine schöne Vestung auff einem Berg den die Türcken Russing[1]) nennen, nach diser Vestung Georgio erobert.

XXII.

[CAŞOVIA, 28 IANUARIE 1595].

Aviz despre campania de iarnă.

O solie a lui Mihai cere ajutor armat la Cluj. Deşi nu s'a acordat ajutorul cerut, Turcii sunt bătuţi în sudul Dunării, iar Nicopolul este cucerit. Infrângerea Tătarilor în Ţara Românească.

Von der Niderlage der Tartarn . . . 1595.

Die Walachen und Muldawer, zu denen auch die Raitzen gestossen, haben uff eingebrachte Kundtschafft, das Sinan Bassa von Griechisch Weissenburg[2]) nach Constantinopol reisen solle, jhn Bassa mit Hülffe der Sibenbürger anzutreffen sich entschlossen, derowegen umb Hülff nach Clausenburg zu dem Weywoda geschickt, der die Gesandten zum Carnisch Caspar mit deutung, das er Carnisch Caspar jhme auff sein Weywoda schreibens, so er jhnen mit gegeben gewisse Hülffe thun wölle bescheiden. In dem sich aber die Sachen verzogen und der Sinan Bassa die Raiss fürgenommen, haben die Walachen auff jhn getroffen, seine begleitung zertrennt und nidergehawen und sein dess Bassa bekommene Raub zuweg gebracht und ist der Bassa kümmerlich entronnen.

Die Walachen sein aber fortgezogen und haben Nicopolin sampt andern drey Festungen erobert auch gar biss auff acht Meil an Constantinopel angestreifft und unter dessen, weil Sinan Bassa ehe er von Griechischen Weissenburg ausgezogen, ungezweiffelt zu seiner mehren Sicherheit zum Raisen zwolf tausent Tartern in die Muldaw und Walachey, daselbst die Inwohner in mittelst zu uberfallen aussgesand. Hab Cornisch Caspar sampt seinen Hauffen, bis in die zwolff hundert starck, welche den Walachen zu Hülff zu ziehen sollen, ungefehr auff die

---

1) Rusciuc.

2) Belgrad.

gestossen, den Hauffen in die Flucht gebracht und der meisten theil nidergehawen.

XXIII.

12 NOEMVRIE 1595.

Aviz despre fuga lui Sinan Paşa.

Newe Zeitung von Eröberung der newen Festung Georgio ... 1595. (cf. Bibliografia, No. 29).

Nach dem der Sinan Bassa hewer in der ersten Niederlag nur auff einem Pferdt allein in der Flucht darvon kommen, auch jederman vermeinet, er sey todt, wie jhm auch sein Sohn der Beeglerbeeg Greciae betrawet hat.

XXIV.

PRAGA, 20 NOEMVRIE 1595.

Aviz despre cucerirea Târgoviştei şi bătălia dela Giurgiu.

Preamărirea lui Sigismund Báthory. Descriere foarte sumară a campaniei. Minunile apărute la Târgovişte.

Newe Zeitung von dem Bassa aus Temeschwar ... 1596. (cf. Bibliografia, No. 53).

Folget weiter, Darauff I. F. G. gleich bald den Synam Bascha aus zweyen Festungen unnd uber die Schiffbrücken bey S. Georgio geblieben die Festungen sampt dem Schloss Georgio eingenommen, viel Ochsen, Ross und Püffel, Schaff und ander sachen erobert in die 20 Tausent Türcken erschlagen unnd bey 6000 Christen erlediget hat.

Da Gott der allmechtige sein Volck Israel in das versprochene Land Canaan füren und gleich einsetzen wollen, erwecket erjnen nach dem Mose einen frewdigen, unverzagten, verstendigen und tapfern Helden, den Josuam, der sie in der Feind und jnen versprochen Land füret und von stund an einen solchen schrecken unnd furcht unter denselben Völckern verursachet, das jhnen der muth entfiele, das hertz zaghafft unnd die hende zum streitten unkrefftig wurden, dannen hero sich kein Stad noch Provintz für jhnen erhalten kundte, sondern eine nach der

andern eingenommen, bis endlich die Feinde vertrieben und sie in ruhige possesion gesetzt worden.

Eben also hat uns Gott zu dieser unserer zeit einen fürsichtigen und standhafften Helden und Josuam, nemlich den Hochgebornen Fürsten und Herrn, Herren Sigismundum Battori, Fürsten in Siebenbürgen, Wallachey und Moldaw etc. erweckt, welcher, ob er wol etliche Jar her dem Türckischen Sultano Tributar gewesen, hat er doch zu dem Römischen Reich und der Christenheit mehrer neigung als zu den unglaubigen und abgöttischen Heyden getragen, deswegen er gleich anfangs des nochwehrende in Ober unnd Nieder Ungern Türckischen Kriegs, sich bey der Röm. Kay. May. durch ein ansehenliche Botschafft angemeld und erkleret, das er auff der Christen seitten sein mit jnen halten und dem Erbfeind möglichen abbruch wolle thun helffen und darmit sein ernst hierinnen gespüret würdw, hat er gleich als zu einer verbindung eines Fräwlins von Haus Osterreich zum Gemahl begeret, welches jhme nicht dann abgeschlagen, sondern, wie bewust diesen vergangenen Früling vermehlet worden.

Darauff nu höchst ermelter Fürst gleich anfangs des Kriegs dem Türcken alle Pässfürschub und hülff mit Volck und Proviant versagt und abgeschlagen. Derwegen er gleich angefangen ein stadliches Kriegsvolck zu samlen, auch nicht gewartet bis der Feind jme zu Haus und in das Land komme, sondern stracks entgegen gezogen, jme wie einen fürsichtigen Kriegsfürsten gebüret, gleich bald die furnembste Päss, Ort und Festungen verlegt und eingenommen und allenthalben dermassen gespert, das er bequemlich in Ungern mit Kriegsvolck nicht kommen, auch in die Türckey von dieserseits umbliegenden ort nicht viel Proviant und Victualien haben zugebracht mögen werden, wie demnoch in Constantinopoli derrentwegen grosse tewrung weren thut.

Uber das hat der Ferrat Bassa, welchen der Türck anfangs mit einem Kriegsheer heraus geschicht, dermassen erschreckt, das er nichts gegen in tentieren oder fürnemen dörffen, derowegen der grosse Türck verursacht worden, gedachten Ferrat abzufordern (den er nachmals stranguliren hat lassen) und an seine stat den Synan Bassa (so das vorige jar Raab eingenommen) mit Volck herausser zuschicken, welcher auch vor jme Sibenbürgischen Fürsten also empfangen, das etliche mal geschlagen und erst newlich in abgelaffenem October, wie solches aus Prag vom 20 Novemb. geschrieben, zertrent unnd wider uber die

Thnowaw ist getrieben worden. Weil denn höchst gernanter Fürst ein glied des Reichs zu sein begert, sich auch dermassen, wie angedeut erzeiget und mit seinen Ritterlichen thaten bewiesen, das er dessen auch wol würdig, hat jme der gütige Gott mit einer sichtigen kundschafft zeugnis gegeben, denn wie aus dem Siebenbürgischen Feldtläger gen Prag im Monat Novemb. geschrieben worden, ist zuvor, ehe derselbige Fürst mit dem Synan Bassa ein treffen gethan ein Comet, oder schrecklicher Stern aus dem Siebebebürgischen Lager erschienen, der viel stund lang gesehen worden. Gleich nach verlierung desselben, hat sich von dem nechst darbey gelegnen Gebürg ein fliegender Adler herfür gethan, welcher ringsweis auff dem Läger herumgeflogen unnd sich endlich auff des Fürsten inn Siebenbürgen Gezelt gesetzt, welches allem Volck seltsam fürkommen und hat jme Männiglich mit grosser verwunderung zugesehen. Als. I. F. G. solches verstendiget worden haben sie sich sampt etlichen Herren aus dem Gezelt, solchen auch zusehen, begeben, da im I. F. G. für das Gezelt heraus kommen, hat sich der Adler als bald ab dem Gezelt geschwungen, zu I. F. G. ganz heimlich geflogen, und von dero sich nicht darvon zu schwingen begerend, gantz willig fahen lassen, darob sich alles Volck sehr verwundert. Der jenige so dis geschrieben, meldet, dass dis so warhafftig als das heilige Evangelium sey.

Nach dem im I. F. G. den Adler auffzuheben befohlen, ist hernach er mit seinem und des Türcken Kriegsvolck ein grosse Schlacht ergangen, in welcher das Türckische Heer gar auffs Haubt geschlagen, also das auff dem Land dieserseits der Thonaw in Fünff Tausent Türcken tod gebliben, auch viel ein grösser anzal in die Thonaw gesprengt und erseufft worden, der Synan Bassa aber selbst, ist mit dem uber rest, uber die Brücken, die er selbs mit grossen unkosten erbawen lassen und nachmals selber abgebrand, kommen.

Darauff ist auch die Festung S. Georgio von dem Siebenbürger erobert, uber die zwey tausent Janitscharen darinnen nidergehawen, auff Sechs tausent gefangener Christen erlediget und ein unzehliche anzal Viehes, so die Türcken in der Walachey geraubt und hinweg treiben wollen, uberkomen, sein also die Türcken gantz und gar aus der Wallachey getrieben worden. Dem Allmechtigen ewigen Gott sey für solche herrliche Victoria ewiges lob und danck gesagt.

Für solcher herrlichen Victoria ist vormelter Adler von Menniglich ginadem Läger gesehen, und von dem Fürsten selbs

ohne wiederstreben gantz leichtlich gefangen worden. Was nu Gott der Herr damit anzeigen wolle, ist im am besten bewust. Gleichwol zu erachten es möchte darmit bedeut sein, das oftgedachter Fürst des Röm. Reichs glied zu sein wol wirdig und vielleicht der Josua sein, welcher der Röm. Key. May. etc. mit seinem hohen verstand und Ritterlichen thaten verhülfflich sein werde die Kinder von Israell, das ist das Christenthumb in das gelobte Land gegen Orient und gegen Constantinopol daraus sie der verwüster und Bluthund der Türck über die hundert jahr vertrieben, wiederumb zu bringen, den Türcken daraus verjagen unnd also der Reichs-Adler mit dem einem Kopff auch in Orient gesehen werde.

Im Schloss Giorgio sein sieben hundert Türcken gewest, die sein von den unsern alle niedergehawen worden. Der Synan Bassa ist gebundener auff Constantinopoli gführet worden.

XXV.

[IANUARIE 1597]

Ştiri din Alba Iulia.

Primirea făcută la Alba Iulia lui Mihai Viteazul. Audienţa la Sigismund Bathory. Cadourile oferite. Plecarea lui Mihai.

S. Dilbaum, *Historische erzählung der fürnembsten Geschichten . . . 1597*, f. 2a.

Hierauff ist zu vernemmen, dass den 30. Tag des Monats Decembris im verruckten 1596 Jahr der Walachische Michael Weywoda zu Sibenbürgischen Weissenburg[1]) einkommen, welchem der Fürst aus Sibenbürgen etliche Herren auff ein viertel meil wegs entgegen geschickt unnd stattlich einbeleitten lassen. Volgenden tags, als denn letsten Decembris haben jhre F. Gnaden etliche Herren zu Ross zu gedachtem Weiyvoda, denselben auch Hoff zubegleiten gesandt, welcher vor den fürnembsten Herren auch beysein des Päpstlichen Legaten bey jhren F. G. zwo stund lang audientz gehabt. Am Newen Jahrs tag dieses 1597 Jahrs ist mehr gedachter Weyvoda mit Ihren Fürstl. G. in die Kirchen zu der grossen Mess gangen, bey dem Frumal geblieben und widerumb stattlich nach Hauss begleitet worden. Den 3. Januarij haben Ihre Fürstl. G. offt gedachtem Weyvoda

[1]) Alba Iulia.

sechs Silberne grosse Becher, ein Silberne Gallion und Handtbecken presentiren lassen. Dargegen er Ihnen F. G. zwei gar schöne herrliche Zobel Futter neben andern schönen Kleidern von Guldnen stucken verhert. Den 5. Jenners hat er Weywoda von jhren F. G. seinen Abschied genommen und also den sechsten frü wider nach der Wallachey auffgebrochen.

XXVI.

[CONSTANTINOPOL, FEVRUARIE 1598]

Aviz din Constantinopol despre încercări de împăcare cu Mihai.

Eduard Barton, agentul englez, e rugat să plece în Ţara Românească pentru a determina pe Mihai să plătească tributul. Moartea agentului englez zădărniceşte acest proiect turcesc.

J. Franc, *Historicae relationis continuatio*, (Fastenmesse 1598 — Herbstmesse 1598), p. 9—10. (cf. Bibliografia, No. 63).

Dieser Zeit versuchte sich der Türckische Keyser noch durch ein ander Mittel ein Frieden zu treffen und vermöchte erstlich den Engellendischen Ambassador[1]), dass er so wol thun in der Wallachey verreisen und da den Waiwoda hintereden solt, dass er den Tribut wider auffs new wie etwa zuvor von den andern Waywoden selben Lands geschehen, im fall er solches thun, würde er einen gnedigen Keyser haben, wo er nicht eine grosse Gefahr erwarten müssen.

Aber es starbe dieser Engellendischer Gesandter uber solcher seiner Verrichtung unnd wurde nach Constantinopol gebracht, allda stattlich von dem Frantzösischen Agenten und dem Venedianischen Baille zur Erden bestattet. Darumb denn den 29. dieses schon ein newer Englischer Ambassador, der nach Constantinopol gesolt, zu Venedig ankommen.

XXVII.

[SEPTEMVRIE 1598]

Ştiri despre un atac al lui Mihai împotriva Moldovei.

1) Agentul englez Eduard Barton era foarte indicat pentru o astfel de misiune, deoarece intervenise la Poartă pentru numirea lui Mihai ca Domnitor al Ţării Româneşti.

J. Franc, *Historicae relationis continuatio* (Herbstmess 1598 — Fastenmess 1599) 1599. (cf. Bibliografia, No. 70).

In dem Monat Augusto noch hat der Moldavise Weyvoda durch hilff und beystandt des Gross Turcken, den Michael Weyvoda so jme mit 8000 Man entgegen gezogen, geschlagen und zuruck getrieben, desswegen der Gross Türck demjenigen so die Zeitung gebracht ein guldin stuck unnd andere mehr praesenta verehrt.

XXVIII.

[CARACAL, 16 OCTOMVRIE 1598]

Mihai către Arhiducele Maximilian[1]).

Biruinţele câştigate în sudul Dunării.

Warhaffte Beschreibung welcher massen ... Herr Melchior von Redern Gross Waradein ... erhalten ... 1598. (cf. Bibliografia, No. 61).

Des Wolgebornen Herrn, Herrn Michael Weida und Fürsten in der Walachey schreiben, so jr G. kurtz veruckter zeit an F. Durchl. lassen ablauffen, darin ordentlich erzehelet, was für ernst jhr G. bey dem Feind er gebraucht unnd etliche herrliche Victorien erhalten, alles jüngst verloffen.

E. F. Durchl. sol ich aller beschaffenheit zu berichten unterthenig nit unterlassen füge derowegen derselben zu wissen, das ich mit meinem Volck uber die Thonau auff meiner neugeschlagenen Brucken setzen wöllen, an welchem fürnemen mich beyde Bassa, als der aud silistria und Beconensi Bassa hindern wollen, dieweilen ich aber vorher dessen zimlich gute Kuntschafft gehabt, hab ich mich desto stercker unnd meer mit meinem Volck versehen unnd angedeute beyde Bassa im namen Gottes angriffen, geschlagen zerstreut unnd endlich biss auffs Haupt erlegt, zwischen dessen haben sich etlich 1000 in Rascia wider den Türcken gesetzt, zu meinem theil sich geschlagen, wöllen der gantzen Christenheit mir und Siebenbürgen beystehen, so starck sie sein und jr Leben weret.

[1]) Informaţiile din scrisoarea lui Mihai publicată de d. N. Iorga in Hurmuzaki, o. c., XII, 411, au fost completate cu alte ştiri.

Also bin ich mit meine Volck ungehindert uber gedachte Brucken gezogen, den weg auff Nicopoli fürgenommen, alda nit weit davon 13000 Türcken sampt 2 Bassen und 12 Beegen angetroffen, mit welchem ich starck fast den gantzen tag gescharmützelt und geschlagen, auff den Abent aber hab ich mit Gottes hilff die oberhand erhalten, die Türcken gleichfals als die vorigen zertrennt, geschlagen, und eine grosse anzahl auff die Wahlstat gelegt, viele fürnemer Türcken samt 4 Beegen und 9 Fanen gefangen und bekommen, dergleichen auch etliche, herrliche Haupt Ross, aber die Bassa sein in der Flucht entworden sie also salvirt.

Auff solche nun zum andermal erhaltene Victoria hab ich mit guter glegenheit die grosse Statt Nicopolin darinnen bey 6000 Heuser eingenommen, geblündert und alles,, was widerstandt gethan, nidergehaut, folgends die Stätt in Brandt gestäckt.

Von dannen bin ich mit meinem Volck auff Bodna gezogen, alda ich unterwegen 2 Beegen mit 1000 Türcken angetroffen, die ich als balden angriffen, jhnen jre Fanen genommen, geschlagen unnd widermals viel Fürnemer Türcken gefangen.

So balden ich nun dise dritte Schlacht auch mit gutem glück erhalten, hab ich mich auff gemelte Statt Bodna begeben, darinnen und verderben, so lang mir auch der Allmechtig Gott mein alls darinn nidergehaut und verbrennt, der meinigen aber sein Gott lob wenig zuschaden kommen.

Nach diesem nun hab ich mehr Stätt in derselben Gegend angriffen, eingenommen und geblündert, als Plesonit[1]), Vrorat[2]) und Orsau[3]), wie auch in der gantzen Transalpina, bis auff Toaca ob 2000 Dörffer, Weiler und Mühlen verbrent, deren Inwohner, was von Türcken alles nidergehaut, was aber von Christen und Bulgaren darinnen gefunden worden, hab ich Jung und Alt, Klein und gross uber 16000 Seelen sampt jren Hab und Gütter mit mir uber die Thonau geführt und in meinem Land so vil eingeraumbt, das sie jr nahrung haben künden.

Bin auch noch willens an einem andern ort uber die Thonau zu setzen und die Landschafft auff Griechischen Weissenburg, biss auf die Adrianopoler Strass auch gleicher gestalt verbrennen und verderben, so lang mir auch der Allmechtig Gott mein Athem verleycht, will ich nit auffhören der gantzen Christen-

---

1) Plevna.

2) Vrača.

3) Rahova.

heit mit auffsetzung meines Leibs und Lebens, Gutes und Blutes zu dienen und willfahren.

XXIX.

[29 OCTOMVRIE 1598]

Sigismund Bathory către Mihai Viteazul.

Solie trimisă în Țara Românească pentru a cere ajutor armat.

Discurs, Ungarischer, Siebenbürgischer ... Handlungen ... 1598, f. 17a—17b. (cf. Bibliografia, No. 62).

Den 29 Octo. haben jr F. G. den Segnay Baneratz[1]), Obersten inn der Zecklerey, eylents per Posta von Cranstatt[2]) auss mit etlichen Adiuncten zum Herrn Michaelem Walachischen Wayda geschickt, das er sich jrem beschluss nach mit bewustem Volck der 15000 zu Ross und Fuss als baldten auffmache unnd die 3000 Trabanten auff das an der ort an die Thonaw schicken, daselbsten aber beschayds erwarten und sein 6000 Zackler zu Ross und Fuss umb Temesswar[3]) desto ehr zu bezwingen.

XXX.

[CAȘOVIA, DECEMVRIE 1598]

Aviz din Cașovia.

Warhaffte Beschreibung welcher massen ... Herr Melchior von Redern Gross Waradein ... erhalten ... 1598. (cf. Bibliografia, No. 61).

Den 5. Decemb. nach Mittag ist ein statliche Legation auss der Walachia auff Caschau ankommen. So wollen auch den 11 Decemb. welche dises alles also und noch weitters verloffen, confirmiren und bestettigen.

---

1) Segniey Pongrácz.

2) Brașov.

3) Timișoara.

XXXI.

OCTOMVRIE—NOEMVRIE 1598.

Aviz rimat despre incursiunea în Sudul Dunării (1601). 1598.

Informații despre o pretinsă conspirație împotriva lui Mihai în fața Nicopolului. Motive de folklor. Cucerirea Nicopolului.

Zwo warhafftige Newe Zeitung... Die ander von Michael Weywoda... 1601. (cf. Bibliografia, No. 105).

Die ander Zeitung.

Untrew thut sich stet mehren
jetzund in allen Land
Verrähterey thut man spüren,
wie manchem ist bekand,
wie sich auch jetzt begeben zwar
mit einem frommen Fürsten,
wie er verkauffet war.
Zwen seiner eignen Räthe
die jhm nicht waren hold,
die jhn verkauffen theten
wol umb zwo Thonen Gold
jhren eigenen Hern und Fürsten zwar,
da werdt jr jetzund hören,
wies ist worden offenbar.
Auss der Wallachey der küne
und Ritterliche Heldt,
nachdem er den Türcken viele
geschlagen auss dem Feldt
unnd jhm grossen Abbruch gethan,
geschehen in diesem Jare
wie bekandt ist manchen Man.
Gar starck thet er sich rüsten
darnach wol in das Feldt
mit manchem frommen Christen,
die waren all gezelt
wol in die 20000 Man
wider die macht dess Türcken.
den Bluthund zu greiffen an.

Sein Kriegsvolck thet er legen
für Nicopolis die Statt,
daselbst theten sie warten
auff jhr Fürstliche Genad.
Da waren die zwen Verräther her
und theten dem Türcken schreiben,
er solt kommen ohn alles gfehr.
Der Türck der schrib jhm wider,
so gar geschwindiglich
den Brieff der ein Verräther
liess liegen auff dem Tisch,
den fand sein eigener Diener zwar
er verstund die Verrätherische Liste,
den Brieff gab er dem Fürsten dar.
Den Brieff thet alsbald lesen
der gar Fürstliche Heldt
uns zu dem Diener thet sprecken,
die Sach niemandt erzellt.
Sie sollen niemand vertrawen mehr,
dein will ich nicht vergessen,
will dich bringen zu grosser Ehr.
Wol auff den andern Tage
gar schnell unnd gantz geschwind,
da liess der Fürste laden
sein gantzes Hoffgesindt,
thet jhn die Sachen zeigen an,
wie sie jhn hetten verrathen,
da sprach manch Ehrlich Man.
Den Verräthern solt man geben
jhren verdienten lohn,
so bald man thet auffheben
wol nach dem Essen schon,
da wardt den beiden jr Recht gethan
mit vier Rossen man sie zerrissen
wol auff dem selbigen Plan.
Also soll man bezalen
alle Verräther zwar
bald liess der Türck sich sehen
mit einer grossen Schar.
Streifft im Lande nach und fern
wartet auff die Verräther,
sie solten jhm gewehren.

Er thet aber nit wissen,
das sie gerichtet zwar
Der Fürst wer gern gewesen
zu seiner Krieges schar
und dörffte sich nicht wagen wol
für den Türckischen Bluthunden,
Dern war das Landevol.
Seim Kriegsvolck thet er schreiben,
sie solten kommen bald
er könd nicht vor dem Feinde
zu jhn kommen in das Feldt,
dann Er war verathen gar
viel Geschütz wer vorhanden
dess Volcks ein grosse Schar.
Sie kamen bald gezogen
die frommen Krieges Leut
der Türck thet jn fürbiegen
in dem Felde weit.
Sie schlugen sich drey stunde lang
den Türcken theten sie verjagen
und saumpten sich nicht lang.
Das eerfuhr bald der Küne,
der fromb Fürstliche Heldt
zu seinem Volck gar schöne
kam er auch inn das Feldt.
Dem Türcken thet er jagen nach,
davon thet er erlegen
6000 mann ich sag.
Also gab Gott sein Segen
diesem Fürstlichen Heldt,
den Türcken zu erlegen
geschlagen aus dem Feldt.
Gott wöll sein liebe Christenheit
für dem Türcken bewaren
jetzundt und alle zeit.

XXXII.

[OCTOMVRIE—NOEMVRIE 1598]

Aviz rimat despre incursiunea lui Mihai în sudul Dunării.

Infrângerea Turcilor în Ţara Românească. Cucerirea Nicopolului; victoria de lângă Vidin.

Warhafftige Newe Zeitung vonn dem Fürsten auss der Walachey ... 1599. (cf. Bibliografia, No. 75).

Hoert zu jhr Christen Jung und Alt,
was ich euch will anzeigen balt,
so newlich ist geschehen
mit dem Fürsten aus der Wallachey
thu ich mit warheit sehen.
Der Türck der hatt bald auss gesandt
zween Bassa inn des Fürsten Landt
inn die Walachey merckt eben,
das sies jhm sollen nemmen ein
und ganz und gar verhergen.
Ein Newe Brucken der Fürst geschlagen hat
inn seim Landt uber die Dona starck,
darüber wolt er ziehen,
die zween Bassa jn verwarten han
vermeinten den Fürsten da zu krigen.
Der Fürst des gute Kundtschafft hat,
er thet sich rüsten gewaltig starck,
thet den Türcken entgegen kommen,
Ehe er da uber die rücken kam
die Türcken hat er baldt vernommen.
Der eine Bassa ich euch sag
derselbig auss Silistria war
der ander auss Beconensi[1]) darneben
der Fürst thet sie baldt greiffen an,
es kost manchem Türcken sein Leben.
Er liess nicht nach der fromme Fürst,
sein Kriegsvolck er gar dapffer Tröst,
sie sollen nicht nach lassen
sein Leben woll er bey jhn lahn
sie theten die Türcken vast all erschlagen.
Als nuhn der Scharmützel ein Ende nam,
die Türcken erschlagen allesam,
was da nit war entrunnen.
Der Fürst zog dem Türcken ins Landt hienein
auff die Statt Nicopoli thet er kommen.

---

[1]) „il Bassa di Selistria e del *Bassa di Servia*", Iorga în Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 395.

Da er nun auff dem wege war
und wolt auff Nicopoli ziehen dar,
vil Türcken sie vernamen
bey 13 Tausent jr gewesen sein
zween Bassa darunder waren.
Dessgleichen auch zwölff Begen gut,
der Fürst griffs an mit frewen muth
die Schlacht thet sich anfangen,
sie weret vast den gantzen tag
den Türcken ward gar bange.
Gott gab dem Fürsten und seinem Volck genad
den Sieg sie wider erhalten han,
viel Türcken kamen umbs Leben,
zween Bassa sie gefangen han
vier Begen auch darneben.
Die andern Türcken von stund an
die Flucht sie da genommen han
die andern begen auch gar eben,
Der Fürst mit seinem Volck gar baldt
hat sich auff die Statt Nicopoli begeben.
Die Statt sie bald belegert han
und greiffen sie gar dapffer an
Sturm liessen sie auch lauffen
an dreyen Orten ich euch sag
die Mauren lagen baldt zuhauffen.
Wie das Volck nun in der Statt das sach,
das die Christen nicht wollen lassen nach,
die Statt theten sie auffgeben
und theten bitten umb genad
man solt jhn schencken jhr Leben.
Aber es wolt nicht helffen mehr,
alles was sich thet stellen zu der Wehr,
man hiebs alles zu grunde
die Statt war von 6000 Heussern gross,
doch ward sie bald gewunnen.
Gross Gut bekamens in der Statt
bald man sie auss geblündert hat
in Brandt thet man sie stecken,
thetens verhergen gantz und gar
auff Bottna theten sie rucken.
Als sie kamen bey die Statt Botna,
sie theten sie auch bald Greiffen an

und fingen an zu Schiessen
die Türcken gaben die Statt baldt auff
Sie meinten sie woltens geniessen.
  Als die Statt nun auch gewunnen war,
man blündert sie auss gantz und gar,
viel Türcken waren noch darinnen
an drey Orten thet mans zünden an,
viel Türcken mussten mit verbrinnen.
  Der Fürst der thet nicht lassen ab,
was er weiter an dreffen that,
das thet er alles einnemen,
Bleso[1]), mit Vrarat[2]) und Orsan[3])
die musten sich auch auffgeben.
  Ein grossen Anzal Dörffer er verbrennet hatt
Weiller und Mülen an der Statt,
in derselbigen Grentz herummer,
was sich da hat zur wehr gestellt
hieb man alles zu grunde.
  Was aber von Christlichem Blut
dessgleichen auch Bulgaren gut,
daselbst rumb wardt gefunden,
das thet der Fürst mit ihm führen hinweg,
hört weiter zu der stunden,
  Uber 16000 Jung unnd Alt
der Fürst mit ihm wegführet baldt
dem Türcken auss dem Lande,
welches waren Eytel Christen gut,
dem lieben Gott theten sie dancken.
  Das er sie wider erlöset hat,
dem Türcken entführet mit gewalt,
inn seim Lantd thet er ihn eingeben,
das sie jhr Nahrung allesam
haben die Zeit jhrs Leben.
  Der Fürst ist auff den Türcken ergrimmet hart,
ernstlich er jm fürgenommen hat
weiter schaden zu zufügen,
wo er jm nur bey kommen kan,
Gott verley jhm Gnad und segen

1) Plevna.
2) Vrača.
3) Rahova.

Einen Darttarischen Begen sie auch gerangen han
und auch dem Türcken ein Freund gar nach
viel Ross unnd Fahnen darneben
dass thut den Türcken verdriessen hart,
das man jhm das land so that einnehmen.
Die gefangnen Türchken das ist war,
haben bekennt auff dieses mahl
wie der Türck sey erbittert
uber den grossen schaden ich sag,
so er vor grossen Waradien[1]) hat erlitten.
Ein unnd zwantzig Stürm der Türckisch hundt
vor grossen Waradien hatt angerant,
an drey orten ich sage,
die Christen haben sich dapffer gewehrt
13000 Türcken haben sie erschlagen.
Als nun hat gesehen der Türckisch hauff,
das sich die Christen nicht wolten geben auff,
sein sie darvon gezogen,
gross schaden er da erlitten hat,
Gott sollen wir thun Loben.
Darumb jr Christen jung und Alt
dem Herren in die Rutten falt
und preiset seinen Namen
das er uns hilff und beystandt thut
durch Jhesum Christum, Amen.

XXXIII.

[MARTIE 1599]

Aviz despre incursiunile în Peninsula Balcanică, 1599.

Ştiri din Constantinopol. Speranţe în calităţile militare ale lui Mihai Viteazul.

Novi avisi de progressi fatti nella Valachia . . . 1599. (cf. Bibliografia, No. 65).

Habbiamo nuova di Constantinopoli, che il Prencipe della Valacchia è penetrato molto avanti nele paese turchesco, facendovi molte uccisioni, & soggiando molta paese, & a quest' hora

1) Oradea Mare.

ha quasi soggiogato una Provincia, & perche non vadi piu avanti, li Turchi se gli sono opposti al numero di dodeci mile, & esso fingendo di temerli s'è retirato ad un certo luoco sicuro, & ha lasciato passar avanti circa la metà del campo Turchesco, & poi con molto valore, & poca perdita de suoi ha ucciso piu di otto mille Turchi, & il resto in rotta, che felice quello, che poteva meglio salvarsi, e fuggire, nella cui vittorio non solo ha viuto il nemico, ma anco fatto un gagliardo bottino, prima di tutta l'artigliaria, & altre cose apertinenti alla militia, & poi di molti cavalli, denari, & vestimenti delli Soldati, dicendosi, che habbino anco pre so il Luocotenente del Bassa Generale di detto essercito, del quale sperano cavar gran taglia.

Di piu habbiano aviso, che il detto Prencipe della Valacchia havendo per spia cinquento Turchi, che andavano alla volta di Ungheria con trecento milla soltanini, per dar le paghe a Soldati gli habbia datto adosso, & tagliatili à pezzi la maggior parte, e toltogli li sultanini de quali ne ha fatto partecipe alli suoi soldati gratiosamente inantmandogli à sequitar allegramente per far nove impresse, & si spera gran cose per beneficio della Christianita di questo Prencipe qual tuttavia regne con molto valore à danni di Turchi.

XXXIV.

[ALBA IULIA, NOEMVRIE 1599]

Ştiri despre onorurile făcute lui D. Ungnad.

Caracterizarea lui Mihai Viteazul. Primirea fastuoasă a lui David Ungnad la Alba Iulia; audienţele acestuia la Mihai Viteazul. Banchetul oferit în onoarea comisarului imperial. Cadourile oferite. Tunurile cu emblema lui Mihai turnate la Alba Iulia.

Continuatio Siebenbürgischer und ungarischer Kriegshändel ... 1600, p. 32—34. (cf. Bibliografia, No. 78).

Die woln der Walachische Weywoda von schlechtem geringem Stamme entsprossen dahero vor diesem von vielen für ein Barbarum und groben Beyrischen Man gehalten worden, so befindet sich doch nuhn mehr auch aus nochfolgenden den Kayserlichen Commisarien uff dem Landtag gen Clausenburg erzeigten Ehr, dass er Weyvoda ein Heroisch gemüt habe und solcher dignitet darein er kommen wol würdig seye. Dann als Herr Da-

vid Ungnadt unnd Herr Peter Lasle[1]), Kayserliche Commissarien, den 12. Novembris nahend Weissenburg kommen hat jhnen gedachter Weyvoda so sich selbiger Zeit dasselben uffhielte, seinen Cantzler Obristen Hoff und Stallmeister mit vielen ansehenlichen vom Adel entgegen geschickt, welche sie emphahen sollen.

Den 13. Novembris hat Herr Ungnad umb audientz anhalten lassen, die alsbald umb 8 Uhren vom Weyda bewilligt worden, darauf gemelter Weyda seine Gutschen mit 6 schönen Pferdten und einem von Teppich gezierten Wagen, wie auch seinen Cantzler und Obristen Hoffmeister nach beiden Commissarien geschickt, die vor dem Wagen herr geritten mit viel Volcks so vor neben und hinderm Wagen gegangen und beide Herrn in die Burg hinein begleitet haben, alda sie abgestiegen und gedachten Wallachischen Canztler Obristen Hoff und Stallmeister so vor jhnen hergangen in die Tafelstuben geführt, alda sie vom Weyvoda empfangen, forterin die Camer und weiter in sein Zymmer gefürt, auch was von Teutschen bey jhnen gewesen in die Camer gelassen worden. Und nach dem Herr Ungnad bey einer halben Stund audientz gehabt unnd beschlossen hat der Weyvoda, beiden Herrn das geleydt bis in das dritte Zimmer gegeben.

Nachmittags kame der Obriste Hofmeister mit seinem Stab und gezierten Wagen umb 5 uhr wieder umb und forderte beide Herrn Kayserliche Commissarien abermals zur audientz denen nach verrichtung solcher des Weyvoda fürnembste officiari widerumb das gleyt nach jrem Losament gegeben.

Den 14. Novembris hat der Weyvoda des Cardinals Bathori Kopf in der Herrn Kay. Commissarien Losament geschickt denselbigen zu besehen, welchen Herer Ungnad alsbald für Ihr Kay. May. und F. D. abconterfeden lassen. Der ist wie man wol sehen können ein schön Person gewesen, hat vornen an der Stirn uber den lincken Aug ein streich als were es mit einem Tschaggan geschlagen, doch soll er nicht von selbigen, sondern von einen streich ob dem Kopf biss auff das genick reichent dardurch die hirnschalen gar zerspalten und man das hirn gesehen, so er von dem Siculi enpfangen gefallen seyn.

Den 16. November hat der Weyvoda die beide Herrn Kay. Kommis. zum essen erforden und uff seinem gezierten wagen, durch den Hoffmeister under andern officiari darzu begleiten lassen, über wlchem Imbiss Herr Ungnad dem Weyvoda einen

[1]) Laszlo.

schönen güldenen pfenning, daruff Zehen Römischer Kayser bildtnuss so mit guten Orientalischen Rabinen gewesen verehrt.

Den 17. Novembris, als die Herrn Kayseliche Commissarien morgens frue wiederumb verreisen wöllen, schickte der Weyvoda sein Obristen Hoffmeister zu Herrn Ungnad jhme anzumelden, dass sein Heer erkenne, dass er Herr Ungnad ein uffrichtig getrewes gemüt zuvorderst gegen der Kay. May. und gegen ihm Weyvoda trage, derowegen schickte er jhme hiemit ein schlechte Deckhin mit bitt er wölle solche von jme in allen guten annemen, dessen sich Herr Ungnad zum höchsten bedancket und forder nach Claussenburg auff den aussgeschriebenen Landtag gefahren.

Gemelter Weyvoda war ein schöner, gerader unnd gerühriger Man bey zimblichen jahren, hatte einen grossen breiten bart, der ist in bey sein der Kay. Commisarien zu Weissenbung in das Zeughaus gegangen und 2 Stück so Sigismundus Bathori vor zwey jahren für jhne Weyvodam giessen lassen, der Cardinal Bathori jhme aber solche nicht folgen lassen wöllen gefunden, welche uff der Erden gelegen; die hat er auff die Räder legen und 2 schüss darauss thun lassen, deren jedes 40 pfund eysen geschossen auch auf jedem des Wyvoda Wappen gewesen.

XXXV.

[MARTIE 1599].

Aviz despre o victorie a lui Mihai Viteazul asupra Turcilor.

Incursiune făcută în Martie 1599 în Peninsula Balcanică. Prădăciuni făcute. O victorie câştigată.

Avviso della rotta data dal Signor Michele ... al Turco ... 1599. (cf. Bibliografia, No. 68).

Le rotte & sconfitte date da Christiani à Turchi, da cinque anni in qua, che si comincio la presente guerra frà l'Imperatore, & la Casa Ottomanna, hanno debilitato in modo le forze dell' inimico, che dove gia erano stimate invincibile, hora sono sprezzate fin da minori Principi. Però non è maraviglia che questo Mehemet habbia mandato, & mandi tuttavia qua, & là Ambasciatori per procurar la pace, non solo con la Maestà Cesarea, ma anco col Transilvano, come hàfatto ultimamente, havendone inviato uno al Rè di Polonia, & un'altro in Ispagna, con ricchis-

simi doni, per tale effetto. Ma trà quelli, che hanno date di gran sconfitte al Turco non cede ad alcuno il Signor Michele Vaivoda di Valacchia, il quale, oltra le fattioni illustri che fece l'anno passato n'hà fatto una al presente degna di eterna memoria, & è stata questa. Il Signor Michele, havendo riposate le sue genti delle fatiche già fatte, raccoltele insieme, & inanimatele à nuove imprese, passò sù'l principio del Marzo il Danubio, & dirizzatosi verso Andrinopoli, andò fino a due giornate vicino di detta Città, saccheggiando, & distruggedo tutto il paese, con grande ucisione di nemici. Il che sentendo i Turchi, & non havendo ardire di andarlo a incontrare, si risolsero di divertirlo, assaltando, come fecero, la Vallacchia a due parti. Ma saputo ciò il valoroso Vaivoda, deliberò di tornarsene, & combatterli, quando havessero havuto ardimento di aspettarlo; & perciò rivoltatosi indietro, s'avvio verso la Valacchia, ma nel ritorno volse Dio benedetto che si incontrasse nei nemici, li quali erano in grosso numero; & se ben le sue genti erano stanche dal viaggio, & cariche di preda, non dubito tuttavia di dar la battaglia, & dopò haverli essortati à portarsi valorosamente, sì per l'honore di Christo, per il quale militavano, & si per la gloria della lor Natione, & di que'Romani, da cui facevano professione di discendere, & per il grandissimo bottino, che erano per fare, vincendo, fatto dare nelle trombe, attaccò la zuffa. Feccero i Turchi sù'l principio, & per buon spatio, il debito loro, & si combattè da una parte, & dall'altra con gran valore, & con dubbio di chi dovesse essere a vittoria. Ma ricordandosi poi i Turchi di esser già stati più volte vinti da gli stessi Valacchi, & non potendo essi di corpo più deboli resistere lungamente al vigore di quelli, cominciarono à cedere, & all'incontro sovvenendo à i Valacchi di haver superato molto maggior numero di essi Turchi, sotto il più grand Capitano, che havessero, cioè sotto Sinam, sù'l fiume Argis, ripreso lena, & ardire, si misero ad incalzarli. Dimaniera che in fine i Turchi furono costretti à piegare, & mettersi in fuga. Allhora fu l'uccisione grandissima, attendendo solo i nemici a fuggire, & i nostri à ferirli, & calpestarli. Morirono de' Turchi più di diece mila, & de Valacchi pochissimi. Fùfatto prigione il Sangiacco Behy Generale di essi Turchi, & molti altri huomini da comando, & fù preso il Stendardo generale. Di maniera che la Vittoria è stata compitissima, & delle più segnalate, che sino ad hora si sieno havute, si per il numero de' morti, & prigionia del Cappo, & acpuisto della Bandiera, come per il tempo, nel quale si è ottenuta, cioè sù'l principio di Primavera; dovendosi credere

che sia per apportar gran sbigottimento à i nemici. Li quali non ardirano forse più di venire questo anno nell' Ungheria, nè per aventura di affrontarsi coi Nostri, & dall' altro lato i Valacchi havevanno preso tanto animo che ordinaranno forse di tentare il Capo dell' Imperio Turchesco ò almeno tenendo lontani i nemici, daranno materia à gli Imperiali di far acquisti notabili. Il che piaccia à Dio benedetto di concederci per sua infinita misericordia. Laus Deo.

XXXVI.

[MAIU 1599].

Ştiri din Ungaria Superioară[1]).

Mihai ar fi trcut Niprul, a învins pe Tătari şi a cucerit Cazan.

Newe Zeitung was sich in Ober und in Nider Unger ... zugetregen ... 1599. (cf. Bibliografia, No. 74).

Gleich diese Stund kommen gewisse Zeitung aus Obern Ungern Von dem Herren Dorfi Ferentz, so der Hertzog von Mackrowitz dem Herrn Colomeschi schreibt, das der Wallachische Fürst Michal Wayda mit dem Cossackischen aus Botolia[2]) und andern orten Kriegsleuten, mit denen er einen Vorstand gehabt, zwantzigtausent Tartarn und Neuntausent Türcken bis auffs Haupt geschlagen unnd erlegt und darnach uber den Nepper gesatzt Casan und Bresob, zwo fürneme Tartarische State mit andern etlichen Stäten eingenommen unnd den Bassa von Bresob sampt seinen Leuten niedergehawen, auch noch bis auff den heutigen Tag im Lande darinnen ist Gott gebe jhm ferner Sieg.

XXXVII.

[SEPTEMVRIE 1599].

Ştiri din Ţara Românească.

Continuatio Ungarischer und Siebenbürgischer Kriegshändel ... 1600, p. 6. (cf. Bibliografia, No. 78).

---

[1]) Reprodus Th. Meuser, *Relationis historicae continuatio,* (Seit Fastenmess 1599) Ursel, Cornelius Liturnorius, 1599.

[2]) Podolia.

Umb diese Zeit auch hat der wallachische Weywoda abermals 12 Türckische Galleren uff der Thonaw uffgefangen, darüber die Türcken dann sehr erzurnt, derohalben sich starck gerüst diesen Weyvoda zu uberfallen.

XXXVIII.

[OCTOMVRIE 1599].

Ştiri despre cucerirea Transilvaniei de Mihai Viteazul.

Inţelegerea lui Mihai cu Impăratul. Trecerea munţilor. Lupta dela Şelimbăr, câştigată prin intervenţia personală a lui Mihai. Intrarea în Alba Iulia. Intrigile Cardinalului Andrei Báthory.

Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio,* Herbstmess 1599—Fastenmess 1600) 1600, p. 44-47. (cf. Bibliografia No. 82).

Nachdem der Siebenbürgische Fürst Sigismundus Bathori der Römischen keyserlichen Majestet das gantze Land Siebenbürgen gegen ander Herrschafften in der Schlesien übergeben und eingeraumt hernacher aber unversehener Sachen widerumb in das Land kommen, dasselbig jhm wider huldigen lassen letzlichen auch wider menniglichs verhoffen seinem Vettern dem Herrn Cardinal Andrea Batthori überantworten.

Eilen aber gedachter Cardinal in verdacht kommen sammt er mit dem Türcken in Freundschafft und Bündtnuss sich eingelassen der Röm. Kays. May. aber ein anders zu verstehen geben. Als hat der Michael Wayda in der Wallachey 30000 wol gemusterte Mann zusammengebracht mit welchen er den 10. tag Oct. in verlauffenen 1599 Iar in der Wallachey von Targovisch da er sein gewönliche Residentz hat auss und auff Siebenbürgen zugezogen den besten und fürnemsten Pass gegen seiner Gräntz daselbst erobert. Den 19 selbigen Monate den Cronburg[1]) kommen dieselbige Statt und Gräntzhauss eingenommen, alda 5 tag still gelegen und entzwischen mit den Zacklern so lange Zeit ein frey Volck gewesen, dahin gehandelt, dass sie jme im Namen Keyserlichen Majestät gehuldigt.

Förter ist er auff Hermanstatt[2]) gerückt, da er den Cardi-

1) Braşov.

2) Sibiu.

nal mit seinem Kriegsvolck, welches er mit blutigen Sabel auffmannen lassen und in 25000 ausserlesene Soldaten gewesen seyn sollen, angetroffen. Demselben er durch einen Abgesandten zu vernemen geben warumb er vorhanden sey. Memlich, das er Cardinal sich widerumb aus Siebenbürgen und in Polen begeben, seinem Gottesdienst abwarten und das Land der Röm. Kayserl. Majestät als dero es von Rechts und Löblichkeit wegen gebüre einraumen und widergeben solt, oder jhne durch Göttlichen Beystandt mit Gewalt aus dem Land treiben und alle meieydige und jhrer Keyserlichen Mayestät ungehorsamen Siebenbürger straffen wolle, auff welches er jme drey tag frist gelassen.

Als er aber solchs abgeschlagen nicht eingehen wollen und durch Unterhandlung des Päpstlichen Nuncii Malespina genand vil widerwertigs zu verstehen geben, ist er Weyda den achten und zantzigsten Octobris mit seiner gantzen Macht wider die Siebenbürger und den Cardinal so nur ein viertel Meil Wegs von jhme zu Feld gelegen, gezogen, welche zu neun uhren früh des tags zusammen getroffen. Den ersten angrieff hat der Weyda durch die Heyducken thun lassen, er aber mit dem übrigen Volck auff zwo andern Seyten angrieffen.

Als aber die Victoria im zweiffel gestanden, seyt es nicht nach seinem Wunsch gegangen, hat er sich für sein Person zurück in sein Zelt begeben Cossackische Kleider angezogen und die Cossaggen mit behertztem Gemüth selbst angeführt, das Cardinalische Volck in die Flucht gebracht und nach dem die Schlacht fünff Stunden gewehret, Victoriam erhalten, den Cardinal auffs Hauppt geschlagen und seynd auff der Walstett zwey tausend und sieben undzwantzig Siebenbürgischer todter Cörper gezelt, an lebendigen aber uber 1000draunter auch ein fürnemer Oberster Cornisch Caspar genant gefunden.

Folgends ist man in das Siebenbürgische Läger kommen in welchem man fünff und viertzig Stück geschütz und viel Güter und Gezelt, Kleydern, Rossen und Gezelt gefunden hat.

Nach diesem verrichten ist er Weyda auff Hermannstatt gerückt, die sich alsbald ergeben und gehuldiget. Und als er forter gegen Weissenburg ziehend auff ein Meil Wegs hinzu gereicht ist jhme die Spanschafft und Weissenburgische Innwohner mit reicher Verehrung entgegen kommen, jm mit grosser Reverentz gen Weissenburg geführt. Allda seyn wie auch in allen sieben Stätten viel Frewdenschüss geschehen.

Weil man auch nicht gewist ist wie es mit dem Cardinal stünde und doch zu vermuthen gewest er durch die Flucht ent-

kommen. Als hat der Herr Weyda nach erhaltenem Sieg zwölfftausend Mann auff allerley Strassen jhn zu suchen aussgeschickt, welcher endlich in dem Gebirg von den Wallachischen Bawren und Zacklern, so die Schlich durch die dicken Wäld wissen angetroffen, niderhaut und den Kopf gen Weissenburg gebracht, folgends abconterfayt und auff einer Leinwat jhrer Kayserlichen Majestät nach Pülsen zugeschickt worden.

Den 4. tag Novemb. hat sich die Statt Clausenburg[1]) auff des Weyda auffordern auch willig ergeben. In summa er Weyda hat in wenigen tagen das gantze Land Siebenbürgen erobert (ausgenommen etliche Festung, die Herr Basta eingenommen) und unter seinen Gehorsam bracht und selbiges erstlich der Röm. Kay. May. nachmalen jme als Keyserl. May. Statthaltern und dann seinem Sohn huldigen und schweren lassen.

Dieser entleibte Cardinal soll eine solche Practic wider den Wallachen angestellt haben, dass auff der eine Seyten der Jeremias Weyda auss der Moldaw, auff der andern Seyten, er der Cardinal und zugleich auff der dritten Seyten die Türcken und Tartarn in die Wallachey fallen, jhme den Wallache vertreiben, fangen, oder niderhawen sollen, zu seinem des Michael Weyda Glück aber ist er zuvor kommen und die fürnemsten Rädelnführer in Siebenbürgen niderhawen.

Es sol auch der Cardinal, als er des Wallachen Anzug vernommen 2 Gesandte zum Gross Türcken geschickt haben mit Erbietung dass er jhme jährlich 3000 thaler Tribut geben woll, sofern er jhme Hülf wider den Wallachen thete.

XXXIX.

CAŞOVIA, 6 NOEMVRIE 1599.

Aviz despre lupta dela Şelimbăr.

Noviny z Uher a Sedmihradské zeme... 1599. (cf. Bibliografia, No. 72).

Z Kossyc od Ssesteho dne Mesyce Listopadu tez tohoto Roku 1599.

Przed wceregsskem Konffirmacy z Sedmiradske zeme,

---

[1]) Cluj.

strany dobytij te Kraginy, k ruce Gehomilosti Cysarske, skrze Sluzebnijka Weywody Walaskeho sem prinessena gest: Ten od zdegssyho Colmistra, Panu geho pozustalych Dwadceti Pet tisyc Zlatych, zstrany gehomilosti Cysarske prigal: Oznamowal, ze Pan geho, dotcene Knijze Walaske Michal Weyda Osmnacteho dne Mesyce Rgyna, do Sedmihradske zeme s lidem swym Walecnym, tez s zenami y Detmi pritahl: A tu Kronsstat, kterez se Uhersky Barosa gmenuge, a gest druhe Mesto prednij w *Sedmihradske zemi,* smlauwau, 29 dne Rzijgna wzal a dobyl. Potom, nynij tam panugijcymu Anreasowi Bathory Kardinalowi wzkazal ktergkby z porucenij Gehomilosti Cysarske, do dotcene Sedmihradske Zeme pritahl, mage tu Kraginu zase G. M. C. w moc uwesti: protoz ze geho napomijna, aby se na milost dal, aneb tu zemi pokogne postaupil, ginak zeby on gj Swawlij podmaniti chtel. Na to dotceny Kardynal y hned co neywijce mohl lidu sweho shledal, a k Turku, Tartarum, Polakum, Geremiassowi Weywodowi Muldawskemu, tez do Husstu, pomocy od nich zadage Psanij ucinil, a aby Walasskeho Weywodu pokudz mozne dostananc, na kusy rozsekali. Jakoz pak wyslany, nawetssym dijle od Walachuw pochyceni gsauce, toho take paceytiti musyli ze gsau na kusy rozsekani.. Ale Andreas Bathory s lidem swym w syle do Sedmi Tsiyc, predce tahl, a v Helmstatu s Weywodau Walasskym se potkal, kteryz ho temer az na hlawu porazyl: Tak ze se gesste wedeti nemuze, kam gest se dotceny Kardynal podel, zdali se w Wode utopil, cili nekde ginde w tegnem mijste zachowan gest Bratr pak geho Bathory Jstwan sotwa do Husstu utekl.

A ponewadz Cayglowe hned spocatku, na v wolenj a prjpowed Michala Weydy, totiz, ze gim wssecky gegich predessle swobody, od Gehomilosti Cysarske obgnednati chce, k nemu pripogili, a gemu slibowali, take gest bez messkanij Sasuw k slibu a rozmysslenij se na predesslau Prijsahu, kterau gsau Gehomilosti Cysarske ucinili, napomenul, a gim to predlozil Hermansstetskym tez hrozyl, aby se poddali, a wernost a poddanost slijbili, coz brzy od nich tez wykonano gest, ze gsau kruce Gehomilosti Cysarske Michalowi Weydowi poslussnost zachowati pripowededeli. Nynij dalegi tahne, aby ostatnij Mesta w poddanost uwedl: a predne se obratil k Klauzenburgu. Take hned do Desyti prednegssych Panuw postijnati dal, gichzto gmena se tuto opausstegij. Tj k zprotiwenij Gehomilosti Cysarske nevwettssy prijcina byli. Pan Buh rac tomuto Weydowi dale sstestij poprijti. Amen.

XLI.

[ALBA IULIA, 12 NOEMVRIE 1599]

Aviz despre bătălia dela Şelimbăr.

Relaţiunea trimisă de Mihai Viteazul Arhiducelui Mathias. Concentrarea armatei la Ploeşti. Trecerea munţilor. Bătălia. Intrarea în Alba-Iulia. Infrângerea Tătarilor.

Relatione dell'acquisto di Transilvania... 1599. (cf. Bibliografia, No. 73).

A Zechovig[1]) luogo dove il Vaivoda di Valachia risciede erano convenuti diversi buoni soldati da cavallo, & a piedi al numero di vinticinque mila, & il mese passato di Ottobre si partì di detto luogo, & andò a Marchploest[2]) con la sudetta gente, & con la gente del paese che potevano in tutto ascendere al numero di sessanta mila, & in detto loco la divise in tre parti, cioè disdotto mila tra fanti, & cavalli li mandò a Emuestat[3]), & otto mila Aiduchi à Brasco[4]) & il restante della gente con due milla cavalli & ottanta pezzi di artiglieria tra grossa, & piccola la menò con lui a Buzabachar[5]), & alli vintisei di Ottobre și congiunsero tutti tre insieme queste parti nelle campagne di Tomison[6]) tre leghe lontano di Erunstatt, & al detto Vaivoda gli venne Monsignor Nuntio Apostolico & Scchellmeijscis[7]) per Ambasciadori,& gli disse, che il detto Ambasciatore haveva commissione espressa per lui da sua Maestà Cesarea che dovesse acquietarsi, & andarsene fuori della Transilvania alla quale il Vaivoda rispose, che voleva vedere questo commandamento a cui disse il Nuntio, che tal commandamento non era appresso di lui, ma che, Il Cardinal Battori l'kaveva, & il Valaccho disse; che lui ne teneva un' altro di sua Maestà Cesarea il quale voleva essequire fidelmente volendo dimostrare a sua Maestà il suo fidel servigio dove Monsignor Nuncio lo pregò per amor di Dio che dovesse sospendere per quel giorno, che fu

---

1) Târgovişte.
2) Ploeşti.
3) Sibiu.
4) Braşov.
5) Buzău.
6) Şelimbar?
7) Moise Székely.

il 27 d'Ottobre, & mentre inresoluti stavano il sudetto Vaivoda interrogò Monsignor Nuntio in che maniera manegiasse il Cardinale le cose della guerra, & perche non desse il dovuto Principato a sua Maestà Cesareà in pace, & che meglio le saria convenuto il governo della Chiesa, & inresoluto Monsignor Nuntio, se ne ritornò al Cardinale il giorno 28. d'Ottobre, il giorno di San Simone, & Giuda fece ritorno il Nuntio al Valaccho, il quale lo ritrovò con il figliuolo, che in pronto havevano la gente per opporsi al Cardinale, & Transilvani, non facendo altra riposta solo che dovesse aspettare altro aviso dal Cardinale erano il due campi accampati solo un quarto di lega lontano l'uno dall'altro, & alle nove hore del sudetto giorno cominciarono la giornata, quale durò cinque hore, & ne rapportò la vittoria il sudetto Signor Micheli, Generale di sua Cesarea Maestà havendo disfatto la gente del Cardinale il quale haveva con lui da trenta mila soldati de' quali se ne sono trovati 2700 corpi morti de' Transilvani, & da 1000 prigioni fatti tra quali vi erano Cornice Gaspar, & Ronaschi Grigech principali Signori, & patroni di Transilvania quali subito furono ammazzati, & dipoi andarono alla volta del campo de' Transilvani, nelquale trovarono qarantacinque pezzi di artiglieria assai robbe, dinari, cavalli, & padiglioni, & dopò andarono alla volta di Albagiulia, & avanti che arrivassero gli venne incontra li confederati del paese una lega lontano insieme con literieri di Alba Iulia, & con molti presenti & allegrezza lo accettorno, et accompagnorno in detta città, nel qual luogo si come anco in altre sette città furono sparati alquanti pezzi di artiglieria in segno di allegrezza. Mandò il detto Valaccho dodese mila persone per diversè strade et luoghi a cercar conto del Cardinale ne altro si tiene per ferma speranza che sia prigione da questa gente. Il primo di Novembre dimandò à i Cittadini di Claudiopoli, che si rendessero, il che fecero volentieri, et entrò un suo Generale detto Michel Tesca[1]) con mille persone alla quale furono poi mandati tre mila altri fanti per presidio, et dovevano esser andati ad un Castello detto Schomasar[2]), che sia per ancor resso non si sà il resante delle piazze si sono rese volontariamente come quelle c'haveva prima giurato fideltà a sua Maesta.

Tra le genti di ditto Vaivoda, vi sono tre mila Turchi, et Tartari che si sono fatti Christiani volontarimente, et anco con le lor moglie, et figli in Valacchia.

---

1) Mihalcea.

2) Gherla.

La presente relatione si hà da un' Ambasciatore del detto Vaivoda, al Serenissimo Mattias il 13 di Novembre quale subito si partì per andare a sua Maestà Cesarea. In altri avisi vi è che una banda di soldati del detto Vaivoda habbia incontrati un buon numero di Tartari partiti dall' essercito di Hebrain, et detti Tartari sono la maggior parte stati tagliati à pezzi. Et gli Aiduchi si sono incontrati col Bassa della Bossina, et sua gente, et azzuffatisi sia restato morto il detto Bassà, et gran parte della sopradetta sua gente, et fatto molti prigioni, et ricco bottino. Il detto Valaccho ha fatto chiamar la dieta in Claudiopoli per li 20 di Novembre per trattar intorno al governo di detto Regno.

Questo è il titolo, che si fà chiamare Michael Transalpine, Valacchiae Vaivoda sua Caesarea Maestatis Consiliarius per locum tenens & eiusdem eis Transilvaniam partiarum subiectarum Generalis Capitaneus.

All' Illustriss. & Eccellentiss. Signor
Michele Vaivoda della
Valachia.
F[ulvio] T[estis].

Quel ch' aventò à l'infernal Pithone
L'eccelso suo insuperabil telo.
Quel il cui alto nome sona il Cielo
Qual' è' si com' Iddio, s'egli è campione?
Quel par che di Michel cint' habbia il velo,
E contro del terren fiero Dragone
La spada vibri, e con mortal tenzone
Hor l'atterri hor lo squarci à pelo à pelo.
Poscia che mile sue divote insegne
Pien' hanno l'Istro, e tosto anco l'Eussino
Eagro, Hidaspre, Eufrate, e Termodone.
Dunque qua l'altro fia, che l'opre degre,
Agguagli, e Meroe, e Tille facin conte,
Se quest'è immortal' Angel divino?

XLI.

[14 NOEMVRIE 1599]

Ştiri din lagărul lui Basta.

Uciderea lui Andrei Báthory. Prizonierii lui Mihai. După

cucerirea Transilvaniei o parte din armata lui Mihai Viteazul a fost trimisă în Țara Românească.

Continuatio Ungarischer und Siebenbürgischer Kriegshändel... 1600, p. 25. (cf. Bibliografia, Nr. 78).

Den 14. Novembris kam Herrn Georg Bassa gewisse Zeitung, dass der Cardinal Bathori sampt all den jenigen, so bey jme in der flucht gewesen, von den Wallachen im Gebürg nieder gehauwen, des Cardinals Kopff auff einer Lanzen nach Siebenbürgisch Weissenburg gebracht worden, dahin der Wallach auch den Cörper zu bringen befohlen.

Herr Cornis Gaspar, der Bischoff vor Napradi und Malaspina, Bäpstlicher Nuntius, seind mit 3 Fahnen gefangen vom Wallachen in verhafft genommen worden. Lippa und ander orten mehr hat gemelten Wallach mit seinem Kriegsvolcks besetzt, theils auch seines Kriegsvolcks, nach erhaltener Victori in die Wallachey gesand, den Türcken und Tartern fürzuwarten und so viell müglich die gefangene Christen unnd die Beuth so an allen Orten geraubet worden, wiederumb abzunemen.

XLII.

[NOEMVRIE 1599]

Știri despre solia lui Mihai Viteazul la Pilsen.

Continuatio Ungarischer und Siebenbürgischer Kriegshändel... 1600, p. 26. (cf. Bibliografia, No. 78).

So bald nuhn die Wallachische Bottschafft zu Wien angelangt und daselbsten Ertzherzog Mathia diese victori mit Siebenbürgen verkundet, ist als bald das Te deum laudamus gesungen, die Stuck geschütz auff alle Pasteyen geführet und lossgebrandt worden. Welchen gesandten Ihr D. ein güldin ketten und dessen mit consorten ein gülden trinckgeschir verehren lassen, die seind hernach nach Pülsen zu der Kay. Mau. gereist. Der [Weyvoda] hatte auch einen Landtag auff 20 November nach Clausenburg ausgeschrieben.

XLIII.

[NOEMVRIE 1599]

Ştiri din Constantinopol.

Consternare la Constantinopol după cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul. Pregătirile lui Mihai de a ataca Moldova. Turcii voesc un armistiţiu cu Impăratul.

Continuatio Ungarischer und Siebenbürgischer Kriegshändel . . . 1600, p. 37—38. (cf. Bibliografia, No. 78).

Demnach auch die Zeitung zu Constantinopoli gen Hoff ankommen, dass der Wallach Siebenbürgen im Namen der Kay. May. eingenommen, hat sich möglich sehr darab entsetzt, da doch der Wallach durch sein daselbst habenden Ampassador (so desswegen gefangen worden) den Türcken zu verstehen geben, dass solches dem Grosstürcken zum besten geschehe. Derowegen sich die Türckischen Bassa samptlich mit grimmigen Zorn vernemen lassen, diese untrew an dem Wallachen zu rechen. Wie dann bald darauff die Türcken in die Wallachey eingefallen und theils eingenommen, aber von den Wallachen bald wieder daraus getrieben worden.

Nach solchem hat der Wallach seinen Sohn mit 5000 Mann in die Wallachey heimbgeschickt, die Moldau auch anzugreiffen, auff welches derselbige Weyvoda (wie der Zeit der rueff ginge) sich mit dem Wallachen wider den Türcken zu vereinigen und zu verbinden, anerbotten. Derowegen und sonderlich weil das gelt, je lenger je mehr bey dem Grosstürcken fühlen wöllen und ein geringer vorrath in der Schatzkammer vorhanden, gemelter Grosstürck dem Ibrahim Bassa von newen ein stärcken befelch zukommen lassen mit der Kays. May. einen Trews zu machen.

XLIV.

[13 IANUARIE 1600]

Ştiri despre solia lui Mihai Viteazul la Pilsen.

Continuatio Ungarischer und Siebenbürgischen Kriegshändel . . . 1600. (cf. Bibliografia, No. 78).

Den 13. lanuarij ist die Wallachische Pottschafft mit 20 Personen bey der Kay. May. zu Pülsen angelangt, die haben derselben die Schlüssel zu dem Land Sibenbürgen 4 Fahnen und das Pferdt, so der Cardinal Bathori selbst geritten, Iher May. präsentirt, welches Pferd am hin und wieder von dannen führen ein schrey in andern gelassen, dass sich Ihre May. zum drittenmal mit halben leib under das Fenster gelegt, demselbigen zugehört, was als gutes Zeichen gedeutet worden.

XLV.

[NOEMVRIE 1599]

Ştiri despre lupta dela Şelimbar.

Intrigile lui Andrei Báthory. Trecerea munţilor. Pertractările cu Secui. Intervenţia lui Malaspina. Infrângerea lui Andrei Báthory. Intrarea în Alba Iulia şi cuprinderea Clujului. O diversiune turcească. Atitudinea lui Basta. Capitularea cetăţilor.

Continuatio Ungarischer und Siebenbürgischer Kriegshändel . . . 1600, p. 18—24. (cf. Bibliografia No. 78).

Es ist vor diesem auch angezeigt welcher gestalt sich der Cardinal Bathori auss Siebenbürgen der Röm. Key. May. wiedersetzet und sich mit dem Türcken in ein Bundtnuss einzulassen understanden, wie er dann auch albereit so viel practica angestellt, dass der Weyvoda aus der Moldau, der Grosstürck und der Bathori samplich auff allen seiten in die Walachia einfallen und denselben Weiwodam so der Key. May. anhängig und jhne Siebenbürgen zu gehorsam gegen derselben zu bringen sich underfangen auss seinem land vertreiben, fangen, oder niederhawen wöllen, zu des Wallachen glück aber seind jme diejenigen Personen so dieses mit dem Cardinal Bathori wegen des Türcken abgehandelt dem Wallachischen Weivoda under die Händ kommen, die er alsbald niederhawen lassen.

Und damit nun der Wallachische Weywoda diesen dess Cardinals Bathori bösen praticken fürkomme, hat er jn die 30000 Man zusammen gebracht, mit denselben den 18.[1]) Octobris in der Wallachey uffgezogen naher Cronstat[2]), dahin er den 29[3]) Oc-

[1]) Data greşită în loc de 4 14 Octomvrie.

[2]) Braşov.

[3]) Data greşită în loc de 7/17 Octomvrie.

tobris ankommen, dieselbe mit gewalt eingenommen unnd als ein fürnemer Pass gegen Poln, damit dieselben dem Cardinal so leichtlich nicht beystandt thun köndten, der Notturft nach besetzt, alda Sieben tag still gelegen die Zäghler mit verheissung Key. May gnad und erhaltung jrer freyheiten uff seine seiten und under sein gehorsam gebracht, hernach mit seiner gantzen macht beneben den Zäghlern und Sachsen sampt 18 Stück gross und klein Geschütz uff Hermstatt[1]) zugezogen. Welchen der Nuntius Apostolicus[2]) sampt zwen Landleuten, als Gogari Membars[3]) und Beckel Meyses[4]) als abgesandte entgegen kommen und angezeigt, dass sie von der Key. May. einen ernstlichen befelch hetten, dass Er Michael Weyvoda sich zu Rhue begeben unnd auss dem Land Siebenbürgen hinauss ziehen solle. Darauff Er Weyda Ihrer Key. May. aller gnedigsten befelch zu sehen begert, dem sie antwort geben, dass sie denselben nictht, sondern der Cardinal Bathory bey sich haben, der Wallach aber jhnen wieder geantwort, dass er von der Kay. May. viel ein andern befelch im Buesen trage, demselben wölle er gehorsamt nachkommen und Ihrer Kay. May. seine getrewe dienst erzeigen. Auff welches der Nuntius Apostolicus gedachtem Weyvodam auffs höchst umb Gotts willen gebeten, er solte noch denselbigen tag mit seinem Volck ein stillstandt halten, es möcht sich der Cardinal entzwischen bessers bedeuten, damit die Sachen vielleicht zu einem gewünschten end kommen möchte. Als er sich aber unter dessen nichts erklärt und gedachter Nuntius denselben tag wiederumb unverrichter sachen zum Cardinal gezogen, ist der Wallach des andern tags fortgeruckt, an dem der Nuntius Apostolicus morgens frue wider zu jme kommen, den er bey seinem Sohn verwahrt ohne einige antwort bis auff weitern bescheidt hinderlassen, mit seiner gantzen macht und gewalt aber gegen den Siebenbürgen und dem Cardinal, so nun ein virteil meil wegs von jme zu Feldt gelegen, fortgezogen. Zuvor und ehe sie aber uff einander getroffen, hat vil gedachter Michael Weyvoda dem Cardinal anzeigen lassen, dass er nicht kommen Christenblut zu vergiessen, sondern viel mehr so wol jme Cardinal, als seinen underthanen zum besten fürnemlich aber aus Röm. Kay. May. befelch jne nicht allein dahin zu ermahnen, dass er das iurament (wie solches vor der zeit sein

---

1) Sibiu.

2) Malaspina.

3) Bogáthy Melchior.

4) Székely Moises.

Vetter Sigismundus der Kay. May. geleistet) gleichfalls praestiren, sondern auch dess gantzen Lands in der gute abtreten und jme an statt Kay. May. einraumen solle, dieweil er sich nicht gescheuet der Christenheit zum Verderben mit den unglaubigen Türcken in ein verbündnuss sich zu begeben. Als sich nun der Cardinal sich des iuraments und abtrettung des Lands sich geweigert auch mit den fürnemsten seines anhangs beschlossen, mit dem Wallachischen Weydas, als einem Viehehirten und unerfahrnen der Schlachten, ein treffen zu thun, hat sich der Wallach als bald resolvirt jhne mit gewalt zu gehorsam zu bringen, jedoch mit der Protestation, dass er an dem blut so vergossen werden möchte gar nicht, sonder der Cardinal ursacher sey, darauff also sein schlachtordnung gemacht und nachdem er dreymal den namen Jesus angeruffen auch im gantzen Läger aussruffen lassen dass alle diejenigen, so sich gutwillig ergeben und huldigen werden, frey sicher bleiben sollen, hat er den Sibenbürgen, so in die 25000 wehrhaffter Man starck gewesen, angeriffen, geschlagen, zerstreut und in die flucht gebracht. Diese beide Heer haben morgens umb 9 uhr zusammen getroffen, welcher Scharmützel oder Schlacht 5 stund lang gewehret, der Cardinal ist auffs haupt geschlagen worden, dan uff der wahlstatt 2027 Sibenbürger todte Cörper seind gezehlt der lebendigen und verwundeten uber Tausend gefunden worden, darunder Cornis Caspar, einer der ander Bewardi Geog[1]), welchen der Wallach stracks gar niderhawen lassen, auff des Wallachen seiten abe seind uber 200 nicht todt blieben, hernach seind die Wallachen in das Sibenbürgische Läger gefallen, allda sie 45 Stück Geschüss, auch viel Guter von Geld, Kleidern, Rossen und Zelten bekommen. Nach welchem der Wallachische Weyda uff Weissenburg zugezogen, dem aber die Spanschafft und inwoner der Statt ob er dahin gelangt mit grosser verehrung uff ein meil wegs entgegen kommen, jhme mit grosser Reverentz empfangen und gen Weissenburg[2]) begleitet, alda und in alle Stätten man viel freudenschuss gethan. Der Weyvoda hat nach erhaltener Victoria dem Cardinal so auss dem Feldt entflohen eylend 12000 Man auff alle strassen unnd weg hinnach geschickt, der hoffnung jne zu fangen.

Der Bathori Istvan[3]), des Cardinals Vetter ist auff Clausenburg kommen, viel köstlich sachen uffgeladen, und sich uff

[1]) Ravázdy György.

[2]) Alba Iulia.

[3]) Báthory Ştefan.

Hust begeben, alda er mehr hilff samblen und dem Wallachen widerstehen wöllen, welches jme aber wie hernach gehört werden solle nicht angangen. Dann der König aus Poln, darauff er sich auch zu theil verlassen, in seinem gantzen Königreich aussrufen lassen, dass sich keiner in Kriegsdiensten wieder die Key. May. solle gebrauchen lassen, sich dadaurch alles argwohns einiger hilf, so er dem Cardinal Bathori erzeigen möchte, zu entscühtten.

Den 4. Novembris hat sich die Statt Clausenburg[1]), als bald sie der Wallach auffordern lassen, willig ergeben und sein Obristen, Baan, Mihaltscha genant, mit Tausent Man eingelassen, under diese Statt seind in 3000 Man geschickt worden, von dannen sie auff Solnok[2]) gezogen, welches sich beneben der ubrigen gantzen Landschafft ausserhalb Hust und Kivar[3]) ergeben.

Under des Wallachen Kriegsvolck haben sich in 3000 Türcken und Tartarn, so alle Christen worden unnd jhre Weib und Kinder mit sich in die Wallachey gebracht, gefunden.

Als auch der Grossturck vernommen, dass der Wallachische Weyvoda mit solcher grosser gewalt in Sibenbürgen zu fallen willens, habe jm der Türckische Kayser ein Bottschafft mit 60 Personen zugeschickt, die mit jme einen Frieden tractiren und des Grosstürcken Fahnen uberantworten sollen, welche er in der Wallachey so lang auffgehalten, bis er gegen Sibenbürgen angezogen, als dan habe er dieselben alle gefangen, des intents solche der Kay. May. zu überschicken, nachdem auch der Wallach die Statt Clausenburg einbekommen, hat er viel ansehenliche Rebellische Herrn aus Siebenbürgen niederhawen lassen. Wie er auch seinen Leutenampt so ihn auss anstifftung des Ibrahim Bassa[4]) umbringen sollen, aber offenbar worden hinrichten lassen.

Der Junge Julaffi hat sich mit seinem Schloss auch in der Kay. May. gehorsam ergeben. Herrn Banffi[5]), welcher mit seinem Weib, Kindern und Gütter aus Siebenbürgen geflohen, hat Herr Zäckel[6]), mit allem was er gefurt, auffhalten lassen.

Ob er wohln der Cardinal Bathori aus Sibenbürgen (als er vernommen, dass der Wallach mit hoeres krafft auff Sibenbür-

---

1) Cluj.

2) Szolnok interior, comitatul Sălaj de azi.

3) Chioara.

4) Ibrahim Bas, Marele Vizir.

5) Wolfgang Bánffy.

6) Mihály Székely de Kövend.

gen zugezogen und albereit Cronstatt[1]) eingenommen hatte) den Herrn Georg Bassa Obristen in Ober Ungarn umb hülff wieder den Wallachen angeruffen, seitenmal er gesehen, dass gemelter Herr Bassa auch ein grosses Volck versamblet und vermeint jme solches zum besten wider den Wallachen beschehe, umwissendt, dass beides der Wallach und Georg Bassa jne Cardinal mit hoeres Krafft angreiffen unnd dardurch zu gehorsamtbringen wolten. So ist gemelter Herr Georg Bassa den 2. Novembris beneben Herrn Zägkel, Niari Paul[2]) und Herrn David Ungnad uff Wardein[3]) zu jme Wallachen zu hulff gezogen, welche ein grosse summa gelts so Ihr Kay. May. nach Caschau richtig gemacht, mit sich geführt, das Kriegsvolck darmit zu bezahlen.

Nach solchem hat gedachter Wallach, etlich Tausent Man auff Hust geschickt, darselbe-ort, welches Poln, Hungarn und Sibenbürgen ein wolgelegener Pass auffzufordern, welches dann beschehen. Darauff die in der Vestung umb gnad gebetten. Und ob wohlen der Cardinal 19 Fänhlin, Trabanten hinein gelegt und jhnen ernstlich befohlen, solche Vestung bis auff den ledsten Man zu halten, haben sie doch einhellig in die auffgebung bewilligt, darninnen hat der Walach nicht allein des Bathori Schatz, sondern auch anderer fürnemen Herrn besten Sachen, so sie dahin geflehnet in seine Händt bekommen, welches alles uff 10 Milion geschetzt worden.

Der Bathori Istvan aber ist zuvor aussgerissen und sich nach Somblio[4]) begeben, der ist hernach daselbsten von Herrn Georgen Basta gefangen worden, der hat gebetten, dass er sampt seinem Weib und Kindern in Kay. May. gnad möchte auffgenommen werden, welches jme aber ander gestalt nicht bewilligt, er verschafft dan, dass Kivar, darinnen 2000 Trabanten mit vielen grossen Stücken Geschütz gelegen und das stärckste ort in Sibenbürgen ist ohne alle Verletzung der Kay. May. eingeraumbt werde. Welchem er alsbald folg gethan, da jme aber sein practica angagen, wie er dan gleich hat sollen eingesetzt werden, hette er ohne alles nachdenken mit dem Feind ein Bundtnuss gemacht.

Ist also das gantze Land Siebenbürgen in der Kay. May. gewalt gebracht worden, in dero Namen unnd abwesenheit den Wallachischen Weiwoda die gantze landschaft geschworen und

---

1) Braşov.

2) Nyárv Paul.

3) Oradea Mare.

4) Şimleul Silvaniei.

gehuldigt, dargegen er anderer gestalt nicht als jr. Kay. May. Statthalter Ihre May aber Erbherr in Siebenbürgen seyn und sie bey jrem alten privilegien gehandthabt und gelassen werden sollen.

XLVI.
[DECEMVRIE 1599].

Ştiri din Transilvania.

Nemulţumirea lui Mihai Viteazul despre armata lui Basta. Se vorbea de o pretinsă trădare lui Mihai. Solia la Pilsen.

Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio,* (Herbstmess 1599 — Fastenmess 1600) 1600, pp. 57—58. (cf. Bibliografia, No. 82).

Ob man wol ein Zeitlang hero aussgeben als solte der Wallach in willens seyn von Kay. May. abtrünnig zu werden aus den Ursachen, weil er Herrn Basta mit seinem Volck in Siebenbürgen zu kommen unnötig geachtet, auch jhm nit auff den Landtag beschrieben zu dem die fürnemste Festungen mit Wallachen besetzt und den Türckischen Chiausen die mit stattlichen Praesenten zu jhm geschickt worden freyen Pass gegeben, hat sich doch in Warheit anders befunden, dann er diesen Monat ein stattliche Pootschafft zu Key. Mayest. gesandt, welche des Cardinals Haupt Fahne sampt den Schlüsseln zu Siebenbürgen so wol auch aller Battori Insigel mitbracht, welches, ein Zeichen, dass er jhrer Kay. May. das Land gantz und garübergeben werde.

XLVII.
[IANUARIE 1600].

Ştiri despre o înţelegere a lui Mihai Viteazul cu Hanul Tătarilor. Obligaţia Hanului Tătarilor de a nu ataca Ţara Românască. Nerespectarea acestui angajament.

Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio,* (Herbstmess 1599 — Fastenmess 1600) 1600, p. 68. (cf. Bibliografia No. 82).

Vielgedachter Walach Michael Weyda ehe und zuvor er von Tervis aus der Wallachey Siebenbürgen anzu fallen gezogen, hat er dem Tartar Haan 1C000 Ducaten verehren lassen aber mit dem Beding, dass er sein des Wallachen, auch Keys.

Majest. Landschafften unangegriffen und unbeschädigt lassen wolt, daruber sich dann der Tartar Haan mit seiner Handschrift obligirt, welches er dann nit gehalten, derhalben er Michael Weyda dem Ibraim Bassa des Tartar Haans Handschrift zugeschickt, daruber er jhme als einen Verräther einziehen und strangulieren lassen.

XLVIII.
[IANUARIE 1600].

Ştiri din Veneţia.

Pregătirile turceşti în Peninsula Balcanică. Situaţia din Constantinopol.

Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio*, (Herbstmess 1599—Fastenmess 1600) 1600, p. 78. (cf. Bibliografia No. 82).

Dieser Zeit ist ein Moldawischer Gesandter zu Venedig bey dem Hertzogen, welcher den 4. Decem. von Constantinopol verreist erschienen, der bericht, dass derselbe Fürst wider den Wallachen 1500 Samogliani und Janitscharen zu kriegen angenommen, darzu werde auch in Bulgaria, Bogdania und andern benachtbarten Provincien viel Volks geworben und besorge man sich bey der Porta zu Constantinopel eines Tartarischen Krieges, wegen jhr vom Ibrahim Bassa strangulirt worden mit Vermutung jhm solches das Leben kosten werde, auch dass er in Ungarn so gar nichts verrichtet.

XLIX.
[FEBRUARIE 1600].

Ştiri despre solia lui Mihai Viteazul la Pilsen.

Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio*, (Herbstmess 1599—Fastenmess 1600) 1600, p. 79. (cf. Bibilografia No. 82).

Droben is gemeld worden, wie dass der Walach seine Gesandten mit etlichen Fahnen, des Cardinals Ross Abconterfeytung und Insigel sampt den Schlussel zu Siebenbürgen zu Keyserlichen Majestät geschickt, welchen dann von jrer Majest. stattliche Verehrung von Silbergeschirr, wie auch für jhren Herrn ein Halsband von Gold mit Diamanten versetzt auf 16000 fl. weth gereicht worden, darauff sie wieder zurück abgefertigt worden.

L.
[IANUARIE 1600].

Solia lui Mihai a fost primită cu toate onorurile.
J. Franc, *Historicae relationis continuatio*, (Herbstmess—Fastenmess) 1600, p. 84. (cf. Bibliografia, No. 79).

Dieser tagen ist die wallachische Legation von Michael Weyda bey jhrer May. zu Pülsen ankommen, die hat derselben den Schlüssel zu Siebenbürgen sampt vier Fahnen, unnd dem Ross, so der Cardinal geritten im namen desselben Weyda verehrt. Darauff jhr May. einen Stadthalter ehest dahin zu verordnen bedacht. Diese gemelte Legation haben jhr May. stadlich tractiren unnd alle ehr beweisen lassen.

LI.
[FEBRUARIE 1600].

Ştiri din Viena.
Intenţia lui Mihai Viteazul de a ataca pe Ieremia Movilă. Ameninţările polone. Impăratul desaprobă un asemenea atac.
Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio*, (Herbstmess 1599—Fastenmess 1600) 1600, p. 78. (cf. Bibliografia, No. 82).

Den 1. Februar ist ein Curier zu Wien angelangt, brachte schreiben, wie dass der Wallachische Weyda entschlossen die Moldav zu überziehen und einen Eynfall zu thun. Ihre Key. Mayest. aber seind vom König in Polen dessen gewarnet worden solch ein fürnemen zurück zu halten, wo er mit werde verursachen, dass der gewesene Fürst Sigismundus Battori mit einem Hauffen Polacken in Siebenbürgen und erst in Schlesien einfalle und hierdurch ein newer Krieg enstehe. Derowegen Keyserliche Majestät einen eigenen Curier in eil abgefertigt, umb sein des Wallachen Intent bis auff weitern beschied einzustellen, mit Befehl sich viel mehr umb des Türcken Terminey anzunemmen.

LII.
[MAIU 1660)].

Ştiri despre lupta dela Hotin[1]).
Victoria lui Mihai Viteazul dela Hotin. Fuga lui Sigismund

[1]) Partea întâia seamănă cu povestirile curierului lui Mihai publ. de Veress, *Documente*, VI, 122.

Bàthory şi a lui Ieremia Movilă. Ţara asuprită de Ieremia Movilă a primit foarte bine pe Mihai Viteazul.

Th. Meurer, *Relations historicae continuatio*, (Seit Fastenmess) 1600, pp. 30—31. (cf. Bibliografia, No. 81).

Den achtzehenden May sind beyde Heer des Wallachen Michaelis Weyda, welcher viertzig tausent Mann jhm ausserlesen und dess Sigismundi Bathori, welchem der Jeremias Weyda beygestanden inn allem bey dreyssig tausent doch ausserlesenes Kriegsvolck von Polen, Moldawern, Türcken und Tartarn, bey dem Schloss Odony[2]) zusammen gestossen und zu beyden Seyten sich gantz ritterlich unnd ein blutige Schlacht gehalten, welche Schlacht von zehen Uhrn Mittags bis Abends gewähret, doch letzlichen der Allmächtige Gott dem Michael Weyda den Sieg verliehen, dass der Feind sich in die Flucht begeben und deren bey acht tausent von Türcken, Polen, Moldawern und Tartarn geblieben, darunter viel in dem Fluss Nester ersoffen.

Sigismund Batthori ist mit viertzig Pferden aussgerissen, deme der Michael Weyda mit vier hundert Pferden nachsetzen lassen und den Pass durch den Fluss Nester berennen lassen, aber vergebens, dann er durch einer ander Pass ertrunnen wie dann auch der Moldawische Weyda Jeremias mit der Flucht sich salvirt und auff das Türckisch Land kommen.

Darauff der Wallach fortgezogen unnd das gantze Land, die Moldaw, jhm underthänig gemacht, huldigen und schweren lassen, unnd ist solches desto eher geschehen, weil Jeremias Weyda das Land hat beschweret, wie dann jhm die geringsten seiner Unterthanen jeglicher monatlichen ein Ducaten in Gold geben unnd reichen müssen, desswegne die Landschafft zu jhme nicht viel Neygung gehabt, daher Michael Weyda umb so viel desto mehr das Land an sich ziehen mögen.

LIII.
[12 AUGUST 1600]

Ştiri din Constantinopol.

A sosit un sol român cu intenţia de a găsi o împăcare cu Turcii.

I. Franc, *Historicae relationis continuatio*, (Herbstmess 1600—Fastenmess 1601) 1601, p. 31. (cf. Bibliografia, No. 91).

---

2) Hotin.

Aus Constantinopol die 12 Passa. hat man, das aldo ein Wallachischer Agent ankommen, so jhn bey dem Grosstürcken versöhnen soll, mit anbietung 30 tausent jährlichen tributs auch volck und Proviand so viel der Türck dessen alda bedürfftig, das er auch jhme zu mehrer sicherheit seinen Sohn zum Geisel einstellen wolle.

LIV.
[VIENA, AUGUST 1600]

Ştiri din Viena despre o solie a lui Mihai.

La Viena a sosit o solie a lui Mihai. Audienţa la Arhiducele Matias. Pretinsele propuneri cu privire la Transilvania.

Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio,* (Seit Fastenmess) 1600. (cf. Bibliografia, No. 81).

Den 28 Aug. ist zu Wien eine Wallachische und Siebenbürgische Bottschaft, darunter der Cornisch Caspar mit noch einem altern ansehenlichen Mann auff 8 Kutschen ankommen und selbigen Abend bey Ihrer F. D. audientz gehabt, führte etliche schöne Ross zum Praesent mit davon sie auch eines F. D. mit einem silbern beschlagenen Sattel und Palest auch zierlichem Geräth, sampt einer rott Sammete Decken von Silber unnd Gold stattlich gestrickt, verehrt, welche jhren Weg nach Prag zu genommen. Soll sich der Wallach Michael Weyda durch gemelte Bottschafft erbieten, da Kays. May. jhren geliebten Brudern in Siebenbürgen schicken würde, wolt er jhrer D. weichen, da aber jr Majest. allein ein Gubernator setzen wolte, jhm dasselbig vor andern allergnädigst zu verwilligen.

LV.
[CLUJ, 19 SEPTEMVRIE 1600]

Aviz despre lupta dela Mirislău[1]).

Cetele de Cazaci ale lui Mihai respinse până la satul Mirislău. Lupta de a doua zi şi fuga lui Mihai Viteazul. Pierderile sale.

Copey *zweyer fürstlichen Schreiben... 1601.* (cf. Bibliografia, No. 88).

Als wir den 16 diss mit den Siebenbürgischen und Keyser-

lichen lager unter Tarta[2]) zugleich auffgebrochen und dem Weida zugezogen, hat sich derselb ongetehr zwomeill unter Weissenburg an einem pass nahent hinter einem dorff, das zwischen uns und dem Weida gelangen befunden. Sindt in vierhundert des Weida Cossacken auff uns genahet, mit welche wir geschärmützelt, und solche erstlichen bis an das dorff getrieben, die aber hernach die flucht gar in das weide lager genommen, und das dorff hinter ihnen, darin vierhundert heuser gewesen, angezündet, durch welches wir starck mit allem volck zu Ross und fuss gezogen, weil ein pass auff der einen seiten des wassers Magutzsch[3]) auff der andern Seiten ein hohes gebirg gelegen. Als wir nun durch kommen, hat Herr Basta, Herr Ungnadt und andere Obersten zu Ross und fuss ein schlacht ordnung gemacht. Demnach aber daselbsten ein enger pass und mit gebirgen beschlossen gewest, hat solcher nicht bereit sein können, hierzwischen hat man beiderseits mit grossen stücken hart auff einander geschlossen, den unsern doch wenig Schaden gethan, und als sich orani Peter[4]) zu weit herfur gemacht, von den unsern gefangen worden, welchen Herr Basta zuverwahren befohlen.

Demnach es aber zu schlagen zu spatt gewesen, hat man unsere stück verschantzt und in die Sieben fenlein knecht dazu gelegt und durch die Ritterschafft dasselbe verhüten lassen, denn der feind nahe an uns gelegen. In der nacht aber haben des Weida Cossacken ober das Wasser Magutzsch geschwemmet und am andern tag früe sich am Land erzeigt. Derwegen man mit hellen hauffen als bald zu Schlacht ordnung ins feld geruckt, aber befunden, das sich der Weida an eniem walde gegen der rechten seiten sehr verschantzt und vergraben und auff der Lincken des gebirgs zum schlagen sehr eng gewest, als hat man beiderseits wieder angefangen wieder einander mit grossen stücken zuschliesen und fast den dritten theil des Volcks weiter hinaus warts geführet, hernacher mit dem gantzen lager auffgebrochen unnd die Wagen dernn bey vier tausent in guter ordnung hinnach führen lassen, welches die Cossacken und wallachen auff einen berg sehen

---

1) Sunt deosebiri mici față de textul publicat de Veress, *Documente*, VI, p. 192—194, după un original manuscris; reprodus și de Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio*, (Seit Herbstmess 1600), p. 17—19.

2) Turda.

3) Mureș.

4) Petru Armeanul.

können und vermeinet wir nehmen die flucht. Derwegen der Weida den unsern auff ein deutsche meilwegs mit sieben stück geschütz nachgefolgt, stets mit den unsern gescharmützelt, bis wir einander ein offene schlacht zu lieffern angefangen. Die unsern haben das gebirg zur rechten und das Wasser Mahutzsch zur lincken seiten gehabt und beiderseits auff zwo stunden lang mit schiessen aus grossen stücken ein ander hart zugesetzt. Darauff ist man mit unsern Cossacken und deutzschen reutern auff die Walachischen Cossacken und dan die Musketierer mit Herrn Basta auff die Wallachen gezogen und mit solchen ernst in sie gesetzt, das der feind in die flucht geschlagen worden und weil der pass hinter jhnen in der flucht gar enge gewest, seind sie haufen weis in das wasser Mahutzsch gesprungen und viel ersoffen. Also das aller örten viel todter ross und Man gelegen, theils seind in gebirg von unsern volck erschossen worden. Des Waidische fussvolck ist meistes theil in feld tod blieben, damit das gantze feldt bedeckt gewessen. Der Waida aber ist bald verwundet, wie man sagt, aussgerissen, darauff die unsern den feind nachgejagt und gar auff des feindes lager kommen, welches sie verlassen, das ist von den unsern geplundert, viel personen darinnen erlegt, beneben ein grosses gut, wie auch hundert wagen, viel ochsen, Schaff, Wein, Munition ud andere Sachen bekommen worden. Der feind seind in viertausent auff dem platz geblieben, der unsern uber drey hundert nicht umbkommen. Sieben stück geschütz hattman eröbert. Ist also das Land Siebenbürgen jhrer Mayt, mit sondern rhum und Ehren zuhanden gebracht worden.

LVI.

[SEPTEMVRIE 1600].

Ştiri din Cluj.

Concentrările de armată. Se aşteaptă ciocnirea între armatele lui Mihai Viteazul şi cele ale lui Basta.

J. Franc, *Historicae relationis continuatio,* (Herbstmess 1600—Fastenmess 1601) 1601, pp. 17—18. (cf. Bibliografia, No. 91).

Wie ein Currier aus Clausenburg meltet so ist Herr Basta mit den Oberhungerischen lager schon zu den Siebenbürgern gestossen, dass sie sich num 40000 starck befinden, dazu sich auch die Keis. Commissarien hinach begeben, wie die vermut-

hung, sollen sie in 8 oder 12 tagen den M. Weyda so bey Weisenburg[1]) ligt angriffen, welcher mit dem Türcken starck practiciret, das er jhm zu hülff komme, dahero noch ein gros Blutbad draus entstehen möcht, Got wol dis Land einmahl zu bestendiger ruhe bringen.

LVII.
[SIBIU, 10 OCTOMVRIE 1600].

Aviz despre evenimentele din Transilvania[1]).

Lupta dela Mirislău. Fuga lui Mihai Viteazul la Făgăraş şi de acolo în munţi. A cerut un armistiţiu dela Basta. Măsurile luate de Basta spre a împiedeca pe Sigismund Bàthory să intre în Transilvania.

Copey zweyer fürstlichen Schreiben... 1601. (cf. Bibliografia, No. 88).

Copey eines andern Schreibens, darinnen mehr und aussführlicher Particularitet vormeldet auss Hermanstadt[2]) in Siebenbürgen, vom 10. Octobris Anno 600.

Was gestaldt die schlacht zwischen dem Michel Weida undt Georg Basta in September bey Zyget[3]) und Marusch Wiwar[4]) geschehen, werdet jhr vor diesen vernommen haben, dergleichen Niederlag oder schlacht ist in langer zeit nicht fürgangen, der Michel Weida ist 30000[5]) man starck, sampt 32 gross und kleinen Feldstücken so er bey sich gehabt, die unsern aber nicht viel uber 32 man starck gewesen. Der Allmechtige aber hat wunderbarliche weise, den Unsern dergestalt victory verliehen, das die in des Michel Weida Volck ersten angriffs dermassen ein solchen schrecken gemacht, das sie nicht lange fus gehalten, sondern die Flucht genommen. Also das von des Michel Weida volck in die 20000 auff der Walstadt blieben. Dargegen aber die unsern keinen schaden am Volck gelitten. In solcher furcht und schrecken hat sich Michel Weida noch mit

---

1) Alba Iulia.

1) Publicat de Veress după un „Fuggerzeitung", *Documente*, VI, 228—229; sunt mici deosebiri între textul manuscris şi cel tipărit.

2) Sibiu.

3) Aiud.

4) Uioara.

5) După textul manuscris 32000, Veress, *Documente*, VI, 228.

wenig volck auff Foggerisch[1]) gemacht, aber jhme nicht getrawet, auff solcher Vestung wieder unsere macht zuverharren, desswegen dieselb verlassen, und den Marckt in brandt gesteckt, in meinung seinen weg nach der Wallachey zunehmen, welches Land aber wieder sein verhoffen von dem Jeremias Weida widerumb eingenommen worden, dahero er sich nottringlich im gebürge sampt den seinen Vorschantzen müssen, von dannen er zu den Feldt Obersten gerandt. Ine Weida widerumb zu gnaden auffzunehmen, auch sich vornehmen lassen, er wolle sein Weib, Mutter unnd Sohn zu Geissel geben, damit er desto füglicher zum Herrn Feldt Obersten kommen möge, umb bey der Kay. Mayt. gnadt zuerlangen. Weil nun Herr Basta als Feldt Oberster in solcherhandlung mit des Michel Weida gesandten gestanden. So kommen gewisse Kundtschaffen ein, wie das Sigismundus Bathori mit hulff des alten Polnischen Cantzlers, sampt vielen Türcken, Tartern unnd Polacken biss ihm 100 man allbereit an der Moldaw und Siebenbürgischen Gränitzen an kommen, auch schon zimlichen theil seines Volcks ober das gebürg bey Meggiers[2]) gebracht solle haben. Darauff ist Herr Feldt Oberster mit Herrn Zäckheln[3]) sampt dem Landtvolck Ihme Sigismundus entgegen gezogen weitern unrath zuvorhindern unnd den Pass zuverlegen, auch fürstehung zuthun, damit solcher unfall vorhüt möchte werden. Micheln Weida aber sein nach aller notturfft allenthalben die Pass vorleget, das er weder hinter sich noch für sich kan. Herr Feldt Oberster ist gentzlich entschlossen Ihme Sigismundo eine schlacht zu lieffern, der Allmechtige Gott stehe ihme bey, dessen verfolg bericht hernach. Sonsten ist das Landvolck allenthalben gut Kayserisch und begehren auch keinen andern schutz Herrn den jhr Khay. May.

LVIII.
[OCTOMVRIE 1600].

Ştiri din Transilvania.

Atitudinea lui Mihai Viteazul după lupta dela Mirislău.

J. Franc, *Historicae relationis continuatio,* (Herbstmess 1600—Fastnemess 1601) 1601, p. 33. (cf. Bibliografia, No. 91).

---

1) Făgăraş.

2) Mediaş.

3) Moise Székely.

Heut ist ein Currier aus Sibenbürgen kommen, das sich der Wallach nach erlittener schlacht in ein starckes Haus salviret und von den unsern alda hart belagert, hab schon umb gnad gebeten und sein Weib und Sohn zu Geiseln zu geben sich erbotten, so wol er sich gegen Keis. M. selbst, oder deren Commissarien unnd den Siebenbürgischen Stenden purgiren, das man seine unschult spüren sol. Sonst haben sich die Stedt auffs newe erkleret niemand als Keis. M. für jhren Herrn zu erkennen, bey der sie Leben und sterben sollen.

LIX.
[NOEMVRIE 1600].

Aviz despre evenimentele din Muntenia[1]).

Ştiri contradictorii despre bătălia din Valea Teleajenului.
J. Franc, *Historicae relationis continuatio,* (Herbstmess 1600—Fastenmess 1601), 1601, p. 60 (cf. Bibliografia, No. 91).

Aus Poln hat man das die Poln den M. Weyda geschlagen und die Wallachen eingenommen, doch wil das contrarium erfolgen, das die Polen selbst, wie auch ein Schott so gestern alher kommen confirmirt, dass der M. Weyda die Poln auffs heupt erlegt, jhre fürnehmsten heupter als den Weywoda Leywolschen[2]) Sigismundo Bathori gar geblieben und der Canztler noch umbringet sey, welches gute Zeytung für uns wider, also in Sibenbürgen für jhne ruhe haben, mehr particularitet erwarten wir mit verlangen.

LX.
[DECEMVRIE 1600].

Ştiri din Constantinopol.

Th. Meurer, *Historicae relationis continuatio,* (Herbstmess 1600—Fastenmess 1601), 1601, p. 69. (cf. Bibliografia, No. 94).

Die wallachischen Gesandten haben beym Türcken kein audientz bekommen, auch eingezogen worden, als besorgt man sich noch sehr eines Kriegs mit Persia.

---

1) Cf. Veress, *Documente,* VI, 272.

2) Lwoswki.

LXI.
[IANUARIE 1601].

Sosirea lui Mihai Viteazul la Viena.

Descrierea suitei lui Mihai. Audienţa la arhiducele Matei.
Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio*, (Seit Herbstmesse) 1601, p. 73. (cf. Bibliografia, No. 94).

Den 25[1]) dis ist der Michael Weyda mit vielen ansehnlichen Leuten und 70 Pferden auch 12 Kutschen zu Wien angelangt und fast auff Tartarische Weiss mit Bögen, Pflitzpfeilen, pusican und versilberten Sebeln auffgezogen, welchen jhr F. D. Erzthertzog Matthias empfangen, zum gülndnen Hirsch einlosiren und kostfrey halten lassen, nachmaln allerley Victualen, als Ochsen, Wildbrett, Habern und dergleichen jhme verschafft.

LXII.
[VIENA, FEBRUARIE 1601].

Ştiri din Viena.

J. Franc, *Historicae relationis continuatio*, (Herbstmess 1600—Fastenmess 1601), 1601, p. 81. (cf. Bibliografia, No. 91).

Der Wallachische Keiser ist noch alhier zu Wien und erwartet noch von jhrer königlichen May. resolution ob er nach Prag verreisen soll.

LXIII.
[FEBDUARIE 1601].

Ştiri diferite despre Mihai Viteazul.

Mihai e în drum spre Praga. Plânge la vestea arestării soţiei sale. Promite a recuceri Transilvania.
Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio*, (Martie-Septemvrie 1601, p. 110. (cf. Bibliografia, No. 94).

Den 18. dis hat der Wallach Michael Weyda von Wien nach Prag seinen Weg genommen, welcher als er vernommen, dass

1) Mihai a sosit la Viena de fapt la 12 Ianuarie.

sein Weib und Sohn gefangen, sehr leidig sich erzeigt unnd wie ein Kind soll geweinet haben, welcher gute Vertröstung gethan im Fall Siebenbürgen gantz eingenommen wurde, mit wenig Volck es wider zu erobern, wann er zum General darin gemacht würde, als er dieses Lands und Volcks Art wol erfahren.

LXIV.
[PRAGA, FEBRUARIE 1601].

Audienţe refuzate lui Mihai.

J. Franc, *Historicae relationis continuatio,* (Herbstmess 1600—Fastenmess 1601), 1601, p. 81. (cf. Bibliografia, No. 91).

Der W. Weida hat gestern und vorgestern bey jhrer kö. M. audientz haben wollen, ist aber wieder eingestellt worden.

LXV.
[FEBRUARIE 1601].

Aviz despre sosirea lui Mihai la Praga[1]).

Sosirea lui Mihai Viteazul la Praga. Audienţa la împărat. Accidentul servitorilor săi.

Th. Meuerer, *Relationis historicae continuatio*, Herbstmess 1601, p. 112—113. (c. Bibliografia, No. 94).

Den 3. Februar ist der Wallach Michael Weyda mit 35 Persohnen unnd 6 Kutschen zu Prag ankommen dem Herrn Carolus Magnus von Hoff aus entgegen gezogen und einbegleytet, welcher von Key. May. kostfrey unnd stattlich gehalten unnd von den Siebenbürgern (so den 12. Jan. mit 6 Kutschen alda angelangt) fleissig aufgewart worden.

Der Wallach hat sich seines Tyrannisirens starck entschuldigt unnd dass er nothwendig einen Ernst gegen den Siebenbürgen brauchen müssen, weil sie Auffrührisch und zum Abfall jeder Zeit geneigt gewesen. Soll sonsten eine feine ernstliche Person seyn, welchem Key. May. Geld unnd Volck untergeben werden.

Des Wallachen Leuten ists dieselbe Nacht ubel ergangen, dann als sie sich schlaffen begeben, sich aber zuvor wol bezecht,

[1]) Cf. Veress, *o. c.*, VI, 333; Iorga in Hurmuzaki, *o. c.*, XII, 1153.

haben sie auff einer grossen Eisenen Platten ein Kolfewer in jhr Schalffkammer gemacht und daruber entschlaffen. Nach dem aber der Rauch und Dampff bey geschlossenen Gewelb nicht hinaus kommen können, also hat man 2 seiner Diener im Bett erstrumpfft todt, auch 5 derselben todtkrank gefunden. Man hat erstlich vermeint solches durch Gifft beschehen seyn.

LXVI.

[APRILIE 1601].

Ştiri despre plecarea lui Mihai dela Praga[1]).

Mihai pleacă satisfăcut din Praga. Promisiunile făcute din partea Impăratului.

Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio*, (Seit Fastenmess), 1601, p. 12. (cf. Bibliografia, No. 95).

Den 2. Aprilis ist der Wallach Michael Weyda mit guter satisfaction von Key. May. abgfertigt worden. Jhm sind zu Wien 10000 Thaler bar erlegt unnd alle Monat 20000 Thaler zur Bezahlung seines Kriegsvolcks versprochen worden. Auch haben Key. May. jm ein Herrschafft in Schlesien geschenkt, entgegen er sein Gemahl unnd Sohn zu Geysel hinderlassen.

LXVII.

[APRILIE 1601].

Ştiri din Transilvania.

J. Franc, *Historicae relationis continuatio*, (Fastenmess—Herbstmess) 1601. (cf. Bibliografia, No. 92).

Der Wallach ist nach Gross Wardin gerucket, allda jhr Key. May. 600 Mann beysammen sein sollen und seiner erwarten, welcher bereit auch aus der Wallachey 10000 Mann bekommen solle. Wird also der Bathori und sein Anhang starck angreifen und ist wol zu erachten, diese beyde gewisslich den jhren erzeigten Spott und gebrochenen Eydt fertig rechnen werden.

---

[1]) Cf. Veress, *o. c.*, VI, p. 348.

LXVIII.
[CAŞOVIA, MAIU 1601].

Ştiri din Caşovia.

Mihai Viteazul se află la Caşovia, Basta la Satu Mare.
J. Franc, *Historicae relationis continuatio,* (Fastenmess—Herbstmess) 1601. (cf. Bibliografia, No. 92).

Der Michael Weyda befindet sich allhier zu Caschaw, der hat sein Vorstand in die Wallachey und von der verhofft er auf jeden Notfall 2000 zu halten. Herr Basta aber und Oberster Peez liegen mit jhren Volck umb Sagmar herumb unnd die Wallonen auff die Ungarischen Bawren die vorderten das Land unnd wollen nicht fort nach Siebenbürgen, man gebe jhnen dann frisch Gelt.

LXIX.
[MAIU, 1601].

Ştiri din Transilvania.

J. Franc, *Historicae relationis continuatio,* (Herbstmess 1600—Fastenmess, 1601), 1601, p. 62. (cf. Bibliografia, No. 91).

Der Michael Weyda ist schon an der Gräntz mit 20000 Man dem ziehet täglich viel Volck zu, wohin sie sich wenden werden gibt die Zeit.

LXX.
[IUNIE 1601].

Ştiri despre concentrarea trupelor.

Basta îşi adună oştenii lângă Satu Mare. Mihai Viteazul lângă Tokay. Ajutorul turcesc pentru Sigismund Bathory. Cazacii vin în ajutorul lui Mihai. Pertractări cu Secuii.
Th. Meurer, *Historicae relationis continuatio,* (Seit Fastenmesse) 1601, pp. 37—38. (cf. Bibliografia, No. 95).

Den 15. dieses hat Herr Georg Basta sein Volck umb Sacmar[1]), desgleichen der Michael Weyda bey Toggay[2]) sein

[1]) Satu Mare.
[2]) Tokaj.

Kriegsvolck versamlet mit ehesten die Meineydigen Siebenbürger heim zusehen, sonderlich weil die Siebenbürger etlich mahl schon Botschafften zum Ibrahim Bassa umb Hülff geschickt, welcher jhnen dann 8000 Türcken zu gesand, die sich zwischen Temeswar und Solnich[1]) gelägert, alda zu warten, wohin des Weyda Intent sey, Und hat gemelter Bassa jhnen weitere Hülff versprochen wann sie jhm Lippa, Jenio[2]), und Lugasch einreumen wolten. Hergegen ist ein Polnischer anshnlicher Herr Jatnitzky so lange Zeit mit dem Polnischen Cantzler in Hass gestanden mit einer zimlichen Anzahl wolgebutzter Cosaggen zum Michael Weyda gestossen. Auch haben die Zäggel jhren Abgesanden mit aller Still gen Sackmar zu Herrn Basta geschickt und sich erbitten mit jhrer gantzen Macht herausser zu kommen, welchem Abgesandten 1000 Ducaten verehrt worden unnd weil die Zäggel von den Siebenbürgern nicht geringen Schaden wie zuvor gemelt empfangen und fast gar Wehrlos gemacht worden hat Herr Basta jhnen an ein gewiss Ort gegen den Grentzen zu ziehen entbotten und ein Curier nach Caschaw abgefertigt, dass man eilends ein Anzahl, Röhr, Rüstung und Sebel dahin bringen sol.

LXXI.
[CAŞOVIA, 29 IULIE 1601].

Aviz despre lupta Goroslău.

Cifre exagerate ale combatanţilor şi a prăzii făcute.
Gute newe Zeitung wie Michael Weida ... Sig. Bathori geschlagen ... 1601. (cf. Bibliografia, No. 103).

Aus Cascha den 29. Julij. Nach dem unser gantz Läger den 24. Julij auffgebrochen, sein sie fort gerückt dem Sigismundo neher zugezogen und also Freitags den 3. Augusti bey Boroslo Zwo Meilwegs von Zylla[3]) zusammen kommen alda sie einander angetroffen und hart der Kampf geweret von frue an biss in die Nacht und also die unserigen Gott lob und danck die Victori und das Feld erhalten, den Sigismundo in die Flucht geschlagen und bis Zehen Tausent Mann erlegt auch Hundert und Sechs und sechtzig Fahnen, Acht und Viertzig Stücken Ge-

[1]) Szolnok.
[2]) Ineu.
[3]) Zalău.

schütz sampt der gantzen Artolerey und des Sigismundo alle geheime Brieffe und andern Sachen mehr bekommen. Der unsern sollen uber zwey hundert nicht Tod blieben sein. Mehrer Particularitet ist man aufs erste gewertig

LXXII.
[PRAGA, 3 AUGUST 1601].

Ştiri din Praga.

Gute newe Zeitung wie Michael Weida... Sig. Bathori geschlagen... 1601. (cf. Bibliografia, No. 103).

Aus Prag den 3. August. Mit dieser Zeitung (darfür Gott gelobet und gepreiset sey) ist des Michael Weida einer vom Adel, ein feyer Soldat, mit grosser Eyl auff der Post am Abend umb Vier Uhr allhyter nach Hoff kommen.

LXXIII.
[PRAGA, 5 AUGUST 1601].

Aviz despre lupta dela Goroslău[1]).

Dispoziţiile strategice. O parte a armatei e comandată de Mihai Viteazul, o parte de Basta. Infrângerea lui Sigismund, urmărirea lui, pierderile suferite. Veşti bune pentru Mihai Viteazul din Ţara Românească.

Gute newe Zeitung wie Michael Weida... S. Bathori geschlagen... 1601. (cf. Bibliografia, No. 103).

Aus Prag den 5. Augusti. Kurtzer und klarer bericht dess in Siebenbürgen den 3. Augusti Anno 1601 ergangen Treffens. Aus einkommenden Schreiben und beschehener Mündlicher Relation.

Als Sigismundus Bathori sich mit allem Volck, was er in Siebenbürgen auffbringen mögen, wie auch mit eines theils Türcken, Tartern, Pollacken und Moldawern etwa biss in die Dreissig Tausent Mann starck versamlet befunden und gegen der Ober Hungerischen Gräntzen, als ein Feind mit Geschütz

---

1) Reprodus, J. Franc, *Historicae relationis continuatio*, (Herbstmess-Fastenmess 1061) 1601, pp. 109 110; publicat cu mici deosebiri după un manuscris de Veress, *o. c.*, 424—425.

und Kriegs Apparat erzeiget, ist der Herr Georgio Basta und Michael Wayda, sampt der Kayserl. Mayt. bey sich gehabtes Kriegsvolck, so in allem bey Zwantzig Tausent zu Ross und Fuss gewest, auch aufgebrochen und den dritten diss Monats Augusti etwa umb neun Uhr vor Mittage an die Siebenbürgischen Gränitzen bey dem Läger Mezes, eine Meile weges von Somblio glücklicher, auch in der Enge solcher Bergen unverhindert durchkommen. Und wie der Herr Bata gesehen das gedachter Bathori mit seinem Heer auch alda verhanden und er die Berge einzunehmen sich understehe hat er alsbald mit der Reuterey und dem deutschen Fussvolck auch ein hohen Bergk, nahend zum Feinde eingenommen. Darauff beyderseits biss auff Vier Uhr nach Mittage mit dem groben Geschütz und Scharmützeln ist certirt worden.

Da aber sich der Feind etwas zu rücke gewendet und Wallonischen Fussvolck an einer seiten des Berges zugerückt, der Michael Weyda mit seinem Volck und den Wallonischen Reutern herwarts dess Beges gegen der Sonnenniederung angegriffen und hierdurch dem Feinde bald uber die Viertzig stück Geschütz abgedrungen worden hater sich endlich getrennet und in die Flucht begeben. Die Nacht hat die Unserigen zu bald uberfallen, sonst hette man jhnen dieser seits stercker zugesetzt. Unnd haben also die Kayserischen dem Allmechtigen sey Lob und Danck die Victori erhalten.

Der meineidige Siebenbürger, auch Türcken, Tartern, Pollacken unnd Moldawer sein allem ansehen nach bey Zehen Tausent Mann geblieben, von den unsrigen aber uber Zwey hundert Mann, nicht darunder auch kein fürnehmer, als der Petzische Obriste Leutenant Heumair[1]) gennant. Sigismundus Bathori hat sich, so viel man wissen kann mit der Flucht salviert; wer aber sonst auff seiner seiten geblieben weiss man noch nicht.

Das Geschütz so man bekommen ist in allem klein und gross bey fünfftzig Stück neben ansehenlichen Peuthen und Fahnen, deren hundert und zehen der Key. May. uberschicket und heut Dato öffentlich presentirt worden.

Sonsten seyn auch dem Michael Wayda aus der Wallachey Zeitung kommen das daselbst das Landvolck jhren newen Wayda, welchem der Polnische Cantzler vor diesem mit gewalt eigesatzt und des Jeremias Weyda an der Moldaw Bruder ist allbereit ausgejagt haben und begehren den Michael Weyda wider für jhren Wayda. Deswegen dann der Jeremias den Sigis-

1) Heymair.

mundo umb hülff geschrieben hat. Was aber ferner aller örten folge, das wird die Zeit bald mitbringen, weil er Basta mit dem gantzen Heer den fünfften dis Monats Augusti weiter und gegen Clausenburg[1]) zurück entschlossen gewest.

LXXIV.
[VIENA, 11 AUGUST 1601].

Aviz despre lupta dela Goroslău.

Cu 18.000 de soldaţi Basta a atacat armata lui Sigismund Báthory de 30.000 de combatanţi. Avantgarda a fost comandată de Mihai Viteazul. Pradă de războiu extrem de bogată. Situaţia din Ţara Românească. Cucerirea Clujului.

Avisi della saguinosa battaglia, seguita in Transilvania... 1601. (cf. Bibliografia, No. 85).

Di Venetia li 23. Agosto 1601. Scrivono di Vienna delli 11. stante che alli 10. era gionto in quella Cittá, il Conte Thomaso Cavuriolo[2]), spedito dal Sig. Giorgio Basta all' Imperatore con nuova, che alli 3. il detto Bast con essercito di 17 in 18 milla Soldati tra i quali 8 milla cavalli verso Somilio, haveva attacata la battaglia con l'essercito del Battori, che era di 30 milla combattenti, tra quali 6 milla tra Turchi & Tartari & dopo haver combatuto per cinque hore continue, havendo il Valaco havuto la Vanguardia, cosi richiesta da lui, in fine restò vitorioso, con morte di circa 11 milla de nemici, & solo 300. del Bast, tra morti & feriti, & se non sopragiungera la notte non vi saria restato dalla parte del Battori huomo vivo; essendosi esso Battori salvato con la fuga, persequitato però dal Vallaco. Fù fatto acquisto di tutte le bagaglie, Padiglioni, Argentarie & la Cancelaria secreta, che sará bottino ricchissimo, oltre 166 tra Stendardi, & insegne con 48 pezzi d'Artigleria & 100 carri di vino, con la pregionia di molti, tra i quali Battori Istvan Zio del Prencipe, il quale prima per essersi mostrato devoto all' Imperatore & poi ribellatosi, & andato dal Nepote, era stato dal Bast fatto impiccare per i piedi, havendo esso Bast promesso all' essercito di darli Claudipoli in preda, la quale è una Città mrecantile, & ricchissima. Il sopradetto Conte Cavuriolo portava all' Imperatore molte Insegne de nemici à Praga, verso

---

1) Cluj.

2) Cavriolo; cf. Veress, o. c., VI, 414; 436—437.

dove era partito in gran diligenza, come si è detto. Corre voce, che Sua Maestà Cesarea per questa Vittoria, viene ad acquistare, circa doi millioni d'Oro, per la confiscatione de i beni di molti principali nell' Ungaria superiore, che ribellatisi, erano passati dalla parte del Battori, la maggior parte de quali sendo stati presi nella battaglia sudetta, erano stati chi impicatti & chi decapitati.

Il Caval del Battori, sendo stato trovato ferito si faceva diligente inquisitione di trovare ancor lui, essendoli stato posto grossa Taglia dal Bast. Che la Vallachia era tutta in arme & scacciato, come si scriffe il loro Vaivoda, che è fratello di Jeremia Moldavo & tagliati à pezzi tutti quei, che dependevano dalla parte del Battorio, di esso Jeremia & del gran Cancelliero Polono, aspettando con gran desiderio il loro Michali. Che tra li Comissarii Turchi & Imperiali era seguito abbocamento, circa il negotio di Pace, nel quale non era stato concluso cosa alcuna, sendosi licentiati detti Commissarii domandando li Turchi Strigonia, & che l'Imperatore paghi l'ordinario tributo ,offerendo all' incontro Canisa...

Avisi di Crovatia.

Confermano di Transilvania la vittoria ottenuta dal Bast esser assai maggiore di quello, ch'è scritto di sopra & da alcuni viene aggionto, che gl'Imperiaii havessero preso per forza la Citta di Claudipoli, la qualie esso Bast haveva dato in preda alli Soldati; dicendosi anco, che detto Bast & il Michali non vogliano far prigione alcun Transilvano & massime Nobili, faccendoli tutti tagliare à pezzi, il che haveva messo gran terrore à quei popoli, tanto piu, che li Haiduchi del Michali havevano di gia presso & sacchegiato & abbruggiato molti Villagi con fare grosso bottino, con morte di quali vi si trovano dentro.

LXXV.

[AUGUST 1601]

Aviz despre lupta dela Goroslău.

Situaţia din Transilvania. Desfăşurarea oştirilor pe câmpul de bătălie dela Goroslău. Stratagema lui Mihai Viteazul. Victoria se atribue cavaleriei valone.

La segnalata vittoria che ha havuto Sua Ces. Maest... 1601. (cf. Bibliografia, No. 100).

Essendo tornato il Turcho à haver la sovranità di Transilvania provincia grande e ricchissima conl'mezo di Sigismondo Batori Prencipe eletto chiamato, e sostenuto da detta Provincia, e havendo fatti due ponti su'l Tibisco à danno di Varadino, e de Christiani, e pensando à maggiori progressi, l'Imperadore Rodolfo secondo considerando di quanta importanza e l'havere, ò il non havere detta provincia à suo dominio, ò almeno à sua divotione, diede un' essercito di dieci milla soldati a Michiele Valacco, e altri tanti a Giorgio Bast, accioche uniti insieme non solamente difendessono l'Ongaria dal Turco da quella parte, ma vedessero di guadagnar detto paese, nel quale dopo la cacciata del sudetto Michiele erano anche rimaste alcune fortezze, che si tenevano a nome di Sua M. Cesarea. Il Batori dall' altra parte intendendosi con' il Turco, e havuti quattro milla Tartari, e altri tanti Turchi, con li Transilvani del suo seguito, fatto un grosso essercito s'avvicino al campo Imperiale verso Matino sfidano a battaglia gl'Imperiali. I quali temendo d'essere serrati in mezo da Turchi, che s'erano ingrossati a Zolnock[1]) e dal Transilvano si potero in sicuro, ma fingendo Michele di mandar gente a Giula, i Turchi vi corsono per non perderla, & i Bast, con esso Valacco, non lasciando questa occasione si fece avanti havendo havuti mille cavalli di Silesia di nuovo, e 1500 Aiduchi, e verso il fine di Luglio tra Vara[1]), e Silla[2]) villagi di dove il Battori era andato da Somblio[3]) vennero alle mani con il Battori, che volontieri si condusse al fatto d'arme per non poter piu lungamente mantener le sue genti, e perche haveva inteso, che i Valacchi s'erano mossi contra il nuovo loro Voevoda suo amico, e temeva che i Siculi, de' quali poco si fida, da quella parte non travagliassono i suoi disegni, si combattete un pezzo con varia fortuna finalmente per il valore della cavaleria Vallona, ò sia Francese fu rotto Istvan Batori zio del Prencipe Sigismondo, e l'essercito del sudetto andò in is compiglio salvandosi nondimente Istvan, e Sigismondo. Il bottino fu grandissimo, e tra l'altre cose furono prese la bagaglie di Sigismondo.

---

1) Szolnok.

2) Zalău.

3) Şimleul Silvaniei.

LXXVI.
[AUGUST 1601]

Ştiri din Praga despre lupta dela Goroslău[1]).

A sosit la Praga un sol al lui Basta şi un sol al lui Mihai. Relatează desfăşurarea luptei dela Goroslău. Pradă bogată. Prezentarea steagurilor cucerite.

Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio*, (Seit Fastenmesse 1601) 1601, p. 69—71. (cf. Bibliografia, No. 95).

Den 10. dis sind zu Prag 2 vom Adel von Herrn Georg Basta unnd Michael Weyda gesand ankommen mit aviso dass auf den 3 dis Herr Georg Basta unnd Michael Weyda mit dem gantzen Läger so in 21000 stark gewesen alles wolgerüstet Volck (darbey sich auch der Schatnitzky mit 500 guter Cossagen befunden, wie auch 300 wolgerüster Pferd, so auch des Batthory Läger zu jhnen gefallen) bey Berosco[1]) 2 Meil von Zilla angelangt, alda das Siebenbürgische Läger, welches sich auff 36000 mann darunter 6000 Türcken und Tartarn stark befunden, angetroffen. Anfänglich hat sich ein Scharmützel auff einem Berg von den nider Ungarischen und von Herrn Rothal[2]) Trabanten zu Ross und Fuss so sehr wol beschossen gewesen, erhaben in welchem die Siebenbürger zu rück getriben worden. Abends aber zu 5 Uhren hat sich der rechte Ernst angefangen, alda Herr Basta auff einer unnd Michael Weyda auff der ander Seiten zugleich angrieffen unnd ob wol die Siebenbürger mit 40 Stück Geschütz so sie auff einer Höhen gehabt den Keyserischen sehr zugesetzt, ist doch alles aber hin der unsern aber Geschütz so sie auff einem niedrigen Berg gehabt grewlich und mit Verlust vieler der jhrigen gerad auff sie abgegangen. Den Siebenbürgern ist durch die Ober Ungarische Gelb-roth unnd grün Archibusier Röcklein neben den Hussarn und Trabanten das Geschütz bald abgerennet worden, haben auch zugleich als die Schlesische Reuter auff die Siebenbürgische Hussarn getroffen, die Feind mit Macht die Flucht genommen und sind von den Hussarn wenig, vom Fussvolck aber viel und bey 11000, der Keyserischen aber bey 2000 geblieben.

Dess Bathory Cantzlers Schatz und geheime Sachen sampt 166 Fahnen, 48 in 50 Stück Geschütz, 160 Gefangene, die gantze

---

1) Cf. Veress, *o. c.*, VI, 423.

3) Jakob Rottal.

Artilerey, 2000 Wagen mit Munition sampt vielen Ochsen und Schaffen neben anderer stattlichen Beut ist bekommen. Hergegen Herr Basta mit einer Kugel auff die geschossen worden. Weil er sich aber gewend and die Kugel abgellt, ist es jhm ohn Schaden gewesen.

Obgemelten 2 vom Adel, so diese fröliche Botschafft sampt 110 Fahnen gebracht ist von Key. Majestat jedem ein Ketten, die eine zu 600 unnd die ander zu 400 Cronen verehrt und darauff an unser lieben Frawen Tag das Te Deum laudamus gesungen worden.

LXXVII.

[CLUJ, 20 AUGUST 1601]

Aviz despre omorârea lui Mihai Viteazul.

Pretinsele cruzimi şi conspiraţii ale lui Mihai. Somaţiile lui Basta. Omorârea lui Mihai. Mijloace întrebuinţate de Basta pentru a linişti oştenii români.

Zwo warhafftige Zeitung die Erste von der Schlacht S. *Bathori... 1601.* (cf. Bibliografia, No. 104).

Die Ander newe Zeitung. Newe Zeitung auss dem Feldläger in Siebenbürgen vor der Vestung Clausenburgk, vom 20. Augusti, Anno 1601.

Was es mit unserm Läger für ein Gelegenheit, unnd welcher Gestalt der Michael Weyda tyrannisiert, bey solchem ist es nich allein verblieben, sondern er ist von Tag zu Tag erger fortgefahren, mit auffschneiden der Schwangern Weiber auch mit Spiessen, und lebendig Schindten des armen Landts Volck das es einen Stein erbarmen möge, zudeme sind H. Obristen General Georgio de Basta aller handt Suspitiones unnd Argwohn, auch gar gefangene Kundtschafften zukommen, darauss er so viel abzunehmen gehabt, das er es nicht gut mit jhr Majest. etc. meine, sondern mit den Türcken, sowol als Pollaäcken correspondire. Darauff jhne Herr Obrister General zum zweytenmahl beschickt, mit erinnerung, weil jhr Majest. mit dem Platen und Lehen Landt wenig gedient, das er mit solcher seiner Barbarischen Verfolgung und Mördery inhalten wölle, dessen er sich gleichwol verbaliter erboten, aber wirklich das widerspiel er zeigt. Hierauff jhne Herr Basta zum uberfluss und drittenmahl beschickt mit repetierung des vorigen, darauff er sich gantz trotzig und zörnig vernehmen lassen: Er fragt nichts nach jhme,

weder er noch der Römisch Kayser, sey sein Herr nicht mehr, dann er hatte das Landt in seiner Handt. Als nun solches Herr Basta referiert worden, ist er nicht unbillich zum Zorn bewegt und 2 Fehnlein Wallonen und 2 Fehnlein teutsche Knecht abgeordnet, jhme sein Zelt (welches alzeit also quartiert gewesen das man seiner mit unserm Volck mechtig werden mög) umbringen lassen, mit vermelden, weil er sich jetzt erzelter massen verlauten lassen, so soll er jhr Majestet gefangener sein, und sie jhne in die Eysen schlagen, darüber er also erzürnt und nach einem Säbel, deren etliche in seiner Zelt gehangen, grieffen, denselben aussgezogen unnd nach dem teutschen Hauptmann geschlagen, darauff jhne der Wallonisch Hauptmann mit seinem Spiess durchstochen und der teutsch Hauptmann sein Cordalasch erwischt und den Kopff herunter geschmiessen. Nach solchem hat Herr Basta sein gantzes Läger durchsehen lassen und nicht allein vom Sigismundo, sonder auch dem Türcken selbs allerhandt verdechtige Brieff und Correspondenz gefunden, welcher er zu defendierung seiner Ehr, so wol den Wallachen als andern Kriegsvolck, fürlesen lassen und die Wallachen selbst geantwort, weil er es also mit jhrer Majestet gemeint sey jhme recht geschehen. Und da sie es gewust wolten sie jhme selbs also gethan haben.

Uber solches hat Herr Basta, weil diesem Volck nicht wol zu trawen gewest alles Volck von newen zusammen beruffen, sonderlich den Wallachen fürhalten lassen, wann sie vielleicht jhr Majest. auff dero bezahlung lenger nicht mehr dienen wolten, das einem jedtwedern der freye Abzug bevor stünde, darüber gleichwol etliche aussgerissen, der meiste theil aber verblieben. Herr Basta ist gleichwol uber solche That sehr trawrig, aber wie dem allem ist Gott zu dancken, das es zu dem End dahin es Michel Weyda vermeinet nicht kommen, dan jhme einmahl das Maul nach diesen Landen gestuncken, dessen wir an jetzo versichert sein etc.

LXXVIII.

[AUGUST 1601]

Aviz despre moartea lui Mihai Viteazul.

Acuzațiile lui Basta. Uciderea lui Mihai Viteazul. Mijloace întrebuințate de Basta pentru a liniști pe oștenii lui Mihai.

Avviso delle cose seguite in Transilvania .. 1601. (cf. Bibliografia, No. 86).

Doppo la rotta data dal Sig. Giorgio Basta Capitano generale del essercito Imperiale di Transilvania al Principe Battori, attese il medesimo Basta a proseguir la vittoria & accostatosi a Claudipoli una delle Città franche di detta Provintia; la costrinse a rendersi a discrettione, la quale fu da S. Eccelenza composta in dar tre paghi al suo essercito, ordinando nel resto i soldati s'astenessero dalle prede a dalle insolenze... intendendo solo di debellari i Ribelli, ricevendo benignamente nella sua Protettione tutti i Transilvani, che temevano di ricevere conforme a i delitti severissimo castigo, contentandosi solo di rendersi Padrone delle Città, & luoghi forti, & però haveva posto nella medesima Cittá, di Claudipoli tre Insegne di Fanteria Tedesca, aspettando dall' Imperatore maggior numero d'Alemanni per fare il medesimo nelle altre Città della Transilvania. In tanto Michele Vaivoda di Valachia stato prima Ribello, & poi riconciliatosi con S. Maesta Cesarea compagno nella vittoria del Sig. Giorgio Basta come greco astuto, & di natura Infedele con maligni pensieri accompagnato da suoi seguaci procurava sempre di trascorrere avanti la Provincia per levare a soldati Tedeschi le spoglie & i bottini de luoghi che se li paravano avanti, mettendo il tutto a sacco, & a ferro & fuoco, a guisa de crudellissimo Barbaro. Il che inteso dal Basta cercò S. Eccelenza di distornelo con le persuasioni, ma indarno percioche il Vaivoda più infiammato ne i suoi insolenti pensieri spargeva tuttavia voci, che il Prencipato era stato racquistato da lui, e per lui cominciando a separare le sue forze da quelle del Basti con pensiero spogliata, che havesse la Transilvania delle cose piu ricche & migliori, di passarnese riccho in Valachia. Ma sendo tutto ciò rapportato al Basti, per lettere interdette scritte dal detto Vaivoda al Bassà di Temitvar[1]), essortandolo a passar quanto prima in Transilvania che l'haveva tradito il Basta, & li soldati Tedeschi offerendosi in suo aiuto per scacciar il Basti & sue genti del Prencipato di Transilvania: provedendo al fatto cautamente previsto mandò certo numero di soldati citandolo a presentarsi per difendersi dalle sodette Impugnationi, quale havendo recusato comparire, com maggiore numero din soldati diede ordine che i soldati Tedeschi co' Valloni andassero al Padiglione del Valacho, ordinandoli che ò lo pigliassero, ò resistendo l'ammazzassero. Andarono i soldati, & giunsero improvisamente addosso al Valaco esponendoli l'ordine di condurlo vivo, ò morto al Basti; ma egli sprezzando insolentemente d'obedire, cacciò mano alla

---

1) Timişoara.

scimitarra per difendersi. Però un Vallone che stava all'ordine li passo il corpo con una alabarda & nel medesimo tempo dalla banda di dietro un soldato Tedescho con un spadone gli taglio la testa. Per la cui morte nacque qualche rumore & bisbiglio tra i suoi soldati, ma comparse in publico le sue lettere con il tradimento che ordiva contro l'Imperiali ogni uno si quietò preparandosi il Basta a passare a qualche notabil Impresa contro Turchi, mentre dall'altra banda la Transilvania, riconoscendo la fortuna del vincitore, & pentita della già due volte perfidamente violata fede, offeriva pagare all'Imperatore tutte le spese della guerra fatte dopo questa ultima resolutione. Piaccia bone al Signore che quella Provincia cosi constantemente si difenda, & mantegna alla divotione dell Imperatore, come piu volte è stata felicemente espugnata, & debellata con l'armi invite di S. Maesta, che Dio N. Sig. faccia sempre vittoriose a danni del comune nemico.

LXXIX.

[AUGUST, 1601].

Ştiri despre omorârea lui Mihai Viteazul.

Intrevederea lui Basta cu Mihai. Reproşurile lui Basta. Omorârea. Atitudinea lui Basta.

Th. Meurer, *Relationis historicae continuatio*, (Seit Fastenmesse 1601) 1601, pp. 75—76. (cf. Bibliografia, No. 95).

Auff dieses des Michael Weyda grosse Tyrannisiren hat Herr Georg Basta jhn davon abgemant in erwegung, wann das Land verwüsst, so würden K. May. kein Nutz noch gefallen daran haben, die Ritterschaft sich auch darinn nit erhalten möge, darauff jhm Michael Weyda trutzig anworten lassen, es were nicht one, dass solch Land Kay. May. nicht nütz seyn werde, dann sey nicht Kay. May. sondern sein, dann er es bereit zum andern mal eingenommen. Welche Antwort Herrn Georg Basta sehr ubel gefallen, deswegen als bald 2 Fendlein Wallonen und 2 Fendlein Teutsche in sein Gezelt jhn zu fahen und in die Eisen zu schlagen geschickt, daruber er zum Säbel, deren viel in seinem Gezelt gehangen, gegriffen und nach dem Teutschen Hauptmann gehawen, darauff jhn ein Wallonischer Hauptmann durchstochen, der Teutsche Hauptmann aber mit seiner Cordalasch den Kopf abgehawen. Nach solchen hat Herr Georg Basta sein gantz Läger durchsuchen und alle Brieff von dem Bathori

und andern verdechtigen Persohnen den Wallachen fürlesen lassen, welche geantwortet, weil er es mit Kays. May. also gemeint, sey jhm recht geschehen und da sie es gewusst hetten, wolten sie jhm selbst also gethan haben.

LISTA BIBLIOTECILOR.

Berlin: Preussische Staatsbibliothek 28, 43, 49, 54, 55, 70, 75, 79, 96, 98, 101, 103, 104, 105.
București: Biblioteca Academiei Române 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 17, 18, 24, 25, 37, 38, 60, 67, 68, 76, 77, 81, 83, 99.
Budapest: Országos Szécheny Könyvtár 29, 32, 33, 48, 51, 53, 61, 64, 74, 85, 86, 88, 100.
Cambridge: Mass. Us A. Harward Library 89.
Götingen: Universitätsbibliothek 30.
London: British Museum 5.
Lyon: Bibliothèque de Ville 13, 83.
Milano: Biblioteca Ambrosiana 65, 73.
München: Bayrische Staatsbibliothek 26, 34, 40, 41.
Münster: Universitätsbibliothek 102.
Paris: Bibliothèque Nationale 1, 21, 42, 90.
Roudnici Cehoslovacia: Lobkovicka knihovna 23, 72.
Ulm: Stadtbibliothek 20.
Venezia: Biblioteca Marciana 18, 52.
Wien: Nationalbibliothek 12, 14, 15, 16, 44, 45, 46, 47, 50, 57, 58, 59, 62, 63, 71, 78, 82, 91, 92, 93, 94, 95.
Wolfenbüttel: Stadtbibliothek 97.

CETATEA SALGO DELA SIBIEL

(JUD. SIBIU)

CETATEA SALGO DELA SIBIEL (JUD. SIBIU)

DE

AUREL DECEI

Pe piscul înalt și greu de urcat al muntelui numit de popor „Vârfu Zidului", care străjuește frumoasa comună românească Sibiel — unul dintre mărgăritarele ce împodobesc poalele munților Sibiului — se păstrează încă și astăzi ruinele impunătoare ale unei străvechi cetăți.

In tradiția locală[1]) se povestesc următoarele cu privire la acele ruine: „Cetatea e de pe vremea uriașilor. Acolo și-a ascuns Decebal comorile de frica lui Traian. Dar cum am zis, cetatea e de pe vremea uriașilor, căci cine ar fi putut clădi atâtea ziduri în vârful unui munte atât de înalt și râpos, decât uriașii? Doar până astăzi le-a rămas urma în piatra de „Pe apărat". Din Vârful Zidului călcau la „Balte" — de aci pe piatra de „Pe apărat[2]) — de aci în Augur[3]) pe hotarul Cacovei și de-acolo în cetățuia Orlatului, care tot de uriași e zidită. Dar dupăce — din voia lui Dumnezeu, căci făceau lucruri prea mărețe — s'a stâns

---

1) Consemnată de răposatul învățător sibierean Nicolae Bembea în „Protocolul conferințelor învățătorești din Sibiel", la 3 Martie 1917. D-l învățător Ioan Dobrotă ne-a informat că a fost culeasă din gura bătrânilor Ioan Cornea și Nicolae Turcu, și că și astăzi aceleași lucruri se povestesc în legătură cu „Cetatea".

2) D-l I. Dobrotă ne-a spus că oamenii îi zic „Pe apărat".

3) I se zice „Águr".

neamul uriaşilor, cetăţile lor au rămas pustii şi s'au dărâmat de numai urma le-a mai rămas...

„In pivniţele cetăţii sunt comori mari, de omul nu le poate preţui cu mintea. Grămadă pe-atâta de aur şi argint, vase de aur şi argint, pietri scumpe, doi ogari de aur, coroana lui Decebal şi o clocă cu pui de aur. Dar cine să le aibă hazna? Căci sunt blăstămate să nu ajungă nime la ele!

„Despre cetatea dela Vârful-Zidului s'ar afla un document cu pretenţii autentice prin arhivele sau muzeele din Târgul-Mureşului. Pe baza acestui document, o societate exploatatoare din Săbişul-săsesc, a făcut săpături cari au costat — se zice — vreo 30.000 fl., dar n'a dat de nimic. A săpat mai târziu în anumite puncte şi un preot rom. cat. din Orlat, Georgevici („popiţa") cu acelaş rezultat. La toate aceste săpături s'a ţinut seamă de indicaţiile din acel document şi tunèle şi gropi adânci au găurit muntele în mai multe locuri.

„Acel document spune următoarele:

„Un soldat desertor în vremile de demult trăia ascuns prin munţii Sibielului. Un boier de pe acele vremuri adusese lucrători la tăiatul de lemne, pe acest munte. Dând boierul de acest desertor şi văzând că ştie carte, l-a pus îngrijitor peste lucrători. Intr'o zi, când lucrătorii hodineau de amiazi, îngrijitorul se duse prin pădure să vadă, câte lemne au tăiat lucrătorii.

„Uitându-se în dreapta şi în stânga, văzu un fag mare răsturnat şi cu fagul o stâncă ce era prinsă între rădăcinile lui. In locul unde se răsturnase stânca, băgă de seamă că sunt petri aşezate una peste alta, caşicând ar fi un zid. Scormoneşte ţărâna şi frunzişul de aci, şi văzu că într'adevăr era un zid în formă de boltitură. Dorul de a şti ce minune poate fi aceasta, îl făcu să rupă zidul şi când colo, dă de un tunel. Aprinde o lumină şi intră cu ochii în patru. Merge cât merge şi dă de o cameră pătrată, dar deodată rămâne încremenit: în mijlocul camerei pe o masă două dihănii: doi ogari cu capetele unul spre altul. Stă. Se apropie şi pune mâna: erau de metal.

„Işi întăreşte firea, priveşte jur-împrejur şi dupăce nu mai vede nimic, merge mai departe. Când colo dă de o a 2-a cameră,

cu un strat gros de oase omenești pe jos: coapse, brațe, coapse, cranii. Trece peste ele înainte și nu merge mult și dă peste o a treia cameră. Aici ce să-i vază ochii? Vede o masă, în jurul căreia ședeau pe scaune mai mulți oameni îmbrăcați în haine scumpe. Stă pe gânduri, ticăindu-i inima de acest lucru neașteptat. Se apropie încet și cercetează cu de-amănuntul, când colo vede că sunt statui de metal scump. Unul era Decebal pe tron, cu coroana de aur pe cap, cu pietri scumpe, iar în jurul lui la masă ședeau sfetnicii. In mijlocul mesii era un diamant mare, strălucitor, de lumina fețele statuilor și întreagă camera.

„De o parte în cameră, la o altă masă mai mică ședea Ezis, soția lui Decebal cu tovareșele sale, ținând fiecare în mână câte un ac de aur, de împletit. Intr'un colț era o cloșcă cu pui cu totul din aur, iar în alt colț nemăsurate comori de aur, argint și pietri scumpe, căci aici își ținea Decebal ascunse comorile.

„Văzând dezertorul cu ochii această fericire, își umplu buzunarele de aur și argint, luă cât putu și eși afară fără să atingă nimic altceva. Și când ajunse la lumina zilei, zidi gura tunelului cum a fost, puse țărână și frunziș, să nu se cunoască nici urma și se cam-mai duse fără să se mai știe de el.

„In Târgul-Mureșului a lăsat un document despre descoperirea sa, care înșiră cele amintite mai sus și începe cu cuvintele: Dela Sibiu spre apus, atâtea mile depărtare preste Cristian se mai înalt din jur. In vârful lui se află ruinele unei cetăți, cu află un munte cu numele „Zigeiner-Schneeberg", care este cel poarta spre răsărit. (Aici descrie amănunțit cetatea și descrierea corăspunde întru toate cu „Vârful-Zidului"). Dela poartă spre miază-zi se află o stâncă, în apropierea căreia este întrarea în suterană, de forma aceasta și ea duce în pivnițele cetății. (Apoi urmează descrierea, că a fost desertor, că a fost mai mare preste tăetorii de lemne, cum a dat preste gura tunelului și ce-a găsit în cele 3 camere)".

Această legendă nu lămurește nimic din obârșiile cetății; ea satisface numai gustul de supranatural, de mit, al poporului. Se pot distinge, în orice caz, în această povestire, două elemente: a) credința taumaturgică în uriași — atât de răspândită pe tot

cuprinsul țării noastre — genuin populară, și b) explicația făurită, pe temeiul unor date istorice greșit împletite cu dorința și convingerea de a găsi comori în toate ruinele vechi, explicație de proveniență cărturărească[1]. Credința și explicația aceasta, care nu poate fi smulsă din popor, e vie încă și azi.

Și cercetările căreia au fost supuse zidurile cetății până acum, sunt rodul acelorași îndemnuri. Se pare că într'adevăr a existat „documentul" plăsmuit de cine știe ce arheologizant[2], care a condus la constituirea unei societăți pe acții, cu un capital mare la Sebeșul Săsesc (azi Sebeș-Alba), întemeiată cu scopul de a săpa după aur în această cetate. Ea își câștigase un miner dela Săcărâmb, care va fi adus cu sine o experiență de „gozar"[3] mai curând, decât o pricepere în exploatarea minelor, și „prin anii 1860" au și început operațiile de distrugere[4]. La 1889, Otto Conrad, consilier orășenesc la Sebeșul Săsesc, a putut afla dela doi dintre foștii membri ai acelei societăți următoarele: „Die Gesellschaft der Mühlbächer *und Karlsburger* habe an der südöstlichen und südlichen Seite des Berges (des sogenannten

---

[1]) In toamna anului 1937 am dat peste un agronom, care conducea săpaturi într'o peșteră calcaroasă din munții dela Cerna-Vârf (jud. Mehedinți), la „Valea Părului". Gura peșterii ar fi fost zidită, iar el pretindea că posedă „un document", care arată că acolo și-a ascuns Miloș Obrenovici comorile.

[2]) In posesiunea d-nei Irina Măcelariu la Sibiu se află un asemenea „document", scris în nemțește de un notar dela Șeica Mare — după scris, cam de prin anii 1870 — care, fără a-și da numele, înșiră aceleași povești cu desertorul, cu regi. câni, etc. de aur, cu un „castel de 1000 de ani" — fără Decebal, care pare că a fost amestecat de cărturarii români —; toate acestea pornind dela un testament făcut la 1801. Prin urmare desertorul, care l-ar fi pus pe drumuri pe cel ce a făcut testamentul — care (acesta, tot fără nume) a găsit și a luat o parte din comori — poate să fi trăit în secolul al XVIII-lea, dacă nu în al XVII-lea.

[3]) Așa se numesc contrabandiștii cu aur, în Munții Apuseni.

[4]) Cf. H.(einrich) M.(üller), *Die Sibieler Burg*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1889, XII, p. 2. Despre lucrările acestei societăți sebeșene se știe și azi în Sibiel, dându-se aceiași ani. Se spune că s'ar fi cheltuit suma de 12.000 fiorini!

Zigeuner-Schneeberges[1]) Grabungen und Sprengungen vorgenommen und, wie *er* glaube, *zwei* tiefe Stollen graben lassen, während ein anderes Mitglied der ehemaligen Gesellschaft nur von *einem* Stollen wissen wolle. Verschüttungen hätten sie keine vornehmen lassen und das ausgehobene Material möglichst zum Bergabhange hinab entfernen lassen. Es sei eine *Beschreibung des Berges und der Burg* — seiner Erinnerung nach im Jahre 1802, nach der schriftlichen Aufzeichnung eines seiner Gesellschafter aber bestimmt im Jahre 1801 (und zwar am 11. August) präsentirt bei dem Hermannstädter Stadtmagistrate, von Modern im Pressburger Komitate am 5. August abgesendet — eingelanget, nach dem Testamente eines Holzarbeiters, welcher angab, einen Teil des Schatzes behoben zu haben und ein reicher Mann geworden zu sein, während in dem Berge (Zigeuner-Schneeberg) noch der grosse Schatz liege (12 goldene Könige und 1 Königin mit 50 Hofdamen), und zwar nicht weit von dem (nicht mehr bestehenden) Schwibbogen eines Thores, von welchem man bald an einen Graben, dann an einen trockenen mit Steinen verschütteten Brunnen gelange, welchem gegenüber am Fusse eines Felsens eine mit Geröll verlegte Oeffnung sei, die in den Vorraum (mit zwei erzenen Windhunden) und die Höhle mit den Königen und die zweite mit der Königin führe. — Nach dieser Beschreibung (worin der Berg als 2 Meilen von Hermannstadt entfernt bezeichnet werde) habe die Gesellschaft den Ort ihrer Grabungen gewählt, ohne jedoch eine Höhle gefunden zu haben; übrigens solle der Berg nach der Beschreibung einen Umfang von 2 Meilen haben"[2]).

Dupăce speranţele acelor acţionari saşi au fost frânte, s'a apucat mai târziu să scurme zidurile ocrotite pe atunci de întu-

---

[1]) In notă, acelaşi Heinrich Müller, *Der Goldschatz in der Sibieler Burg*, *ibid.*, p. 31, afirmă că aşa s'ar fi numit dealul în Orlat, iar în Sibiel, s'ar zice numai „Vârfu Zidului". Românii din Orlat — iar Saşi sunt abia câteva familii — îi zic însă tot româneşte, ca şi Sibierenii. Numele nemţesc, trecut şi în tradiţia locală, cărturărească, nici Müller, nici noi nu ştim cine i l-o fi dat.

[2]) Id., *Der Goldschatz in der Sibieler Burg*, *ibid.*, p. 31.

nerecul unei dese păduri de fagi, paltini şi mesteceni, ultimul preot romano-catolic din Orlat, Alexandru Georgevici. Convins ca e „cetatea lui Decebal" „popiţa" — cum îi ziceau localnicii — a început săpăturile dela „fântână" şi a desvălit zidul din trei părţi. A lucrat sărmanul doi ani, pe cheltuială proprie, prăpădindu-şi averea. Pe urmă a cerut sprijinul Comisiunii Monumentelor Istorice dela Budapesta, printr'o cerere înaintată la 1889, anunţând că e pe cale de-a descoperi „secretul cetăţii". Insă tocmai din pricină că şi el căuta comori, cererea i-a fost respinsă[1]).

Prima cercetare, făcută cu alte scopuri, a fost a lui Heinrich Müller, profesor la Sibiu, în Septemvrie 1888. El dă şi o descriere sumară a cetăţii ruinate şi sparte. Apoi: „So gut es die kurz gemessene Zeit erlaubte, wurden die auf dem Gipfel dieses Berges befindlichen Burgtrümmer besichtigt, ein Plan derselben aufgenommen, Mörtel- und Ziegelproben, auf der Erde umherliegende Gefässbruchstücke, Nägel, Bruchstücke von Spornen, Hufeisen, Schwertern, Messerklingen, Wagenbestandteilen und andern Eisengeräten gesammelt und dann die gesamte Beute zur genauern Prüfung und Vergleichung an das Brukenthalische Museum abgegeben. Aus diesen Fundstücken nun, sowie aus der Art der gesamten Anlage geht unzweifelhaft hervor, dass man es hier nicht mit einer römischen oder gar vorgeschichtlichen Befestigung zu thun hat, sondern mit einer mittelalterlichen Burg"[2]).

---

1) Cf. Dr. Gerecze Péter, *A müemlékek helyraizi jegyzéke és irodalma* (în: Báró Forster Gyula, *Magyarország Müemlékei,* II. köt. Budapest, 1906), col. 792, fără a mai da alte indicaţii.

2) *Die Sibieler Burg. Korrespondezblatt,* cit., p. 1—2. La Muzeul Brukenthal din Sibiu se păstrează aceste obiecte: Inventar, No. 13806: Gefässbruchstücke; No. 13807: Ziegelbruchstücke (6 bucăţi); No. 13808: Mörtelbruchstücke; No. 13809: Eisengegenstände (30 bucăţi, cuie, inele, plăci, etc.). Pe cele mai caracteristice le-am fotografiat (vezi Anexa No. 1). Sunt printre ele, două vârfuri de săgeţi, două de suliţe, o potcoavă, **un pinten,** cioburi şi 2 bucăţi de cărămidă, din care una cu tencuială. Repetăm şi aici că la cetate noi n'am putut constata nici o urmă de cărămidă, care nici în compoziţia mortarului n'a fost întrebuinţată.

Astăzi ruinele cetăţii apar în toată măreţia lor, în urma iniţiativei luate în anul 1936, de către intelectualii din Sibiel, de a doborî arborii care crescuseră pe „Vârfu Zidului", insinuându-se printre crepături şi înecând totul în verdeaţă. Numai un fag puternic, de pe care se vede albind Sibiul, a fost lăsat în picioare, sub ziduri. Dela el în jos pădurea urcă încă spre piscul însorit de-acum şi învârstat de şopârle.

Muntele numit „Vârfu Zidului" se iveşte, când vii dinspre valea Murăşului, de cum coteşti pe la Apolduri; tot aşa de masiv se ridică şi înaintea celor care vin dinspre şes, de pe Târnave. Iar de sus, de pe culmea lui se văd în zare Munţii Oltului. In spate, adecă înspre miazăzi, creasta, al cărei bot îl încunună ruinele, se prelungeşte îmbinându-se cu alte creste albe de mesteceni, până încep codrii negrii de brazi, urcând mereu, departe în fundul zării, unde se arcueşte domol Cindrelul (2248 m.), după care era ascunsă vechia graniţă cu Ţara Românească. Pe sub poalele lui curge râul Sibielului, care împreună cu râul Săliştii şi cu Cernavoda Săcelului se varsă în râul Sibiului, lângă Orlat; iar înspre răsărit mai este ocolit de Valea Cetăţii. Altitudinea, la punctul triangular aşezat în mijlocul ruinelor, e de 987 metri[1]).

„Vârfu Zidului" se aiaptă dintr'odată în sus, de-asupra satului strâns în vale. Pe „calea nouă" care şerpuieşte pieptiş până sub ziduri, se poate merge călare şi pe jos. Insă drumul de car e pe la Cacova. Pe acolo trebuie să-şi fi dus proviziile odinioară — căci drumul e vechiu — cei care stăteau în cetate.

Ruinele le-am cercetat în mai multe rânduri, în vara anilor 1938 şi 1939. La 1 Septemvrie 1939, am făcut măsurătorile pentru releveu; şi tot atunci d-l Nelu Dobrotă, inginer agronom, a luat cele 7 fotografii.

Dupăcum se poate vedea din planul cetăţii (vezi: Profilul fortificaţiilor), pe botul de deal, care se prăvăleşte apoi până în vale, era un întreg sistem de fortificaţii. Venind dinspre Vest,

---

1) Cf. *Touristenkarte der Section „Hermannstadt" des Siebenbürgischen Karpathen-Vereines.* 1:75.000. Selbstverlag der Section „Hermannstadt", 1899.

dinspre munţi — prin urmare de pe drumul de acces la cetate — dealul era dela natură gâtuit de un şanţ. Aci a fost tăiat aşa-numitul „Halsgraben", care despărţea complexul cetăţii de restul împrejurimii[1]). Urmele acestui şanţ adâncit artificial, se pot vedea bine şi astăzi, deşi sunt aproape nivelate de pajişte. Din acest şanţ începe un urcuş în pantă mare, de vreo 20—25 m., terminat într'un tapşan ca un bastion natural. 'O potecă duce aci spre cetate. Insă un alt şanţ împiedecă accesul (v. Fot. 1). E

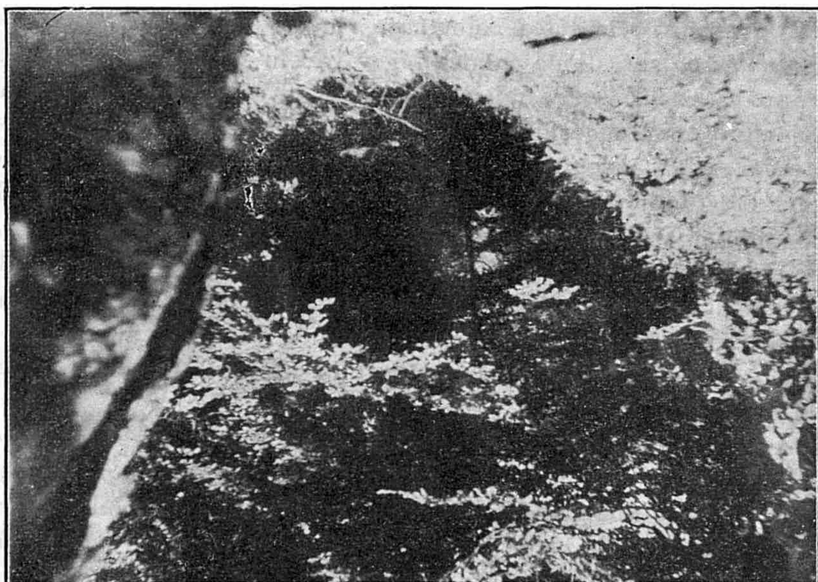

Fig. 1.

larg de 8 m. şi va fi fost adânc de vreo 4 m., azi fiind astupata de pământ şi pietre. Acesta era şanţul dinaintea porţii („Thorgraben")[2]), peste care e de presupus că era aruncat un pod ce putea fi ridicat.

---

1) Cf. Otto Piper, *Abriss der Burgenkunde* (Sammlung Göschen, No. 119). Leipzig, 1900, p. 62. Könyöki József, *A középkori várak különös tekintettel Magyarországra*, Budapest, 1906, p. 8: „nyakárok".

2) Piper, *l. c.* Könyöki, *ibid.:* „kapuárok".

Aci apare cetatea. După o mică escarpă, de vreo 15 m. întindere, urmează şanţul mare — deosebit de cele două anterioare, care tăiau transversal culmea — a cărui contra-escarpă să fi avut vreo 3—4 m., iar escarpa urcândă spre zidurile cetăţii vreo 5—6 m. (v. Fot. 8). Acest şanţ, care înconjura întreaga cetate, („Ringgraben")[1], era mai cu seamă întrebuinţat la cetăţile dela şes, fiind umplut cu apă. Şi la cetăţile de munte, însă, avea o funcţiune defensivă importantă. El împrejmueşte şi cetatea Tălmaciului, — zidită pe un deal mult mai scund —, unde e păstrat foarte bine[2].

Cetatea, apoi, a fost zidită pe stânca vie — un conglomerat calcaros — care se înălţa mai sus decât celelalte ridicături şi pe urmă se prăbuşea spre vale, un ţanc puternic, compact, având formă elipsoidală cu direcţia aproximativă Sud-Vest. Şi cetatea fu construită după un plan elipsoidal (v. Planul). Avea o singură intrare, care era apărată de un bastion circular.

Dimensiunile cetăţii sunt următoarele:

Lungimea (măsurată între laturile exterioare ale zidului): 65 m.

Lăţimea (la fel măsurată, în punctul cel mai larg): 34 m.

Circonferinţa (socotind şi bastionul): 175.[3].

---

[1]) *Ibid.*

[2]) La 1888 H. Müller l-a văzut astfel (*Korrespondenzblatt*, cit., p. 2): „Rings um diese Mauer zieht sich ein fast ganz, mit Schutt ausgefüllter Graben, dessen äussere Umwallung gleichfalls Spuren von Mauerwerk zeigt, und zwar scheinen hier entweder ausschliesslich oder doch mit den Steinen untermischt Ziegeln gebraucht worden zu sein, während in der innern Mauer kein Ziegel entdeckt wurde". Astăzi nu se mai poate găsi nici o urmă din aceste ziduri ale şanţului şi mai puţin din căramizile, pe care Müller le-a văzut. Din patre-ne, nu credem că acest şanţ să fi avut un parapet de zid, în întregime, afară eventual de regiunea porţii. Ceeace a găsit Müller în şanţ sunt dărâmături rostogolite din însaşi cetatea.

[3] Müller, *l. c.* dă 60 de paşi lungime şi 35 lăţime. Aceeaşi descriere e reprodusă întocmai de Dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, în *Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathenvereines*, 1889, IX, p. 78. Numai circonferinţa, 150 m., i-o dă Iulian Marţian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*. Bistriţa, 1920, p. 36. No. 618. O scurtă descriere a cetăţii a dat-o tot I. Marţian, în *Urme din războaiele Romanilor cu Dacii. Studiu arheologic.* (Publicaţiile Co-

Poarta, în punctul E, din care nu s'a mai păstrat nimic, fiind acolo zidul rupt, nu va fi fost prea mare; să fi tot avut 1,50—2 m.[1]). Zidul, însă, e păstrat pe tot cuprinsul circonferinței, prezentându-se mult mai deteriorat pe laturea sudică și estică. Aci se ridică la 1—1,50 m. In partea nordică și vestică este mult mai bine conservat și se ridică, în punctul F, până la înălțimea de 8,40 m., măsurați din interior, sau 5,50, măsurați din exterior: din aceștia, 3,40 m. reprezintă colțul de zid izolat, cu spărtura

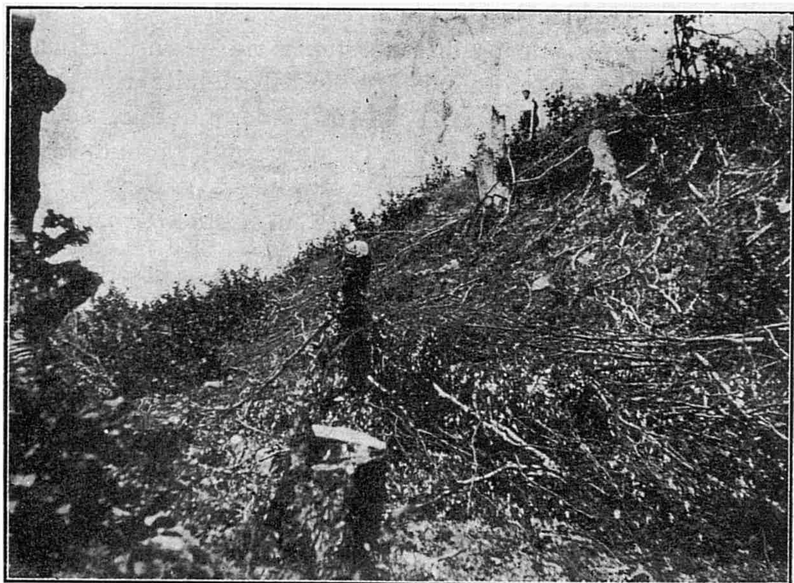

Fig. 2.

ajurată (v. Secțiunea longitudinală A-B și Fot. 3). Dela punctul F până la punctul C al planului, zidul are pretutindeni în interior cam 5 m. înălțime, măsurați de pe stânca vie, care acolo e mai scufundată. Zidul cetății era foarte gros: curbura sudică și

misiunii Mon. Ist. Secț. p. Trans. I). Cluj, 1921, p. 42, lăsând să se înțeleagă că ar fi dacică sau romană. Aceleași date le dă, după H. Müller, și Dr. E. Albert Bielz, *Die Burgen und Ruinen in Siebenbürgen*. F. I., 1898. p. 59.

[1]) Cf. Piper, *o. c.*, p. 64.

estică are 2,80 m. grosime, iar laturea nord-vestică are 2 m. E construit din piatră necioplită, ruptă cu ciocanul, adusă din împrejurimi, fără să fie întrebuinţată deloc piatră de râu. Mortarul foarte dur e din var alb cu nisip auriu. Nu am găsit nicio urmă de cărămidă nici în zid şi nici în alcătuirea mortarului. Şi bastionul e la fel zidit. Piatra era legată deadreptul de stânca

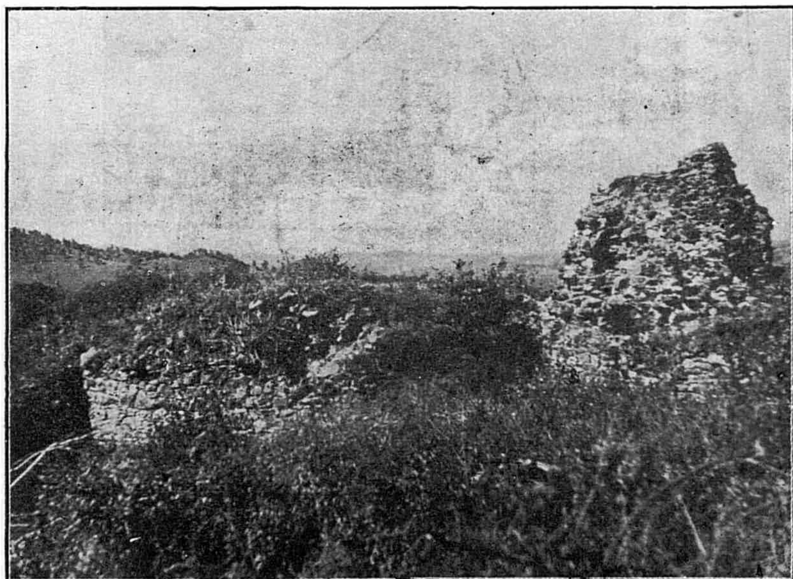

Fig. 3.

vie prin mortar, dupăcum se poate observa pe Fot. 4 (luată în punctul H, direcţia V—E).

In afară de punctul E, zidul cetăţii a mai fost rupt în punctele G şi H. Ruptura G, care poate fi bine văzută pe Fot. 5 (luată dinspre Est spre bastion) şi pe Fot. 6 (luată invers), e lată de 2,50 m.; iar ruptura H. (v. Fot. 4) are 4 m. In laturea nordică două scobituri mari de 2 resp. 4,50 m. au stricat zidul dinlăuntru (v. Secţiunea longitudinală A-B), fără a-l perfora, în jumătatea de jos. Toate sunt făcute fără îndoială de căutătorii de comori, cele dela punctele G şi H fiind probabil dovezile operaţiilor societăţii săseşti de exploatare a bogăţiilor lui Decebal.

Bastionul are un diametru interior de 6,50 m. Zidul lui e de 2 m. grosime. Inălţimea totală, cât se desprinde din moloz şi ierburi, e de 3,70 m. înăuntrul cetăţii; iar în afară căzăturile şi pământul îl astupă până aproape de gură. In interiorul bastionului e mult moloz şi iarbă, încât nu-i apare fundul. In-

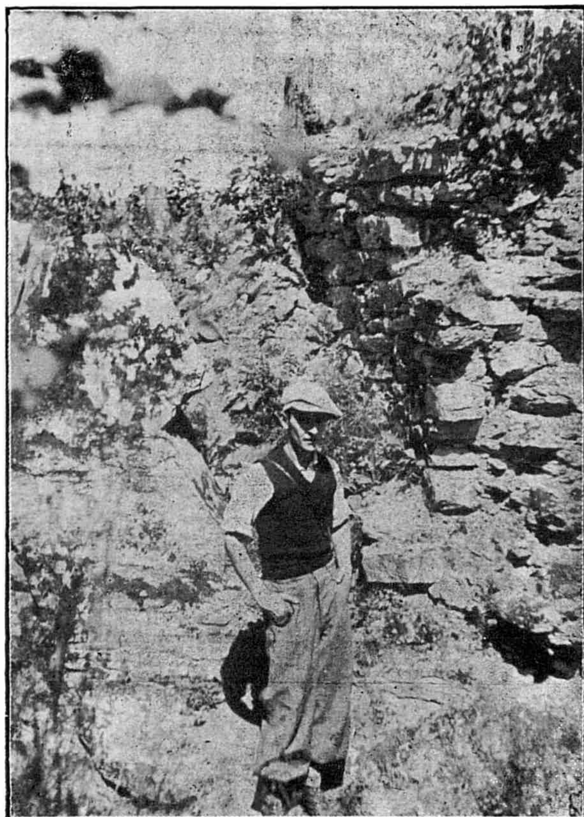

Fig. 4.

spre gură, zidul prinde a se curba puţin, ceeace indică fără îndoială că în acel loc fusese o platformă despărţitoare de etaj. Intrarea în acest turn era aşadar cam la nivelul lui de astăzi şi se deschide desigur din interiorul cetăţii. In cazul acesta

el avea şi o pivniţă, în care se intra printr'o uşă tăiată în podea. (v. Fot. 7).

Dela turn zidul cetăţii în laturea lui nordică pornea în linie dreaptă înspre răsărit, până în dreptul rupturii G. Această parte are o lungime de 29 m. Examinând zidul pe dinlă-

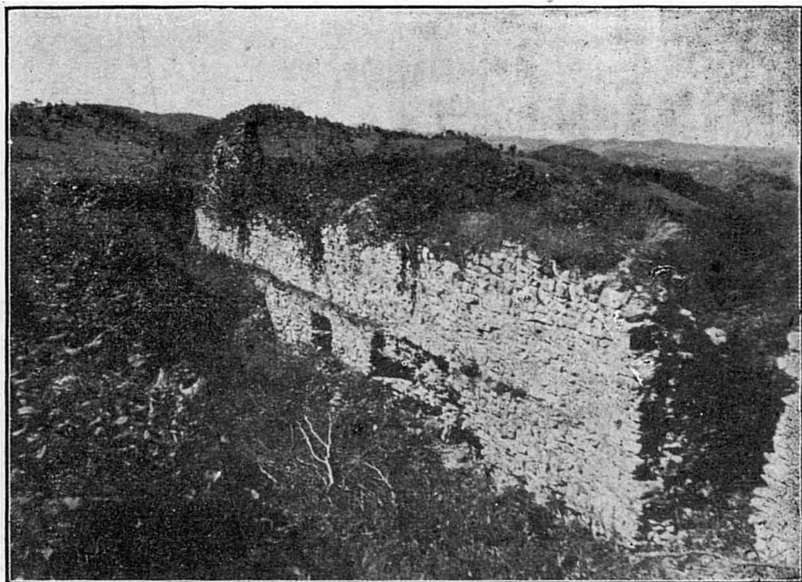

Fig. 5.

untru, se poate constata uşor că până la înălţimea de 2 m. era mai gros cu 30 cm. decât restul care continuă în sus. Pragul acesta ţine de-alungul întregei porţiuni a zidului, având tot 30 cm., până în punctul unde se împreună cu bastionul. Şi bastionul are acest prag interior, de 50 cm.[1]) (v. Fot. 5 şi 6; şi 7), la acelaşi nivel cu al zidului. Rostul acestui prag interior credem că e limpede: era baza unei camere, pe care se sprijinea

[1]) Dacă există acest prag al bastionului şi în afară, nu se poate constata, din cauza pământului îngrămădit acolo. Totuşi l-am însemnat cu linii întrerupte pe plan, deoarece e probabil c'a fost, ca un fel de sprijin al turnului în partea inferioară.

podeaua. Sub podea, așezată deasupra stâncii crude (v. Secțiunea transversală C—D), se află desigur o pivniță, sau o magazie, având o înălțime de cel puțin 2 m. Dela prag în sus, zidul cetății e păstrat încă 3 m. Aici, în această parte, zidul devine părete. Urme de tencuială se pot distinge foarte bine

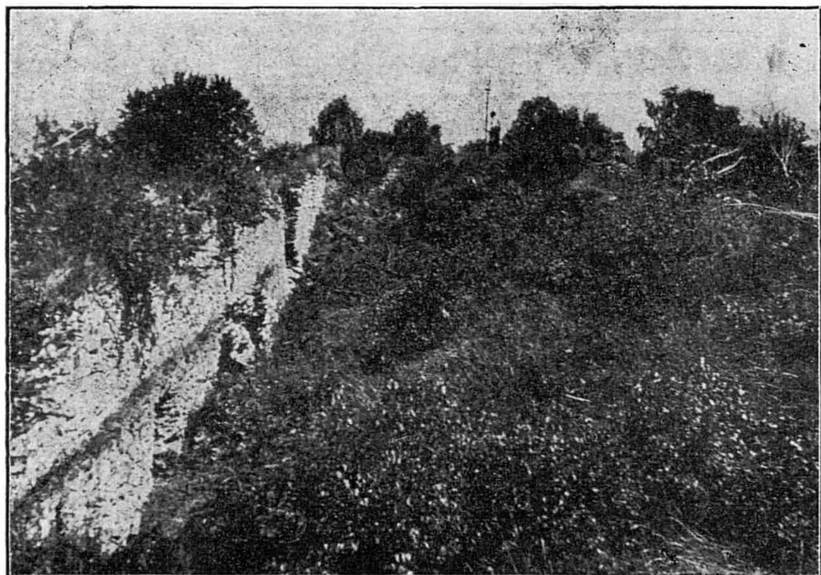

Fig. 6.

încă pe zid. In felul acesta, aci se afla desigur „sala de arme" — o singură încăpere lungă de vreo 30 m. și lată cam de vreo 15 m., până în mijlocul cetății — flancată și de bastion (pe care, în interiorul cetății de asemenea se văd urme de tencuială). Indicii despre alte construcții în interiorul cetății, fie de piatră, fie de lemn, nu sunt. Nu e exclus totuși ca de-alungul zidurilor acestei cetăți puternice să fi existat astfel de clădiri, care mai probabil fuseseră din lemn și de aceea au dispărut fără urmă[1]).

[1]) Asupra aranjamentului interior al unei cetăți cf. A. Caumont, *Abécédaire ou rudiment d'archéologie: Architecture civile et militaire*. Ed. III.

Mai avem de amintit „fântâna". Săpată în stânca vie — probabil într'un loc unde opunea mai mică resistenţă, în urma vreunei crepături — ea e de formă perfect circulară, însă mai mică decât bastionul (v. Secţiunea cisternei, J—K).Are un diametru de 3,70m., acelaşi până jos. Adâncimea ei de 6 m. Fun-

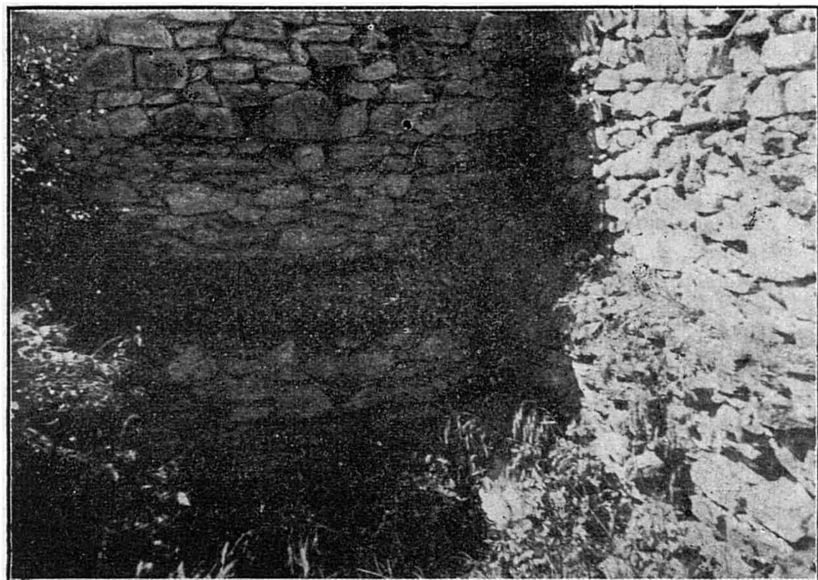

Fig. 7.

dul e din stâncă vie, iar dela înăţimea de 1—1,50 m. înspre gură peretele este căptuşit cu pietre necioplite, fără mortar, însă bine înciocălate până sus. Gaura se înfăţişează foarte ume-

Caen, 1869, p. 393. V. planul complicat al cetăţii Torna din Ungaria, la Czobor Béla, *Magyarország középkori várai*, în revista *Századok*, 1877, XI, p. 723. Urme de construcţii de lemn găseşte şi d-l Walther Horwath în cetatea atribuită de popor lui „Radu Negru" dela Breaza din judeţul Făgăraş; cf. *Die Radu Negru-Burg bei Breasa*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1924, XLVII, p. 44. Această cetate, prin felul construcţiei, prin alegerea locului, pare să fie din aceeaşi epocă cu cea dela Sibiel. Vezi şi G. E. Müller, *Burg „Negru Voda" in Törzburger Pass*, *Korrespondenzblatt*, 1923, XLVI, p. 48 sq.: o cetate de formă pătrată, care, după

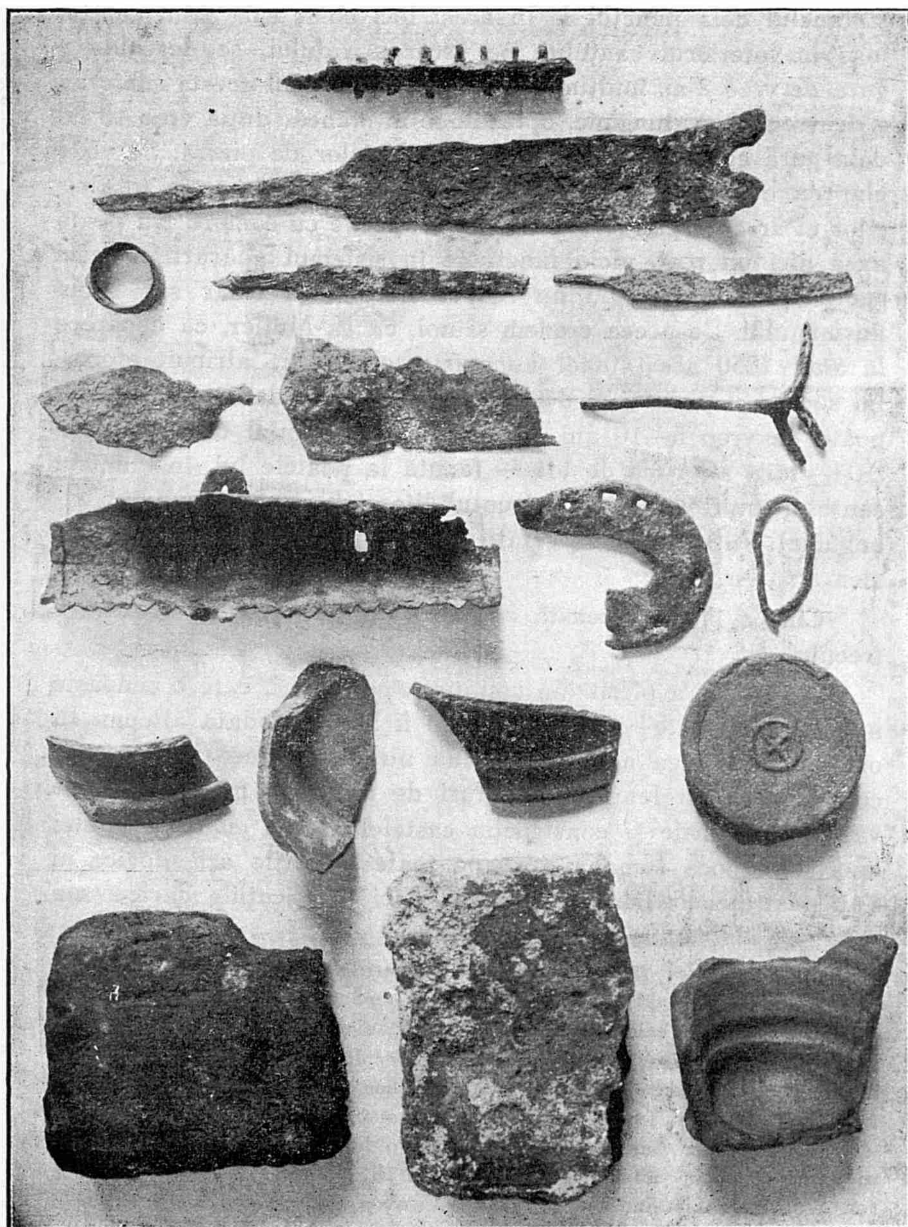
dă. Aci era de bună seamă cisterna cetăţii, adecă rezervorul de apă, care era cărată acolo de slujitori, deoarece pe tot botul de deal apă nu iese din stâncă, iar izvoarele şi păraiele se aflã la depărtări de câteva sute de metri dela „Vârfu Zidului" [1])

Pentru a completa descrierea cetăţii, trebue să pomenim

---

d-l Müller, ar putea fi acel neidentificat încă „castrum munitissimum", zidit de Cavalerii Teutoni „ultra montes nivium". Ruinele cetăţii acesteia sunt pe un deal lângă Podul Dâmbovicioarei, la Nord de Rucăr. Poate tot la această cetate se referă donaţia făcută Braşovenilor, la anul 1377 de către Ludovic cel Mare, regele Ungariei, dându-le posesiunea Törcsvár (pasul Bran) cu condiţia să ridice în locul cetăţii de lemn a Cavalerilor Teutoni o cetate de piatră. Cf. Könyöki, *o. c.*, p. 38. — *Oricum, e încă departe vremea, când vor putea fi bine cunoscute.*

[1]) Piper, *o. c.*, p. 108: „Die Cisternen waren wie die Brunnen häufig mit Quadern sorgfällig ausgemauert, auch wenn sie aus dem Felsen gehauen waren." Cf. şi Könyöki, *o. c.*, p. 108, dar mai ales p. 276. In Ungaria erau încă astfel de cisterne scobite în stâncă, la cetăţile Sztrecsén, Borostyánkő şi Lietava. Pe fundul cisternei erau aşezate pietricele pentru limpezirea apei. In Germania era, de ex. la Hohestein în Bavaria, un coridor subteran sapat în stâncă, ducând la rezervorul de apă. Această apă din cisternă era folosită numai în mod excepţional. Numeroase documente dovedesc că existau contracte între castelan şi populaţia din apropiere, în vederea procurarii apei. Könyöki dă şi diferite dimensiuni de cisterne. Cf. şi M. J. Ackner, *Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen*, în *Jahrbuch der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 1856, I (Wien), p. 43. Ackner nu cunoaşte cetatea dela Sibiel. H. Müller, *Die Sibieler Burg*, p. 2, îi dă diametrul exagerat de 6 m.; reprodus exact la Teutsch, *Unsere Burgen*, p. 78. V. şi Bielz, *l. c.*: tot cisternă, şi Czobor, *o. c.*, *p.* 709. „Fântâni" sunt şi la cele două cetăţi medievale pomenite mai sus, dela Breaza şi Podul Dâmbovicioarei. — „Popiţa" din Orlat, recunoscând o „fântână" în această cisternă, nădăjduia că pe aci va intra în raiul comorilor lui Decebal. Având desigur cunoştinţă de „documentul cu pretenţii autentice", ultimul necrofor din zilele noastre, preotul Dancăş din Răşinari, tot în acest loc a început săpăturile pentru a oblici taina cetăţii. La 1 Septemvrie 1939 — în ziua izbucnirii războiului germano-polon — pe un frunzar boltit verde deasupra cisternei se putea ceti pe o tăbliţă: „Intrarea Oprită". Nu ştim dacă preotul Dancăş are autorizaţia Comisiunii Monumentelor Istorice pentru a scurma zidurile cetăţii, sau nu, însă frunzarul rămas pustiu — deoarece lucrătorul „a fost concentrat" — semăna cu... frunzarul lui Păcală. Totuşi, în felul acesta, am putut cerceta cisterna.

Anexa No. 1. — Parte dinobiectele din cetatea Salgo păstrate în Muzeul Brukenthal din Sibiu.

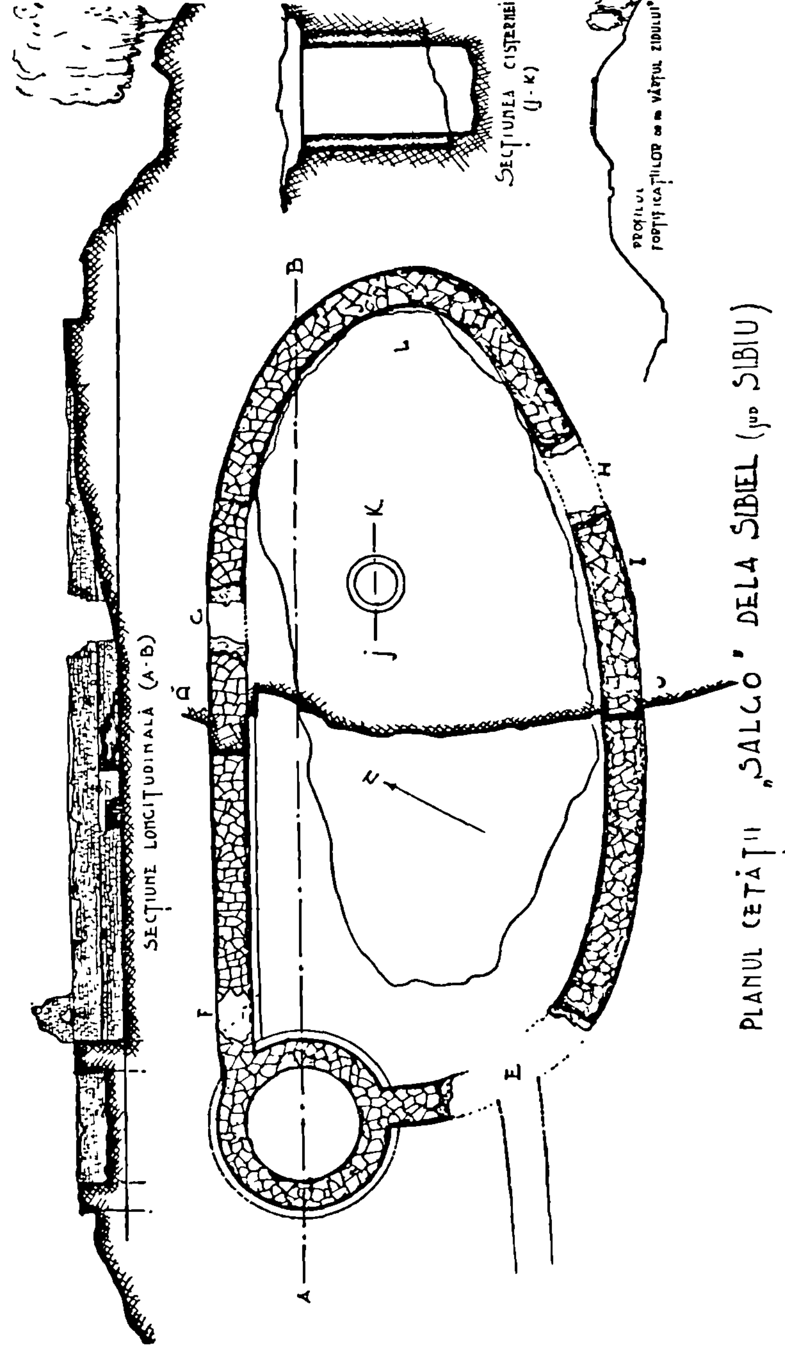
şi tunelul dela punctul I. In acest loc, chiar sub zidul cetăţii, însă în interiorul şanţului, pe escarpa zidului, se deschide o gură de vreo 2 m. înălţime în stânca vie.Drumul acesta subteran e de vreo 20 m. lungime, oprindu-se în stâncă; după vreo 10 m. dela gură el coboară înspre inima steiurilor de piatră. Se vede clar că e lucrat de mână omenească şi în imaginaţia localnicilor el ar corespunde intrării în încăperile cu comori. Nu poate avea nici un rost, nicio funcţiune în sistemul apărării — căci subteranele de refugiu nu răspundeau afară chiar sub sabia duşmanului. De aceea credem şi noi, cu H. Müller, că deoarece la anul 1850 acest tunel nu exista, el trebuie atribuit efortului societăţii pe acţiuni de a găsi aur[1]) De o dată mai recentă, poate de vreo 5—10 ani, este spărtura în zidul dinspre răsărit — fără a-l rupe de tot — făcută la poalele lui, în lăuntrul şanţului împrejmuitor (în dreptul literei L, unde e punctul triangular). Altfel zidurile cetăţii se menţin bine, înfruntând vremea.

Cine a înălţat această cetate şi ce nume purta? Şi care e trecutul ei?

Numele ei a pierit din amintirea poporului, care o cunoaşte numai ca „Cetate" şi poate nu i-o fi zis nici odată altcum. In orice caz, cetatea noastră romană nu e, deoarece Romanii îşi construiau castrele nu pe vârfuri de munţi, ci pe şes sau pe văi, iar planurile şi construcţia castelelor erau cu totul altele; apoi din epoca romană aproape toate resturile arheologice ni s'au păstrat acoperite de pământ. Nici fortificaţiile dacice, aşa

---

[1]) *Die Sibieler Burg*, p. 3: „Vielleicht verdanken der Arbeit dieser Gesellschaft auch die Kluft am Osteingange und der unerirdische Gang, ja vielleicht auch die beiden gegenwärtigen Zugänge zum Burgraume ihre Entstehung, da Professor Reissenberger, der in den 50-er Jahren den Berg zweimal bestieg, von all' diesem nichts gesehen hat. Dagegen fand er einen Eingang neben dem Turme und eine Art. „Vorwerk" mit besonderem Graben im Südwesten der Burg, an einer Stelle, wo jetzt der Burggraben mit besonders viel Stein- und Ziegelschutt ausgefüllt ist, und ausserdem Spuren von Wohnungen im inneren Burgraume, wovon jetzt nichts mehr entdeckt werden konnte".

PLANUL CETĂȚII „SALGO" DELA SIBIEL (jud SIBIU)

cum ne-a fost transmis chipul lor de Columna lui Traian, sau cum le-a desgropat d-l profesor D. M. Teodorescu, nu se înfăţişau aşa. Cu atât mai puţin întăriturile preistorice.

Cetatea e medievală.

Şi credem — cum au crezut şi alţii înaintea noastră[1]) — că e cetatea întâlnită în documentele veacului al XIV-lea sub numele de „Salgo". Pentru prima oară apare în documente, în aceste părţi, o cetate la anul 1322: „castrum Salgo nuncupatum in partibus Transsilvanis constitutum... cum novem villis Zazekees, Omlas, Feketewyz et Warolyafolw nominatis ac aliis quinque Olaceis ad idem castrum pertinentibus"[2]). Cele patru sate, al căror nume este dat în ungureşte, sunt satele: *a)* Cunţa, de pe valea Secaşului celui care se uneşte cu râul Sebeşului şi se varsă în Murăş (nu cel care se varsă în Târnavă), într'o regiune unde au fost colonizaţi Saşii[3]); *b)* Amnaşul, cum e numit astăzi, cunoscut în istoriografia noastră sub numele de

---

[1]) Profesorul Reissenberger şi H. Müller; cf. *Korrespondenzblatt*, 1889, p. 3. Apoi Dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, cit., p. 78; Bielz, *o. c.*, p. 59; Walter Horwath, *Die Landnahme des Altlandes im Lichte der Kirchenbauten, în: Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1936, LIX, p. 172, 179.

[2]) Acest document a fost dat mai întâi în regest, la G. Fejér, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. XI, p. 467. Apoi, în întregime — cu unele diferenţe — la Nagy Imre, *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis = Anjoukori Okmánytár* (în *Monumenta Hungariae Historica = Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály, Okmánytárak)*, vol. II, Budapest, 1882, p. 39; Hurmuzaki, *Documente*, I-1, p. 585. Ultima ediţie, cea mai bună, la F. Zimmermann—C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I. Band, Hermannstadt, 1892, p. 365 (citat *Urkundenbuch)*.

[3]) Cunţa, ungureşte Koncza, săseşte Zekeschdorf, dupăcum indică numele din document: „Secaşul săsesc", trebuia să fie într'o regiune săsească. Aşa o identifică şi „Indicele" la *Urkundenbuch*, I, p. 613. Apare mai întâi ca „terra Scekes" între 1290 1295; *Urkundenbuch*, I, p. 168, apoi 199, 229, etc. E foarte probabil ca „praedium nostrum regale Scekes vocatum" dela 1293 (cf. Gh. I. Brătianu, *Un miracol şi o enigmă istorică: Românii în evul mediu*, ed. II, Bucureşti, 1939, p. 20). să fi fost tot pe această vale a Secaşului, dupăcum rezultă şi din actul acesta donaţional dela 1322.

Amlaş[1]); *c)* Săcelul, pe lângă care curge apa Cernavoda[2]) şi *d)* Orlatul[3]) „Celelalte cinci sate româneşti care aparţin aceleiaşi cetăţi" — deşi nu sunt numite, la 1322 (şi nici la 1324, când e vorba de aceeaşi cetate), —sunt înşirate la anul 1383, într'un act al reginei Ungariei, Maria: „quandam posessionem nostram regalem Omlas vocatam in terra nostra Transilvana inter (sedes nostras Cybiniensem et Zeredahel[4]) situatam una cum quatuor villis Olachalibus videlicet Grozdorph cum Galusdorph, Graphondorph, Budinbach et Cripzbach vocatis"[5]). Aceste sate sunt: Săliştea (Grossdorf, Nagyfalu[6]), Galeşul (Galusdorf), Valea (Grabendorf), Sibielul (Budenbach) şi Cacova (Krebsbach).[7]) In acelaşi an peste câteva săptămâni: „Omlas... cum quatuor villis Olachalibus vindelicet Grozdorph alio nomine Galusdorph ac Graphyndorph, Budynbach et Cripzbah vocatis".[8]) In aceste documente e vorba, prin urmare de satele româneşti dela poalele munţilor Sibiului, (chiar dacă prin al cincilea sat, menţionat la 1322, ar putea fi înţeleasă Tilişca,

---

[1]) Săseşte Hamlesch. Numele vine din ungurescul Omlás, „surpatura".

[2]) Cernavoda, dupăcum se ştie, e un cuvânt slav, care însemnează „Apa Neagră". Ungurii l-au tradus în limba lor: Feketeviz, şi Saşi la fel: Schwarzwasser (deşi înainte de războiu numele oficial unguresc al satului era „Szecsel"). Cf. *Urkundenbuch,* I, p. 283 (a. 1383): „quae metae distinguunt inter Chirnauoda, Nogfalu (= Sălişte) et Feketheuyz", unde se face deosebire între satul Feketeviz şi râul Cernavoda. V. asupra numelui Walther Scheiner, *Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens,* în: *Balkan-Archiv,* 1926, II, p. 123.

[3]) Asupra orginii numelui, vezi mai jos. — Aceste patru sate le-a identificat la fel şi D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrân şi posesiunile lui,* în: *Convorbiri Literare,* 1902, XXXVI, p. 730. La fel, I. Moga, *Problema Ţării Loviştei şi ducatul Amlaşului* (Extras din „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", Cluj, vol. VI), Cluj, 1935, p. 4. Vezi şi N. Iorga, *Istoria Românilor, vol. III: Ctitorii.* Bucureşti, 1937, p. 196, 228 notă, 239, şi mai ales 257.

[4]) Miercurea (Sibiului), ungureşte Szerdahely, săseşte Reussmarkt.

[5]) *Urkundenbuch,* II, p. 575.

[6]) Sensul primordial al slavului „selişte" (dela „selo", sat) era acela de „sat mare". Cf. I. Schiopul, *Sălişte,* în *Dacia Istorică,* No. 3, 15 Decemvrie, 1937, p. 108; şi W. Scheiner, *o. c.,* p. 125.

[7]) Cf. Onciul, *oo. c.,* p. 732, notă; Moga, *l. c.*

[8]) *Urkundenbuch,* II, p. 578 şi 579.

deoarece Galeşul e lipit de Sălişte[1]) precum şi de încă alte patru sate. Aşadar în această regiune trebuia să fie cetatea noastră. Unde anume? La Orlat, pe dealul „Zidul" se văd astăzi nişte vagi ruine ale unei mici clădiri de piatră, care mărturisesc că acolo a fost cel mult un post de observaţie, nu o cetate; iar pe dealul Vărăriei, zis şi „Cetăţuie", nu se pot constata decât urmele puţin perceptibile ale unei aşezări poate preistorice, fără nicio rămăşiţă de zid, cum ar fi trebuit să ne rămână dela o cetate medievală. La Amnaş niciun document din epoca aceea, şi nici de mai târziu, nu ne îndreptăţeşte să localizăm cetatea „Salgo"; nici pe teren, nici în tradiţia locală, la Amnaş nu s'a păstrat vreo reminiscenţă despre vreo „cetate".[2])

---

[1]) Documentele înşile spun: „cum" şi „alio nomine". Tilişca apare mai întâi la anul 1366; v. *Urkundenbuch*, II, p. 272: „Thylichke". Tilişca nu este socotită printre aceste cinci sate de d-l I. Schiopul, *o. c.*, p. 110, I. Moga, *l. c.*, Onciul, *l. c.;* nici d-l Iorga, *Istoria Românilor, vol. III: Ctitorii*, Bucureşti, 1937, p. 257 şi 239. O consideră însă ca aparţinând cetăţii „Salgo" Balássy Ferencz, *Szelistye és Talmács várának és területének jogtörténelmi nyomozása*, în: *Századok*, 1872, VI, p. 86. De asemenea Ioan cavaler de Puşcariu, în *„Memorandul Românilor din scaunele filiale ale Săliştei şi Tălmaciului, dat dietei din Pesta în şedinţa din 7 August 1868"*, publicat în volumul *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*, sub îngrijirea unui comitet (Dr. Ilarion Puşcariu, Ioan de Preda, Dr. Lucian Borcia, Dr. Ioan Lupaş, Dr. Ioan Mateiu şi Dr. Silviu Dragomir), Sibiu, 1913, p. 75. Insă autorul „Memorandului" crede greşit că cetatea „Salgo" era la Sălişte, şi deaceea îi ies în total 6 sate. Cf. şi *ibid.*, p. 232.

[2]) I. cav. de Puşcariu, în „Memorandul" său (*Contribuţiuni*, p. 74) înşiră alături de cetatea Tălmaciului şi „Salgo" şi cetatea Omlas, fără a indica vreun izvor. De asemenea nu credem, până nu se va ivi documentul, sau măcar altă ştire, că „voivodul transalpin Dragoş în anul 1460 a dărâmat castrul Omlas" (*ibid.*, p. 78; vezi şi textul unguresc, p. 16). Tot fără a indica, în acest punct, izvoarele, afirmă şi Simon Florent, în *„Petiţia scaunelor filiale Sălişte şi Tălmaciu, înaintată ministrului de justiţie prin avocatul Simon Florent"* (*Contribuţiuni*, p. 232, traducând-o din ungureşte), că „In apropierea cetăţii Salgo se găsea cetatea regească zidită mai târziu *Amnaş* unde zace astăzi comuna săsească Amnaş, cu care s'a împreunat hotarul Sălişte numindu-se pământul Amnaşului (terra Omlas)". Balássy, *Szelistye és Talmács várának*, cit., p. 89 respinge această afirmaţie: „Hogy Omláson valaha vár lett volna, annak semmi biztos nyomára nem akadhatni".

In documentele veacurilor XIV şi XV Amnaşul e numit totdeauna „possessio", „villa", sau „oppidum". La Tilişca, pe un deal stâncos deasupra satului, se pot vedea şi astăzi ruinele unui singur zid al unei cetăţi. Acest zid însă nu îngăduie nicio concluzie cu privire la epoca în care a fost zidit, decât doar atâta că e medieval[1]).

Pe teritoriul celorlalte sate menţionate în legătură cu cetatea „Salgo" nu mai există alte urme de cetăţi; nici chiar la Sălişte. Considerând apoi că ruinele dela Sibiel mărturisesc despre o cetate deosebit de puternică, de dimensiuni mari, pe care numai o considerabilă putere stăpânitoare ar fi putut-o construi într'un punct aşa de înalt şi dominant, se poate spune cu toată certitudinea că ruinele cetăţii de pe „Vârful Zidului" reprezintă „castrum Salgo", amintit documentar la începutul veacului al XIV-lea. Nu în ultimul loc, această certitudine e confirmată şi de planul construcţiei, de alegerea locului şi de materialul întrebuinţat la zidire, care toate — din motive arhitectonice şi stilistice — fac să fie atribuită veacurilor XIII şi XIV.

Mărturiile istorice nu ne desvăluesc în întregime originea şi trecutul ei. Vom încerca, cu toate acestea, să le înfăţişăm aici,

---

1) Asupra cetăţii dela Tilişca cf. Ackner, *o. c.*, p. 45; e pusă ruina şi pe harta anexată la sfârşitul studiului. Bielz, *o. c.*, p. 59, No. 431. Kővári László, *Erdély épitészeti emlékei („Erdély Régiségei" második bővitett kiadása).* Kolozsvártt, 1866, p. 57. Cf. şi I. Marţian, *Urme*, cit., p. 42. Etimologia numelui la W. Scheiner, *o. c.*, p. 148: „rum. tilişca „Hexenkraut", dem etwas Slavisches zugrundeliegt, da die urk. Formen alle telič-zeigen". In ziua de 30/IV 1940, cercetând această ruină, am putut constata că un singur zid înalt de 1.20 m. şi lat de 3 m. se păstrează pe vârful dealului „La Cetate". Zidul e din piatră — şisturi cristaline — ruptă, precum şi din piatră rotunjită de râu, prins cu mortar solid de nisip. In partea de jos, la pământ, e perforat zidul. Nici o urmă de cărămidă nu există; nici în mortar. Cetatea nu pare să se fi întins jur-împrejur pe buza podişului care e de vreo 200×70 m. de întins. Insă imediat pe coastă, înspre Nord — către Apolduri, deci către câmpie — sub marginea podişului la 5 m. se găsesc urmele unei „circumvolaţiuni" (cum îi zice I. Marţian), adică ale unui şanţ adânc de 1 m., plin de piatră similară aceleia din fragmentul de ruină. A doua aşa zisă „circumvolaţiune" este urma clară a unui drum de car suind spre podiş.

luând călăuză documentele, iar unde ele lipsesc, întregindu-le cu bună logică.

După cum am văzut, cetatea noastră e pomenită mai întâi la anul 1322. La 5 August 1322 ea îi este *restituită* regelui Ungariei, Carol Robert. In actul de donaţiune dela aceea dată, regele dărueşte mai multe moşii pe Târnave, lui Nicolae, fiul lui Conrad din Tălmaciu („magister Nicolaus filius Conrrardi de Tolmach"), pentrucă i-a fost sprijin tare în acţiunea de recucerire a Transilvaniei şi pentrucă „*castrum Salgo* nuncupatum in partibus Transsilvanis constitutum, quod habebat et detinebat, *ad manus nostras reddidit et restituit* cum novem villis... ex cuius castri et villarum *restitutione*... augmentationem nostri regiminis... successit". Deaceea îi donează satele Valea Lungă şi Micăsasa, împreună cu Pănade şi Şona pe Târnave[1]. Aşadar, cetatea, deşi o „avuse şi deţinuse" Nicolae fiul lui Conrad din Tălmaciu, totuşi nu o stăpânise în deplină şi irevocabilă proprietate şi deaceea o restituie regelui. Semn că ea era a regelui înainte; era un „castrum regale".

Atunci, cine a făcut-o şi ce rost avea?

Inainte de toate trebuie să ne reprezentăm clar teritoriul cetăţii. Ii aparţineau, pe lângă cele cinci sate „româneşti", care erau ca o expresiune a muntelui, celelalte patru sate: Cunţa, Amnaşul, Săcelul şi Orlatul, toate aşezate mai spre şes. Până târziu, aceste nouă sate nu erau cuprinse în aşa-zisul „Sachsenland", ci erau aşezate pe întinsul comitat Alba (Fehér megye, comitatus Alba)[2]. Comitatul Alba — care într'o vreme era compus din Alba inferioară şi superioară, pe Murăş şi Târnave în sus, până în ţinutul Secuilor, — după toate probabilităţile,

---

[1]) *Urkundenbuch*, I, p. 365—366.

[2]) Vezi harta „Umfang des Sachsenlandes oder Königsbodens in Siebenbürgen im Jahre 1804", anexată la Georg Müller, *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande* (in: *Beiträge zur Verfassungs- und Verwaltungsgerichte der Deutschen in Ungarn, 1. Heft).* Hermannstadt, 1912. Şi harta colorată pentru aceleaşi chestiuni: „Coloniile săseşti dela Orăştie la Baraolt şi Ţara Bârsei", la Iosif Schiopul, *Diploma Andreiană din 1224 şi alte documente falşe sau falş interpretate.* Cluj, 1934

înainte de venirea Saşilor se întindea spre Sud până la limita munţilor, sau mai bine zis înspre miazăzi nu avea, sau nu i se poate determina, o graniţă. Teritoriul Făgăraşului, Sibiului şi chiar al Hunedoarei, aparţineau acestui comitat. Fie c'a luat fiinţă încă în secolul al XI-lea (pe timpul lui Ştefan cel Sfânt, regele Ungariei, căruia i se atribuie organizarea în comitate a stăpânirii ungureşti), fie mai târziu — deoarece e menţionat prima oară la anul 1175 — pe întinsul lui cuprins au fost colonizaţi, în veacul al XII-lea, „oaspeţii" Saşi, acordându-li-se anumite porţiuni de-ale acestui comitat. Rămâneau chiar în inima aşazisului Sachsenland multe enclave, cari ţineau de comitatul Alba, bucurându-se de regimul comitatens, regal[1]. Teritoriul cetăţii Salgo, în continuitatea teritorială cu ţinutul Mureşului, se icuia între cele două unităţi politice, însă nu şi omogene etnice, deoarece preexistau Românii, ale Saşilor: „Altland" şi „Unterwald" (Land vor dem Walde), adecă unitatea dimprejurul Sibiului, care înspre apus ajungea până la Orlat — ră-

[1] Insuş contele Iosif Kemény, *Ueber die Entstehungszeit der ungarischen Komitate in Siebenbürgen*, în *Anton Kurz's Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*. Kronstadt, 1844, I, p. 230—238, deşi găseşte comitatele transilvane amintite documentar abia în veacurile XII—XIII, totuşi e de părere că ele ar fi fost construite de Ştefan zis cel Sfânt (997—1038). Vezi însă temeinicele studii ale lui Pesty Frigyes, *Az eltünt régi vármegyék*. 2 vol. Budapest, 1880. In vol. I, p. 19: comitatul Alba, menţionat la 1175; vol. II, p. 19: „A vármegyékre való felosztást a II. Géza alatt bevándorolt flandriaiak (szászok) már előtalálták, és a föld melyen megtelepedtek, nem lehetett más, mint az ősrégi Fehér vármegye, mely nézetem szerint Erdélynek déli határáig terjedt, és igy a mai Szeben vidékét és Brassó vidékét is magába foglalta". Vezi aci dovezile şi pentru ţinutul Secuilor şi pentru comitatul Hunedoara. Termenul *deserta*, întâlnit în legătură cu unele părţi ale acestui enorm comitat, care teoretic era alcătuit din întreg ţinutul dintre Murăş şi munţi, „în orce caz spune numai atât despre împrejurările de atunci, că aci nu existau oraşe şi localităţi dese", iar faptul că populaţia anterioară — „lemnari, cărbunari, vânători, păstori" — nu este pomenită în documente, îl face pe Pesty să compare alcătuirea Statului ungar (államképezés) cu progresiva, graduata ocupare a Americii. Cf. şi V. Meruţiu, *Judeţele din Ardeal şi din Maramureş până în Banat. Evoluţia teritorială*. Cluj, 1929, p. 144 sq.

mânând acest sat să facă parte din județul Alba — și unitatea care începea dincolo de cumpăna apelor între Olt și Murăș, la Apolduri. Indepărtata Cunța, pe urmă nu mai este pomenită în legătură cu cetatea Salgo[1]. In afară de Cunța, toate celelalte sate constituiau și în veacurile următoare un mănunchiu bine delimitat, care și-a văzut totuși modificată de mai multe ori situația juridică și politică.

Pe acest teritoriu al comitatului, care n'a fost cedat Sașilor, numai regele putea construi cetăți. E adevărat că și întinderile mănoase acordate privilegial „oaspeților", de drept formau tot proprietatea regelui[2], însă acelea erau lăsate să fie apărate de stăpânii lor colonizați acolo. Sașii își puteau zidi întărituri numai pe „fundus regius". Dreptul de a zidi cetăți — codificat de ex. la 864 de Carol Pleșuvul, — îl avea în mod teoretic numai principele. Pe timpul dinastiei arpadiene (—1301) numai regele Ungariei se bucura de acest drept. După invazia Tătarilor[3] (1241—1242), Bela IV acordă și particularilor dreptul de a zidi cetăți[4]. Ultimul coborîtor din casa lui Arpad, Andrei III, într'o dietă ținută la Alba Iulia, la 22 Februarie, 1291 — pentru a fixa drepturile nobililor și ale Sașilor care trăiau în același mod nobilitar — decide: „Praeterea turres sive castra super ecclesiis aedificata aut locis aliis pro nocumento

---

[1]) La 22 April 1378, regele Ludovic dă ordin capitlului din Alba-Iulia să introducă în drepturile posesionare a trei sate, printre care e și Cunța, pe Ursula, soția lui Ștefan „de Tate"; cf. *Urkundenbuch*, II, p. 489 și 556.

[2]) Cf. Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.* Vol. I, Budapest, 1893, p. 30: „István, mint a német királyok, kezdettől fogva arra az álláspontra helyezkedett, hogy a magyar föld is az övé, a királyé". V. p. 496, nota 43, unde se citează un document, explicit: „Nobiles autem sive ignobiles... possessiones habentes, ex donatione nostra obtenuisse dixerint".

[3]) Inainte de invazia Tătarilor erau foarte rare cetățile în Ungaria. Cf. Carmen Miserabile"" al lui Rogerius (ed. G. Popa-Lisseanu, *Isvoarele Istoriei Românilor*, vol. V, București, 1935). Cf. și Rómer Flóris, *A tatárjárás előtti falazott várakról Magyarországon*, în *Archaeologiai Értesitő.* XI, 1877, p. 69 sq.

[4]) V. asupra dreptului de a zidi cetăți. Könyöki, *o. c.*, p. 38—39.

constructa penitus evellantur. Item possessiones, fora et castra quorumcumque per violentos detentores indebite occupata restituantur et reddantur"[1]). „Aşadar în afară de cetăţile comitatelor existau şi cetăţi particulare. Se vede că deocamdată construirea cetăţilor nu era încă îngrădită deloc"[2]). Insă în epoca „Raubritter"-ilor[3]), în veacul al XIII-lea, s'a abuzat de sigur şi în Ungaria de forţa pe care o reprezentau unele cetăţi. Deaceea, tot Andrei III, în dieta dela Rákos din aul 1298 stabileşte urătoarele: „Item munitiones et castella de novo absque licentia Domini regis, vel quae fuerint tales, de quibus detrimenta inferuntur, vel in posterum inferri praesumerentur, aut etiam quibus ipsae possessiones non sufficiunt, minores etiam super ecclesias et monasteria factas, sine dilectione omni deleantur: quae si destructa non fuerint, detentores earundem munitiorum sententiam excomunicationis ex nunc latam incurrrant; et nichilominus per Dominum regem, ubi idem processerit in Regno, vel per Palatinum huiusmodi munitiones deleantur; terrae siquidem, ubi tales munitiones per Dominum regem, vel Palatinum repertae fuerint, per quos dictae munitiones constructae fuerunt, in ius regium devolvantur, nulla redemptione vel commutatione recepta; si vero fuerint aliorum, veris et propriis dominis restituantur"[4]).

Această prerogativă regală de a construi şi a poseda cetăţi, era prin urmare absolută. Regele putea însă acorda altora dreptul de a înălţa cetăţi, mai ales la graniţă, aşa-zise „végvá-

---

1) *Urkundenbuch*, I, p. 174.

2) Könyöki, *o. c.*, p. 38.

3) Cf. capitolul „Befestigungsrecht", în Heinrich Mitteis, *Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte.* Weimar, 1933, p. 286 sq. In nota 74 e cuprins şi pasagiul privitor la întăriturі, din edictul dela 864.

4) Hurmuzaki, I—1, p. 533. Könyöki, *o. c.*, p. 38, greşeşte când vede în această „Constituţie" dela 1298 *terminus a quo* al legiferării dreptului regal de a construi cetăţi. Cf. Mitteis, *o. c.*, p. 289, de unde reiese că era general şi vechiu medieval. — V. asupra acestor hotărîri ale lui Andrei III şi Kővári László, *Erdély történelme.* Vol. I, Pesten, 1859, p. 148 şi Pauler, *o. c.* II, p. 538 şi 586.

rak" — „cetăţi de margine"[1]). Prin poziţia ei strategică, cetatea Salgó dela Sibiel, era o astfel de „cetate de margine". Dată fiind însă aşezarea ei pe teritoriul comitatului, nu în cuprinsul pământului săsesc, chiar fără a mai invoca alte argumente, o putem considera cu toată siguranţa ca o cetate de-a regelui şi nu ca o construcţie de-a Saşilor. Aceştia n'aveau niciun interes — şi n'aveau nici posibilitatea materială — să înalţe puternicul „castrum" pe vârful muntelui de lângă Sibiel, la o depărtare considerabilă de orice aşezare săsească.

„Castrum Salgo" n'a fost un „Bauernburg", ci un *castrum regale* — ridicat nu în funcţie de scaunele săseşti, ci ca o fortificaţie menită să apere teritoriul regal al comitatului[2]).

In ceeace priveşte chestiunile celelalte, care sunt legate de zidurile străvechi ale cetăţii noastre: cine a zidit-o şi ce rost avea? Din cernerea documentelor se pot preciza următoarele:

Intâia oară este pomenită, după cum am văzut, la anul 1323, când îi este restituită regelui, de către „magister[3]) Nicolaus filius Corrardi de Tolmach". Carol Robert, care reintră în posesiunea acestui „castru" la acea dată, nu poate însă fi con-

---

[1]) V. Könyöki, *o. c.*, p. 39: Béla IV dă voie lui Leko, fiul lui Moch, la anul 1245, să construiască un turn, dar să-l ţină în stare bună. Cf. şi p. 239. Kővári, *Erdélyi épitészeti emlékek*, p. 130 arată că s'a adus şi o lege prin care aceste „végvárak" nu puteau să încapă pe mâni străine şi că trebuiau să aibă totdeauna castelani din Ungaria.

[2]) D-l W. Horwath, *o. c.*, p. 179—180 crede că cetatea Salgó, zidită pe „Komitatsboden" (p. 172), ar fi fost înălţată de către Saşi, constituind unul din punctele liniei „Zekesch-Zibin-Alt", întărită de ei contra Sudului. Argumentarea aceasta — lipsită de dovezi — nu se poate menţine, fiind o simplă impersie. Nici „cetate ţărănească" săsească, cum vrea Dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, *l. c.*, nu poate fi acest *castrum regale* puternic, împlântat pe un munte îndepărtat de localităţile săseşti.

[3]) Marczali Henrik, *Magyarország története az Árpádok korában* (în marea istorie a „Mileniului": *A magyar nemzet története*, red. de Szilágyi Sándor, vol. II), Budapest, 1896, p. 641—642, arată că *magister* din terminologia medievală a documentelor ungureşti însemna „distinctivul fiilor baronilor care ocupau marile demnităţi şi aparţineau clasei domneşti, adică domnişori (urfi)"; era un termen care se atribuia mădularelor aristocraţiei. In sec. XIII. şi XIV s'a înfiripat aristocraţia ungurească.

structorul lui. Şi iată de ce. Se ştie că după stingerea dinastiei arpadiene, a urmat în Ungaria o epocă de mari turburări interne, în care timp de vreo douăzeci de ani moştenirea aşa-zisă a regelui Ştefan cel Sfânt a fost puternic zdruncinată. Dintre pretendenţii regali a izbutit napolitanul Carol Robert (din casa de Anjou, din Franţa) să se impună: în anul 1309 a fost încoronat de către trimisul papei, cardinalul Gentili, la Buda, dar cu o altă coroană decât cea legală, cea istorică[1]). Sfânta coroană, care singură legaliza starea de fapt[2]), era în mâinile voevodului transilvan Ladislau din familia Borş (zis şi Apor)[3]). Incă înainte o râvnise un alt pretendent, Otto Bavarul, însă n'o obţinuse; Voevodul Ladislau îl ademeni la sine, îl închise o vreme într'o cetate (probabil Deva), şi apoi îi dădu drumul. După repetate cereri ale lui Carol Robert, care fusese recunoscut de către o parte din Ungaria — fără Transilvania deocamdată — şi după ameninţarea cu anatema. Voevodul transilvan i-o restitui, aşa; că la 20 August 1310 noul rege se putu încorona la Alba Regală (Székesfehérvàr)[4]). Până la acea dată, prin urmare, nu poate fi vorba de zidirea cetăţii Salgó din partea lui

1) V. Pór Antal, *Az Anjou ház és örökösei (1301—1439)* în *A magyar nemzet története*, vol. III. Budapest, 1895, p. 43; şi Miskolczy István, *Magyarország az Anjouk korában* (în colecţia *Szent István könyvek*, No. 9). Budapest, 1923, p. 16. şi I. Lupaş, *„Un voevod al Transilvaniei în luptă cu Regatul ungar*, în colecţia *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. II. Cluj, 1940, pag. 36—38.

2) V. Timon Ákos, *A szent korona elmélete és a koronázás*. Második kiadás. Budapest, 1920.

3) Cf. studiul d-lui Profesor I. Lupaş, *Un Voevod al Transilvaniei în luptă cu regel ungar* (în colecţia citată); Pór Antal, *László erdélyi vajda 1291-1315*, în rev. „Erdélyi Muzeum", 1891, VIII, p. 440 sq. şi Id., *Az erdelyi vajdák sorozata a XIV, század végéig*, în aceeaşi rev., 1893, X, p. 1 sq.; apoi Dr. Moritz Wertner, *Die Wojwoden Siebenbürgens im vierzehnten Jahrhundert*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, 1899, XXIX, p. 114 sq., precum şi studiul anterior al aceluiaşi: *Die Wojwoden Siebenbürgens im Zeitalter der Arpaden. Urkundliche Richtigstellungen und Bestimmungen*, în aceeaşi revistă, 1898, XXVIII, p. 41 sq.

4) Pór Antatl, *Az Anjou ház és örökösei*, p. 46; Miskolczy, *o. c.*, p. 17; I. Lupaş, *l. c.*, p. 38.

Carol Robert. Nici rivalul său, Otto, care a trecut repede şi a avut o soartă tristă în Transilvania[1]) nu s'a putut gândi la aşa ceva. Carol Robert, după 1310, până la anul în care e menţionată cetatea Salgó, de asemenea n'a avut posibilitatea s'o facă. Intr'adevăr, luptele pentru consolidarea domniei continuau: în Nord a avut de înfrânt coaliţia puternicei familii Aba, cu Matei Csák, apoi cu palatinul Kopasz, care se apărau în cetăţile lor[2]). Resturile oştilor acestora înfrânte s'au refugiat în Transilvania, unde s'au unit cu fiii Voevodului Ladislau, — Voevodul însuşi a ocupat această demnitate până la anul 1315[3]) — resistând mereu oştilor regale, biruitoare însă pe urmă sub Dózsa din Debreţin. Această revoltă abia noul Voevod transilvan, Toma, a putut-o înăbuşi pe deplin[4]), la 1321. In aceste împrejurări, fireşte, regele Ungariei nu avea cum să poată construi vreo cetate pe teritoriul contestat de oligarhia maghiară, într'o parte a ţării unde Saşii nu-l puteau uita pe Otto Bavarul.

In răstimpul cât a fost Voevod al Transilvaniei Ladislau

---

[1]) Cf. I. Lupaş, *l. c.*, p. 36—38; şi, pe lângă bibliografia de mai sus, cf. mai ales G. D. Teutsch, *Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens vom Tode König Andreas III bis zum Jahre 1310*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*. I. Band, Hermannstadt, 1843, p. 21—66; G. Popa-Lisseanu, *Românii în poezia medievală*, în *Cercetări istorice* din Iaşi, 1936, p. 141. Cf. şi Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das săsische Volk*, ed. IV, vol. I, Hermannstatdt, 1925, p. 73 sq. Otto a găsit timpul şi să confirme, la 10 Aprilie 1306, o diplomă de a lui Andrei III privitoare la mănăstirea dela Cârţa; cf. Fejér, *CD.*, VIII—1, p. 197 şi *Urkundenbuch*, I, p. 231. Pentru localităţile unde a petrecut Otto Bavarul cf. Ráth Károly, *A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartozkodási helyei.* Ed. II. Győr, 1866, p. 34: Bistriţa, Sibiu; a fost prins la „Bertuza" sau „Neuna", probabil Bistriţa şi Nösen.

[2]) Kopasz s'a apărat mai întâi în cetatea Adorján din Bihor, pe Beretău, iar pe urmă în cetatea Sólyomkő, în acelaşi judeţ, aproape de Aleşd, pe Crişul Repede; cf. Pór, *Az Anjou ház*, p. 67—68 şi Kővári, *Erdély történelme*, vol. II, 1850, p. 7 sq.

[3]) I. Lupaş, *l. c.*

[4]) Kővári. *Erdély történelme, ibid.;* Pór, *Az erdélyi vajdák sorozata a XIV. század végéig*, p. 18 şi mai cu seamă Dr. Moritz Wertner, *Die Wojwoden Siebenbürgens im vierzehnten Jahrhundert*, p. 122.

se cunosc câteva cetăţi, pe care acesta le avea în stăpânirea sa. In cei aproape 25 de ani, cât şi-a afirmat acest puternic disident autonomia — şi la un moment dat chiar independenţa, — se pare că îşi avea centrul resistenţei sale între zidurile frumoasei cetăţi dela Deva[1]). Despre Salgó pe timpul lui nu se face nicio amintire, şi de oarece ea era un *castrum regale*, n'a putut fi zidită de acest Voevod.

Neavând, prin urmare, nicio indicaţie cu privire la timpul în care a fost zidită cetatea dela Sibiel, se pot face numai con-

---

[1]) Cf. Pór, *Az Anjou ház*, p. 41, unde se dă şi imaginea cetăţii Deva. E vorba de „tratativele dintre Buda şi Deva, în care loc Voevodul Ladislau obişnuia să petreacă". G. D. Teutsch, *Beiträge*, cit., p. 37 arată că Otto a fost închis „vielleicht in Deva"; cf. tot aci cum Georgius plebanus de Cibinio scrie la 1309 că „Ladislaus Vaivoda... potentiam habet, defendendi omnes Transilvanos in bono et etiam impediendi", la p. 32, nota 35. Cf. *Urkundenbuch*, I, p. 235 o decizie a Voevodului Ladislau „Datum in Deua, in die Mariae Magdalenae", în anul 1307. Din conflictul iscat între Saşi şi Voevodul Ladislau, în epoca în care acesta încă nu restituise coroana Ungariei, de asemenea se pot trage unele concluzii cu privire la cazul nostru. Ladislau îşi însuşise venitutrile episcopatului catolic dela Alba-Iulia, în fruntea căruia se afla fratele său Petru (cf. G. D. Teutsch, *Geschichte*, I—4, p. 76). Saşii refuză dijma lor şi paşnicii oaspeţi privilegiaţi atacă bisercia din Alba-Iulia: „Et ab hoc anno praeterio (=1308) de mense Februarii feria secunda post dominicam Exsurge (=19 Februarie) eadem Cibiniensis universitas et communitas cum sacerdotibus decanatus de Sebus manibus armatis ecclesiam beati Michaelis Transsilvanorum hostiliter invadentes, in clericos et saceredotes eiusdem ecclesiae manus violentas turpiter iniecerunt"; *Urkundenbuch*, I, p. 254. In anul următor, 1309, s'a ajuns la proces, care a fost judecat de cardinalul Gentile. Saşii se temeau să treacă prn teritoriile Voevodului Ladislau, adică dela Orăştie în jos pe Murăş, deşi acesta le-a dat un salv-conduct delegaţilor sibieni: „Petivistis autem nos literis vestris mediantibus diligenter, ut sacerdotes in medio vestri existentes vel nuncios ipsorum *per nostra tenuta omnes procedentes libere transiverint"*; *Urkundenbuch*, I, p. 244 şi p. 258. Prin urmare, la acea dată aşa zisul Sachsenland, voind să scape de sub jurisdicţia Voevodului, izolându-se, se constituise într'un bloc defensiv în afara teritoriului voevodal, condus din Deva. Revoltaţi fiind împotriva lui, se poate presupune că în acei ani ei au pus stăpânire şi pe *castrum Salgo*, rămânând în mânile lor până când au fost siliţi să-l restituie celui în drept, regelui Ungariei. — Asupra acestor întâmplări vezi mai ales G. D. Teutsch, *Beiträge*, cit., p. 44 sqq.

jecturi sub acest raport. Şi credem că acest *castrum regale* n'a putut fi construit decât în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, în orice caz după ce a trecut tăvălugul invaziei Tătarilor. După această năpastă, „al doilea întemeietor al Ungariei" — cum e numit Bela IV, — ridică şi sprijineşte ridicarea mai multor cetaţi, în interiorul ţării şi, după cum era şi natural, mai cu seamă la margini[1]. O sumedenie de fortificaţii încep să se înalţe pretutindeni, mai ales înspre temuţii Tătari, spre răsărit. Ele erau cuprinse într'un întreg sistem de apărare, cu *indagines, insectiones viarum*, „gyepük", etc., care erau întreţinute de populaţia de pe teritoriul cetăţii[2]. Multe dintre ele ne sunt cunoscute din documentele rămase până în zilele noastre; numai despre foarte puţine ştim precis, când au fost construite. Activitatea aceasta a continuat de sigur şi sub Şefan V, fiul lui Bela IV, care, încă trăind tatăl său, fusese numit „regele cel tânăr" şi principe al Transilvaniei. El se revoltă împotriva tatălui său şi în anii 1264—1265 ajung la lupte înverşunate: la Deva învinge Ştefan, însă retrăgându-se în cetatea dela Codlea (Fekete halom), este învins[3]; totuşi la urmă e biruitor la 1267 la Isaszeg, lângă Budapesta şi se împacă cu bătrânul Bela IV[4]. După Ştefan V (1270—1272) urmând Ladislau IV, „Cumanul" (1272—1290),

---

1) Cf. Pauler, *o. c.*, II, p. 252 sq. E, lămuritor actul dat de Bela IV la 1260, la G. Wenzel, *Árpádkori uj Okmánytár = Codex Arpadianus continuatus*, vol. II, p. 320, prin care toate cetăţile sunt declarate ale Statului. Cf. şi Marczali, *o. c.*, p. 509.

2) La 1211: „Prima vero meta huius terrae incipit de *indaginibus castri Almage et procedit usque ad indagines castri Noilgiant*, et inde progreditur usque ad *indagines Nicolai* . . ."; *Urkundenbuch*, I, p. 12. — Cu privire la rostul şi îndatoririle populaţiei aparţinatoare „castrului" — *castrenses* (várnépek) în Ungaria — cf. Hajnik Imre, *Bevezetés a magyar alkotmány és jogtörténelembe*. Pest, 1869, p. 131 sq. şi Timon Ákos, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 1902, p. 127. Cf. îndatoririle Românilor dela „Castrum Uduord" în Săcuime, la 1301; Hurmuzaki, *Documente*, I, p. 553.

3) Pauler, *o. c.*, II, p. 331 sq.; Marczali, *o. c.*, p. 535; Kővári, *Erdély története*, I. p. 128.

4) *Ibid.* şi Rath, *o. c.*, p. 22—23. Documentele despre acest *castrum Feketehalom*, în *Urkundenbuch*, I, p. 95, 98, 101—103. Poate fi dat ca sigur că cetatea dela Codlea a fost zidită de Bela IV.

iarăşi se poate constata un interes crescând pentru părţile răsăritene al ţării[1]) şi se ştie că pe timpul lui, probabil la 1279 a avut loc expediţia „magistrului" Gheorghe împotriva Voevodului Litovoi, care primejduia hotarele sudice ale Transilvaniei, dinspre viitoarea Ţară Românească[2]). In colţul nostru al comitatului Alba, care evada la sud înspre munţii care până târziu au format un ţinut litigios între regii Ungariei şi Domnii munteni, credem, în consecinţă, că a putut fi zidit „castrum Salgo" pe timpul regelui Ladislau IV. Dar mai probabil el a fost început curând după retragerea Tătarilor, din porunca lui Bela IV.

Rostul acestei cetăţi arpadiene va fi fost, ca al oricărei cetăţi în general, şi defensiv şi ofensiv. Prevala însă caracterul ei defensiv. Având în vedere configuraţia terenului, situaţia geografică, precum şi complexul politic, se poate afirma că acest „castrum" a fost zidit de regii arpadieni în funcţie de vestita *Silvia Blacorum et Bissenorum* — care pornea pe dreapta Oltului, din punctul unde la Tălmaciu fluviul coteşte spre Sud ca să-şi ia drumul prin munţii împăduriţi, şi se întinde către Apus, cuprinzând munţii Sibiului şi ai Sebeşului — care a existat împreună cu aceste două populaţii (Românii şi Pecenegii), înainte de venirea şi aşezarea Saşilor în această parte a Transilvaniei[3]). Tot în această regiune îi găsim pe Români alături

---

[1]) Ladislau IV la 1 Septemvrie datează un act dela Apoldul Mic, în regiunea noastră; cf. Wenzel, *o. c.*, IV, p. 337 şi Ráth, *o. c.*, p. 29.

[2]) Cf. N. Iorga, *Istoria Românilor, vol. III: Ctitorii.* Bucureşti, 1937, p. 130 şi C. C. Giurescu, *Istoria Românilor,* vol. I. Bucureşti, 1935, p. 345. — Un „castrum de Hunod", deci dela Hunedoara — bine înţeles nu în forma măreaţă de azi, — e menţionat la 1276; cf. Pesty, *o. c.*, II, p. 18.

[3]) Acest „Codru al Românilor şi al Pecenegilor" a fost localizat în mod foarte diferit. De obiceiu este considerat ca fiind Ţara Oltului, unde mai multe documente îi amintesc pe Români în secolul XIII. Altfel, N. Iorga, în *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria,* vol. I, Bucureşti, 1915, p. 43. In *Istoria Românilor,* vol. III, p. 30, exprima o părere izolată: „Această pădure nu poate fi decât pe povârnişul ardelean al Carpaţilor Moldovei... pe linia ce duce la Ghimeş şi Oituz". Mai nou însă, ***Pages sur les droits des Roumains dans les provinces ajoutées depuis 1918 au territoire de l'ancien royaume.*** Bucarest, 1940, p. 9, se apropie mai mult de adevăr: această

de Pecenegi, în prima lor menţiune documentară socotită ca atare în Transilvania: la 1210 comitele sibian Ioachim porneşte, la ordinul regelui, în expediţia din Bulgaria *associatis sibi Sa-*

„pădure" nu se reducea numai la ţinutul Făgăraşului; „elle doit être rapprochée de la „forêt serbe" d'une si large étendue"; cf. şi p. 31. Intr'adevăr, în acest înţeles vast — ca o *silva Hercyna* — trebue luat termenul geografic al „Andreanum"-ului. Aşa o concepuse şi M. Reschner, *De praediis praedialibusque Andreani commentatio*. Cibinii, 1824, în „Sectio II: De Silva Blaccorum et Bissenorum", unde conchide „... non aliam fuisse terram nisi Alpes et montes, meridionale latus Transilvaniae modernae aliqua parte includentes in finibus Provinciae Cibiniensis, versus Partes quondam Regni Hungariae *Transalpinas* (hodiernam Valachiam) sitos; e quorum radicibus nempe Provincia Cibiniensis longe et late pateoat". S'a adus şi noţiunea de „Unterwald" — „Capitulum Antesylvanum" în legătură cu această entitate geografică; cf. G. Friedr. Marienburg, *Zur Berichtigung einiger alturkundlichen Oertlichkeitsbenennungen in Siebenbürgen*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, N. F. 1871, IX, p. 213 sq. Insă contra ideei fixe „den nur unstäte Blachen und Bissenen durchstreiften" (cf. şi Pesty, *o. c.*, II, p. 92, la fel: „az oláh és bessenyő erdőnek még állandó, megtelepedett, földet mivelő lakosai nem voltak"), este categorică mărturia documentului dela 1383, care, vorbind despre Români — fără a-i mai pomeni şi pe Pecenegi, deoarece la acea dată ei se contopiseră între Români mai ales, fiind puţini — îi numeşte „cum Walachis nobis *circumsedentes omnibus villis sedis*", împrejurul Sibiului; cf. *Urkundenbuch*, II, p. 565. Aceeaşi localizare, după Fr. Schuler von Libloy, la G. Eduard Müller, *Die mittelalterlichen Verfassungs- und Rechtseinrichtungen der Rumänen des ehemaligen Ungarn* (în *Beiträge zur Verfassungs- u. Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Rumänien*, No. 10; extras din *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*. 61. 1938). Sibiu, 1938, p. 9. — Pentru această localizare mai aducem două dovezi. Intre râul Sibiului şi râul Sadului sunt doi munţi care se chiamă *Beşinău* (unul are 1963 m.) al cărui nume indică o prezenţă de odinioară a Pecenegilor (ungureşte *besenyő-k)*, nume din care derivă atât de frecventul *Beşinău)* pe acele meleaguri. Apoi chiar numele Tălmaciului (Talmács, Talmesch) arată că acolo fuseseră Pecenegi. Numele acestei localităţi apare mai întâi în documente la anul 1319: *Tolmach; Urkundenbuch*, I, p. 342 (cf. un *Tolmach*, în comitatul Nógrád, în nordul Ungariei, la 1393, *ibid.*, III, p. 63). Numele nu credem că trebuie pus în legătură cu vreun „tălmaciu", „interpret", ci cu numele de trib peceneg, menţionat în secolul X la Constantin Porfirogenitul, *De administrando imperio* (Bonn), p. 165: τό θέμα Ταλματ şi ibid., Βορο ταλματς în opera aceluiaşi autor. De *caerimoniis* (Bonn),, p. 579, 664, 667 sunt înşiraţi în marina bizantină Τονλματζοι sau Ταλμάτζιοι Şi despre ultimii crede că sunt Pecenegi Carl Neu-

xonbius, Olacis et Bissenis[1]). D-l Profesor I. Lupaş crede, cu drept cuvânt, că „oştirea era recrutată nu din tot cuprinsul voevodatului, ci mai ales din regiunea sudică, din aşa numita provincie a Sibiului... Cât de mare va fi fost numărul ostaşilor români din armata de sub comanda comitelui sibian dela 1210, nu se poate şti. Din faptul însă că documentul regal îi aminteşte la locul al doilea, se poate deduce că erau destul de numeroşi, având o importanţă şi o valoare militară, care îi îndreptăţea să fie aşezaţi, chiar într'un document regal, la acest loc"[1]). In rarele documente ale veacului XII, îi mai găsim odată pe Românii din comitatul Sibiului chemaţi într'ajutor de Ungaria legitimistă, împotriva lui Ladislau IV, dându-li-se o funcţiune pe care au îndeplinit-o ei mai mult decât Saşii, *ad retinendam coronam*[3]); *la 1288* Românii din preajma cetăţii Salgó — pe care la acea dată o putem considera ca existentă — îndeplinesc aşadar aceeaşi misiune de apărători ai hotarelor. Prin urmare, situaţia strategică şi împrejurările locale arată caracterul defensiv al cetăţii noastre. Insă rostul ei reiese clar din documentul dela 1322: „ex cuius castri et villarum restitutione

mann, *Über zwei unerklärte Völkernamen in der byzantinischen Armee (Kulpinger und Talmatzer)*, în *Byzantinische Zeitschrift*, 1894, III, p. 34 sq. Vezi argumentarea filologică la W. Scheiner, *l. c.*, p. 145. Aceste două nume, păstrate până azi, mărturisesc despre comunitatea etnico-militară româno-pecenegă.

1) Karácsonyi Iános, *Az erdély székelyek első hadjárata 1210—ben*, în revista *Századok*, 1912, XLVI, p. 292. D-l I. Schiopul, *Un „comes Scibiniensis"" la 1210?*, în *Dacia Istorică*, No. 2, 15 Noemvrie 1937, p. 61 sg., în încercarea de a-l face pe Ioachim un comite de Sebenico în Dalmaţia, nu convinge de loc, deoarece acolo n'aveau ce căuta Săcuii şi Pecenegii.

2) I. Lupaş, *Voevodatul Transilvaniei în sec. XII şi XIII*, în colecţia *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. II. Cluj, 1940, pag. 18—20. Observaţia pe care o face d-l G. E. Müller, *Die mittelalterlichen*, cit. p. 11, izvoreşte sau din necunoaşterea limbii româneşti sau din rea credinţă.

3) V. A. Decei, *Contributions à l'étude de la situation politique des Roumains de Transilvannie au XIII et XIV siècles*, în *Revue de Transylvanie*, 1940, VI. Cf. şi documentul dela 1383 (*Urkundenbuch*, II, p. 565), unde Românii din regiunea noastră apar ca plăeşi, grăniceri: „quod assumpserunt ipsi Valachi custodiam servandam in omnis alpibus ad Tolmacz usque ad Magnam Villam Valachicalem (= Sălişte)".

praeter augmentationem nostri regiminis fidelibus nostris in illis partibus carstitutis *ab improvisis adversariorum nostrorum invasionibus sive insultibus* tuta quies et tranquillitas optata successit"[1]) Atacurile acestea brusce, neprevăzute, ale duşmanilor, nu puteau veni decât de dincolo de munţi, dela Sud. In munţii Sibiului, înalţi până la 2248 m., însă destul de lini pentru a îngădui să se treacă prin mai multe puncte[2]) — cunoscutele „vămi ale cucului" — circulaţia între versantele nordic şi sudic se poate urmări până în bezna evului mediu. In afară de indicaţia clară a documentului nostru, la 1523, în Octomvrie, Domnul Ţării Româneşti, Radu — desigur cel dela „Afumaţi" — cere voie să treacă, bine înţeles cu ooaste, dela Sălişte peste munţi să-şi ocupe ţara[3]). Pe aci puteau veni — şi poate au şi venit, fără a le putea dovedi documentar — oşti duşmane dela sudul Carpaţilor, fie româneşti, fie tătăreşti. Insă, pe lângă această misiune, „castrum Salgo" mai trebuia să apere şi drumul care, suind pe valea Oltului din Muntenia sau coborând pe aceeaşi vale dinspre Făgăraş-Braşov, apuca pe râul

---

[1]) *Urkundembuch*, I, p. 365—366. Aceeşi destinaţie i-o atribuie şi Balássy, *o. c.*, p. 88: cuvintele subliniate „eléggé igazolják, hogy e vár királyi végvár volt, azon részekmek az ellenség beütései elleni bisztosit sára".

[2]) Vezi o înşirare a acestor drumuri, până în munţii Sebeşului, la Dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, cit., (1889), p. 79 sp. Având în vedere şi celelalte ruine de cetăţi din această parte a Transilvaniei, din munţi sau dela poalele munţilor, orice cercetător îşi poate da foarte uşor seama că între ele era o legătură, că ele formau un sistem. Insă numai atunci când şi celelalte vor fi cunoscute mai de-aproape, se vor putea formula unele ipoteze mai adecvate cu privire la ele.

[3]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 272: Leonard Barbabassy, vice-voevodul Transilvaniei către Sibieni „Radul Wayvoda, ...quod non longe a civitate Vestrarum Dominacionum pro nunc existeret, in quadam possessione Naghchyr (= Şura Mare, Nagy csür) appellata, qui quidem amoneret et rogaret Vestras Dominaciones *ut circa Alpes vestras, per districtum Grosdorff* (= Sălişte), *versus Transalpinam sibi iter libere permitteretis, ut illud regnum trasalpinum sibi ipsi occuparet*". Inainte se gândise să intre în Ţara Românească pe la Turnu-Roşu: „transitum neve *transmeatum super Turrin Rubeum*"; ibid.

Sibiului în sus și continuând făgașul vechiu roman, ducea în valea Murășului, la Alba Iulia. Numai înainte de Orlat era părăsit vechiul drum roman[1]) și apucând-o spre stânga — sud-vest — era forțat să intre în „Strâmtoarea Orlatului" îngustă de vreo 50—60 m., de unde ieșind, intra pe teritoriul cetății Salgo, pe sub satele mărginene spre inima Transilvaniei. De pe „Vârfu Zidului" garnizoana putea fi într'o oră și jumătate în drum. De aceea, rostul cetății Salgo trebue legat și de drumul acesta important[2]). Satele românești care îi furnizau toate cele trebuincioase și mai târziu, dupăce nu mai e cunoscută cetatea, au același rol defensiv contra dușmanilor care veneau de peste munți pe drumul cunoscut. La 1478 — deci cu un an înainte de celebra invazie turcească sfârșită dezastruos pe Câmpul Pânii — Voevodul transilvan Geréb dă ordin Săcelenilor și Orlățenilor ca, împreună cu ceilalți locuitori din satele vecine, să zăgăzuiască drumurile *„ut adventui inimicorum eedem vie minus pateant"*[3]). In concluzie, se poate

---

[1]) Șoseaua națională, asfaltată azi, care între Cristian și Săcel nu mai ocolește pe la Orlat, ci trece peste deal.

[2]) Obârșia numelui Orlat trebuie pusă în legătură tot cu cetatea noastră. Satul Orlat era multă vreme posesiune regală. Pe lângă *Warolyafalu* dela 1322 cf. possessio și villa Warolya, Waraliafalu, Varalya, în *Urkundenbuch*, II, p. 273, 275, 278, 352, 583. Sensul era de: „(satul) sub cetate". Din Váralya Hațegului avea Orlea. Cf. Scheiner, *o. c.*, p. 103. „Orlat" derivă din „Váralatt", care are același înțeles ca și „Váralya", „Sub-cetate". La 1507 *(Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven.Erster Band, I Abth.: Rechnungen I.* Hermannstadt, 1880, p. 459), se găsește și forma intermediară, de transiție: „knesio de *Oralath*". — Asupra urmelor arheologice dela Orlat cf. Ackner, *o. c.*, p. 45; Bielz, *o. c.*, p. 60; Kővári, *Erdély épiteszeti emlékei*, cit., p. 56.

[3]) Tagány Károly, *Gyepü és gyepüelve*, în revista *Magyar Nyelv*, 1913, IX, p. 150. Documentul n'a fost publicat până acum. Prin bunăvoința Direcțiunii Arhivelor Statului dela Budapesta — căreia îi exprim pe această cale mulțumiri — poate fi reprodus aici în întregime. El e următorul: „Petrus Gereb, Wayvoda Transsylvanus ac Comes Siculorum, universis et singulis populis et inhabitatoribus possessionum Feketehewyz et Warallya vocatarum tam scilicet iobagonibus nostris quam aliorum quorumlibet salutem. Harum serie vestris dilectionibus sub ammissione bonorum et capitum vestrorum firmiter committimus aliud haberi nolentes, qua-

spune că destinația cetății dela Sibiel era dublă: și pentru a împiedeca trecerile „clandestine"[1]) prin munți, și pentru a asigura drumul dela Olt spre Murăș.

Ne mai rămâne să lămurim, care a fost istoria acestei cetăți?

După cum am văzut, pentru vremea dinainte de 1322, nu putem decât să presupunem soartea cetății noastre. In actul donațional dela această dată, Carol Robert înșiră slujbele aduse lui de Nicolae, fiul lui Conrad din Tălmaciu, care l-a sprijinit mai ales atunci când Ladislaus filius Ladislai quondam vaivodae Transilvani cum suis fratribus elati superbia" s'au răsculat contra coroanei. „Insuper idem Nicolaus suae fidelitatis sinceritatem et puram mentis constantim exprimens castrum Salgo nuncupatum in partibus Transsilvanis constitutum, *quod habebat et detinebat, ad manus nostras reddidit...*"[2]). Acel „în afară de acestea", arată că magistrul Nicolae stăpânea de mai de mult cetatea Salgó și credem că, după cernerea datelor firave istorice, se poate susține că familia Conrazilor din Tălmaciu — cunoscută încă din veacul al XIII-lea[3]) — și-a însușit prin abuz acest „castrum regale" în epoca de turburări interne de după anul 1301[4]). In actul prin care Carol Robert reintră în

tenus dum et quocumque per presentes fuistis requisiti cum populis et incolis pertinentarum Cibiensium tocies quocies necesse et opus fuit ad insectionem viarum scilicet — ? — ad custodiendum easdem vias et vigilandum ut aduenti inimicorum eedem vie minus pateant, per singula capita vestra absque recusa transire et accedere debeatis. Nam unde periculum commune formidandum est et provisone communi et labore tuendum. Secus pena sub premissa facere non ausuris presentibus per litteras exhibentes restiturum. Datum in Naghzerendek in festo purificationis beate Marie Virginis Anno Domini M[CCCC]LXX octavo. — Commissio propria Domini Wayvode".

[1]) Termenul întrebuințat de cancelaria regală pentru a califica trecerea lui Bogdan Intemeietorul în Moldova.

[2]) *Urkundenbuch*, I, p. 365.

[3]) *Urkundenbuch*, I, p. 95, la anul 1265.

[4]) Această supoziție firească și la Balássy, *o. c.*, p. 87. El crede că comitele Conrad de Tălmaciu, tatăl lui Nicolae, ar fi fost acela care ar fi ocupat-o. Insă, de vreme ce Conrad e pomenit la 1265, iar Nicolae moare

posesiunea acestei cetăţi regale[1]), înşirând posesiunile donate sasului Nicolae din Tălmaciu, mai relevă odată „exceptis castrum Salgo et villis suis praenominatis nobis per eundem restituti"[2]). Astfel cetatea redevine proprietate regală[3]).

La 11 Aprilie 1324 regele dărueşte cetatea dela Sibiel Voevodului transilvan Toma: „universas possessiones et castrum Salgow vocatum Johannis filii Corrardi olim infidelis nostri, qui in obstinata suae infidelitatis malitia nobis et regno nostro notorie nota diem clausit extremum et ea de causa nostrae collationi devolutas in Transiluanis partibus existentes, dicti Thomae vaivodae tum propter annunciationem gaudii nativitatis primogeniti filii nostri carissimi, tum etiam propter satisfactionem suorum laudabilium meritorum praescriptorum cum earundem possessionum et castri attinentiis et utilitatibus universis sibi et

---

între 17 Februarie 1339 (*Urkundenbuch*, I, p. 497: e viu) şi 13 August 1340 (*ibid*, p. 508), când unele din posesiunile de pe Târnave „quondan sine herede defuncti" sunt donate Voevodului transilvan Toma, socotind raportul de vârstă, reiese că Nicolae a ocupat-o. — O reprezentare nu prea clară a lucrurilor cf. la Fr. Teutsch, *Zur Steuergeschichte der Hermanstädter Provinz im 15. Jahrhundert*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1882, V, p. 121, unde în loc de Szász-Székás pune „Szasz-Sebes"; crede că „König Karl 1322 an Nicolaus filius Conrardi de Talmacs das castrum *Salgow* zurückgibt sammt den dazu gehörigen Pertinentien".

[1]) La 1321, deci cu un an înainte, izbuteşte regele Ungariei să redobândească şi cetatea Ciceului, care de asemenea fusese un puternic punct de razim al răsculaţilor. Cf. G. D. Teutsch, *Beiträge*, cit., p. 42(documentul, la Fejér, *CD.*, VIII—2, p. 316. — Cetatea dela Codlea abia în anul 1331 ajunge iar în mâinile lui Carol Robert. Fejér, *o. c.*, p. 527. Cf. Fejér, o. c., VIII—1, p. 556: restituirea minelor de aur.

[2]) *Urkundenbuch*, I, p. 366.

[3]) Cf. „Petiţiunea" lui Simion Florent, în *Contribuţiuni*, p. 74 şi „Memorandul" lui I. cav. de Puşcariu, *ibid.*, p. 234. — Dr. Fr. Teutsch, *Unsere Burgen*, cit., p. 78, considerând aproape toate cetăţile de pe teritoriul Transilvaniei „săseşti" ca fiind ridicate de Saşi, trece uşor peste datele clare ale documentului şi afirmă „Im Jahr 1322 wird das Ganze von König Karl Robert an Nikolaus von Talmesch vergabt". Această părere sui generis nu trebuie să mire, când satul Săcel e făcut de acelaşi la 1330 „eine sächsische Gemeinde".

per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus de consilio baronum nostrorum dedimus, donavimus et contulimus perpetui iure irrevocabiliter possidendas, tenendas et habendas"[1]).

Această donaţie a cetăţii e o consecinţă a răscoalei Saşilor din Sachsenland împotriva lui Carol Robert, în anul 1324. Motivul acestei răscoale pare să fi fost, pe lângă alte atingeri ale drepturilor „oaspeţilor", numirea Voevodului Toma ca comite (Graf) al Sibiului[2]). In fruntea răsculaţilor era comitele Henning din Petreşti (Petersdorf, Péterfalva; fost Petrifalău, lângă Sebeş-Alba), iar în rândurile lor se afla şi Ioan, fratele lui Nicolae, din Tălmaciu. Moşiile necredinciosului Ioan din Tălmaciu — după potolirea răscoalei de către Voevodul Toma, ajutat de Cumani, şi după moartea lui Henning[3]) — împreună cu cetatea dela Sibiel, Carol Robert le donează ca o răsplată puternicului său susţinător, Voevodului transilvan[4]).

---

[1]) *Urkundenbuch*, I, p. 384.

[2]) Cf. G. D. Teutsch, *Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens unter dem König Karl Robert*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1845, II, p. 34 sq. şi Id., *Geschichte der Siebenbürgische Sachsen*, I, p. 77. Pentru demnităţi: Georg Müller, *Die Enstehung der Stühle, des Königs- und des Stuhlrichteramtes in der Hermanstädter Provinz oder der sogenannten sieben Stühle*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1906, XXIX, p. 60—61.

[3]) Fejér, *o. c.*, VIII—2, p. 648: „universos Comanos ipsius domini nostri regis in adjutorium nostri per ipsum dominum regem nostrum transmissos... iidem Comani victoriam contra ipsos Saxones obtinuissent et praedictus Comes Henengus in eadem pugna existitisset gladio interemtus". — Se ştie că Cumanii aşezaţi în secolul XIII, în pusta ungară, au cooperat şi la expediţia lui Carol Robert şi a Voevodului transilvan împotriva lui Basarab cel Mare, la 1330.

[4]) Balássy, *o. c.*, p. 88 e de părere că Ioan din Tălmaciu, fratele lui Nicolae, a ocupat cetatea Salgo pe seama răsculaţilor „s azt Róbert Károly király ezen lázadás legyőzése után Talmácsy Iánostól visszafoglalta, s ennek hütlensége folytán, a hozzá tartozott birtokokkal együtt 1324-ben az ő kedves emberének, Tamás vajda fiának, Farkasnak adományozta". Insă documentul dela 1324 îl numeşte clar pe Toma „...magnifici viri Thomae fillii Farkasii vaivodae Transilvani" (*Urkundenbuch*, I, p. 383). Nu e exclus ca Ioan din Tălmaciu să fi ocupat *castrum Salgo*, care la 1322

Voevodul Transilvaniei Toma este unul dintre cei mai de seamă demnitari ai lui Carol Robert: „ar trebui să scriem istoria ţării întregi, dacă am înşira toate faptele lui!"[1]). El era din ramura Falkos a puternicei familii Kacsics, care, avându-şi locul de baştină la Szécsény, în comitatul Nográd, se chema şi Szécsény. Fiu al lui Farkas, al comitelui de Nográd, „strămoş al familiei Szécsény" — a trăit între anii 1299 şi 1354 şi a ocupat cele mai mari demnităţi ale Ungariei. Impreună cu cei 7 fraţi ai săi[2]), avea domenii şi cetăţi pretutindeni în Ungaria[3]); în Transilvania poseda vreo 15 moşii şi sate, pe lângă cetatea Salgo[4]). Se înrudise şi cu Niolae din Tălmaciu[5]) — cel care stăpânise câtva timp cetatea dela Sibiel — şi care îi rămăsese credincios lui Carol Robert şi pe timpul răscoalei condusă de Henning, când Ioan, fratele lui, era „infidelis"[6]). După potolirea răscoalei Saşilor, probabil ca să li se dea o satisfacţie acestora, el nu mai este comite al Sibiului. Rămâne însă Voevod al Transilvaniei până în anul 1342 (deci dela 1322 la 1342)[7]). In tot

redevenise iarăşi regal, deşi din textul documentului dela 1324 nu urmează acest lucru în mod peremtoriu. Nu pare probabil cu atât mai mult, cu cât însuşi regele, pornind împotriva Saşilor, în Iulie 1324 era cu tabăra lângă Târnava, iar la 10 August „lângă Sibiu" (cf. Ráth, *o. c.*, p. 39) şi abia pe la începutul lui Septemvrie se dă lupta în care este ucis capul răsculaţilor; cf. Teutsch, *Geschichte*, cit, p. 78 şi Pesty,*o. c.*, II, p. 104. Iar donaţia „castrului regal" lui Toma a fost făcută încă dela 11 Aprilie acelaşi an! Vezi şi G. D. Teutsch, *Zur Geschichte des Aufstandes der Sachsen gegen den König Karl Robert im Jahre 1324*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1882, V, p. 40—51.

[1]) Aşa se exprimă biograful lui, Dr. Karácsonyi János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* II köt. Budapest, 1901, p. 267.

[2]) Vezi arborele genealogic *ibid.*, p. 266.

[3]) Aproape re Szécsény avea cetăţile: Somoskő, *Salgó* şi Baglyaskő, apoi oraşul *Salgó-Tarján*, etc.

[4]) *Ibid.*, p. 277.

[5]) Cf. *Urkundenbuch*, I, p. 380.

[6]) *Ibid.*, p. 380, 399, 410, etc. Cf. şi invoiala dela 1319, *ibid.*, p. 342.

[7]) Dr. Moritz Wertner, *Die wojwoden Siebenbürgens im vierzehuten Jahrhundert*, cit., p. 125 şi Pór Antal, *Az erdélyi vajdák sorozata a XIV század végéig*, cit., p. 18; Karácsonyi, *o. c.*, p. 268.

acest răstimp putem presupune că Voevodul Toma a fost castelanul cetății Salgo, în numele regelui[1]).

Pe urmă se poate bănui că cetatea dela Sibiel a intrat iarăși în posesiunea regelui. La 1327 donația pentru Nicolae, fiul lui Conrad, e confirmată de același rege[2]). Apoi abia mai târziu[3]) reapare: „Anno demum 1370. pro parte Nicolai et Joannis filiorum Petri dicti Chech de Dyznonyose[4]) erga exhibitionem originalium in Capitulo Albensi Transylvan. transsumpta"[5]). La această dată, Ludovic de Anjou, regele Ungariei, confirmă, prin urmare, cetatea noastră aceleași famili, — căci „Petrus dictus Chech" fusese cumnatul lui Nicolae din Tălmaciu, fiind căsătorit cu Caterina, sora lui. De asemenea, donația dela 1324 este confirmată tot pentru un membru al familiei Szécsényi: „Anno autem 1399, pro Comite Frank, filio Konye Bani de dicta Zéchen Judice Curiae Regiae erga exhibitionem in Capitulo Vacziensi transumptae"[6]). După acest an, care încheie veacul al XIV-lea, *castrum Salgo* din Transilvania nu mai este amintit niciodată.

După toate probabilitățile și în primele decenii ale veacului al XV-lea cetatea dela Sibiel va fi fost în mâinile aceleiași familii, care o stăpânea în numele regelui[7]), însă nu o mai întâlnim

---

[1]) Tot Karácsonyi, *o. c.*, vol. III, partea I, Budapest, 1901, p. 34, vorbind despre familia Sativan-Vécse, ramura Bajoni, crede că Dumitru „de Doob" al acesteia „în anii 1339—42 stăpânea cetatea Salgó din Transilvania, fiind castelan al ei". Insă documentul la care se referă (cf. Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső, *Hazai Okmánytár = Codex Diplomaticus Patrius*, vol. III, Györött, 1866, p. 139), menționează, e adevărat, contractul „quod magistro Denk filius Demetrij de Radwan nobili de comitatu Baranija, ab una parte, Item Iacobo filio magistri Demetrij de doob, *Castellani de Solgow* suo, et domine matris sue...", dar toate localitățile care sunt înșirate fiind în altă parte a Ungariei, iar Voevodul Toma fiind încă voevod transilvan, desigur aci e vorba de cetatea Salgo din nordul Ungariei.

[2]) Cf. Fejér, *o. c.*, XI, p. 467; *Urkundenbuch*, I, p. 365.

[3]) Nici un indiciu n'o fac prezentă în cuprinsul „ducatului Amlașului", pe timpul cât l-au stăpânit Domnii munteni.

[4]) Corect: Disznojó, Cisnădia (Nagy-Disznód, Heltau).

[5]) Fejér, *ibid.*

[6]) Fejér, *ibid.*, p. 470; *Urkundenbuch*, I, p. 383.

[7]) Vezi justele observații privitoare la dreptul de proprietate asu-

în documentele vremii. Ea a început a-și pierde din importanță mai ales dupăce a fost zidită cetatea dela Tălmaciu, la 1370, în urma unei năvăliri a Domnului Țării Românești, Vlaicu Vodă[1]) și dupăce s'au construit Turnu-Roșu și Cetatea Lotrului[2]). Faptul că la anul 1382, în documentul dat de regina Maria, în care se înșiră satele de pe teritoriul cetății Salgó[3]), nu este specificată și cetatea, nu constituie o dovadă că la acea dată ea nu mai exista[4]); căci dacă statele aparținătoare odinioară „castrului" sunt date episcopului Goblinus (Göbbel?), se prea poate ca cetatea însăși — așa destinată păraginii, cum era, prin ridicarea cetății dela Tălmaciu — să fi figurat încă printre posesiunile familiei Szécsény, cum ne îndreptățește să credem confirmarea, prin transumpt, dela 1399. Totuși, de vreme ce în sistemul de apărare al graniței în această parte a țării, se mutase centrul de gravitate pe valea și în strâmtoarea Oltului, cetatea Salgo fu lăsată în mod deliberat în părăsire, nemaicorespunzând unei necesități, fiind rezervată totuși, bine înțeles, în eventualitatea unei noui întrebuințări când ar fi fost nevoie de ea[5]). Cu atât mai mult, cu cât probabil tot în acea epocă, în

---

pra cetaților, care totdeauna formau proprietate regală chiar când regele le dăruia cuiva, la Balássy, *o. c.*, p. 88 sg.

[1]) *Urkundenbuch*, II, p. 358—360: „in constructione et aedificatione *castri nostri* Lanchkron vocati", care deși e zidit de Sași „magis ab ipsorum conservationem uberioruem et tuidionem salubriorem contstrui fecimus", totuși e „castrum regale" ca toate celelalte cetăți din cuprinsul regatului.

[2]) Pentru toate aceste cetăți cf. bibliografia citată mai sus, precum și Ion Conea, *Țara Loviștei. Geografie istorică*. București, 1935.

[3]) *Urkundenbuch*, II, p. 574 și 578—580.

[4]) Fr. Teutsch, *Zur Stenergeschichte, l. c.*

[5])Cele două Memorii din *Contribuțiuni*, etc., vorbesc de atacuri și asedii dușmane asupra ei. Deși posibile, ele nu sunt cunoscute. De altcum zidurile rămase până in zilele noastre fac impresia că s'au măcinat singure, de vreme, fără să fi suferit vreo videnţă!

[6]) La 1553 Ferdinand, regele Ungariei, îi scrie lui Petru Haller, vistiernicul transilvan, informându-se de cetatea „Săliște": „Et praeterea in potestate civium Cibiniensium Turris Rubra et *Castellum Zelitze* cum certis possessionibus... que omnia ad nos et Fiscum nostrum pertinere dicuntur..."; la Balássy, *o. c.*, p. 93, după J. Chr. Engel,*Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer.*, vol. III, Halle, 1801, p. 65. Această cetate a Săliștii nu poate fi alta de cât aceea, ale cărei ruine se

veacul al XV-lea, a fost zidită cetatea dela Tilişca, cunoscută ca un „Castellum Zelitze"[1]).

Cetatea dela Sibiel n'a fost distrusă de mâna omului, ci a fost fărâmiţată de un duşman mai tare: de vreme.

Asta e tot ce se poate stoarce din trecut cu privire la ruinele sugestive, care se păstrează pe „Vârfu Zidului" dela Sibiel, un munte, care prin poziţia lui strategică şi prin forma lui conică, izolată, crescând impunător când vii dinspre Amnaş, dinspre câmpie, stă ca o mărturie că nu fără motiv cetatea care-l încununa odinioară, avea numele de *„Strălucitoarea"* [1]).

---

vădă la Tilişca. (Tilişca după cum se ştie, e pe râul Săliştii în sus, la 4 km., aproape în continuarea Galeşului, care e lipit de „Satul Mare"). N. Densuşianu credea că cetatea Salgó era la Sălişte; cf. *Documente*, I, p. 584: „1322 *Nicolae* din Tălmaciu restitue regelui Carol Robert castelul Seliştei dimpreună cu *Amnaşul*". Hunfalvy, *Az oláhok története*, vol. I, Budapest, 1894, p. 413, crede verosimilă această identificare.

[1]) Acesta este sensul lui „Salgó". In Ungaria, în comitatele Nyitra, Sáros şi Nográd, existau localităţi cu acest nume, precum şi cetăţi; cf. Fejér, *o. c.*, VII,1, p. 109: „possessio Salgo"; VIII, 5, p. 284: castrum Salgo"; X, 1, p. 300: „castrum Salgho"; X, 7, p. 465; X, 6, p. 198, etc. Lebr Albert, *Sajog!*, în revista *Magyar Nyelv*, 1908, IV, p. 366, a atras atenţia filologilor asupra sensului originar al verbului *sajogni (salyogni)*: „ragyog, csillog", „străluceşte, sclipeşte", citând un text vechiu unguresc: „salyog, mint az arany". Gombocz Zoltan, *Sajog*, *ibid.*, p. 418 primeşte această etimologie şi după ce citează la rându-i după „Gyöngyösy Szótártöredék": *Choruscus fulgidus: Salgo fenies*, conchide „Bátran idevonhatjuk továbbá a *Salgó* helyneveket (Nyitra, Sáros és Nógrádmegyében), s a székely *Sajgó* személynevet is". Cf. şi forma Salgod, la 1420, unde *l* este introdus arbitrar de copist, după cum arată Pais Dezső, *Ság*, *ibid.*, 1913, IX, p. 358. La aceeaşi rădăcină şi noţiune fundamentală trebue redus şi numele de conducător peceneg Τζελγοῦ (Anna Comnena, Bonn, I, p. 330), de fapt un Calgi, Calgu-asupra căruia ne oprisem la început, deoarece *č* iniţial trece uşor în *s* (ş) unguresc şi vice versa — cu atât mai mult, cu cât Gómbócz arată că în limbile fino-ugrice radicalul există. (Cu totul altă origine are *şalgău* din Moldova; cf. Alexics György, *Csángó*, *ibid.*, 1913, IX, p. 350 şi N. Drăganu, *Despre t<u şi dispariţia acestuia în româneşte*, în „Omagiu lui I. Bianu", Bucureşti, 1927, p. 153). Prin urmare sensul numelui acestei cetăţi — nume pierdut cu timpul în mijlocul unei populaţii aşa de autentic românească, chiar dacă va fi fost cunoscut vreo dată de Românii mărgineni şi nu va fi fost numai un nume întrebuinţat în cancelaria regală a secolului XIV — era acela de „Splendida", „Strălucitoarea".

MISCELLANEA

MITUL „SACREI COROANE" ŞI PROBLEMA TRANSILVANĂ

DE

I. LUPAŞ

I.

Circulă ca un fel de dogmă a istoriografiei hiperpatriotice maghiare afirmaţiunea tendenţioasă că cel dintâi rege al Ungariei, Ştefan zis cel Sfânt, ar fi primit dela papa Silvestru al II-lea, în anul 1000 o bulă solemnă, prin care i se oferise o *coroană de aur* împreună cu excepţionale privilegii de jurisdicţie bisericească şi cu însuş titlul de „rege apostolic".

Afirmaţiunea aceasta apare acum — în lumina rezultatelor dobândite pe urma unor serioase cercetări critice, întreprinse chiar de istorici maghiari cu bună reputaţie ştiinţifică — lipsită de orice temeiu al adevărului. Nu se poate invoca nici o dovadă documentară acceptabilă nici pentru trimiterea coroanei; cu atât mai puţin pentru conferirea titlului de „rege apostolic".

Pretinsa bulă a papei Silvestru al II-lea nu este decât un „falsificat unic în felul său", după cum s'a subliniat aceasta chiar în revista istorică „*Századok*" (Veacurile) din Budapesta încă deacum 40 de ani[1]). Falşificatul se întemeiază

Conferinţă ţinută la Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Bucureşti în ziua de Joi, 22 Mai 1941.

[1]) *Századok*, din 1901, pag. 905:„*A Sylveszter bulla a maga nemében páratlanul álló hamisitvány*".

pe ficţiunea că papa Silvestru ar fi trimis regelui Ştefan coroana cu scop să-i răsplătească hotărîrea de a închina ţara Ungariei în jurisdicţiunea şi ascultarea Sfântului Petru (in jus et oboedientiam Sancti Petri).

Faptul că acestui falşificat atât de grosolan i s'a putut da crezământ din partea unei istoriografii cu pretenţii de seriositate, este explicabil — după opinia fostului profesor de istorie universală dela Universitatea din Budapesta, Iuliu Lánczy — *prin lipsa totală a unei cugetări de ordin istoric-critic, lipsă care constitue o însuşire tipic caracteristică a întregii vieţi publice, precum şi a istoriografiei maghiare*[1]. Profesorul Lánczy bănuia, cu drept cuvânt, că autorul falşificatului ar putea fi descoperit printre membrii episcopatului ungaro-catolic din veacul al XVII-lea.

La discuţia stârnită de o astfel de bănuială a participat şi episcopul de mai târziu Ioan Karácsonyi dela Oradea, care publicase încă din 1891 un studiu special despre „Diplomele regelui Ştefan cel Sfânt şi despre bula papei Silvestru"[2]. Revenind asupra chestiunii într'o nouă cercetare întitulată: *Cine a plăsmuit bula lui Silvestru?*[3]) recunoaşte şi Karácsonyi că falşificatul era menit să servească, în adevăr, interesele episcopatului ungaro-catolic dintre anii 1620—1644. De pe la jumătatea veacului al XVI-lea începuse a prinde rădăcini în cercurile ierarhiei catolice din Ungaria o ciudată concepţie de drept bisericesc: Regele ar fi avut nu numai dreptul să desemneze pe viitorii episcopi ai eparhiilor catolice vacante, dar şi pe acela de a-i investi cu plentudinea puterii ierarhice astfel, încât imediat după numire să-şi poată păstori şi cârmui credincioşii urmând să se anunţe mai târziu şi la scaunul apostolic pentru obţinerea benedicţiunii papale. Acceptarea acestei concepţii de

[1]) „A történet-kritikai gondolkodásnak *teljes hiánya... egész közéletünknek, ugy mint történeti munkásságunknak egyik sajátlagos jellemvonását képezi*".

[2]) *Szt. István király oklevelei a Szylveszter-bulla.. Diplomatikai tanulmány.* Budapest, 1891.

[3]) *Ki koholta a Sylveszter-bullát?* „Századok", 1909.

drept bisericesc — *sui generis* — le fusese impusă prin necesitatea, care poate uneori să frângă legea. Mulţi dintre cei numiţi episcopi nu erau în stare să obţină confirmarea din partea scaunului papal decât cu foarte mari întârzieri şi cu nu mai puţine cheltueli pricinuite de îndelungata lor zăbovire, nevoită, prin Roma. Ar mai fi contribuit la înrădăcinarea acestei concepţii şi o frază din haghiografia regelui Ştefan zis cel Sfânt, frază în care se spunea că acestuia i s'ar fi încuviinţat din partea scaunului papal nu numai dreptul de control politic, dar şi acela de conducere spirituală a bisericilor catolice din Ungaria. („Ecclesias Dei simul cum populis *utroque jure* ordinandis reliquimus").

Adevărat că papa Inocenţiu al III-lea, pus în cunoştinţă de cauză, a dat ordin *la 1201* să fie eliminată fraza aceasta din cuprinsul haghiografiei, care se citea prin bisericile din Ungaria la ziua de pomenire a celui dintâi rege, beatificat în anul 1083 („*amoto articulo,* quo dicitur ipsum *utroque jure* de ecclesiis disponere potuisse"). Nu s'a ţinut seamă însă de ordinul papei, ci textul haghiografic a continuat să fie citit prin biserici în vechia lui redactare.

Profitând de aceste imprejurări, candidatul de episcop Ioan Tomkó Marnavič (n. la 1580 în Trau sau în Sebenico şi decedat în Viena la 1637), după ce fusese recomandat de Petru Pázmàn regelui Ferdinand al II-lea, care il numise episcop al Bosniei (1631), neizbutind să obţină confirmarea dela Sfântul Scaun a călătorit la Roma, unde a rămas mai mulţi ani dearândul, încercând tot felul de mijloace spre a-şi atinge scopul. Intre altele a recurs şi la acest falşificat, pregătit — după opinia lui Karácsonyi — *în anul 1635.* Bula falşificată nu a avut curajul s'o publice, cât timp a fost în viaţă. A avut însă dibăcia s'o strecoare între hârtiile savantului, iubitor de antichităţi, Atanasie Georgiceo. In lăsământul acestuia găsind-o iezuitul Melchior *Inhofer,* nu a stat la îndoială s'o publice la *1644* în colecţia intitulată *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae.* Adevărat că jurisconsultul italian *Rossi,* îndată ce a luat cunoştinţă de textul publicat, i-a tras la *îndoială autenticitatea,* încă din anul 1660.

Mulţimea falşificărilor de diplome, săvârşite de Marnavič, a fost cercetată şi de către istoricul croat *Ferdinand Šišič*, profesor la Universitatea din Zagreb[1]).

Din cercetările lui rezultă că Marnavič, — spre a dovedi că nu este de originea umilă, ce i se atribuia din partea unor contemporani cari îl numiau *Morlac* (Vlah negru) — s'a apucat să plăsmuiască diplome istorice, cu ajutorul cărora spera să poată dovedi, că înaintaşii săi ar fi fost descendenţi din familia despoţilor sârbi şi înrudiţi chiar cu eroul creştinătăţii din veacul al XV-lea: cu Ioan Huniade. Iar pentru a-l adula pe Ferdinand al II-lea, care-l luase în protecţia sa numindu-l consilier la Curtea din Viena şi episcop al Bosniei, i-a făurit şi lui o spiţă genealogică înfăţişându-l ca descendent direct din Împăratul Constantin cel Mare. Era deci acest I. T. Marnavič un plăsmuitor foarte iscusit şi nu mai puţin deprins cu arta falşificării de diplome istorice.

Rezultatele scoase la iveală prin studiul profesorului Šišič din Zagreb, l-au determinat pe Karácsonyi să revină asupra chestiunii, publicând în revista *Századok* din 1913 un nou studiu întitulat aşa de semnificatv: *Világbolonditó Tomkó Iáncs* (I. T. care a prostit lumea). Studiul acesta şi-l încheia astfel: „Dacă ne-a putut prosti pe noi atâta timp cu această bulă falsă a papei Silvestru, nu e ruşinea noastră, căci bula a fost plăsmuită cu mare aparat istoric şi cu adevărată artă... *Ar fi însă ruşinos* pentru noi, dacă şi de acum înainte, după ce cunoaştem nu numai falşificatul bulei papei Silvestru, ci şi persoana falşificatorului şi motivele falşificării, *am mai da vre-un crezământ minciunilor lui I. T. Marnavič, care a prostit lumea.* Poate fi privită cu interes bula falşificată a papei Silvestru al II-lea ca un însemnat *corpus delicti* literar-istoric din veacul al XVII-lea, trebue respinsă însă cu privire la veacul al XI-lea fiind ea o plăsmuire care întunecă epoca lui Ştefan cel Sfânt[2]).

---

[1]) Rezultatele cercetărilor lui au apărut în *Nastavni Vjesnik Kujina*, (vol. IX, pag. 395—407).

[2]) Érdekkel nézhetjük a hamis Sylveszter bullát mint XVII századbeli nevezetes, irodalomtörténeti bünjelet, de el kell vetnünk a XI századra nézve mint Szt. István korát eihomályositó koholmányt.

Cu toate că istoricii maghiari ar fi obligaţi să aibă cunoştinţă de rezultatele studiilor critice, cari au lămurit deplin împrejurările şi tendinţele acestui falşificat *„unic în felul său"*, totuşi nu pregetă a duce opinia publică a ţării lor, — adeseori şi pe a ţărilor străine, — în rătăcire cu plăsmuita doctrină politică-mistică despre originea şi puterea de stăpânire spirituală a faimoasei „sacre coroane".

Din moment ce se ştie că bula papei Silvestru al II-lea e un falşificat din veacul al XVII-lea, evident că nici titlul de „rege apostolic", nici coroana despre care afirmă falşificatul că ar fi fost trimisă regelui Ştefan *(corona, quam mittimus)* nu mai pot fi considerate drept realităţi istorice.

In ce priveşte titlul de „rege apostolic", acesta datează numai din jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea, din tinpul reginei Maria Teresia, care lipsită de plenitudinea fastului împreunat cu demitatea împărătească — ea fiind numai crăiasă a Ungariei — a încercat să-şi sporească autoritatea prin intensificarea cultului religios, închinat I-ului rege al acestei Ţări şi prin întemeierea ordinului Sfântului Ştefan, iar cu ajutorul doctrinei mistice a sacrei coroane îşi clădea pretenţiile sale asupra Galiţiei şi Dalmaţiei. E de observat însă, că la 1756 când papa Clement al XIII-lea a putut fi înduplecat să-i încuviinţeze titlul de „rege apostolic", nu a voit să admită vre-o motivare istorică în sprijinul acestei încuviinţări. Argumentele din trecut socotindu-le lipsite de putere convingătoare, Papa a încuviinţat Mariei Teresia şi urmaşilor ei ca un *nou privilegiu* titlul de „rege apostolic". Rostind în legătură cu aceasta, o alocuţiune în consistorul cardinalilor, a ţinut să sublinieze totuşi cu elogioase cuvinte în deosebi faima plutitoare peste veacuri a eroului român *Ioan Huniade*[1]). Iată, deci, ***eroismul românesc invocat ca temeiu istoric pentru încuviinţarea titlului de „rege apostolic" al Ungariei!***

---

[1]) Hóman-Szekfü, *Magyar Történet*, vol. VI, pag. 523.

II.

Cum se prezintă lucrurile în lumina recentelor cercetări filologice şi istorice privitoare la originea şi forma actuală a „conroanei sacre"? Unul dintre paznicii acestei coroane, Petru Révai a observat mai întâi (1659) că inscripţiile acestei coroane de aur sunt greceşti, nu latineşti. El a reuşit să descifreze numele *Constantinus.* După tradiţie, împăratul Constantin cel Mare ar fi dăruit papei Silvestru I o coroană, iar succesorul său de mai târziu, papa Silvestru al II-lea, ar fi trimis coroana aceasta la anul 1000 regelui ungar Ştefan.

Plăsmuirea aceasta, lipsită de orice temeiu acceptabil, a dăinuit vreme îndelungată în opinia publică maghiară, satisfăcând în plină măsură orgoliul acestei naţii de a se mândri, cu iluzia măcar, să-şi vadă pe întâiul său rege cu fruntea împodobită de o legendară coroană din timpul împăratului Constantin cel Mare. Astfel legenda a contribuit să sporească în mod excesiv atmosfera de misticism, în care apărea înfăşurată *„sacra coroană".*

Dar spiritul aprig, doritor de reforme rapide, care sălăşluia în fiinţa împăratului Iosif al II-lea, nu se simţia nici de cum aplicat să respecte înclinaţiile mistice ale supuşilor săi de peste Laita. La 1785 scria Iosif al II-lea: „Sind Vorurteile und alberne Volksmeinungen ganz zu verbannen oder wenigstens nicht zu verstärken; von dieser Art ist zum Beispiel die vorgebliche Herrlichkeit der Krone; die von dieser Eigenschaft abgeleiteten Rechte sind auf den Staat als wahren Ursprung zurückzuführen[1]. Socotind „sacra coroană" ca o simplă rămăşiţă de fast perimat, a dispus să fie dusă la Viena şi păstrată în Muzeu, de unde impetuosul curent reacţionar a izbutit s'o readucă în capitala Ungariei îndată după moartea lui Iosif al II-lea (1790), expunând-o vederii publice în chip de satisfacţie că naţia a scăpat de domnia tiranică a „regelui neîncoronat".

---

[1]) *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulájára.* (Carte comemorativă cu prilejul aniversării de 900 ani a morţii regelui Ştefan cel Sfânt). Vol. II, pag. 299.

De aci înainte, interesul pentru „sacra coroană", pentru părţile ei componente, pentru podoabele şi icoanele ei, a sporit mereu. La fel şi literatura istorică privitoare la originea şi analiza ei amănunţită.

S'a constatat că partea ei principală o formează o construcţie în stil bizantin, cu icoane de factură şi cu inscripţii exclusiv bizantine, ca aceea a Pantocratorului (IC XC) a arhanghelilor Mihail şi Gavriil, a sfinţilor Gheorghe, Dimitrie, Cosma şi Damian, a împăratului Mihail Dukas (εν χω πιστὸς βασυλευς Ῥωμαίων ὁ Δούκ) şi a soţiei sale împărăteasa Maria. Altă inscripţie grecească face amintire de Γεωβιτζάς πιστὸς κραλης Τουρκίας, aşadar de regele Ungariei Geiza I, căruia îi fusese dăruită coroana aceasta, nu pentru vreun merit propriu să-l înlaţe alături de apostolii lui Christos, ci pentru simple consideraţiuni de ordin matrimonial. El era însurat cu o principesă bizantină, cu verişoara împăratului Mihail Dukas. Istoricii maghiari au interpretat în variate chipuri acest semn de atenţiune excepţională a Bizanţului faţă de regele ungar, socotindu-l unii (Varjú Elemér) ca începutul unor *relaţiuni de vasalitate* a acestuia faţă de împărăteasca sa rubedenie, alţii ca *încoronarea alianţei bizantino-ungare* (Deér Iózsef) şi iarăşi alţii (Hóman) ca semn de prietenie şi de *înălţare a Regatului ungar alături de Imperiul bizantin*"... Mai firească, mai simplă şi mai acceptabilă este însă interpretarea, care se mulţumeşte să vadă aci numai *expresiunea unei atârnări mai strânse a regelui Geiza* faţă de împărătescul său cumnat. *Cu această coroană, acoperită de podoabe greceşti, a fost încoronat regele Geiza la anul 1075, chiar într'un timp când rivalul său, regele Solomon, închinase Ţara Ungurească Împăratului roman-german, intrând în raport de vasalitate cu el.*

Această coroană, dăruită de Împăratul bizantin, a fost trimisă în împrejurările de atunci, probabil, *tocmai spre a împiedeca totala închinare a Ţării sub suzeranitatea politică germană.* Coroana era deschisă, ulterior i s'a adaus însă şi partea superioară, care acopere ţeasta capului — parte atribuită unei imaginare provenienţe dela papa Silvestru al II-lea. Un recent

cercetător german (Falke), a ajuns la concluzia că şi partea aceasta ar fi fost pregătită tot *după un model bizantin, la Milano.*

Când au fost împreunate cele două părţi ale „sacrei coroane"?

La întrebarea aceasta a dat un răspuns Iuliu Moravcsik într'un recent studiu publicat, la 1938, cu titlul „*Sacra coroană ungară în lumina cercetărilor filologice şi istorice*[1]). Iată răspunsul lui Moravcsik: Despre regele ungar Bela al III-lea se ştie, că în curtea împăratului bizantin Manuil Comnenul *a trecut la biserica ortodoxă* şi a luat parte chiar la *sinodul constantinopolitan din anul 1116.* Prin căsătoria sa, proiectată la 1185, dacă ar fi izbutit să urce tronul din Constantinopol, voia să înfăptuiască vechiul vis al împăratului Manuil: *uniunea bizantino-ungară.* După întoarcerea sa din Constantinopol, mitropolitul de Strigoniu Lucaci a refuzat să-l încoroneze. Cu un an mai târziu l-a încoronat însă mitropolitul din Kalocsa. Se pare că la încoronarea lui Bela al III-lea a fost atins pentru întâia oară capul unui rege ungar de coroana apuseană unită cu cea bizantină. Oricum s'ar rezolva chestiunea aceasta, e sigur că cele două părţi ale coroanei ungare păstrează amintirea relaţiunilor de *dublă orientare politică,* legând maghiarimea din epoca Arpadienilor atât de Roma Apusului, cât şi de Bizanţul Răsăritului[2]).

Iată cum, chiar din ultimele cercetări ale specialiştilor maghiari rezultă lipsa de temeinicie şi obstinata ignorare a adevărului din partea făuritorilor doctrinei mistice relative la *sacra coroană a lui Ştefan* şi la postulatul politic, derivat dintr'însa sub pretext că actualul Regat hortian ar trebui să-şi întindă graniţele şi asupra Transilvaniei, afirmativ stăpânite odinioară de Ştefan, întemeietorul acestui Regat.

Nu există însă din vremea lui Ştefan absolut nici o dovadă

---

[1]) *A magyar szent korona a filologiai és történeti kutatások megvilágitásában.* în volumul III al publicaţiei comemorative, apărute în editura Academiei Maghiare, când s'au împlinit nouă veacuri dela moartea regelui Ştefan zis cel Sfânt.

[2]) O. c., vol. III, pag. 472.

documentară despre vreun început de penetraţiune a elementului etnic maghiar în Transilvania. Din domnia acestui Rege nu s'au păstrat decât *10 diplome:* 5 dintre ele atribuite lui pe *nedrept,* fiind demonstrată falşificarea lor în timpuri mai târzii. Chiar şi despre cele 5, *admise de istoriografia maghiară ca fiind autentice,* a dovedit cercetătorul german Hary Bresslau, că *nu au fost transmise posterităţii în textul lor latin autentic,* ci cu variaţiuni strecurate ulterior în cuprinsul lor[1]).

Cea dintâi amintire documentară despre penetraţiunea unor sporadice elemente maghiare în regiunea Turda, este abia din timpul domniei lui Geza I (1074—1077), însă şi dovada aceasta e îndoielnică, întrucât critica istorică a demonstrat lipsa de autenticitate a textului respectiv[2]).

Din cele arătate până aci rezultă lămurit netemeinicia şi fragilitatea întregei doctrine plăsmuite şi propagate din partea istoriografiei tendenţioase pentru a înfăşura mitul „sacrei coroane" într'un mănunchiu de artificiale fire mistice, proprii să împăinjenească de o parte mintea tineretului, crescut prin şcoli într'o primejdioasă lipsă de respect a adevărului istoric, iar de altă parte să zăpăcească şi să inducă în eroare pe toţi cei lipsiţi de putinţa să supună unui discernământ critic întreg mănunchiul acesta de plăsmuiri încâlcite.

III.

Lipsa totală de adevăr istoric, cu privire la pretinsa bulă a papei Silvestru al II-lea, fiind astfel deplin demonstrată, ce mai rămâne din întreagă povestea „sacrei coroane"?

Rămâne mitul ei care, deşi nu are nici un temeiu de adevăr

---

[1]) Cf. Szentpétery Imre, *Szent István király oklevelei.* (Diplomele regelui Ştefan cel Sfânt). O. c., pag. 133—203.

[2]) Cf. Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Árpádok korában.* (Istoria naţiunii maghiare în epoca Arpadienilor), şi I. Lupaş, *Realităţi istorice în voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI.* Bucureşti, 1938, (în *Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj,* vol. VII şi extras, pag. 24).

istoric, fiind înrădăcinat la început în plăsmuirile fanteziei religioase-medievale, îmbrăţişat apoi de alte plăsmuiri ale unei persistente ideologii politice-juridice, s'a perpetuat din veac în veac până în timpul de faţă, ameninţând să supravieţuiască şi generaţiunea actuală. Cele dintâi amintiri documentare ale acestui mit religios-politic şi juridic se pot găsi de pe la jumătatea veacului al XIII-lea înainte. In epoca Arpadienilor s'a dat mitului despre „sacra coroană" puţină atenţiune. La începutul veacului al XIV-lea, după stingerea dinastiei lui Arpad, în vălmăşagul luptelor dintre competitorii la tronul vacant al Regatului ungar, unul dintre aceşti competitori: Otto de Wittelsbach din Bavaria, s'a refugiat la curtea voevodului transilvan Ladislau (1291—1315) aducând cu sine şi „sacra coroană". Rivalul său Carol Robert, cel sprijinit de Scaunul papal, în situaţia strâmtorată de atunci s'a văzut nevoit a se mulţumi numai cu o coroană făurită „adhoc". I s'a pus însă condiţiunea să se încoroneze din nou îndată ce va izbuti să smulgă *„sacra coroană"* din mâna voevodului transilvan. Ceeace a şi făcut, dupăce prin actul încheiat la Seghedin în 1310 a reuşit a se împăca cu voevodul Ladislau[1]). De aci rezultă că în veacul al XIV-lea opinia publică a Ţării nu se îndoia nicidecum că ar fi existat o coroană din timpul primului rege şi că ar fi fost *simbol unic valabil al transmisiunii puterii publice asupra celui destinat să cârmuiască Regatul ungar.* Concepţia aceasta se lărgeşte şi adânceşte până la începutul veacului următor în aşa măsură, încât coroana nu mai era considerată ca simplă proprietate a celui ce o purta, cum fusese în epoca Arpadienilor, ci ca sacrosanctul simbol al puterii politice, al personalităţii Statului însuşi. Toţi ceice aveau dreptul să-şi spună cuvântul în chestiuni de Stat, erau socotiţi ca membri ai *„sacrei coroane".* Şi, dacă se întâmpla ca purtătorul ei să fie om slab sau abuziv, membrii „sacrei coroane" se credeau în drept să-l controleze ori chiar să-l înlocuiască la cârma Statului. Astfel când Sigismund de Luxemburg, ginerele regelui Ludovic de Anjou,

---

[1]) Cf. I. Lupaş, *Un Voevod transilvan în luptă cu Regatul ungar,* în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice,* vol. II, Cluj, 1940, pag. 37—38.

ajunge prisonier al potrivnicilor săi, oligarhia se instalează la cârma Statului înlocuind dreptul regelui de a emite decrete şi privilegii în numele său, cu acela al tuturor prelaţilor, baronilor şi nobililor Regatului ungar. *(Praelati, barones et regni Hungariae proceres universi — 1401).*

La începutul veacului al XVI-lea un boier de treapta a doua, Ştefan Werböczy, după ce făcuse studii universitare în Italia, ajungând în fruntea opoziţiei naţionale-maghiare, numită *mişcare scitică*[1], pentru înlocuirea dinastiei străine cu o dinastie naţională, a reuşit prin cunoscuta legiuire a *Tripartitului* să transforme *mitul sacrei coroane* într'o curioasă *doctrină politică-juridică,* rămasă mai bine de trei veacuri ca temelie în desvoltarea Ungariei. După concepţia Tripartitului werböczian „sacra coroană" era însaş expresiunea naţiunii politice maghiare, iar din naţiunea aceasta făceau parte *numai nobilii cu moşii,* întrucât ei în virtutea acestor moşii, primite pentru anume servicii credincioase, erau admişi între membrii „sacrei coroane" — *populus werböczianus.* — Burghezia, fiind de origine străină, precum şi ţărănimea, împinsă la treapta unei robii eterne — „mera et perpetua servitute" — erau împiedecate să beneficieze de privilegiile acestui faimos *populus werböczianus.* Noţiunea „sacrei coroane", care la început fusese numai simbolul potestăţii şi demnităţii regale, şi-a lărgit astfel, din veac în veac, sfera încât a devenit simbolul Ungariei feudale şi expresiunea unităţii statale, cuprinzând sub aripile-i artificiale, alături de persoana regelui, şi pe ceilalţi factori cu drepturi politice în viaţa de Stat, lăsând însă cu totul în afară de barierile constituţiei (az alkotmány sánczain kivül) mulţimea claselor muncitoare — urbane şi rurale.

Tendinţa istoriografiei politice maghiare este să demonstreze că această doctrină despre „sacra coroană" nu ar fi fost proprie numai Regatului ungar, ci şi Principatului transilvan. In privinţa aceasta însă adevărul este că întreaga doctrină despre

[1]) Cf. Roderich Gooss, *Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik.* Wien, 1940, pag. 46.

„sacra coroană", deci despre *suveranitatea ungară*, fiind plăsmuită cu mijloacele persuasive ale bisericii catolice, nu se potrivea nicidecum cu aceea relativă la *suveranitatea transilvană*, care în cursul veacului al XVII-lea, în timpul domniei lui Gavriil Bethlen şi a Rákozeştilor, a fost clădită numai cu mijloace pe care le puteau avea la îndemână din ştiinţa teologică şi juridică a învăţaţilor profesori protestanţi, de nuanţă calvină, ocrotiţi la curtea transilvană din Alba-Iulia[1]). De altfel nu numai problema Principatului, ci şi aceea a Voevodatului transilvan din evul mediu e caracterizată prin perpetua resistenţă triumfătoare faţă de tendinţele de contopire în organismul Regatului dela Vest şi prin năzuinţa neîntreruptă de a-şi afirma propria sa fiinţă de Stat.

Când Ungaria, văduvită de strălucirea unei domnìi cu aceea a descendentului din viţă românească Matia Corvinul şi sdruncinată printr'o lungă agonie politică în epoca Jagelonilor, s'a prăbuşit în lupta cu Turcii la Mohács, doctrina juridică-politică din Tripartitul lui Werböczy nu i-a mai fost de nici un ajutor. Unitatea ei statală nu a mai putut fi salvată. Organizaţiile tradiţionale periferice, pe cari nici o doctrină artificială n'a fost în stare să le desfiinţeze, spre a le contopi în fluidul mistic al „sacrei coroane", s'au grăbit a se desface din legăturile lor cu această coroană. Atunci i s'a deschis şi Transilvaniei drumul de înălţare la treapta de *Principat independent de coroana Ungariei.*

Ocrotită de puterea Semilunei, Transilvania a prins momentul să se emancipeze îndeplinindu-şi astfel o *veche dorinţă:* aceea de a fi, *deopotrivă cu Muntenia şi cu Moldova*, sub *ascultarea Sultanului turcesc*[2]). Suzeranitatea otomană, extinsă

---

[1]) Cf. I. Lupaş, *Realităţi istorice în Voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*. Bucureşti, 1938, pag. 83 şi *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*. Cluj, vol. III, pag. 578—580.

[2]) Idem, ibidem, pag. 82 şi Hurm. II, partea IV, pag. 328; „Scit Dominatio Vestra reverendissima, *iam ab antiquo* Transilvanos in ea fuisse intentione ut, *ab hoc regno Hungariae segregati, instar Moldaviae et Transalpinae, se Turcae subderent*" scrie însuşi organizatorul Principatului transilvan, Gheorghe Martinuzzi, la 1542, vlădicului din Kalocsa.

astfel asupra celor trei ţări din Carpaţi, părea să facă posibilă chiar de pe atunci unirea Transilvaniei cu Muntenia şi cu Moldova. Dar sultanul Soliman Magnificul temându-se de o forţă armată covârşitoare, ce s'ar fi putut închega din unirea acestor trei ţări, a înţeles a le cultiva separatismul, după cum arată lămurit contemporanul Antonie Verančič.

Ceeace a împiedecat Soliman, nu a mai fost în stare să zădărniceaescă succesorul său dela 1600, când sabia lui Mihai Viteazul a dat problemei transilvane — aruncată timp îndelungat ca o minge între Viena şi Constantinopol — singura soluţie prevestitoare a destinului istoric ce urma să se îndeplinească cu trei veacuri mai târziu: aşezarea Transilvaniei, Munteniei şi Moldovei sub acelaş sceptru de cârmuire politică românească. Tot cu ajutorul suzeranităţii otomane şi cu al mereu înnoitelor alianţe transilvano-muntene şi moldovene s'a putut ridica Principatul lui Gavriil Bethlen şi al Rákoczeştilor, în cursul războiului de 30 de ani, la un rol istoric-politic de prelungită resonanţă chiar în paginile istoriei europene[1]).

Spre sfârşitul veacului al XVII-lea însă, declinul rapid al Porţii otomane a pricinuit şi decăderea Principatului transilvan, pe care supremaţia vieneză urma să-l înlănţuiască fără cruţare, împingându-l sistematic spre treapta unei provincii de exploatat pentru interese politice, religioase şi economice mai mult austriace decât transilvane.

Imperiul habsburgic a ţinut să facă totuş un act de aparentă generozitate încuviinţând Transilvaniei la 2. XI. 1765 titlul de *Mare Principat*, ca răsplată pentru serviciile ei în calitate de „înainte luptătoare a creştinătăţii împotriva Turcilor"[2]). Meritul acestei înălţări revine iscusinţei diplomatice a baronului Samuil Brukenthal, proiectul căruia cerca să destrame şi cele din urmă fire, cari mai legau Transilvania de Ungaria. S'a împotrivit însă

[1]) Cf. Maja Depner, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Dreissigjährigen Krieg*. Stuttgart, 1938, pag. 331.

[2]) *„Reipublicae Christianae contra Turcas propugnaculum"*. Cf. Benkö, *Transilvania*, vol. I, pag. 38—43.

cancelarul Curţii, contele Gavriil Bethlen stăruind să se introducă în stema *Transilvaniei şi o cruce dublă*, ca simbol al legăturii ei cu Ungaria. Încercarea lui a fost însă categoric respinsă din partea lui Kaunitz, principalul sfetnic al Mariei Teresia, cu motivarea atât de concludentă, că un asemenea simbol *ar indispune populaţia Transilvaniei*. In faţa Reginei s'a văzut nevoit să mărturisească însuş contele Bethlen că în Transilvania se găsesc *foarte puţini* oameni, cari să dorească alipirea acestei Ţări la Ungaria, atât de puţini încât *opinia lor nici nu poate fi luată în considerare*.

Vechia independenţă a Transilvaniei de Regatul ungar se afirma deci cu putere şi în jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea nu numai în cuprinsul acestei Ţări, ci şi în regiunile dela graniţa ei de Vest (Solnoc, Crasna, Chioar, Maramureş), cari nu voiau nici ele să fie anexate Regatului ungar, ci potrivit datinei din trecut gravitau mai mult spre Principatul transilvan. Acestea sunt constatări subliniate de însaş istoriografia maghiară modernă[1]), care nu pregetă să-şi pună întrebarea cu desăvârşire antiistorică: ce s'ar fi întâmplat, dacă în timpul stăpânirii Habsburgilor ar fi lipsit separatismul dintre Ungaria şi Transilvania? Fără a se încumeta să dea un răspuns la întrebarea aceasta, exprimă opinia că, din punctul ei de vedere, ar fi fost regretabilă coexistenţa celor două idei de Stat: una *transilvană* şi alta *ungară*, întrucât nu au putut produce decât rezultatul cunoscut: sub Habsburgi Transilvania nu a putut fi *nici germanizată*, nici *maghiarizată*.

Dar tocmai în ceeace găseşte istoriografia maghiară un fenomen regretabil, *s'a afirmat vigoarea şi virtutea populaţiei autohtone transilvane indicând de pe atunci direcţia viitoarei desvoltări fireşti a acestei ţări*.

Imperialismul habsburgic începând a se ciocni chiar în cuprinsul Transilvaniei cu vădite influenţe ale ţarismului rusesc, în cercurile vieneze se furişase teama de o eventuală dismembrare a Monarhiei, iar problema transilvană li se înfăţişa în con-

---

[1]) Szekfü, *Magyar Történet*, vol. VI, pag. 752.

diţii tot mai dificile de o parte din cauza atracţiunii, pe care o exercita asupra majorităţii locuitorilor ei comunitatea de sânge, de credinţă şi de limbă cu populaţia Principatelor române, de altă parte din cauza repetatelor cereri maghiare de a uni Ţara aceasta cu Regatul ungar. Astfel de cereri întâmpinară explicabilă împotrivire din partea Curţii din Viena şi la 1741 şi cu jumătate de veac mai târziu, când dieta din Cluj stăruia sgomotos pentru această unire, socotită de Saşii din Braşov ca fiind foarte neprielnică *(höchst nachteilig)*. Conducătorii politici ai Ungurilor transilvani luând contact cu dieta din Pojon, spre a rezolva de comun acord problema aceasta, indispun Curtea din Viena care nu vrea să admită nici un fel de comunicare directă între dieta transilvană şi între cea ungară. Iar Leopold al II-lea, fratele şi succesorul lui Iosif al II-lea, nu ezită a respinge votul dietei clujene cu motivarea că se simte legat prin jurământ să respecte constituţia şi legile Transilvaniei. Astfel a luat fiinţă articolul de lege VI din 1791, în sensul căruia Transilvania, deşi aparţinea „sacrei coroane" şi era cârmuită de către regii Ungariei, avea totuş *caracterul unei ţări independente* (cum se fixase şi prin decretul din 2 Noemvrie 1765) fiind obligată, prin dispoziţiunile Sancţiunii Pragmatice, să se apere împreună cu celelalte ţări şi provincii ale Monarhiei. Progresele realizate de elementul băştinaş în Muntenia şi Moldova tulburau însă adânc tihna tradiţională a elementelor aristocratice, exploatatoare ale bogăţiilor transilvane, făcându-le să înţeleagă, cât de grav vor fi primejduite privilegiile feudale de către majoritatea covârşitoare a populaţiei autohtone, îndată ce aceasta va isbuti să se înalţe la conştiinţa demnităţii naţionale şi a menirii sale istorice. O salvare a privilegiilor aristocratice o credeau posibilă *numai* prin unirea cu feudalii Ungariei. Făureau deci neîncetat proiecte de unire a Transilvaniei cu Ungaria — proiecte cari aveau darul să fie mereu înlăturate, respinse ori amânate din partea Curţii din Viena, nefiind aceasta aplicată să încuviinţeze, până în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, alte legături între cele două ţări în afară de uniunea personală, concretizată prin identitatea aceluiaş cârmuitor suprem, purtând *Împăratul din Viena,*

pentru Ungaria titlul de *Rege*, iar pentru Transilvania pe acela de *Mare Principe*.

In cursul veacului al XIX-lea, în epoca liberalismului şi a naţionalismului, calificativul de nuanţă religioasă al coroanei a fost mereu înlocuit cu unul de nuanţă naţională exprimând şi oarecari tendinţe de maghiarizare, dând în loc de vechia formulă *„sacra coroană"*, formula mai recentă: *„coroana ungară"* sau *„coroana Sfântului Ştefan"*.

Pentru răspândirea acestei doctrine în cercuri cât mai largi, nu numai în cuprinsul Ungariei ci şi în străinătate, literatura istorică-juridică maghiară a ostenit fără preget. In deosebi Timon Ákos, fostul profesor de istoria dreptului la Universitatea din Budapesta, după aproape o jumătate de veac de activitate didactică-ştiinţifică, se măgulea să fi contribuit în cea mai largă măsură la răspândirea acestui *mit religios*, transformat în *doctrină politică militantă*. Prin cartea sa voluminoasă *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, a putut să influenţeze şi asupra opiniei germane. Deaceea se găsesc autori germani ca Wolfgang Müller, care scrie astfel despre sacra coroană: „Sacra coroană a devenit *persoană juridică* a Statului, o noţiune a Statului *în sine*. Suprema putere statală nu este puterea regelui, ci supremaţia sacrei coroane (jurisdictio sacrae regiae coronae)... Expresiunea *suveranitate populară* ar fi pentru aceasta cu totul greşită. Căci, înainte de toate, poporul ca întreg nu avea atunci nici un fel de drept politic. Drepturi politice avea exclusiv nobilimea... Dar nici nobilimii nu i se încuviinţase suveranitatea politică. Deasupra ei, precum şi deasupra regelui, stă sacra coroană ca simbol şi purtător al suveranităţii. Ea este ideea naţiunii eterne, supratemporale, care e legea supremă a politicii"[1]).

Cum a evoluat ideea aceasta din veacul al XIII-lea până în timpul de faţă, arată monografia profesorului Francisc Eckhart, succesorul lui Timon la catedra de istoria dreptului, monografie publicată recent în editura Academiei Maghiare cu ti-

---

[1]) Wolfgang Müller, *Die Entwicklung der ungarischen Staatsidee- (Volk und Reich.* Berlin, 1937, pag. 306).

tlul *Istoria ideii despre sacra coroană*[1]. In cartea aceasta autorul nu face nici un fel de amintire despre vreo pretinsă coroană dăruită de papa Silvestru al II-lea regelui Ştefan zis cel Sfânt; ţine deci seamă de rezultatele cercetărilor critice menţionate. Nu lipseşte însă a sublinia şi dânsul pretinsa calitate a „sacrei coroane" ca simbol nu numai al unităţii politice -statale, ci şi al celei teritoriale. Dată fiind lipsa de omogenitate etnică a Ungariei, din populaţia căreia, după recensământul dela 1787, numai *39 la sută* erau Maghiari, iar *61 la sută* erau de alt neam[2], este explicabil că cercetătorii maghiari îşi dau toată silinţa să născocească pretinse simboluri de unitate artificială, — tot atâtea iluzii cari s'au prăbuşit şi în trecut şi se vor prăbuşi, în orice împrejurare, în faţa realităţilor etnice, biruitoare peste toate miturile şi doctrinele artificiale, cari plăsmuiesc coroane de aur şi titluri de „rege apostolic" din zilele lui Ştefan.

Spre completare mai trebue amintită aci opinia profesorului A. Brackmann dela Universitatea din Berlin, care în două comunicări academice[3] demonstrează că nu dela papa Silvestru al II-lea, ci dela împăratul Otto al III-lea, ar fi primit regele Ştefan al Ungariei, ca şi Boleslav al Poloniei, însemnele puterii. Această afirmaţiune a fost respinsă din partea istoricului maghiar Petru Váczy sub cuvânt că ea ar fi o „construcţie artificială"... Ciudaţi sunt domnii aceştia dela Budapesta — îmi spunea bătrânul profesor Brackmann cu prilejul unei convorbiri ce am avut cu dânsul la începutul lui Aprilie în Berlin — oricâtă silinţă şi-ar da cineva să le demonstreze greşelile, este cu neputinţă să-i abată din calea plăsmuirilor lor, lipsite de orice dovezi istorice. Şi — apoi tot ei sunt, cari îndrăs-

---

[1]) Eckhart Ferenc, *A szentkorona-eszme története.* Budapest, 1941, pag. 356.

[2]) *Emlékkönyv Szt. István király halálának kilencszázadik évfordulójára.* Budapest, 1938, vol. II, pag. 298.

[3]) Albert Brackmann, *Kaiser Otto III und die staatliche Umgestaltung Polens und Ungarns.* Berlin, 1939 şi Idem, *Zur Entstehung des ungarischen Staates,* Berlin, 1940. Aus den Abhandlungen der preussischen Akademie der Wissenschaften. In al doilea studiu constată Brakman, că Hóman men-

nesc să învinuiască pe alţii de construcţii artificiale, cum face d. Váczy cu mine.

Studiul prin care Petru Váczy vrea să combată afirmaţiile profesorului Brackmann, încă nu ştiu să fi apărut până acum. O nouă fază a discuţiilor contradictorii pare a se anunţa prin acest studiu.

Aşteptându-i rezultatele, putem încheia aci variind adagiul cunoscut: din a „sacrei coroane" mistică şi încâlcită poveste — *...înainte mult mai este.*

ţine vechia părere şi într'o nouă contribuţie (*Stephan der Heilige*) publicata la 1938 în volumul omagial închinat profesorului vienez Alfons Dopsch la împlinirea vârstei de 70 de ani. — La fel o menţine şi subliniază cu deosebită stăruinţă în comunicările făcute la Universitatea din Berlin (13. XII. 1940) şi la cea din Viena (19. XII. 1940) afirmând din nou că papa Silvestru ar fi trimis lui Ştefan „coroana" (cf. revista *Ungarn* 1941 p. 73—74) şi „crucea apostolică" drept recunoaştere pentru „misiunea lui de convertire şi zidire bisericească". Trebue să menţionăm însă că, în afară de Fr. Ekhart, se mai găsesc şi alţi istorici maghiari îndemnaţi de respectul adevărului să abandoneze legenda şi să afirme categoric că Ştefan nu a primit cu anticipaţie nici un fel de împuternicire general valabilă pentru organizarea bisericii ungaro-catolice *din simplul motiv că nu a cerut* (nem kapott előzetes és egyetemes érvényü felhatalmazást a magyar katholikus egyház megszervezésére *azon egyszerü oknál fogva, mert nem kért)*, cum constată *G. Balanyi* în studiul său *Szt. István mint a m. keresztény egyház megalapitoja és szervezöje* (St. cel Sf. ca întemeietor şi organizator al bisericii maghiare creştine) publicat în Cartea comemorativă (Szt. István Emlékkönyv, vol. I. p. 337—8). Pentru metoda istorică a lui Hóman apare deosebit de semnificativ şi amănuntul de ordin bibliografic dela sfârşitul 1-iului volum al sintezei *Magyar Történet*, unde la pag. 436—440 cu toate că înfăţişează o copioasă înşirare de studii speciale relative la creştinarea Ungurilor şi la domnia lui Ştefan, evită să facă cea mai fugară amintire despre vre-unul din studiile critice ale lui Karácsonyi, iar în expunere (la p. 199), afirmă categoric că Ştefan *a cerut coroana* şi că papa Silvestru *i-a primit cu bucurie solia* (szivesen fogadta a m. fejedelem követét).

DESPRE „ILIŞ" ÎN TRANSILVANIA

Cele ce urmează nu au pretenţia de a fi un studiu complet asupra ilişului în Transilvania. Materialul pentru asemenea studiu e foarte împrăştiat şi anevoie de strâns. Nu vor fi decât un mănunchiu de date, culese la întâmplare, în tot cazul insuficiente pentru a circumscrie cuprinsul unei noţiuni istorice care, după cum vom vedea, a luat forme atât de variate. Le-am strâns doar cu gândul de a le adăuga la studiul dlui prof. Constantin C. Giurescu *„Despre iliş"* din *Revista Istorică Română* (a. 1937, vol. VII, Fasc. III—IV). Menirea lor nu e alta decât să indice că, pentru determinarea ilişului în Ţările Române, sunt foarte necesare şi lămuririle din această lature, filologic presupusă, dar istoric necercetată de cei care au studiat până acum această categorie de imposite.

Urmărind ilişul în documentele moldoveneşti, dl. Giurescu constată că, dela 1444 începând, el apare necontenit în documente până în veacul al XVIII-lea. Se numără deci printre birurile cele mai vechi şi mai durabile ale Moldovei. Cu toată importanţa lui, pentru istoria noastră, el a rămas totuşi nelămurit până acum. Istoricii şi filologii, în caz că n'au renunţat pur şi simplu să-l explice, pornind dela feluritele lui forme de apariţie, i-au dat cele mai disparate interpretări. Sinonim cu pescuitul la început, dela ungurescul *halász* — pescar, cu dajdia mai în urmă îl credea episcopul Melhisedec, neexplicat a rămas pentru Xenopol şi Radu Rosetti, „o dare a cărei natură n'o cunoaştem mai de aproape" pentru Ion Bogdan, nelămurit pentru editorul documentelor moldoveneşti de dinainte de Ştefan cel

Mare, M. Costăchescu, „ehem Art. Abgabe" pentru dicționarul lui H. Tiktin, „o taxă asupra cărnii" pentru prof. N. Iorga, „taxă de pescuit" pentru dl. I. C. Filitti și în sfârșit... „o monetă" pentru G. Ghibănescu.

Etimologiile, acceptabile, care s'au dat cuvântului au fost, mai înainte ungurescul *élés* = provizie, iar mai nou tătărăscul *ülüs* = parte, cota parte. Dl. Giurescu se pronunță pentru originea tătărască a cuvântului. Nu numai atât. Etimologia odată acceptată, încearcă să determine, în funcție de ea, natura și originea birului însuși. Pornind dela constatarea că în formulele documentelor moldovenești nu figurează niciodată găleata sau câblăritul, adecă desetina din grâne, venit important al visteriei, care nu putea să lipsească nici în Moldova, dar apare în schimb ca dare foarte însemnată în ele ilișul, trage concluzia că acest iliș nu e altceva decât dijma din grâne. Numele ei tătărăsc atunci e o prețioasă indicație: „ilișul era *dijma din grâne,* pe care o dădeam Tătarilor și, de sigur, înaintea acestora, Cumanilor și Pecenegilor; e o dare deci *chiar mai veche decât Statul moldovenesc*".

Admițând originea tătărască a cuvântului, deducția e logică și concluzia, mărginită la materialul pus în discuție, verosimilă. Cuvântul tătărăsc *ülüs* = parte, cotaparte, cuprinde în sine într'adevăr toate formele de iliș din documente, pe care istoricii nu le-au putut aduce până acum la numitor comun.

Datele de mai jos vor aduce material nou în discuție, cu scopul de a arăta că: 1. Noțiunea de iliș nu se mărginește numai la Țările Române, ci ea există, subt diferite forme, și în Transilvania. 2. Ilișul în Transilvania are un înțeles asemănător, când nu e chiar identic, cu al celui din Moldova; cele două ilișuri ar putea să aibă deci o origine comună. 3. Această origine, dacă e comună, trebue să fie totuși ungurescul *élés*.

Cuvântul unguresc *élés* are azi o întrebuințare mai rară și e considerat dialectal. Literar nu s'a menținut, decât în compusele *éléskamra, éléstár,* amândouă însemnând aproape același lucru: cămară de bucate, de provizii (alimentare), grânar, celar. Era însă cu atât mai des întrebuințat în trecut. Atestat încă din

veacul al XIV-lea (1398) în numele de loc *Elescomora*[1]), în documentele vechi, latineşti, fireşte, e mai rar de găsit; el apare însă tot mai des pe măsură ce se înmulţesc textele şi documentele ungureşti, când subt forma lui simplă, când în compuse. Cuprinsul cuvântului e foarte larg şi textele îl întrebuinţează cu felurite sensuri:

1. Mai obişnuit *élés*-ul are un sens comun. Dicţionarele istorice ale limbii maghiare[2]) îl traduc cu: *a)* vita, Leben; *b) annona, penus, victualia, Lebensmittel; c)* usus, Gebrauch. Nu-i vom urmări din acestea decât al doilea înţeles, căci numai acesta poate interesa subiectul nostru. Cuvântul derivă din verbul ung. *élni*= a trăi, după cum tot de aci derivă şi *eledel*, *élelem, eleség*, însemnând şi ele bucate, alimente. Mijloace de trai — le-am putea zice cu o traducere ad literam. Bucatele semănate (grânele) sunt numite de multe ori chiar *élet* = viaţă, aşa cum se mai numesc încă şi azi pe pusta Ungariei. Cuvântul *élés*, pe lângă înţelesurile de *vita, usus*, înseamnă deci: *bucate* (grâne, cereale), *provizii, hrană, nutremânt, alimente*. Pentru citate trimitem la dicţionarele ungureşti pomenite, adăogând că exemplele de acolo pot fi sporite după dorinţă din alte texte, documente, socoteli, publicate sau nepublicate. „Élés" se numesc toate proviziile de grâne, carne şi alimente pentru tabără, pentru casă. Listele de bucătărie sau de ospeţe cuprind cele mai felurite élés-uri: vite, oi, miei, pasări, peşte, băutură, etc.[3]), cumpărate sau strânse dela supuşi.

2. Cuvântul nu se mărgineşte însă numai la acest sens comun, ci se aplică şi la anumite obligaţii sau dări. În timpul

---

[1]) Szamota I.— Zolnai Gy., *Magyar aklevélszótàr*, Budapesta, 1902-1906.

[2]) Szamota-Zolnai, *Magyar oklevél-szótár*, Szarves G. Simonyi Zs., *Magyar nyelvtörténeti szótár*, Budapesta, 1890; Gombocz Z. Melich J., *Magyar etymologiai szótár*, Budapesta, 1914—1930.

[3]) Cf. de pildă lista *II. Rákoczy Ferencz konyhájára való élés*, din rev. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 2 (1895), p. 185 sau Szádeczky Béla. *I.Apafi Mihàly fejedelem udvartartása*, Budapesta, 1911.

Principatului transilvan îl găsim de obiceiu designând contribuţiile în natură pentru întreţinerea oştilor, în forma lui ungurească, *élés, tábor élés* sau în traducerile lui *annona, victualia*[1]).

Mai des îl găsim apoi aplicându-se la contribuţiile în natură pentru întreţinerea armatei imperiale din Transilvania. El alterează cu corespondentele *annona, victualia, naturalia* sau cu formaţiunile ungureşti *naturák, naturalék, contributio, portio* şi altele. Sarcina aceasta nouă a intrat în Transilvania deodată cu armatele imperiale, devenind una din cele mai apăsătoare prin neregularitatea şi cantităţile ei mari de grâu, orz, ovăs, fân, paie şi, destul de des, chiar vite de tăiat, vin şi alte alimente, care se repartizau pe sate anual sau după trebuinţă.

Trimişii Transilvaniei, Gheorghe Bánffy şi Petru Alvinczy, în tratativele cu prinţul de Lorena, din 1687, după intrucţiunile primite, aveau să-i ceară: „să se mulţumească cu bucatele *(annoma)* şi banii făgăduiţi şi să nu-şi trimită oştile (în Transilvania), căci sărăcimea, numai să audă că se apropie de hotare, fuge şi nu se mai poate strânge dela ea nici „élés" nici bani[2]); ...„ca în strângerea şi predarea *élés*-ului să nu fie nicio scădere" spun instrucţiile, din acelaşi an, pentru *comisarii* încredinţaţi cu strângerea contribuţiilor în natură pe seama oştilor nemţeşti. Se specifică aici şi cantităţile precum şi élés-urile, pe care trebuiau să le strângă: grâu, vin, ovăs, vite de tăiat, fân, paie[3]).

---

[1]) „De *victualibus* in castra dehendis ordinatum est, ut in singulis comitatibus ad singulas portas singuli cubuli siliginis sive hordei, aut aveneae, Cassoviensis mensurae, et singuli sex panes imponantur, et necessitate expostulante in castra expediantur, ita nimirum, ut pro singulo cubulo siliginis vel hordei florenus unus, pro avena vero singulo, cubulo, singuli denarii 50, per magistros fori aut *annonarios solvantur*"... Hotărîrile Dietei ungare din 8 Septemvrie 1604, în rev. *Történelmi Tár*, 1889, p.611.

[2]) „Kérjék az herczeget ő kegyelmek, legyen contentus annyi annonának s pénznek igiretivel, és az hadakat ne küldje be, mert mihelt az szegénység meghallja, hogy csak közelitnek is az határhoz, elfut, se élést, se pénzt nem szedhetni rajtok"... Monumenta Hungariae Historica XV. *Alvinczi Péter okmánytára* II, p. 226.

[3]) Itidem. Instrucţiile comisarilor, pp. 236—274

De sigur, în legătură cu acest fel de aprovizionare al armatei, avea regimentul austriac, la 1694, un *annonae magister*[1]). Exact aceste contribuţii militare, intrate în ţară (în Oltenia?) deodată cu armata imperială şi nu altceva, sunt şi „socoteala de tot *ilişul* de grăunţe şi de carne şi de banii ce s'au luat pentru treaba oştilor împărăteşti de anul acesta"..., din documentul dela 1718, citat de dl. Giurescu. „Şi sunt plecaţi a da *ilişiu* la cătane" spun în scrisoarea lor către pretor locuitorii din Crângu-Sohodolului (Munţii Apuseni) în timpul răscoalei lui Horia (3 Decemvrie 1784[2]), înţelegând că la aceleaşi contribuţii se referă şi textul: „Le av azuns (carelor) poronke empereteaske se marge ku *ilusuri*", datat Gherla, 21 Ianuarie 1789[3]). În Bihor de pildă, cuvântul chiar azi e viu încă. *Iliş* se numeşte porţia de fân, pe care o dau ţăranii notarului (secretarului) pentru deplasările pe care le face cu căruţa în interesul statului[4]). Dar, cu aceasta trecem la al treilea sens al cuvântului.

3. Când, anume, élés-ul nu numai se aplică la unele dări, în virtutea înţelesului său comun, şi a ajuns, tot dela acesta pornind bine înţeles, să constitue prin sine însuşi, o *anumită* dare. Un document nepublicat din Maramureş (1621), ne arată precis cantităţile de grăunţe, pe care judeţele trebuia să le dea la Crăciun (în fiecare an fără îndoială) curţii, subt titlul de *Wduar élies* = ilişul curţii[5]). Texte ca: „Censum vero wulgo *Éllés pénz* dictum" sau „In locum victualium *élés pénz*, datae 1672[6]), indică doar răscumpărarea, firească, în bani a unei astfel de dări.

Iată însă şi amănunte asupra unei asemenea dări, în na-

---

[1]) Rev. *Történelmi Tár*, 1890, p. 91.

[2]) Iosif Sterca Şuluţiu, *Memoriu*, partea VI, p. 94.

[3]) Iorga, *Studi şi documente* VIII, p. 83.

[4]) Informaţia publicistului de curând decedat, Lucian Bolcaş, originar din Bihor.

[5]) 1621: „Ratione victualium, vulgo *Wduar élies* Scultetus pendit in festo Natiuitatis Cub. unum, Hordei Cub ½, Auenae Cub. 1½". Számota-Zolnai, *Magyar aklevél-szótár*, subt cuvântul *udvar-élés*.

[6]) Szàmota-Zolnai. o. c., cuv. *élés-pénz*.

tura, în conscripţiile urbariale ale curţii din Porumbac (Domeniul Fagaraşului), din 1680 şi 1688[1]. Textul care ne interesează, pentru Porumbacul-de-Jos şi Porumbacul-de-Sus, la 1680, în traducere suna astfel: „Când în loc de dijmă se aruncă asupra lor „élés", rânduiala e aceasta că, cine are patru, şase sau opt boi, dă în „élés" grâul câblă[2], ovăs la câblă şi 2 ferdele; cine are doi boi dă grâu 2 ferdele, ovăs 3 ferdele, hiar după un bou grâu 1 ferdelă, ovăs 1 şi jumătate ferdele. Celelalte bucate ale lor se dijmuiesc"[3]. Iar o notă (a administratorului probabil), în acelaşi urbariu, la Porumbacul-de-Sus adaugă: „Din plângerea olarilor nevoiaşi de aici am înţeles că juraţii, fără să caute de loc la dreptate şi fără să se gândească la munca lor multă, la câte oale trebue să dea peste an pe seama Măriilor lor, îi silesc şi pe ei să dea „élés", când ei nici loc potrivit de locuit în sat şi nici moşie în câmp nu au, nimic. Pentrucă obiceiul e ca „élés"-ul să se dea în locul dijmei, domnul jude al curţii bine să ia seama că, dela acei olari care n'au semnătură în câmp, să nu îngădue să ia „élés". Şi altfel, ei fiind jeleri, dacă mai sunt împovăraţi pe nedrept şi cu de acestea, uşor îi pot pustii din sat, căci, chiar dacă are câte unul şi boi, cu aceia nu ară, ci cară pământ (lut pentru oale) şi lemne de foc"[4]. La aceleaşi texte trimite urbariul şi pentru satele Sărata, Scorei,

---

[1]) Se pastrează la *Arhivele Statului* din Cluj.

[2]) Câbla era de 4 ferdele sau mierţe; se mai numea şi găleată.

[3]) Aici textul, după cum reiese din cele următoare, trebue înţeles: bucatele celorlalţi se dijmuesc. Textul original al urbariului, pe care l-am citat, e: „Mikor az Dézma hellyet élést vetnek reajok, annak ez a rendi, az kinek négy, hat, avagy nyolcz ökre vagjon, ad élésben buzat Cub 1, Zabott cub. ½. Az kinek két ökre vagjon ad buzát metr. 2. Zabott metr. 3. egy ökör után penig buzát metr. 1, Zabott metr. 1½. Egyeb gabonajokat meg dezmallyak".

[4]) Az nyavalyás itt valo Fazekosoknak panaszokból értyük, hogy az igaságra semmit az itt valo Esküttek nem tekintvén, sem penig azon sok munkájokat meg nem gondolván menyi fazekakat szoktak esztendöt altal eo Ngok szamara adni, megis ököt Eles adasra eröltetik, holot sem alkalmatos lakohellyek a faluban, sem penig mezei örökségek semmi nincsen. Mivel azért az Eles adas a Dezmájert szokot lenni, jol rea vigyázzon Ud-

Corbi şi Ucea-de-Sus, care ţineau şi ele de curtea din Porumbacul-de-Jos şi figurează în aceeaşi conscripţie.

În conscripţia din anul 1688, la Porumbacul-de-Jos, textul cu „élés"-ul se repetă. Se exceptează din olari şi se mai adaugă: „Dar iobagilor care n'ar avea vite şi au semănătură, semănăturile unor oameni ca aceia să le cerceteze bine şi să le dijmuiască pe seama Măriilor lor. Acelora însă care n'au nici vite, nici semănături, să le dea pace, la „élés" să nu-i silească. Grâul de „élés" face (pentru tot satul) câble săseşti 34, ovăsul de „élés" câble săseşti 50. Ovăsul de semănat câble săseşti 55, pentru care sunt datori să dea la timpul său câte 3—3 câble. Fac (de toate) 165 câble"[1]. La acest an cantităţile sunt specificate la fiecare sat în parte, subt aceleaşi titluri de *élésbuza* (grâul), *éleszab* (ovăsul) şi *vetni valo zab* (ovăsul de semănat)[2]. În afară de acest fel de élés-uri, la satul Corbi, sub ti-

varbiro Uram eo kglme, es valakinek mezei vetése nincsen a Fazekasok között, az olyanokon eo kglme hogy, ha affélékkel is igassagtalanul terheltetnek konnyen el pusztithatytyak oket a falubol, mert, ha nemelyiknek Eökre vagyonis azon nem szantást viszen végben, hanem azon földet, s tüzre valo fát hord".

[1]) ...„Az mely jobbágnyoknak penigh marhajok nem volna, s vetések vagyon, az olljan embereknek vetéseket circallyák jol fel, s dezmàllják meg eö Ngok számára; De az kinek sem marhájok, sem vetése nincsen, az olyanoknak hagyanak beket; élésre ne kénszericsék, Tészen az élésbuza Sax. Cub. Nro. 34. Élés Zab Saxon. Cub. 50. Vetni valo Zab Sax Cub. Nro. 55, mellyért annak idejeben, három, hàrom köblöt tartoznak administralni. Fact. Cub. Nro. 65".

[2]) Cantităţile pentru celelalte sate ale curţii sunt:

	Élésbuza Sax. Cub.	Éleszab Sax. Cub.	Vetni valo zab Sax Cub.
Porumbacul-de-Sus	26/1	42/½	68
Sărata	26	38/2½	53
Scorei	9/1	14/3½	27
Ucea-de-Sus	52	8/1	29 2

Corbi: cifrele lipsesc, dar se spune că élés-ul, când se ia, şi aici se ia după vite, aşa cum e scris la Porumbacul-de-Jos. Iar o notă, la Scorei, repetă încă odată: „Pe aceia care n'au vite, dar au semanătură, să-i dijmuiască şi aici, ca şi în altă parte, pe seama Măriilor lor".

tlul *Munera,* care designa „darurile" anual obligatorii pentru curte şi care în limbajul ţăranilor din Transilvania se numeau în diferite chipuri: *daruri, daţii, danii, danişti,* mai descoperim, printre altele: „1 vită de tăiat sau de „élés", 4 cupe (octalia) unt de „élés", tot dela trei case câte un miel de „élés" sau, în locul aceluia, dela fiecare casă câte 12—12 denari"[1]. Textul de subt *Munera* e valabil şi pentru Ucea-de-Sus, decât cu deosebirea, notează urbariul: „pentrucă e sat mare *(öregh falu),* obiceiul e să dea din acestea de două ori cât cei din Corbi".

Darurile pentru stăpânul feudal la sărbători, la diferite evenimente petrecute în familia lui, la coborârea între supuşi, etc., în cursul timpului iau cele mai felurite forme şi nume, se convertesc în dări mai mult sau mai puţin stabile, care se iau în natură sau se răscumpără în bani şi nu lipsesc nici odată din obligaţiile feudale. Originea lor trebue căutată parte în vechiul bir al pământului *(census terragium),* parte în vechiul *descensus,* adică în dreptul stăpânului feudal de a fi găzduit şi ospătat când vine la supuşi să-i judece sau cu alte pricini, convertit, ca şi alte asemenea drepturi în dare regulată. La început, când dijmele erau un drept eclesiastic şi robotele erau cu totul neînsemnate, acest bir al pământului sau aceste „daruri" erau un capitol foarte important al veniturilor feudale, — capitol care a fost cultivat pretutindeni şi a supravieţuit câtva timp chiar iobăgiei însăşi. *„Munera dant de iure ad festum Paschae, Pentecostes, Nativitatis Christi et alia tempora pro necessitate arcis sibi imponenda, ut sunt agni. capones, galinae, anseres, ova, tortae, pullastri et id genus alia exculenta...*[2]) sună textul care cuprinde darurile în urbariul dela 1569 al satului Hodoş (com. Sătmar), proprietate a pribeagului Ştefan-Vodă Mâzgă, — ca să citâm un exemplu şi din această parte. Nu era altceva nici chiar darea pentru bucătăria regească a Românilor din Polo-

[1]) „Vagas vagy élés barammal tartoznak anuatim eggyel Nro. 1. Élés vajjal négy ejtellel, oct. Nr. 4. Élés báránt minden, három háztol eggyet, eggyet Nro. 1, avagy azért minden háztól, tizenkétt, kétt penzt d. 12—12".

[2]) Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti* I, p. 286.

nia, care se lua și ea tot la Paști și la Crăciun, mai întâi în natură, în oi, miei, și-apoi în bani[1]).

Aceste „daruri" sunt și mai aproape de înțelesul cuvântului „élés".

„Élés"-uri se numeau aceste obligații și în domeniul *Gurghiului*, unde parte se dădeau în natură (găini), parte se răscumpărau în bani (banii sau darea de Crăciun, banii căprioarei — *özpénz)*. Obligația putea să se extindă asupra celor mai felurite lucruri. La 1688 de pildă fiecare om din satele domeniului trebuia să dea, înafară de banii Sf. Mihai și banii de Crăciun, „când se făceau, câte o mierță (ferdelă) de prune uscate și de alte poame cu câte două cupe *(kupa)* de sâmburi, câte o mierță de himeiu, iar în timpul cât petrec aici Măriile-Lor (principele Mihail Apafi și Ana Bornemissa) dau *élés*-uri după dispoziția d-lui jude al curții"[2]).

Cu diferite „élés"-uri sau „daruri" erau obligate și satele cetății *Șimleului*, domeniul Bathoreștllor, cu deosebirea doar că aici ele erau și mai felurite și în cifre mai ridicate decât în alte părți:

La 1658 satul *Bocșa* de pildă, care avea 34 familii, trebuia să dea sub acest titlu de Sărbătorile Crăciunului și Paștilor câte 1 oaie, 3 miei, 2 căprioare, 4 iepuri, 4 purcei, 40 găini, 100 ouă, 4 gâște, 4 ocale (cupe) de Șimleu *(somlyai pint)* de unt, 2 de miere. Se înțelegea că și la Crăciun și la Paști, de două ori pe an trebuia să se dea aceste cantități, — pe lângă 18 vaci anual în *tretină* și alte multe obligații[3]). Acesta era un sat românesc care nu trebuia să dea dijmă. Cantitățile de élés-uri nu se deosebesc prea mult însă nici în satele ungurești sau amestecate, care dădeau și dijme și none. La satul unguresc-românesc *Pereceiu* care avea 51 de familii, urbariul menționează că: în darurile de Crăciun și de Paști fiecare om e dator cu câte o găină.

---

[1]) Dumitru D. Mototolescu, *Jus valachicum în Polonia*, București, 1916, pp. 49, 74—75.

[2]) *Inventarium bonorum Görgény Szent Imreh anni 1688*, p. 47. Bibl. Univ. Cluj, Arh. Muzeului Transilvan, Tom. *Bornemissa*, *Nr. 3262*.

[3]) Petri, *Szilágyvármegye monographiája* II, p. 216.

In darurile de Paşti mai sunt datori (satul întreg) să dea înca 3 miei, 2 gâşte, 1 căprioară, 3 purcei, 2 iepuri, 2 ocale de Şimleu de unt, 1 de miere, iar în *élés*-ul Crăciunului 1 oaie, 1 căprioară, 2 gâşte, 3 purcei, 2 iepuri, 2 ocale de Şimleu de unt, 1 de miere. Iar la ospeţe *(tor)*, nunţi şi alte asemenea nevoi „extraordinare" dau găini, gâşte şi alte asemenea lucruri[1]). Aceste sunt numai două exemple, căci élés-urile sunt specificate, în cifre variabile, dar nu mai favorabile, la fiecare sat al domeniului[2]). Obligaţiile se menţin la acelaşi nivel ridicat şi în conscripţia domeniului dela 1703. Cei din Criştelec mai dau şi acum „când e nevoie ouă, gâşte, miere".

Sunt în vigoare, la 1703, şi darurile pentru prilejurile „extraordinare". Acest fel de daruri era una din obligaţiile feudale cele mai vechi şi mai obişnuite. Printre punctele contractului urbarial din 1635 al oraşului Lozs (com. Sopron în extremitatea de Vest a Ungariei),se poate citi şi următorul: „Când domnul pământului se căsătoreşte sau îşi căsătoreşte pe vreunul din ai săi, sau botează, iobagii să fie datori cu tot felul de *élés*-uri potrivite, dar nu cu bani[3]).

Având un cuprins atât de larg şi semnificaţii atât de variate, compusele la care a dat naştere cuvântul „élés" sunt şi ele foarte multe. După cum s'a putut vedea, el se poate aplica la toate produsele sau dările în natură: *élésbuza* (grâu), *élészab* (ovăs), *élésbarom* (vită de tăiat), *élésvaj* (unt), *élésbárány* (miel de tăiat), etc. Dela „élés" pornesc: *éléskamara, éléstár, éléshàz* (cămară de bucate, de provizii alimentare, grânarul), *éléslàda* (arca penaria, Speisekiste), *élésszekér* (plaustrum frumentarium, Proviantwagen), *éléspénz* (pecunia pro alimentis data Zehrungsgeld) [27]). In legătură cu élés-urile s'au născut diferite slujbe ca: *annonarius, annonae magister, éléstárnok* (cel care ţine socotelile cămării cu bucate sau grânarul), *élésszedő, élés-*

1) *Ibid.*, p. 207.

2) *Ibid.*, pp. 193—226.

3) *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* VIII, (1901), p. 165.

4) Számota-Zolnai, *o. c.*

hajtó (strângătorul de „élés", ilişar — cum i-ar spune documentele moldoveneşti).

E adevărat, expresia „élés" figurează mai des în textele şi documentele mai noui, din v. XVII—XVIII, decât în cele vechi. Aceasta nu înseamnă însă că ea nu putea să fie tot atât de curentă şi în vechime. Pricina acestei disproporţii e, pe de o parte, limba documentelor, latină în cele vechi, ungurească în cele noui, pe de alta natura materialului în care figurează: socoteli, conscripţii, instrucţii pentru administratori, peste tot materialul de ordin economic, care e de obiceiu mai nou.

Citatele de mai sus, de sigur, sunt prea puţine, pentru a fi pe deplin lămuritoare, sunt suficiente însă pentru a îndreptăţi câteva constatări:

1. Cuvântul „élés" în Transilvania are o funcţiune foarte întinsă. Mai obişnuit se întrebuinţează cu sensul lui comun, dar poate să se aplice, în virtutea acestui sens, la anumite dări şi poate chiar să determine prin el însuşi o dare de sine stătătoare.

2. Élés-ul în Transilvania se traduce în româneşte cu *iliş*, deci etimologia *élés* > *iliş* aici e sigură. Forma românească, e adevărat, o găsim mai rar; sunt rare însă şi textele româneşti cu referinţe economice, în care ar putea să figureze.

3. Dările la care se aplică sau pe care le designează, aici, nu sunt nici odată dijmă. Dijma e totdeauna capitol aparte. Ea nu e „élés" decât în măsura, în care înţelesul comun al cuvântului o cuprinde şi pe ea, ca şi pe alte dări în natură. N'am găsit-o însă niciodată purtând, ca dare, acest nume.

Dacă sunt şi întru cât sunt valabile aceste constatări şi pentru ilişul din Moldova, rămâne de cercetat. Asemănările dintre cele două ilişuri sunt însă prea evidente, pentru a nu presupune o corespondenţă directă între ele. Raportate rezultatele de mai sus la datele cuprinse de dl C. C. Giurescu în studiul dsale, se pot face în această privinţă, chiar fără vreo altă cercetare, mai multe observaţii:

1. Élés-ul din Transilvania acopere în toate cazurile citate ilişul din documentele moldoveneşti. Şi cum obligaţiile feudale se

propagă, în genere, în direcția Apus-Răsărit, etimologia *élés* > iliş e foarte firească.

2. Față de această etimologie, cea tătărască nu e decât ipotetică. Dacă filologic e tot atât de îndreptățită ca și cea ungurească, istoric nu s'a adus nicio dovadă că tăt. *ülüs*-parte, cota parte, care are un sens exterior deci, ar fi numit cândva la Tătari o asemenea dare sau vreo dare asemănătoare.

3. Chiar dacă cuvântul tătărăsc ar fi designat o asemenea dare, — care, în acest caz, ar putea fi anterioară statului moldovenesc, cum socotește prin deducție dl Giurescu — acea dare nu putea să fie dijmă. Dijma pe timpul stăpânirii Tătarilor, era încă o dare eclesiastică. Secularizarea ei, adecă transformarea ei în obligație fiscală sau feudală e mai târzie.

4. Dijmă, evident, n'a putut să fie dela început ilişul nici dacă a venit din Transilvania unde *élés*-urile nu erau dijmă, ci contribuții în natură aparte, reprezentând un venit feudal față de dijmă, care era venitul bisericii. De altfel şi în documentele moldoveneşti formula sarcinilor cuprinde alături şi ilişul şi desetina. Să fie aceasta numai repetarea obişnuită în documente, adică înşirarea sarcinilor subt toate titlurile posibile, pentru a exclude posibilitatea expunerii vreuneia din ele subt un alt titlu, neamintit în formulă? Să însemne ilişul dijma din grâne şi desetina de alături numai dijma din oi, porci, stupi? La Românii transilvani cel puțin dările din oi, vite, în veacul al XV-lea, de când datează citatele din documentele moldoveneşti, încă nu ajunseră să fie dijmă; ele se numeau încă *quinquagesima*, apoi *vigesima, strungă, tretină*, etc., care, chiar dacă se numesc din când în când, printr'o deplasare a sensului adevărat al termenului, dijmă, numai târziu de tot se transformă complet în dijmă. Ilişurile şi dările în natură, sub alte titluri decât dijmă, sunt mai fireşti la Români tocmai fiindcă ei multă vreme n'au dat dijmă, decât prin excepție sau abuz şi era dela sine înțeles ca stăpânul feudal să caute să tragă foloase din această lipsă. Din această pricină vedem desvoltându-se față de dijma din semănături a iobagilor de altă naționalitate (catolici) o „dijmă" feudală din vitele mărunte, (oi, capre, porci)

a Românilor, amândouă căutând să se extindă şi asupra celeilalte părţi şi să se unească într'o dijmă generală, aceeaşi pentru toţi. Sub unele forme ale lui şi ilişul însuşi tinde spre dijmă. După cum vedem şi din exemplul dela Făgăraş, ilişul precedează dijma, îi ţine apoi locul, pentruca pe urmă — se poate vedea din conscripţiile de mai târziu — să fie înlocuit definitiv sau să se transforme în dijmă; aşa cum şi dările din vitele mărunte toate tind spre dijmă.

Desigur deosebirile dintre formele, pe care le-au luat obligaţiile feudale în Transilvania şi în Ţările Române sunt foarte mari. Cu toate acestea, e foarte posibil ca ilişul să fi avut, la început, şi în Moldova acelaşi cuprins, pe care îl avea élés-ul în Transilvania — de aceea i se pot da şi atâtea interpretări — şi să fi urmat şi acolo aceeaşi cale de confundare sau transformare în dijmă. Decât, acolo a putut să ajungă mai curând să-şi restrângă înţelesul la o anumită dare în natură, din pricină că era cuvânt strein şi deci nu i se cunoştea şi mai ales nu i se putea păstra întreaga funcţiune.

Acest iliş al documentelor vechi moldoveneşti în tot cazul trebue despărţit de ilişul citat la 1718 în Ţara Românească şi de alte cazuri de iliş, care ar mai putea fi descoperite aici, (în Oltenia mai cu seamă) pentru veacul al XVIII-lea, pe care îl trec din Transilvania armatele imperiale.

D. Prodan

ÎNDRUMĂRILE DATE DE VICARUL GENERAL ANDREI ŞAGUNA TILIŞCANILOR, CU PRILEJUL VIZITAŢIUNII CANONICE DIN 19/7 IULIE 1847

„In 19/7 Iulie 1847, fiind subscrisul cu prilejul vizitaţii canonice în satul Tilişca şi cercetând sf. Biserică s'au aflat de bine ca lângă titorul Sava Receu să se aşeze încă trei titori; şi cu învoiala preoţimei şi a întregei obşti s'au şi denumit şi cu jurământ s'au întărit de titori Ioan Skitea, Ioan Nan şi Avram Juga, rămânând totuşi Savu Răceu titor primariu.

Mai departe s'au aflat de folos şi de lipsă ca să se facă precum cu învoiala preoţimei şi a întregii obşti s'au şi făcut următoarele dispoziţii adecă:

1. Ca lada Bisericii să fie întărită cu două kiei (chei); lada să se ţie la titorul primariu, care este Savu Răceu, o kiee (cheie) să se ţie la cel mai bătrân preot, dar ceialaltă să se ţie la unul dintre titori, care se va aşeza de către preoţi şi obşte.

2. Aşişderea protocolul veniturilor şi a cheltuelilor să se întocmească cu toată sârguinţa prin unul dintre titori, pe care îl va hotărî obştea şi preoţii.

3. Al patrulea titor va avea deregătoria ca să poarte discul în Biserică şi după Sfânta Liturghie să numere înaintea preoţilor şi a celorlalţi titori banii căpătaţi, să-i însemneze în protocol şi apoi aşa să-i bage în ladă.

4. Lada Bisericii când va fi de lipsă, să se deschidă totdeauna cu ştirea Preotului şi a tuturor Epitropilor.

5. Titorii se îndatorează, ca cu sfârşitul fieştecărui an să deie socoteală înaintea obştei întregi despre toate faptele lor în privinţa Bisericii.

6. Titorii pe seama Bisericii numai până la 10 fl. V.V. pot cheltui fără de a avea sfătuire cu obştea; aşadar în privinţa cheltuelilor celor mai mari trebue să se sfătuiască cu preoţii şi cu întreagă obştea şi după aceia să arate învoiala lor Domnului Protopop, cerând învoirea şi binecuvântarea dela Cinstitul Consistoriu Eparhial.

7. Cametile banilor bisericeşti, acela titor să le strângă, care grijeşte şi protocolul; şi de cumva nu ar plăti vreun datoraş la vremea sa camăta legiuită, dela unul ca acesta să se ia numai de loc şi capitalul.

8. Fieştecare venit să aibă o deosebită rubrică, în care deosebi să se însemneze.

Insemnat precum mai în sus.

Andrei Şaguna m. p.
Arhimandrit şi General Vikariu

R. K.

[Extras dintr'un protocol russ].

CÂTEVA DATE ŞI AMĂNUNTE NOUĂ CU PRIVIRE LA IOAN PIUARIU (MOLNÁR DE MÜLLERSHEIM)

I.

Două acte despre succesiunea lui Ioan Piuariu

Prin bunăvoinţa domnului arhivar al Muzeului Brukenthal, *Gottlieb Brandsch*, am putut copia două acte cu privire la averea rămasă după moartea vestitului medic român Ioan Piuariu (Molnar de Müllersheim, † 1815). Ele se găsesc în colecţia de manuscrise Zimmermann, cota 123/10 şi 127/3. Cel dintâiu este un afiş tipărit al judecătoriei municipiului şi scaunului Sibiu, prin care se scoate la licitaţie, pentru ziua de 16 Martie 1827, fabrica de textile înfiinţată de Ioan Piuariu în comuna Sadu. Al doilea act este un concept de referat, nedatat şi neiscălit, manuscris de 3/4 pagini mari, scris în limba germană cu litere gotice. Fiind păstrate în acelaşi convolut de acte ca şi afişul şi conţinând deasemenea informaţiuni în legătură cu succesiunea lui Piuariu, trebue să presupunem că între cele două documente există o legătură. In el se dă un istoric al înfiinţării, al funcţionării, scurte şi nereuşite, şi al decăderii fabricii lui Piuariu, o calculare a investiţiunilor şi a valorii întreprinderii. Şi din acest document se poate vedea cât de întreprinzător şi multilateral a fost în preocupările sale Piuariu şi cât de mult l-au stânjenit în activitatea sa de industriaş concurenţa şi duşmănia vechilor bresle. Amândouă documentele aduc o interesantă întregire la cele publicate de curând de domnul profesor *Ioan Lupaş* în Memoriile Academiei *(Doctorul Ioan Piuariu-Mollnar. Vieaţa şi opera lui. 1749—1815.* — Mem. Secţ. Ist. Ser. III, Tom. XXI, Mem. 20, 8°, pag. 653—697).

Textul documentelor este următorul:

[Marginea stângă, cu numărul
şi data actului respectiv].

1.
Bekanntmachung.

Die bei dem Dorfe Zoot im Hermannstädter Stuhl gelegene kais. königl. priv. v. Möllersheimischhe Wollgespunst und Tuchfabrik wird von Gericht aus den 16-ten März 1827, auf dem hiesigen Rathhause versteigerungsweise verkauft, und an besagtem Tage Mittags 12 Uhr auf jeden Fall an den Meistbiethenden abgeschlagen und übergeben werden; weswegen man Kaufliebhaber zu dieser Versteigerung einladet, indem man zugleich das Anerbiethen nacht, auch billige Ratenzahlungen gegen hinlängliche Sicherheit zuzugestehn.

Die Fabrik hat ein sehr schönes in geschmakvollem Styl erbautes, eine grosse Küche, ein Zimmer, eine Speisskammer, einen Keller zu ebener Erde, vier geräumige helle Zimmer, einen Alkofen und ein kleines Zimmer im ersten Stock, und 5 Manzart-Zimmer obenauf enthaltendes Wohngebäude: ein vis-a-vis von diesen gelegenes, mehrere Abtheilungen enthaltendes Fabriksgebäude, ein hinter diesen gelegenes kleineres-Wohngebäude, eine im hinteren Theile des Hofes gelegene Meyerei mit geräumiger Stallung und Depositorien und Wagenschopfen; worunter die drei Hauptgebäude von solidem Mauerwerk erbaut und mit Ziegeln gedeckte sind. Sämmtliche diese Gebäude werden von drei mit den edelsten Obstsorten, welche hier vorzüglich gut gedeihen, bepflanzten Gärten umgeben, und schliessen einen schönen geräumigen Hofraum ein, der an der Seite des Fabriks-Gebäudes von dem der Fabrik eigenen wasserreichen Canale durchschnitten wird. Dieser Canal treibt vermöge seines starken Falles zu jeder Jahreszeit das die Wollkämmaschiene in Bewegung setzende Triebwerk und ist geeignet zur Bewegung noch anderer Werke und namentlich einer vielen Vortheilversprechenden Walkmühle verwendet zu werden. Die innere Einrichtung der Fabrik besteht in 5 Wollkäm- und 5 Spinnmaschinen, so wie den zum Bau und der Reparatur derselben erforderlichen Tischlerey und Schlossereiwerkzeugen. Auch gehört zu der Fabrik eine grosse Feldökonomie, bestehend in Aeker und Wiesengründen, welche ämtlich auf 1703 fl. geschätzt sind; dann eine wegen der Wohlfeilheit des Holzes, und der Menge der in der Nähe gelegenen Kalkfelsen vortheilhaft angelegte Kalkbrennerey ämtlich geschätzt auf 2124 fl. und eine Ziegelbrennerey ämtlich geschätzt auf 2400 f. W. W.

Das Hermannstädter Stadt und Stuhls-Gericht.

2.
[*Concept de referat*].

Der verstorbene Augenarzt Johann Mollnár v. Müllersheim hatte durch seine eheliche Verbindung mit der Tochter eines der wohlhabendsten Hermannstädter Börger ein namhaftes Vermögen ererbt, und dasselbe

durch Herausgabe mehrerer walachischen Schriften, nebst dem ihm als Lehrer der Augenheilkunde ausgeworfenen Gehalt, so wie durch seine Kuren wahrscheinlich vergrössert, da nicht bekannt ist, dass derselbe ausser der Erziehung seines einzigen Sohnes des jetzigen Oberleutenant v. Müllersheim, und dessen Unterstützung beim Militair unter welchen Titel genannten Sohne bei der Theilung des mütterlichen Nachlasse 54/m f. zugerechnet worden sind, in seinem Hausen einen auffallenden Aufwand gemacht hätte.

Durch die vielvermögende Einwirkung des genannten Augenarztes erhielt sein Geburtsort Czod einen bedeutenden Zuwachs an Feld- und Waldgründen von dem eigenthümlichen Boden der benachbarten Gemeinde Heltau, und Molnár gelangte zu einem Besitzstande an liegende Grründen, welcher die Idee in ihm rege machte auch an den Gewerbsvortheilen der sich mit der Wolenweberei beschäftigende Heltauer Gemeinde Theil zu nehmen, und in dieser Absicht an dem zum Wasserbaue geeigneten Czodflusse in seinem Geburtsorte Czod eine Wollkrämpel-Spinn und Tuchfabrik anzulegen. Er arbeitete ganze 3 Jahre mit den dazu gebrauchten Werkleuten und einem ungeheuren Kostenaufwande vergeblich daran die zum Zweck dienliche Maschinen herzustellen. indem er das Unglück hatte nacheinander an 3 der Sache gar nicht kündige vorgebliche Maschinisten zu gerathen, deren zweie er mit grossen Kosten selbt ins Land brachte und der Erfolg dieser kostspieligen Arbeit kein anderer war, als die Existence eines grossen zu den Maschinen bestimmt gewesenen, ohne dieselbe aber in einen abgelegenen walachischen Gebirgsdorfe keinen Wert habenden Gebäudes, und die Planierung des dasselbe umgebenden grossen Hofes. Vermutilich an dem Gelingen seiner Versuche verzweifelnd überiess Müllersheim der ältere die Fortsetzung des Unternehmens seinem Sohne, der zwar ein anderes vermuthlich dem Gebäude entsprechenderes Gebäude für die Maschinen aufführte, sich aber, ehe es ganz vollendet war, von dem zum weiteren Aufwande nöthigen Fonde entblösst, und in die Nothwendigkeit versetzt sah, eine Gesellschaftsverbindung einzugehen, um mit fremder Hülfe sein Vorhabn auszuführen, wirklich brachte er es in Gesellschaft zweier angenomenen Handelsleute dahin, dass sie von Brünn einige fertige Wollkrämpel und Spinnmaschinen, und einen der Sache kündigen Menschen kommen liessen, durch dessen Hülfe diese Maschinen auf dem Wasser angebracht, und im Gang gesetzt wurden. Die gefasste Idee selbst Tücher zu erzeugen, veranlasste bei den zünftigen Tuchfabrikanten die Besorgniss, dass das Aufkommen der Fabrik den Untergang einzelner Wollarbeiter herbeiführen werde, die Fabrik erhielt von den zünftigen Wollenwebern und Tuchmachern keinen Beitrag zu ihrer ununterbrochenen Beschäftigung mit Spinnen, und war auf die Erzeugung der Gespunst aus ihrer eigenen Wolle beschränkt und zur Beschaffung eines die Kräfte der

Unternehmer übersteigenden Wollverlags gezwungen. Die angenomennen Gesellschafter fanden ihre Rechnung nicht, sie traten aus, und Müllersheim wurde auf die von ihnen geleisteten Vorschüsse ihr Schuldner, er gab die Idee der eigenen Tuchfabrikation auf und wolte sich damit begnügen für Spinnlohn auf Rechnung anderer Wollweber arbeiten zu lassen, allein war es nun dass bei diesen durch den Plan selbst Tücher zu erzeugen begründete Vorurtheil, oder dass wirklich die von einigen Wollwebern gemachten Versuche ihren Erwartungen nicht entsprachen, genug dass er von ihnen die gehofte Beschäftigung nicht erhielt, und sich dadurch genöthig glaubte seine Maschinen zum Verarbeiten und Verspinnen feinerer zum Gebrauche der Tuchmacher dienlicher Wolle herzurichten, diese Aenderung forderte aber einen neuen Geldaufwand wozu kein eigenes Vermögen vorhanden war, und es musste Müllersheim um das zur Bestreitung der Herstellungskosten nöthige Geld auf zu bringen, seine Zulflucht zum Borgen nehmen. Wenn nun gleich die von Müllersheim in dem Jahre 1819 abgetretenen, zur Tuchmacher Arbeit geeigneten 5 Krämpel und 6 Spinnmaschinen nur durch fremdes Geld vollendet und ganz zweckdienlich hergestellt wurden, so ist es doch, wenn der Schätzungswerth der ganzen Anlage, als sie sich im besten Zustande befand von 118.000 fl. gegen seinen Passivstand bei seinen zur gerichtlichen Verhandlung gelangten Vermögens verfalln von 66.000 fl. gehalten wird, in Erwägung auch dessen, dass der ältere Müllersheim durch 3 Jahre auf den vergeblichen Versuch den eigentlich kostbaren Theil der Anlage herzustellen, unberechenbare Auslagen, die keine Früchte zurückliessen, gemacht habe, ofenbar, dass ausser jenen Schulden auf dieses Uternehmen in der That ein nicht unbedeutendes Vermögen vom ältern Müllersheim verwendet worden seyn muss, welches sich aber bestimmt nicht angeben lässt.

Von seine Gläubigern gedrungen hat Müllersheim auf mehreren Wegen versucht sich der Schuldenlast zu entledigen, hieher gehören: der Vertrag zur Abtretung der Fabrik an des Aerarium; das Gesuch um Bewilligung eines Geldesverlags ab Aerario; und endlich um die Erlaubniss zur Veräusserung der Fabrik eine Lotterie zu eröfnen, und nachdem ihm alle Versuche misslungen, legte Müllersheim seinen Gläubigern den Plan vor, vermög welchem diese als Miteigenthümer oder Actionairs auf die Fabrik eintreten sollten, und weil dieser nicht realisiert werden konnte, meldete er bei Gericht seine Zahlungsunfähigkeit an. Hiedurch wurde als erster gesetzlicher Schritt die ämtliche Schätzung des Müllersheimischen Vermögens herbeigeführt, welche sich in Rücksicht des bemerkten starken Ruines der Fabriksbestandtheile nicht höher als auf 42/m f. belief. Bei dem Zweifel ob die Fabrik im Schätzungspreise werde veräussert werden können, und der augenscheinlichen Gefahr eines namhaften Verlustes für die Gemeingläubiger wenn das vorhandene Vermögen cridalmässig verhandelt werden

sollte willigten sämtliche Gläubiger in die Abtretung der Fabrik und der dazu gehörigen liegenden Gründe des Müllersheim an Carl Albrich und schlossen mit diesem den Vergleich, vermög dessen die Fabrik auch bei dem veränderten Besitze den Gläubigern zur Sicherheit dienen, und Albricht verflichtet ist die Forderungen der Glaubiger im Gesamtbetrage von 66.000 fl. jedoch ohne Interessen binnen 10 Jahren mit Ablieferung des reinen Gewinns der Fabrik zu tilgen; er ist auch schuldig gegen die von Müllersheim erhaltene Abtretung, demselben nach gänzlich abgezahlten Schulden lebenslänglich den 5-ten Theil des reinen Erträgnisses der Fabrik zukommen zu lassen.

Der genannte Cessionar der Fabrik hat übrigens nicht nur die sehr baufällig übernomene, nur auf den Gespunstbedarf der Tuchmacher beschränkte Fabriksanlage in vollkomenen Zustand hergestellt, sondern eine ganz neue Anlage zur Befriedigung des Gespunstbedürfnisses der Wollenweber gegründet, und es ist ihm gelungen bei den Tuchmacher und den zwo Wollweberzünften in Hermannstädt und Heltau das aus persönlichen Verhältnissen, und besorgtem Brotneide entstandene Vorurtheil zu verbannen, und den gesunkenen Credit der Fabrik also herzustellen, dass es ihm an Arbeit nicht fehlt. Gegenwärtig beschäftigt die Fabrik 13 erwachsene Menschen und 33 Kinder von 5 bis 12 Jahre, sie bringt durch den Wochenlohn dieser Leute im Dorfe Czod vöchentlich 130 fl. im Umlauf und erspart durch seine Erzeugungsfähigkeit in täglichen 100 fl. feiner und 150 fl. grober Gespunst eine bedeutende Anzahl von Menschenhänden, und liefert die beste Qualität von Gespunst.

II.

Ce se mai ştie azi în Sadu despre Ioan Piuariu

În anul 1932 Institutul de Istoria Medicinii din Cluj s'a adresat regretatului preot *Dimitrie Bunea,* paroh în Sadu, cu rugarea să comunice eventuale informaţii asupra lui Piuariu, cari s'ar mai putea găsi în comuna sa natală. Intr'o lungă scrisoare Sfinţia Sa ne-a comunicat următoarele: In registrele bisericei nu se află nici o urmă. (Lucrul este explicabil, deoarece la naşterea lui Piuariu nu existau încă acte de stare civilă bisericeşti, iar mai târziu, când înregistrarea devenise obligatorie, el trăia în Sibiu). Poporul sădean de azi nu prea ştie multe despre acest mare fiu al satului. Vreo doi trei bătrâni îşi mai

aduc aminte că au auzit în copilărie vorbindu-se despre el. Ioan Barb de 97 de ani își amintește că a auzit în tinerețe că Ioan Molnar a fost un vestit doctor de ochi. Însuși părintele Bunea a auzit dela tatăl său, cu 46 de ani în urmă, că Molnar ar fi fost doctorul Curții Imperiale, (faptul nu este autentic), și că era bun Român și om bun de inimă. Venind odată în Sadu, ca să dea poporului prilej de câștig, a lăsat să se publice în fața bisericii că oricine îi va aduce pietriș pe locul numit Seciu, — pe atunci o mocirlă, — va primi pentru fiecare car o dutcă. Pe acest loc I. Molnar a ridicat o fabrică de spirt[1]). Vechiul imobil, supraedificat mai târziu, se află și astăzi în stare bună. La această fabrică I. Molnar ar fi adus și niște francezi specialiști, dintre cari unii au murit în Sadu și au fost îngropați în locul numit „Peste morminți" — și el proprietatea lui Molnar. Când Iosif al II-lea a venit la Sibiu, Molnar l-a adus și la Sadu. Împăratul a fost găzduit în casa din centrul comunei, care azi poartă numărul 241. Inainte de sosirea împăratului, Molnar a trimis vorbă în sat, că poporul să se îmbrace curat, dar simplu, fără salbe și podoabe, pentruca domnitorul să se convingă de îndreptățirea jalbei că Sădenii sunt săraci, persecutați și strâmtorați în drepturi și teritorii de puternicii vecini din Cisnădie. Urmarea a fost că Împăratul a fixat el însuși hotare nouă mai favorabile pentru Sadu. Singurul fiu al lui Molnar, locotenent la Ulani, fiind cam ușuratic, n'a știut să păstreze averea din Sadu, care, — fabrica și trei terenuri însemnate pe hotarul comunei, — a trecut în mâinile a trei Sași din Cisnădie și mai târziu ale unui anumit Zill, rudă cu doctorul Kreuzer din Sibiu. În prezent pe locul vechii fabrici a lui Molnar se găsește fabrica de bere „Bex".

Atâta își amintea în 1923 părintele Bunea despre ce a auzit odinioară asupra lui Piuariu.

---

[1]) Nu avem nicio altă informație despre vreo încercare de a lui Piuariu de a întemeia o fabrică de spirt în Sadu. Probabil e vorba despre țesătoria mecanică, înființată de el cu atâta greutate.

III.
Alte amănunte

În *Siebenbürgische Quartalschrift*, volumul III, 1793, fascicula 1, la pag. 84, se găseşte următoarea ştire despre nobilitarea lui Ioan Piuariu, ştire pe care o dăm în traducere românească:

Distincţie

Majestatea Sa imperială-regală a binevoit să confere, fără taxă, oculistului angajat la Universitatea din Cluj şi profesorului public de oftalmologie Ioan Molnar, pentru sine şi pentru urmaşii săi legitimi, titlul de nobleţă austriacă cu predicatul Müllersheim, aceasta în vederea felului credincios cu care şi-a îndeplinit întotdeauna serviciile încredinţate atât în Transilvania cât şi în celelalte ţări imp.-reg., precum şi ţinând seamă de abnegaţia cu care a dat ajutoare gratuite cetăţenilor săraci, câştigându-şi astfel merite deosebite.

Intr'o broşură-ghid *Hermanstadt im Jahre 1790*, tipărită la Hochmeister în Sibiu (Bibl. Univ. Cluj, 34.440), se găseşte la pag. 107—108 lista farmaciştilor, obstetricianilor, medicilor, etc. din Sibiu. La rubrica „Augenarzt" e dat Molnar, cu locuinţa „Franziskanergasse 295". Trebue să reţinem faptul că Piuariu *nu este trecut la medici, ci la un alineat special, ca oculist.* În toate actele lojei francmasonice din Sibiu (Arhiva Brukenthal), al cărui membru a fost, oriunde îl aflăm trecut sau iscălit, *nu găsim niciodată titlul de doctor.* Toate aceste indicii coroborează părerea domnului profesor *Bologa*, exprimată într'o lucrare care se găseşte sub tipar, că Piuariu nu a fost doctor în medicină („medicus purus"), ci a avut titlul şi pregătirea (probabil universitatea) de „magistru în chirurgie şi oculistică", titlu care în vremea aceea se putea obţine independent de cel de doctor.

Universitatea Cluj-Sibiu.
Institutul de Istoria Medicinii.

Lia M. Dima
asistenta Institutului

O LĂMURIRE ASUPRA DATEI NAŞTERII LUI IOAN PIUARIU-MOLNAR

Toţi autorii cari s'au ocupat cu biografia lui Piuariu, dau drept an al naşterii sale 1749. Intr'o lucrare *(Date nouă pentru biografia lui Ioan Molnar-Piuariu,* Clujul Medical, VI—1925), am afirmat că în lista lojei francmasonice din Sibiu se găseşte anul naşterii *1741* şi am dat următorul argument pentru probabilitatea lui: Dacă Piuariu s'ar fi născut în 1749, el ar fi ajuns în 1771 (când se credea — greşit — că a fost numit oculist al ţării; numirea s'a făcut, după cum a stabilit domnul prof. *I. Lupaş* la 1939, abia în 1777), uimitor de tânăr, cu 22 de ani, la o funcţie medicală foarte înaltă. Dacă am accepta însă anul 1741, atunci începutul ascensiunii în cariera sa ar fi căzut în anul al 30-lea al vieţii sale, ceeace ar fi mult mai probabil. În lucrările mele de mai târziu am rămas până de curând pe lângă anul 1741. Părerea mea se bazează pe următoarea informaţie, primită într'o scrisoare din 21 Septemvrie 1924 dela regretatul director al Muzeului Brukenthal, profesorul *Mihail Csáki:* „Molnar Johann, k. k. bestellter Oculist für Siebenbürgen, geb. in Zood *1741,* griech. Confession". Având acum ocazie să cercetez în original arhivele lojei sibiene, păstrate la Muzeul Brukenthal, am constatat că informaţia dată de profesorul Csáki a fost luată din protocolul lojei pe anii 1767—1790 (volum manuscris în 8⁰ mare, legat în piele), care se păstrează în convolutul „Arhivalien der Hermannstädter Freimaurerloge zu den 3 Seeblättern", tomul II, „Listen der Mitglieder". Aici se găsesc la poziţia 106 datele amintite. Anul naşterii (rubrica III) e dat cu 1749 *nu 1741. Este deci evident că profesorul Csáki a greşit cifra când a transcris datele.* Pe această eroare s'au bazat presupunerile mele, — în fond, după cunoştinţele noastre din 1925, foarte plauzibile, totuşi *greşite.* Şi în lista lojei din 1784 (tipărită) şi 1785 (manuscrisă, poziţia 62), găsim anul *1749. Deci acesta este fără îndoială adevăratul an al naşterii lui Piuariu, care, oricât de umilitor ar părea, mulţumită personalităţii sale excepţionale, îşi terminase studiile foarte tânăr, şi îşi începuse cariera stră-*

lucită în 1777[1]*), cu 28 de ani, într'o etate când alţii tocesc încă băncile universităţii!*

Universitatea Cluj-Sibiu.
Institutul de Istoria Medicinii.

Valeriu L. Bologa

DEVASTAREA CASEI LUI DR. IOAN RAŢIU DE CĂTRE UNGURII DIN TURDA

— 11 Iunie 1892 —

E îndeobşte cunoscută acţiunea politică-naţională a neuitatului luptător român Dr. Ioan Raţiu în cadrul acţiunei de afirmare românească a Memorandului (1892—1894), iar icoana personalităţii lui covârşitoare este şi va rămâne mereu vie în amintirea noastră a tuturor, în deosebi a celor cari am avut vre-un prilej de a ne apropia de această mare figură de Român, trăind în atmosfera oraşului care l-a adăpostit în vieaţă şi i-a eternizat chipul într'o frumoasă statue de bronz. Numele lui Dr. Raţiu e un simbol al luptei noastre naţionale contra asupritorilor şi figura lui dârză repetă cu tărie fraza permanent actuală „existenţa unui popor nu se discută, ci se afirmă".

Memorandul Românilor transilvani adresat împăratului din Viena, ca şi procesul ce a urmat la Cluj cu osândirea şi prigoanele suferite de fruntaşii români au intrat în istorie, fiind cercetate şi puse în lumină de către oameni de specialitate. Nu e locul nici timpul de a oferi aici amănunte sau date noui, lucru pe care l-au făcut şi îl vor face alţii mai competenţi. In paginile ce urmează va fi înfăţişat de către un martor ocular numai episodul devastării casei lui Dr. Ioan Raţiu de către Ungurii din Turda, arătând cum au „sancţionat" concetăţenii noştri domi-

[1]) Cf. pentru stabilirea exactă a acestei date, *I. Lupaş: Doctorul Ioan Piuariu*, în Mem. Ist. Ac. Rom. III, *21*, Bucureşti, 1939, pag. 659.

nanţi din acele vremuri pe fruntaşul român întors dela Împăratul din Viena, căruia voia să-i prezinte Memorandul cuprinzând doleanţele Românilor din Transilvania.

Evenimentul s'a întâmplat în ziua de 11 Iunie 1892. Scriitorul acestor rânduri era elev la şcoala civilă ungurească din Turda şi era în etate de 15 ani; locuia în gazdă la factorul poştal român Iacob Lupu, originar din comuna Sân-Mihaiu, azi numită Mihai-Viteazul de lângă Turda. El stătea cu chirie într'o casă mai mică a lui Dr. Ioan Raţiu, alături de casa cea mare în care locuia fruntaşul memorandist. Strada se numea „Varga ucca", iar după unire şi-a primit numele ce i se cuvenea, acela de Strada „Dr. Ioan Raţiu".

Cu câteva zile mai înainte se răspândise printre Românii din Turda ştirea, pe care o comentam şi noi în casa lui Iacob Lupu, că „Dl. Dr. Raţiu a plecat cu mai mulţi fruntaşi români la Împăratul din Viena să se jeluiască de asuprirea Românilor de către Unguri, cari ne răpesc drepturile la viaţă: limba şi legea". In oraş Ungurii — spunea baciu Iacob Lupu, care mai trăgea cu urechea — se agitau furioşi, ameninţând cu răzbunarea şi pedepsirea „nemernicului Valah", care îndrăzneşte să se ridice în contra legilor stăpânirii. In vederea unei demonstraţiuni patriotice şi de „forţă" a venit un ministru chiar dela Budapesta. Ungurii se organizaseră în ziua care urma să-i fie fatală lui Ioan Raţiu: aduseseră cu carele primăriei oraşului pietri şi bolovani, pe care le depozitară în apropierea casei lui Raţiu, sub pretextul de a le folosi la pavarea străzii, în realitate însă — cum bine ştiau organizatorii demonstraţiunei — erau destinate pentru bombardarea casei fruntaşului memorandist.

In după amiaza zilei de 11 Iunie, în deosebi spre seară, grupuri de derbedei, tăbăcari, măcelari, zileri etc., din mahalalele oraşului, se adunară la podul de peste Arieş, aşteptând sosirea lui Raţiu dela Viena în gara Turda, spre a-l întâmpina cum credeau ei de cuviinţă. Firul acestor mişcări a fost prins din vreme de Români, încât Raţiu a putut fi avizat încă în gara Cluj de cele ce i se pregătesc la gara Turda. De aceea nu şi-a continuat drumul spre casă cu trenul, ci — faţă de gravitatea

situaţiei — a luat o trăsură închisă şi pe drumul Feleacului s'a îndreptat spre casă, intrând în Turda prin partea opusă a oraşului (Turda-nouă), unde nu îl aşteptau bande de Unguri. Ştirea sosirii lui s'a răspândit însă repede, şi „gărzile" dela podul Arieşului s'au retras de pe poziţie în oraş, pentru a organiza atacul proiectat asupra locuinţei fruntaşului român.

După ce se înserase' pe la orele 9, din mai multe puncte de concentrare s'au îndreptat grupuri de Unguri înspre casa din str. Varga (Tăbăcarilor). Intre căpeteniile bandelor era şi învăţătorul-director dela şcoala primară de Stat, secuiul Ştefan Bölönyi[1]) care a organizat pe ucenicii dela cursurile serale ale şcoalei de sub direcţia sa: le-a dat instrucţiuni să se înarmeze cu ce vor găsi, pietre, lemne, ouă clocite şi orice obiecte contondente, şi să se întoarcă degrabă la şcoală. De aici coloanele în frunte cu directorul Bölönyi s'au îndreptat spre obiectiv, unde se concentrau şi celelalte bande de manifestanţi. In această seară, gazda mea, Iacob Lupu, era plecat cu serviciul postal la gara Câmpia-Turzii. Acasă era numai soţia lui Maria, care sta pe gânduri, privind din când în când înfricată printre perdele în stradă; eu mă pregăteam de culcare.

După ce s'a înoptat, a început demonstraţia. Deodată se aude un vuet sălbatec, chiote şi fluerături şi în acelaş moment un sgomot infernal, pocnituri şi detunături produse de geamurile cari sburau în ţăndări. Începuse bombardamentul casei lui Raţiu şi potopul de lovituri continua u mare violenţă. Dela noi din casă totul se auzea limpede, fiind la o depărtare de 8—10 metri. Cuprins de groază, strig „vai de mine, Nană, — ce se aude, ce se întâmplă?" „Taci — încearcă să mă liniştească Maria Lupu, ceva mai stăpână pe sine — taci nu zbiera, e necaz

[1]) Mort la 1936. Acest om, datorită toleranţei nemărginite a Românilor din Ţara întregită, a fost menţinut în slujba sa şi după 1918. Intre anii 1923—1928 (data pensionării lui), mi-a fost coleg în învăţământ la aceeaş şcoală. Fără a se ţine seamă de isprăvile lui din timpul Memorandului, Şt. Bölönyi a fost salarizat şi apoi pensionat de către Statul Român, mult mai bine decât numeroşi învăţători şi slujbaşi români cu merite profesionale şi naţionale.

mare, s'au răsculat Ungurii să omoare pe Dl. Raţiu". Alerg la geam, privesc pe sub perdea: în stradă o mulţime mare era îngrămădită, toţi cu mâinile ridicate, aruncând cu pietri şi alte obiecte în ferestrele şi în zidurile casei lui Raţiu, huiduind şi fluerând. Atacatorii erau în număr de aproximativ 2—3000, la cari se adăugau spectatorii şi curioşii, cari stăteau pe la margini. Bombardamentul n'a durat mai mult de zece minute, dar prin violenţa şi intensitatea lui a dat atacatorilor impresia că şi-au atins scopul urmărit. In acest timp, D-na Lupu îngrozită şi mai fricoasă decât mine, mă îndemna în şoaptă: „mergi şi te culcă să nu ne observe cumva, să arunce şi la noi cu bolovani...". Incât n'am putut urmări cu privirea dela fereastră manifestaţia ungurească, ci a trebuit să stau ascuns în pat, de unde ascultam sgomotul din stradă. Loviturile au început să se rărească şi apoi au încetat cu desăvârşire, iar manifestanţii s'au dus la casele celorlalţi români fruntaşi din Turda, unde s'a repetat procedura. După ce lucrurile s'au liniştit, am adormit cu o pernă pe cap, bucuroşi că noi am scăpat de primejdia ce ne ameninţa din partea manifestanţilor patrioţi unguri.

In dimineaţa următoare mă scol mai de timpuriu decât de obiceiu. Era linişte de mormânt; prima grije a mea a fost să văd ce s'a întâmplat: mă uit în stradă, unde un spectacol unic se deschidea înaintea ochilor; înaintea casei lui Ioan Raţiu era o movilă de bolovani, hârburi de sticle, geamuri sparte, bucăţi de lemne şi de scândură, tencuială de pe pereţi, căzute pe trotuar; ferestrele erau cu totul rupte, şi chiar blănile erau smulse şi crepate de lovituri. Petrile aruncate prin ferestre trecuseră prin camera dela stradă, ajungând în a doua odaie, unde au sfărâmat şi distrus mobile şi tablouri de mare valoare şi alte lucruri. Poarta dela drum fusese închisă şi baricadată din vreme cu grinzi de lemn, încât manifestanţii n'au putut pătrunde în curte; totuşi câţiva dintre ei au încercat o diversiune intrând în curtea casei vecine a ungurului Bárdocz, de unde voiau să treacă gardul în curtea lui Raţiu; dar Bárdocz, mai puţin înflăcărat decât ei, i-a dat afară din curtea sa, zădărnicind planul criminal, care ar fi dus poate la asasinarea întregei familii a

fruntașului memorandist. Am aflat apoi că în timp ce hoardele înfuriate îi bombardau casa cu bolovani, Ioan Rațiu era adăpostit în podul casei, cu nepotul său Iacob Rațiu și cu alți doi inși; de aici au vrut să tragă cu armele în rebeli, dar la stăruința D-nei Emilia Rațiu s'au reținut, privind pasivi la vandalismul bandelor de unguri. Tot atunci, în decursul atacului, una din fetele lui Ioan Rațiu, cu o rară prezență de spirit, cânta la pian „Deșteaptă-te Române". Chiar în cursul acestei nopți de groază, Dr. I. Rațiu a plecat spre Sibiu, de unde nu s'a mai întors nici odată la Turda.

In aceeaș dimineață pe la orele opt, când mă pregăteam să plec la școală, veniră echipe de muncitori trimiși de primărie, cu roabe și lopeți, să curețe trotoarul de pietre și moloz. Dar când voiră să se apuce de lucru, a apărut dintre ziduri, ca o fantomă din ruine, D-na Emilia Rațiu și cu voce aspră le spuse: „plecați de aici imediat, curățirea trotoarului mă privește pe mine și o voiu face eu la timpul său!". Astfel voia, ca isprava Ungurilor să fie văzută de mai multă lume. Dar nu peste mult — din cauză că grămezile de pietre împiedecau circulația — au venit alți muncitori cu agenți dela poliție și au curățit trotoarul și strada. Casa devastată a rămas multă vreme cu ferestrele bătute cu scânduri, și apoi a fost părăsită de întreagă familia și mai târziu vândută unui Ungur. In amintirea marelui fruntaș memorandist, Românii din Turda au pus, în cadrul unei manifestații patriotice (August 1928), o placă de marmoră comemorativă, așezată în peretele din spre stradă al casei, pe care o ciuruiseră Ungurii la 1892.

Dar nu numai casa lui Ioan Rațiu a fost cercetată de „patrioții" unguri; grupurile de bătăuși și derbedei au devastat și casele celorlalți fruntași români din Turda. La casa lui Iuliu Vlăduțiu, în piața Kossuth (azi Regina Maria), după ce au spart ferestrele cu pietri, demonstranții au fost întâmpinați de jandarmi, cari erau concentrați pe străzi pentru a evita ciocniri între Români și Unguri. Spărgătorii au fost împrăștiați, iar unul din ei rănit mortal de un foc de armă tras de un jandarm. Un alt grup de bătăuși s'au adunat în Turda-nouă, unde au atacat

locuinţa protopopului gr. cat. român Iacob Lugojanu. I-au bombarda casa (reşedinţa protopopească) cu pietri, atât din stradă, cât şi din curte. Bătrânul protopop, în vârstă de 70 de ani, care trăia singur ca un pustnic, abia a scăpat cu zile, ghemuindu-se într'un colţ al unei camere, unde şi-a pus în cap, în loc de cască, o putină goală de brânză, spre a se apăra de lovituri. Pietrile căzute în casă prin ferestre au fost păstrate de acest bătrân preot până la moarte, şi arătate celor ce îl cercetau[1]).

Astfel îşi manifestau sentimentele faţă de poporul român concetăţenii noştri dominanţi de acum o jumătate de veac.

Turda, Iulie 1941.

---

[1]) Dl. Dr. Augustin Raţiu, advocat în Turda şi descendent al marelui fruntaş memorandist, a ţinut în anii trecuţi o conferinţă documentată despre vandalismele ungureşti la 1892, prezentând gazete contemporane şi fotografii

DĂRI DE SEAMĂ

T. PALADE: *Radu dela Afumaţi*, Bucureşti, Fundaţia Regală Carol I, 1939, 96 pp. în 8°, cu 5 ilustraţii afară din text.

Scrierea aceasta este o monografie publicată de autor încă la 1925 în Ploeşti. Textul de atunci se retipăreşte astăzi, cu foarte puţine modificări ce priveşte expunerea şi cu oarecari întregiri ce priveşte informaţia — întregiri date în notele subliniare, pe temeiul materialului documentar şi al scrierilor istorice ce s'au publicat de atunci încoace privitor la epoca ce tratează.

Din comparaţia bibliografiei din ediţia dela 1925 cu cea din ediţia dela 1939 se poate vedea ce anume izvoare şi studii a pus la contribuţie autorul pentru completarea informaţiei din noua sa ediţie, la care a mai adăugat două capitole inedite, asupra Familiei şi Boierilor lui Radu dela Afumaţi, cum şi cinci ilustraţii, bine cunoscute de altfel.

Nu avem a face, cum se vede, cu o publicaţie nouă, din 1939, ci cu una destul de veche, de acum 15 ani, adusă însă la curent din punct de vedere al informaţiei. Aşa fiind, este întrebarea dacă ea poate fi admisă la premiul la care a fost prezentată şi al cărui regulament dispune sa se premieze opere tipărite (nu retipărite) în cursul anului expirat.

Pentru cazul că ar putea fi admisă totuşi la concurs, ţin să arăt, că, privită în totul, lucrarea D-lui T. Palade este, până acum, cea mai cuprinzătoare scriere istorică asupra lui Radu dela Afumaţi şi domniei sale. Căci autorul şi-a dat silinţa să facă din această lucrare a sa o monografie cât mai completă şi să o prezinte într'o expunere cât mai îngrijită.

Dar dacă el dă dovadă că stăpâneşte metoda de cercetare ştiinţifică şi de prezentare stilistică, — constatăm la dânsul cu surprindere şi, evident nu fără regret, oarecare superfcialitate şi lipsă de conştiinciozitate în examinarea şi aprofundarea izvoarelor. Câteva exemple numai vor fi suficiente să dovedească această constatare.

La p. 18, relatând asupra expediţiei lui Ioan Zapolya, la 1522, în Ţara Românească, spune că Voevodul Transilvaniei şi-a pus tabăra la *Valea Agnes*. Căci aşa traduce el pe Valle Agnetes din text, fără a-şi da osteneala să afle că e vorba de localitatea săsească Agneteln (Groszschenk = Şura Mare). — La pag. 23 arată că Braşovenii plătiră un om care condusese pe medicul lui Radu Vodă la *Castrul Maria*. Şi aci el traduce pur şi simplu Castrum Mariae din text, fără să-şi dea seama că

aceasta nu este decât Marienburgul săsesc din Ţara Bârsei, Feldioara noastră. — La p. 23, expunând pregătirile Domnului român în Transilvania pentru o nouă incursiune în Ţara Românească, arată că la 19 Octomvrie el ajunsese la Braşov, după ce trecuse prin *pădurea Czeidiană*. Ori Silvam Cseydiniensem din text nu este decât pădurea Codlei (Zeiden pe saseşte) din acea parte de loc. — In fine, în mai multe rânduri, autorul vorbind de una din posesiunile Domnilor români în Transilvania, de domeniul Geoagiului de Sus, din judeţul Hunedoarei, îl numeşte întotdeauna *Aldiodul din comitatul Huniade* — adecă aşa cum a găsit în publicaţia lui Vereş, (Acta et epistolae, etc.), care întrebuinţează, fireşte, numirile ungureşti.

La fel procedează şi cu numele proprii de persoane, redându-le ori greşit, ori aşa cum apar în textele latineşti, ori românizându-le forma lor latină: Astfel, la p. 23, se menţionează un *Iohannes Crucifex* (cuvânt ce nu există în latineşte), în loc de Currifex (cum este în text). La p. 29, un sol braşovean la Vladislav-Vodă este numit: *Thyes seratorul*, în loc de lăcatuşul, caci aceasta înseamnă serator. — Iar la p. 69, se vorbeşte de *„Omul Negru"* din ţinutul Savei, fără să se arate că astfel (Homo Niger) era numit Ioan Nenada, Voevodul Sârbilor (Rascianorum) din Ungaria.

Cred că aceste exemple sunt suficiente ca să dovedească superficialitatea şi lipsa de conştiinciozitate, de care vorbirăm, a autorului în examinarea şi aprofundarea izvoarelor. Ele scot la iveală greşeli nepermise chiar într'o lucrare de seminar, necum într'una cu pretenţii de erudiţie, ca cea de care ne ocupăm. Căci acesta pare a fi caracterul scrierilor tipărite în secţia istorică a editurei Fundaţiei Regelui Carol I, în care a apărut cartea D-lui T. Palade. De aceea ea nu poate fi recomandată — pentru cazul că ar fi admisă la concurs — pentru premiere.

A. Lapedatu

OLIMPIU BOITOŞ, *Raporturile Românilor cu Ledru-Rollin şi radicalii francezi*. In epoca revoluţieie dela 1848, Bucureşti, 1940, pag. 283.

Intr'un volum de 283 pagini din care 94 pentru introducerea istorică, iar restul pentru anexele documentare, D-l Olimpiu Boitoş tipăreşte, la Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu, un foarte întins şi temeinic studiu cu privire la influenţele şi mediul în care s'au pregătit şi format „ca să ia parte la viaţa publică a patriei lor, într'un spirit modern, progresist", tinerimea română aflată pentru studii la Paris şi, mai apoi, în exil, înainte şi după 1848.

In adevăr, până acum nu s'a studiat şi înfăţişat de cât ideologia pe care această tinerime şi-a însuşit-o în Capitala Franţei, sub înrâurirea curentelor noi de idei ce priveşte în special dreptul de libertate şi independenţă a naţiunilor supuse şi aservite Stăpânirilor despotice, idei pro-

pagate cu zel apostolic, de celebrii profesori dela Collège de France: Michelet, Quinet şi Mickiewicz.

Pe lângă aceşti iluştri maeştrii ai cuvântului inspirat şi profetic, tinerimea română dela Paris din epoca revoluţiunii dela 1848, a mai fost însă supusă şi altor influenţe, în ceea ce priveşte pregătirea şi formarea ei, cum am spus, sub raport politic. Cea mai importantă din aceste influenţe a fost aceea a lui Ledru-Rollin, pe care D-l Olimpiu Boitoş o cercetează amănunţit în studiul său, în raporturile pe care tinerimea română le-a avut cu acesta şi cu aderenţii săi politici în răstimp de aproape opt ani din epoca atât de sbuciumată, dar şi atât de rodnică şi din punct de vedere politic românesc al revoluţiei din 1848, aducând în expunerea sa o sumă de date nouă şi preţioase pentru cunoaşterea şi aprecierea activităţii patriotice pe care tinerimea noastră din acea vreme a desfăşurat-o în Apus.

După ce expune cariera politică a lui Ledru-Rollin, D-l Olimpiu Boitoş trece la cercetarea raporturilor cu el înainte de 1848. Raporturile acestea nu au lăsat urme directe şi precise. Ele sunt însă deduse din marea analogie dintre felul cum s'a desvoltat revoluţia dela Paris, condusă de Ledru-Rollin şi cea dela Bucureşti, condusă, în acelaş spirit şi după aceleaşi metode, de cei mai înfocaţi aderenţi ai radicalilor republicani din capitala Franţei — Ion C. Brătianu şi C. A. Rosetti. Asemenea din relaţiile aşa de apropiate, de intime, ale prietenilor lui Ledru-Rollin — Bataillard, Ulbach, Gambon, Blaise şi Pillette — cu aceştia. Unul din ei, Ulbach, arata chiar că revista „Les Ecoles" din comitetul careia faceau parte Ion C. Brătianu şi C. A. Rosetti, a fost fondată chiar în biroul lui Ledru-Rollin. Alte ocazii ce se mai ofereau tinerimei noastre dela Paris pentru a cunoaşte mai de aproape pe Ledru-Rollin, erau şedinţele Camerei Franceze şi faimoasele banchete republicane, la care participau, ca spectatori numai, marea masă a cetăţenilor, pentru a asculta cuvintele conducătorilor politici ai vremii şi pe care le frecventau şi ai noştri.

Examinând mai de aproape chestiunea analogiei dintre revoluţia franceză şi cea din Muntenia, autorul o vede mai întâiu în modul de organizare şi desfăşurare a lor, apoi în anumite măsuri luate sub influenţa celor petrecute la Paris. Astfel: în abrogarea pedepsei cu moartea, pe care guvernul francez o decretase la propunerea lui Louis Blanc, personalitate proeminentă a epocii, cu considerabilă influenţă asupra tineretului, care şi-a desfăşurat întreaga sa activitate politică în gruparea radicală a lui Ledru-Rollin şi în ziarele acestuia, — în înfiinţarea de cluburi politice în Capitală şi în alte oraşe din ţară, pentru propagarea ideilor revoluţionare şi organizarea aderenţilor noului regim şi în instituirea unei comisiuni mixte, formată din reprezentanţi ai proprietarilor şi ai ţaranilor, pentru discutarea problemei agrare, după modelul comisiunei similare dela Paris pentru discutarea problemei muncitoreşti de acolo.

Raporturile tinerimei române cu Ledru-Rollin, în timpul revoluției și republicei a doua, formeaza în expunerea D-lui O. Boitoș partea cea mai importanta, în care se cercetează, cum e firesc, locul pe care Românii, ca popor, îl aveau în conștiința politica a lui Ledru-Rollin și a tovarășilor săi de idei. Cercetarea aceasta se face pe baza articolelor și informațiilor cu privire la problema română din oficiosul partidului radical „La Réforme" și din celelalte ziare de nuanța radicală din Paris și anume: La Démocratie Pacifique, Le Peuple, La Révolution Démocratique et Sociale, La Vrai République Populaire și Le Travail Affranchi, — toate foarte conștiincios scrutate de autor, ca să scoată din ele tot ce se referă la evenimentele din Țarile Române din timpul și după revoluția dela 1848. O atenție specială se da ziarului „Le Courier Français" al publicistului Xavier Durrieu, la care colabora și cunoscutul prieten al lui Ion C. Bratianu și C. A. Rosetti, Bataillard. Partea aceasta a expunerii se încheie cu o relațiune asupra intervenției în Parlamentul Francez în favorul revoluției române a deputatului A. I. L'Herbette.

Ultima parte a studiului d-lui O. Boitoș asupra raporturilor tinerimei noastre revoluționare cu Ledru-Rollin, privește timpul exilului acestuia în Belgia și Anglia. Raporturile acestea, foarte importante, întru cât e vorba de Comitetul democratic al exilaților români, care — mai întâiu prin acțiunea lui Bălcescu și mai apoi prin aceea a lui Dimitrie Brățianu — a intrat în legatură cu Comitetul revoluționar dela Londra de sub președinția lui Mazzini și ulterior chiar în constituirea și activitatea acestui comitet sunt examinate foarte de aproape, aducând elemente noui pentru cunoașterea și lamurirea lor.

La fel de interesant este capitolul despre revistele exilaților români dela Paris: România Viitoare, Junimea Română, Republica Română ca si ultimul capitol în care, ca încheiere, se arată noua orientare pe care anul 1853, începerea războiului Crimeii, avea să o ducă în atitudinea politică a exilaților noștri.

Acestei introduceri istorice îi urmează, ca anexe, reproducerea din presa franceza, dela 2 Martie 1848 și până la 6 Decemvrie 1849 a tuturor articolelor, corespondențelor, relațiilor și notelor cu privire la Țările Române și la politica lor, — toate culese de editor în timpul studiilor sale la Paris și care dau o vedere de ansamblu cât se poate de luminoasă asupra felului cum s'a repercutat în politica europeană problema română.

Acestea fiind cuprinsul și valoarea cărții prezentată de d-l O. Boitoș la „Premiul Asachi", cred că trebuește să fie recomandată pentru acest premiu, dacă nu întreg, cel puțin la jumătatea lui. Țin să mai adaug — ceea ce nu este lipsit de interes și chiar semnificativ — că din atâtea mii de tineri români cari s'au perindat la studii în Paris, de sigur, între ei, foarte mulți zeloși și animați de cele mai frumoase sentimente patriotice, niciunul nu a fost îndemnat să cerceteze mai de aproape activitatea

şi rolul pe care l-au îndeplinit înaintaşii lor de acolo, în epoca revoluţiei dela 1848. A trebuit să vină tineri din Transilvania cari să scoată din Arhive şi Biblioteci materialul pentru cunoaşterea şi expunerea acestui rol şi să o facă aceasta nu numai cu mare râvnă şi multă pricepere, dar şi cu o iubire şi ardoare, care le face cea mai mare onoare.

A. Lapedatu

GHEORGHE I. BRĂTIANU, *Acţiunea politică şi militară a României în lumina corespondenţii diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu.* Ediţia a II-a Bucureşti, 1940, pag. 194.

Un deosebit interes a trezit în opinia publică românească această monografie de istorie contemporană isvorâtă din condeiul d-lui profesor Gheorghe Brătianu, care a înţeles să urmeze sfatul cuprins într'o scrisoare trimisă de părintele său dela Paris (2 Mai 1919) în aceste cuvinte: „Nu te lăsa de Istorie. Incepe tu prin ce sper să sfârşesc eu. Poate că va fi o perioadă când să lucrăm împreună... Deocamdată, dacă la Paris se face Istorie, îţi pot spune că, contrariu multor ce s'au zis asupra acestui subiect, mai bine e să scrii decât să faci Istorie. Câte năzbâtii am văzut aci n'aşi fi crezut, nici n'aş fi vrut. In sfârşit un rezultat obţinut e că, pe când Germanii veniau la Versailles, Italienii plecau la Roma. Filmul e destul de frumos". (p. 72).

Acest film, care numai în ironie putea fi numit frumos, este înfăţişat în cartea d-lui profesor Gh. Brătianu în colori vii şi captivante, punând în lumină toată lipsa de prevedere, miopia politică, intrigile şi rivalităţile dintre factorii cu rol hotărâtor la conferinţa păcii, precum şi meschinele apetituri ale „gheşeftarilor", ale oamenilor de afaceri americani din preajma Societăţii Standard Oil (p. 69) printre cari Baruch era „unul din cei mai însemnaţi colaboratori ai lui Wilson (67). Take Ionescu spunea cu drept cuvânt în Iulie 1919 că în atmosfera grea ce apăsa asupra României la conferinţa de pace, erau şi câteva „emanaţiuni de petrol...". Menţionatul Baruch spunea lui Brătianu că ţara sa nu admite să dea România concesiunea exploatării petrolului altor ţări şi ameninţa, că în asemenea caz nu va mai putea conta pe sprijinul lui Wilson. Reprezentantul României la tratativele de pace scria fratelui său Vintilă cu îngrijorare: „în chestiunea economică, tendinţe de trusturi şi monopolizare se afirmă foarte puternic şi ne pun cuţitul la gât".

Când s'a prezentat delegaţia germană să i se comunice condiţiile tratatului de pace, preşedintele ei contele Brockdorf-Rantzau a protestat contra afirmaţiunii, care arunca asupra ţării sale răspunderea exclusivă a războiului şi a grozăviilor lui. Protestul acesta a fost calificat din partea lui Clemenceau ca „obraznic", din partea lui Wilson ca „stupid". Justă era opinia ce-şi formase Brătianu asupra tratatului dela Versailles şi pe care o împărtăşise lui Herechide în scrisoarea dela 7 Mai 1919: „Din cele

ce ştiu, pacea este totodată şi *prea aspră* şi *prea slaba* — ea impune condiţii *napoleoniene* şi vrea să le execute cu mijloace *wilsoniene*. Taie toate posibilităţile expansiunilor economice unui popor de 80 milioane; contra explosiunii provocate de asemenea compresiuni prevede, în loc de cingatoare de fier, ghirlandele Societăţii de Naţiuni" (p. 73).

Brătianu era hotărît să părăsească Parisul, şi-a amânat totuşi plecarea socotind necesar sa fie semnat tratatul dela Versailles şi din partea reprezentanţilor României, ceeace s'a şi întâmplat la 28 Iunie în „Sala Oglinzilor". Astfel tratatul acesta, de mai puţină importanţă pentru România, are şi semnăturile lui Ion I. C. Brătianu şi a Generaulului Coanda (p. 94—95).

In privinţa tratatului cu Austria, nu era însă nici decum aplicat să cedeze, nici chiar dupăce încercarea lui de a solidariza într'o acţiune comună de protestare pe reprezentanţii tuturor Statelor mici — „cu interese limitate" — rămăsese fără rezultatul dorit. In scrisoarea trimisă din Paris, la 3 Iunie 1919, atitudinea lui fermă e motivată astfel: „Situaţia aci s'a precipitat şi s'a agravat foarte tare... De fapt în tratatul prezentat Austriei, România nu figurează decât pentru a-şi vedea impuse condiţiuni, care îi jignesc independenţa politică şi-i compromit grav libertatea economică. Convingerea mea este ca noi în nici un fel nu putem primi asemenea condiţii. Am moştenit o ţară independentă şi, chiar pentru a-i întinde graniţele, nu-i putem jertfi neatârnarea. Am căutat să refuz adeziunea noastră fara a provoca deschis conflictul definitiv, dar nu ne putem face iluzia, ne aflăm în faţa resentimentelor Evreilor şi a apetiturilor trusturilor care hotărăsc în spatele lui Wilson... Intrucât mă priveşte, imediat ce la St. Germain am constatat reaua voinţă şi nepăsarea, cu care se menţinuse în Tratat textul care rămasese convenit că va fi din nou discutat, înainte de a fi dat Austriacilor, am intreprins o nouă serie de demersuri pentru a arăta membrilor Conferinţei adevărata situaţie, pe care de fapt n'o cunosc decât cei patru, care lucrează şi decid în afară chiar de proprii lor colaboratori... După şedinţa din 31 Mai, Eduard Beneş felicită entusiast pe Brătianu, spunându-i: „D-ta eşti adevăratul nostru şef! Eşti adevăratul european, iar ei — arătând spre cei mari — ei sunt balcanicii!". Clemenceau observând, îl întrebă: „Cum, şi D-ta eşti nemulţumit?" Beneş înclinându-se răspunse: „Nu, domnule preşedinte, nu... noi nu avem nici un motiv de nemulţumire". (p. 87).

Tratatul cu Austria fu semnat la 10 Septemvrie în St. Germain, fară prezenţa delegaţiunii române, care-şi înaintase protestul înainte cu două zile, arătând că nu poate adera la art. 60. La 12 Septemvrie demisionează guvernul prezidat de I. Brătianu pentru motivul că la Paris Consiliul Suprem al Marilor Puteri, a hotărît să impună României condiţiuni pe cari ea nu le poate primi, deoarece sunt incompatibile cu demnitatea, neatârnarea şi interesele sale politice şi economice". (p. 157—158). A urmat

un guvern de scurtă durată, prezidat de gen. Artur Văitoianu, continuând politica de resistenţă, iar din alegerile făcute în toamna anului 1919, ca cea dintâi încercare a sistemului de sufragiu universal, a rezultat noul guvern prezidat de Alex. Vaida, care sub presiunea ultimatului trimis de Consiliul Suprem, a făcut „saltul în prăpastie" acceptând, cu unele îmbunătăţiri, clauzele tratatului minorităţilor. (p. 164).

Pentru amărăciunile sufleteşti ce i-au fost pricinuite în cursul conferinţei de pace dela Paris, primul reprezentant al României a fost răsplatit prin victorioasa campanie a oştirii care izbutind să respingă atacul trupelor bolşevice dela Tisa, a înaintat în marş forţat spre capitala Ungariei, intrând aci la 3 August o trupă foarte puţin numeroasă (3 escadroane de roşiori), comandată de gen. Rusescu al cărui „act temerar" era să fie sancţionat printr'o anchetă severă, pe motiv că procedase astfel din proprie iniţiativă, fără vre-un ordin special. In cele din urmă însă comisia de anchetă s'a mulţumit să constate că „acţiunile îndrăsneţe erau apreciate în războaiele duse de marii căpitani şi ele sunt date ca pildă în toate cavaleriile din lume". (p. 130). In aceeaşi zi au intrat trupele române în Timişoara, stârnind admiraţia tuturor şi o bucurie fără margini. Iar la 4 August după amazi, gen. Mărdărescu şi Holban primea în Budapesta, pe Calea Andrássy, defilarea unui detaşament al Diviziei I de vânători români, pecetluind astfel sentinţa definitivă într'un proces secular dintre două neamuri.

La 7 August 1919 Ion I. C. Brătianu era în drept să scrie fiului său: „La Timişoara am intrat în aceeaşi zi cu oştirea română, la Alba-Iulia am sosit în ziua când trupele noastre ocupaseră Pesta şi la Sfatul din Sibiu am asistat în aceeaşi zi. Peste tot am găsit o însufleţire care *mi-a răcorit sufletul. Aceste 7 zile au fost cele mai bune din viaţa mea politică"*.

In şedinţa Marelui Sfat Naţional din Sibiu a rostit Brătianu o cuvântare, subliniind meritul oştirii române care „n'a asigurat numai graniţele României, dar a sprijinit, ca în vremurile de demult, civilizaţiunea europeană, apărând-o de valurile distrugătoare ale bolşevismului. La Nistru şi la Tisa, s'au oprit curentele de distrugere care ameninţau centrul Europei. Stânca, de care s'au frânt, au fost energia şi bărbăţia poporului român. Iată de ce este de datoria oamenilor, cari pretind şi au datoria a conduce destinele acestui popor, să înţeleagă de sus, cu toată înălţimea vederilor, misiunea pe care o are acest popor în locul unde Dumnezeu l-a pus şi unde, din istoria trecutului şi din faptele prezentului, se dovedeşte care este rostul său, misiunea sa în istoria civilizaţiunei". (p. 137). Iar din cuvântarea adresată reprezentanţilor naţiunii, în Camera deputaţilor din Bucureşti, la 17 Decemvrie 1919, răsare următorul îndemn: „Aveţi conştiinţa că, cu numărul lui şi cu situaţiunea în care a fost, nu este popor care să fi putut să îndeplinească un rol mai nobil, un rol mai rodnic decât l-a îndeplinit neamul nostru. Şi de aceea rog pe d-nul prim-

ministru, în zilele de azi să nu-şi mai termine cuvântările sale, ca acele ale unui om care intră în prăpastie, pentrucă în prăpastie nu se cade să se coboare acela care poartă destinele poporului român. Nu, Domnilor, daţi-vă seama cu toţii că trăim zilele Invierii şi să zicem toţi împreună: Sus inimile!"

Cu acest îndemn se termină cartea profesorului Gh. Brătianu, ca o preţioasă ofrandă închinată amintirii vrednicului său părinte şi dreptei aprecieri a virtuţilor neamului său românesc.

I. L.

MAJA DEPNER, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Dreissigjährigen Krieg, dargestellt im Rahmen der deutschen und der europäischen Geschichte.* Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Hansischen Universität Hamburg. Stuttgart, 1938, p. 331.

Lucrarea aceasta e o teză de doctorat, susţinută de d-şoara Maja Depner din Braşov, la Facultatea de filosofie a Universităţii din Hamburg, în Decemvrie 1937 şi echivalată apoi în Iunie 1939 la Facultatea de filosofie a Universităţii din Cluj. Fiind întemeiată pe cercetarea conştiincioasă a unui vast material istoric, ea depăşeşte proporţiile obişnuite ale tezelor de doctorat. Atât informaţia directă documentară, culeasă din diferite colecţiuni şi publicaţiuni latine, române, germane, franceze şi maghiare, cât şi excepţional de bogata literatură istorică relativă la chestiunea aceasta a fost pusă la contribuţie, spre a putea să înfăţişeze un tablou, aşezat în cadrele istoriei europene, despre situaţia Statului transilvan în timpul domniei lui Gavriil Bethlen şi Gheorghe Rákoczy I, precum şi despre importantul rol istoric, pe care a fost chemat a-l îndeplini ca factor utilizat de alianţa Statelor protestante împotriva Habsburgilor, apăratori ireductibili ai catolicismului.

I s'ar putea aduce însă obiecţiunea că rostul Statului transilvan în epoca lui Bethlen şi a lui Gh. Rákoczy este cercetat în cuprinsul acestei lucrari dintr'un punct de privire unilateral (german-protestant), omiţându-se privirile istorice necesare asupra importantelor legături ale acestui Stat cu ţările vecine din Sud şi Răsărit. Evident că omisiunea aceasta prezintă o lacună a lucrării, de altfel aşa de meritorii, fiind clar că nici Bethlen, nici Rákoczy nu ar fi putut să facă un singur pas în alianţă cu protestanţii din Apus, dacă nu s'ar fi asigurat în prealabil de aprobarea Suzeranului său din Constantinopol, precum şi de durabile relaţiuni de bună vecinătate şi chiar de prietenie cu domnitorii Ţării Româneşti şi cu ai Moldovei.

Literatura istorică română fiind mai puţin utilizată, s'au strecurat în cuprinsul acestei teze şi câteva afirmaţiuni greşite sau nu îndeajuns dovedite cu privire la realităţile politice, etnice şi religioase din Statul transilvan al veacului al XVI-lea şi al XVII-lea. Aşa de ex. afirmaţiunea

că ziua de 29 August 1526 — lupta dela Mohács — ar fi fost ziua natală a Statului transilvan sau aceea, în care se pretinde că Transilvaniei i-ar fi lipsit voința pentru o proprie ființă de Stat — der Wille zur Eigenstaatlichkeit in Siebenbürgen war ursprünglich nicht dagewesen (p. 16) — sau chiar aceea, că Transilvania ar fi avut să-și mulțumească nu numai nașterea, ci chiar dăinuirea sa politicei de forță turcească — So verdankte Siebenbürgen nicht nur seine Entstehung, sondern auch seinen Bestand türkischer Machtpolitik (p. 17) — n'au putut isvorî decât dintr'o completă ignorare a misiunii istorice îndeplinite de Voevodatul transilvan în luptele de apărare a creștinătății împotriva Semilunei. Epitetele *„Vormauer der Christenheit"* și *„Bollwerk des Abendlandes"* se potrivesc și în timpul voevodului Ioan Huniade și în zilele lui Ioan Zapolea mai mult Transilvaniei, decât Regatului ungar. Este explicabilă tendința istoriografiei maghiare de a răstălmăci aceste epitete expropriindu-le exclusiv pentru trecutul unguresc, în care caută să-l înglobeze cu orice preț și pe cel transilvan, chiar când acesta nu era decât în minimă parte unguresc. Este însă mai puțin justificabilă însușirea punctului de vedere exclusiv maghiar într'o teză germană, a cărei autoare nu este străină de năzuința spre un orizont de cât mai senină și mai chibzuită imparțialitate.

Partea a doua a tezei, înfățișând resistența Ungariei în opera de consolidare a Statului dunărean habsburgic, nu este propriu zis istorie transilvană; putea deci să fie omisă din cuprinsul tezei. Atențiunea principală a autoarei îmbrățișează mai ales personalitatea impunătoare a lui Gavriil Bethlen, înfățișându-l la începutul domniei ca pe „Turcarum creatura", ca pe cel dintâi reprezentant al absolutismului în Transilvania, recunosându-i însă mărimea, în privința „concepțiilor politice geniale", mărime care scădea însă în laturea prețuirii posibilităților de a le realiza (p. 106).

I. L.

CANDID C. MUŞLEA: *O dinastie de preoți și protopopi. Radu Tempea. Șase generații de preoți și protopopi din aceeași familie.* Brașov, 1939, p. 117.

Profesorul Liceului Andrei Șaguna, părintele Candid Mușlea, cercetând cu stăruință arhivele brașovene, a publicat până acum o respectabilă serie de monografii istorice documentate, relative la viața și activitatea unor distinse fețe bisericești ca Eustatie Grid, tatăl lui Dimitrie Eustatievici, ca Gheorghe Haines, Bratu Baiul și fiul său Nicolae, protopopul Bartolomeiu Baiulescu ș. a.

In ultima monografie și-a întins cercetările asupra unui răstimp de peste un veac și jumătate, culegând cu sârguință toate știrile ce a putut afla risipite prin acte și prin însemnări manuscrise, ca și prin felurite publicațiuni periodice sau prin cărți de literatură istorică. Astfel a reușit

să înfaţişeze, într'o expunere sobră şi obiectivă, peripeţiile vieţii publice şi particulare a celor 6 preoţi-protopopi cu acelaş nume *Radu Tempea*, care dela sfârşitul veacului al XVII-lea până la jumătatea veacului al XIX-lea au continuat, în succesiune „dinastica" neîntreruptă, munca lor în slujba vestitei biserici a Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, moştenind din tata 'n fiu nu numai darul preoţesc, ci trei dintre ei şi talentul de scriitori cu buna faimă. Deaceea recenta monografie istorică, scrisă de parintele profesor Muşlea, este menita să trezească viu interes nu numai printre cercetatorii istoriei locale sau regionale, ci şi printre istoricii literaturii şi ai învaţamântului românesc, doritori a se lămuri mai temeinic asupra împrejurarilor în cari şi-au desfăşurat activitatea literara şi didactica: *Radu Tempea II. Cronicarul* (1691—1742), *Radu Tempea V. Gramaticul* (1768—1824) şi *Radu Tempea VI. Rectorul Seminarului din Râmnic-Vâlcea* (1796—1850).

Cel dintâi, cronicarul, apare ca o personalitate impunătoare nu numai prin statornicia sa de apărător al ortodoxiei, ci şi prin sentimentul demnităţii care nu-i permitea să plece „capul la poalele Saşilor". Pentru aceste cuvinte rostite de el în chip de mustrare la adresa colegului său protopop Todor, care a alergat îndată să-l pârască „cinstitului sfat" din Braşov, a fost arestat „fară nici o judecată" 82 de zile (p. 32). In schimb pârâtorul Todor a fost ameninţat de mitropolitul Vichentie Ioanovici din Carloviţ cu afurisania („sa fie proclet întru potrivnicia cea draceasca"), iar opinia publica românească din Braşov îl stigmatizase ca pe un „protopop săsesc" care ar fi „vândut cinstitului *Sfat* biserica şi pe Românii din Şcheai" (p. 36). In afară de cunoscuta lui cronică, publicată de prof. Sterie Stinghe. autorul stărue şi asupra mss-ului de 500 p. al unei *Evanghelii cu tâlc*. Aceasta s'a păstrat în arhiva bis. Sf. Nicolae şi reproduce în facsimil predoslovia scrisă de Radu Tempea la 1721, care arată că „smeriţii preoţi dela sf. bis. din Şcheii Braşovului, având multă şi mare dorire dumnezeiască" să poată dobândi „o lumină ca aceasta, deci întru pribegia boierilor, când au luat cătanele pe Nicolae Voevod (Mavrocordat) din scaun din Bucureşti", au găsit şi ei „oarece vreun prilej că au găsit tâlcul acesta adus de un boier călugăr monah Dosoftei dela Sf. mănăstire a părintelui Antim, care au fost mitropolit după părintele Teodosie din Bucureşti" (p. 105).

Activitatea lui Radu Tempea V, autorul Gramaticii române, tipărită la Sibiu în 1797, şi directorul şcoalelor române ortodoxe din marele principat al Transilvaniei, e înfăţişată cu amănunte adeseori impresionante, ca şi aceea a fiului său Radu Tempea VI, care parăsindu-şi locul de preot în Braşov, în acest loc „văcăntăluit" era rugat episcopul Vasile Moga să institue pe distinsul teolog Ioan Popazu, episcopul de mai târziu al Caransebeşului şi unchiul lui Titu Maiorescu. Iar Radu Tempea în calitate de „rector seminariului episcopesc al Râmnicului" trimiţând episcopului Moga

o adresă de rămas bun, se tânguia (la 17 Decemvrie 1837) ca, deşi a ostenit mult la Braşov, timp de 23 de ani ca preot, tot nu l-a socotit în *patria transilvană* nimenea a-i da vreo deosebită cinste, pentru „meritumurile părinţilor săi" — câtă vreme în Ţara Româneasca a fost *„cu mare dragoste îmbrăţişat cu braţele deschise*, dela cel mai mare şi până la cel mai mic" şi se simţea fericit că vede „pe prinţul român, ministri români, gheneralí români, obrişti români, maiori români şi toate deregatoriile rasuna de urletul Românilor, pentru aceea s'au *aprins duhul cel românesc în mine* şi, după îndemnarea stăpânirii, m'am îndemnat şi am primit aceasta slujba ca rector al Seminariului episcopiei Râmnicului şi ca predicator episcopesc cu plată de 25 taleri împărateşti pe lună, cuartir cu patru odai gratis, luminări tot gratis, lemne tot gratis, fânaţe de patru cai, slugi două tot dela episcopie...". Inaintându-şi deci dimisia din „staţia parohialnicească" dela Braşov, scria episcopului Vasilie Moga: „de aceea fă Maria Ta pe cine te va lumina cel de sus în locul meu paroh, că de mine să nu mai aveţi nădejde ca să mai fiu acolo paroh". (p. 83—84).

La cârma Seminarului din Râmnic a rămas Radu Tempea VI până la 1845 predând cursuri de teologie morală şi dogmatica, de istorie bisericească şi de geografie, publicând câteva lucrări ca *Oglinda statului bisericesc şi politicesc sau Învăţătura năravurilor bune şi a vieţii creştineşti*. (Braşov, 1835); *Pravila manuală pentru spiţele rudeniei în pricinile căsătoriei*, (1844) şi câteva cuvântări ca cea rostita. *„La sfinţirea Steagurilor Ţării Româneşti*, (1834) şi *„La sfinţirea Seminarului Sf. Episcopii a Râmnicului*, (9. XI. 1837).

Prin această importantă activitate didactică şi literară el „se făcuse deopotrivă de iubit şi de respectat atât de elevii şi colegii săi preoţi şi profesori, cât şi de public în general, pentru cinstea, dreptatea şi întreaga sa curăţenie sufletească".

Lucrarea d-lui profesor C. Muşlea pentru cuprinsul ei bogat în informaţiuni sigure ca şi pentru forma îngrijită, ar merita să aibă o cât mai largă răspândire nu numai în Ţara Bisericei, ci şi aiurea.

TEODOR BODOGAIE: *Ajutoarele româneşti la mănastirile din Sf. Munte Athos*. Sibiu, 1940, p. LII + 353.

După izbutita teză de doctorat despre *Relaţiile româneşti cu Athosul, în deosebi cu mănăstirile Cutlumuş, Sava, Dochiar şi Sf. Pantelimon sau a Ruşilor*, teză publicată în limba greacă la Atena (1938), de prof. Gh. Cioran, vine ca o preţioasă întregire teza păr. prof. Dr. Teodor Bodogae despre *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sf. Munte Athos*, carte apărută la Sibiu (1940) în *Seria Didactică* (nr. 11) a tipăriturilor iniţiate şi sprijinite din partea Mitropolitului Nicolae al Transilvaniei.

Este o lucrare întemeiată nu numai pe cunoaşterea unei vaste infor-

maţiuni literare de specialitate, ci şi pe consultarea directă a isvoarelor, prin îndelungate cercetări personale la faţa locului. Răbdarea acestor migăloase cercetări apare în chip fericit îmbinată cu spiritul sintetic, din care isvoreşte năzuinţa autorului de a se ridica, de câteori i se oferă vre-un prilej potrivit, dela cunoştinţa amănuntelor spre orizontul senin al privirilor de total.

Pornind dela constatarea cercetătorului rus Porfir Uspenskij, care n'a ezitat să afirme că „nici un popor pravoslavnic nu a făcut atâta bine pentru Athos, cât au făcut Românii", păr. Bodogae reuşeşte să facă dovada că Românii au închinat Sf. Munte *mai multe danii decât toate popoarele ortodoxe la un loc.* Alături de scopul strict ştiinţific de a stabili adevărul ce răsare dintr'un mare număr de isvoare puse la contribuţie, autorul a fost călăuzit şi de tendinţa educativă de a contribui, prin acest studiu istoric, la „nostalgica dorinţă de a reînvia trecutul glorios şi demn al eghemoniei faptei româneşti în Sudestul Europei". Cercetând pilduitoarea dărnicie românească, în raport cu dărnicia altor neamuri, autorul subliniază că în istoria de aproape un mileniu a Sf. Munte nu e caz „să fi făcut cineva atâtea danii", câte a făcut Neagoe Basarab, pe care „nu-l egalează nici Andronic II Paleologul, nici Ştefan Duşan şi nici alţii" (p. 71, n. 2).

Enumerarea documentată a feluritelor danii, cari se scurseseră, timp de şase veacuri, din cuprinsul Ţărilor Române spre aşezămintele religioase dela Sf. Munte explică îndeajuns, pentru ce voevozii acestor ţări „erau asemănaţi. în ce priveşte mărinimia şi larga lor înţelegere, cu un Iustinian, cu un Constantin cel Mare sau cu alţi mari împăraţi bizantini. Patriarhii din Constantinopol numeau pe Vasile Lupu *susţinător al întregii Biserici ecumenice, urmaş prea vrednic al împăraţilor bizantini,* iar învăţatul Sevast Kimenites spunea despre Constantin Brâncoveanu că *istoria n'a cunoscut încă vre-un împărat mai darnic decât el.* Când veniau călugării să adune milă dela credincioşii din Ţara Românească, cronicarul putea scrie *că toţi se întreceau în ajutoare, dela Domn până la ţăran, dela boerul cel mai avut până* la *cel mai modest negustor".* De aceea istoria obiectivă trebue să recunoască Românilor, mai mult decât oricărui alt popor, *cel mai mare merit în susţinerea lăcaşurilor de dârză cetate ortodoxă a Athosului".*

Aceasta este conclusia finală a impunătoarei teze de doctorat a păr. prof. T. Bodogae.

I. L.

JACQUES ANCEL: *Les frontieres Romaines. Bucureşti,* M. Of., Imprimerie Naţionale, 1935, în 8⁰, 68 p., + 1 hartă.

Dintre savanţii streini nu puţini au fost aceia, cari au adâncit problema frontierelor noastre. Dintre aceştia Dl. J. Ancel a ajuns la concluzii, cari e bine să fie proaspete în mintea tuturor acelora, cari au nevoie să

cunoască în mod ştiinţific justeţa graniţelor României, trasate pe baza unor realităţi istorice, geografice şi etnice, iar nu după capricii politice trecătoare.

Prof. Iorga în frazele acestei cărţi numea pe dl. Ancel unul din cei mai bine informaţi geografi asupra a tot ce e în legătură cu Sud-Estul Europei. In ce priveşte ţara noastră, el îi studiază în acest volum frontierele, încercând să aplice la geografia politică studiile sale de istorie românească. Ceeace depăşeşte întinderea şi adâncimea cunoştinţelor sale, este interpretarea largă şi originală pe care o dă lucrărilor destinate marelui public. El lasă faptele să arate o realitate pe care în aceste condiţii e greu, chiar fiind captivat de propaganda ostilă ideii de romanitate, să nu o recunoşti.

Frontierele, afară de cea de Nord, sunt toate în câmpie, dar muntele domină viaţa românească, spune Dl. Ancel. Carpaţii sunt patria tradiţională a Românilor; ei au format unitatea. Muntele a dat naştere celor dintâi formaţiuni politice. Fiecare din cele trei mari masive au fost leagănul unui Stat; din Bihor, muntele occidental, a eşit cel dintâi voevodat român independent, anterior invaziei maghiare în Transilvania, din munţii Jiului şi ai Argeşului, a plecat viaţa politică a Valahiei şi din Nord, din ducatul Maramureşului, a coborît dinastia care a creat Moldova. Această unitate a Carpaţilor a fost contracarată multă vreme de istorie care a facut din ei (axa Daciei) o frontieră europeană între două popoare din Asia, două popoare de stepă, ca Ungurii şi Turcii.

Analizând apoi cele trei frontiere româneşti, fixate toate pe cele trei margini ale muntelui, frontul moldovan, muntean şi transilvan, autorul se opreşte întâiu la cel de Răsărit.

Povârnişul muntelui spre Est este nu numai o frontieră de ţară, dar şi o frontieră între două lumi, între Asia şi Europa. Acest lucru îl arată chiar şi frontiera topografică, prin malul românesc înalt al Nistrului dominând câmpia rusească. Pe de altă parte şi frontiera climatică şi vegetală arată acelaşi lucru. Clima Europei centrale dela noi dă faţă cu cea ucraineană-siberiană, iar în privinţa vegetaţiei e semnificativă linia arborilor prin fagul ce se opreşte la arcul muntelui şi prin colilie, iarba stepei, ce nu depăşeşte la Vest valea Prutului.

In ceeace priveşte frontiera umană, sunt şi aici două lumi: a omului dela munte, crescător de vite şi pădurar, şi a nomadului de stepă, năvalitor şi infiltrându-se în munte prin ajutorul văilor. Această concurenţă ar rezuma în puţine cuvinte aproape toată istoria Românilor.

Muntele apare devreme ca un bastion asaltat din toate părţile de popoarele stepei. Pârvan arată că pe la anul 1000 a. Chr., migraţiunile cimero-scite au năvălit în Europa prin trei căi: a Galiţiei catre Brandemburg, a Moldovei către pasul Oituz spre Transilvania, şi a Basarabiei şi Valahiei spre Bulgaria şi Banat. Această invazie iraniană ocoleşte blocul

daco-get, popor sedentar şi agricultor. Cu invazia celtă din veacul al V-lea se începe occidentalizarea Daciei, urmarită apoi prin cucerirea romană şi prin formarea unui popor daco-roman (106—271). După retragerea legiunilor romane (271), apar rând pe rând atacând la porţile citadelei daco-romane, Goţii (un secol), apoi Hunii, Gepizii (alt secol), Avarii (560—600) şi în veacul al VII-lea Slavii, cari prin masa lor puternică tae în două masa românească, lăsând în Sud doar urme pastrate prin Aromâni. In veacul al IX-lea Ungurii, cari, după ce au trecut Carpaţii ruteni în 896, se stabilisera în Câmpia panonică, încep a ataca muntele pentru a fi protejaţi de el contra Tătarilor de mai târziu. Numai in 1210 ating creştele, creind o provincie militară de graniţă (marcă) care atingea Baia, Rodna şi Maramureşul.De aici din Maramureş un voevod emigrat, (urmărind un zimbru la o vânătoare, spune legenda), descoperă valea Moldovei, creind o ţară noua. La 1392 Principele Moldovei, care cuprinde acum şi valea Siretului, Sucevei, Prutului şi a Nistrului, se întitula „Domn dela Munte până la Mare". Moldova atingea graniţele sale actuale. — Turcii prin prezenţa lor la gurile Dunării închid drumul de comerţ spre Nord şi Moldova decade (1538). După două secole, când Imperiul Otoman se restrânge, învingătorii Turcilor au amputat Moldova: Austria în Nord (1775—1918) luând partea numită Bucovina şi Rusia în Est luând Basarabia (1812—1918). sarabia.

A trebuit să vină căderea acestor două Imperii, ca să se restabilească unitatea românească. Moldova, ca şi celelalte peisagii româneşti, oferă aceeaşi succesiune de munte, deal şi câmpie. Aceste trei peisagii se succed şi se amestecă.

În timpul invaziilor aceste trei peisagii au servit drept frontiera dupa necesităţi. Frontiera mobilă se retrăgea până în munţi, în caz de pericol, şi revenea spre câmpie, când năvălitorii se retrăgeau. După formarea Ţării Moldovei aşezările s'au făcut mai ales în funcţie de căile comerciale, şi în special pe drumul ce lega Marea Neagră cu Polonia, unde negustorii greci şi armeni din Orient se întâlneau cu cei evrei şi germani din Nord.

Peisagiul coboară în dealuri uşoare spre răsărit în Basarabia şi este acelaşi cu cel moldovan, ceeace a făcut pe locuitorii de aici să fie aceiaşi şi să se numească ei înşişi cu numele de Moldoveni. Stepa se arată în Sud şi acolo avem unele influenţe ale Estului invadator, în felul de viaţă. Câmpii de secară lucrate de pluguri cu cai nu cu boi, case nevăruite după moda ţărănească.

Dar ceeace face ca valea profundă a Nistrului să constitue o frontieră precisă este, mai cu seamă, diferenţa de civilizaţie dela un tarâm la celalalt. Şi la picioarele Carpaţilor întâlnim aceeaşi succesiune a peisagiului care se desfăşoară la Răsărit.

Muntelui îi urmează dealul cu codrul şi câmpia. Dar comparaţia se

oprește aici. Pe când Nistrul domină malul rusesc, câmpia Dunării este dominată de malul bulgăresc dunărean. Aceasta a fost spre fericirea noastră, deoarece Dunărea pentru noi n'a fost o frontieră, ci un drum ușor de trecut, un element tutelar al vieții noastre. Frontiera noastră a fost mai mult malul drept al Dunării decât cel stâng.

Prin clima solului românesc, care îi aduce râurile umflate de zapezile topite și îi transformă bălțile în imense maree, Dunărea se contopește cu câmpia românească, pe când ea rămâne complet străină de platforma bulgară. Pentru noi Dunărea este o legătură cu țara, dar pentru Bulgari este o limită.

Dunărea a fost însă și periculoasă. Ea a servit ca etapă și bază de comandament pentru a pătrunde în barbaria din apropierea romanității. „Misiunea Daciei — spunea prof. Iorga — era de a filtra lumea germanică, de a adopta barbaria și de a o face să intre în acele forme intermediare, pentru ca apoi, după ce s'a transformat, să poată participa la mișcarea generală a civilizației antice".

Dunărea medievală a fost una din cele mai importante căi de joncțiune comercială. Invaziunea maghiară întrerupe comerțul danubian și calea liberă fiind numai Mediterana, începe înflorirea Veneției și a Genovei. Aceasta din urmă așezându-și comptuare la Marea Neagră, dă o nouă desvoltare comerțului dunărean. Pe liniile de comerț spre Marea Neagră se formează state: Moldova pe drumul ce ducea din Polonia spre Mare, și Valahia pe drumul Dunării inferioare. Aceste state erau o „dromocrație" a cărei grandoare și decadență era în funcție de rolul economic al căilor axiale. Dunărea devine din nou drum închis de comerț și circulație internă sub Turci. După pacea dela Pasarovitz (1718), se redeschide sub protecția austriacă, iar după convenția dela Ackerman se ridică monopolul turc din porturile dunărene.

Rămân cele două rivalități (austriacă și rusă). Intervine apoi — prin crearea la capătul căii ferate a unui oraș, Constanța — și influența germană.

Succesul aliaților din războiul mondial a internaționalizat influența asupra Dunării.

Prin această Dunăre România respiră, spune autorul, căci pe aici ea vinde ceeace produce.

In afară de frontiera fluvială, în Sud, mai rămâne și frontiera dobrogeană.

In totdeauna, spune autorul acestui studiu, păstorii veneau cu oile aici pentru a le ierna. Intre 1800—1900 roiesc chiar Mocani din Transilvania în mare număr. Vechia stepă devine pământ productiv și intră în viața românească. In ce privește populația, Dobrogea oferă tot felul de mostre de năvălitori ai stepei și mai târziu ai muntelui. S'ar părea că diferite neamuri și-au dat întâlnire în cuprinsul ei.

Harta etnografică arată trei grupuri, dintre care două foarte nete; la Nord şi Est dealungul Dunării, Români, destul de denşi (25—75 km. p.), la Sud Bulgari amestecaţi cu Turci şi Tătari, mai puţin denşi. La Răsărit un veritabil amalgam, greu de precizat.

Din cele trei frontiere însă, cea moldovană, cea munteană şi cea transilvană, aceasta din urmă este cea mai contestată. Ea nu are limite „naturale". Populaţia amestecată şi cartografia tradiţională necunoscută. Geografia fizică singură nu o explică. Istoria este necesară pentru a o înţelege. Ea arată două mişcări de curente populare în sens opus: tendinţa Ungurilor spre munte şi a Românilor de a descinde în câmpie.

Din momentul sosirii lor în Câmpia panonică, Ungurii au căutat să dea asalt Carpaţilor, care erau centrul originar al Românilor. Ungurii aveau nevoe de munte, spre a se apăra de Tătari. In acel timp cronicile vorbesc despre voevozi şi „pastores Romanorum" luptând şi pierind pe câmpul de luptă. Deşi prin veacul al XI-lea Ungurii se aşeaza în văile Someşului şi Mureşului, rămâne totuşi o „ţară românească" pur rurală, fără frontiere fixe,, dar cu legile ei religioase şi spirituale, cari se menţin în ciuda cuceririi ungureşti şi catolice ajutată de acel „Drang Nach Osten" medieval datorit coloniştilor saxoni, pe cari regii Ungariei îi sprijineau. Ungaria medievală dispare cu victoria turcă dela Mohacs (1526). Românii din Transilvania îşi menţin, datorită acestui lucru, cu atât mai mult viaţa lor proprie, deoarece Turcii nu incomodau prea mult viaţa religioasă şi naţională a popoarelor supuse.

In 1688 Austria ia Transilvania şi caută s'o stăpânească prin catolicizare şi biurocratism.

In acest timp conştiinţa românească e foarte vie. Cele două mari revoluţii dela 1784 şi 1848 au dovedit acest lucru. Lupta era întotdeauna pornită contra asupririi maghiare, care se făcea sub patronajul Vienei.

In 1867 Austria cedează Ungariei Transilvania şi prin constituţia maghiară din acel an naţiunea maghiară este singura recunoscută.

Prigoana desnaţionalizării Românilor se face foarte intens şi prin diferite mijloce. Prin publicarea unor statistici, care nu corespundeau adevărului şi prin împiedecarea vieţii culturale (şcoli, publicaţii, etc.) de ori ce natură a Românilor. Legea electorală era deasemeni injustă, deoarece la 40.000 Români admitea un deputat, iar la 17.000 unguri se alegea tot un deputat. O goană de maghiarizare a numelor de familie şi localităţi. Numai forţa brutală poate impresiona aceste mulţimi inculte — scria ziarul Kolozsvár, din 3 August 1891, ce apărea la Cluj, şi tot astfel alt ziar „Magyar Hirlap"", din 16 Februarie 1892, spunea că singura chestiune, care contează este „politica de eghemonie a maghiarismului".

In ceeace priveşte aspectul actual al Transilvaniei, se poate spune că Românul este aproape singurul stăpânitor al munţilor, de altfel ca în tot

cuprinsul României. Aici găsea el refugiu în epocele când câmpiile erau invadate de nomazi, şi de aici cobora în vale în epocele de securitate. In zona mijlocie a Transilvaniei populaţia este mai bălţată, cu grupuri germane la ţară şi evreo-maghiare la oraşe. Dar şi câmpia uneori este în majoritate românească (ex. în regiunea Arad). Concluzia d-lui Ancel este că populaţia românească domina Transilvania mult înainte de tratatul dela Trianon. De altfel şi atlasul german al lui Kiepert dela 1887 arată acest lucru. Dacă se găsesc grupuri maghiare şi săseşti în Transilvania interioară, Transilvania periferică e funciarmente românească. Un Sas din Transilvania, Stotz, a făcut o hartă în 1928, după cifrele recensământului din 1910, şi calculează o majoritate românească absolută în judeţele de frontieră spre Ungaria: Caraş, Severin, Arad, Bihor, Sălaj, Satu-Mare, Someş şi Maramureş.

Statisticile religioase din 1930—1931, dau pentru 455.320 elevi ai şcolilor primare rurale din Transilvania 360.824 Români, iar din 50.069 de elevi ai şcolilor urbane, 24.462 Români. Astfel, satul este acela care dă o mare majoritate Românilor.

Aceste cifre şi altele, care le-ar putea completa, îndreptăţesc credinţa Domnului Ancel, împărtăşită de altfel de atâta lume, că frontierele României sunt un drept născut dintr'o realitate în această ţară unde muntele, dealul şi câmpia întâlnite în cele trei părţi ale ei au desăvârşit, prin necesitatea de traiu aproape identic, o unitate ce nu se poate zdruncina

H. Georgescu

La Dobroudja. Bucureşti, 1938, p. 701. *Publicaţie a Academiei Române, în colecţia — Connaisance de la terre et de la pensée roumaines.*

Volumul se deschide printr'un foarte instructiv studiu geografic intitulat *Consideraţiuni georgafice,* studiu scris de prof. univ. Vintilă Mihăilescu, succesorul lui Gheorghe Vâlsan la catedra Universităţii din Bucureşti.

Ca şi Transilvania, Dobrogea este regiunea românească cea mai bine individualizată şi o răspântie de influenţe geografice. Vegetaţia traduce plastic influenţa climei. Poate fi divizată în trei regiuni, mai precise decât cele ale faunei.

Populaţia: penetraţia bulgară şi rusă începe mai intensă în veacul al XIX-lea şi e concomitentă cu o mişcare de răspândire spre şes a Românilor din munţii Moldovei şi ai Transilvaniei.

Pentruca să se îndeplinească destinul acestei provincii, ea trebue să aparţină unui singur Stat. Rolul dobrogei este dublu: are funcţia de anexă necesară ţărilor carpatice şi aceea de drum între stepa pontică şi cea balcanică.

Pentru România, Dobrogea rămâne o necesitate ineluctabilă şi o anexă funcţională de Carpaţi, un capăt de cale natural, prin care se dirijează către Mare tot atât de bine produsele Ţarii ca şi surplusul de populaţie destinat să asigure stăpânirea acestui drum.

Urmează contribuţia relativă la istoria veche a Dobrogei, scrisă de d. Radu Vulpe, care arata că România transdanubiană reprezintă una din cele mai bogate arhive de documente materiale ale trecutului, datorită istoriei sale agitate. Ascunse şi uitate, aceste documente nu au fost studiate cu temeiu decât de pe la mijlocul veacului trecut.

Activitatea arheologiei româneşti în Dobrogea este dominată de figura lui V. Pârvan, pe lângă a lui Gr. Tocilescu.

Prezentul studiu, scrie autorul, vrea să fie o încercare de a reconstitui, cu metodă critică, înlănţuirea vicisitudinilor României transdanubiene în timpul antichităţii, din preistorie până la catastrofa civilizaţiei romane în regiunea Dunării de jos, şi de a pune în evidenţă trăsăturile permanente cari caracterizează destinul acestei ţări aşezate la o mare încrucişare de drumuri.

Săpăturile arheologice arată legătura continuă între desvoltarea civilizaţiei de partea stângă şi dreaptă a Dunării. Identitatea, ce se poate constata între civilizaţiile din staţiunile eneolitice ale Dobrogei şi între ale Valahiei şi Carpaţilor, este aşa de completă, încât trebue să se tragă concluzia unei prezenţe a aceleiaşi populaţiuni pe amândouă malurile Dunării de jos, populaţie bine înţeles anonimă, fiindcă suntem departe de a o putea numi la acea epocă.

Această ţărişoară constitue o articulaţie importantă între patru mari compartimente geografice. La Vest, Europa danubiană cu toata Dacia, la Nord în Basarabia meridională, începe imensitatea continentului eurasiatic, la Răsărit Marea Neagră şi la Sud Balcanii. Dobrogea vine în contact, în chipuri diferite, cu influenţele conjugate ale Orientului şi ale Mediteranei. Departe de a prezenta un element de separaţiune între aceste lumi opuse, ea este, din contră, locul unde tendinţele deosebite se întâlnesc. Dobrogea este în evouţia istorica, precum şi în aspectul fizic, o ţară de variaţiuni şi de contraste. Impestriţarea etnică a caracterizat totdeauna această provincie. Ea este o consecinţă a mişcării perpetue a popoarelor din Europa şi din Asia în jurul gurilor Dunării. Istoria acestei provincii este foarte agitată. O succesiune de schimbări repezi, în care primitivitatea şi civilizaţia, decadenţa şi progresul se alternează într'un ritm neaşteptat, fără transiţii, după cum una sau alta din influenţele exterioare reuşeşte să se impună. Instabilitatea este un caracter evident, care se detaşează din istoria Scytiei Minore.

Influenţele pe care Dobrogea le primeşte din cele patru părţi, corespund la scopuri şi necesităţi diferite. Raporturile dintre Nord şi Sud, totdeauna ostile (penetraţia mediteraniană de o parte, cea eurasiatică de

alta); între Vest și Est, adică între lumea danubiană și litoralul pontic, — sunt calme.

De o parte este calea longitudinală, unică, în cursul căreia impulsiunile eurasiatice se ciocnesc cu reacțiunile imperiilor meridionale, și de altă parte curentul transversal, care leagă Dacia de „Pontul stâng". Prima cale face din Dobrogea un teatru de războiu. Popoarele eurasiatice nu avea obstacole în calea lor până la Carpați. Intre cotul Carpaților și gurile Dunării nu erau decât două căi posibile, cari duceau spre Sud. Una prin stepele Valahiei, unde populația putea fi ostilă, și alta longitudinala care oprea posiblitatea de a străbate importatnul obstacol al Dunarii din prim salt, prin surpriză, departe de centrele meridionale sau carpatice, cari ar fi putut să reacționeze.

Scytia Minoră a fost poarta de invazie din primele timpuri ale istoriei, începând cu cele ale Cimerienilor și ale Sciților. Mai târziu Bastarnii și Sarmații au folosit tot calea longitudinală pentru atacurile lor din Sud, Carpii getici din Moldova au luat tot drumul prin Scitia Minora. Goții numai în momentul, când devin stăpânii Daciei, întrebuințeaza și drumul prin Valahia. Hunii, Avarii, Bulgarii, Pecenegii, Tătarii și Cumanii au trecut pe aceeași cale pentru a ajunge în Balcani sau la zidurile Constantinopolului. Masele de Slavi au întrebuințat deasemeni calea N. S. Și în timpurile moderne armatele rusești contra Turcilor au dat unei parți principale de trupe direcția de atac prin Dobrogea.

Impulsiunile invaziilor din Nord au provocat o reacțiune a popoarelor din Sud. Statul persan a fost primul, care a încercat să rezolve problema aceasta. Darius ajungând la Dunăre avu impresia că a găsit contra năvălitorilor din Nord un obstacol natural. Dunărea este o linie de resistența, în realitate slabă. Punctul ei slab este cotul unghiular din Nord al Dobrogei, care pune stratagema meridională într'un greu impas. Sau trebuia ocupată și menținută Dobrogea până la Deltă, (expunându-se astfel la reacțiunea carpato-danubiană), sau trebuia să se renunțe la linia continuă a fluviului, căutând să opună obstacole artificiale. Această alternativă au adoptat-o Romanii cu întăriturile, zise ale lui Traian, între Tomis și Axiopolis. Filip de Macedonia s'a văzut obligat să-și asume o autoritate în Dobrogea ca să împiedice pe Sciți. Alexandru cel Mare nu a întreprins nimic în Grecia și Orient până nu a încercat, fără rezultat satisfăcator, să rezolve problema Dunării.

Numai Romanii au reușit să facă din Dunăre o linie de apărare și din calea longitudinală a invaziunilor o cale imperială. Au menținut acest rezultat cu prețul unui efort considerabil și neîntrerupt contra atacurilor impetuoase ale barbarilor. Când aceste atacuri au devenit sdrobitoare, imperiul a abandonat apărarea liniei dela Dunăre și posesiunea Scitiei Minore.

Cu toate că Bulgarii erau așezați în Sudul ei, Dunărea nu reprezenta

importanţă decât pentru Bizanţ. Incepând cu finele veacului al X-lea, Bizanţul va fi mereu prezent în Dobrogea sau direct prin expansiune militară, sau prin influenţe religioase şi polieice. Principatul lui Dobrotici în veacul al XIV-lea, nu cunoaşte altă autoritate decât Constantinopolul.

Turcii au reluat scopurile politicei bizantine. Cucerirea lor se opreşte la Dunăre. Dincolo de fluviu se mulţumesc cu o suzeranitate condiţionată.

Din moment ce Imperiul rus a dat lumii eurasiatice o civilizaţie sedentară, poate să-şi croiască şi unitatea carpato-danubiană, reprezentată prin România, o eşire directă la Marea Neagră, calea N.—S. fiind solid întreruptă.

Curentul transversal, al doilea element de circulaţie antropogeografică al răspântiei dobrogene, reprezentată printr'o serie de drumuri scurte şi directe între Dunăre şi litoral, este total opus drumului longitudinal, nu numai din punct de vedere topografic, dar şi istoric. A fost un mijloc de colaborare pacifică între oamenii din Carpaţi şi cei dela Dunăre şi Mare. Prin aceste drumuri Dobogea a constituit o prelungire a unităţii carpato-danubiene spre Pontul Euxin. Locuitorii unităţii carpato-danubiene nu pot să renunţe la Dobrogea decât resemnându-se la o decădere. Deaceea şi populaţia impestriţată a Scitiei minore a fost dominată din vechime de elemente carpato-danubiene.

Aspectul războinic al curentului transversal nu este decât o consecinţă a evenimentelor violente, cari se desfăşurau pe calea longitudinală. De câte ori sunt ameninţaţi în legătura lor cu Marea Neagră, Carpato-danubienii reacţionează. Mai mult invaziile din Sud decât cele din Nord implică această reacţiune.

Caracteristica dominantă a istoriei Dobrogei este perpetuul conflict între ambiţiile meridionale şi reacţiunea carpato-danubiană. Perşii nu ajung la Dunăre numai după ce strivesc pe Geţi, reprezentanţii specifici ai unităţii carpato-danubiene. Regii geţi (Rhemaxos şi Buerebista) devin protectorii cetăţilor greceşti de pe malul stâng contra Tracilor meridionali sau contra Romanilor.

Pentru a-şi asigura o linie de apărare solidă pe Dunăre, Romanii au trebuit să aştepte cucerirea lui Traian.

După victoria decisivă a lui Traian, Dobrogea şi Dacia cunosc o epocă de mare înflorire, deoarece Romanii făcând din Dunăre o linie de fortificaţie, au ştiut să consolideze unitatea carpato- danubiană pe propriul lor cont.

In evoluţia carpato-danubiană epoca năvălirilor barbare succesive a fost cea mai tristă. Mai târziu naţiunea română formată, putând găsi energia Geţilor de odinioară, a reînviat curentul de viaţă omenească la Marea Neagră, printr'o expansiune etnică mai întâiu, apoi în veacul al XIV-lea printr'o afirmaţiune politică. Acest avânt a fost sdrobit odată cu venirea Turcilor.

Veacul al XIX-lea aduse revoluția naționalităților, care a culminat în zilele noastre cu punerea în valoare a frontierelor etnice. Geografia și-a luat revanșa asupra istoriei. (I. Ancel).

Viitorul Dobrogei nu poate prospera decât dacă această provincie este reintegrată în organismul viguros al unității carpato-danubiene.

In ciuda contiguității teritoriale cu Peninsula Balcanică, istoria nu dă nici un exemplu de expansiune meridională către gurile Dunării, care să nu fi fost făcută din vreo rațiune de stat.

Pentru populația eurasiatică, Scitia Minoră reprezintă un drum, pentru oamenii Mării un cheiu port-mărfuri, pentru meridionali și orientali ilusia unei frontiere. Numai pentru Carpato-danubieni reprezinta un compliment esențial al patriei.

Studiul e completat de o serie de planșe valoroase.

Volumul se încheie cu alte două studii de valoare și de actualitate necontestată. Intâi este studiul d-lui Sabin Manuilă, despre *Populațiunea Dobrogei.* Studiul demografic al d-lui Manuilă cuprinde 145 pagini (455—600), în care tablourile statistice și diagramele dau aproximativ jumătate. Tablourile arată în cifre și grafice situația populației, din punct de vedere al naționalităților, al religiei, natalității, nutriției, apoi mișcarea populației din centrele rurale spre cele urbane și invers. Fenomenele de depopulare sunt indicate deasemeni.

In sfârșit,dl. prof. Alex. P. Arbore, scriind despre *Cultura română în Dobrogea,* își împarte studiul în două mari capitole: I. Caracterul etnografic al Dobrogei și II. Cultura română în Dobrogea.

Expunerea este documentată, clară și reușește astfel să fie convingătoare. Acest studiu reproduce în conclusie cuvintele lui N. Iorga: „Nu putem trăi, nu putem respira liber, nu putem lua contact cu lumea exterioară fără Mare". — La sfârșit prof. Arbore adaugă 16 planșe caracteristice pentru specificul vieții dobrogene.

H. G.

PILLIAS (Emile): ***Études sur François II Rákóczi, Prince de Transylvanie.*** (Préface du Prof. Jules Szekfü de L'Académie des Sciénces de Hongrie), Paris, 1939. Libraire Ernest Leroux. Bibliotéque des „Études Hongroises", tome VIII, p. XII+166.

După prefața profesorului budapestan Iuliu Szekfü, considerat ca un specialist în materie, prin cunoscuta sa monografie despre Rákóczi cel exilat (A számüzött Rákóczi), urmează un cuvânt înainte, scris de autorul francez Pillias, care a ținut să-și strângă într'un mănunchiu aceste șase studii ale sale, publicate succesiv dela 1933—1937 în *Revue des Études Hongroises* din Paris, aducând noui informațiuni asupra lui Rákóczi, — culese din arhive franceze și din Kriegsarchiv dela Viena. Prin acestea vrea să contribue a înlesni munca unui istoric maghiar — singur calificat pentru o

astfel de sinteză — care s'ar apuca să scrie o biografie generala asupra lui Rákózci.

Autorul acestor contribuţiuni franceze adaugă că, după opinia tacticienilor Rákóczi nu a fost un mare comandant de oşti iar, după opinia psihologilor, era lipsit de energie. Fără să fi avut nici experienţă militara, nici orientare diplomatică, el s'a silit însă a suplini aceste lipsuri printr'un constant efort. Respecta drepturile altora, fiindcă el însuşi era drept şi avea o înaltă conştiinţă despre misiunea sa de prinţ. Era un om onest. Deaceea Francezii, cari l-au iubit în mod particular, trebue să-i păstreze cu respect memoria.

Cele şase studii speciale, cuprinse laolaltă în acest mănunchiu, tratează despre:

I. Franţa şi Rákóczi. Originile veritabile ale intervenţiei lui Ludovic al XIV-lea (1700—1703);

II. Scrisorile inedite ale lui Rákóczi către baronul de Besenval, ambasadorul Franţei la Danzig (1712—1713);

III. Jocul de cărţi dela Hotel de Transylvanie (1713—1716);

IV. Rákóczi la Camalduli (călugări benedictini) din Grosbois. Inima lui Rákcózi (1715—1717);

V. Instrucţiunile secrete ale lui Rákóczi către abatele Breuner, ministrul sau în Franţa (1717—1720);

VI. Parisul ca oraş al Rákóczeştilor.

Autorul francez şi-a închinat rezultatele cercetărilor sale prin arhive, strânse în acest interesant mănunchiu, amicilor săi din Ungaria: „A mes amis de Hongrie".

H. G.

BRĂTIANU G. I., *Les origines du peuple roumain: Les donnés arhéologique.* Bucureşti, 1939, Imprimeriile Statului şi Imprimeria Naţională, 51 p., 3 planşe + 1 hartă.

Acest studiu destinat să apară în revista „Balcania", constitue un capitol ce ar putea fi adăugat volumului „Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain", apărut în 1937.

Cu ajutorul datelor arheologice autorul încearcă să explice problema dacică în epoca invaziunilor şi să arate că revenirea la o renaştere a spiritului local, din celelalte provincii ale Imperiului, concide cu acelaş fenomen şi în Dacia.

Veacurile obscure ale invaziilor au putut fi întru câtva înţelese datorită săpăturilor în mormintele epocei. Săpăturile, dintr'un capăt al României la celalalt, n'au dat la iveală nici unul din acele lucruri sensaţionale, cari pot confirma sau infirma din plin mărturia celorlalte surse istorice. Totuşi au scos la iveală unele trăsături, cari nu trebuesc neglijate.

Incepând cu veacul al III-lea centrul vieţii romane nu mai e la Roma, ci se găseşte în provincie. Ar fi însă greşit a se izola istoria unei provincii de a celorlalte şi a nu se ţine seamă de marea unitate imperială, care se întindea din Britania până în Golful persic. Dacia Romană n'a constituit o excepţie nici pe teren politic, nici economic, nici social, şi mai puţin pe teren religios şi artistic, aşa cum au încercat unii să arate. Alföldi[1]), care vrea să arate persistenţa elementului roman în Panonia pâna la o epoca înaintată şi convieţuirea pacifică cu elementele barbare din veacul al V-lea şi al VI-lea, refuză orice continuitate pentru elementul roman în Dacia după invazia Goţilor şi evacuarea oficială din ultima treime a veacului al III-ea. El spune că nu trebue confundate condiţiile istorice ale veacului al III-lea — contemporane cu evacuarea Daciei —, cu cele cari doua secole mai târziu au adus caderea definitivă a Imperiului occidental. Prima întâlnire a Germanilor barbari din veacul al III-lea cu civilizaţia romană se desfăşoara sub semnul devastării. Năvălitorii — ignorând avantagiile unei vieţi economice bazate pe un sistem monetar — distrug şi incendiaza oraşele şi centrele de civilizaţie în acelaş timp cu centrele provinciale ale vieţii comerciale. Deci, susţine Alföldi, Dacia nu poate fi comparata cu celelalte provincii ale Imperiului căzute în mâinile unor neamuri barbare numai în veacul al IV-lea şi V-lea, cari n'aveau nimic comun cu barbarii din primele invazii şi veniau chiar ca restauratori ai Romei.

Autorul nu poate crede că acei barbari ar fi fost intr'o aşa mare izolare faţă de civilizaţia greco-romană. Unii autori ca Fr. Altheim[2]), susţin că înainte de era noastră (prin veacul al II-lea), ar fi existat contacte între popoarele greco-romane şi popoarele năvalitoare germanice de mai târziu. Inainte de Imperiu se gaseau în Italia armuri sarmate. Negustori greci şi romani îşi duceau marfa departe spre Nord.

Aceste consideraţiuni sunt menite să vie în ajutorul stabilirii unui paralelism între situaţia generală a provinciilor şi aceea a Daciei din secolul al II-lea.

Trăsăturile esenţiale, cari se manifesta în cursul acestui secol în tot Imperiul, sunt „orientalismul" şi „particularismul". La ţară s'au păstrat mai mult decât în oraşe vechile tradiţii şi idiome. Particularismul pastrat la ţară şi înlăturat de stratul uniform al standardizării imperiale se face simţit. Se semnalează în Spania, *Hispanii* alături de Romani şi Goţi. Şi în Africa se observă întrebuinţarea limbii punice. In Siria fondul armenian reapare precum şi în Galia fondul celtic. Arta antică heleno-romană, după creierea unor capodopere, ajunge să cadă în monotonie copiindu-se

[1]) In „Der Untergang der Römerherrschaft in Panonien", I, p. 19.

[2]) In „Epochen der römischen Geschichte". Frankfurt, a M., 1935, II. p. 201 sq.

pe ea însăşi. Reacţiunea se anunţă cu simpatie pentru policromia specifică Orientului precum şi o întoarcere la formele locale specifice fiecărei provincii. In acei ani de turburări, cari sdruncinau solida armatură romană, un vechiu fond nu numai preroman, ci chiar preistoric iasă la suprafaţă influenţând limba şi arta timpului.

Procesul acestei transformări a fost mai complet în regiunile, unde opera de romanizare era mai nouă.

Archeologiei i se datoreşte în mare parte o cunoaştere mai exactă şi mai completă a acestui nou aspect dela sfârşitul lumii antice. Ceeace s'a convenit a se numi astăzi artă din epoca invaziilor sau artă irano-gotică, nu este altceva decât fuziunea preistoriei europene şi a orientalismului.

Rămân de stabilit faptele petrecute în Dacia. Un text bine cunoscut din Lactantius „De mortibus persecutorum, 23", în care sunt descrise operaţiile de cens şi excesele fiscului în epoca marii persecuţiuni a lui Diocleţian şi a colegilor săi imperiali, vorbeşte de Galer, fiul unei Dace transdanubiene, superstiţioase adoratoare a divinităţilor pădurii. Această femee din Dacia ar fi învitat pe fiul ei să se ridice contra creştinilor. Spune textul: „Peste tot nu era decât doliu şi jale — ceeace înaintaşii noştri au pricinuit altă dată învinşilor, a cutezat să facă el contra Romanilor, ...pentrucă părinţii lui au fost supuşi censului, pe care Traian victorios l-a impus ca pedeapsă Dacilor ce s'au menţinut în revoltă". Textul notează deasemeni în sarcina lui Galer violenţe, cari au marcat expediţia sa în Italia şi dorinţa sa de a şterge amintirea Romei şi de a schimba numele de Imperiu roman în Imperiu dacic. (p. 25).

Ar părea deci să fie un indiciu de naţionalism în formă agresivă manifestat în chiar epoca, la care s'a constatat renaşterea spiritului local aiurea, în alte provincii.

In ce priveşte creştinismul, nimic nu dovedeşte existenţa unor comunităţi creştine la sfârşitul veacului al III-lea în Dacia, aşa cum se semnalează în alte părţi ale Imperiului. Inscripţia dela Napoca (al cărei monogram trecea drept creştin), nu mai este acceptată de critica istorică decât pentru veacul al IV-le).

Incepând cu veacul al IV-lea, se pot releva însă urme epigrafice indiscutabile de creştinism în cetăţile de pe malul stâng al Dunării şi în Transilvania.

Termenii bisericeşti de origină latină, care se găsesc în graiul românesc, datează din veacul al IV-lea. S'au strecurat poate cu Constantin, învingătorul Goţilor şi al Sarmaţilor, sau cu Goţii convertiţi la arianism. Acest lucru are mare importanţă.

Autorul crede că persistenţa elementului dacic ar fi un fapt mai cu seamă rural. Doar secolul al III-lea este secolul influenţei satului asupra oraşului. Tot deasemeni la afirmaţia că nu s'au găsit probe despre un idiom dacic, se poate răspunde notând apariţia unor nume preromane,

cari înlătură pe cele impuse de administrația romană. Un Argeș reproduce Ordessos și un Mariscus al dominației romane (pare a fi german Morsk-Mocirlă, deci ar fi supraviețuit, primul Ordessos, și celui gotic).

Ceeace mai încearcă autorul să cerceteze e, dacă arheologia Daciei din timpul invaziunilor dă putința, să se întrevadă o reîntoarcere la formele preromane, care caracterizează arta celorlalte regiuni din Imperiu, dacă particularismul dacic a influențat și spiritul local al satelor în manifestarile sale rudimentare artistice; și în sfârșit dacă Dacia se integrează în evoluțiunea generală a acestei lumi romane sau constitue o excepție.

Impresia de reîntoarcere la arhaic o avem parcurgând galeriile culturii epocii romane din regiunile dunărene. Poate fi comparată sau cu arta greacă și etruscă sau cu evul mediu oriental rigiditatea reliefurilor dela Adam-Klissi.

Există o hartă a fibulelor (agrafe) de tip vizigot. Ea cuprinde nume ca: Alba-Iulia, Oradea, Arad, Pecica, Timișoara, Periam, Sânt-Ana de Mureș, Șimleu, Apahida, Turda, Valea lui Mihai, Apa, Lechința de Mureș, Roman, Concești, Pietroasa, Chiojdu.

Deși e tendința să se atribuie toate obiectele de stilul celor gasite mai sus năvălitorilor, s'ar putea să fie și altceva.

La Constantinopol în timpul lui Justinian câțiva arborau costumul hunic, în Galia în epoca merovingiană chiar în timp de pace Galo-romanii purtau sabie la o parte și costumul strâns pe corp, după moda franca.

Pretinsele cimitire barbare france sunt în majoritate galo-romane.

Aceste fapte se pot aplica drept concluziuni și pentru Dacia. Patsch, profund cunoscător al stărilor de fapt din Sud-Estul european, arata continuitatea romană-sarmată în Banat, fapt ce nu lipsește nici în Transilvania. Cimitirele din Sânt-Ana și Lechința cu ceramicele romane provinciale și autohtone (dakische Stempelkeramik) sunt o probă.

O populație indigenă, care revine la formele și stilul antic, era influențată puternic și de stăpânitorii țării. Cimitirul din Sânt-Ana ca obiect al unei cercetări speciale (G. Petrescu-Dâmbovița, Cimitirul dela Sânt-Ana de Mureș din epoca migrațiunilor; teză de doctorat, București, 1937), a dat concluziile următoare: lipsa de arme ofensive din aceste sapături ar arăta o populație stabilă și pacifică. (Autohtonii ar fi îngropat deci morții pe malurile râurilor transilvane). Epoca trebue să fie prin veacul al IV-lea, cam pe la 332 când Goții încheiaseră pace cu Constantin. Dar e în special ceramica găsită în acest cimitir, care e o supraviețuire din „La Têne", deci obiceiuri locale și tradiții ancestrale, esențial autohtone, al căror raport cu cele dela Apahida deasemeni din epoca „La Têne" este evident.

La Vârtișcoi (Moldova de jos), se găsesc deasemeni din „La Têne", deci ceramică cu tehnică aparținătoare aceleiași epoci, dar fibulele și chiar o monedă permit să se identifice epoca între sfârșitul veacului al III-lea și sfârșitul veacului al IV-lea.

Trebue remarcate raporturile foarte strânse, existente între formele ce continuă timpurile preistorice dela noi și între cultura așa zisă de Lipica din Sud-Estul Poloniei. Această cultură apare în declinul epocei „La Tène" sau la începutul celei romane și trece în epoca următoare. Prezintă analogii cu civilizațiunea daco-getică din România.

Dacă se poate invoca persistența acestor forme preistorice ale ceramicei țărănești ca un argument în favoarea continuității române în Dacia, e imposibil să se explice supraviețuirea lor, dacă nu se admite dăinuirea lor latentă în timpul ocupației romane și renașterea practicularsimului local, care se manifesta în Dacia ca și în celelalte provincii ale Imperiului în epoca năvălirilor.

Prof. Andrieșescu scrie: „E viața celor umili, indigeni și năvălitori, pe care o posedăm în mărturia plastică și bogată a monumentului dela Adam-Klissi, cel mai considerabil al romanismului din toata Europa centrală, orientală și sud-orientală. Dintr'o epocă istorică lipsită de isvoare istorice, încât nu se poate deduce nimic asupra vieții indigene, nu ne ramân decât săpaturile arheologice ca mărturie".

Dacă datele arheologice nu sunt complet suficiente, ele permit totuși să se aducă ceva nou în studiul obiectiv al originii poporului român.

H. G.

FOTINO Gheorghe, *Din vremea Renașterii Naționale a Țării Românești — Boerii Golești*. București, 1939. Monit. Of. și Impr. Națională. 4 volume (I—IV) p. 1622.

Materialul documentar, cuprins în aceste patru volume, desvălue mai ales nota sufletească a societății românești din vremea Renașterii și în deosebi a boerilor Golești. Astfel aceste scrisori au fost date publicității, după cum însuși editorul ne mărturisește, mai mult ca o evocare a acelor vremi, în cari au trăit cei ce le-au scris, decât ca o destăinuire de fapte.

Dat fiind că scrisorile n'au fost redactate cu intenția de a fi date publicității, ele beneficiază de o sinceritate de netăgăduit. „Din fiecare cuvânt din scrisorile Goleștilor respiră adevărul. Valoarea cuvântului este întreagă", spune editorul.

Datorită epocei, în care s'au scris aceste scrisori, epoca de Renaștere națională, ele sunt documente prețioase spre a cunoaște sufletul oamenilor de atunci, și mai ales al boerilor cari aveau, de multe ori, toată răspunderea pentru destinele acestui neam.

Rolul pe care autorii acestor scrisori l-au avut în frământările istorice din epoca Renașterii naționale, face ca opera editorului să depășească obișnuita publicare a unor corespondențe intime familiare.

Scrisorile sunt cuprinse în patru volume. Cel dintâiu volum oferă însă un studiu, adeseori plin cu accente de duioșie, despre familia Goleștilor. Sunt evocate mai conturat în deosebi Zinca Golescu, mama celor cinci

Goleşti, Ana Racoviţă (născută Golescu), Ştefan, Nicolae, Radu şi Ale xandru-Albul.

Zoe Golescu, născută la 1792, fiica lui Alexandru Farfară şi a Dumitranei Pârşcoveanu, este o figură precis conturata a epecei de Renaştere nationala din veacul trecut. Personalitatea ei întruchipează figura unei mame desăvârşite. O găsim frământându-se alături de fiii ei pentru cauza revoluţiei, suferind exilul şi încercând mereu sa inspire încredere şi curaj celor din jur. In scrisorile ei, scrise totdeauna în franţuzeşte, se poate descoperi un real talent epistolar. Pe lângă mărunte preocupari baneşti, ea gaseşte prilej totdeauna să pună în rândurile ei şi altele care-i desvăluie sufletul. Sunt sfaturi uneori de milostenie, alte ori de morală şi demnitate şi uneori chiar accente de o filosofie plină de înţelepciune. In nici una din scrisori nu apare ca o femee învinsă. Avem în vol. II scrisoarea din 15 August 1840, scrisă din Goleşti lui Ştefan, care se găsea atunci în disgraţia Domnitorului. Cităm pasagiul urmator: „Incearcă să-ţi faci datoria de om cinstit şi, dacă nu ţi se recunoaşte, îţi vei găsi totdeauna rasplata în conştiinţa ta, căci va veni o zi, mai curând sau mai târziu, când el (Domnitorul) îşi va recunoaşte greşelile faţă de tine şi atunci vei fi răzbunat".

Tot în acelaş volum, scrisoarea cu data de Hermanstadt, 20 Octomvrie 1848, ne arată pe Zoe Golescu încurajatoare, plină de speranţă, „...scumpii mei copii, încrederea în Dumnezeu, în acest Eu suprem plin de clemenţă şi de bunătate, el nu ne va abandona nici pe noi nici cauza noastră, care este cea a dreptăţii, de ce ne temem noi? de nimic, de absolut nimic. Puţină suferinţă şi sacrificii putem oare să le punem în cumpănă cu un viitor de fericire, cu consolarea a fi redat libertatea, bunăstarea a două milioane de oameni?"

Aceste lucruri le scria către Ştefan, pe când ea se gasea în pribegie la Sibiu. In pribegia, plină de nelinişti pentru fiii săi, face călatorii la Constantinopol, la Brusa, iarăşi la Constantinopol, fără a pierde nimic din neobosita ei grije şi fără a-i slăbi cât de puţin dârzenia.

In frazele următoare, scrise la Golești, în 31 Decemvrie 1850, vedem o altă parte a sufletului Zincăi Golescu:

„Mai bine e să suportăm cu curaj toate calamităţile destinului neamului omenesc şi să arătăm prin aceasta că, dacă omul este făcut să sufere, este totodată dotat de Creator, cu toată forţa necesară pentru a lupta în adversitate contra nenorocirii care i-a fost destinată, pentru a triumfa".

Zoe Golescu va fi găsită totdeauna în preajma vieţii familiei sale, Ea trăeşte mult şi nu e supravieţuită decât de Radu.

Ana, Ştefan, Nicolae şi Alexandru nu mai erau alături de ea. Toţi muriseră. Supravieţuirea ei pare ca un simbol al ocrotirei.

Pe toţi fiii şi nepoţii ei i-a iubit, i-a urmărit cu drag şi i-a ocrotit.

A putut avea fericirea şi consolarea de a-şi şti copiii pătrunşi de ceeace ea le-a dat din sufletul ei, pentru a-i ajuta în viaţă.

Rândurile lui Alexandru Albul din scrisoarea ce poartă No. 23 în vol. II al lucrării mai sus citate, răsplătesc truda Zoti Golescu: „Dela iubirea de mamă la aceea de patrie — acesta e drumul firesc al celei mai frumoase şi mai sfinte dintre iubiri".

Aceste gânduri au făcut din Goleşti tot atâtea figuri reprezentative ale Renaşterii naţionale româneşti.

Dela Ana, prima născută, datează scrisorile scrise în greceşte.

Ştefan care se naşte pe la 1809 şi Nicolae care se naşte pe la 1810, sunt duşi după prima copilărie la învăţătură în Elveţia. Aceasta se întâmplă prin 1824. Ceilalţi doi, Radu şi Alexandru Albul, născuţi la 1814 şi 1818, şi-au trăit copilăria mai mult pe lângă părintele lor, despărţit dela o vreme de soţia sa. Au fost în Germania la München, apoi în Elveţia şi în urmă în Franţa. In tot acest timp de despărţire de mama lor, fiii i-au scris neîncetat. In afară de celelalte sentimente, pe care le putem ghici din scrisorile lor, există unul permanent: acel de nesfârşit dor şi dragoste arătate mamei lor. Sentimentul de dragoste maternă nu este un simplu sentiment natural la aceşti fii. El e determinat şi de respectul şi consideraţiunea cu care ei îi primesc sfaturile şi părerile. De multe ori, citind rândurile scrise de aceşti fii, ai sensaţia că ei puneau câteodată chiar evlavie în gândurile despre mama lor.

Pe Ştefan îl vedem şi serios şi sentimental şi, mai ales, cu mult drag şi dor de patrie.

Nicolae este mai glumeţ, uneori chiar uşuratec, dar fără să fie lipsit de sentimente pline de onoare, când este vorba de lucruri importante.

Despre Radu se vorbeşte în scrisorile celorlaţi de multe ori cu o notă de ironie. El apare ca un sensibil, duios şi deseori e numit „leneşul"

Cel din urmă, Alexandru, e cel cu o fire egală, de o desăvârşită onestitate, patriot, expansiv şi totuşi modest.

Catre acesta din urmă merge mai cu seama consideraţia celorlalţi.

Din volumele acestea se poate vedea ce a însemnat sentimentul patriotic, ce loc important cuprindea în inima Goleştilor. Este adevărat ca şi epoca poate a determinat acest sentiment, însă tot aşa se poate spune că fără astfel de sentimente nu s'ar fi putut desfăşura evenimentele dela mijlocul veacului trecut.

Scrisorile acestea, schimbate între membrii unei familii, ar fi putut uşor să se marginească în a-şi spune micile griji şi sentimente intime ale celor ce le scriau. Fără să ştie că sufletul, prins între rândurile scrisorilor, va fi destainuit vreodată, ei şi l-au arătat aşa cum era. Cei ce îl pot cunoaşte acum, din cuprinsul acestor valoroase scrisori, nu vor putea să aibă decât un sentiment de consideraţie pentru autorii lor.

Din cele 643 de scrisori, cuprinse în aceste patru volume. 624 sunt inedite. Sunt reeditate şi cele 19, în volumele mai sus citate, ca să completeze imaginea desprinsă din restul scrisorilor. Scrisorile originale au fost scrise în franţuzeşte, româneşte şi greceşte. *H. G.*

IORGA N., *.Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*. Bucarest, 1940, Imprimeria „Datina Românească", Vălenii de Munte, ed. II, vol. I—II, p. 364 + 359.

Această nouă ediţie a scrierii răposatului profesor N. Iorga se prezintă şi ca fond şi ca formă în condiţiuni superioare ediţiei I-a, care apăruse în cursul războiului mondial, aducând incontestabile servicii celor doritori să-şi îmbogăţească informaţiile relative la trecutul românesc al Transilvaniei.

Incepând cu înfăţişarea originei şi permanenţei elementului românesc în Transilvania, stăruind apoi asupra contactului dintre acest element autohton şi elementul etnic de colonizaţie saxonă, arată desfăşurarea istoriei transilvane până la începutul domniei angevine în Ungaria, precum şi agravarea situaţiei Românilor în timpul acestei dinastii angevine şi sub urmaşii ei până în zilele eroului creştinătăţii: voevodul Ioan Huniade, a cărui importanţă principală „în istoria universală este aceea, care rezidă în caracterul sau reprezentând elementul românesc din Ungaria".

Legăturile neîntrerupte dintre cârmuitorii şi populaţia autohtonă a celor trei ţari carpatice (Transilvania, Moldova şi Muntenia) sunt reliefate, la tot pasul, în mod documentat. Solicitudinea lui Ştefan cel Mare pentru populaţiunea română. săsească şi secuiască a Transilvaniei, penetraţia lui în cuprinsul acestei ţări prin feudele, ce i-au fost cedate din partea lui Matia Corvinul găsesc fenomene paralele în nazuinţele unor Domni munteni ca Radu cel Mare şi Neagoe Basarab de a deveni şi ei ctitori de aşezăminte religioase pentru Românii din regiunile sudice ale Transilvaniei, în cuprinsul feudelor cedate lor de către urmaşii lui Matia. Petru Rareş este înfăţişat chiar ca un concurent moldovean la stăpânirea Transilvaniei. Era un precursor în tendinţa spre această ţară, pe care se învrednicise apoi s'o guverneze la 1600 Domnul Ţarii Româneşti, Mihai Viteazul — aliatul împăratului Rudolf II, care-i dăruise şi domeniul Königsberg din Silezia (p. 273). In restul volumului I, e înfăţişată desvoltarea Românilor după caderea lui Mihai, în deosebi stăruinţa şi tenacitatea lor de a-şi apăra fiinţa etnică la adăpostul credinţei ortodoxe — a „legii româneşti" precum şi situaţiunea lor agravată prin trecerea Transilvaniei de sub suzeranitatea otomana sub stăpânirea habsburgică.

Volumul al II-lea tratează istoria Transilvaniei dela 1688, dela patrunderea trupelor austriace în oraşele transilvane şi până la sfârşitul anului 1918 când, după prăbuşirea Monarhiei Austro-Ungare, a devenit posibilă desrobirea acestei ţări din jugul opresiunii maghiare. Ca momente principale din cursul acestor două secole, sunt reliefate aci, cu deosebita pătrundere, frământările sufleteşti ale Românilor desbinaţi, prin politica vieneză de învrăjbire, în două tabere religioase profund învrăjmăşite dealungul secolului al XVIII-lea. E .am sumar tratată strădania episcopului Ioan Micu Clain, pentru a obţine drepturi politice pe seama credincioşilor săi (p. 67—95),

precum şi răscoala ţărănimii române din Transilvania, cu numele de ,ţaranii lui Horia". In schimb acţiunea politică românească dela începutul domniei lui Leopold al II-lea e tratată mai amplu în temeiul monografiilor lui Ferdinand Zieglauer (Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen) şi I. Lupaş (Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792). Dintre momentele mai importante ale desvoltării istorice din cursul veacului al XIX-lea autorul subliniază participarea Românilor la războaiele napoleoniene, ivirea celor dintâiu periodice româneşti în Transilvania, rolul lui Simion Bărnuţiu, Avram Iancu şi Andrei Şaguna, în frământările revoluţionare din 1848; activitatea constructivă a acestuia din urmă, situaţiunea Românilor în trista epocă a dualismului austro-ungar, mişcarea memorandistă şi urmările ei. In ultimul capitol — desrobirea — aminteşte pe scurt tratativele lui Oszkár Iászy cu conducătorii Românilor la Arad şi încheie cu hotărirea dela Alba-Iulia, hotarîre în virtutea căreia Regele Ferdinand decretează la 11 Decemvrie 1918 unirea teritoriilor transilvane şi bănăţene cu Regatul României.

H. G.

GOOS Roderich, *Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik.* Wien, Adolf Luser, 1940, in 8⁰, p. 443.

Volumul de faţă deschide seria unei colecţii noui de publicaţiuni, colecţie îngrijită de dl. Dr. Otto Brunner, profesor la Universitatea din Viena şi întitulată „Volkstum im Südosten".

Primul volum cuprinde timpul dela imigrarea Saşilor până la sfârşitul razboiului civil între regele Ferdinand I şi rivalul său Ioan Zápolya (1538).

Materia cuprinsă în volumul I, este şi ea împărţită în două părţi; într'una mai mult introductivă (Saşii până la prăbuşirea Statului ungar în urma luptei dela Mohács, 1526) şi într'alta mai desvoltată (Saşii în timpul luptei interne între regele Ferdinand şi regele Ioan Zápolya), care formează miezul lucrării.

In partea I-a, autorul înfăţişează foarte pe scurt ipotezele relative la originea Saşilor. D-Sa distinge 4 epoce, fiecare fiind dominată de o ipoteză conducătoare. Prima epocă: ipoteza autohtonităţii Saşilor din Transilvania (Melanchton, Toppeltinus, Tröster); a doua: ipoteza imigrării, propagată de papa Pius II şi de Honterus; a treia: Saşii sunt consideraţi originari din părţile Luxemburgului (Prof. G. Kisch şi şcoala lui); a patra: Saşii se compun din elemente germane din cuprinsul întregului Reich (A. Scheiner, Prof. K. K. Klein). Putem adăuga însă, că nici a patra ipoteză nu rezolvă pe deplin problema originii lor.

Urmează apoi o privire generală, prea sumară, asupra istoriei Saşilor

până în vremea regelu Sigismund al Ungariei, precum şi o scurta cercetare a organizaţiilor lor politice, administrative, militare şi bisericeşti.

Povestirea neîntreruptă a întâmplărilor o face autorul numai dela domnia primului rege al Ungariei din dinastia de Habsburg, Albrecht, demonstrând prin aceasta, că legăturile acestei dinastii germane, precum şi politica dusă de Curtea dela Viena cu Transilvania, dar mai ales cu Germanii acestei provincii, constitue firul roşu în lucrarea de faţă.

Albrecht se arată în măsurile sale ca un prieten al iobagilor, insistând cu toată autoritatea lui pentru o îmblânzire a sancţiunilor aplicate revoluţionarilor din Transilvania, în urma evenimentelor triste din anul 1437. Din nefericire a domnit însă numai doi ani (1437—1439), murind la sfârşitul unei campanii nereuşite contra Turcilor. Sub domnia lui începe să se manifesteze particularismul nobililor unguri, care accelerează prabuşirea Regatului dunărean.

Sub domnia autoritară a regelui Matia Corvinul „reprezentantul european al rasei maghiare", cum îl numeşte cu predilecţie istoriografia maghiară, curentul separatist al nobililor este ţinut în frâu. Din cauza participării la revoluţia — nereuşită — contra lui Matia Corvinul (1467), acesta pedepseşte cu moarte şi pe nobilii saşi (Erbgräven), solidari cu ceilalţi răsvrătiţi din Transilvania, înlăturând prin aceasta o piedecă din calea unirii Saşilor într'o comunitate unde fiecare avea drepturi egale, o evoluţie care se încheie tot sub domnia acestui rege vestit. Confirmarea privilegiilor la 6 Februarie 1486, o face Matia Corvinul pentru prima dată în istoria Transilvaniei pentru toţi Saşii din această provincie.

După moartea acestui rege talentat, care uitase însă că problema externă cea mai importantă, este pericolul turcesc, Ungaria mai resistă sub doi regi slabi (Vladislav II şi Ludovic II), incapabili să apere autoritatea Statului contra intereselor particulariste ale nobililor. Reprezentantul lor principal era voevodul Transilvaniei, Ioan Zápolya. Pentru a se descărca de răspunderea, că nobilii ar fi distrugătorii Regatului, aceştia hotărîră în dieta ţinută pe câmpul dela Rakos (1505), că dacă regele Vlalislav va muri fără urmaşi masculini, atunci coroana ungară să treacă numai asupra unui reprezentant nobil „al poporului băştinaş scitic", să nu mai fie ales vreun străin.

Când la 29 August 1526 Ungaria se prăbuşeşte la Mohács, rămân doi pretendenţi pentru a exercita dominaţia nominală asupra acestei ţări: Arhiducele Ferdinand de Austria (fratele împăratului Carol V), însurat cu Ana, sora regelui Ludovic II, mort în luptă, şi adversarul său transilvan, Ioan Zápolya, care declară acum valabile hotărîrile dietei dela Rákos.

Acestei lupte „bazată pe două documente scrise pe pergament" (actul matrimonial al lui Ferdinand şi stipulaţiunile formulate în dieta dela Rákos), autorul îi dedică partea a doua a lucrării sale.

Fiecare dintre cei doi pretendenţi încerca să-şi asigure prietenia Saşilor, deoarece aceştia stapâneau atunci punctele vitale ale Transilvaniei: oraşele întărite.

La începutul razboiului civil între Ferdinand şi Ioan Zápolya, Saşii au fost de partea pretendentului din urmă. Cauzele ce i-au determinat la aceasta erau de natură politică reala, deoarece Voevodul transilvan se gasia cu oastea lui în ţară, iar puterea turcească era cu mult mai aproape decât cea creştină a lui Ferdinand.

Schimbarea atitudinii şi trecerea Saşilor din tabăra lui Zápolya în a lui Ferdinand se datoreşte activitaţii politice a lui Georg Reicherstorffer şi a lui Marcus Pemfflinger. Primul, originar din Transilvania, lucra ca delegat în misiunea specială pentru izbânda lui Ferdinand. Al doilea însă, descendent dintr'o familie germană din Regensburg, imigrată la Buda, devine jude regesc al Saşilor (Königsrichter) la Sibiu — şi partizan înfocat al Habsburgilor.

Alt sprijin destul de însemnat, găseşte Ferdinand în persoana surorei sale Maria, văduva nefericitului rege Ludovic II. Cedând recomandaţiilor primite dela aceasta văduvă regină, Ferdinand trimite pe secretarul său Reicherstorffer în Transilvania cu misiunea să atragă definitiv pe Saşi de partea politicii germane. Odată cu sosirea acestuia izbucneşte razboiul civil în Transilvania.

Interesant este că Reicherstorffer nu ia drumul direct spre Transilvania, ci are mai întâiu convorbiri politice cu Petru Rareş, Domnul Moldovei. Acesta juca atunci un rol extrem de important, deoarece se făceau din ambele părţi încercări disperate de a-l atrage fie în coaliţia apuseană a lui Ferdinand, fie în coaliţia „scitică" a lui Ioan Zápolya. Pentru a se alătura politicii habsburgice, Petru Rareş cerea Ciceul şi Cetatea de Baltă, precum şi o renta de 1000 fl. anual. In schimb promitea sa lupte contra lui Zápolya. La sfârşitul lunei Iulie sau la începutul lunei August 1527, are loc la Bacău o întâlnire între Petru Rareş şi Reicherstorffer. In privinţa rentei s'au putut înţelege repede, problema celor două cetaţi a rămas însă nerezolvată.

La 20 August 1527 Reicherstorffer se afla în Braşov. Dupa câteva zile dela sosirea acestui diplomat, Braşovul trece sub ascultarea regelui Ferdinand, fapt ce se datoreşte oratoriei minunate a lui Reicherstorffer. Braşovul este primul oraş care trece de partea lui Ferdinand, iar după trei ani va fi primul care se alătură lui Ioan Zápolya. Un eveniment important, care a accelerat schimbarea politică în Transilvania, a fost înfrângerea lui Ioan Zápolya, suferită la Tokaj (27. IX. 1527), şi fuga lui în Polonia. In Octomvrie 1527 Saşii sunt câştigaţi pentru Ferdinand, iar Reicherstorffer „ocupă" Sibiul. Cererile de ajutor ale lui Ioan Zápolya la curţile europene, precum şi alianţa încheiată de acesta cu reprezentantul regelui francez, au ramas deocamdată fără nici un rezultat. Incoronarea

lui Ferdinand de Austria ca rege al Ungariei (3. XI. 1527), încheie prima fază a luptei civile în această ţară.

Ioan Zápolya, pentru a-şi salva tronul, face apel la ajutor turcesc, Trimisul său, Ieronim Laski, cu ajutorul veneţianului Ludovico Gritti, încheie o alianţă între sultanul Soliman şi „regele" Ioan Zápolya. Pentru a contrabalansa mişcările subversive instigate de Zápolya şi pentru a opri o eventuală invazie turcească, regele Ferdinand a încercat a trimite trupele sale din Nordul Ungariei în Transilvania. Aceste mişcări de trupe n'au putut fi însa executate din cauza lipsei totale de bani. Incercările de a îndupleca pe Hans Katzianer, comandantul trupelor, să înainteze spre Transilvania, fără a fi primit fondurile necesare, au ramas lipsite de rezultat.

Optimismul lui Ferdinand că Transilvanii ar fi aplicaţi sa suporte cheltuielile aprovizionării trupelor, i-a fost fatal. In cursul anului 1528, populaţia ţării începe să treacă iarăşi de partea lui Ioan Zápolya, după ce trimişii lui Ferdinand la dieta dela Aiud au trebuit să se întoarcă fără a fi isprăvit ceva în chestiunea aprovizionării.

Dupa înfrângerea unui detaşament austriac la Sárospatak, Ioan Zàpjolya se reîntoarce din Polonia, după un exil de aproape un an. La Crăciun 1528, jumătatea Ungariei era ocupată de cetele sale.

In momentul apropierii sultanului Soliman, voevodul Petru Rareş al Moldovei se declară duşman al regelui Ferdinand, încheie un tratat de alianţă cu Ioan Zápolya (la Lipova, în Maiu 1529), primind dela acesta cetăţile Ciceul şi Cetatea de Baltă, iar în caz când ar fi în stare să readucă şi pe Saşi sub ascultarea fostului Voevod, atunci i se va adăuga şi Bistriţa cu valea Rodnei.

Locuitorii din Sudul Transilvaniei au fost înspăimântaţi de ameninţările vornicului Neagu şi ale postelnicului Drăgan, trimişii lui Moise Vodă din Ţara Românească.

La 22 Iunie 1529, oastea adunată în grabă de partizanii lui Ferdinand şi comandată de Valentin Török şi de Ştefan Mailat, fostul şef-bucatar al regelui Ludovic II, acum credinciosul lui Ferdinand şi răsplatit de acesta cu dreptul de posesiune asupra cetăţii Făgaraşului, este batută în mod dezastruos de Petru Rareş lângă comuna Feldioara, în Ţara Bârsei.

Fuga Secuilor decise dela început soarta luptei, precum şi poziţia lui Ferdinand în Transilvania. După această dată numai Saşii şi câţiva nobili unguri rămân fideli stăpânitorului dela Viena. In anul următor încep şi Saşii să se deslege de jurământul lor de credinţă, supunându-se succesiv după regiuni puterii lui Ioan Zápolya. Mai întâiu Bistriţa, pe urmă Braşovul şi Sighişoara, rămânând la sfârşit numai Sibiul sub ascultarea lui Ferdinand. Schimbarea atitudinii oraşelor săseşti a fost determinată, în bună parte, prin Domnii Ţărilor Române.

La 12 Iulie 1530, Bistriţa încheie tratat cu Petru Rareş, obligându-se a plati un tribut şi punându-se astfel sub dominaţia nominală a Moldovei,

fapt care va dura până la 1559. La Braşov, unde bântuia ciuma, conducerea oraşului s'a văzut nevoită sa recunoască suzeranitatea regelui Ioan Zápolya, în urma unei scrisori ultimative trimisă de voevodul Vlad al Munteniei prin spătarul Dragomir (16 Septemvrie 1530). Mediaşul şi Sighişoara se predau la începutul anului 1531.

Intr'un capitol special descrie autorul foarte amănunţit lupta eroică a Sibienilor asediaţi, contra unui adversar superior în toate privinţele. Acest oraş rămâne de fapt „o poziţie izolată în constelaţia de puteri a regelui Ferdinand în Transilvania". Asediul Sibiului de către soldaţii lui Zápolya ţine dela 1530 până la sfârşitul anului 1535, întrerupt în fiecare an de armistiţii foarte scurte.

Resistenţa Sibienilor a fost condusă de episcopul Gerendi, reprezentantul lui Ferdinand în Transilvania şi de judele regesc Marcus Pemfflinger. Din partea regelui Ferdinand ei n'au primit nici un ajutor real, afară doar de câteva mii de florini pentru nevoile apărării şi o mulţime de scrisori de mângăiere. cu fel de fel de promisiuni posibile şi imposibile.

In legătură cu aceasta se pune deci întrebarea: ce cauze au împiedecat pe Ferdinand să trimită oaste în Transilvania? Mai întâi, întreg imperiul german se gasea în războiu cu Turcii, cari asediau pentru prima dată Viena (1529), iar după trei ani ajungeau din nou până în apropierea capitalei austriace, însă neputând ocupa oraşul Güns (Köszeg) din Ungaria de Vest, au fost nevoiţi să se întoarcă. Din cauza opoziţiei statelor germane (mai ales Bavaria), marea oaste adunată în jurul Vienei n'a putut fi trimisă în Transilvania O altă cauză a eşecului habsburgic a fost neexecutarea ordinelor regale de către comandantul trupelor austriace din Ungaria de Nord, Hans Katzianer. Acest general bolnăvicios, încurcat în acea parte a Ungariei în fel de fel afaceri băneşti şi materiale, nevoind a se deplasa nici decum în Transilvania, a contribuit mult la suferinţele pe care le-au îndurat Sibienii timp de şase ani. In sfârşit, coaliţia monstruoasă antihabsburgică şi legăturile bune ale lui Ioan Zápolya cu Poarta Otomană, regele Franţei, regele Poloniei, ducii şi nobilii germani (mai ales cei bavarezi). precum şi lipsa totală de bani în visteria regală, — iată cauzele care au contribuit la succesul fostului Voevod transilvan, omul credincios al Turcilor.

Din cauza acestor întâmplări oraşul Sibiu n'a putut fi salvat. După suferinţe groaznice şi după plecarea şefilor fideli Habsburgilor (Marcus Pemfflinger în 1531, episcopul Gerendi în 1533), la sfârşit asediat fără cruţare de Ştefan Majlat, oraşul se predă. Intr'o scrisoare dela 7 Decemvrie 1535, Majlat înştiinţează pe Braşoveni, că Sibiul a revenit sub stăpânirea „regelui Ioan". aşa încât să înceteze orice neînţelegere printre Saşi, deoarece toţi vor fi acum „iobagii Majestăţii Sale".

Capitularea oraşului Sibiu încheie această epocă atât de sbuciumată în istoria transilvană din veacul al XVI-lea.

In două capitole autorul mai tratează despre factorul național-etnic în această luptă dinastică zugrăvind și frământările interne ale Sașilor în cursul acestui războiu. Ura contra Nemților, din partea Ungurilor, este de o proveniență foarte veche. Ea datează încă din timpurile dinastiilor „străine" pe tronul Ungariei și s'a manifestat din nou sub Vladislav II și Ludovic II, cu toate că aceștia erau vlăstarii unei dinastii polone. Șeful acestui curent antinemțesc, curent numit și „mișcare scitica" (schitische Bewegung), a fost însuși voevodul Transilvaniei, Ioan Zápolya. Dacă ne gândim la parola naționaliștilor maghiari de atunci: „Mai bine sub Turci decât sub Nemți" (diferite citate înșirate de autor, pag. 286, nota 742), pricepem ușor lupta dârză a lui Ioan Zápolya contra Habsburgilor, reprezentanții spiritului nemțesc. Cu atât mai bine putem însă înțelege și atitudinea Sașilor. Ii vedem încadrați în planul politicii germane, propagata atunci de dinastia de Habsburg. (Diferențe religioase între Habsburgi și Sași nu existau încă!).

Trebue remarcat însă că nici politica oficială a Sașilor, proclamată de conducătorii lor, n'a putut fi urmărită de toți cu acelaș zel. Se manifestau și aici tendințe particulariste, așa încât orașele săsești duceau mai mult o politică de oportunitate (cu excepția orașului Sibiu).

După plecarea sa din Transilvania, Marcus Pemfflinger a continuat sa lucreze și la Viena pentru recâștigarea provinciei pierdute. Jertfele sale materiale și morale nu i-au fost însă răsplătite. La început cerea drept despăgubire cetățile Făgăraș, Șoimuș și Lipova. Mai târziu se interesa și de castelul dela Hunedoara. La 13 Decemvrie 1529 Ferdinand îi dăruise cele două cetăți aflate în posesiunea lui Petru Rareș: Ciceul și Cetatea de Baltă — o răsplată fără nici o valoare reală — deoarece se găseau într'o țară în care stăpânea inamicul Habsburgilor. După aceasta cererile lui Pemfflinger erau de domeniul fanteziei: cetățile dunărene Turnu-Magurele, Giurgiu și Plevna, situate în imperiul otoman, dacă cucerirea lor s'ar produce într'un timp apropiat" (!). Supărat și mâhnit — mereu pe drumuri, trimițând din când în când câte o cerere de ajutor regelui Ferdinand — Marcus Pemfflinger moare undeva în Ungaria de Nord la începutul anului 1537. Răsplata pentru politica sa idealistă, n'a primit-o niciodată.

Reprezentantul unei politici mai realiste a fost judele brașovean Lucas Hirscher. Văzând mai clar imposibilitatea unei împotriviri, s'a dat la timp de partea lui Ioan Zápolya, cruțând prin aceasta orașul său natal de suferințele războiului civil. Hirscher este tipul omului dibaci, materialist, care lucrează cu fel de fel de mijloace (intrigi,minciuni, înșelăciuni), pentru a-și atinge scopul final.

O a treia direcție politică a reprezentat-o Mathias Armbruster, primarul orașului Sibiu, urmând drumul de mijloc între cele două curente extreme conduse de Pemfflinger și de Hirscher.

Un ultim capitol resumativ îl dedică autorul problemei: Cum era

privită atitudinea politică a Saşilor în acest războiu civil în lumina istoriografiei lor? Dl. Roderich Goos înşiră lucrările istorice cari s'au scris până acum despre acest conflict important. D-Sa constată că dintre toţi istoricii saşi, toţi în afară de unul (Johannes Höchsmann), au recunoscut că „momentul naţional" a jucat rolul cel mai însemnat în hotărîrile Saşilor de a se alătura Habsburgilor, deoarece aceştia au fost consideraţi ca o dinastie germană. Convinşi că din propria lor putere nu vor fi în stare să se menţina în astfel de timpuri grele, fără a se alatura unei puteri mari, s'au supus bucuros mai întâiu Nemţilor. Din nefericire însa, această încercare n'a fost încoronată de succes.

Aproape fără greşeli, cartea are o însemnătate mare, deoarece autorul ei a contribuit cu dovezi noui la lămurirea unui capitol atât de interesant în istoria Transilvaniei. Valoarea cărţii sporeşte prin studiul amănunţit al izvoarelor. Notele explicative ocupă de multe ori câte o jumătate de pagină din text. Autorul s'a folosit de o bibliografie care uimeşte. Concluziile sale pot fi acceptate aproape în întregime. Apariţia volumului II e aşteptată cu nerăbdare.

Cartea a apărut într'o forma placuta, iar pe învelitoarea ei are reprodusă prima hartă a Transilvaniei: „Chorographia Transilvaniae" a lui Honterus, tipărită la Basel în 1532, deci un document de valoare contemporană.

R. KUTSCHERA

SCHUSTER Hans, *Die Jundenfrage in Rumänien.* Leipzig, Meiner Verlag, 1939, in 8°, p. 244.

Studiul acesta recent cercetează problema evreească din toate punctele de vedere. După ce face un scurt istoric despre Evreii din Ţările Române în cursul evului mediu, autorul tratează pe larg imigrarea în massa a acestui popor, cauzele acestui fenomen, continuând apoi să descrie lupta Evreilor imigraţi pentru emanciparea lor. Intr'un capitol separat înfaţişeaza poziţia şi tăria actuală (adică la începutul anului 1939), a iudaismului în toate ramurile vieţii economice, în domeniul politic şi cultural, încheind cu o schiţare a luptei dârze, dusă de naţionaliştii români contra Evreilor paraziţi.

Importanţa Evreilor creşte numai după revoluţia franceză dela 1789. Inainte de această dată cercul lor de activitate era cu mult mai restrâns. Apariţia unor Evrei „negustori ambulanţi" (N. Iorga: Istoria Evreilor în ţările noastre) în porturile Marii Negre se poate atesta în secolul XIV şi XV. Un rol mai important joacă Evreii după căderea Constantinopolului. „Maranii", Evrei din Spania şi Portugalia, botezaţi cu sila, pentru a nu fi expulzaţi din aceste ţari, fugind mai târziu cu bani acaparaţi în Turcia, unde reintorcându-se la vechea or credinţă, au fost în stare să se îmbogăţească la Constantinopol, devenind bancherii cei mai iscusiţi a' Imperiului Otoman. Aceştia de ex. împrumutau bani Voevozilor români

veniţi în capitala Sultanului pentru a cumpăra la licitaţie (la mezat) tronul Munteniei sau al Moldovei. (Petru Rareş, Petru Schiopul, ş. a. m. d.). In epoca Fanarioţilor, din cauza legăturilor strânse ale acestor Domni cu cercurile bancare din Constantinopol, însemnătatea Evreilor a sporit.

O imigrare evreească mai accentuată începe numai după 1774, anul păcii dela Kuciuk-Kaimargi, „ziua de naştere a problemei orientale". Împărţirea Poloniei a contribuit şi ea la o migrare în Ţările Române, mai ales în Moldova. Speriaţi de absolutismul rusesc, Evreii încep a emigra în Bucovina, după ce Austria încorporase această provincie (1775). Funcţionarii austriaci doreau o sporire cât mai mare a populaţiei, indiferent de naţionalitate şi religie, pentru a încasa impozite mai mari. Din cauza atitudinii binevoitoare a Domnilor fanarioţi, surplusul evreesc trecu — dupa un scurt popas în Bucovina — în Ţările Române. Protecţia data Evreilor din partea Austriei şi Rusiei, a sporit şi mai mult numarul lor. Fiecare din aceste două puteri doritoare să-şi sporească influenţa în Ţările Române înregistrau fel de fel de Evrei la consulatele lor pentru a avea prilej să se amestece în treburile interne ale Munteniei sau ale Moldovei, cerând respectarea „protejaţilor ei". Astfel cuvântul mutilat „tartan" (Untertan supus) pentru Evreu, provine din epoca aceea când Austria obladuia pe Evrei ca „supuşi", punându-i sub ascultarea unui consul austriac într'un oraş românesc. Pe de altă parte, temându-se de serviciul militar în Rusia, cete întregi de Evrei treceau anual graniţa moldovenească, acceptând cu bucurie supuşenia convenabilă străină (exteritoriala). Astfel în timp de patru ani (1827—1831), numărul Evreilor în Moldova creşte cu vreo 15.000.

Puterea Evreilor începe să fie simţită imediat dupa încheierea pacii dela Adrianopol. Restabilindu-se libertatea comerţului, Ţarile Române începură să înflorească. Intrarea acestor ţări în zona europeana le-a fost pe de altă parte fatală. Comercianţii români, neavând capital suficient, n'au putut împiedeca infiltrarea Evreilor în societatea burgheză. Lipsa stratului burghez românesc în aceste vremuri importante le-a înlesnit Evreilor traiul . Golul acesta fu ocupat şi umplut de ei în timpul cel mai scurt şi în modul cel mai desăvârşit.

Infiltrarea Evreilor s'a manifestat în toate domeniile. Rolul cel mai important îl aveau însă la oraşe. Breslele vchi, neputându-se adapta formelor moderne de traiu, nu erau în stare să împiedece creşterea influenţei jidoveşti. Evreii lucrând cu mijloace tehnice moderne, cucereau în scurt timp toate meseriile mai însemnate.

Rezervoriul evreesc pentru România a fost Moldova. Recensamintele veacului trecut, nefiind exacte, sporul populaţiei evreeşti poate fi calculat numai aproximativ. Emigrarea cea mai însemnată a avut loc în al treilea deceniu din veacul trecut. In 1803 Evreii făceau 2% din populaţia Moldovei, 1831: 4,2%, 1830: 6%, 1859: 9%, 1899: 11% — iata câteva cifre foarte elocvente. In Muntenia emigrarea Evreilor s'a produs mai târziu. După ce

orașele moldovenești au fost umplute de acest popor, reprezentanții lui au început să treacă și spre Muntenia. Cu cât depărtarea de Moldova este mai mare, cu atât populația evreească scade. Oltenia lui Mihai Viteazul este până astăzi provincia cu cei mai puțini Evrei. Din nenorocire, și birocrația românească a favorizat expansiunea Evreilor. După pacea dela Adrianopol, în Țările Române era nevoie de funcționari. Cu puțină cultură se putea câștiga în mod ușor pâinea de toate zilele. Goana oamenilor „după un serviciu la stat", lipsa unor școli speciale (comerciale, industriale, etc.), spiritul de inițiativă mai desvoltat al Evreilor, precum și alte cauze au contribuit la infiltrarea acestora în toate domeniile de viață urbană.

Lupta împotriva elementului evreesc a început târziu. O opoziție organizată față de tendințele evreești începe să se manifesteze numai după venirea în țară a Prințului Carol de Hohenzolern. Pe timpul domniei lui Cuza, Kogalniceanu acordase Evreilor prin legea comunală din 1865 drepturi destul de însemnate. Epoca liberală a lui Brătianu a fost însă numită de Evrei: Revenirea evului mediu (Rückfall ins Mittelalter). I. C. Brătianu, revenind în 1867 la art. 94 („vagabondaj"), (p. 79), din Regulamentul organic (1831), care spunea că „toți cari nu pot dovedi că exercită o profesiune de folos comun, vor fi expulzați". Cu toate că nu se vorbia direct de Evrei, toată lumea înțelegea sensul acestui ordin. Crémieux (Isaak Moses), președintele uniunii mondiale israelite, alerga la Napoleon III, cerând intervenția lui în afvoarea Evreilor. O depeșă a Împăratului francez, adresată Prințului Carol n'a avut însă efectul dorit. Napoleon credea într'adevăr că Evreii moldoveni ar fi fost victimele fanatismului religios al Românilor. O atitudine asemănătoare avea și guvernul englez. Dar și liberalii și conservatorii, recunoșteau gravitatea problemei, luând măsuri contra Evreilor, cari se înmulțiseră enorm.

In partea a doua a studiului, descrie autorul lupta Evreilor pentru emancipare. Grație legăturilor internaționale, Puterile apusene luau mereu atitudine favorabilă Evreilor. La congresul dela Berlin (1878), punându-se din nou problema „naturalizării" Evreilor, România a trebuit să recunoască în sfârșit egalitatea acestora, neputând obține altfel recunoașterea sa ca Stat european independent. Dar constituția dela 1879 admitea naturalizarea (încetățenirea) Evreilor numai *individual*. Astfel rămaseră lucrurile până la sfârșitul războiului mondial. Constituția din 1923 nu ma face nici o deosebire în această privință. Deodată cu întregirea României, iudaismul internațional trecea în condică una din cele mai importante izbânde: egalitatea „cetățeanului" evreu cu cel român în toate domeniile vieții.

A treia parte e intitulată: Puterea iudaismului în domeniul economic, politic și cultural. In timp ce primele două părți priveau evoluția problemei evreești numai în Țările Române, capitolul acesta privește chestiunea dela războiu încoace, prin urmare: însemnătatea Evreilor în România întregită.

Autorul critică pe larg statistica oficială, care nu redă în mod fidel

numărul Evreilor (după origine etnică). La recensământul din 1930 aceştia aveau posibilitatea să se înscrie şi la alte grupări etnice. (Unguri, Ruşi, etc.). Numărul Evreilor de 720.000, socotit după declaraţia lor proprie este, în orice caz, prea mic. In 1939 numărul Evreilor neamestecaţi — calculat obiectiv — se ridică cam la 1.500.000 de suflete. Autorul dă multe tabele cu date statistice, arătând pe judeţe numărul Evreilor. Se poate constata o scădere a numărului lor dela Nord spre Sud şi dela Est spre Vest. Judeţele cu procentajul evreesc cel mai ridicat sunt: Maramureşul 27,7% şi Cernăuţii 26,3%, Iar Oltenia numai cu 2% Evrei. Judeţul cel mai „curat" este Mehedinţi (Oltenia) cu numai 0,7% Evrei.

Elementul evreesc din România este un factor ostil Statului, propagând şi la graniţa de Vest şi la cea de Est ideile adversarilor noştri: revizionismul maghiar şi comunismul internaţional. Efectul acestei propagande şi dezastrul provocat, îl cunoaştem. O altă problemă interesantă este „evreizarea oraşelor" (Verjudung der Städte), capitol care trebuia să fie pus înaintea părţii ce tratează despre comunism şi revizionism. Oraşele dela graniţa de Nord şi Est sunt de fapt „oraşe jidoveşti", de ex. Sighet 56%, Satu Mare 69%, iar în sfârşit orăşelul Vijniţa cu 78% Evrei. Aceste cifre sunt însă numai rezultatul unei evoluţii de 40—50 de ani. Concentrarea Evreilor la Bucureşti este totodată un pericol mare pentru Ţara. 180.000 de Evrei într'un oraş de vreo 800.000 de locuitori, constitue într'adevăr o problemă foarte serioasă pentru conducerea naţională a unei ţări.

Importanţa Evreilor în comerţ, industrie, meserii, este cunoscută. In industria textilă, metalurgică, chimică ei aveau o putere exclusivă. Concernele şi trusturile lor nu puteau fi atacate de nimeni. Ei ocupau însă numai posturile cele mai înalte, cu munca cea mai puţin obositoare (consilieri de administraţie, directori, inspectori), lăsând munca grea pe seama creştinilor (vezi tab. p. 177).

In domeniul cultural, activitatea Evreilor era destul de vie. Raspândirea unei „culturi" apusene de către Evrei s'a dovedit dăunătoare elementului românesc: romane pornografice, literatură de senzaţie, filme ş. a. m. d. Un alt pericol este numărul prea mare al Evreilor înscrişi la universităţi, academii, licee, deoarece aceştia formează pătura conducătoare de mâine. Numărul lor este cu mult mai mare (12%—17%) decât procentajul evreesc pe ţară (circa 6%—8%). Ideile evreilor răspândite prin presa condusa sau controlată de ei, n'au corespuns cu necesităţile neamului românesc. Primul om de Stat, care s'a împotrivit în mod hotărîtor acestor tendinţe, interzicând pentru totdeauna apariţia ziarelor „româneşti" conduse de Evrei (Dimineaţa, Adevărul, Lupta, etc.), a fost *Octavian Goga*. Din nefericire guvernul său — din cauza iudaismului — nu s'a putut menţine decât 40 de zile.

O problemă mai dificilă, despre care — în lipsă de izvoare autentice — se poate discuta numai cu aproximaţie, o formează legăturile oamenilor politici cu iudaismul şi cu francmasoneria condusă de Evrei. Autorul citează

ca pildă consiliul de administrație al Bancii Marmorosch-Blank din 1930: politiciani români de seamă la un loc cu bancherii evrei!

Ca partid politic Jidanii din Țară erau organizați în *Uniunea Evreilor Români* (președinte: Fildermann). In afară de aceasta mai aveau organițiile lor culturale (Kahal = comunitatea tuturor Evreilor dintr'un loc). Influența Evreilor în toata taria ei se manifestează însă numai pe cai secrete, cunoscute foarte puțin: prin ramificațiile francmasoneriei internaționale. Legaturile Evreilor și ale prietenilor lor cu loja „Steaua Dunarii" ca o filiațiune a lojei: „Marele Orient din Franța" (Grand Orient de France), datează dela 1875. La anul 1872 Evreul Beniamin Peixotto, consulul Statelor Unite în România, fondează prima lojă curat evreească, ca o filiațiune a lojei evreești: B'nei B'rith. „Marea lojă Americana" de astăzi cu filiațiunile ei: „Loja Română Nr. 1" și „Loja Redeșteptarea", fondată dupa războiu, avea ca membri pe aproape toți oamenii vechilor regimuri politice. Prin aceste mijloace secrete elementul evreesc a fost în stare sa controleze întreg aparatul de Stat, înlaturând fără cruțare orice opoziție.

In ultima parte a carții, autorul vorbește în mod sumar despre atitudinea cercurilor naționale față de problema evreească. Atitudinea acestor cercuri stă în strânsă legatură cu tendința de asimilare a Evreilor cu creștinii din România. Din fericire ura pronunțată a Românului impotriva Evreilor, nu prea face posibilă o amestecare a sângelui (prin căsatorii). Tendința de asimilare a Evreilor nu este uniformă; ea depinde de factorii externi (serviciu la stat, industrie, comerț, etc.). La Evreii intelectuali tendința de asimilare este mai mare decât la cei neștiutori de carte. La suprafața Evreul ține cu națiunea dominantă a țării. Exemplul citat de autor ca în multe familii evreești din Transilvania *bunicii vorbesc nemțește, părinții ungurește, iar copiii românește* — arată clar caracterul parazitar al Evreului.

Atitudinea partidelor politice față de Evrei n'a fost uniformă. Până la războiul mondial, cele două partide politice mari: liberalii și conservatorii conduceau viața politică a Țării. Atitudinea lor de fond a fost antisemită, conservatorii mai mult în mod teoretic, liberalii dovedindu-se a fi mai curagioși, luând mai multe măsuri practice contra Evreilor.

După războiu însă din cauza puterii mondiale a Evreilor, s'au produs în România schimbari importante. La o refacere a întregului aparat de Stat, precum și la o rezolvare clară a problemei evreești s'au gândit mulți. Incercarea lui O. Goga și A. C. Cuza dela începutul anului 1938 de a înlatura hidra evreească dând greș, reacțiunea violentă a elementului românesc și eliminarea Evreilor din toate domeniile vieții publice, s'a putut produce numai după lovitura de Stat dela 6 Septemvrie 1940.

O bibliografie remarcabilă încheie această primă încercare de a trata problema evreească din toate punctele de vedere. Din cei 120 de autori

citaţi, peste 30 sunt Evrei, ceeace dovedeşte că autorul s'a silit sa trateze obiectiv şi temeinic această chestiune.

R. K.

CIUHANDU Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*. Arad, 1940, p. 256+320, + 2 hărţi.

Dl. Dr. Gh. Ciuhandu oferă istoriografiei noastre un volum masiv şi interesant, plin de preţios material documentar privitor la starea Românilor din Câmpia Aradului la mijlocul veacului al XVIII-lea. Având la temelia acestei lucrări şase conscripţii inedite, publicate în anexa, anume două privitoare la judeţul Arad (1743 şi 1745 6), una despre cercul Inaului (1746) şi trei referitoare la satele demilitarizatte şi reîncorporate în judeţul arădan (1746, 1747 şi 1752), aceste din urmă întocmite sumar de autor, D-Sa a fost în măsură a zugrăvi cea mai cuprinzătoare icoana a stării şi activităţii Romănlor arădani de acum două veacuri, pe care a ţinut sa o precizeze cu alte numeroase amănunte inedite culese din arhiva judeţului Arad. E o muncă de rară hărnicie în culegerea materialului, şi de o necontestată strădanie în discernerea lui, autorul fiind însufleţit de dorinţa de a stabili cât mai clar cu putinţă adevărul atât în ce priveşte fenomenul general etnic românesc, cât şi funcţiunea economică, sociala, culturală şi politică a poporului băştinaş

Încă din primele capitole ale studiului sau, autorul stabileşte, pe baza conscripţiilor amintite, următoarea situaţie etnică în Câmpia Aradului. Din totalul de 164 de localităţi, *româneşti* curate sunt 137 cu 6105 gospodării, româneşti majoritare 23 cu 1945 gospodării, total *8050 gospodării, adică 87,6%*; localităţi *ungureşti* curate sunt 4, cu 183 gospodarii, majoritare 2, cu 94 gospodării şi 159 gospodării ungureşti răsleţite în alte sate. total *436 gospodarii*, întrunind *4,7%*; localităţi *germane* curate 1, cu 56 gospodării, răsleţite 130, total *186 gospodării*, deci *2%*; localitaţi *sârbesti* curate 1, cu 321 gospodării şi alte 192 gospodarii rasleţite, total *513 gospodării*, constituind *5,5%*. Studiind apoi starea din cele 27 localitaţi mixte, autorul constata ca Românii întrunesc 69%, Ungurii 8%, Germanii 5%, iar Sârbii 18%.

Din aceste cifre autorul trage concluzii riguros exacte, stabilind *caracterul baştinaş al Românilor* cari şi în localităţile mixte şi-au pastrat viguroase poziţiuni faţă de elementele alogene strecurate ulterior, şi subliniază *caracterul infuzoric* şi de recentă provenienţă al *Ungurilor* cu 253 gospodării raspândite în 18 localitaţi, al *Germanilor* cu 130 gospodării răspândite în 6 localităţi şi al *Sârbilor* cu 192 gospodarii prin localităţile militarizate

Constatarea acestui compact bloc românesc în prima jumătate a veacului al XVIII-lea în Câmpia Aradului a evidenţiat şi mai mult autorului falşitatea teoriei istorice maghiare despre aşa zisul caracter etnic maghiar al

acestor regiuni în evul mediu, nimicirea populaţiei ungureşti în vremea stăpânirii otomane şi suprapunerea târzie a populaţiei româneşti prin masive infiltraţiuni în veacurile XVII—XVIII. De aceea păr. Dr. Chiuhandu arată, din primul capitol al lucrării sale, pe baza câtorva lucrări streine, că viaţa comunală s'a desvoltat nestingherită pe vremea stăpânirii turceşti, judeţele îşi ţineau adunările în voie, repartizând singure impozitele, iar ţărănimea şi-a văzut de lucrul câmpului, în cât Turcii nu nimiceau populaţia maghiară — dacă ea ar fi existat — cum n'au nimicit-o nici pe cea românească. Fară îndoială că documentele medievale pomenesc proprietari unguri, nu însă şi populaţie ungurească. Românii în schimb, prin aşezarea, răspândirea şi numarul lor se evidenţiază ca adevăraţi băştinaşi, al căror număr a sporit — e adevărat — prin neînsemnate infiltrări venite mai mult din Transilvania decât din Ţările Române, dar nu în măsura susţinută de istoriografia maghiară.

Starea politică a Românilor „ungureni" era de altfel mai buna decât a celor din Transilvania. Autorul arată sprijinul şi apărarea, pe care o găseau aceşti Români în „privilegiile ilirice" obţinute de biserica sârbească, precum şi ca elemente ale regimentelor de graniţă. In localitaţile militarizate, reîncorporate mai târziu, după răscoala lui Pero Seghedinaţ, în judeţul Arad, Românii dominau numericeşte. După statisticile întocmite de autor, Românii militarizaţi întruneau 990 capi de familie (65,8%), în timp ce Sârbii erau 439 c. d. f. (29%), Ungurii 52 c. d. f. (3,5%) iar Germanii 22 c. d. f. (1,5%).

Autorul cercetează apoi regimul nouilor stăpânitori aşezaţi după eliberarea regiunii de sub domnia otomană. Se crează vaste latifundii ca al ducelui Rinaldo de Modena, dăruit de Carol III (1726), cu 122 sate şi 74 „puste", aproape toate locuite de Români, apoi reaşezarea baronului Sigismund Iósika în stăpânirea vechilor sate ce i-au aparţinut, formarea moşiei lui Sigismund Edelspecher, Şvab maghiarizat prin cumpărarea a 10 sate şi aşezarea în aceste părţi a unui considerabil număr de nobili, funcţionari sau mici proprietari înzestraţi pentru merite obţinute în răspândirea religiei oficiale, catolicismul. Pe calea aceasta a proselitismului religios, sporeşte necontenit numarul familiilor nou venite de nobili maghiari, sau maghiarizaţi şi nobilitaţi pe loc . La 1752 se costată anume existenţa a 45 familii nobilitate, din care numai opt aveau nobilitate mai veche de anul 1700, la 1785 numărul nobililor atinge cifra de 223, iar la 1848 sunt 5737 persoane nobile în judeţul Arad. Ei reprezentau şovinismul maghiar de castă privilegiată, căreia singură îi reveneau slujbele administrative, precum şi fanatismul catolic. La 1745 se publică hotărîrea consiliului locotenenţial din Presburg, prin care se oprea renovarea sau mărirea bisericilor necatolice, iar dacă s'ar face fără ştirea autorităţilor, se ordona să fie dărâmate. Această hotărîre a fost reînoită de adunarea comitatului Arad şi urmărită cu straşnică severitate. Persecuţiile împotriva ortodocşilor nu mai conte-

neau. Autorul scoate în evidenţă cazul lui Antoniu Habata, zis „Neamţu", din tată german şi mamă română. El a fost supus la mai mult de doi ani temniţă pentruca, crescut find în credinţa ortodoxă, refuzase sa primească catolicismul.

Asemenea fapte explică de ce în anii 1751 1752, la chemarea împărătesei Ecaterina II, 32.000 ortodocşi au plecat în Rusia colonizând „Noua Serbie". La acest exod au contribuit şi locuitorii din opt comune aradane, din cari şapte foste militariazte, cu majorităţi româneşti la cari se adaoga şi Nădlacul din judeţul Cenad.

Autorul cerceteaza apoi *traiul ţaranilor iobagi.* O grea sarcină era milităria. In razboiul de şapte ani judeţul Arad trimite 1079 soldaţi. Autorul reuşeşte să precizeze naţionalitatea primului transport de 89 oameni, compus din *71 Români*, 15 Unguri, 2 Germani şi 1 Polon. Nobilimea se sustrăgea, trimiţând în loc 1—2 oameni. Un impresionant capitol este cel referitor la oprimarea ţăranilor de către nobilimea latifundiară. La Curtici de ex. nu li se da iobagilor pământ pentru lucru, li s'a stors în schimb 921 zile de robotă. In alte părţi, în afara de robotele obicinuite, se mai lua dela iobagi o dare de câte 2 florini chiar şi dela cei ce nu posedau nimic, iar cu munca lor peste zilele de robotă stăpânii construiau mori, joagăre, corăbii de plutit pe Mureş precum şi transporturi de sare din Transilvania la Seghedin. Li se luau crâşmele şi vinul rău al proprietarului era obligat să-l cumpere satul. Printre vechile mijloace de tortură se semnalează unul nou: *iobagul era vârît cu capul între spini!*

Concomitent ţăranii erau opriţi dela practica de cult. Pentru îndrasneala de a face un sărindar — considerat ca act de superstiţie — ţaranul era pedepsit cu 100 lovituri de toiag şi 12 florini amendă. Aceeaşi pedeapsa se aplica şi pentru participarea la pelerinajul făcut la o cruce ridicată de călugarul Şofronie.

În ce priveşte numărul iobagilor în judeţul Arad, autorul îl precizează la cifra de 46.680, dintre cari peste *40.000 Români* reprezentând „forţa numerică„, şi cel dintâi capital indispensabil şi productiv de atunci". Satele româneşti dela şes în general erau bine înstăriţi cu arături, vite, hrană bună, cele dela munte aveau mai mulaă pădure, paşune şi cultivau de preferinţă porumbul. Judecând averea iobagilor după statisticile amintite, constată că în general Românii sunt mai bine înstăriţi de cât ceilalţi iobagi. În afară de producţia de cereale, ei au boi, vaci, capre, oi, porci. Sunt buni cultivatori de vie. „Acolo unde cultura viţei de vie era în deobşte mai avansată, Românii, ca element de cea mai veche baştină între locuitori, aveau superioritatea numerică şi a producţiei, iar unde se făceau începuturi, ei sunt iniţiatorii". Albinăritul era ocupaţia aproape exclusivă a Românilor, la fel şi morăritul. Meşteşugari aveau mai puţini, industria fiind în cea mai mare parte în mâna Germanilor. Comerţul era stăpânit mai mult de negustorii macedo-români, apoi de Sârbi. Viaţa economică pulsa mai intens în

localitaţile româneşti cari aveau 3—4 târguri anuale faţă de localităţile alogene cu mai puţine târguri. Chiar şi în oraşul Arad, venitul târgurilor de vite potrivit unei hotarîri a „congregaţiei comitatense" — era încasat de comunitatea româneasca arădana.

Autorul cercetează apoi „viaţa românească din sate şi oraşe". Satele erau conduse de cnezi, juzi şi juraţi. Pe lângă mulţimea iobagilor, mai erau numeroşi libertini. În majoritatea covârşitoare a satelor se gaseau preoţi români, chiar şi în sate mixte româno-sârbeşti militarizate. Erau iobagi şi ei, dar unii se remarcau prin iscusinţa de tâmplărie şi constructori de biserici de lemn, zugravi buni, compactori, etc. În biserici s'au pastrat numeroase tipărituri din Ţarile Române.

Oraşele adăposteau un mare număr de Români. După statisticile studiate, cele şase oraşe (Pecica, Arad, Şiria, Zărand, Ineu şi Şebiş), aveau urmatoarea compoziţie etnică: Români 53,3%, Sârbi 29,5%, Unguri 8,7%, Germani 8,4% şi Greci 0,1%, spulberându-se astfel afirmaţia istoriografiei maghiare despre inexistenţa unei populaţii romane orăşeneşti.

De încheiere autorul cercetează expansiunea blocului etnic românesc din Câmpia Aradului spre Vest, dincolo de actuala frontieră. Tentaculele acestui bloc se întind adânc în Câmpia Tisei, formând insule româneşti de variata dimensiune în judeţele învecinate Cenad şi Bichiş, tot mai dese şi mai compacte însă în parte rămasă Ungurilor din fostul judeţ Arad, înglobând în total, după statistica oficiala maghiară din 1910, cifra de 41.733 de Români.

La sfârşitul volumului o hartă ilustrează datele etnografice culese de autor de statisticile publicate în anexe şi, pentru a da o cât mai limpede icoană a procesului de maghiarizare a populaţiunii din Câmpia Aradului în curs de şase decenii, autorul publică harta etnografica în culori a judeţului Arad, întocmită pe baza recensământului din 1910 de inspectorul şcolar judeţean Varjassy Árpád.

Comparaţia între aceste doua hărţi arată pe deplin importanţa şi valoarea materialului studiat de dl. Dr. Gh. Ciuhandu în acest volum, fapt pentru care autorul s'a învrednicit de toată recunoştinţa. Lucrarea D-Sale este una din cele mai valoroase publicaţiuni de istorie regionala, aparute în anii din urmă în limba română.

I. Moga

DAICOVICI C., *Problema continuităţii în Dacia. Câteva observaţii şi precizari de ordin istoric-arheologic.* Cluj, 1940, p. 72.

In cuprinsul acestui studiu, închinat „amintirii amicului I. Miloia", autorul cercetează problema continuităţii, analizând rezultatele recente ale literaturii istorice şi ale descoperirilor arheologice.

Din felul cum înfăţişeaza aceste rezultate situaţia Daciei preromane, se poate trage: 1) concluzia sigura privitoare la *o străveche şi permanentă fi-*

xare a elementului geto-dac în interiorul României de azi, precum şi la o legătură organică strânsă cu solul, din care pare născut şi care îl nutreşte: 2) apoi una relativă la calitatea acestui element ca popor înzestrat, capabil să-şi însuşească repede noui forme de civilizaţie şi în sfârşit 3) ceeace apare clar este *„unitatea de civilizaţie şi unitatea politică ce leagă ţinuturile muntoase ale Transilvaniei de regiunile de şes ale Moldovei, Munteniei şi Olteniei.*

Autorul stăruie asupra importantelor concluziuni ale cărţii profesorului vienez Dopsch, *Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung,* atribuindu-i un rol revelator, întrucât a reuşit să obişnuească pe cercetători a privi *cu totul altfel,* decât mai înainte, procesul de prefacere a împrejurărilor din lumea antică în cele caracteristice pentru lumea evului mediu. In lumina acestor concluziuni acceptate ca adevăruri definitive, prezenţa populaţiunilor autohtone nu mai poate fi trasă la îndoială în nici o parte a Imperiului roman, oricât de adâncă ar fi muţenia izvoarelor literare pentru anume epoci şi regiuni.

Trebue deci înlăturată cu desăvârşire greşita opinie relativă la extirparea totală a Dacilor în urma cuceririi şi colonizării acestei provincii, în timpul lui Traian. Romanizarea Daciei s'a putut face, în ritm dinamic, sistematic şi complet fără ca populaţiunea autohtonă să fi fost izgonită din vechile ei aşezări. Scena de pe Columna lui Traian, interpretată de vechiul cercetător *Cichorius* ca o dovadă a emigrării Dacilor, este înfăţişată de *Karl Patsch,* temeinicul cunoscător al realităţilor istorice de atunci, tocmai dimpotrivă, ca o convingătoare dovadă despre *întoarcerea Dacilor la vetrele părăsite* în cursul războiului dintre Traian şi Decebal. Patsch admite ca sigură îndelungata supravieţuire a limbii Dacilor. Numele Decebalus se menţine până în veacul al IV-lea după Christos. Ceeace se spune despre „orientalismul Daciei" pare a fi o exagerare, întrucât Tracii n'au contribuit la colonizarea Daciei, după constatarea aceluiaş Patsch. Cercetările unor cimitire daco-romane, ca şi ale unor morminte tumulare, în cari s'au păstrat resturi din populaţia de baştină, fac deasemenea dovada că „sub mantia strălucită a romanităţii biruitoare" se poate constata neîndoielnicul fenomen de perpetuare a „Daciei vechi". Acest fenomen de convieţuire daco-romană timp de 2—3 secole avea o evidentă importanţă şi cu privire la continuitatea romană după ce Dacia fusese evacuată de legiunile şi oficialităţile ei în zilele împăratului Aurelian. Cum nu se poate vorbi serios de o extirpare totală a civilizaţiei daco-getice în timpul stăpânirii romane, la fel rămâne de necrezut o izgonire radicală a oricărei urme de civilizaţie romană în epoca năvălirilor.

Cercetătorul budapestan Alföldi se căsneşte zadarnic să prezinte în mod tendenţios totala evacuare a Daciei *în două etape: armata* in timpul împăratului Gallienus (253—268) şi *populaţia civilă* în timpul lui Aurelianus (270—275). Afirmaţiile lui sunt fără temeiu, întrucât Gallienus nu

se gândea la părasirea Daciei şi e constatat că amândouă legiunile (XIII Gemina la Apulum şi V. Macedonica la Potaissa), au rămas în garnizoanele lor de baştină până în timpul lui Aurelianus.

De o totala evacuare a populaţiei civile în Sudul Dunării cu atât mai puţin se poate vorbi, cu cât se ştie că tocmai atunci erau bântuite de primejdia invaziilor provinciile sud-dunărene Moesia şi Illyricum în mai mare măsură decât Dacia însaş. Astfel ajunge autorul la concluziunea că trecerea Daciei de sub stăpânirea Romanilor sub aceea a unor seminţii germane, ca Goţii şi Gepizii, s'a întâmplat „fară zguduiri şi răsturnari prea mari". Rolul Goţilor şi al Gepizilor în privinţa artei industriale din cuprinsul Daciei a fost asemănător cu acela al Sciţilor şi al Celţilor, influenţând în măsură vădită populaţia autohtonă, dar în arta ceramica tradiţia locală a rămas mai puternică. Precum s'a putut înjgheba o simbioză daco-romană până la 271, la fel a continuat o convieţuire paşnica între noii năvalitori „barbari" şi între populaţia de baştina, rămasa orfana după retragerea legiunilor romane.

Acesta e, pe scurt, cuprinsul studiului a cărei încheiere exprimă convingerea autorului că de o „completă" evacuare a Daco-romanilor nu poate fi vorba, ca precum în toate timpurile — aşa şi după Aurelian, contactul între populaţiile celor doua maluri ale Dunării a fost viu şi permanent... fiind o *intermigraţie continua.* Imperiul a ajutat acest proces de pătrundere spre Nord a romanităţii sudice, prin mijloace politice şi militare până în veacul al VI-lea. Din această legătura strânsă, de sigur, nu se poate conclude la o uitare a limbii dominante şi cu prestigiu, care era latina. Dimpotrivă! Ea a devenit, prin forţa lucrurilor, *limba de comunicaţie* între amestecul de seminţii ce se gasea, în trecere sau pentru mai lungă durată, aici... Latina, ca mai târziu limba română, se transformase în o „lingua franca". Nu e deloc exagerat când se spune, că *„romanizarea Daco-romanilor a continuat şi s'a desăvârşit chiar după părăsire".*

PAUL BATAILLARD, *Jean Bratiano et la polotique extérieure de la Roumanie (1891).* Memoriu inedit publicat, cu o introducere şi cu note, de Gh. I. Brătianu. Bucureşti, Cartea Românească, 1940, in-8°, XXVI+49 p.

Editorul aduce o nouă şi preţioasă contribuţie la istoria Renaşterii noastre naţionale prin publicarea acestui document inedit, prezentat sub formă de memoriu şi iscălit de acel „Roumain de coeur" şi mare prieten al generaţiei dela 1848, care era Paul Bataillard.

In studiul introductiv e prezentat autorul memoriului ca prieten şi colaborator al lui Nicolae Bălcescu, al fraţilor Brătianu şi al Goleştilor, încă dela primii lor paşi politici. P. Bataillard i-a introdus la Edgar Quinet în 1847, tot el i-a pus în legătură cu cercurile politice ale stângei liberale franceze, iar în 1848 a făcut nepreţuite servicii de propaganda miş-

cării revoluţionare din Principate. La sfârşitul războiului Crimeii redactase un memoriu intitulat „Les Principautés de la Moldavie et de la Valachie devant le Congrès", pentruca odată cu deschiderea Congresului dela Berlin să fie chemat de Ion Brătianu spre a colabora cu delegaţiunea română.

Din capitala Prusiei, publicistul Paul Bataillard reuşeşte sa influenţeze presa franceză în sensul vederilor româneşti.

Memoriul, pe care îl scrie la moartea lui Ion Brătianu, priveşte cu deosebire atitudinea politică a acestuia dela începutul războiului pentru independenţă şi până în momentul când s'a retras din câmpul politic, în 1888. Aceasta, pentru a da o replică presei franceze care, în faţa mormântului lui Ion Brătianu, n'a mai văzut în el decât „un satelit ascultator, gravitând în orbita lui Bismarck", uitând cu desăvârşire prima perioadă net filo-franceză a politicei lui Ion Brătianu.

Memoriul, adresat directorului ziarului „Le Temps", caută sa reabiliteze în primul rând personalitatea morală a marelui barbat de stat, acuzat de autoritarism, iar guvernarea sa de corupţie, socotind că nici un guvern nu poate evita într'o ţară, în care educaţia politică e atât de imperfectă, anumite greşeli şi abuzuri ale partizanilor. În ce priveşte politica externă, P. Bataillard, aduce amanunte inedite asupra convenţiei din 4 16 Aprilie 1877, arătând insistenţele desfăşurate de guvernul român pentru a se specifica în articolul 2 al tratatului menţinerea şi apărarea integritaţii *actuale a României* (cuvântul „*actual*", care nu se gasea în textul primitiv, i s'a părut necesar lui Ion Brătianu, *pentru a preveni orice echivoc).*

Autorul enumeră apoi repetatele proteste ale guvernului român faţa de hotăririle tratatului dela S. Stephano şi aminteşte atât de memoriul adresat de I. Brătianu şi M. Cogălniceanu Congresului dela Berlin, cât şi de intervenţia acestora în şedinţa dela 1 Iulie a aceluiaşi Congres. „Pentru întâia dată în analele diplomatice, conclude P. Bataillard, un congres, pus în faţa a două state de mărime foarte inegală, e adevărat, dar aliate şi victorioase, despuia pe unul, şi chiar pe cel mic... la cererea şi în profitul aceluia dintre cei doi, care îi datora celuilalt victoria sa". Orientarea ulterioară a României spre Tripla Alianţa o justifică prin imposibilitatea de a se mai sprijini pe Franţa de după 1870—71, „constrânsă sa se reculeagă şi să vegheze asupra propriei salvări", şi în deosebi din pricina poziţiei dificile a României de a se fi gasit între doi vecini atât de puternici ca Austria şi Rusia, pe a cărei loialitate nu mai putea pune nici un temeiu. Iar la o eventuală obiecţiune ce i s'ar fi putut aduce, că România fiind împotriva Rusiei, era în chip automat şi împotriva Franţei, P. Bataillard raspunde cu un spirit de obiectivtate puţin obicinuit: „eu cred — spune el - că în politică şi chiar în istoria contemporană, trebue să cauţi sa vezi şi să spui lucrurile cum sunt... noi nu putem cere altora, chiar celor mai buni prieteni, de a face pentru noi ceeace noi n'am putut face pentru ei şi, în consecinţă, ar fi nedrept să cerem României să-şi sacrifice interesele vi-

tale, subordonându-şi politica externă aceleia pe care împrejurările actuale o impun Franţei. Ori care ar fi fost directivele, pe care Ion Brătianu le dădea politicei româneşti, ataşamentul său personal faţă de Franţa a rămas neclintit. Mărturie sunt desele îndemnuri date tineretului românesc spre a-şi desăvârşi cunoştinţele în Franţa. Toţi trei fiii lui Ion Brătianu şi-au facut studiile în Franţa, continuând tradiţia de prietenie a tatălui lor cu autorul memoriului.

Memoriul-panegiric se încheie cu o justă încadrare a lui Ion Brătianu în rândul oamenilor iluştri, punându-l alături de Cavour, „cu îndoita deosebire că opera lui Ion Brătianu a fost şi mai grea decât a lui Cavour şi că naţiunea pe care Cavour a ridicat-o cu ajutorul Franţei, n'a ştiut să păstreze acesteia recunoştinţa, din care Ion Brătianu îşi făcuse o glorie, pentru el şi pentru ţara sa". Urmează patru anexe: primele două se referă la cearta dintre Ion şi Dumitru Brătianu şi la tensiunea dintre cel dintâiu şi C A. Rosetti, iar ultimele două conţin articole de ziare şi adrese scrise cu prilejul morţii lui Ion Brătianu.

M. L.

G. POPA LISSEANU, *Originea Secuilor şi secuizarea Românilor.* Bucureşti, 1941, in-8⁰, 160 p. (Editura Societăţii *Transilvania).*

Autorul, cunoscut şi din alte lucrări anterioare, ca un cercetător asiduu al problemelor relative la originea şi colonizarea Secuilor în teritoriul dela graniţa estică a Transilvaniei, înfăţişează acum, în lumina celor mai recente studii apărute în chestiunea aceasta, încercările neisbutite de a-i prezenta pe Secui ca descendenţi ai Hunilor, ai Avarilor, ai Pecenegilor sau chiar ai Gepizilor, cum se căsnea să argumenteze răposatul istoric Karácsonyi care, după obiceiul Ungurilor de a pune „totdeauna ştiinţa în serviciul politicei", urmărise scopul de a construi prin riscata lui teorie nouă puncte de legătură între maghiarism şi germanism.

După analiza succintă a tuturor teoriilor născocite pentru a soluţiona chestiunea complicată a originei Secuilor, dl. G. P. Lisseanu, consecvent cu sine însuş, subliniază din nou, ca singura soluţie acceptabilă pe aceea, care fusese admisă înainte de războiul mondial, de cei mai serioşi istorici maghiari, prezentând pe Secui ca pe nişte colonişti aşezaţi târziu de regii Ungariei pentru paza graniţei transilvane estice în regiunea Carpaţilor, unde numărul lor a sporit în cursul veacurilor prin desnaţionalizarea elementului etnic românesc, desnaţionalizare făcută în vremea din urmă prin arhicunoscutele metode ale maghiarizării sistematice şi forţate. Înainte de domnia regelui ungar Ladislau, zis cel Sfânt, (1077—1095), considerat ca un „protector al Transilvaniei", n'au putut să existe Secui în această ţară. Documentar, ei sunt amintiţi aici numai la 1210.

Autorul arată apoi cum s'a procedat la secuizarea Românilor autohtoni, mai întâi prin mijlocirea bisericii catolice, apoi prin şcoala maghiară,

prin armată, prin administrație și jusiție ca și prin felurite mijloace economice. Dând dovezi și cu privire la influența arhitecturii, folclorului și graiului românesc asupra Secuilor, autorul indică la sfârșit și rezultatul cercetărilor făcute de doctorii P. Râmneanțu și P. David, pe baza „composiției serologice a sângelui", rezultat care i-a îndemnat să conclude că secuizarea Românilor ar fi un proces paralel cu acela al colonizării ungurești din veacul XII—XIII.

La sfârșitul broșurii (p. 129—151), sunt anexate tablouri statistice, demonstrând în ce măsură au dispărut, prin secuizare, Românii dintr'un mare număr de localități în răstimpul dela 1733—1910. Aceeași demonstrație se face și prin două hărți, dintre cari cea dintâi arată, marcate cu cerc roșu, satele cu populație românească veche, iar a doua indică în același fel toate localitățile, din cari au dispărut Românii până la 1910.

M. L.

TEODOR BOTIȘ: *Monografia familiei Mocioni.* București, 1939, 476 p.

Fostul rector al Academiei Teologice din Arad, decedatul Teodor Botiș, apreciat cercetător istoric, din condeiul căruia isvorîse vasta monografie a școalelor românești arădane, înainte de a fi pornit pe calea fără întoarcere, a ținut să îmbogățească literatura istorică modernă cu această publicație de interes deosebit nu numai pentru cei doritori să cunoască impunătoarea ascensiune a familiei de origine macedoromână Mocioni (Muciană) — emigrată pe la sfârșitul veacului al XVII-lea din *urbs amplissima:* Moscopolea, — ci și pentru oricine vrea să afle, cum și prin ce mijloace au contribuit membrii acestei familii, înrădăcinate cu timpul în țarina românească a Banatului, la progresul obștesc al neamului, din care făceau parte.

Familia aceasta avea două ramuri: 1) ramura zisă *armalistă,* nobilitată la 1798 și care s'a stâns la 1930 prin moartea lui Ionel Mocioni, fost prefect al Carașului; 2) ramura de *Foen,* nobilitată la 1783, al cărui ultim vlăstar bărbătesc este d. Antoniu (Marin, Alexandru) Mocioni, marele Maestru al vânătorilor regale.

La pag. 20—22 se găsește tabla genealogică a celor două ramuri familiare, cu emblemele și cu datele necesare pentru fiecare din membrii lor. In cursul celor trei generațiuni din veacul al XIX-lea, au răsărit din ambele ramuri personalități viguroase, cari au încordat strunele poetice ale lui Andrei Mureșan, Iosif Vulcan și Atanasie Marienescu, la diferite ocaziuni, în strofe mai mult sau mai puțin izbutite.

Deasupra tuturor s'au înălțat însă *Andrei Mocioni* (1812—1880), despre viața și activitatea căruia făcuse *Vichentie Babeș* cunoscuta comunicare, într'o ședință a Academiei Române dela 1883, și nepotul său *Alexandru Mocioni* (1841—1909), o personalitate de valoare cu totul excepțională,

Raposatul *Valeriu Branisce* a dat în repetate rânduri informaţiuni relative la viaţa şi activitatea multilaterală a distinsului doctrinar politic şi gânditor cu pronunţate predilecţiuni filosofice şi artistice, care a fost Alex. Mocioni.

Utilizând publicaţiunile lui Babeş, Branisce, precum şi corespondenţa vastă a lui Andrei şi Alex. Mocioni, completându-le apoi cu ce a mai putut afla din tradiţia orala şi din actele pastrate în arhiva familiei, autorul acestei monografii a reuşit sa înfaţişeze în cuprinsul celor 476 pagini, icoana credincioasă a stradaniilor progresiste, la care au participat cei mai de seamă membri ai acestei ilustre familii, distingându-se printr'o impunatoare atitudine de statornicie în alipirea de neamul românesc şi de biserica ortodoxa, în aşa masura, încât consimţiră a se obliga printr'un „Statut familiar" sa-şi boteze şi creasca toate vlastarele *numai* în credinţa ortodoxă (p. 370).

Din prisosul avuţiei lor, au facut însemnate daruri pentru biserici şi şcoli, pentru burse pe seama studenţilor saraci, pentru ziare, pentru aşezaminte culturale şi pentru acţiuni de ordin economic şi politic. In toate domeniile vieţii publice şi particulare au dat necontenite exemple de urmat. Deaceea au fost deopotriva preţuiţi nu numai în opinia publică a Banaţenilor, ci pretutindeni pe unde spiritul lor de neistovita generositate ştia sa-şi reverse munificenţa binefăcătoare.

În 13 capitole sunt înşirate datele biografice ale membrilor de seama ai celor două ramuri familiare. Capitolul cel mai plin de amanunte şi de informaţiuni de valoare educativa, este cel relativ la activitatea eruditului Alexandru (p. 111 376), din ale cărui scrieri filosofice şi politice se reproduc şi în anexe câteva, precum şi fragmente de corespondenţa. In cuprinsul lucrării se gasesc reproduceri şi din temeinicele lui discursuri parlamentare.

In literatura noastra e destul de redus numarul cercetarilor monografice familiare, cari să poată înfaţişa o icoană completa despre munca desfăşurată de mai multe generaţii în succesiune şi în sânul aceleiaşi familii. Deaceea trebue considerat ca un semn îmbucurător fenomenul, care dovedeşte că s'a trezit interesul cercetătorilor şi pentru asemenea lucrări, menite să îmbine într'o fericita sinteză momentele de ordin familiar cu cele de importanţa generala românească.

CORIOLAN PETRANU: *Die Renaissancekunst Siebenbürgens. Neue ungarische Gesichtspunkte und Umwertungsversuche.* Leipzig, S. Hirzel, 1939, in-8°, 32 p. 6 pl. (Sonderabdruck aus *Südostdeutsche Forschungen*, München, 1939, IV, Heft 2).

Se ştie că şi istoria artelor a fost degradată în slujba unor interese politice revizioniste. Cine va răsfoi studiul atât de documentat cu titlul de mai

sus al D-lui prof. C. Petranu dela Universitatea din Cluj, ales recent membru corespondent al Academiei Germane din München, pentru meritele sale excepţionale în domeniul istoriei artelor, va ramânea mirat de câtă îndrăzneală sunt capabili savanţii din Ungaria. E oricum o îndrazneală să atribui Ungurilor, ceeace e al Românilor sau al Saşilor, în Transilvania şi să-ţi atribui un rol preponderent în anumite domenii artistice, când o analiză cât de sumara arată chiar contrariul.

Ne-a cucerit studiul autorului prin sinceritatea şi abundenţa documentării. Trebuia pusă la punct odata problema apartenenţei operelor de artă din Transilvania, pentruca să se ştie ce a fost şi ce este aci românesc, săsesc sau unguresc în domeniul creaţiei artistice. Studiile de până acum ale D-lui Petranu, valoroase şi excepţional de numeroase, au arătat de atâtea ori exagerarile istoricilor de artă unguri, cari şi-au permis -- cu ce drept? — să prezinte ca unguresc tot ce s'a creat pe pamântul Transilvaniei.

In „Die Renaissancekunst Siebenbürgens", autorul ne învederează vechiul nărav al istoricilor de artă unguri de a-şi însuşi, *şi în privinţa acestui compartiment al artei,* supremaţia, originalitatea şi exclusivitatea ungurească în Transilvania. Plecând dela studiile D-şoarei Iolantha Balogh şi ale D-lui Ştefan Csabai, apărute în 1934 la Budapesta, asupra artei renaşterii în Transilvania, Dl. C. Petranu ne arată pas cu pas sistemul de intervertire a adevărului din partea celor doi autori, cari cred: 1. într'o glorioasă perioadă a artei renaşterii în Transilvania; 2. într'un „stil naţional maghiar" al renaşterii ca produs autentic; 3. ca ornamentaţia florală a acestei arte ar fi „pur ungurească" ţâşnită „din sufletul popular maghiar"; 4. ca arta renaşterii din Transilvania s'ar situa, cu toată departarea geografica, mai aproape de arta renaşterii italiene, decât de cea germană, vorbindu-se despre un „stil transilvan, stând sub influenţă ungurească", în sfârşit, 5. se arunca Românilor învinuirea că nu ar fi luat parte la plămădirea acestui stil al renaşterii, încercându-se să se găseasca unele influenţe ale „renaşterii maghiare înfloritoare" în vechile Principate Române.

E într'adevar interesant să-l urmăreşti de aci inainte pe Dl. Petranu, cum răstoarnă rând pe rând, prin alegerea argumentelor, toate părerile de mai sus, lovind în plin, chiar cu citate din istorici unguri sau germani.

1. Mai întâi defilează istoricii cari au scris studii de sinteză asupra artei transilvane: Pasteiner, Acsády, Roth, Lechner, Divald, Péter, Kós, Gerevich, Horváth şi Eber, cari nici unul nu sunt dispuşi să vada o „perioadă glorioasă" a artei renaşterii în Transilvania, afirmând că „protestantismul şi democratismul n'au fost potrivite pentru desvoltarea unei culturi artistice" (Acsády şi Kós), că epoca aceasta se caracterizează prin „neproductivitate" sau, unde e ceva artistic, se simte „influenţa germana" (Péter) şi că în majoritatea cazurilor putem vorbi numai despre opere „de a doua sau a treia mână" (Divald, Eber), fiind mult în urma altor

produse ale renaşterii în Europa (Gerevich). Nici istoricii, cari au cercetat numai anumite obiecte singuratice ale acestei epoci, nu au păreri mai magulitoare. Pulszky vorbeşte despre „decăderea" artei cioplitului în piatră, despre „lipsa de idei artistice" la obiectele de orfevrerie, iar în această epocă a lui Rubens, Van Dyck şi Velasquez, „gusturile magnaţilor noştri faţă de picturile copilăreşti, aproape heraldice, sunt fără nici o calitate" (p. 4). In aceeaşi notă minoră scrie şi Pasteiner, arătând de exemplu, ca la castelul din Făgăraş, „totul e greoiu, grosolan, neartistic"; Varju precizează despre monumentele funerare ale Huniadeştilor: „ca nici unul nu poate fi numit artistic sau frumos" (p. 5), iar şcoala de pictură a veacului al XVI-lea din Transilvania „nu are de fapt nici o importanţă" (Ibidem).

Ce zic cronicarii şi călatorii streini contemporani şi de mai târziu despre „glorioasa" artă a renaşterii din Transilvania? Dl. Petranu aduce şi mărturia lor.

Prin 1574—1576, Mihail Brutus scria despre Ungurii din Transilvania, că „nu preţuiau hainele tivite cu aur, nici mobilierul împodobit, nici icoanele frumoase, nici obiectele de lux din marmoră şi bronz; dimpotrivă, îşi preţuiau aşa de mult calul, încât grija cu care ţineau să-l împodobească nu cunoştea nici o limită" (p. 5—6). Iar la Vasari, Ariosto, Bocaccio sunt observaţii puţin favorabile, fără să se mai amintească cuvintele Contelui Nicolae Bethlen din veacul al XVII-lea, care mărturiseşte fără înconjur: „Eu înţeleg că o clădire frumoasă nu este menită pentru Transilvania" (p. 6). Alţi călători streini din acest veac nu găsesc nici un cuvânt pentru arhitectura, sculptura, pictura şi ţesăturile din această ţară (p. 7).

Din toate aceste constatări rezultă că epoca Renaşterii, chiar dacă e socotită că a durat aproximativ 250 de ani în Transilvania, *n'a fost o epocă glorioasă, fecundă, cu influenţe binefăcătoare, ci una de o sărăcie provincială.*

2. Ceeace numesc unii interesaţi „stil naţional maghiar" al renaşterii, sau produs „al spiritului maghiar", nu e altceva, în domeniul arhitecturii, decât stilul castelelor germane din acea epocă. „Incercarea lui Csaba de a prezenta această artă ca o manifestare a sufletului transilvan sau chiar a sufletului maghiar, e copilaroasă" — zice autorul (p. 9).

3. Problema ornamentaţiei florale în epoca renaşterii nu ar fi încă destul de aprofundată. Ar trebui urmărite mai deaproape influenţele germane, turceşti şi săseşti. Totuşi, dat fiind faptul că ornamentica florală a uşilor, ferestrelor, amvoanelor, covoarelor, etc. şi-a avut centrele săseşti în Cluj, Braşov, Sibiu, Alba-Iulia, aceasta n'a putut ţâşni „din sufletul popular maghiar", iar în ce priveşte lăzile zugrăvite, acestea sunt atribuite de dl. Petranu deadreptul iscusinţei artistice a Saşilor din Transilvania (p. 10—12).

4. Tot pentru a micşora importanţa artei săseşti din aceasta ţara, istoricii de artă unguri admit o apropiere mai pronunţată a artei renaşterii din Transilvania faţă de arta renaşterii italiene, decât de cea germană. In realitate, lucrurile stau tocmai invers şi autorul nu le atribue unor Germani imigraţi, ci Saşilor indigeni (p. 12—13).

E de remarcat amănuntul: vechii calători streini lauda oraşele *saseşti*, nu pe cele ungureşti. In zilele noastre cunoscutul istoric maghiar, Szádeczki, scria la 1910 că „ceeace s'a creat în Transilvania sub raport artistic, în cursul veacurilor, este incontestabil în prima linie opera Saşilor", iar L. Romier, constata la 1931 „că la europenizarea Transilvaniei au contribuit Saşii mai mult decât Ungurii" (p. 14).

Astfel apropierea artei renaşterii din Transilvania de arta renaşterii germane e evidentă şi ceeace au făcut Balogh şi Csabai nu e decât falsificarea internaţională a adevărului, pentruca să poată descoperi un stil sub pretinsă influenţă maghiară.

Tot o denaturare a adevărului e şi încercarea D-şoarei Balogh de a prezenta oraşul Cluj ca oraş unguresc, cu meşteri în majoritate covârşitoare maghiari, cu toate că istoricii de artă unguri nu pot prezenta decât 1—2 nume ungureşti (p. 17—18). E adevărat că Clujul a fost maghiarizat cu forţa, luându-se la 1568 biserica Sf. Mihail din Piaţa Mare) (Piaţa Unirii) dela Saşi, iar la 1569 impunându-li-se acestora ca slujba religioasă să se servească numai în limba maghiară, însă în epoca Renaşterii arta şi conducerea corporaţiilor era încă săsească. Nici chiar mecenaţii Clujului n'au fost decât în mică măsură Unguri veritabili. Familia *Micola de Szamosfalva*, pe a cărei lespede de mormânt apar mai întâi motive ale Renaşterii, e de origine *românească* (p. 21), Preotul oraşului *Johannes Clyn* (= Klein), ctitorul renumitei uşi de sacristie dela 1528, a fost *Sas*, tot aşa *Filistich*, *Bogner*, şi a. m. d. Unii din conducătorii Transilvaniei, iubitori de artă, n'au fost nici ei de origine ungurească: *Zápolya* a fost slovac (Principii Ioan, 1526—1540, şi fiul său Ioan Sigismund, 1556 1571), tot aşa călugărul *George Martinuzzi* (guvernator în timpul minoratului lui Ioan Sigismund); episcopul *Sigismund Thurzó* din Austria; predecesorul său, *George Szatmári* (1501—1506), a fost un german; apoi familiile *Lászay* (Lázó), *Haller*, *Statileo*, *Báthory* (şvabi) şi chiar *Bethlen-eştii* (francezi), n'au fost de origine maghiară (p. 22).

5. Este oare îndreptăţită învinuirea Ungurilor, că Românii n'au luat parte la mişcarea artistică a Renaşterii şi că s'ar găsi unele influenţe ale „renaşterii maghiare înfloritoare" în Principatele Române: în Moldova şi Ţara Românească? Dl. C. Petranu răspunde tot atât de amănunţit şi dodocumentat, şi la aceste întrebări, ca şi la celelalte de mai sus. Inainte însa de a urmări argumentele autorului, lăsăm să urmeze propriile D-sale cuvinte, grele ca o sentinţă şi atât de potrivite cu starea de mizerie, în care au fost ţinuţi Românii din Transilvania pe vremea stăpânirii maghiare:

„Der Vorwurf, der den Rumänen gemacht wurde, dass sie an der künstlerischen Bewegung der Renaissance nicht teilgenommen hätten, ähnelt dem barbarischen Vorgang: jemanden die Augen auskratzen und dann über ihn spotten, dass er blind sei. Die Siebenbürger Rumänen waren doch ein von den Madjaren niedergehaltenes, armes Volk. Wie sollte es Renaissanceschlösser besitzen, wenn ihm sogar der Entritt in die Zünfte versagt war?" (p. 22).

Singura întrebare *ce se poate pune* pentru Românii din Transilvania e, dacă cei cu dare de mână, *nobilimea de origine română*, a arătat înclinări pentru arta renaşterii? Da, ca mecenaţi. Regele *Matia Corvinul* (1458—1490), a fost doar cel mai mare mecenate al Renaşterii nu numai în Ungaria, ci în întreg Sud-Estul european. Dupa el, autorul înşira o mulţime de inşi: pe Voevodul *Ştefan Majláth, Sara de Bulceşti* (văduva lui Ladislau Székely), *Ioan Dráfi, familia Josika*, şi desigur marele umanist *Nicolae Olahus, cancelarul Mihail Csáki, familiile Barcsay, Kendefi, Naláczi, Nopcea, Zeyk, Fiáth* (p. 22—23).

Dar nici *poporul* românesc şi nici *preoţiü* săi din Transilvania, nu erau streini faţă de arta Renaşterii. Tipăriturile româneşti au ilustraţii cu ornamente ale renaşterii, cum sunt bunaoară în *Evanghelia cu învăţătură* a Diaconului Coresi din 1581, tiparita la Braşov, în *Trepetnicul* din 1639 şi în *Paraclisul Precestei* din acelaş an, tiparite la Alba-Iulia, iar pictorul curţii lui Ştefan Báthory, Toma Turbulya, din a doua jumatate a veacului al XVI-lea, pare să fi fost după nume, român (p. 23).

Afirmaţiile istoricilor de artă unguri, că în Principatele Române, Moldova şi Ţara Românească, nu a existat o artă a Renaşterii, se bazează pe o ignoranţă detestabilă. Pe aceşti ignoranţi Dl. Petranu ii trimite, în *Moldova*, la uşile bisericilor dela Humor (1530), Moldoviţa (1532) şi Probota, la ferestrele şi uşile dela Slatina (din epoca lui Alexandru Lăpuşneanu, 1552—1561, 1564 1568) şi în general la epoca acestui voevod, la epoca voevodului înaintaş Petru Rareş (1527—1538) şi la a lui Vasile Lupu (1634 1653), iar în *Ţara Românească* mărturiile sunt atât de numeroase, ajungându-se chiar la un stil propriu stilul brâncovenesc — încât cititorii vor trebui sa se adreseze direct la p. 26—27 ale autorului. Iar peste graniţe, în *Lemberg*, ctitorii impozantelor biserici a „Inălţării la cer" (1595- 1611) şi a „Sf. Paraschiva" (1607, 1644), zidite în stilul renaşterii, sunt voevozii Moldovei: Movilă şi pomenitul Vasile Lupu.

Naţionalitatea meşterilor în Principatele Române? Italieni, Dalmatini, Orientali, Saşi din Transilvania şi Români (p. 28).

Din cele de mai sus rezultă atât contribuţia românească la mişcarea artistică a Renaşterii în toate ţarile locuite de Români, cât şi încercarea zădarnică a Ungurilor de a găsi unele influenţe ale „Renaşterii maghiare in-

floritoare" în vechile Principate Române. Dimpotrivă, Ungurul transilvan Carol Kós, crede că tipul casei nobilimei secueşti s'a desvoltat dupa modelul „culei" din Ţara Românească (p. 29).

Dl. C. Petranu îşi termina studiul D-sale, care poate fi dat ca exemplu de probitate şi documentare ştiinţifică, cu urmatoarele constatări, cari sunt tot atâtea mustrari pentru cei cari au încercat sa denatureze realităţile: „So kehrt man die Rolle des Gebers und des Empfängers um" (p. 30) şi mai departe: „Der neue ungarische Umwertungsversuch der Renaissancekunst von Siebenbürgen, die neue Gesichtspunkte, die wir in 5 Punkten zusammengefasst haben, und die anderen sekundären, haben sich — glauben wir — durch die obigen Erörterungen als falsch erwiesen. Sie machen eher den Eindruck eines politischen Programms, für welches dann eine Rechtfertigung gesucht wird" (p. 31).

Sapienti sat.

I. Craciun

E. LUKINICH, A. FEKETE-NAGY, L. MAKKAI şi L. GÁLDI, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400.* „Etudes sur l'Europe Centre-Orientale", Budapest, 1941, LXI+636+1 hartă anexă şi numeroase hărţi în text.

Scopul nemărturisit al volumului este de a da temelie documentară teoriei imigrării noastre în Transilvania, cât mai târziu cu putinţă, în sec. XIII-XIV, teorie devenită dogmă consacrată a istoriografiei maghiare, acceptată definitiv în ultimele ei lucrări de sinteza[1]).

Volumul, întocmit cu o aparenţa ştiinţifică impresionantă, merită o cercetare mai amănunţită, atât în ce priveşte metoda întrebuinţată de autori la culegerea şi comentarea documentelor, cât şi la interpretarea lor in studiile de sinteză din fruntea acestei opere.

Colecţia cuprinde 483 documente, regeste şi rezumate, precedate de studii lămuritoare semnate de autorii citaţi. Din acest material documentar, peste 150 acte sunt inedite constituind un preţios izvor informativ pentru istoriografia română.

In prefaţă dl. E. Lukinich, lamurind împrejurările cari l-au îndemnat să iniţieze strângerea materialului şi publicarea acestui volum, atrage atenţia specialiştilor streini că dintre naţiunile locuitoare în Transilvania, Secuii îşi au colecţia lor de documente (Székely Oklevéltár), Saşii au

[1]) Homan-Szegfü, *Magyar Történet*, I-VIII. Budapest 1928 1934; *Siebenbürgen*, Herausgegeben von der Ungarischen Historischen Gesellschaft. Budapest, 1940, 310 p.+harţi; L. Gáldi-L. Makkai, *A Románok története*, Budapest, f. a.

diplomatariul lor (Urbundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bd. I IV [Urkb.]), iar „în ce priveşte pe Ungurii din Transilvania — scrie d-sa — n'avem mari colecţii generale de documente, dar ne putem face o icoană destul de fidelă despre viaţa socială şi istoria Ungurilor ardeleni în evul mediu, datorită colecţiilor de documente referitoare la diverse familii şi a monografiilor consacrate judeţelor acestor provincii. Românii cari trăesc în Transilvania — continuă autorul — sunt singurii cari n'au nici o colecţie sistematică de documente ale trecutului lor" (p. V). Deci „Aceasta este prima publicaţie sistematică şi critică a documentelor referitoare la Românii din Ungaria, care va permite specialiştilor să scrie — potrivit exigenţelor istoriografiei moderne — istoria Românilor din Ungaria până la 1400" (p. VI).

Această „lămurire" a dlui E. L. este pe cât de iscusit ticluită, pe atât de potrivnică adevărului. Doar înşişi colaboratorii d-sale utilizează intens trei colecţii de documente referitoare la Românii din Transilvania[1]), pe care d-sa le trece sub tăcere, numai pentru a accentua meritele săvârşite de Institutul d-sale pentru istoriografia română şi cea streină.

Pentru a scoate apoi în evidenţă seriozitatea ştiinţifică a acestui volum, dl. E. L. subliniază că „el oferă rezultatele unor cercetări aprofundate. Volumul cuprinde tot ce a văzut lumina tiparului din studiile ungureşti şi româneşti consacrate istoriei medievale a Românilor din Transilvania, precum şi *toate* documentele inedite cari au putut fi găsite în arhivele noastre". Nici de data aceasta însă nu putem acorda încredere asigurărilor de mai sus.

Mai întâiu, ca metodă de lucru, volumul prezintă defecte neîngăduite de „exigenţele istoriografiei" din ori ce timp ar fi. Cu excepţia documentelor inedite, reproduse în întregime, cele publicate în colecţii mai vechi sunt date fie numai în regest, adeseori defectuos[2]), fie reproduse doar fragmentar. S'au făcut apoi esenţiale omosiuni. Astfel editorii publică numai documentele în care se precizează că locuitorii satelor sunt Români, sau că aşezările lor sunt „ville olacales". Cu această metodă eliminatoare, au fost trecute sub tăcere numeroase acte cari amintesc sate româneşti, fără a menţiona în chip special şi

---

[1]) I. Mihali, *Diplome maramureşene,* Sighet, 1900.

I. Puşcariu, *Documente. Despre boerii din Ţara Făgăraşului.* IV, Sibiu, 1907.

N. Densuşianu, *Documente privitoare la istoria Românilor,* [Col. Hurmuzaki I_1 (1199 1345), I_2 (1346—1450)], Bucureşti, 1887, 1890.

[2]) Un exemplu clasic de felul arbitrar în care e întocmit regestrul este cel dela No. 282 în care sunt cuprinse nu mai puţin de 4 documente deosebite (No. 1181 1183 din Urkb. II, p. 578—583).

pe locuitorii lor. Astfel sunt: documentul din 1347 Iul. 1 privitor la Mihalț (Mihálczfalva más néven Közép-Vincz)[1], apoi documentele din 1373 Ian. 10, 1377 Apr. 26, 1377 Apr. 30, 1383 Apr. 5, 1383 Apr. 23, privitoare la satul Băbuțiu[2]), apoi documentul din 27 Aug. 1354 (Urkb. II, p. 104—5), amintind satele românești Săliște și Săcelul, precum și cel din 31 Dec. 1399 (N. Iorga-Hurmuzaki, XV, p. 6—7), amintind de „universis et singulis nobilibus, tam ungaris, quam olachis... în Haczak et Huniad constitutis", pentru a nu aminti decât câteva întâlnite la întâmplare. Dar semnificativă este omisiunea documentului din 6 Mai 1355, în care se confirmă că Românii participau la dieta țării alături de Nobili, Sași și Secui. Necunoașterea acestui document nu poate fi invocată de vreme ce este publicat în Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis, VI, p. 321—323 pe care editorii îl utilizează la tot pasul, dar trecerea lui sub tăcere era necesară pentru a nu contrazice comentariile făcute de editori documentului No. 19, în care, fiind vorba de participarea Românilor la o dietă similară (1291), editorii susțin că n'a fost dietă, ci o simplă întrunire pentru stabilirea unei hotărnicii.

Cu asemenea omisiuni suntem îndreptățiți a ne îndoi de sinceritatea credinței exprimate de dl. E. L. că eventuale noui descoperiri de documente „nu vor modifica întru nimic învățămintele colecției noastre".

Aceste învățăminte sunt precizate de d-sa după cum urmează: „Se va remarca fără îndoială — scrie d. E. L. — că datele privitoare la vieața Românilor în secolul al XIII-lea sunt extrem de rare". Aceasta nu din cauza că documentele au fost distruse în urma deselor războaie, deoarece „ne putem mândri cu mai multe mii de piese autentice anterioare anului 1301". Intre acestea 290 se referă la Sașii din Transilvania, cari totuși nu s'au așezat în această provincie de cât în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Din potrivă, după cum dovedește acest volum, numai 26* tratează despre Românii din Transilvania, cari pretind a forma populația autohtonă. Cum ipoteza că tocmai documentele referitoare la Români au fost distruse nu e valabilă, nu ne rămâne de cât o soluție: documentele redactate în această epocă sunt în cantitate minimă din cauza că poporul român a venit în teritoriul în chestiune târziu și în grupuri răslețe, ceeace nu e de loc în contrazicere cu nomadismul ancestral al Românilor. Numai în secolul al XIV lea s'a îndreptat spre Ungaria o imigrare mai serioasă

[1]) Szabo K., *Az Erdély Muzeum eredeti okleveleinek kivonata.* (1232—1540), Budapest, 1890, p. 21.

[2]) *Ibidem,* p. 34, 37, 39.

*) Cifra lipsește în ediția franceză, fiind precizată în ediția germană a studiilor din fruntea acestui volum, publicată sub titlul: A. Fekete-Nagy, L. Gáldi und L. Makkai, *Zur Geschichte der ungarländischen Rumänen bis zum Jahre 1400.* Budapest, 1941, 73 p.

dinspre Balcani şi a urmat în chip firesc că documentele referitoare la Români au sporit în proporţie cu numărul nouilor veniţi". (p. VII).

Concluziile d-lui E. L. sunt mai mult de cât pripite. D-sa ar trebui să ştie că majoritatea documentelor istorice transilvane şi-au avut depozitul în arhiva capitlului de Alba-Iulia, devastată de Tătari la 1241, apoi arsă în doua rânduri, la 1277 şi 1308[1]), şi astfel cea mai mare parte a documentelor secolului al XIII-lea nu ni se pastrează în original, ci în confirmări ulterioare din secolul al XIV-lea. Ori asemenea confirmări nu erau solicitate de ţărani sau de obştea lor, satul, care din vecie se ştie stăpân pe propriul pământ, ci de cei ce ajungând la neînţelegeri asupra dreptului de a stapâni sate şi moşii, cari le-au fost date, sau le-au usurpat, aveau nevoie de dovedirea dreptului contestat. Confirmările erau solicitate numai în cazurile favorabile celor ce aveau interesul să le obţină în dauna situaţiei reale din veacul al XIII-lea. Iată principala cauză a puţinătaţii mărturiilor documentare privitoare la Români în veacul al XIII-lea, iar mulţimea mărturiilor din veacul al XIV-lea nu se datoreşte imigrării în masă în acest veac a Românilor în Transilvania — cum imaginaţia cu desăvârşire neistorica a d-lui E. L. şi a colaboratorilor săi o susţine — ci necesităţii de a preciza raporturile de proprietate, devenite discutabile în urma atâtor distrugeri de documente, fapt care face organele administrative să se lovească pretutindeni de prezenţa Românilor, amintindu-i.

Dar cifrele invocate de dl. E. Lukinich nici nu corespund adevărului. D-sa, pentru a obţine o aparenţa şi catastrofală diferenţă între numărul documentelor referitoare la Unguri şi cel referitor la Români, trece sub tăcere că acele „mai multele mii de piese autentice anterioare anului 1301" se referă la întreg teritoriul Ungariei şi al ţarilor aparţinatoare coroanei ungare şi că *numai o parte din ele privesc Transilvania.* Din numărul scăzut al acestora, cifra care cuprinde documentele referitoare la Ungurii din Transilvania este cu totul redusă. O indicaţie preţioasă ne oferă E. Szentpétery[2]), din a cărui catalog critic al tuturor documentelor regale ungare dintre anii 1001—1257 reiese că faţă *de un total de 1146 documente, abia 49 se refera la Transilvania.* Ori, pentru această epocă editorii publică 12 documente referitoare la Români. Colecţia de documente a Saşilor, cunoaşte pentru aceeaşi epocă 89 documente de provenienţă nu numai regală, ci şi papală şi câteva interne transilvane. Din ele 14 sunt simple amintiri a diferiţi protopopi ai Sibiului în calitate de cancelari la curie cu prilejul redactării de documente cari nu privesc Transilvania; alte 11 nu se referă la Saşi. 38 sunt de origină papală, din cari 29 se referă la cavalerii Teu-

---

[1]) Josephus C. Kemény, *Notitia historico-diplomatica Archivi et Literalium Capituli Albensis Transylvaniae,* Cibinii, 1836, p. 20 squ.

[2]) *Az Árpádházi királyaink okleveleinek kritikai jegyzéke,* Budapest, 1923.

toni aşezaţi în Ţara Bârsei şi la episcopia cumană întemeiată de ei, documente cari, pe drept cuvânt, pot fi revendicate atât Români, cât şi de Secui. Din cele *32 documente* cari dau informaţii mai lămurite privitoare la viaţa politică şi bisericească a Saşilor propriu zis, *13 se referă şi la Români*, cuprinzând şi documentul dela 1204, nepublicat de editorii volumului de care ne ocupăm. Iată deci la ce se reduce valoarea probativă a speculaţiilor d-lui E L. privitor la numarul redus al mărturiilor documentare privitoare la Români.

Dar concluziile D-sale se întemeiază şi pe rezultatele cercetărilor făcute de colaboratorii acestui volum. Se impune deci o examinare a lor

*

Primul dintre colaboratori este dl. *L. Makkai*, care semnează capitolele despre *Viaţa pastorală a Românilor, Apariţia Românilor în Ungaria, Aşezarea Românilor, Diferitele colonii române, Societatea română primitivă* şi *Transformarea societăţii româneşti.*

D-sa, ca şi ceilalţi colaboratori ai prezentului volum, consideră drept certitudine imigrarea Românilor din Balcani, în Transilvania, ca păstori nomazi, fără aşezări stabile. Din faptul că d-sa aminteşte de existenţa unui pastorit nomad şi a unui păstorit transhumant, presupunem că d-sa ştie să facă şi deosebirea între cele două forme de pastorit. Din acest motiv subliniem dela început că dl. M. totdeauna caută să interpreteze documentele cari vorbesc de pastoritul românesc în lumina *nomadismului* nu a transhumanţei, care presupune aşezări stabile, sate bine consolidate, ca centre de iradiere sezonieră a păstoritului transhumant. Aceasta atitudine, dinainte fixată, îi dă d-lui L. M. putinţa de a reedita fără nici o probă documentară cunoscuta poveste, cum din Balcanii plini de turme româneşti, s'a pornit pe nesimţite o sporadică infiltrare de păstori peste Dunăre în Carpaţi, unde imensele păduri stăteau nelocuite şi neexploatate economiceşte de stăpânirea maghiară din Transilvania. Astfel Românii apar în prima jumătate a veacului al XIII-lea în Carpaţii de Sud, în a doua jumătate a aceluiaşi veac în Munţii Bihorului, pentru a ajunge, în sfârşit, în veacul al XIV-lea, în Munţii Maramureşului şi ai Beregului. (p. XII)

Aceşti păstori români au cutreerat timp îndelungat munţii, locuind „în colibe primitive răsfirate în munţi, fără a constitui vre-o aglomeraţie". (p. XIII). Abia „când ţările Europei Orientale au fost populate, imigraţiunea ciobanilor dealungul munţilor s'a oprit, în timp ce transhumanţa a continuat". Când s'a făcut această impopulare a ţarilor Europei Orientale, dl L. M. nu o divulgă. In sprijinul teoriei mai sus schiţate privitoare la caracterul nomad păstoritului românesc, d-sa aduce însă argumentul indirect al lipsei cornutelor şi a agriculturei din acest pastorit, pe care nu o poate dovedi, apoi mărturiile următoarelor documente, menite a dovedi instabilitatea vieţii Românilor în munţi: Docum. No. 126 din 22. III. 1363, în care, fiind

vorba de delimitarea satelor Kuespatoka, Sekaspataka, Voya şi Bachtivesse din jud. Caraş, cumpărate „a magistro Johanne bisseno" şi dăruite „magistro Benedicto", se constată că, cu prilejul delimitării proprietăţilor satului „Vaya" de acelea ale castelului Iladia, „Kenezy holahorum ad ipsum castrum pertinentes" susţineau că hotarul nu este cel indicat de oficiali, dar precizarea acestui hotar totuşi nu s'a putut face de oarece „quos (scl. Olachos) citare *propter eorundem mansionis seu residencie incertitudinem noluissent* (scl. *kenezii noluissent!* N. A.)... de quo quidem campo exeundo iungerit unam silvam foratlan vocatum ubi ipsi Kenesy et magister Petrus in positione metarum concordare non potuissent".

Textul „propter eorundem mansionis seu residencie incertitudinem" este invocat de dl. L. M. ca o dovadă precisă, în favoarea aserţiunii d-sale că „*majoritatea Românilor din Ungaria duceau în cursul veacului al XIII-lea şi XIV-lea viaţă de păstori nomazi*". (p. XIII). Interpretarea documentului este forţată, ignorând totalitatea fenomenului înregistrat. Căci din fragmentul citat se vede limpede că cnezii Românilor aparţinători ai cetăţii Iladia, *n'au voit* (noluissent) să aducă mărturii pentru a dovedi că hotarul nu este cel revendicat de oficiali, *pretextând* „nesiguranţa locului unde se aflau" Românii cari urmau să fie chemaţi la mărturie, adică spunând, că nu ştiu unde ar putea fi acum oamenii, acasă, la colibi, sau la păşunat. Timpul în care se făcea hotărnicia, are în cazul de faţă o importanţă hotărîtoare în înţelegerea documentului. *Actul e din 22 Martie, deci pe vremea când odată cu topirea zăpezii, urcă oile la munte.* Şi ca dovadă că cnezii *n'au vrut* să se ajungă la precizarea hotarului, care probabil ieşea în defavoarea Românilor, o dovedeşte faptul că nu numai în teritoriul vecin cu cetatea, dar nici în pădurea „foratlan" magistrul Petru n'a putut ajunge la o înţelegere cu ei privitor la fixarea semnelor de hotărnicie.

Dar că aceasta este interpretarea justă a textului citat, o dovedeşte documentul No. 242 din 29 Martie 1378, din care se vede că unul din aceşti cnezi, Ioan din Yoya (Valea), „tamquam kenezius conservasset" satele Ztankova şi Patak (Valea) „et reditus et proventus duarum villarum earundem castro de Elyad semper administrasset". Acelaş „Johannes plures terras ad predictam sessionem applicando occupaverit et quot villas in eisdem congregaverit et collocaverit, hoc penitus ignorarent, sed quotquot villas in facie terrarum earundem collocasset, proventus et reditus earundem semper tamquam Kenezyus administrasset castro supradicto". Alt document (No. 243 din 20 Mai 1378), apoi precizează că acest Johan şi fraţii săi, nu s'au mulţumit numai cu pământul primit dela Carol I, ci „etiam terras pluribus villis aptas de terris et villis regalibus fraudulenter et dolose pro se occupasse". Ştia deci cneazul Ioan din Valea împreună cu tovarăşii săi cnezi, de ce să *evite* a aduce mărturia supuşilor lor, declarând că n'au de unde-i strânge „din cauza nesiguranţei locului unde se află".

Hotărît, din cuprinsul documentului, orice cercetător istoric care cunoaşte real — nu ca dl. L. M. — pastoritul, nu poate trage concluzia despre o pretinsă instabilitate a aşezarilor româneşti, şi cu atât mai puţin despre nomadismul Românilor. Dimpotrivă, documentul marturiseşte clar că aceşti Români aparţineau cetăţii Iladia „ad ipsum castrum pertinentes", având în frunte pe cnezii lor „Kenezy holahorum", deci constituiau obştii organizate. Deasemenea, nu se poate admite ca cneazul sa nu cunoască colibele şi locurile unle păşunează Românii de sub autoritatea lui, dela cari trebue sa strângă darea pe care o dă stăpânului cetaţii. Ori, asemenea dări nu puteau fi strânse dela o populaţie „nomadă" ci numai dela una de mult aşezată, cu rosturi şi ocupaţii permanente. Avem de a face deci nu cu *„Români nomazi"* ci cu Români cu aşezări stabile, aparţinând cetăţii Iladia şi având drept principală ocupaţie păstoritul. Atât şi nimic mai mult.

Dar dl. L. Makkai, mai citează în sprijinul „nomadismului" susţinut de d-sa, fraza din documentul papal dela 1373 (No. 202), în care amintindu-se Românii din regiunea Caransebeş, se spune „Vlachi schismatici, quorum nounulli in pascuis et tentoriis habitant, animalia, quibus habundant, pascendo". Ţinem să subliniem ca documentul se referă şi la Românii din Bosnia şi din Muntenia, dând o caracterizare generală a tuturor acestor Români. Dar chiar şi în acest cadru general, documentul arată că numai o parte mică a Românilor *„quorum nonnulli"* (deci = *unii din ei!*), locuesc în colibi, păscându-şi turmele numeroase, ceeace. dela începutul primăverii până târziu toamna, corespunde perfect realităţilor, dar aceasta nu-l îndreptăţeşte pe dl. L. M. să afirme că *„majoritatea* Românilor din Ungaria duceau în cursul veacurilor al XIII-lea şi al XIV-lea viaţă de păstori", şi cu atât mai puţin că această viaţă era de „păstori *nomazi"*.

Dar iată ce spun documentele editate de acelaş d. Makkai, privitor la Românii din regiunea Caransebeşului la cari se referă textul citat. Documentul No. 175 din Septemvrie 1369 vorbeşte de o adunare a „obştei" (universitas Kenezyorum et aliorum Olachorum de districtu Sebes", în care se constată că „singuli singulariter et cum rebus nostris pariter et personis" au participat la expediţia lui Ludovic I împotriva lui Vlaicu şi Sracimir, intrând cu armata voevodului Dionisie şi a banului Emeric în Vidin, şi au ajutat cu sute de florini cheltuielile de razboiu, dând şi oameni în armată, anume o gardă permanentă de 200 oameni, în timp ce cnezii ramaşi la Mihald ţineau la dispoziţia regelui o altă trupă de 500 oameni aleşi. Ori, 700 de oameni în armată e cifră mare, care dovedeşte precis că Românii din regiunea Caransebeşului erau foarte numeroşi, şi departe, de a trăi o viaţă „nomada" care excludea putinţa de a-i recruta pentru armată, aveau aşezări statornice, după cum o dovedesc numeroase alte documente din acest volum. Deci textul papal invocat de dl. M. nu constitue o dovadă a nomadismului acestor Români, ci arată doar vag că

„unii din ei", „nonnulli" cum spune documentul dela 1373, făceau păstorit în munţi, traind în vremea păscutului în colibi, ceeace corespunde adevărului istoric.

Dar cu o tenacitate specifică rasei în goana după himere, dl. L. M. ţine să dea ultima şi cea mai categorică dovadă despre nomadismul românesc. „Şi la începutul veacului al XIV-lea (sic!)[1], un cronicar ungur, Antoniu Veranesios, descrie pe Români după cum urmează: ‚rari în apertis locis incolae, montibus ac silvis plerumque cum suo pecore pariter obditi". (p. XIII). Dar textul lui Verancsics, citat de dl. L. M. trunchiat, nu este nici el o dovada a nomadismului românesc. Anume acelaş V. spune, în prealabil, că Românii în privinţa mulţimii lor uşor egalează celelalte naţiuni ale Transilvaniei (Secui, Unguri şi Saşi împreună), totuşi sunt fără drepturi, trăind ca iobagi ai Ungurilor şi fiind răspândiţi prin toata ţara. Ori, dacă Românii erau atât de mulţi şi totuşi afirmaţiile lui V., puţini din ei erau aşezaţi în locuri deschise, ci mai mult se ascundeau cu oile la munte, ajungem la concluzia cu totul bizară că în veacul al XVI-lea munţii Transilvaniei erau mai dens locuiţi de cât văile şi câmpia. Contradicţia între cele două afirmaţii ale aceluiaşi V. este evidentă şi multele sute de documente din veacul al XIV-lea începând dovedesc că n'a fost domeniu regal, nici nobilitar unguresc, nici moşie mai de seamă, pe care să nu fi existat sate româneşti, şi că în această regiune a aşa ziselor „judeţe ungureşti" locuia majoritatea Românilor, nu la munte. De altfel cunoştinţele lui V. privitoare la Români sunt cu totul incomplecte. El cunoaşte Români liberi numai în ţinutul Haţegului, fără să cunoască districtele româneşti din Banat, nici scaunele româneşti din Sibiu, nici boierimea română din Ţara Făgăraşului şi din Maramureş. Toate aceste fapte impuneau d-lui L. M. o severă rezervă faţă de valoarea doveditoare şi exactitatea celor cuprinse în textul pe care d-sa îl invocă drept argument hotărîtor pentru nomadismul în munţi a majorităţii Românilor din Transilvania. Acest pretins nomadism rămâne *nedovedit*, iar teoria d-lui L. M. un simplu produs al imaginaţiei ilustrat cu *impresii* documentare, dar nesprijinit de realitatea istorică.

Impotriva acestui nomadism oferă dovezi chiar documentele acestui volum. Astfel între impozitele plătite de cnezii români Capitlului din Alba-Iulia la 1331 (Doc. No. 42), se găsesc şi „viginti birra, que vulgariter cherge dicuntur" şi la fel documentul No. 214 din 1374 arată că printre obligaţiunile cnezilor români, faţă de Capitlul din Oradea, este şi aceea de a da „de more consueto... annis singulis, medium lodicem" adică şi într'un caz şi într'altul e vorba de pături de lână, de *cergile* româneşti. Ele confirmă deci existenţa unei *industrii casnice textile care aparţinea exclusiv Românilor*. O asemenea industrie nu se poate improviza, ea presupune o înde-

---

[1]) In ediţia germană rectificat: veacul al XVI-lea.

lungata viață sedentară, deci sate vechi în cari femeile săvârșeau această industrie, în timp ce barbații umblau cu oile în munți. Prezența industriei casnice exclude nomadismul.

Toate aceste dovezi însă nu-l opresc pe dl. L. M. să susțină în continuare că „la sfârșitul veacului al XII-lea locuitorii Transilvaniei, Ungurii, Germanii și Slavii (!!)... erau stabiliți în sate". Și cum așezările de colibi românești nu treceau drept sate, ele n'aveau nume, încât autoritațile administrative nu țineau seamă de ele, cu atât mai mult, ca păstorii își schimbau des locul de domiciliu în timpul migrării. Acest fapt explică, — scrie dl. L. M. — de ce nu cunoaștem înainte de 1283 nici un nume al întâilor așezări provizorii românești. Românii erau totuși utili; ei puteau face exploatarea munților și paza lor. „Astfel autoritățile coroanei cedară primilor emigrați români pășunatul în comitatul Făgăraș în vecinătatea pământurilor Sașilor, a Pecenegilor și a Secuilor". (p. XV).

Documentele invocate de d-sa (No. 1, din 1222 și No. 4, din 1224), nu amintesc de o cedare a unui bun strein în favoarea Românilor, ci invers. Nu Românii, ci Sașii sunt cei cari primesc dreptul de folosință în „silva Blaccorum et Bissenorum", care era proprietatea Românilor. și la fel nici documentul dela 1222 nu amintește de vre-un „pământ al Pecenegilor", ci acesta din urmă precizează ca o realitate nu de curând creata, ci ca existentă, a unei „terra Blaccorum et terra Siculorum", indicând nu pământuri, ci întregi regiuni locuite.

Dar cu toată mărturia potrivnică a documentelor, dl. L. M. continuă: „Regiunea de pășuni înalte locuită de o populație slavă (!) puțin numeroasă, ori, adeseori, cu totul nelocuită, atrăgea pe Românii din Balcani. Imigrarea acestora a fost înlesnită de regii Ungariei pentru motive de apărare națională și pentru considerațiuni de ordin economic". Așa s'a făcut că după ce au apărut în județul Făgăraș, Românii au apărut deja în veacul al XIII-lea în județul Brașov, Sibiu, Bihor și Alba Inferioară". (p. XV).

Și cum existența masivă a Românilor în a doua jumătate a veacului al XIII-lea și în cel următor, atât în regiunea muntoasă cât și la șes, trebuia explicată, dl. M. recurge la cunoscuta teorie: invazia Tătarilor dela 1241 a nimicit totul. Ei traversează văile Someșului, Mureșului, Crișurilor și Oltului, adică o regiune cu o populație foarte deasă și în drum ei exterminară în primul rând populația ungurească. Românii, nefiind legați de un loc determinat și locuind în munți puțin accesibili, au fost scutiți de această lovitură fatală. E foarte natural deci că marii proprietari de pământ s'au gândit la ei când au fost nevoiți să suplineasca lipsa de mână de lucru rurală. Astfel năvălirea Mongolilor a determinat coborîrea Românilor din munți la șes provocând... decadența agriculturei (!) „de oarece Românii, crescători de animale, au avut nevoie de mai multe veacuri pentru a se deprinde cu agricultura". (p. XVI). Documentele însă arată că

Tătarii au prădat regiuni săseşti şi româneşti din jurul Sibiului[1]) şi sate aşezate „inter terras Olachorum de Kyrch, Saxonum de Barasu et terras Siculorum de Sebus". (Doc. No. 11). Ori, în acest caz, teoria d-lui L. M. menită a explica doar lipsa unei populaţiuni agrare ungureşti în Transilvania în veacul al XIII-lea şi prezenţa numeroasă a Românilor, rămâne neconvingatoare, atât timp cât d-sa nu va putea lămuri, prin ce misterioase afinităţi de rasă Tătarii îşi manifestau predilecţia de a ucide numai populaţie agricolă ungureasca, cruţând populaţia agrară a Saşilor, cari totuşi, după această navălire a Mongolilor se dovedeşte a fi mai numeroasă de cât înainte. Acest pretins Hungaricidium a fost el atât de radical, încât pe marile latifundii n'a mai ramas nici un ţăran ungur, silind astfel pe primitivul cioban român, adus pe moşiile nobilitare, să chinuiască veacuri de-arândul pe bieţii proprietari unguri să le dea lecţii de agricultură? Iar dacă această extirpare a ungurilor n'a fost atât de radicală, lăsând suficienţi instructori care să înveţe pe Români agricultura, cum explică dl. L. M. *lipsa totală a termenilor ungureşti din agricultura română?* Absurditatea acestei teorii este evidentă. Căci zadarnic se străduieşte dl. L. M. să perverteasca înţelesul lui „terra" în acela de „păşune", el rămâne totuşi o marturie a pământului lucrat de Români aşa cum ni-l arată documentul din 1247 „*molendinis* omnibus infra termines praenominatarum terrarum ubicumque factis vel faciendis... nec non *aedificiis et agriculturae"*...[2]). Deci o agricultura evoluata care îşi avea străvechea ei continuitate atât la şes, cât şi în aşezările din munţi, aşa cum existenţa şi azi a teraselor agricole, parăsite şi acoperite de păduri multi-saculare o dovedeşte a fi existat până la înălţimi de 1100 1400 m. altitudine[3]).

Mai caracteristic metodei istorice întrebuinţate de dl. L. M. este însă capitolul *„Diferitele colonii române"*, în care d-sa se strădueşte să dea o expunere documentată a felului cum au fost întemeiate satele româneşti în veacul al XIV-lea, grăbindu-se să constate că „cea mai marte a celor mai multe sute de sate româneşti au de fapt nume de origine maghiară" (p. XVII) şi cum aceste sate sunt în preajma munţilor, conclude d-sa: „cu excepţia munţilor înalţi, şi uneori chiar şi acolo, Românii au fost devansaţi de coloni de altă rasă, mai cu seamă de Unguri şi de Slavi". (p. XVIII). Autorul precizează apoi, că prima aşezare românească „provizorie", amintită documentar abia la 1283, este Oláhtelke. Adjectivul de „Oláh" — continua dl. L. M. — servea să distingă o colonie pierdută într'o regiune ungurească; colonie de altfel cu totul neinsemnată de vreme ce

---

[1]) Wenzel G, *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus*. Vol. II, (Pest 1861), p. 171.

[2]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. (Urkb.), I, p. 73—74.

[3]) L. Someşan, *Alter und Entwicklung der rumänischen Landwirtschaft in Siebenbürgen*. Bukarest, 1941, p. 57 şi urm.

„telke" în evul mediu însemna doar o mica proprietate suficienta pentru a hrăni o familie. (p. XVII). Autorul stabileşte apoi diferitele forme de aşezări româneşti: aşezare în preajma unui sat unguresc constituind o anexă a acestuia; cazuri de „tovăraşie" a coloniei române cu satul preexistent, împrumutând numele vechiu de origine ungurească, slavă sau germană al aceluia, aşezarea nouă devenind „sat-frate" specificat cu numele de „oláh"; sau cazuri mixte, de transiţie a acestor două forme. (p. XVIII). Drept dovadă apoi, în nota No. 17, autorul dă câteva exemple, nici unul din ele însă dovedite, de vreme ce exemplele citate: Szászerkes —Oláherkes (1310), Magyarbáród — Oláhbáród (1390), Magyarkapus — Oláhkapus (1391), Magyarfráta — Oláhfráta (1392) sunt toate amintite *sincronic*, fără a da vre-o indicaţie privitor la prioritatea vre-unuia din ele faţă de omonimul său.

Dar cât temeiu se poate pune pe documentarea şi interpretarea istorică a d-lui L. M. se vede chiar din exemplele date de d-sa. „Istoria lui Magyar-Bocsárd şi Oláh-Bocsárd — scrie d-sa e curioasă. In 1346 Petru, vicevoevodul Transilvaniei, stabileşte cu forţa Români pe domeniul numit Bocsárd al capitlului din Transilvania. Din aceasta colonie s'a desvoltat satul Oláh-Bocsárd". (Nota 17, p. XIX). Dar documentul nu aminteşte nimic despre preexistenţa unui „Magyar-Bocsárd". El spune clar că Petru vicevoevodul Transilvaniei a ocupat satul (villa) Bucerdea aparţinătoare capitlului de Alba-Iulia, sat aflător în judeţul Alba „ad castrum Kechkes". Ocuparea s'a făcut „per populos villarum ad ipsum castrum Kechkes vocatum pertinentium et in vicinitate eiusdem ville Buchard existentium", pentru ca apoi „intra metas at terminos antiquos eiusdem ville capituli Buchard vocate, quandam *aliam* villam Olacalem, pro dicto castro Kechkes servientem colocasset"... iar pe iobagii capitlului din acest sat, de câte ori se duceau în pădurea Bucerdei, îi aresta şi îi despoia de avut. (Doc. No. 76 din 28 Iunie 1346, p. 109). Documentul deci nu dă nici o indicaţie despre existenţa unei populaţiuni ungureşti în vechia Bucerde a capitlului de Alba-Iulia, ci arată numai înlocuirea forţată a iobagilor capitlului, cu iobagi credincioşi ai vicevoevodului. Dar documentul lasă să se întrevadă cu totul alte concluzii. „Populos villarum ad ipsum castrum Kechkes vocatum pertinentium et in vicinitate eiusdem ville Buchard existentium" prin cari s'a făcut ocuparea forţată a Bucerdei erau *români*, fapt confirmat şi de doc. Nr. 87 din 22 August 1352, în care se precizează: „Olacos ad castrum Kelechkes pertinentes", ceea ce ne dă o imagine clară despre compoziţia etnică majoritar românească a regiunii în care străjuia „castrum Kechkes".

In continuare, dând exemplu de „cazuri mixte", d-sa scrie: „La 1358 se amitesc satele române cari aparţin Banabicului (Bányabükkfalu). La 1416 satul se dedublă. Astfel s'au născut *Magyar Banabiky* şi Oláh *Banabiky*, cari mai apoi s'au reunit şi formează azi un singur sat cu populaţie

mixtă, numit în ungureşte Bányabükk şi romaneşte Banabic. Numele primitiv al acestor fel de sate gemene trădează totdeauna naţionalitatea populaţiei primitive. In cazul prezent populaţia a fost totdeauna de origine ungurească. N'avem nici o dovadă contrară". (Nota 17, p. XIX). Concluzia d-lui L. M. şi de data aceasta este arbitrară. Textul documentului No. 101 din 14 Februarie 1358 spune doar atâta ca magistrul Petru urmează să fie instalat în „medietatibus possessionis Banabiky, ac villarum Olachalium et terrarum ad eandem pertinentium". Deci *Banabicul era o moşie mare cu sate româneşti.* El nu e amintit ca sat: Bànyabük*falu*, ci ca „possessio" care după cum arată documentul trebue înţeleasă ca moşie. Acest domeniu putea să aibă nume unguresc, dar aşezările de pe el sunt româneşti. Iar dacă la 1416 apar două sate cu numele acesta Olàh Banabiky şi Magyar Banabiky, date fiind împrejurările din vecul al XIV-lea — pe cari le vom cunoaşte — suntem îndereptăţiţi a crede că primul a fost Banabicul românesc, şi că ulterior a apărut cel unguresc.

Dar cu aceasta intrăm în miezul mult discutatei probleme a numelor de sate.

Dl. L. M. susţine că de câte ori un sat românesc poartă nume strein, unguresc, german sau slav, este o dovadă că Românii sunt ulterior veniţi, aşezându-se pe vechi sate ungureşti, germane sau slave. Teoria d-sale o ilustrăm prin următorul exemplu: numele de sat „Zalasd" este considerat de editori ca unguresc „Zala+sd" (p. 159). Dar iată ce spune documentul despre originea acestui sat. (Doc. 124). Cu prilejul delimitării satului Zalasd sunt convocaţi cnezii Ladislau fiul lui Musath (!), Stroia şi Zeic înaintea nobililor din Hunedoara şi a „universi Knezii et seniores Olachales districtus Haczak... pro tribunali sedentibus". In adunare se citeşte documentul prin care regele dărueşte satul Zalasd lui Ladislau şi fiilor săi Petru, Ioan, Laţcu şi Muşat, dar cnezii Stroia şi Zeic se opun, spunând că „*ipsa possessio* Zalasd more aliorum Keneziorum *nove extirpationis densitatis silvarum* capite iure Keneziatus ipsis et fratribus ipsorum pertineret" şi deci Ladislau a solicitat şi a obţinut dela rege „ipsorum ius keneziale"

Iar dacă Stroia şi Zeic sunt autorii satului Zalasd creiat prin defrişarea pădurei şi impopularea lui, ce valoare documentară mai poate avea etimologia ungurească „Zala+sd" susţinută de editori? Dar valoarea acestor etimologii mai e ilustrată de următorul caz: Editorii consideră numele satului „Vaja", „Woya" (1277) ca fiind de origine *slavă* (p. 59). Documentul No. 242 din 29 Martie 1378 precizează: „Woya alio nomine Patak" (p. 277), indicând că potrivnic regulelor filologice „Woya" este o greşită transcriere a lui „Valea" permanentizata din document în document pentru a-i da la 1378 *traducerea*, deci echivalentul unguresc: „Patak".

Mai caracteristic însă pentru obsesia ungaro-genetică a autorilor în materie de toponimie este cazul satului „Riul-Alb", care deşi amintit ca atare la 1398 de documentul No. 458, editorii se încăpăţinează a susţine

că „Rîul-Alb = Fehérviz", şi cum „cu excepţia acestui document, numele românesc de Rîul-Alb nu se mai aminteşte nicăiri în evul mediu, deşi dela 1411—1519 e amintit de 25 de ori" concluzia editorilor este că documentul e ...*suspect!* Ori, cum editorii nau alte indicii privitoare la falsitatea documentului, el rămâne o dovadă că numele românesc al satului a premers traducerii lui în ungureşte, care s'a permanentizat în documentele oficiale timp de un veac.

Impotriva acestei metode a traducerii toponimiei româneşti sau slavo-române în ungureşte. dovedită de dl. S. Dragomir[1]), se ridică editorii acestui volum fară să o poată desminţi. Asemenea cazuri clasice de traduceri cuvânt de cuvânt, ni-l oferă de ex. Săliştea şi Săcelul. In documentul No. 36 din 5 August 1322 este amintit satul „Feketewyz" = Apa Neagră, care este traducerea exactă a lui Cernavoda, râuleţul care trece în apropierea satului care se cheamă *Săcel*, jud. Sibiu. Documentele arată că în toate vremurile satul a fost o aşezare originar românească, cum este şi azi, ceeace nu împiedecă pe comentatorii documentului să sublinieze că Feketeviz e nume unguresc. Ori acest „Feketeviz" ramas numai în documente, dar nici odată pe teren, departe de a însemna originea ungurească a satului, înseamnă un simplu botez al acestei aşezări româneşti de „*lângă Cernavodă*" pe care l-au tradus în ungureşte. Dar cu toată evidenţa procedeului urmat, editorul rămâne constant în a exclude originea românească a Sacelului. El recunoaşte că Feketeviz = „Chirnavoda", dar aceasta „dovedeşte că Ungurii au împrumutat aceasta numire dela primii colonişti slavi" (!) şi cu aceasta un sat românesc a fost dosit în favoara teoriei caracterului unguresc al Transilvaniei medievale. Numai că această numire oficială s'a dovedit imaginară şi neviabilă, încât administraţia ungurească s'a văzut nevoită să adopte originalul românesc *Săcel* = Szecsel, care n'are nici o origine slavă!

In acelaş document sunt amintite „quinque villis olaceis", dintre cari „*Nogfalu*" e amintită la 1354 (Urkb. II, No. 685, p. 105), iar la 1383 ca „*Magnam villam Walachikalem*" pe care înşişi editorii o recunosc „e vorba de Nagyfalu — Grossdorf, azi numit Szelistye — Sălişte, la Răsărit de Sibiu". (Nota 6, p. 302). Tot la 1383 cele cinci sate româneşti sunt amintite ca „quatuor villis olachalibus videlicet Gorozdorf cum Galusdorf, Graphundorph, Budinbach et Cripsbach vocatis" (Doc. No. 276, p. 309); în acelaş an, aceleaşi sate sunt numite „Nadhfalu aliacque possessiones" (Urkb. II, p. 577. Rezumat defectuos No. 280, p. 312—313), pentru ca în alte trei documente consecutive (Urkb. II, p. 578—581) să fie din nou numite „quatuor villarum Olachalium Grozdorph alio nomine Galusdorf, Graphyndorph, Budynbach, Crypzbach vocatarum", iar în al patrulea e amintit „Nogfalu" (Urkb. II, p. 583).

---

[1]) S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc în Banat.* An. Inst. de Ist. Naţională, III, p. 276.

Trecând peste aceste trei documente şi semnalând sumar aceeaşi formula numai din documentul din 22 Iulie 1383 (No. 282, p. 313), dl. L. M pe care-l credem comentatorul acestui document, rectifică părerea eronată Hurmuzaki-Densuşianu I2, p. 278: Grafendorf — Tilişca, cu aceea corecta de Grafendorf Vale, dar tot d-sa se grăbeşte să accentueze că „trebue constatat că *în evul mediu numai numirile de origine ungurească şi germană erau în uz*" (Nota 5, p. 313) pentru ca mai înainte să sugereze despre aceleaşi sate că *„numele lor german pare a dovedi ca întemeierea lor trebue să fi avut loc pe vremea când* Conrad *de Tălmaciu şi fiul său au stăpânit aceste sate, adică la sfârşitul veacului al XIII-lea şi începutul veacului al XIV-lea*". (Nota 5, p 61). Intreg acest raţionament bazat exclusiv pe caracterul german al acestor numiri, menit a sugera dacă nu caracterul originar german al satelor, cel puţin calitatea germană a fondatorului lor, se nărue însă în faţa dovezilor documentare. Anume, unul din aceste sate în nu mai puţin de 5 documente din 1383 este numit consecutiv „Crypsbach", pentru ca, cu aproape două decenii înainte să fie amintit în documentul din 24 Noemvrie 1366 (No. 158, p. 206), cu numele lui adevărat, românesc, de „Kakoua" — Cacova, aşa cum i se spune şi azi[1]). La fel Gorozdorf Nogfalu Magna villa walachicalis, nu e de cât traducerea în trei limbi a Saliştei, care după cum dovedeşte I. Schiopu[2]) înseamnă „sat mare". Ori, dacă dl. L. M. avea înaintea ochilor dovada că numirea românească apare documentar cu aproape două decenii înaintea numirei germane şi *maghiare* (!), care abia la 1383 este atestată întâia oară, cu ce răspundere ştiinţifică poate afirma că „în evul mediu numai numirile de origine ungurească şi germană erau în uz" şi cum mai poate formula sugestii privitor la o posibilă iniţiativă germană la întemeierea acestor sate, când Nicolae, fiul lui Conrad de Tălmaciu, la 1322, când se redactează documentul. *nici nu cunoaşte numele acestor sate, fiind nevoit să le indice doar vag ca simple „cinci sate româneşti"*.

Dar dl. L. M. nu se opreşte numai la aceste arbitrare speculaţii pe marginea numirilor germane. D-sa crede că are prilegiul de a ilustra teoria d-sale privitoare la data coborîrei târzii a ciobanilor nomazi români dela munte la şes. „Românii din aceste sate — susţine d-sa — au fost după toată probabilitatea păstorii castelului regal Salgo, cari părăsind păşunile din munţii dela Sud de Sibiu, au venit să se stabilească în împrejurimile castelului. Dat fiind că documentul din 1288 (No. 17), face o aluzie incontestabilă la Românii dela Salgo şi dela Tălmaciu, începutul coborîrii lor poate fi fixat la această epocă". (Nota 5, p. 61 63). Dar documentul în chestiune aminteşte pe Românii din regiunea Sibiului ca

1) Deci cazul „Riul Alb" (1398), = „Fehérviz" (1411—1519).

2) „Sălişte" în *Dacia Istorică*, An. I, (1937) No. 2, p. 49 urm.

participând *la oastea ţării, asemenea nobilimei ungare, a Saşilor şi a Secuilor,* deci într'o situaţie politică care exclude provenienţa lor recenta şi caracterul lor nomad şi primitiv, cum se straduieşte dl. L. M. sa-i arate pe Români în timpul coborîrii lor din munţi. Mai mult, documentul No. 10 din 1250, arata pe aceeaşi Români ca participând în oastea comitelui Ioachim de Sibiu, *alaturi de Saşi, Secui şi Pecenegi,* la expediţia făcuta în ajutorul lui Asan Burul la 1210. E adevarat că dl. L. M. contestă ca aceşti Români ar fi din regiunea Sibiului, dar nici d-sa, nici antecesorii d-sale, nu pot aduce dovezi contrare, în timp ce documentul dela 1288 care precizează prezenţa militară a Românilor în comitatul Sibiu, lămureşte pe cel dela 1250, care arată la rândul său aceleaşi realităţi la 1210. Şi în acest caz ce valoare ştiinţifică poate avea concluzia d-lui L. M. că „începutul coborîrii lor (a Românilor din munţii Sibiului) poate fi fixată la această epocă" (scl. la 1288)?

Mai notăm aici cazuri, pe cari dl. L. M. evită a le discuta şi anume când satul are două numiri paralele. Astfel la 28 Ianuarie 1357 este amintit satul *„Abosfalva* cu alt nume *Beznic"* (Szabó, o. c., p. 25), iar la 1 Iulie 1347 *„Mihálczfalva* cu alt nume *Közép Vincz"* (Ibidem, p. 21), din care a supravieţuit Mihalţul românesc.

Aceste exemple, despre neputinţa doveditoare a numirilor streine în ce priveşte originea satelor româneşti, precum şi a măsurii în care aceste numiri pot constitui un criteriu în stabilirea vechimei aşezărilor româneşti, exemple luate din a doua jumătate a veacului al XIV-lea (1383), ne dau întreagă măsura creditului ce se poate acorda analizei făcute de editorii prezentului volum, toponimiei şi numirilor de sate româneşti mai vechi, din veacul al XIII-lea, când raritatea documentelor lasă frâu liber imaginaţiei.

Dar cazurile exemplificate mai sus ne permit motivate sugestii în privinţa stabilirii criteriilor după cari pot fi examinate numirile sau toponimia streină a satelor româneşti.

a) Când numirea românească apare documentar anterior numirilor streine, ori de câte ori s'ar repeta acestea în documente mai târzii, este o dovadă a originei româneşti a satului.

b) Când numirea românească şi cea streină apar simultan, dar în popor supravieţuieşte cea românească, satul e originar românesc, iar numirea streină o altoire artificială, neviabilă.

c) Când numirea streină este identică cu traducerea numirii române sau slave, constitue o dovadă a preexistenţei. uneori străvechi, a satului românesc, asupra căruia s'au exercitat fie numai pretenţii de stăpânire streină, fie o stăpânire numai nominală, fie una de scurtă durată.. Adeseori numirea de origine slavă a satului românesc, — dat fiind faptul că dela sfârşitul veacului al XIII-lea, nu mai există o populaţie slavă, fiind absorbită de Români, cu excepţia regiunilor nordice unde în acest timp

începe infiltrația ruteană — constitue o dovadă de așezare străveche româno-slavă.

d) Când numirea ungurească s'a încetățenit în graiul poporului, avem de a face cu un sat recent, în majoritatea cazurilor făcut de cnejii români pe teritorii a căror toponimie primise formă ungurească dela administrația politică sau bisericească, sau dela proprietarul ungur.

Analiza numirilor și a toponimiei satelor românești în lumina acestor criterii indicate de înșiși documentele acestui volum, va oferi imaginea reală a procesului etnic petrecut în Transilvania medievală, respingând teoria nomadismului și a imigrării românești și confirmând vechimea și stabilitatea așezărilor noastre.

* * *

Dl. *Ant. Fekete-Nagy* semnează capitolul „*Imigrarea Românilor pe pamântul Ungariei Istorice* (scl. a Transilvaniei).

D-sa începe romantic, tocmai dela ipoteticul trib maghiar Kende și Gyula, care s'ar fi așezat în Transilvania din vremea descălecării, pentru a dovedi încă din acea vreme prezența Ungurilor în Transilvania. Privitor la Români, se repetă teoria d-lui M. despre imigrarea lor târzie din Balcani, ajungând abia în veacul al XIII-lea în pădurile fără stăpân ale Carpaților, de unde târziu coboară la șes. Caracterul nomad al vieții Românilor este obsesia d-lui A. F. N., care ține să o impună forțat chiar cu prețul invocării unor mărturii documentare inexistente. Astfel d-sa scrie: „Pe teritoriul domeniilor cetăților, aparținătoare la început fără excepție, iar în veacul al XIV-lea încă în mare parte, regelui, întâlnim aproape pretutindeni Români în stare nomadă, sau seminomadă, iar la sfârșitul veacului al XIV-lea ca element etnic sedentar". (p. XXXII). In sprijinul acestei afirmații citează numărul de ordine a 17 documente, prelungind cifra acestora cu un „etccetera", dar *nici unul* din documentele vizate nu dovedește nici nomadismul, nici seminomadismul Românilor, ci numai caracterul lor de „element etnic sedentar". Această „metodă", spirijinită pe ideea mai mult de cât minoră a autorului despre spiritul critic al specialiștilor streini, carora se adresează, caracterizează probitatea științifică a autorului. Dar dl. A. F. N. revine iarăși cu documente: „Cu toate că așezarea Românilor în partea răsăriteană a Ungariei — scrie d-sa — a început dela sfârșitul veacului al XIII-lea, prezența lor, timp îndelungat, n'a fost în nici un fel legată de o locuință stabilă și ei au continuat a păstra felul lor de viață nomadă". (p. XXXIII). Drept dovadă aduce documentul No. 21 din 1293, care nu arată nici un nomadism, ci cu totul alt fenomen[1]), apoi documentul papal din 1373 invocat de dl. L. M., a cărui

[1]) v. I. Moga, *Românii în Transilvania medievală*. „Transilvania", An. 72, (1941), No. 3, p. 198—199, precum și paginile următoare ale acestui studiu.

valoare doveditoare am arătat-o, un alt document (No. 71) din 1344, care prin simpla amintire a „Românilor din Valea Gârbăului", fară a specifica aşezarile lor nici el nu constitue o dovada de nomadism, şi în cele din urmă documentul No. 126 din 1363 la „incertitudinea locuinţei Românilor" din jurul cetăţii Iladia, invocat de dl. L. M., document al carui real înţeles i-am lămurit.

Dar acum pretinsul nomadism românesc este obsesia constanta a editorilor acestui volum, dl. A. F. N. ţine să arate şi consecinţele lui: „Ca toate popoarele de păstori — scrie d-sa — Românii n'avea de loc sensul proprietăţii; aceasta explică frecvenţa atacurilor pe teritoriile vecinilor unguri şi saşi, în decursul cărora le luau acestora în cele mai multe cazuri vite: oi, capre, porci, vaci şi boi". (p. XXXV). Printre altele, documentul hotărîtor pe care-l invoacă editorii acestui volum este cel din 1366 (No. 151), în care regele Ludovic I dă nobilimei dreptul să pedepsească cu moartea pe răufăcători, mai cu seamă Români. Acest document, da prilejul editorilor să justifice această măsură scriind: „Unica raţiune a aluziilor frecvente la Români, este faptul că în această epocă Românii formau, drept urmare a anumitor condiţiuni sociale, majoritatea răufăcatorilor. Imigraţii cari au venit din regiuni mai puţin civilizate ale Balcanilor, unde siguranţa publica era foarte rudimentară, au importat în Transilvania moravurile lor balcanice. Contrastul dintre viaţa lor nomadă şi civilizaţia mult desvoltată a Ungurilor şi Saşilor sedentari, n'a făcut decât sa sporească tentaţiunea de a jefui târgurile acestei provincii" (p. 200)[1]).

Pentru a cunoaşte în adevărata ei măsură gradul de onestitate ştiinţifică a celor doi editori dd. L. M. şi A. F. N., subliniem că dd.-lor la întocmirea acestui volum au fost nevoiţi să consulte intens cele şapte volume ale lui Codex Diplomaticus Andegavensis şi deci erau în măsură să cunoască gradul de „siguranţă publică" de pe teritoriul întregei Ungarii, precum şi gradul de civilizaţie al nobilimei ungare. De aceea precizăm ca uciderile, jafurile, arderile şi furturile la începutul veacului al XIV-lea erau atât de dese în Ungaria, în cât sunt pline documentele vremii. Numai în primii 25 de ani ai veacului al XIV-lea (1301—1326), peste 60 de documente vorbesc despre asemenea violenţe. Şi pentru a cunoaşte unul din numeroasele exemple despre măsura până unde mergeau instinctele primitive ale acestei nobilimi, dăm următorul caz: La 17 Iulie 1319 „magister Thomas filius Leurenthe" se plânge că numeroşi nobili şi slujitori de ai lor — nici unul Român — „potencialiter, pluribus vicibus, ad possessiones suas veniendo, destruxissent easdem, *Cymiteria et ecclesias confringendo et igni concremari faciendo, virgines et mulieres denudassent, servientes et ioba-*

[1]) Falsitatea acestor constatări reiese din faptul ca la 1367 oraşul Cluj întemeiază satul Feleac, unde „Olachi pro custodia vie positi et locati existent" (Jakab E. Kolozsvár története. Okmánytár I, p. 58 şi Docum. No. 237).

giones suos quam plurimos vulnerando et interficiendo ac etiam dimem brando, et injurias nimias sibi inferendo"[1]).

Nu scăpau deci de instinctele şi de furia acestor pretinşi „civilizaţi" nici bisericile, nici cimitirele, nici fecioarele, nici femeile şi nici slugile pe cari nu se mulţumeau sa-i ucidă, ci îi „dismembrau". Arderile de castele sau de sate, jafurile de conacuri şi furturile de vite, adeseori în valoare de multe sute de florini, erau curente în Ungaria.

Către sfârşitul celui de al treilea deceniu din veacul al XIV-lea, cazurile se raresc în Ungaria, ele apar în schimb în Transilvania. Primul caz de ucidere apare la 1326 (Doc. No. 38) şi cea dintâi devastare este amintită documentar la 1333 (Doc. 44), făcută de Români şi Unguri deopotrivă. In decurs de patru decenii (1326—1366) avem amintite cinci cazuri de ucideri[2]) şi 16 cazuri de jafuri, dintre cari trei împreunate cu omor[3]), deci total 18 cazuri savârşite *de Români şi de Unguri.*

Dar iata ce spun documentele cu privire la *autorii răspunzători* ai acestor excese.

La 1346 *vicevoevodul Transilvaniei, Petru de Jara,* stăpânul cetaţii Kecskés, cu ajutorul iobagilor săi din satele aparţinătoare cetăţii, Români, a ocupat cu forţa satul Bucerdea al capitlului din Alba-Iulia. (Doc. 76).

La 1353, *Iacob castelanul Ciceului,* „una cum universis Olachis ad eandem castrum pertinentibus", au devastat domeniile Kuzarvar şi Kerew. (Doc. 90).

La 1357 *comitele Matia* (ungur), cu servitorii săi din Chalanusvad (probabil tot unguri) înarmaţi „more latroncinio", au atacat pe Românii aparţinători cetăţii Solyomkő în timpul când îşi duceau porcii acasă, luându-le cu forţa *două mii de pori,* ucigând un Român, despoind de haine pe alţii, şi lăsând patru Români răniţi mortal. (Doc. 99).

La 1365 *din porunca „magistri"-lor Ştefan şi George Bebek,* intendantul lor de pe moşia Szentmihálytelke dimpreună cu mai mulţi cnezi în subordine *„aliisque Olachis et Ungaris"* în total aproape 700 oameni, atacând posesiunea Szentpéter a lui Ladislau şi Mihail de Doboka, au dus cu forţa pe toţi iobagii cu averea lor cu tot pe moşia fraţilor Bebek, arzând casele fraţilor Doboka şi lăsând satul Szentpéter pustiu. Altă dată apoi au atacat satul Hidalmás al aceloraşi fraţi Doboka, arzând casele acestora, furându-le diplomele de proprietate, precum şi 250 boi, 200 vaci, 70 porci, 1500 oi, 33 cai, etc. (Doc. 142).

La 1367 iobagii români incendiază padurea Avas a conventului din Cluj-Mănăştur. Isprava o fac *la îndemnul stăpânului lor Grigore de Szamártelke,* care refuză să apară în faţa judecăţii. (Doc. 164).

---

[1]) Cod. Dipl. Andeg. I p. 525.
[2]) Doc. No. 38, 71, 91, 99, 118.
[3]) Doc. No. 44, 66, 67, 69, 70, 76, 87, 91, 96, 99, 118, 136, 142, 149.

La 1375 *iobagii lui Ioan fiul lui Toma, din Bokan „Hungari videlicet et Olachy"*, au prădat în mai multe rânduri posesiunea Egeres a abatelui de Cluj-Mănăştur, furând boi, averea slujitorilor şi arzând 10 parcele cu clădirile de pe ele. (Doc. 216).

La 1379 în schimb, *cetăţenii din Baia Mare şi Baia de Sus*, au atacat „possessionem olakalem Magasligeth" proprietate a lui Ioan şi Ştefan, fiii Domnului Simon, ucigând iobagi români. (Doc. 250).

La 1381 *magistrul Ioan, fiul lui Simon de Meggyes* cu iobagii săi din 20 sate *„tam Hungaros quam Olahos"* au prădat domeniul Vasvár. (Doc. 275 şi 267). Se naşte un mare proces din care rezultă că paguba era de 4000 florini, brâuri de argint în valoare de 50 fl., arme pentru 7 oameni şi *toate diplomele* lui Ioan, fiul lui Toma de Vasvár. La proces sunt chemaţi „tam Hungaros quam Olahos" şi anume „mille quinque (1005) Olahorum et jobagionum suorum". (Doc. 401 din 3 Mai 1393).

Din cele de mai sus se desprind deci următoarele concluzii sprijinite de mărturiile documentare ale vremii:

a) *Marile jafuri, incendieri şi ucideri din Transilvania din veacul al XIV-lea, nu erau săvârşite de iobagi, de cât la îndemnul sau sub conducerea directă a stăpânilor lor:* vicevoevozi, castelani, proprietari „nobili", cnezi, sau chiar de cetăţeni şi deci exemplele şi îndemnurile date de aceşti stăpâni, cari îşi devastau reciproc moşiile, îşi incendiau casele, ucideau şi îşi furau diplomele, iobagii şi vitele, au creat o stare de spirit care explică rarele cazuri de excese individuale de minimă importanţă ale iobagilor.

b) *Aceste jafuri, incendieri, ucideri, etc., nu erau o deprindere adusă de Români*, din Balcani, ci *o tradiţie importată de nobilimea maghiară din Ungaria şi încetăţenită în Transilvania, care până în veacul al XIV-lea n'a cunoscut asemenea obiceiuri.*

c) La aceste excese Românii nu participau în calitate de Români „lipsiţi de sensul proprietăţii", ci *ca iobagi* ai stăpânilor lor cu *„simţul* proprietăţii" hipertrofiat.

d) *La violenţele acestea participau nu numai iobagi Români, ci şi Ungurii* — fireşte în proporţia lor numerică. Şi în sfârşit,

e) dacă documentul din 28 Iunie 1366 (No. 151), afirmând că „nostri universi nobiles terre nostre Transilvane" au suferit — şi am văzut în ce măsură — „incommoda... quotidiana et infinita" din partea „diversorum malefactorum specialiter Olachorum"[1]), aceasta nu înseamnă că majori-

[1]) Documentele arată numeroase abuzuri deale nobilimei ungureşti împotriva Românilor, în favorul cărora interveni chiar regina şi regele. Astfel, la 27 Septemvrie 1364, regina opreşte autorităţile judeţului Bereg să facă judecată în procesul unor nobili unguri împotriva unor Români pentru domeniile Rakolch şi Mistiche, de oarece ele „nostre fuerint reginales et de manibus nostris easdem tradiderimus possidendas per eosdem (Olachos)". (Doc. No. 138). Apoi după ce scoate pe toţi Românii din Bereg

tatea raufacătorilor s'ar afla printre Români din cauza moravurilor balcanice importate; ci dat fiind faptul dovedit că la aceste violenţe participau şi iobagii unguri, — textul citat poate constitui confirmarea realităţii din toate veacurile, anume că *pe moşiile nobilitare, deci în aşa numitele „judeţele ungureşti", majoritatea covârşitoare a iobagilor o formau Românii.*

Acestea fiind singurele concluzii ce se pot trage din documentele vremii, afirmaţiile d-lor L. M. şi A. F. N. ramân o dovadă, de data aceasta limpede, a măsurii în care patima poate diforma judecata unor oameni, cari se pretind a fi ţinut seama în opera lor de „exigenţele istoriografiei moderne".

In strânsă legătura cu această febră a devastărilor, stă şi fenomenul social-economic al creerii de numeroase sate româneşti în veacul al XIV-lea, fenomen pe care editorii volumului îl consideră drept dovadă hotăritoare a unui nou val de imigrare românească din ţarile vecine în Transilvania şi drept proba „expansiunei lente dar progresive" dela Sud spre Nord al acestor imigraţi în interiorul acestei provincii. (p. XII, XXXII, XXXV XXXVII). Dar această masivă apariţie de noui sate româneşti, departe de a fi fost determinată de imaginarul val de imigrare, a fost de fapt consecinţa reformelor economice moderne, aduse de regii Angevini din sudul Italiei şi introduse în regatul Ungariei. „Regii arpadieni au urmat o politică economică par excellence agrară, acum ajung pe planul prim, punctele de vedere ale politicei comerciale" — constată Homan B.[1]). Aşezând la temelia gospodariei statului veniturile regale provenite din comerţ, industrie şi exploatarea subsolului, Carol Robert a lăsat economia agrară pe seama nobilimei latifundiare şi a castelanilor, cărora, pretinzându-le obligaţiuni militare mai mari de cât cele obicinuite sub Arpadieni, le dădea totodată putinţa şi îndemnul de a-şi spori veniturile prin crearea de noui sate, acordându-le în acest scop înlesniri şi scutiri de dări. Sporirea populaţiei cu scopul de a mări veniturile feudale prin crearea de sate noui este un fenomen în plină desfăşurare în Apus în secolul XII şi XIII. Regimul domenial nu putea absorbi surplusul de populaţie agricolă. Ţăranii fugeau de pe aceste domenii în căutare de pământuri noui cultivabile. Avân-

---

şi Maramureş de sub autoritatea abuziv exercitată a funcţionarilor judeţeni, cari nesocoteau autoritatea legală a voevodului local român, provocând Românilor „diversas iniurias" (Doc. 139), regina e nevoită sa ordone din nou la 6 Octomvrie 1366 „oaspeţilor" şi cetăţenilor din jud. Bereg sa nu îndrăsnească a judeca ei pe Români, ci, dacă e cazul, să se adreseze „domnului" acestor Români. (Doc. 156). Deasemenea la 5 Ianuarie 1373, regele opreşte pe castelanul din Mihald să pronunţe vre-o judecată împotriva unor Români, până la sosirea lui la Timişoara şi sa le restitue toate lucrurile sechestrate şi să nu-i tulbure în proprietăţile lor. (Doc. No. 201).

[1]) Homan-Sekfü, *Magyar történet*, II, p. 302—303.

tul comercial şi industrial al oraşelor şi îmbunătăţirea căilor de comunicaţie spori vertiginos rentabilitatea agriculturii şi deţinătorii de terenuri necultivate încă, ademeneau mulţimea iobagilor fugiţi, sau eliberaţi, de pe domeniile nobilitare, acordându-le mari înlesniri pentru defrişeri de păduri, secări de regiuni mlăştinoase şi îndemnându-i la întemeieri de noui aşezari în care agricultura şi pastoritul luau proporţii necunoscute până atunci. In Flandra, Bourgogne, Hessen, Brandenburg, Carintia, Italia de Nord şi Toscana se crează astfel o mulţime de asemenea sate noui. La sfârşitul veacului XIII acest val de impopulare în Apus era un proces încheiat[1]. La noi, el se produce abia în sec. XIV, determinat fiind de politica economică a Angevinilor.

Această creare de sate noui, — operă de o covârşitoare importanţă sociala şi economică, — au savârşit-o în Transilvania cnezii români şi majoritatea covârşitoare a recentelor aşezări sunt sate româneşti, „ville olaches".

Dar urmărind crearea nouilor sate pe harta, constatăm că ele nu apar de cât foarte rar în regiunea mixtă româno-sasească de pe pământul crăesc şi nici în aşa zisa Secuime, ci pe teritoriul comitatelor ungureşti. In Secuime cu greu se puteau crea sate noui datorită autonomiei secueşti, care păstra în orgolioasa ei primitivitate o economie rudimentară de creştere a vitelor, pe lângă care îşi face, în preajma acestui veac, loc şi agricultura. Pe pământul crăesc iscusinţa economică a Saşilor a făcut ca regiunea să fie plină de sate agrare bine închegate, în măsură să împlinească cerinţele burgheziei din oraşele în plină desvoltare, în timp ce autonomia de care se bucurau, îi scutea de sarcini fiscale prea mari în favoarea statului. *Impopularea era deci o necesitate numai în comitate, unde marile moşii nobilitare cu o populaţie ţinută în mizerie de regimul feudal mult înăsprit, oferea condiţiile optime pentru crearea de noui sate în care populaţia, cel puţin pentru un timp determinat, se bucura de un regim mai omenesc.* Se constată cu acest prilej ca majoritatea satelor nou create sunt sate româneşti, constituite în baza autorizaţiei pe care o obţineau dela rege, fie cnejii nobili români, fie nobilul ungur proprietar, fie castelanul de cetate, pentru ca în scopul formării de noui aşezări agricole, „să strângă Români". Din această formulă diplomatică „ut Olachos colligeret" care se repetă stereotipic în documente, istoriografia ungară crede a vedea dovada caracterului instabil, nomad, de massă flotantă, a unei populaţii româneşti de recentă provenien-

---

[1]) H. Pirenne, G. Cohen, H. Focillon: *Histoire du Moyen Age.* Tome VIII. *La civilisation occidentale au Moyen Age, du XI au XV-e siècle.* Paris, 1933, p. 65—72. L. Halphen, *L'Essor de L'Europe* (XI-XIII siècles) Paris, 1932, p. 94—5. Dr. Rudolf *Kötzschke, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte das Mittelalters.* Jena, 1924, p. 373 urm.

[2]) Ibidem, passim.

ţă externă, care trebuia fixată pe moşii. Nimic mai fals de cât această interpretare. Nici un document nu atesta o asemenea imigrare în massă a Românilor în interiorul Transilvaniei, ci invers emigrarea ei. Cazurile individuale de boeri munteni sau moldoveni refugiaţi din motive personale în aceasta provincie, invocate de dl. A. F. N. (p. XXXVII), sunt total lipsite de valoare doveditoare, de vreme ce tocmai în acest veac, al XIV-lea, se constata revarsarea masivă a populaţiei transilvane pe versantul exterior al Carpaţilor, contribuind la închegarea politica şi mai cu seama economica a recent createi Moldove şi a Munteniei mai vechi create, dar care atunci se impopula.

Foamea de pământ a unei pretinse populaţiuni nomade româneşti de provenienţa balcanică, — care, după teoria autorilor prezentului volum, şi-a aflat satisfacţia cuvenită în Transilvania, mai de grabă putea fi împlinită pe întinsele terenuri necultivate ale Munteniei cu o populaţie foarte rara şi cu o feudalitate încă începătoare, de cât în Transilvania suprapopulată cu un regim feudal aspru. Ori tocmai acest proces, de revărsare masivă a populaţiei agricole-pastorale româneşti din Transilvania în Ţările Române, arată falsitatea teoriei susţinute de istoriografia maghiară.

In lumina acestor realităţi istorice, fenomenul creerii de noui sate româneşti pe teritoriul aşa numitelor comitate ungureşti din Transilvania, primeşte o semnificaţie deosebită. Românii „strânşi" în nouile aşezări erau tot din Transilvania. Existenţa unei masive populaţii româneşti agricole pastorale pe teritoriul comitatelor ungureşti este confirmata de izvoarele documentare. O atesta — după cum se va arăta — Anonymus, în prima jumătate a veacului al XII-lea şi pe acelaş teritoriu al judeţelor, o dovedeşte a fi persistat şi documentul din 7 Noemvrie 1293 (No. 21)[1]), în care, vorbindu-se de „universos Olacos in possessionibus nobilium vel aliorum residentes" — deci în comitatele ungureşti, — se arată că aceşti Români, fugiţi de pe moşiile nobilitare sau regale, pe proprietăţile eclesiastice au fost readuşi cu forţa din ordinul aspru al regelui pe pământurile nobilimei. Fuga acestor Români — departe de a constitui dovada vieţii lor nomade, cum susţine dl. L. F. N. — ilustrează fenomenul caracteristic celei de a doua jumătate a veacului al XIII-lea, când, după năvălirea Tătarilor, puţinii vechi, dar mai cu seamă numeroşii noui proprietari unguri, proaspăt investiţi cu donaţiuni în Transilvania, asupreau populaţia autohtonă în aşa măsură, în cât aceasta, părăsindu-şi vetrele, căutau un trai mai omenesc pe moşiile bisericeşti şi pe pământurile regale. Cele 2—3 decenii următoare n'au schimbat regimul feudal de pe aceste moşii nobilitare, în cât acţiunea stimulată de Angevini, de creare a noui sate, acordând în acest scop numeroase înlesniri, a găsit printre Români un larg răsunet, îndem-

---

[1]) Urb. I, p. 195.

nându-i să fugă sau să se elibereze de pe moşia nobilitară şi să-şi facă sate noui.

Fenomenul s'a petrecut identic cu un veac mai înainte în Franţa. Ţăranii fugeau de pe moşiile unde erau prea asupriţi fiind atraşi apoi de alţi proprietari pentru a constitui sate noui[1]). Alţii caută să se elibereze în acest scop.

Cum migrările de iobagi se multiplică, nobilii le uşurau sarcinile, sau îi eliberau în schimbul taxelor[2]). Carol Robert înlesneşte şi stimulează asmenea eliberări: „Volumus igitur et *vobis universis nobilibus et possessionatis hominibus*, quibus presentes ostenduntur *precipimus firmiter et districte, quatenus iobagiones vestros, qui habita licencia et iusto terragio persoluto, ad predictam possessionem causa commorandi venire voluerint libere veniant et sine impedimento abire permitatis, salvis rebus et personis, aliud facere non audentes*"[3]). Aceşti iobagi apoi, în schimbul înlesnirilor fiscale de cari se bucurau — de obiceiu scutire de impozite pe un anumit timp[4]) — făceau munca istovitoare a creerii satului nou, defrişând păduri, curăţind teren pentru păşune, desţelenind pământ pentru agricultură, făcând poduri, drumuri şi case, întemeind noui gospodării. Dar înlesnirile acordate, cu care populaţia era îndemnată la o atât de importantă operă economică, erau oferite tuturor iobagilor indiferent de naţionalitate. Dacă totuşi documentele arată că *proprietarii de moşii se străduiau să obţină autorizaţia de a strânge în acest scop Români*, nu şi populaţie de altă rasă, aceasta se datoreşte pe de o parte numărului extrem de redus al iobagilor unguri, dar mai cu seamă faptului că *Românii erau cel mai valoros factor al economiei rurale.*

Precum în Apus, aşa şi la noi, în economia rurală medievală *creşterea vitelor, a porcilor şi mai cu seamă păscutul oilor, ţinea locul de frunte în veniturile moşierului*[5]). Ori, aceasta constituia forţa economiei agricole-pastorale româneşti. Subliniem: „agricolă-pastorală" fiindcă păstoritul românesc n'a părăsit niciodată agricultura. Din documentele volumului prezent reiese limpede că bogăţia acumulată de economia complexă românească, în care se dădea precădere păstoritului cu foarte preţioasa lui industrie casnică textilă, era râvnită de nobilimea ungară latifundiară, de castelani, de episcopi, etc. Valoarea ei a fost recunoscută de timpuriu. Din cest motiv nobilimea maghiară din Transilvania, cu prilejul dietei din 1291, neputincioasă în faţa valului de Români cari fugeau de

---

[1]) E. Petit, *Histoire Universelle*. II, p. 279.

[2]) H. Sée, *Histoire economique de la France*. Paris, 1939, p. 9.

[3]) *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. (Anjoukori Okmánytár), vol. III, p. 231. *Ibidem*, vol. V, p. 35.

[4]) *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. Vol. III, p. 42—43, 569. *Ibidem*, vol. V, p. 24, 235—6.

[5]) H. Sée, *o. c.*, p. 17.

pe moşiile lor, se vede nevoită să recurgă la asprimea poruncii regale pentru a putea aduce cu forţa pe aceşti fugari la vechile lor vetre, iar capitlul din Alba-Iulia numai printr'o specială favoare regală a putut obţine dreptul ca 60 de „gospodării" (mansiones) româneşti să rămână pe moşiile sale Fileşd şi Aiud, aceşti Români fiind scutiţi de orice dare regală[1]. Românul era cel mai căutat element al economiei rurale medievale. Singur dreptul de a „strânge Români" constituia un izvor sigur de bogăţie[2].

Pentru acapararea acestei bogăţii se luptau între ei seniorii marilor latifundii, devastându-şi reciproc moşiile, furându-şi diplomele, vitele, miile de porci şi de oi şi răpindu-şi sau ucigându-şi pe iobagii români.

Quinquagesima ovium sau *Census Valachorum*, în care intra fie ca parte integrantă, fie ca dare anexă, produsele industriei casnice româneşti, cergile, *ajunse la sfârşitul veacului al XV-lea să constitue 1/3 din totalul contribuţiei directe a regatului Ungar şi întrecea întreaga contribuţie directă a Transilvaniei*[3]. El continua să fie încă şi *în veacul al XVIII-lea principalul izvor de bogăţie al nobilimei latifundiare*[4]. Această excepţională valoare pe care economia românească o reprezenta în economia rurală feudală şi pe care ţărănimea ungurească, secuiască şi săsească nu şi-a putut-o însuşi niciodată, lămureşte pe deplin rostul apelului făcut de seniorii veacului al XIV-lea la Români pentru constituirea de noui sate pe teritoriile nobilitare sau regale şi evidenţiază covârşitoarea importanţă a operei de umanizare şi de organizare economică a pământurilor neexploatate, săvârşită de Români în Transilvania veacului al XIV-lea. *In lumina acestei mari opere economice şi sociale se explică şi toponimia ungurească a acestor sate româneşti din naştere*, arătând totala lipsă de valoare ştiinţifică a teoriei făurite de dl. L. Makkai în jurul acestei toponimiii. Ea dărîmă, „odată şi pentru totdeauna" — cum ar spune dl. L. Gáldi — artificial ticluita teorie a imigrărilor româneşti din Balcani în Transilvania, cari ar fi culminat în veacul al XIV-lea prin apariţia documentară a acestor sate româneşti cu nume unguresc.

*

Cunoscând realităţile mai sus schiţate, suntem în măsură a preţui la adveărata ei valoare afirmaţia d-lui A. F. N. care continuă a susţine că: „cu tot numărul lor sporit, chiar şi la începutul veacului al XIV-lea, Românii nu reprezentau faţă de populaţia autohtonă o massă care să poată însemna

---

[1]) Doc. No. 21 din 7 Noemvrie 1293.

[2]) Intr'o împărţire de moşii, unul din contractanţi acordă celuilalt precum şi urmaşilor lui, dreptul ca „inter easdem possessiones... *olacos congregandi pro se habeant facultatem*". Cod. Dipl. Andeg., vol. IV, p. 79. Vezi si rezumatul defectuos: Doc. No. 55 din „Documenta Valachica".

[3]) Al. Doboşi, *Datul oilor*. Bucureşti, 1937, p. 46—48.

[4]) Dr. A. Veress, *Păstoritul Ardelenilor în Moldova şi Ţara Românească*, Bucureşti, 1927, p. 18.

ceva", (p. XXXVI). Pentru o mai clară ilustrare a acestui fapt, d-sa trimite la hărţile judeţene din cuprinsul volumului, cari arată situaţia nu dela „începutul", ci dela sfârşitul veacului al XIV-lea.

Hărţile acesta în adevăr merită toată atenţia şi metoda cu care sunt întocmite este unică. Anume, în cele 12 hărţi judeţene (Făgăraş, Alba Inferioară, Hunedoara, Braşov, Arad, Caraş-Severin, Maramureş, Cluj-Cojocna, Sălaj, Turda-Arieş, Ugocea şi Solnoc-Dobâca), sunt arătate localităţile existente în veacul al XIV-lea din cari *numai unele sunt amintite cu numele,* celelalte fiind anonime. Prin ce mijloace a reuşit autorul să stabilească existenţa acestor sate anonime, nu ne lămureşte. Nu mai puţin curioasă este arătarea acestor sate pe naţionalităţi. In legenda hărţii anume se arată: sate româneşti, parţial româneşti şi neromâneşti, *evitând să precizeze localităţile ungureşti* pentru a face o comparaţie. Rostul acestei discreţii nu-l putem atribui de cât presupunerii că nici dl. A. F. N. nu este convins de valoarea doveditoare a numirilor pentru determinarea naţionalităţii satelor, şi cum în documentele acestui volum n'a găsit decât puţine sate, declarate de document ca ungureşti, a preferat soluţia anonimatului. Căci în adevăr, faţă de sutele de sate româneşti, documentele prezente nu precizează decât la 1374 „in districtu Zeplak" 2 „ville Hungaricales" faţă de 9 „villas Olachales" şi 1 sat mixt, toate aparţinând capitlului din Oradea (Doc. 214); la 1294 sunt pomeniţi vag „Ungarys sive Olachys" în Bihor (Doc. No. 25); la 1389 se amintesc în general satele româneşti şi ungureşti, aparţinătoare cetăţii Solyomkö, fără a le specifica (Doc. No. 325, 326), iar la 1391 sunt arătate ca aparţinătoare cetăţii Világosvár 5 sate ungureşti şi 6 „districte" româneşti (Doc. No. 365), cifre insuficiente pentru a dovedi majorităţi ungureşti în Transilvania secolului al XIV-lea. Din acest motiv dl. A. F. N. a preferat anonimatul.

*

Cel mai original capitol al acestui volum este acela semnat de dl. *L. Gáldi, „Numele Românilor în documentele ungare".* D-sa stabileşte, potrivit apariţiei cronologice a diferitelor variante ale numelui de român, următoarele 5 grupe:

1. Forma „Blaci" amintită la 1222 1234—1366;
2. Forma „Olaci", amintită la 1228, 1247 şi urm.;
3. Forma „Valaci", amintită la 1288—1576;
4. Forma „Valachalis", „Valachus", amintită la 1326, 1374 şi urm. şi
5. Forma „Walachie", „Walachos", amintită la 1373—1374.

Tipul 1 „Bl", care se află şi la cronicarul anonim dela sfârşitul veacului al XII-lea sau începutul veacului al XIII-lea — spune autorul — nu e format printre unguri; el e de origine latină medievală. De aci apoi conclusia că „pe vremea documentelor şi a cronicilor din veacul al XII—XIII-lea, şi anume, în prima jumătate a veacului al XIII-lea, Ro-

mânii n'aveau încă un nume unguresc. Cu alte cuvinte, numirea de Oláh pare să nu fi existat în primele decenii ale veacului al XIII-lea. *Rezultă că începutul imigrării Românilor în Transilvania nu poate fi de cât puțin anterior anului 1222, data primului nostru document.* Dacă Românii ar fi ocupat partea de Sud-Est a Ungariei încă din veacul al X-lea, cum chiar unii istorici unguri au admis, ei ar fi purtat în veacul al XIII-lea un nume mai bine adaptat geniului limbei maghiare" (p. XLV).

Amintind în treacăt, faptul plin de învățăminte, că forma Oláh-Olaci nici în veacul al XIV-lea n'a ajuns să se generalizeze, coexistând cu forma de origine slavă „Valachus" și „Valachalis", ceeace denotă că limba maghiară nici în veacul al XIV-lea nu și-a putut impune „geniul" ei trasformator, ne oprim asupra concluziilor finale al d-lui L. Gáldi: *„Numele unguresc de Oláh n'a prins forma sa „maghiarizată" de cât spre mijlocul veacului al XIII-lea. Urmează că contactul nostru cu acest popor balcanic (scl. Românii), n'a putut interveni într'o epocă mai veche".* (p. XLVII).

Concluzia este revelatoare. Din ea se desprinde faptul că Ungurii n'au ajuns să ia încă contact cu Românii la 1222, de când datează primul document considerat de editori ca autentic și care amintește de existența lui „terra Blacorum" și nici chiar cu Secuii, amintiți în acelaș document ca locuind în „terra Siculonum". Mai mult. Dl. L. G. precizează că *„forma Oláh nu poate fi anterioară invaziunii Tătarilor; înainte de 1241* — spune d-sa — *nu se găsește nici o urmă despre ea"* (p. XLVI), ceeace — dat fiind faptul că documntele atestă precis prezența Românilor în Transilvania înainte de năvălirea mongolă — impune o singură concluzie logică: *Ungurii abia după invazia tătară (1241) au ajuns să pătrundă mai stabil în Transilvania, pentru ca luând cunoștință de realitățile etnice de aici, să poată modifica numele locuitorilor băștinași după „geniul limbei maghiare".*

Acesta este singurul rezultat logic al speculațiilor lingvistice ale d-lui L. Gádli, rezultat care de fapt corespunde realității istorice. *Este o concludentă dovadă că înainte de invazia mongolă au existat în Transilvania organe ale autorităţi regale ungare, chiar și câțiva proprietari a căror naționalitate nu poate fi totdeauna stabilită, dar e sigur că n'a existat o populație maghiară, veche și numeroasă.* Ușurința cu care au putut alunga Tătarii pe acești Unguri[1]) și neputința de a-i desrădăcina pe Români, Sași și Secui, dovedește puținătatea, recenta proveniență și lipsa de legătură a Ungurilor cu pământul Transilvaniei. De fapt abia în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, începe a apărea în număr tot mai mare proprietari unguri, proaspeți investiți de autoritățile regale, acești noi veniți lovindu-se pretutindeni de prezența populației românești, pe care în sfârșit ajunge să o boteze cu numele de Oláh, traducând numirile de sate și locuri găsite, pe înțelesul lor.

*

[1]) Jakab E., o. c., p. 20.

In sfârşit, în ultimul capitol „*Mărturiile documentelor anterioare anului 1222*", dl. L. Gáldi „pentru a termina odată şi pentru totdeauna" cu discuţia privitoare la toponimia şi onomastica românească din documentele anilor 1002—1219, le acordă definitiv tuturor acestora origine slavă, ungurească, latină cultă, chiar şi valonă, numai românească nu. O singură excepţie admite: pe „Fichur"=fecior (1202) îl recunoaşte român. De încheiere apoi d-sa scrie: „Dacă ţinem seama că la 1202 găsim deja un nume românesc şi că dela 1222 menţiunile documentare despre Români sporesc continuu, *suntem îndemnaţi a recunoaşte că Annonymus, care în ce priveşte Transilvania, n'avea de cât cunoştinţe topografice foarte vagi, n'a făcut de cât să plaseze în trecut şi într'o formă fantezistă, condiţiunile demografice ale timpului său*". (p. LXI).

Cu aceasta ajungem în miezul problemei vechimei Românilor în Transilvania

Este, anume, demn de observat că toţi colaboratorii acestui volum de documente sunt vizibil încurcaţi de mărturiile lui Annonymus, care darîmă întreagă structura artificială a teoriei imigrării româneşti din Balcani, îndelung pregătită de filologii unguri şi cu multă grije ticluită de autorii prezentului volum.

Dl. L. Gáldi crede a fi soluţionat şi problema notarului anonim „odata şi pentru totdeauna" adoptând rezultatele obţinute de dl. Homan Bálint, care fixează, în ce priveşte timpul când a trăit Annonymus, vremea lui Bela III (1173—1196). Această părere însă a fost infirmată cu argumente hotărîtoare de dl. E. Jakubovich[1]), care dovedeşte decisiv că notarul anonim a trăit pe vremea lui *Bela II (1131—1141).* Acest autor îşi dă seama că ceeace împiedică pe istoricii unguri să renunţe la tendinţa de a-l smulge pe Annonymus din epoca lui şi a-l aduce cât mai aproape de veacuri mai apropiate de noi, este mărturia acestui cronicar despre prezenţa Românilor în Transilvania pe vremea descălecării Ungurilor în Panonia. Acest pasaj însă E. Jacubovichi crede că a fost „strălucit soluţionat"[2]) de Homan B. şi deci n'ar mai putea constitui un motiv de neadmitere a funcţionarii anonimului pe lângă Bela II. Anume autorul studiului despre „Gesta Ungarorum din vremea Sfântului Ladislau"[3]), punând pe două coloane textele referitoare la Români din Annonymus şi din Cronicon Pictum Vindobonense, în concluzie scrie: „Este evident că istoria întregei campanii militare româneşti — (a lui Tuhutum contra lui Gelu) — nu este altceva de cât

---

[1]) *P. Mester, Adalékok az Annonymus kérdéshez. (Magistrul P., Contribuţii la chestiunea lui Annonymus),* în „Emlékkönyv, Dr. Grof Klebelsberg Kuno... emlékére. Budapest, 1925, p. 169—213.

[2]) *O. c.*, p. 202.

[3]) Homan B., *A Szent László-kori Gesta Ungarorum*. Budapest, 1925.

o povestire poetică compusă din fragmentele din epoca lui Ştefan I şi a lui Solomon ale lui Gesta Ungarorum, cari pomenesc de Transilvania... Temeiul istoric al întregei povestiri e faptul că izvorul primordial — (Gesta Ungarorum din vremea lui Ladislau) — *a amintit printre locuitorii Panoniei pe păstorii Romanilor, cari se numesc şi Valachi. Pe aceştia i-a transpus Annonymus în Transilvania, deducând din împrejurările etnografice ale vremii sale*"[1]). Soluţia găsită de dl. Homan, cu toată „strălucirea" ei, este totuşi neverosimilă de vreme ce Annonymus vorbeşte *concomitent* atât de prezenţa lui Blacci ac pastores Romanorum în Panonia, cât şi despre Blasii et Sclavii în Transilvania.

Mai lămuritoare sunt însă alte observaţii al istoricilor unguri în legătură cu Annonymus. Anume, Jakubovich subliniază, însuşindu-şi-o, constatarea mai veche a lui Pauler, că notarul anonim *„Despre graniţele Transilvaniei nu spune nimic; pe locuitorii ei îi tulbură Cumanii şi Pecenegii; pe lângă Români ştie şi de locuitori slavi". „Pe Saşii colonizaţi în vremea lui Geza II şi pe Secuii cari întâia oară sunt pomeniţi în document la 1213, nu-i aminteşte".* Secuii amintiţi de Annonymus nu puteau fi cei din Transilvania, ci cei din Bihor, cari încă la 1217 mai formau o companie militară aparte. (O. c., p. 201). Acestea constituesc tot atâtea indicii că anonimul era notarul regelui Bela II, când nu fuseseră colonizaţi Saşii, iar nu a omonimului său următor. Puţinătatea cunoştinţelor geografice ale lui Annonymus privitoare la Transilvania sunt în adevăr semnificative. O privire asupra structurei interne a cronicei lui, dă imaginea limpede a tendinţei autorului de a explica cele mai importante elemente geografice, cetăţi, locuri, râuri, etc., în lumina tradiţiei şi a faptelor istorice culese din cronici streine, făcând dese aluzii la stări din vremea când scria. Autoritatea ştiinţifică şi preciziunea informaţiunilor lui este recunoscută. Homan B. scrie: *„Dans l'histoire de la conquête de la patrie, son récit, soignensment élaboré, aussi bien au point de vue stratégique que géographique, prouve la pénétration de sa critique, sa réflexion methodique, et la profondeur de ses connaissances*"[2]). Un om cu atâta simţ critic, înzestrat cu adâncă ştiinţă, cu precise cunoştinţe geografice în ce priveşte Ungaria, cum de a rămas atât de vag informat privitor la împrejurările din Transilvania? In calitatea-i de notar, avea putinţa de a lua informaţii dela toţi demnitarii transilvani cari circulau la curtea regală, ca episcopii transilvani Baranus (1139), Walter (1156—1158), Vilcina (1166—1169), Paul (1181—1185) şi Adrian (1187—1202)[3]) şi voevodul Leustachie[4]). Despre voevodul Leustachie şi epis-

---

[1]) *O. c.*, p. 73.

[2]) *Revue des Etudes Hongroises*, III, 1925, p. 762.

[3]) Temesváry L., *Erdély középkori püspökei*, Cluj, 1922.

[4]) Wenzel, *Arpádkori uj okmánytár*, VI, p. 486.

copul Paul, avem indicii că înadevăr au fost în Transilvania[1]) și dacă notarul anonim ar fi trăit pe vremea lui Béla III (1172—1196) ei l-ar fi putut informa și despre existența Sașilor și a Secuilor în această provincie. Ori lipsa informațiunilor complete ale cronicarului privitoare la regiunea noastră vin a dovedi că episcopul contemporan lui, Baranus n'a trăit în Transilvania, ci a figurat numai ca demnitar „episcopus in partibus infidelium" la curtea regală. Acesta fiind realitatea istorică, Annonymus nici nu avea de unde să cunoască mai amănunțit împrejurările din Transilvania. In această provincie, nu se poate dovedi documentar prezența unei autorități stabile politice și eclesiastice ale regatului ungar până la 1175[2]), când cronicarul nu mai trăia. Singurii oameni cu care Anonymus putea sta de vorba, acolo la curtea regală unde era notar, cerând informații privitoare la împrejurările din Transilvania, erau trimișii regelui cari stabileau cantitatea de sare ce revenea monarhului din producția ocnelor transilvane. Existența unor asemenea trimiși regali este indicată de documentul din 1165, in care principele Álmoș dăruiește mânăstirii Margareta din Meseș, o piatră de sare ce se transportă prin Poarta Meseșului pe seama regelui[3]). Faptul că Anonymus pentru întreg teritoriul Transilvaniei nu poate da amănunte geografice și toponimice decât pentru regiunea ocnelor și drumul pe unde se transporta sarea, peste Meseș, — (Poarta Meseșului, pădurea ce trebuia trecută pentru a ajunge la râul Almaș, apoi Someșul, Căpușul și satul Aștileu), — este, credem, o indicație concludentă că notarul regelui Bela II dela funcționarii regali cari însoțiau aceste transporturi și-a cules informațiile. Dela ei a auzit despre „bonitatem et fertilitatem terre", care „irrigaretur optimis fluviis" despre cari spune că „in arenis eorum aurum colligerent et aurum terrae illius optimum esset", apoi că *„ibi foderetur sal et salgenia"*. La fel a aflat Anonymus și despre „habitatores terre illius" cari „viliores essent totius mundi. Quia essent Blasii et Sclavi, quia alia arma non haberent, nisi arcum et sagitas, et dux eorum Geleou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites, et auderent stare contra audaciam Hungarorum quia Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur".

Fără îndoială că istoriografia ungară — inclusiv dl. L. Gáldi — poate cu drept cuvânt considera fantezistă atât figura lui Gelu, cât și povestea întregei expediții împotriva ipoteticului voevod român. Ceeace însă nu se poate contesta din textele lui Annonymus este faptul că *în prima jumătate a veacului al XII-lea*, înainte de colonizarea Sașilor, *pe vremea când notarul regelui Bela II își culegea informațiile privitoare la împrejurările*

---

[1]) I. Moga, *Românii în Transilvania medievală*. „Transilvania", An. 72, (1941), p. 193 urm.

[2]) I. Moga, o. c., p. 193 și urm.

[3]) Szentpéteri I., *Az Árpádházi királyaink okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest, 1923, p. 35, No. 107.

din Transilvania, în centrul acestei provincii, şi anume între valea Arieşului şi a Someşului şi la Vest până la Poarta Meseşului, exista o massa compacta românească autohtonă în frunte cu un voevod al Românilor, („Gelou dux Blacorum") într'o vreme când *pentru curtea regelui ungar Transilvania nu era de cât o îndepărtata şi incerta ca dimensiuni „terra ultra silvas", din care îşi aducea sare.*

Lipsa de amănunte geografice mai bogate privitoare la Transilvania, pe care o constatăm în cronica notarului regelui Bela II, atât de precisă şi amănunţită în ce priveşte Panonia şi Nordul Ungariei, *este o dovadă concludentă că în prima jumătate a veacului al XII-lea prezenţa autorităţii regale ungureşti în această provincie era mai mult nominală de cât efectiva,* sau, poate, lipsia total.

Abia după colonizarea Saşilor şi infiltrarea concomitentă a Secuilor, cari din Panonia Arpadiană au adus tradiţia hunică pe plaiurile Transilvaniei, începe infiltrarea autorităţii regatului ungar în această provincie.

Reprezentantul regelui devine omul de încredere aşezat în fruntea voevodatului român aflat aici, primul voevod fiind amintit documentar la 1176. Din punct de vedere administrativ se organizează primele două comitate, Kolozs pentru teritoriul dela Nord de Mureş şi Alba pentru cel dela Sud de acest fluviu, amândouă amintite documentar întâia oară la 1175. Organizarea bisericească se stabileşte definitiv aici abia prin episcopul Paul (1181—1185) şi la sfârşitul veacului al XII-lea, procesul continua înca prin cearta dintre episcopia transilvana şi prepozitura săsească dela Sibiu înfiinţată la 1191. Organizarea administrativa prin înfiinţarea de noui comitate continuă apoi cu mari dificultăţi până la sfârşitul veacului al XIII-lea şi chiar în veacul al XIV-lea.

In asemenea împrejurări, zadarnic se împiedecă istoriografia maghiara de lipsa de documente privitoare la prezenţa Românilor în Transilvania într'o vreme când pentru cancelaria ungară această provincie nu se deosebea mult de o adevărată „terra incognita". Aceste documente nu exista pentru Români, cum nu există nici pentru Unguri şi nici pentru Secuii, cari apar documentar simultan cu Românii şi cu Saşii. Lipsa acestor documente o împlineşte însă Annonymus, a cărui mărturie despre prezenţa Românilor în Transilvania, este confirmată de mărturia mai târzie cu câteva decenii a datelor cuprinse în privilegiul andrean dat Saşilor la 1224, privilegiu care reproduce realităţi mai vechi, dela mijlocul veacului al XII-lea, între cari se certifică existenţa lui *„sylva Blacorum et Bissennorum"*. Astfel Annonymus, Andreanum şi documentele referitoare la Cavalerii Teutoni ne dă realitatea sigură a prezenţei Românilor în toate părţile Transilvaniei în momentul sosirii pomeniţilor oaspeţi ai plaiurilor ardelene, într'o vreme când autoritatea regatului ungar încă nu se constitue în această provincie.

Acestea fiind faptele istorice, pentru orice istoric obiectiv, *apariția tot mai spornică a mărturiilor documentare despre Români abia în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, nu se datorește vre-unei imigrări târzii a Românilor din Balcani, ci vremurilor târzii în cari autoritățile politice, administrative și bisericești ungare au ajuns să se poată organiza în interiorul Transilvaniei.*

*

In lumina acestor cercetări părerile autorilor prezentului volum de documente, — expuse cu o aparență documentară convingătoare, — privitor la vechimea, proveniența și așezarea Românilor în transilvania medievală, se dovedesc a fi simple erezii.

Teoria imigrării românești din Balcani pe teritoriul Transilvaniei nu poate fi dovedită prin nici o probă documentară, dimpotrivă, ea e desmințită atât de caracterul stabil al așezărilor românești, cât și de natura transhumantă a păstoritului românesc. Această teorie, ca și nomadismul Românilor din Evul Mediu, sunt ficțiuni intenționat create, pe cari istoriografia maghiară le apără cu dârzenie crescândă din considerațiuni exclusiv politice.

Prioritatea Românilor în Transilvania față de Sași, Secui și Unguri este dovedită de Annonymus care și-a cules informațiile privitoare la această provincie în primele decenii ale veacului al XII-lea. Față de această prioritate, opera de târzie organizare politica și bisericească a Transilvaniei începută abia în ultimele decenii ale veacului al XII-lea, precum și apariția termenului de Oláh = Olacci abia după năvălirea Tătarilor, sunt o indicație precisă că numai pe la mijlocul veacului al XIII-lea s'a infiltrat în această provincie o populație ungurească. Numărul acestei populațiuni agricole ungurești a rămas în cursul Evului Mediu, ca și mai târziu, foarte redus, iar tendința autorilor prezentului volum de a demonstra caracterul etnic unguresc al Transilvaniei medievale pe baza toponimiei înregistrată în documente, rămâne o simplă speculație cu aparențe științifice, dar lipsită de temeiurile realității etnice ale acestei provincii. Nici ordinea cronologică a apariției documentare a satelor românești și nici numirile strenie ale acestor sate nu pot constitui un criteriu general la stabilirea vechimei lor. In ori ce caz, criteriile după cari cercetează autorii acestui volum toponimia satelor românești sunt greșite și nu corespund normelor ce se desprind din documentele prezente.

In schimb, pe temeiul materialului documentar din acest volum se poate constata că în Transilvania medievală Românii erau cel mai valoros și totodată cel mai căutat factor al economiei rurale, constituind un sigur izvor de îmbogățire al seniorilor feudali. Din acest motiv *ei* au fost însărcinați sa îndeplinească uriașa operă a creerii de sate noui în veacul al XIV-lea. Ca moravuri publice ei nu se deosebeau de stăpânii lor și de iobagii un-

guri, de cât doar în privința numărului, Românii constituind majoritatea covârşitoare a populației județelor aşa zise ungureşti din Transilvania.

Față de aceste realități desprinse din documentele prezentului volum, „învățamintele" pe cari — după părerea d-lui E. L., — descoperirea de noui documente nu le va mai putea schimba, învățăminte expuse pe larg de colaboratorii d-sale în studiile analizate mai sus, rămân doar mărturii ale penibilei miopii istorice a editorilor şi ale felului cum *nu* trebue cercetat şi interpretat un material documentar. Ca metodă de lucru şi ca rezultate obținute, volumul întocmit din inițiativa şi sub îngrijirea d-lui E. Lukinich, este *lipsit de valoare ştiințifică,* fapt la care nu s'ar fi ajuns dacă „postulatele istoriografiei moderne" ar fi fost respectate de colaboratorii d-sale şi ele n'ar fi rămas o simplă garanție verbală oferită de dl. E. L. specialiştilor streini nefamiliarizați cu problemele Transilvaniei medievale.

I. Moga

G. POPA-LISSEANU, *Izvoarele istoriei Românilor* (Fontes historiae Daco-Romanorum). Vol. XIII—XV. Bucureşti, Tip. „Bucovina", I. E. Toroutiu, 1939, in —8⁰, 3 vol.

Cu aceste trei volume autorul îşi încheie, deocamdată, seria izvoarelor streine privitoare la istoria Românilor. Deocamdată, fiindcă în prefața vol. XIII ne mărturiseşte că ar dori în viitor, dacă puterile unei bătrâneți respectabile i-ar permite, să publice într'un volum „tot ce au scris autorii clasici, Ovidius, Horatius, etc. despre țara noastră şi despre popoarele cari au trăit în țara noastră", apoi în alte volume viitoare „izvoarele bizantine... Procopius, Theophanes, Theophilactus, Zonaras, Zosimus, Nicetas Choniates, Porphirogenitus, Anna Comnena, Cedrenus", etc. Frumos apus de soare la sfârşitul unei vieți cu rost trăită, dacă va reuşi să scoată de sub tipar şi aceste serii de izvoare şi să le pună la îndemâna tuturor. Limba traducerilor din latineşte şi greceşte nu o pot avea decât foarte puțini aşa cum o are d-l Popa-Lisseanu.

Ne pare bine că autorul a ținut seama, încâtva, de cele două principii stabilite în recenziile precedente ce am publicat în Anuarele VI şi VII ale Institutului nostru: de a se restrânge în „Introduceri" numai la problemele în legătură cu viața *internă* a „izvorului", lăsând pe seama diverşilor specialişti problemele cu repercusiuni *externe,* şi apoi că a căutat să reproducă în două, din cele trei izvoare despre care vorbim acum, *numai* capitolele privitoare la istoria noastră.

„Bellum gothicum" al lui *Ammian Marcellin,* cuprins în vol. XIII, e cea mai importantă istorie din întreaga literatură latină, după aceea a lui Tacit, dar şi foarte grea de citit, din cauza limbii încurcate şi nu totdeauna corectă (p. 13—14). Mommsen însuşi îl caracterizează astfel: „...aber mit

allen seinen nicht geringen Unzulänglichkeiten und Fehlern denoch weitaus der beste Geschichtschreiber einer ebenso tief versunkenen wie höchst bedeutsamen Epoche der Weltgeschichte" (p. 16).

Pentru trecutul românesc interesează din Ammian Marcellin numai cărţile XXVII şi XXXI, asupra cărora insistă autorul în special în Introducere şi pe cari le reproduce apoi în original, însoţindu-le de traducerile respective în limba română.

Problemele cari se desprind din „Războiul cu Goţii" pentru noi ar fi în rezumat — după D-l Popa-Lisseanu — următoarele: 1. *Montes Serrorum* — munţii Serrilor — munţii tribului Sarmaţilor Serri, cari par a fi locuit în regiunea Carpaţilor = munţii Serrilor; 2. *Vicus Carporum* — satul Carpilor — al Dacilor liberi, care a putut fi situat la Nordul Dunării; 3. *„A superciliis Gerasi fluminis"* = dela *malurile* Siretului, nu *izvoarele* Siretului şi cu atât mai puţin izvoarele Prutului, sau ale Putnei; 4. *Caucaland* = regiunea de munte a Buzăului; 5. *Ulfilas*, deşi poartă un nume german, ar fi un Cappadocian, adică un urmaş al prizonierilor luaţi de Goţi la retragerea lor din Asia-Mică, sub împăratul Valerian; 6. *Tezaurul dela Pietroasa*, ascuns acolo de Vizigoţi, a fost găsit în regiunea Buzaului, în Caucaland.

Din „liber" XXVII se reproduc apoi şi se traduc cap. IV şi V, iar din „liber" XXXI, cap. I—XVI, cari privesc regiunile locuite de Români, sau probleme în legătură cu trecutul nostru.

Vol. XIV conţine „Getica" lui *Jordanes*, got de origine alană, născut probabil la Durostor. Getica este de fapt un rezumat al celor 12 volume din istoria Goţilor scrisă de Cassiodorus, pierdute azi, la cari Jordanes a mai adaus unele lucruri dela sine. Limba Geticei e latina vulgară, deci un bun izvor pentru studiul acestei limbi.

Interesantă concepţia lui Jordanes din această operă: numai în unire cu Romanii pot să ajungă Goţii la glorie şi la strălucire (p. 10).

Partea cea mai extinsă din Introducerea acestui volum se referă la explicarea a o sumedenie de numiri de localităţi, râuri, etc., rămase dela Goţi, prin noi Românii, până azi în toponimia Daciei Traiane (p. 10—18).

„De origine actibusque Getarum" se dă în întregime (p. 21 79) nu numai părţile privitoare la trecutul nostru — de asemenea şi traducerea românească (p. 81—156), aceasta nu tocmai uşor de făcut.

In vol. XV autorul se ocupă cu *Procopius din Caesarea:* De aedificiis şi anume numai cu materialul care interesează mai de aproape istoria noastră veche. Născut în Caesarea, cel mai mare istoric din epoca bizantină a devenit celebru prin trei scrieri. Dintre acestea pe noi ne interesează numai una, intitulată „περὶ κτισμάτων", sau pe latineşte cam nepotrivit „De aedificiis", adică despre construcţiile ridicate de împăratul Justinian, prezentate sub formă de panegiric.

„Justinian nu are, după Procopius, decât însuşiri bune, nu are decât

calitaţi de om superior. Laudele exagerate şi lipsite de orice măsură merg uneori aşa de departe că ele ne apar ca o ironie" (p. 11). Cu toate aceste exagerari retorice lucrarea lui Procopius — folosită ca model şi pentru alte panegirice de mai târziu, mai ales în epoca Comnenilor şi Paleologilor — este de mare importanţă istorică şi geografică.

Pentru istoria Românilor interesează existenţa unor oraşe — în acest timp — la nordul Dunării, după aproape 300 de ani dela părăsirea Daciei, şi problemele ce se pot pune în legătură cu cele şase cetăţi romane din stânga Dunarii: Lederata, Recidava, Drubeta-Theodora, Sycidava, Turris Traiani (Turnu-Măgurele) şi Daphne. Din cele arătate de Procopius în „De aedificiis" ar reeşi că romanitatea a continuat să existe cel puţin până în veacul al VI-lea nu numai în Panonia, ci şi în Dacia (p. 35).

Mai interesează din această operă a lui Procopius şi alte oraşe în legătură cu noi: Justiniana Prima, mai multe cetăţi cu apelativul „dava" şi „para", 34 cetăţi şi castele din Dobrogea, etc.

Textul grecesc — cărţile III şi IV privitoare la noi — e reprodus pe cale fotografică, metodă foarte costisitoare, însă singura prin care s'au putut evita greşelile de tipar. Ambasadele lui Priscus, din vol. VIII, au fost reproduse, dealtfel, tot aşa de către autor. Traducerea textului grecesc, însoţit de note în subsol, reprezintă o muncă foarte ostenitoare.

Nu putem lăuda îndeajuns indicele dela sfârşitul celor trei volume — la volumele anterioare am scos de asemenea în evidenţă aceste calitaţi inexorabile unor cărţi de ştiinţă — cari înlesnesc întrebuinţarea izvoarelor, iar harta anexată la sfârşitul volumului XV e mai mult decât necesara.

I. CRĂCIUN

G. POPA-LISSEANU, *Românii în izvoarele istorice medievale.* Bucureşti, Tip. „Bucovina" I. E. Torouţiu, 1939, in —8°, 281 p.

După cele 15 volume de izvoare privitoare la istoria Românilor în Evul mediu, publicate de autor, o expunere sintetică a materialului documentar cuprinse în ele nu era decât ceva firesc. Aceasta vrea să fie volumul prezent, sau după expresia D-lui Popa-Lisseanu: „noi nu căutăm, prin urmare, să aducem aci toate dovezile pentru continuitatea noastră, ...ci numai dovezile ce rezultă din materialul textelor ce am publicat" (p. 6).

Pentru problema *părărsirii Daciei* se aduc în discuţie ştirile din operele lui *Vopiscus* şi *Eutropius*, primul un mistificator, pe cât se pare, din epoca împăratului Teodosie (379—395), deci mai târziu cu peste o sută de ani dela părăsirea provinciei sub Aurelian, iar al doilea un scriitor obiectiv, din acelaşi veac (316—387), pe ale cărui afirmaţii serioase se poate pune mai mult temei.

Cuvintele lui Vopiscus din „Vita Aureliani", cari au dat mult de lucru

istoricilor români şi streini: „sublato exercitu et provincialibus“, sunt interpretate de autor în sensul trecerii armatei şi cel mult al provincialilor romani dincolo de Dunăre, nu şi al Dacilor romanizaţi. „Dacii romanizaţi, făcând parte din masa cea mare a poporului trac... n'au putut fi evacuaţi, ci au rămas pe loc, trăind în simbioză cu Goţii „federaţi" şi apoi cu Hunii, şi ei la un moment dat „federaţi" şi cu ceilalţi barbari cari au mai năvălit peste ei... şi pe cari, uneori, îi vor fi însoţit în războaie, dar, de cele mai multe ori, îi vor fi servit cu hrana ce produce pământul pe care ei înşişi îl cultivau; căci Romanii din Dacia formau elementul rural ce se ocupa în special cu agricultura şi cu creşterea vitelor" (p. 25).

Eutropius e mai precis în lucrarea sa „Breviarium historiae romanae" atunci când scrie: „abductos *Romanos* ex urbibus et agris" ceeace ar însemna, după D-l Popa-Lisseanu, că Eutropius a putut înţelege numai evacuarea populaţiunii *romane*, nu şi pe aceea a Dacilor romanizaţi. Rufius Testus, care scrie un „Breviarium rerum gestarum populi Romani“ din ordinul împăratului Valens (364—378), vorbeşte, dealtfel, şi el numai despre „Romani" (discuţia problemei, în contradictoriu cu istoricii unguri, p. 16—17). De sigur e greu de închipuit evacuarea *totală* a populaţiunii dintr'o ţară întreagă, cum a fost Dacia, cu o întindere de aproximativ 300.000 km. p. (p. 22 şi urm.).

Pentru epoca *năvălirilor barbare* autorul îşi grupează materialul, foarte nimerit, în ordinea cronologică a năvălirii popoarelor: izvoarele în legătură cu venirea *Goţilor*, apoi a *Hunilor*, a *Slavilor* şi a *Ungurilor*.

Stăpânirea *Goţilor* e urmărita după *Ammian Marcellin* şi *Jordanes*; cel dintâi scriindu-şi opera în jurul anului 400, iar al doilea prin 551.

Deşi Ammian nu pomeneşte în „Războiul cu Goţii“ pe locuitorii băştinaşi din Dacia, mai multe numiri geografice pot fi localizate în regiunile noastre, din interpretarea istorică a cărora se pot trage o mulţime de concluzii pentru trecutul românesc. Numirile de localităţi, de râuri, etc. din „Getica“ lui Jordanes au aceeaşi importanţă pentru noi.

Trecerea *Hunilor* peste regiunile locuite de Români se reoglindeşte în scrierile lui *Priscus* şi *Procopius*, autori de opere serioase de pe la mijlocul veacului V — primul — şi mijlocul veacului VI — al doilea. „Ausonii" şi „mied“-ul din „Ambasadele" lui Priscus denotă o populaţie romanică autohtonă în veacul al V-lea în regiunile Banatului şi Crişanei, iar oraşele şi cetăţile din panegiricul lui Procopius din Caesarea dovedesc persistenţa unei romanităţi până în veacul al VI-lea nu numai în Panonia, ci şi în Dacia.

Pentru epoca *Slavilor* autorul pomeneşte pe *Nestor*, care-şi scrie „Cronica“ pe la 1110 — amintindu-ne sub numirea de Volochi — şi apoi mai multe isvoare ruseşti, bizantine, ungureşti şi papale, în cari e vorba despre *Brodnici*, populaţie românească de pe valea Prutului — cum crede D-l Popa Lisseanu — dintre anii 1147—1359.

In partea a doua a volumului se discută isvoarele *ungureşti*, supuse unei analize amănunţite.

Cea mai veche cronică maghiară, a *Notarului anonim*, constată pe Români prezenţi în Dacia la venirea Ungurilor şi ne pomeneşte de mai multe ori sub numirea de Blachi, opunând rezistenţă veneticilor. *Simion Kézai*, care-şi scrie cronica între 1282—1290 şi e mai puţin contestat de cât Anonymus, pomeneştea deasemenea pe Blachi, cari locuesc împreună cu Secuii. Aceştia ar fi împrumutat, apoi, alfabetul dela Vlahi.

„Raportul" lui *Ricardus* din 1236 constată acele „pascua Romanorum" — întâlnite şi în alte isvoare medievale — găsite de Unguri la venirea lor; deasemenea spune că Ungurii n'au găsit la sosirea lor o ţară pustie, ci au trebuit să cucerească popoarele aflate aci. *Rogerius* în „Carmen miserabile" — scris îndată după invazia Tătarilor din 1241 — pomeneşte chiar despre instituţia cnezatului românesc în Transilvania, asemănându-o cu „balivii" din Italia, cari aveau şi ei puteri administrative, financiare şi judiciare.

Dacă *Geograful anonim* din „Descriptio Europae Orientalis" (1308) vorbeşte mai mult despre Românii din Balcani — cunoaşte însă şi pe „pastores Romanorum" şi „pascua Romanorum" din Ungaria — *Chronicon pictum vindobonense* (1358) dă preciziuni asupra celei dintâi biruinţe româneşti împotriva Ungurilor, la Posada, în 1330, dar şi asupra altor probleme cari ne interesează mai deaprope în legătură cu venirea şi stabilirea Maghiarilor în Panonia şi în Dacia.

Ca încheiere D-l Popa-Lisseanu mai are un capitol întitulat *Românii în cântecele medievale*, în care se cuprind 11 izvoare din anii 1120—1514, amintind despre Români. Unele sunt discutabile, în altele Românii nici nu sunt pomeniţi cu numele; e bine, totuşi, că s'a pus şi problema acestor isvoare, din cari istoricii vor culege, apoi, ceeace merită să fie scos la lumină şi menţinut pentru istoriografia noastră.

Indicele numelor proprii dela sfârşit e un foarte nimerit fir al Ariadnei pentru puzderia de numiri pomenite în volum.

I. CRĂCIUN

CONSTANTIN C. GIURESCU: *Istoria Românilor*, III, Partea întâi. Dela moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul epocei fanariote (1601—1821). Bucureşti, Fundaţia Regală pentru literatura şi artă, 1942, in —8⁰, 445 p. (fig., 7 hărţi). (Biblioteca „Enciclopedică").

La un interval de mai puţin de cinci ani a apărut al 3-lea volum din sinteza autorului privitoare la istoria Românilor, după ce primele două volume au avut un tiraj foarte bogat. Partea întâi cuprinde istoria politică a Ţărilor Române între 1601—1821, iar partea a doua va privi instituţiile şi cultura din acest timp. E adevărat că Transilvaniei i s'au rezervat trei

capitole, însă istoria acestei provincii româneşti ni se pare relativ puţina faţă de a celorlalte două. Pentru Românii din Peninsula Balcanică capitolul propriu e binevenit şi — proporţional — suficient.

Urmaşul lui Mihai Viteazul în Ţara-Românească, Radu Şerban — cu a cărui domnie se deschide volumul — e bine caracterizat. Dacă Domnul, după biruinţa dela Braşov din 1611 — unde lovise cu succes strălucit în 1603 şi pe Moise Székely — „ar fi procedat repede, ca odinioară Mihai Viteazul, Transilvania ar fi fost a lui" (p. 9). D-l Giurescu foloseşte aci, ca şi în alte părţi, numirea de „Ardeal" pentru „Transilvania". Ar fi mai potrivit ca cel puţin în studiile istorice să se întrebuinţeze numai ultimul cuvânt — acela al documentelor şi al cronicelor —, fiindcă primul produce prea multă bucurie unor învăţaţi dintr'o ţară vecină. Fórgach şi Nágy dela p. 9 trebue transcrise Forgách şi Nagy, iar Béthlen dela p. 10 — Bethlen, acesta din urmă scris corect în alte părţi. Mai puţin cunoscută e înmormântarea lui Radu Şerban la 16 Martie 1620 în biserica Sf. Ştefan din Viena, rezervată marilor personalităţi, „ceeace arată prestigiul de care se bucura la Curte domnul pribeag" şi de unde osemintele lui au fost aduse în 1640 şi reînhumate la mănăstirea Comana (p. 10). Da, „Radu Şerban e una din figurile însemnate ale istoriei noastre" — cum spune autorul. „Fără să poată ajunge la înălţimea marelui său predecesor, el are totuşi unele însuşiri cari amintesc pe acesta" (p. 11). Aci pomenim ca dovadă răsunetul succesului prim dela Braşov, din 1603; Ungurii socotesc înfrângerea lui Moise Székely de către Radu-Vodă Şerban drept un „Mohács" al Transilvaniei (Cf. recensiile ce am publicat în acest *Anuar*, 1928—1930, Vol. V, p. 631 şi 636).

Movileştii şi Ştefan Tomşa în Moldova au un capitol special (p. 13—19). Interesante amănuntele privitoare la tinereţea lui Tomşa, care a luptat ca mercenar „până în Pirinei, unde a luat parte la asediul cetăţii Jaca, şi în Asia, unde s'a luptat în armata turcă împotriva Persanilor" (p. 16). Numărul boierilor tăiaţi de Ştefan Tomşa în 1615 ar fi de 75 (p. 18).

Sub urmaşii lui Radu Şerban, până la Matei Basarab, creşte treptat influenţa grecească în Ţara-Românească. Radu Mihnea a stat în tinereţe timp mai îndelungat la Veneţia şi Padova, *unde a învăţat carte* (p. 21). E binevenit scurtul excurs asupra prezenţei Grecilor în Ţările noastre până la cea dintâi reacţiune împotriva lor sub Radu Mihnea (p. 22—25). Primul *aşezământ* împotriva lor la 2 August 1631 sub Leon Vodă (p. 31).

Gaşpar Graţiani, domnul Moldovei din anii 1619—1620, ar fi fost de origine românească din regiunile dalmate, Morlac (p. 36). Sugestiva comparaţia cu Despot: „străin ca şi acesta, lipsit de înţelegere faţă de religia ţării, făcând planuri mari — visa, ca şi celălalt, un stat care sa cuprinda Moldova, Ţara-Românească şi Transilvania"... (ibidem). Despre însuşirile excepţionale ale lui Radu Mihnea, domn de patru ori în ambele Principate, care ştia turceşte, greceşte, latineşte şi italieneşte, şi a fost „o figură de

seamă a istoriei noastre" (p. 41). Miron Barnowski a făcut în 1628 pentru Moldova un aşezamânt analog cu al lui Mihai Viteazul în Ţara-Românească, cunoscut sub numele de „legătură" (p. 42).

Matei Basarab a fost — după precizarea norocoasa a autorului tipul reprezentativ al domnului de ţară, având cele trei însuşiri cari au caracterizat pe toţi marii noştri voevozi: viteaz, credincios şi gospodar (p. 53). Relaţiile cu Turcii se pot rezuma în aceste cuvinte ale D-lui C. Giurescu: „împlineşte obligaţiile pe cari le are faţă de Poartă, dar cu demnitate, trimite banii şi darurile necesare, dar „cu sabia în mână". E gata chiar să ducă războï împotriva lor, pe pământ turcesc" (p. 54—55).

Temeiul politicii externe a lui Matei Vodă a fost alianţa *constanta* cu Transilvania celor doi Gheorghe Rákoczy (p. 56—57). Cu Moldova lui Vasile Lupu relaţiile au fost mai încurcate. Ioan Kémeny dela p. 57, 59, 89, etc., e în realitate Kemény. Despre răscoala Seimenilor în ultimul an al domniei, cari „îndrăzniră chiar, într'o zi când Matei ieşise în plimbare spre Argeş, să oprească pe domn de a mai intra îndărăt în Târgovişte şi îl ţinură înafara zidurilor trei zile, nedând voie să-i aducă nici pâne"... (p. 61). Frumoasa piatră de mormânt în marmoră a bătrânului voevod la Arnota (p. 63) şi în stil baroc, cam încarcat, a Doamnei Elina la Târgovişte (p. 65), acest oraş preferat scaun de domnie (p. 69).

Foarte multele ctitorii ale lui Matei-Vodă în Ţara-Românească, în Moldova, în Transilvania şi peste hotare, apoi ale Doamnei Elina şi ale boierilor pot fi sintetizate în această frază a autorului dela p. 72: „domnia lui Matei Basarab e o epocă de intensă activitate constructivă, cea mai intensă, credem, împreună cu aceea a lui Constantin Brâncoveanu, din întreaga istorie munteană. Pretutindeni se ridică biserici şi mănăstiri, pretutindeni se refac sau se măresc cele vechi". Din acestea vreo 30, precum şi ctitoriile voevodului, nu vor putea fi închinate sub nici o formă la Muntele Athos (p. 75).

In ce priveşte industria şi comerţul se constata o „moară" de hârtie şi o fabrică de sticlă pe la 1644 (p. 77). Pentru înflorirea culturală sub acest Domn autorul ne trimite la partea a doua a volumului prezent.

Alineatul despre personalitatea lui Matei Basarab e impresionant şi dacă n'ar fi lung ar merita să fie reprodus în întregime, mai ales ştirile *streine* despre el (p. 79).

Fastul dela curtea lui Vasile Lupu se poate stabili — între altele — şi din spusele unui călător englez contemporan, care mărturiseşte, în ce priveşte numărul şi calitatea cailor, că „întrec cu mult pe ai ducelui de Florenţa sau ai regelui Angliei" (p. 82—83).

Era cunoscută scrisoarea-memoriu din 14—24 Ianuarie 1643, trimisă de Vasile Vodă Porţii, privitoare la numărul Românilor din Transilvania şi la uşurinţa cu care ar putea fi cucerită această provincie (p. 83). Inrudirea lui Vasile Lupu cu Timuş i-a creiat numai duşmănii: faţă de Turci,

faţă de Matei Basarab şi faţă de Gheorghe Rákoczy (p. 86—87). Biata Ruxandra, revenită mai târziu în ţară dintre Cazaci, a murit în 1686 de moarte crâncenă, la Cetatea Neamţului, „fiind tăiată de către Leşii şi Cazacii cari veniseră cu Sobieski în ţară“ (p. 91).

Despre ctitoriile lui Vasile Vodă Lupu, mai puţine la număr decât ale lui Matei în Ţara-Românească, dar mai împodobite, mai bogate, şi despre rolul lui „imperial" în biserica răsăritului, convocând şi un sinod la Iaşi, p. 92—98 şi 101—104. Eparhia Proilaviei (Brăilei) n'ar data numai din timpul acestui voevod, ci de mai înainte (p. 99—101). Tiparul a fost vorba să-l întroducă în Moldova Miron Barnowski, dar a rămas, apoi, în seama lui Vasile Lupu (p. 104).

Capitolul întitulat „Urmaşii lui Matei Basarab până la Şerban Cantacuzino“ e foarte bine fixat prin manşeta dela început: „Istoria Munteniei în epoca urmaşilor lui Matei Basarab e caracterizată prin două fapte esenţiale: mai întâi slăbirea puterii militare şi apoi lupta între partidul boieresc al Bălenilor şi acela al Cantacuzinilor“ (p. 107). In legătură cu slăbirea puterii militare sunt demne de remarcat cuvintele D-lui Giurescu — cari vor rămânea — dela p. 109: „Dacă Brâncoveanu ar fi avut armata dela Finta, el n'ar fi isprăvit sub sabia călăului, la Constantinopol“.

Mihail Radu (Mihnea al III-lea), urmaşul lui Constantin Şerban, e o figură curioasă şi interesantă a trecutului nostru, din categoria lui Despot şi a lui Gaşpar Graţiani, cu însuşiri de poet, erudit, caligraf, cunoscator al limbilor: turcă, arabă, persană, greacă, latină şi română, luând ca model pe Mihai Viteazul, al cărui nume îl şi împrumută (p. 111). Ujvar = Ujvár (p. 115 şi 136). E paradoxal, întradevăr, cum în lupta dintre Baleni şi Cantacuzini, aceştia din urmă reprezintă *partida naţională*, deşi sunt greci (p. 116).

Prea puţin cunoscută e intervenţia lui Grigore Ghica, în 1672, la Poartă pentru a i se da şi stăpânirea Transilvaniei, alături de aceea a Ţării-Româneşti (p. 123).

Dintre urmaşii lui Vasile Lupu, până la Gheorghe Duca, merită să fie pomenit, dintre domnii Moldovei, doar Gheorghe Ştefan, pe care Miron Costin îl descrie: „om deplin, cap întreg, fire adâncă, cât pot zice că nasc şi în Moldova oameni“ (p. 129). Primul tratat între Români şi Ruşi, din 1656, e din timpul acestui voevod (p. 131).

Gheorghe Duca a ajuns abia în a treia domnie a sa la maximum de putere, încredinţându-i-se în 1681 şi hătmănia Ucrainei. In hrisoave el se întitula: „Domn al ţării Moldovei şi al ţării Ucrainei“, iar Miron Costin şi Ioan Neculce spun că voia să ajungă şi „Craiu în Ţara-Ungurească" (p. 146—148).

Sub Şerban Cantacuzino se constată o fiscalitate excesivă în Ţara-Românească (p. 159), o apropiere forţată de Imperiali (p. 161—163) şi sprijinul său ocrotitor faţă de mitropolitul Sava Brancovici, prins, bătut

și întemnițat de Unguri. Șerban amenința de-a-dreptul pe Apafy să elibereze și să reabiliteze pe mitropolit, altfel „de ar trebui să cheltuiască și 500.000 de taleri, tot nu se lasă până nu-l va mazili". De teamă, Savu Brancovici fu eliberat (p. 164).

Pentru Constantin Brâncoveanu e nimerită constatarea autorului ca a avut una din domniile cele mai lungi din istoria Muteniei — 26 ani — „numai Basarab Intemeietorul și Mircea cel Bătrân au stăpânit mai mult timp țara" (p. 169). Despre politica de echilibru a voevodului, „ținând seamă în primul rând de *realitățile* și *interesele românești* ca să nu prejudicieze asupra posibilităților viitorului", p. 171. Epoca liniștită și atât de fecundă în toate domeniile e între 1703—1711. Moartea îngrozitoare la Constatinopol s'a întâmplat chiar în ziua când a împlinit 60 de ani: 15/26 August 1714 (p. 178).

Reușite și cât se poate de binevenite sunt clișeele multe, reprezentând arhitectura, sculptura, pictura, orfevrăria și cusăturile brâncovenești (p. 180—205). Cuvintele din manșeta capitolului, repetate și la p. 204, sunt drepte: „Gospodar, credincios, iubitor de artă și cultură, Constantin Brâncoveanu este una din figurile cele mai de seamă ale trecutului nostru. *El simbolizează epoca de strălucire a spiritului românesc.* Iar sfârșitul său tragic, suportat cu tărie de suflet adevărat creștinesc, adaugă chipului sau aureola de martir".

Răstimpul dintre 1685 și 1711 poate fi numit, în istoria Moldovei, rastimpul Cantemireștilor (p. 207). Sub Constantin Cantemir avură loc cele două expediții mai mari ale lui Sobieski în Moldova: 1686, când luară cu ei și pe mitropolitul Dosoftei, și 1691, când au asediat și luat Cetatea Neamțului, apărată de o mână de *vânători*, nu „plăieși" — cum s'a spus până acum precizează autorul (p. 209).

Sub Constantin Duca avem — la 1693 — prima mențiune despre cultivarea porumbului în Moldova (p. 212), iar sub Antioh Cantemir cea dintâi reformă fiscală în această provincie, anticipând pe aceea a lui Constantin Mavrocordat (p. 213).

După trecerea lui Dimitrie Cantemir la Ruși, Turcii, pierzând încrederea în domnii de țară, dau domniile unor Greci, legați prin interese de împărăție, ca să-i poată avea la îndemână. Astfel „linia Dunării a fost asigurată" pentru ei dela 1711, respectiv dela 1716, până la 1821 (p. 218 și 225).

Dintre Fanarioți familia Racoviță a fost curat românească (p. 226).

Mavrocordații în Muntenia până la 1741 — Nicolae, Ioan și Constantin ocupă un capitol separat (p. 239—258). Organizarea Olteniei sub Austriaci și exodul a 2.300 de familii din județul Romanați și a 1500 de familii din județul Vâlcea din cauza apăsării fiscale (p. 253—255). Reforma lui Constantin Mavrocordat — după afirmațile autorului — ar fi în realitate *o serie întreagă de reforme*, întinzându-se pe un interval de vreo două-

zeci şi cinci de ani (p. 257). Aceste reforme se introduc apoi şi în Moldova (p. 259).

Interesante şi instructive sunt amanuntele pe cari ni le da D-l Giurescu în legătură cu limba în care s'a făcut corespondenţa sub acest voevod în ţara Moldovei: „Corespondenţa se purta în mod obişnuit în româneşte; numai când era vorba de ordine observatorii sau dispoziţii speciale, secrete, se întrebuinţa limba greacă“. Unii dregători voind însă să-şi puna în evidenţă cultura, trimiseră rapoartele obişnuite tot în greceşte, ca sa impresioneze plăcut pe domn. Acesta, deşi grec de origine, le face observaţii. Pârcălabului de Galaţi, care raportase despre ciuma ce bântuia in oraş, îi spune: „pentru o pricină ca aceasta, de ce să ne scrii greceşte?" Vel capitanului de Soroca aşijderea: „Carte ce ni-ai trimis, am luoat şi cele scrise am vădzut; dar pentru ce să ne scrii greceşte? Au aştepţi să-ţi dăm noi logofăt, să scrii româneaşte?" (p. 260).

Două maziliri de domn — Mihai Racoviţă la 1726 şi Ioan Mavrocordat la 1743 — se fac datorită intrigilor unor Evrei (p. 262). Desfiinţarea *rumâniei* se constată în a treia domnie a lui Constantin Mavrocordat în Moldova, fixându-se zilele de lucru la 24 pe an, iar ţăranii vor da şi dijma (p. 263—264); în Ţara-Românească se desfiinţase cu câţiva ani mai înainte, tot sub domnia lui (p. 278).

Dintre domnii fanarioţi Grigore Aleaxndru Ghica (1764—1767) poate fi socotit ca unul din cei mai buni stăpânitori pe cari i-au avut ţările noastre în această epocă (p. 271).

Constantin Racoviţă în Ţara-Românească pare a fi primul domn caruia i se dă — cum am zice azi — o listă civilă fixă: 3.000 de pungi, plus vămile, ocnele şi venitul cămării, iar „ mai mult nu, să nu se supere ţara" (p. 281). Capitulaţiile celor două Principate Române faţă de Turci sunt plăsmuiri târzii, redactate de unii boieri la 1772 (p. 291). Tratatul dela Kuciuk-Kainargi din 1774 deschide *mai întâi* calea pentru *amestecul rusesc* în ţările noastre (p. 292).

Alexandru Ipsilanti găsind şcoala superioară dela Bucureşti desorganizată, zidi un local nou la Sf. Sava şi întroduse, printre obiectele de învăţământ obişnuit, şi geografia istorică (p. 294). Despre ciudăţeniile lui Nicolae Mavrogheni, care se plimba cu trăsură trasa de doi cerbi sau îşi numise calul clucer, spre a-şi arăta dispreţul faţă de boieri (p. 298).

In legătură cu răpirea Bucovinei e de mare importanţă marturisirea împărătesei Maria Tereza, care-şi dădu seamă că se comite o ticaloşie: „In afacerile moldoveneşti n'avem deloc dreptate... Mărturisesc ca nu ştiu cum o să ieşim din ele; va fi greu să o facem cu cinste şi mă doare de n'o pot spune în cuvinte" (p. 305—306). Deobicei se uită că tot la 1775 s'a luat o suprafaţă considerabilă şi din munţii Moldovei, ataşându-se Ungariei, devenită apoi stăpână asupra Transilvaniei. Trimis de Grigore Ghica, boierul Saul aduce din Germania, Franţa şi Italia „cărţi în valoare de peste

1.000 de florini" (p. 307). Nu cunoşteam această latură *culturală* a voevodului-martir dela Iaşi.

Prin pacea dela Iaşi din 1792 între Turci şi Ruşi, aceştia din urmă ajung vecini nemijlociţi cu noi la Nistru (p. 316). Interesant e cazul voevodului Alexandru Moruzi, care voind *să scape* de domnie plăti o sumă considerabilă la Poartă, obţinând apoi mazilirea (p. 321). Despre pacea dela Bucureşti şi pierderea Basarabiei, care ne-a pus „problema cea mai grea a politicei noastre externe: relaţiile cu Rusia" (p. 328).

Spre sfârşitul veacului al XVIII-lea, atraşi de făgăduieli ruseşti, trecură mulţi moldoveni în Transnistria de azi, unde urma să ia naştere un principat cu numele de Moldova Nouă, având în frunte pe Alexandru Mavrocordat (p. 337). Cultivarea cartofilor s'a întrodus în Moldova din Transilvania după 1812 (p. 344).

Urmează acum cele trei capitole închinate Transilvaniei (p. 349—412). Intr'adevăr în veacul al XVII-lea legăturile politice dintre Principatele libere şi Transilvania sporesc „prin situaţia similară faţă de imperiul turcesc şi prin amintirea faptei lui Mihai", această faptă îndemnând o serie întreagă de principi din toate trei provinciile locuite de Români spre o reunire a acestor ţări: pe Gabriel Báthory, Gabriel Bethlen şi Gh. Rákoczi al II-lea din Transilvania, pe Vasile Lupu şi Gheorghe Duca din Moldova şi pe Grigore Ghica şi Constantin Brâncoveanu din Ţara-Românească (p. 349).

Autorul scoate în evidenţă, cu bună dreptate, măsura lui Acaţiu Barcsai faţă de preoţii români: „Neuitând glasul sângelui, Acaţiu Barcsai, întocmai ca şi odinioară Mihai Viteazul, se îngriji de preoţii români din Transilvania; el le dădu un privilegiu, scutindu-i de orice dări" (p. 360). Ibaşfalău, unde şi-a avut Apafy domeniul şi unde mai există castelul, e azi Dumbrăvenii, între Mediaş şi Sighişoara. Chioara (p. 363 şi 389) e de fapt Chioar = Kövár, cum am arătat şi în recenzia din Anuarul precedent (p. 734).

Preotului în Transilvania i se zice „Domnul Părinte" sau „Domnule Părinte", nu altfel (p. 367). Autorul nu admite, juridiceşte, o *mitropolie* în Transilvania în veacul al XVII-lea, ci numai o *episcopie* (p. 368). Merită să fie reţinută observaţia D-lui Giurescu în ce priveşte captarea Românilor pentru biserica romano-catolică. E o explicaţie *nouă:* prin marele număr al Românilor din această provincie, câştigaţi pentru biserica Romei, s'ar fi putut contrabalansa influenţa Ungurilor calvini, intoleranţi şi exclusivişti. „Acţiunea de câştigare a Românilor pentru catolicism n'a fost inspirată deci numai de motive religioase, de pasiunea prozelitismului, dar şi — am spune chiar: *mai ales* — de un calcul politic: acela de a dispune în orice moment de o masă capabilă să impresioneze, prin număr şi vigoare, pe ceilalţi locuitori ai ţării, făcându-i astfel docili la ordinele Vienei" (p. 373). Totuşi prin unirea cu Roma se făcuse „şi despărţirea obştei româneşti din Transilvania în două, deci slăbirea ei" (p. 376). La moartea episcopului

Atanasie s'au rostit două cuvântări: „una în latineşte, alta în ungureşte“, nici una în româneşte (ibidem).

Reacţiunea împotriva „unirii“ s'a produs mai ales în Ţara Bârsei şi Braşov, la „Mărginenii" din jurul Sibiului şi în Zarand. După conscripţia din 1762 „deşi nu se păstră pretutindeni deplină obiectivitate, rezultatul fu că din 152.886 de familii româneşti, 127.712 se declarară ortodoxe şi numai 25.174 unite; dacă s'ar fi procedat imparţial, numărul acestora din urmă ar fi fost — după ultimele cercetări — numai de 11.907, adică 7.7% din populaţia totală“ (p. 379).

Episcopul Ioan Patachi a fost ales vlădică abia în al patrulea sinod, cu un singur protopop participant şi numai cu votul acestuia (p. 384).

Capitolul întitulat „Lupta pentru desrobirea politică şi socială a Românilor din Transilvania în veacul al XVIII-lea“ e bine scris, deşi scurt (p. 393—412). Strădaniile lui Inocenţiu Micu Clain în dietă sunt arătate pe larg. Petiţia lui înaintată dietei din Mai 1736 produce mare indignare şi i se dă acest răspuns caracteristic: „Episcopul şi clerul unit cer lucruri pe cari nimeni nu le-a mai cerut vreodată dela străbunii noştri şi nu le va putea cere nici dela urmaşii noştri; cer lucruri cu totul contrarii legilor naţiei; cer lucruri ce ating în gradul cel mai înalt privilegiile şi scutirile cele vechi dobândite dela regi şi principi... cer lucruri ce răstoarnă din temelie drepturile şi libertăţile gustate până acum în pace de naţiunile patriei... cer lucruri cari, de fapt, zguduie întreg sistemul acestei ţări...“ (p. 396). La demersul episcopului din 1741 i se răspunde abia în 1743, împăratul acordând oarecari avantagii materiale clerului unit. In faţa acestui răspuns Inocenţiu Micu exclamă: „Suntem trataţi mai rău decât Evreii (p. 397). In sinodul din 1744 vlădica a pus net problema: „dacă nu se va face dreptate, atunci să se renunţe la unire" (p. 398).

Curtea din Viena a ştiut să facă şi din recrutarea tinerilor români pentru regimentele grănicereşti un mijloc de propagandă religioasă în favoarea „unirii“ (p. 399).

Crişan, al treilea tovarăş din trinitatea revoluţionară dela 1784, pare a nu fi fost iobag. Aşa se explică şi favoarea ce i s'a lăsat de a se sinucide în închisoare, căci un „nemeş“, oricât de mic, nu putea fi tras pe roată. Semnificativă şi grea e sentinţa aruncată de ţăranul Florea Cosma în faţa nobilului Szent-Pál în toamna anului 1784: „Ţara asta e a noastră, a voastră e ţara ungurească şi în scurtă vreme vă şi scoatem noi de aci“ (p. 393).

Cu ocazia răspunsului, pe care l-a dat împăratul la *Supplex Libellus Valachorum*, cancelarul Teleki a recunoscut că „Românii sunt locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei“ (p. 410).

Istoria „Românilor din Peninsula Blacanică în veacurile XVII şi XVIII" — cu care se încheie volumul — „este în primul rând istoria desvoltării

lor economice şi culturale, neputând fi vorba despre o istorie politică şi diplomatică" (p. 413). Revai (p. 430) trebue scris Révai.

Cele 7 hărţi dela sfârşit întregesc atât de perfect volumul, pe care l-am citit cu multă atenţie şi cu deosebită plăcere. Un oraş unguresc între Dunăre şi Tisa — la harta Nr. 4 — nu se chiama ca acolo şi numele trebue schimbat în orice caz.

I. CRĂCIUN

KARL REINERTH, *Aus der Vorgeschichte der siebenbürgischsächischen Reformation.* Ein Beitrag zur Geschichte des Milkower Bistums. — Hermannstadt, Krafft und Drotleff, 1940, in —8⁰, 70 p.

Infiinţată între 1220—1230, episcopia Milcoviei, situată undeva în apropierea râuleţului care despărţia odinioara cele doua state române, era menită sa aibă un rol important în opera de catolicizare a Moldovei. Inainte de a începe activitatea, Tătarii năvălitori (1241) distrug aceasta episcopie, iar titularii ei, rămaseră simpli parohi în Transilvania.

In lucrarea de faţă d. Reinerth cercetează istoria târzie a acestei episcopii, precum şi legaturile Saşilor, supuşi acestui for bisericesc în cursul evului mediu.

Supuşenia Saşilor faţă de această episcopie reiese dintr'un raport trimis de protopopul (decanul) Christian al Sibiului la 1436 papei Eugen IV, afirmând ca districtele Sibiu şi Braşov ar depinde din vechime de episcopia Milcovului („ab olim de dioecesi Melkowiensi esse consuevit"). Din cauza timpurilor zbuciumate, rămânând fără episcop, Saşii dela Sibiu ar avea dreptul să aleagă din mijlocul lor un protopop (decan), un fel de locţiitor de episcop, care trebuia să fie confirmat numai de arhiepiscopul din Strigoniu. Aceasta însemna că Saşii aveau şi în domeniul religios o libertate foarte mare, întocmindu-şi treburile lor fără a sta sub controlul episcopului transilvan dela Alba-Iulia. Aşa rămaseră lucrurile până la sfârşitul sec. al XV-lea.

La începutul veacului al XVI-lea, un cleric cu calităţi cu totul excepţionale, a încercat să aducă pe Saşi sub dependenţa completă a arhiepiscopiei din Strigoniu. Este vorba de Toma Bakócz, arhiepiscopul de Strigoniu. Născut la 1442 la Ardud (Satu Mare) din părinţi iobagi, Toma Bakócz studiază la Cracovia, Ferrara şi Padova, fără a fi influenţat de curentul umanist. Reintors în ţară, câştigă repede încrederea regilor Matia Corvinul şi Vladislav II. Mai întâiu secretar la curtea regală, deveni episcop de Győr, iar mai târziu arhiepiscop, palatin şi cardinal

La 1512 Toma Bakócz plecă la Roma cu gândul să ceară înglobarea episcopiei Milcovului în cea dela Strigoniu. Papa Iuliu II, înţelegând motivele realiste, — inexistenţa de fapt a episcopiei Milcovului — acceptă propunerea lui Bakócz şi prin bula dată la 12 Mai 1512, uneşte cele doua

episcopii. Pentru a lămuri unele inexactitaţi, papa înglobează printr'o alta bulă şi episcopia dela Argeş, înfiinţată de regele Ludovic al Ungariei (1381). Din aceasta reiese că şi centrul muntean de catolicizare decăzuse cu totul, rămânând fără nici o importanţă.

Această deciziune fu însă vehement atacată de Saşi, cari vedeau in aceste măsuri o micşorare a libertăţii lor. Toate intervenţiile lor au fost însă zadarnice. Noul papă, Leo X (Giovanni Medici), reuşind la alegere, căuta să se împace cu rivalul sau, care era Toma Bakócz, pretedentul cel mai de seamă la scaunul pontifical, dându-i mână liberă în toate afacerile religioase din Ungaria şi Transilvania. Vazând ca nu reuşesc la Roma, Saşii încercau să-şi caute dreptatea lor la regele Vladislav II. Intr'o petiţie protestează contra tendinţelor arhiepiscopului Toma Bakócz, care numai din cauza veniturilor şi dijmelor cuvenite protopopului (decanului) din Sibiu, încearcă să obţină înglobarea episcopiei Milcovului de care depind şi ei — în arhiepiscopia din Strgoniu.

Cearta durează tot cursul anului 1513. Arhiepiscopul, nevrând sa fie considerat drept usurpator trimite scrisori Sibienilor şi Braşovenilor, căutând să elimine toate neînţelegerile şi să-i amăgească cu vorbe bune. Dupa revenirea arhiepiscopului dela Roma (la începutul anului 1514), Saşii sunt nevoiţi să primească „uniunea". Dela 1514 influenţa arhiepiscopului scade. Cruciada proclamată de dânsul, se termină printr'o grozavă revoluţie a iobagilor conduşi de Gh. Dozsa, care fusese sfinţit de Toma Bakócz drept conducător suprem al cruciadei.

Uniunea impusă cu forţa, nu rămase mult timp in vigoare. Reforma lui Luther dela 1517 era menită să producă şi în Transilvania mişcări profunde. Un episod interesant încheie această evoluţie ciudată. La 1518 un oarecare Mihai II, prezentându-se preoţilor saşi ca episcop al Milcovului, convoacă pe aceştia la un sinod la Trotuş, ameninţându-i, la caz de neparticipare, cu anatema. Mai târziu s'a constatat că acest Mihai purta pe nedrept titlul de episcop al Milcovului, în realitate fiind „episcop moldovean", cu fosta reşedinţă la Baia. Aflând despre cearta între Saşii din Transilvania şi arhiepiscopul din Strigoniu, Mihai se gândea să-i atragă de partea sa, vroia, prin urmare, să profite de situaţia încurcată. Incercrea lui a rămas însă fără nici un rezultat. Pentu a-l înlătura, Saşii se apropiau din nou de Toma Bakócz, primind însă numai în mod formal înglobarea lor în arhiepiscopia din Strigoniu. Moartea lui Bakócz (1521), dezastrul dela Mohacs (1526), precum şi aderarea Saşilor la reforma lui Luther (după 1540), au zădărnicit toate încercările urmaşilor lui Bakócz, cari ţineau cu încăpăţinare la „unirea" povestită mai sus.

Meritul d-lui K. Reinerth este că descrie într'un stil vioiu ultimele decenii ale acestui episcopat dela Milcov, care înfiinţat cu scop să catolicizeze pe locuitorii de pe latura răsăriteană a Carpaţilor, a servit drept bază juridică la alcătuirea bisericii evanghelice-luterane săseşti din Tran-

silvania. Ceea ce nu se ştia până acum, este faptul că această ceartă dârză între arhiepiscopul dela Strigoniu şi Saşii din Transilvania a contribuit în largă măsură să determine pe aceştia a primi noua reformă luterană introdusă de preotul braşovean Johannes Honterus. O anexă cu şapte importante documente din această epocă târzie din istoria episcopiei Milcovului încheie interesanta contribuţie a susnumitului preot sibian.

R. K.

RUDOLF SCHULLER, *Politische Erinnerungen*. Hermannstadt, Krafft und Drotleff, 1940, in —8°, 102 p.

In amintirile sale politice, fostul deputat sas al judeţului Bistriţa în parlamentul dela Budapesta, povesteşte cele mai însemnate evenimente politice din ultimele două decenii ale Monarhiei austro-ungare.

După o scurtă întroducere, autorul descrie activitatea sa mai întâiu în uniunea studenţilor saşi la Viena, iar mai târziu ca redactor al cotidianului din Sibiu *„Siebenbürgischdeutsches Tageblatt"*, urmând scurt timp după aceasta, să fie ales deputat la Agnita (1905) şi Bistriţa (1914).

Lăsând la o parte amănuntele, capitolele despre reforma electorală maghiară, precum şi legăturile parlamentarilor saşi cu conducătorii români din Transilvania, prezintă un interes mai viu pentru cercetătorul istoriei naţionale actuale. —

Impărţirea Ungariei în sectoare electorale artificiale nu corespundea realităţii. Această împărţire era menită să împiedece o pătrundere a deputaţilor minoritari în parlamentul dela Budapesta. Deaceea nici cele patru proiecte de reformă electorală prezentate în timp de vreo două decenii de guvernele Andrássy, Lukács-Tisza, Wekerle-Vázsoni, Károlyi-Bathányi, nu aduceau nici o schimbare, deoarece nu abandonau împărţirea artificială amintită mai sus.

Repetatele încercări ale fostului prim-ministru Şt. Tisza să ajungă la o înţelegere cu conducătorii Românilor din Transilvania, rămaseră fără nici un rezultat, deoarece, din cauza şovinismului maghiar, nici coaliţia guvernamentală, nici opoziţia nu putea fi înduplecată să cedeze ceva în favoarea unei minorităţi. Dimpotrivă, contele Apponyi ataca pe Tisza din cauza unor concesiuni promise Românilor (libertate culturală), iar acesta, strâmtorat, declara în faţa parlamentului, că cererile „valahe" n'ar fi exagerate, însă stomacul unguresc nu le poate primi („nem veszi be"). Stomacul unguresc a fost nevoit în cele din urmă să înghită încă lucruri cu mult mai grele — observă autorul.

Ultima colaborare a reprezentanţilor minoritari în parlamentul dela Budapesta a fost — în 1918 — întocmirea unor declaraţii din partea Românilor (Mihali, Vaida), Saşilor (Melzer, Schuller) şi Ungurilor (Hock),

în sensul că în timpurile critice (prăbuşirea Monarhiei), cele trei popoare din Transilvania să se abţină dela excese şi sălbătăcii.

Ceea ce urmează se ştie.

Adunarea dela Alba-Iulia şi alipirea Transilvaniei la România — toate aceste evenimente contribuiau să accelereze sfârşitul unei Monarhii, pornită spre agonie încă dela anul 1848.

La adunarea Saşilor dela Mediaş (8 Ianuarie 1919), autorul a îndeplinit un rol important la redactarea declaraţiei, prin care acest popor aderă de bună voie la noul stat românesc. Această declaraţie fu prezentată în mod solemn de o delegaţie de cinci membri — între ei şi d. R. Schuller — regelui Ferdinand Întregitorul.

Pentru concetăţenii săi saşi, activitatea cea mai rodnică a desfăşurat-o autorul la Cluj, iniţiind şi conducând acolo regermanizarea Saşilor maghiarizaţi.

Prin tipărirea acestor „amintiri", sunt date la iveală multe amănunte interesante.

R. K.

ANDREI OŢETEA, *Renaşterea şi Reforma*. Bucureşti, 1941, in —8°, 359 p.

In iarna anului trecut a apărut, în editura „Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă", studiul d-lui Andrei Oţetea, „Renaşterea şi Reforma".

Necesitatea unui studiu, care să privească în mod critic fenomenele Renaşterii şi Reformii, a fost simţită în literatura noastră istorică, de aceea apariţia acestei lucrări a fost binevenită. Cum era şi firesc, ea a stârnit curiozitate şi interes, discuţii şi aprecieri folositoare pentru elucidarea problemei puse de d. Andrei Oţetea.

Cartea mai sus citată este fructul unei îndelungate şi metodice pregătiri, care a durat aproape douăzeci de ani; începutul ei e fixat dela luarea primului contact direct — prin 1921 — cu monumentele literare şi artistice ale Renaşterii.

Lucrarea d-lui Andrei Oţetea impresionează prin bogăţia materialului folosit, prin argumentarea bogată şi logică, prin explorările subtile în domeniul economic şi financiar al oraşelor, statelor şi războaielor, prin fineţea şi judicioasa apreciere sau critică a operelor de artă. Ea excelează mai ales prin noutate, care constă în încercarea „temerară" de a se da o nouă interpretare a fenomenului Renaşterii, adăugăm şi al Reformei.

Nu vom face o dare de seamă a cărţii, ci vom expune numai concepţia nouă despre Renaştere şi Reformă.

Urmărind procesul genetic al celor două mişcări, autorul găseşte explicaţia trecerii dela Evul Mediu la Renaştere în factorul economic, în speţă capitalism. Ca o firească urmare a acestui factor a fost burghezia,

„care pretutindeni unde triumfă surpă supremaţia politică şi economică a nobilimii feudale şi supune intereselor comerciale politica comunităţii". Factorului economic îi atribue d. Andrei Oţetea înflorirea artei, rafinarea personalitaţii sau largirea culturii, care sunt efecte, nu cauze ale Renaşterii. Concepţia lui Burkhardt, care vedea esenţa Renaşterii în triumful individualităţii, este prin urmare combătută. Burkhardt vedea în orice manifestare nouă în artă, literatură sau politică, simptome sau indicii ale spiritului modern. Altfel sunt privite creaţiile spiritului de către d. Andrei Oţetea; ele sunt reduse la simple epifenomene sau „produse de ordin secundar, produse accesorii".

In explicarea acestei transformari epocale, autorul nu a ţinut seama — fiindcă metoda materialist-istorică nu-i îngăduia — de spiritualitatea omului medieval, de credinţa sa în transcendent şi de ascetismul cu care era impregnat sufletul acestuia. Astfel d-lui A. Oţetea i-a lipsit una din premisele necesare, când a conchis asupra cauzelor care au determinat Renaşterea.

Inainte de a se ivi capitalismul şi burghezia s'a petrecut o transformare în spiritualitatea Evului Mediu. Este ştiut că ascetismul l-a lipsit pe omul medieval timp îndelungat de o vieaţa pământească fericită. Acesta trebuia să ducă o vieaţă lipsită de plăcerile pe care i le oferea lumea dimprejur. S'a produs din această cauză o închistare, o anchilozare a spiritului; lunga secetă din cursul Evului Mediu i-a uscat sufletul, făcându-l setos după o viaţă mai bună. Atunci s'a petrecut o mare drama a spiritului. Omul şi-a pierdut credinţa în transcendent, în schimb se arată dornic după o viaţă, care să-i ofere toate plăcerile, nu însă în cer, ci pe pământ. Raiul şi-l va făuri pe pământ, nu-l va visa în cer. Urmare fatala a acestei crize a spiritului a fost dorinţa de îmbogăţire, acumularea de bani, de capital. Acesta devine necesar omului modern, al Renaşterii, fiindcă este un mijloc de a-şi concretiza anumite manifestări noui ale spiritului. Capitalul în consecinţă este un efect al dramei, nu o cauză.

Rolul atribuit capitalului în acest fel nu-i diminuat, este numai precizat, căci fără îndoială capitalul şi burghezia constituesc o cauză fundamentală a Renaşterii, însă nu numai ele.

Al doilea capitol important din studiul d-lui A. Oţetea îl constitue Reforma. Cercetarea aprofundată a autorului asupra mişcării religioase dela începutul sec. al XVI-lea l-a dus la concluzii interesante. Cea dintâi care se desprinde e ideea că Reforma nu s'ar datora nicidecum decadenţei religioase a Bisericii catolice, ci unui complex de factori de ordin economic, social şi politic, şi de nevoia consimţită de lumea creştină a unei reînoiri religioase. D. A. Oţetea ignorează voit sau absorbit de scopul propus, abuzurile şi erorile Bisericii catolice şi ale cderului ei. D. A. Oţetea spune: „(Reforma) s'ar fi produs în mod necesar, chiar dacă Biserica catolică n'ar fi abuzat de lunga ei stăpânire fără control". Această

aserţiune este o contestare faţa de concepţia care a acreditat până in zilele noastre ideea, că Reforma s'ar datora exclusiv abuzurilor Bisericii catolice şi ale acelor faimoase indulgenţe, de pe urma cărora s'a iscat conflictul dintre Tetzel şi Luther.

Fără îndoială decadenţa Bisericii catolice nu-i singura cauza, dar este una din multiplele cauze care au provocat criza religioasă. Biserica catolica nu mai corespundea misiunii sale religioase; papalitatea şi clerul deasemenea. Succesorii lui Inocenţiu al III-lea şi Bonifaciu al VI-lea au fost atât de îmbibaţi de spiritul nou al Reformei, încât numai respectau nici măcar tradiţia, singura care le-a mai rămas dela înaintaşi. Se poate chiar afirma, că biserica nu mai era pentru ei decât mijlocul de a-şi afirma mărirea lor personală, căci atâtea opere de artă erau mai curând spre mai mare glorie a papilor, decât spre gloria lui Isus Christos. Preoţii sunt preocupaţi de politică, stau mai mult la Curte, decât în diecezele lor, unde duc o viaţă veselă, uneori libertină. Religia a devenit pentru ei un fel de obişnuinţă, o regulă a vieţii, în care se observă mai mult rit, decât evlavie. Nemulţumirea pricinuită de aceasta atitudine a papilor şi a clerului catolic era generala şi tindea către un desnodământ. Faza ei culminantă coincide cu una din crizele sufletului chinuit al lui Luther, de problema mântuirii sufletului. Conflictul lui Luther cu Tetzel inseamnă declanşarea revoluţiei. De aceea rolul lui Luther nu-i aşa de şters, cum îl prezintă d. A. Oţetea. Fie un inconştient, exponent al vremii sale, Luther are totuşi importanţa sa în deslănţuirrea revoluţiei religioase. In consecinţă, decadenţa Bisericii catolice, rolul peremtoriu, propulsiv şi dinamic al lui Luther, sunt condiţii sine qua non în explicarea Reformei.

O altă concluzie la care a ajuns d. A. Oţetea, studiind procesul genetic al Reformei, este următorul: „Reforma nu e decât un aspect, aspectul religios, al acestei mişcări (Renaşterea)". Sesizat însă de insuccesul pe care l-a avut Reforma în Franţa, autorul încearcă explicarea acestui fapt astfel: „Una din cauzele principale pentru care Reforma a eşuat în Franţa e că clasele rurale i-au fost ostile". Motivul acestei atitudini duşmănoase a claselor ţărăneşti faţă de Reformă îl atribue d. A. Oţetea situaţiei real prospere de care se bucura ţăranul francez, în timp ce ţăranul german era ameninţat să fie redus la iobăgie.

D. A. Oţetea nu ţine seamă de factorul spiritual, pe care trebue să-l fi avut în vedere mai ales în explicarea Reformei, care eminamente e un fenomen spiritual. Factorul spiritual este primordial, fiindcă nu ştim cum s'ar putea explica faptul, că ţările latine au rămas catolice, în timp ce ţările germanice, inclusiv cele nordice, au trecut la Reformă. Explicaţia rezidă tocmai în factorul spiritual, căci diferenţierea spirituală dela rasa la rasă este cauza de căpetenie a acestui fapt. In cest sens explică şi Nietzsche fenomenul „Reformei germane, care a venit ca o prosternare energică a unor spirite înapoiate"...

Exceptând aceste mici neajunsuri, pricinuite de metoda materialist-istorică, care exclude factorul spiritual în explicarea fenomenelor istorice, cartea d-lui A. Oţetea se impune ca un studiu de înaltă valoare ştiinţifică.

TH. N. TRAPCEA

MIHAI COSTĂCHESCU, *Documente moldoveneşti dela Bogdan Voevod (1504—1517).* Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1940, in —8°, XXIII+559 p. (5 pl.).

Prin publicarea acestui volum, d. Costăchescu a adus un nou şi nepreţuit serviciu istoriografiei româneşti în general, şi celei moldoveneşti în special. Volumul de faţă, care e o continuare a culegerilor anterioare ale d-sale, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare* şi *Doc. mold. dela Ştefan cel Mare,* formează împreună cu acestea o operă omogenă, conţinând documente moldoveneşti dela întemeierea Ţării şi până la 1517. Opul, tipărit de Fundaţia Regele Carol I, în admirabile condiţiuni tehnice, cuprinde 88 de documente, din care 67 interne şi 21 externe.

Documentele interne, compuse din urice, surete, regeste şi traduceri, cuprind cumpărări, schimburi şi danii de moşii către răzeşi, boeri ori mănăstiri, iar cele externe ne arată relaţiile Moldovei cu Polonia şi Transilvania. In ceea ce priveşte metoda de publicare, documentele au fost transcrise cât mai aproape de original, dându-se totodată la cele redactate în slavonă, şi traducerea în româneşte. Fiecare document e însoţit, apoi, de un scurt rezumat şi de bogate note explicative, privind numele de persoane şi de localităţi, care apar în text.

Ca metodă ideală, d. Costăchescu, crede că ar trebui „...să se publice facsimilul, după fotografie, al fiecărui document original, însoţit de transcrierea cu caractere cirilice, de traducerea în româneşte, urmat apoi de felurite note explicative, în care să se descrie documentul ca exterior şi să se lămurească cuprinsul lui" (p. VI). In afară de facsimilul, după fotografie, al fiecărui document, volumul de faţă este publicat după metoda ideală preconizată de d-sa.

Din donaţiile pe care le face Domnul către boeri sau răzeşi, sunt de reţinut acelea de locuri în pustiu, peste Prut. Donaţiunile acestea au fost destul de numeroase în tot cuprinsul sec. al XV-lea, începând dela luarea în stăpânire, de către Alexandru cel Bun, a Chiliei şi Cetăţii Albe, şi până la pierderea lor spre sfârşitul aceluiaşi veac. Sate moldoveneşti apar, peste Prut, încă din sec. al XIV-lea, însă întinderea lor spre sud se opreşte la marginea şesului Bugeacului. In sudul Basarabiei de azi, o expansiune a populaţiei stabile moldoveneşti nu s'a putut face decât atunci când cetăţile dela Nistru şi Dunăre au ajuns în stăpânirea Moldovei. In momentul când graniţele Moldovei s'au întins până la Nistru, Mare şi

Dunăre, teritoriul ocupat n'a avut o populaţie stabilă. Acest fapt reese din conţinutul documentelor, care au ca obiect donaţii de locuri în pustiu, peste Prut. Intotdeauna când se făceau donaţii de felul acesta, formula, care arată întinderea locului, era „cât să poată să trăiască un sat în destul" (Nr. 12, p. 81), adică, hotarele nu erau fixate, şi aceasta pentrucă nu exista o toponimie a locului, fapt care se întâmplă numai în regiunile lipsite de populaţie stabilă. Dacă se făceau donaţii de terenuri în pustiu, în alte regiuni decât sudul Basarabiei, se însemnau precis hotarele, prin toponimia locului, sau se scria că ele vor fi „după vechiul hotar pe unde din veac au umblat" (Nr. 40, p. 276), ceea ce arată că ţinutul respectiv a fost locuit din vechime. Expansiunea aceasta, spre sud, a populaţiei moldoveneşti, a fost determinată pe de o parte de drumurile comerciale care se îndreptau spre M. Neagră, din spre Polonia şi Transilvania, iar pe de altă parte de stăpânirea cetăţilor care apărau vadurile Nistrului împotriva eventualelor năvăliri ale Tătarilor. Odată cu pierderea porturilor şi cetăţilor dela graniţă, expansiunea s'a încetinit, iar pe timpul urmaşilor lui Ştefan cel Mare a încetat aproape cu totul.

Dintre documentele interne dela Bogdan Voevod, sunt de remarcat cele din 8 Decemvrie 1514, prin care Domnul face mari donaţii în bani mănăstirilor şi episcopiilor. In această zi, importantă desigur în viaţa Domnului, Bogdan Voevod dăruieşte câte 800 de zloţi tătărăşti mănăstirilor Moldoviţa, Putna, Dobrovăţ şi vlădiciilor dela Suceava, Roman şi Rădăuţi. In schimbul acestor danii, Domnul cerea ca „în fiecare an, în Dumineca Mironosiţilor, la vecernie, să ne slujească paraclis, iar la utrenie liturghie, cu toţi popii şi diaconii, câţi dintre dânşii vor fi în mănăstire" (Nr. 49, p. 337). E interesant de observat că actul de danie către episcopia Rădăuţilor a fost săpat în piatră pe unul din pereţii altarului, fiind singurul uric de acest fel, care ni s'a păstrat (p. 379).

Dintre documentele externe, mai importante sunt acelea în legătură cu proectul de căsătorie al lui Bogdan Voevod cu sora regelui polon. Cel dintâiu act din seria aceasta este din 16 Martie 1506, şi cuprinde înţelegerea, cu privire la căsătorie, dintre Tăutul logofătul, Isac vistiarnicul şi Ivanco pitarul pe de o parte, iar pe de altă parte Alexandru, regele Poloniei (Nr. 70, p. 440). Căsătoria neavând loc, au izbucnit, din cauza aceasta, o serie de lupte între Moldoveni şi Poloni, lupte care au luat sfârşit numai în urma mediaţiunii şi arbitrajul lui Vladislav, regele Ungariei. In urma acestei mediaţiuni, la 22 Ianuarie 1510, se încheie un tratat de înţelegere între solii Domnului Moldovei şi cei ai regelui Poloniei. (Nr. 75, p. 454). Scurt timp după aceea, la 7 Februarie 1510, se închee tratatul de pace între Bogdan Voevod, Domnul Moldovei, şi Sigismund, regele Poloniei, având acelaşi conţinut ca şi cel încheiat între solii lor. (Nr. 76, p. 468). Alte documente etxerne, redactate în latină sau germană, şi datate în raport cu sărbătorile romano-catolice, sunt scrisori adresate oraşelor să-

seşti din Transilvania, de către diferţi pârcălabi de cetăţi moldoveneşti.

In documentele privitoare la legăturile Moldovei cu Transilvania apar, de multe ori, Saşii, fie ca locuitori ai oraşelor moldoveneşti, fie ca slujitori în serviciul Domnului. Astfel apare un Bernard, ca pârcălab al lui Bogdan, (Nr. 69, p. 438), Andrei Faber, ca fiind în slujba Domnului, (Nr. 82, p. 502), iar Johan Gurzo, ca sol al Voevodului Moldovei către regele Ungariei. (Nr. 80, p. 499). Se găsesc Nemţi la Baia (Nr. 77, p. 494) şi la Suceava, de unde şoltuzul Stan intervine la Bistriţeni, într'o scrisoare redactată în nemţeşte, pentru a se face dreptate unor concetăţeni ai săi, Saşi. (Nr. 83, p. 504).

In legătură cu aceste documente externe ar fi de îndreptat unele date calendaristice, care au fost greşit calculate. Astfel la doc. Nr. 72, p. 449, data de 13 Ianuarie trebuie îndreptată în 20 Ianuarie. („...feria quarta nupciarum post octavam Epiphaniarum Domini, anno Domini 1507). Tot astfel la doc. Nr. 87, p. 508, data de 20 Februarie trebue corectată în 21 Februarie. („...feria quarta post festum Valentini Martyris, anno millesimo quingentesimo sedecimo"). In sfârşit doc. Nr. 83, p. 504, este emis din Suceava la 28 Februarie şi nu din Baia la 30 Martie („Gegebin awff der Gocze, am Diensthag vor Invocavit, im Jov 1514").

In ceeace priveşte indicele volumului de faţă ar fi fost nimerit dacă toponimicelor li s'ar fi dat, pe lângă corespondentul în româneşte, şi formele originale sub care acestea apar în documente. Astfel pentru Zuchawa, Szwczwa, Czocze să se fi făcut trimitere la Suceava; pentru Chyczo la Ciceu; pentru Kikelw la Cetatea de Baltă; pentru Ban la Baia, etc. Prin aceasta s'ar fi uşurat munca cercetătorului care ar fi avut nevoie să recunoască un anumit toponimic dintr'un text oarecare, mai ales că pentru teritoriul României nu există, până acum, un manual special pentru identificarea numirilor geografice, ce apar în cronicele şi documentele noastre.

O caracteristică în domnia lui Bogdan Voevod este numărul mic de boeri, care formează Sfatul domnesc şi stabilitatea acestora în demnităţile pe care le ocupă. Bogdan moşteneşte dela tatăl său Sfatul acestuia şi-l păstrează ani de zile, fără a-i aduce vreo schimbare. Din el fac parte: Giurgiu vornic, Şteful, Toader şi Negrila, pârcălabi de Neamţ, Ieremia şi Dragoş, pârcălabi de Hotin, Şandru, pârcălab de Cetatea Nouă, Luca Arbure, portar de Suceava, Clanău, spătar Isae, vistiernic, Cozma Şarpe, ceaşnic, Frunteş, stolnic şi Petrică, comis. La aceştia Bogdan nu adaogă în tot cursul domniei sale de 13 ani de cât pe: Dan, Petrică, Coste Cârja, Săcuian, Petru, Toader, Ieremia şi Trotuşan. In timp ce înainte de Ştefan cel Mare numărul membrilor, care formau sfatul domnesc, ajungea până aproape de 40, în timpul domniei lui Bogdan acest număr nu trece de 16. In divanurile domneşti din prima jumatate a sec. al XV-lea membri componenţi erau în majoritate boeri fară funcţii, în timp ce la începutul sec. al XVI-lea aceştia nu erau de cât o minoritate, compusă şi ea din foşti

demnitari. Prin numărul mic de membri, din care era format sfatul lui Bogdan Voevod şi prin faptul că aproape toţi îndeplineau efectiv funcţiuni judecătoreşti şi executive, el avea mai mult caracterul unui guvern, decât al unei adunări consultative a Domnului.

In epoca anterioară lui Ştefan, Domnii trebuiau să se sprijineasca pe marii boeri latifundiari, deoarece aceştia, grupaţi în partide, erau adevăraţii stăpâni ai ţării. In a doua jumătate a sec. al XV-lea, datorita lui Ştefan cel Mare, se întâmplă în Moldova procesul politic însemnat al trecerii puterii reale din mâinile boerilor în ale Domnului. Atât Bogdan, cât şi urmaşii săi continuă politica de centralizare a puterii în mâinile Domnului, clasa boerească nereuşind să mai aibă rolul atât de important, pe care l-a avut în primul secol dela întmeierea Ţării.

Dacă s'ar face o comparaţie între epoca lui Ştefan cel Mare şi între epoca urmaşului său, s'ar vedea, numai din simpla lectură a documentelor, că aceasta din urmă reprezintă o epocă de declin, faţă de aceea a înaintaşului său. Donaţiile către mănăstiri sunt rare, privilegiile comerciale lipsesc, bani bătuţi în ţară nu sunt, despre meseriaşii şi comercianţii din epoca aceasta nu se face amintire, iar sate noui nu se întemeiază decât foarte puţine. Decăderea aceasta nu se datoreşte incapacităţii Domnului, ci faptului că întreaga lui domnie a fost tulburată de neînţelegerile cu Polonii şi Muntenii, — având, pe lângă aceasta, să sufere şi grozavele năvăliri ale Tătarilor.

BUJOR SURDU

V. BOLCA, *Episcopul Samuil Vulcan al Orazii. Contribuţii la ridicarea culturală a neamului.* Oradea, 1938, in 8^{0} mic, 111 p.

Autorul acestei publicaţiuni comemorative e cunoscut ca cercetator istoric al aşezămintelor culturale dela graniţa de vest a românismului. La 1934 a scris o monografie istorică despre Şcoala normala gr. catolica din Oradea, iar cu 5 ani mai târziu, când se împlinise un veac dela moartea vestitului Episcop Samuil Vulcan († 25. XII. 1839), s'a apucat să publice în revista *Vestitorul* de acolo, un studiu comemorativ. Imprejurările fatale din 1940 l-au împiedecat să termine studiul unde-l începuse. Nu l-a lăsat însă cu totul în părăsire, ci completându-l în refugiul dela Aiud, s'a îngrijit să-l pună la dispoziţia cititorilor în forma unei broşuri sintetice şi atractive.

Inlăturând „zgura de mărunţişuri care întunecă" privirea asupra personalităţilor reprezentative, şi lăsând în grija altora cercetarea „activitaţii strict bisericeşti" a ierarhului din prima jumătate a veacului XIX, autorul se limitează a înfăţişa, cum subliniază în prefaţă, numai năzuinţele lui de ordin cultural despre cari e convins că „pot prezenta interes pentru întreg sufletul românesc". Evită deci rolul îndeplinit de acest ierarh în serviciul

politicii catolicizante a Vienei, rol îndeajuns cunoscut din vasta şi documentata monografie a părintelui Gh. Ciuhandu care a înfăţişat cu întreg aparatul ştiinţific necesar opera de învrăjbire încercată de ierarhul bihorean în eparhia Aradului, precum şi dârza resistenţă a ortodoxiei româneşti arădane ameninţate atunci în însaşi existenţa ei.

Această metodă eclectică dă autorului posibilitatea să prezinte în colori simpatice toate proiectele, iniţiativele şi realizările ierarhului Samuil Vulcan în domeniul vieţii religioase, şcolare, culturale şi, în parte, economice a credincioşilor de sub duhovniceasca sa păstorire.

Expunerea e limpede şi plăcută, făcând abstracţie de câteva latinisme şi ungurisme (ca *ajungem* rezultate = *obţinem* p. 7, sau *presat* de evenimente = *strâmtorat* p. 11, sau *acţionează* = *activează* p. 15 şi 21, sau minţi *directivatoare* = *îndrumătoare* p. 34, sau supărătoarele cacofonii dela pag. 23).

Condeiul autorului a fost călăuzit de o apreciabilă năzuinţă spre obiectivitate care nu l-a părăsit decât doar la pag. 81, unde scrie despre *„defrişarea* (?) culturii noastre de *bălăriile* sărăcăcioase streine" ale alfabetului chirilic. Aşa se putea vorbi şi scrie în timpul luptelor pentru introducerea alfabetului latin. Nu mai sunt însă admisibile în graiul de azi asemenea invective. Se ştie din rezultatul unor temeinice studii publicate în ultimele două decenii că alfabetul chirilic, obişnuit la noi până la 1570, 1648 şi 1861, nu a înveşmântat numai „bălării sărăcăcioase", ci idei luminate ca ale cronicarilor Urechia, Costin şi Neculce, sau ca ale marilor ierarhi Varlaam, Simion Ştefan, Sava Brancovici-Brâncoveanul şi chiar ale mucenicului Inochentie, înmormântat de viu în exilul dela Roma. Oricât de paradox în aparenţă, rămâne totuş un adevăr istoric faptul că alfabetul chirilic a fost veacuri dearândul, sub raport literar şi cultural, un valoros instrument pentru expresiunea formală a unităţii româneşti — „dela Nistru până la Tisa".

PREOT FL. MUREŞANU, *Biserica din Deal, sau vechea biserică ortodoxă română din Kolozsvár-Cluj şi slujitorii ei.* Cluj, 1942, in 8^0, 206 p.

Ne saltă inima de bucurie când vedem că unii dintre fraţii noştri, rămaşi stâlpi ai resistenţei şi conservării noastre naţionale în teritoriul cutropit, găsesc, în vârtejul frământărilor şi necazurilor de tot felul, răgaz şi pentru preocupări mai înalte. Astfel importanţa frumoasei monografii a părintelui Mureşanu este dublă, adăogându-se valorii sale naţional-culturale şi aceea intrinsecă, de operă de istorie bisericească, autorul bazându-se pe multe documente inedite, culese de prin arhivele clujene şi ştiind cântări la justa lor valoare informaţiile ce i-au stat la dispoziţie.

Studiul este împărţit în patru capitole, dintre care în primul se ocupă de istoricul bisericii şi de odoarele ei. Biserica românească din Deal a luat

ființă înainte de anul 1796, de când datează un clopot ce aparținunse bisericii, știre confirmată și de o resoluție a guvernului transilvan din 1797.

Cap. II este consacrat slujitorilor bisericii, dintre cari cel dintâi a fost Ilie Fulea-Fuleavici, fiul protopopului din Sebeș, venit la Cluj la 1792, dela Brașov. Din timpul păstoririi lui Ilie Fulea, dela 1802, se păstrează o statistică a familiilor românești ortodoxe din Cluj, al căror număr era de 34[1]. Tot în timpul păstoririi lui Fulea, la 1811, în această biserică din Cluj s'a făcut instalarea lui Vasile Moga ca episcop al Românilor din Transilvania[2]. Urmașul lui Ilie Fulea a fost, dela 1828 până la 1851, Grigore Gal, fiul preotului din Rogojel (Cluj), iar urmașul acestuia a fost Vasile Roșescu, fiul preotului din Dumbrava (Cluj), care a pastorit timp de 37 de ani (1851—1888). Lui Vasile Roșescu, la 1856, i se încredințează spre administrare ale 10 comune din apropierea Clujului, între care: Cojocna, Someșeni, Apahida, Lona, Stolna, Someșul Rece și Cald, Cara și Feneșelul. Munca fără preget pentru bunăstarea materială a bisericii și îngrijirea spirituală a credincioșilor, i-a adus, la 1864, înălțarea, din partea mitropolitului Șaguna, la demnitatea de protopop. Pentru ridicarea și bunăstarea materială și spirituală a diecesei, nu i-a lipsit, lui V. Roșescu, nici concursul fruntașilor români ce se găseau în Cluj: Iacob Bologa, Ilie Măcelariu, Pavel Vasiciu, Petru și Victor Piposiu, Servian Popoviciu ,Nic. Barbu, etc. In slujba preoției, la moartea lui V. Roșescu, a rămas fiul său cel mai mare, Tuliu, care a păstorit timp de 52 de ani, începându-și preoția în Apahida,la 1867. Bărbat erudit — terminase teologia la Sibiu și dreptul la Cluj — Tuliu Roșescu, paralel cu multiplele preocupări cerute de vastul său protopopiat, a avut și altele de ordin cultural: întocmirea unui *Lexicon bisericesc*, pentru care a adunat o viață întreagă material, cuprins în 16.331 de fișe ce zac în mss. în Biblioteca Academiei Teologice Ortodoxe din Cluj. Ca urmaș al lui Tuliu Roșescu, dela 1924 până la 1940, a fost Nicolae Vasiu, iar dela aceasta dată până azi este părintele Ioan Costea.

In cap. III, autorul se ocupă cu epitropii și veniturile bisericii, dela înființarea ei și până în ziua de azi, relevând greutățile prin care a trecut în primele timpuri și ajutoarele continui ce le-a avut din partea mitropolitului Șaguna și a Brașovenilor. Cu legăturile de ordin spiritual și material ce biserica le-a avut cu Brașovul, autorul se ocupă într'un capitol special, al IV-lea, scoțând în relief ajutoarele primite din partea Companiei grecești de acolo, formată, după cum se știe, din Români macedoneni.

La anexe, autorul publică 69 de documente inedite, pe care și-a sprijinit în mare parte lucrarea, documente din anii 1839—1879, dintre care

---

[1]) Jakab E., *Kolozsvár története*. Vol. III, p. 884.

[2]) Cf. Dr. S. Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga*. Cluj, 1939, p. 15.

60 sunt scrisori de ale marelui arhiereu Andrei Şaguna, adresate preoţilor şi epitropilor bisericii.

Această „plăcută pârgă... în binecuvântatul ogor al cercetărilor istorice“, cum o caracterizează prof. I. Lupaş, în scrisoarea de mulţumire adresată autorului, formează mai mult decât un imbold, formează o dovadă a temeinicii neamului nostru şi a hotărîrii conducătorilor lui de a continua pildele înaintaşilor, cari, în acest fel numai, au putut duce la liman barca neamului românesc, ameninţată de cotropitori şi răuvoitori.

ŞT. PASCU

D. BODIN: *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române şi Regatul Sardiniei.* Bucureşti, 1941. (Uniunea Fundaţiilor Culturale Regale. Secţia Istorică).

Cele 110 documente publicate de dl. D. Bodin reprezintă rezultatul cercetărilor d-sale în Arhivele din Torino şi Napoli şi sunt rapoartele miniştrilor şi consulilor sarzi şi napolitani din Rusia, Turcia şi Principatele Române, din prima jumătate a secolului al XIX-lea (1815—1859). Valoarea istorică „excepţională“ a acestor documente nu este discutată de Dl. Bodin aici, deoarece d-lui ne spune că o face pe larg într'un studiu separat: *Legăturile economice între Principatele Române şi Regatul Sardiniei,* studiu pe care nu l-am putut consulta aici la Sibiu, dacă va fi aparut până la această dată.

Valoarea documentelor publicate de dl. Bodin este, lucru natural, inegală. Sunt unele ce reprezintă simple notiţe informative, fără prea mare importanţă şi de aceea autorul le dă pe unele numai în extrase, dar sunt altele a caror valoare merită a fi scoasă în evidenţă, relevându-ne bogăţiile de tot felul ale celor două Principate Române şi posibilitatea ca aceste să se integreze în concertul european, atât din punct de vedere economic cât şi politic.

Astfel sunt rapoartele lui Truqui din 1826 (p. 3—7), ale lui Milanta din 1829—1832 (p. 7—12), ale lui Gobbi din 1834—1840 (p. 14—15, 23 49, 56, 59—63, 65—67 şi 77—79), ale lui Castellinard din 1842—1844 (p. 125—152, 165—170), ale lui Mathieu din 1845—1850 (p. 179—191, 201—246), ale lui Carpenetti din 1852—1857 (p. 234—261, 268—282, 285—289, 294—299), etc.

Interesante sunt apoi patru articole apărute în *Gazzeta Piemontese* din Torino în 1835, 1841, 1846 şi 1851, asupra stărilor economice şi politice ale Ţărilor Române, articole scrise de nişte boeri români şi pe care autorul le republică după susnumita revistă, întregindu-şi colecţia (p. 15—18, 79—82, 173—176 şi 219—224).

Documentele publicate de dl. Bodin formează un capitol foarte important din trecutul Principatelor dunărene într'o epocă când acestea îşi

făcuseră un loc mai bine definit, luând parte mai intensa la frământarile politico-economice europene, în ajunul Unirii lor, când Marile Puteri își îndreptau mai lacom privirile asupra acestor regiuni, dându-și seama de importanța lor din toate punctele de vedere, în desvoltarea viitoare a vieții europene.

ŞT. P.

BARBU THEODORESCU: *Manualul bibliotecarului.* București, Casa Școalelor, 1939, in —8⁰, 203 p.

De mult s'a simțit la noi nevoia unui astfel de manual, pentru a „populariza noțiunile de biblioteconomie", mai ales printre „conducătorii micilor biblioteci" — cum precizează autorul în prefața sa.

Cap. I se ocupă cu *istoria cărții.* Ea se întinde, într'adevăr, pe o perioadă de 5.000 ani. E impropriu să se spună că din *papyros* „se fabrica *hârtia*" asemănătoare cu cea de azi, iar cartea cea mai veche, egipteană, cunoscută nouă și datând din anul 2.400 în. Chr., nu e cea păstrată în Biblioteca Universității din Leipzig (p. 5). La materialele pe cari au scris anticii, pomenite de d-l Theodorescu: papirus, argilă, mătase, scoarța copacilor și pânza, mai e a se adăuga și frunzele de palmieri, întrebuințate în parte și azi în Indii. Istoricul cărții la Greci și la Romani e bine prezentat, doar e foarte scurt (p. 6—8), deasemenea și broblema descoperirii și lățirii hârtiei în Europa (p. 8—9).

Ceva mai mult se vorbește despre tiparul la popoarele apusene (p. 9—14). Primele tipărituri ale lui Gutenberg datează din anul 1440 — în Germania s'a serbat în 1940 aniversarea de 500 ani dela invenția tiparului — iar în 1455 a apărut vestita Biblie „cu 42 de rânduri"', capodopera tipăriturilor gutembergiene. Interesantă și justă e răspândirea tiparului în țările vecine cu pământul german (nu se poate vorbi pentru timpurile acelea despre o „Germanie") și autorul aduce date puțin cunoscute în ce privește primele tipăritrui în țările vecine cu noi. Ungaria e intenționat uitată? Aci tiparul a fost introdus la 1473 de regele de sânge românesc: Matia Corvinul.

Epoca incunabulelor e dela 1440 (nu 1445) la 1500, iar în țările nordice până la 1550. Acest an din urmă l-am propus și pentru cărțile românești, putând să avem astfel și noi 8 incunabule[1]). La pag. 12 și în alte

[1]) In *Cartea românească în decursul veacurilor.* Cluj, Tip. Eparhiei Ort. Rom., 1937, in —8⁰, 30 p. (Extras din *Viața Ilustrată,* Cluj, 1937, N-rele 6—7); și în limba franceză: *Le livre roumain au cours des siècles,* Bucarest, M. O. Imprimeria Națională, 1938, in —8⁰, 25 p. (Extr. de la *Revue de Transylvanie,* Cluj, 1938, IV, Nr. 3—4). D-lui Theodorescu i-a scăpat, se pare, această lucrare.

părţi se vorbeşte iar despre „Germania", care nu există cu acest nume decât din veac. al XIX-lea, ca şi „România". E cât se poate de adevărată constatarea autorului că maşinile de azi „au distrus cartea de artă", încercându-se, totuşi, a se găsi „o armonie între maşinism şi cartea de artă" (p. 14).

Cartea şi tiparul *la Români* au o extindere suficientă, dată fiind economia lucrării pe care o recenzăm. Dintre cărţile vechi, manuscrise, n'ar fi trebuit să fie uitat Evangheliarul dela Homor din 1473, păstrat la Cernăuţi, scăpat ca prin minune din mâna Bolşevicilor, şi care poate sta cu mândrie alături de multe cărţi-manuscrise streine.

Tipografia munteană se poate spune, într'adevăr, că e de origine veneţiană (p. 15), trecând peste etapa muntenegrină de scurtă durată a lui Macarie. La stabilirea tipăriturilor coresiene s'au strecurat unele greşeli (p. 16), iar Diaconul n'a tipărit numai „zece ani" la Braşov, cum reese acest lucru şi din textul autorului. Anul 1652, în loc de 1562, când s'a încercat introducerea tipografiei în Moldova sub Despot, poate produce încurcături.

Lucruri noi se află la istoricul tipografiei în Bucureşti (p. 20 sqq.). Cărţi ardelene nu s'au tipărit numai „la crăiasca tipografie a Universităţii din Buda" (p. 21), ci şi la Viena şi în alte părţi. M'au interesat în mod special amănuntele în legătură cu tipografiile laice, începând cu veacul al XIX-lea (p. 21—24).

In cap. II e vorba despre *istoria bibliotecii.* Biblioteca vaticană are, de fapt, ca fondator pe Papa Nicolae al V-lea (1447—1455) deşi s'au adunat cărţi la Lateran — fără să avem ştiri prea multe despre ele — încă în veacul al V-lea (p. 27). In expresia latină dela p. 28, rândul 3 de sus, s'a strecurat o greşală. Gabriel Naudé e, într'adevăr, autorul primului manual de biblioteconomie, la 1627, aşa precum D-l Barbu Theodorescu e autorul primului manual de biblioteconomie la Români, în 1939.

In Transilvania cea mai veche bibliotecă românească a fost a mitropolitului Sava Brancovici (1656—1680)[1], nu cea dela Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, databilă 1693 (p. 33). Interesant e conţinutul bibliotecilor mănăstireşti în veac. al XVIII-lea, apoi scurtul istoric al bibliotecilor boiereşti, al bibliotecilor mai ales de după 1800 şi înmulţirea bibliotecilor particulare în veac. al XIX-lea (p. 33—38). N'am cunoscut existenţa unei Legi a depozitului legal la 1832 (p. 38). Descrierea pe scurt a bibliotecilor cu

---

[1]) Cum am precizat în *Biblioteci şi cititori români în trecut şi azi,* apărută, de fapt, după cartea D-lui Theodorescu, la Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1940, in —8°, 13 p. (Extr. din Omagiu I. P. S. Mitropolit Nicolae Bălan); şi în limba franceză: *Les bibliothèques roumaines dans le passé et de nos temps.* Bucarest, M. O. Impr. Naţionale, 1940, in —8°, 35 p. (fig.). (Extr. de la *Revue de Transylvanie,* Cluj, 1940, VI, No. 2).

depozit legal e potrivită (p. 42—47), dar lipsesc din înşirare: Biblioteca „Astrei" din Sibiu, Biblioteca Fundaţiei Regele Ferdinand din Iaşi, cea Municipală din Chişinău şi aceea a Fundaţiei Culturale Regele Mihai I din Bucureşti, ca să avem numarul complet din anul când şi-a publicat autorul cartea. Bună descriere a bibliotecilor la şcolile secundare, a autorităţilor municipale, particulare şi rurale (p. 47—52). Iscălesc cu toată placerea constatările D-lui Barbu Theodorescu dela p. 52, unde înşiră neajunsurile bibliotecilor româneşti şi cauzele lor.

Cel mai lung capitol al lucrării prezente e, fireşte, cap. III, închinat *principiilor de organizare al bibliotecilor.* Ce rost are fraza următoare construită *aşa:* „La 1800 cărţile se înmulţesc, tiparul nu mai este scump"? Tipurile de biblioteci, în general, sunt cele stabilite de autor (p. 55—57). La mobilierul unei biblioteci moderne trebue să se adauge în orice caz şi dulapul cu rafturile înclinate, pentru periodice.

Depozitul legal porneşte, într'adevăr, dela Francezi (p. 60) şi anume din timpul regelui Francisc I. Sunt extrem de importante precizările D-lui Theodorescu în legătură cu depozitul legal la Români (p. 60 62, şi bibibliotecarii noştri nu pot decât să-i fie recunoscatori pentru clarificarea acestei probleme. Da, aci se înşiră *toate* bibliotecile cu depozit legal; dar de când e printre ele şi „Societatea Vrancea"?

La „serviciul de catalogare" (p. 65) e mai bine să se vorbeasca despre *registrul de intrare* şi *inventar*, nu despre două inventare. Problemele fişei şi a fişierului, luate după sistemul dela Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, sunt în general bine expuse (p. 66 sqq.). La *numele autorului* însă, mai ales cu particule nobiliare, chestiunea nu e atât de simpla, cum ar părea din lucrarea autorului. Particula nobiliară *van* nu se trece în paranteză (p. 69), pentrucă atunci Van Dyck ar fi Dyck (van), sau Van Eck ar fi Eck (van), ceea ce e o imposibilitate; nici *de* nu e totdeauna pus în paranteză, dovadă numele cunoscutului geograf francez: De Martonne, care-şi scrie numele aşa, nu Martonne (de). Chestiunea numelor compuse (p. 70—71) e iarăşi foarte scurt discutată — deşi corect — însă din cât spune autorul un bibliotecar n'ar putea să se descurce în faţa problemelor complicate cari'i s'ar putea ivi. Transcrierea mai multor autori, colaboratori la aceeaşi carte, propusă de Al.-Sadi Ionescu şi adoptată de autor (p. 69, jos), azi nu mai e valabilă în foarte multe ţări.

Titlul cărţii e clar prezentat şi bine, deasemenea, în ordinea succesivă: ediţia, locul, editura sau tipografia şi data (p. 72—77). Formatul însă nu se poate preciza în: 4⁰, 8⁰, etc., ci in —4⁰, in —8⁰, adică ablativul latinesc cu prescurtarea prin suprascriere. Paginaţia, şi apoi particularităţile bibliografice, unde intră în paranteze rotunde — nu şi drepte — toate amănuntele în afară de cele precizate până aci: deci colecţia, extras, autoritatea emitentă, autografe, etc., sunt aproximativ corect prezentate (p. 77—79).

Problema cataloagelor: pe autori, pe materii, etc. e conştiincios tratată şi cu destule amănnute (p. 80—94), doar transcrierea formatelor la p. 93, cu acel „în" românesc, etc., în loc de „in" latinesc, supără. Da, într'adevar, constatările D-lui Theodorescu sunt general-valabile pentru România când zice că „bibliotecarul nu e o sinecură. Nu e sufiecient să ai o diplomă ca să poţi conduce o bibliotecă. Fără acele cunoştinţe de specialitate nimeni nu poate fi un bun bibliotecar" (p. 98).

In cap. IV se arată pe scurt istoricul *bibliografiei*, mai ales al bibliografiei româneşti, pe care autorul o cunoaşte bine, aducând în multe locuri material nou, sau puţin cunoscut şi având puncte de vedere într'adevăr originale. Anul în care apare tabla de materii a Curierului lui Eliade trebue corectat 1839 (p. 109). Bietul Vasilie Pop e şi aci bun numai ca izvor pentru Iarcu (p. 109—110).

Cuvântul de *bibliografie* a fost întrodus la Români de Gh. Asachi la 1839, acceptat apoi de Eliade în Ţara Românească şi de G. Bariţiu în Transilvania (p. 110), iar cel de *bibliologie* e folosit mai întâi de Haşdeu în 1862 (ibidem). Insistenţa D-lui Theodorescu asupra şcoalei de bibliografi dela Academia Română şi asupra reprezentanţilor ei e binevenită (p. 111—114).

Bibliografiile lucrate la Cluj au unele „părţi slabe" — zice autorul la p. 118 — fiindcă „bibliografiile alcătuite la Cluj se lucrează în Biblioteca Universităţii de acolo, care e departe de a poseda tot scrisul românesc". Observaţia e justă pentru cărţile şi periodicele apărute înainte de anul 1923, nu şi după acest an, de când biblioteca clujană e depozit legal şi a primit tot ce s'a tipărit în România, ca şi Academia Română. Pentru carţile anterioare anului pomenit mai sus Clujul s'a adresat totdeauna Academiei, fireşte, iar dacă autorul a găsit unele lipsuri în bibliografiile dela Cluj, şi clujenii au găsit lipsuri în bibliografiile dela Bucureşti, pentrucă o bibliografie absolut completă încă nu există în lume.

Ideile expuse în cap. *Serviciul de centralizare bibliologică* pot servi ca puncte de plecare pentru o viitoare organizare unitară în ţara noastră. Exemplele luate din Italia şi din Franţa sunt concludente, dar lipseşte Germania, unde organizarea Börsenverein-ului în jurul bibliotecii Deutsche Bücherei din Leipzig e tocmai ceeace ar dori în mare parte autorul pentru România.

In cap. ultim se reproduc diferite clasificări, legi, regulamente şi buletine — streine şi române — puse astfel mai uşor la îndemâna bibliotecarilor noştri. Iar bibliografia lucrării, la sfârşit, e destul de bogată. Bogend dela p. 180 e Bogeng, iar din lucrările subsemnatului lipsesc prea multe, unele mai importante chiar decât cele înşirate la p. 197.

Cu toate lipsurile inerente, opera e demnă de folosit, iar autorul de felicitat.

I. CRĂCIUN

ŞTEFAN METEŞ, *Din relaţiile şi corespondenţa poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi.* Cluj, Tipografia „Pallas“, 1939, in —8⁰, CIV+358 p. (Din publicaţiile Arhivelor Statului din Cluj, No. 3).

Din corespondenţa foarte risipită a lui Gheorghe Sion, dl. Meteş, Directorul Arhivelor Statului din Cluj, a adunat o bună parte, pe care ne-o prezintă în lucrarea de faţă, însoţită de comentariile necesare.

Lucrarea are două părţi. Partea întâia cuprinde studiul d-lui Meteş, iar partea a doua cele 175 de scrisori primite sau scrise de Sion.

Incă de pe băncile şcoalei, Sion îşi creiase prietenii. Dintre prietenii săi de atunci sunt amintiţi: Dim. Bolintineanu, Nicolae Ionescu, Ioan Poni şi prof. D. Gusti. Mai târziu Sion face cunoştinţă cu Gh. Asachi, Costache Negruzzi, Mihail Kogălniceanu. O deosebită simpatie a avut pentru Al. Beldiman şi C. Conachi. Bune relaţii a avut cu fabulistul Al. Donici; cu Gr. Alexandrescu se atacau prin epigrame. Relaţii mai prieteneşti avea Sion cu Bolintineanu şi Alexandri, dar nu se putea înţelege cu cei dela „Junimea“, cu cari era mereu în divergenţe şi conflicte.

După sufocarea revoluţiei din 1848, Sion este silit să emigreze în Bucovina, unde împreună cu alţi revoluţionari trăieşte la moşia boerului Doxache Hurmuzaki. Intre emigranţi se găseau: M. Kogălniceanu, A. Panu, Aron Pumnul şi Gh. Bariţiu. După abdicarea lui Mihail Sturza, Sion se întoarce în Moldova, dar continuă a sta în relaţii strânse cu familia Hurmuzaki. Fericit de retrocedarea celor trei judeţe sudbasarabene la vechea Moldovă (1856), el le cercetează, descriind cele văzute în „Suvenire de călătorie în Basarabia“ (1857).

Pe noi însă ne interesează mai mult relaţiile lui Sion cu Românii din Transilvania. După nereuşita revoluţiei dela 1848 din Iaşi, Sion cu câţiva prieteni se refugiază la Braşov, spre a merge la adunarea naţionala dela Blaj. La Braşov face cunoştinţă cu Gh. Bariţiu şi A. Mureşianu. Trece la Sibiu, unde este primit în audienţă de episcopul Andrei Şaguna. Face cunoştinţă cu marele patriot al vremii Simion Bărnuţiu. Evenimentul cel mai de seamă al călătoriei lui Sion în Transilvania în formează participarea lui la marea adunare naţională dela Blaj (3/15 Mai 1848). Mulţimea mare a ţăranilor, precum şi ordinea în care decurge această adunare îl impresionează deosebit. In ziua adunării face cunoştinţă cu T. Cipariu şi A. Pumnul. Dela Blaj refugiaţii moldoveni se întorc la Braşov. Aici proclamă un guvern provizoriu, încercând după „un plan himeric“ să adune o oştire de transilvani, bănăţeni şi bucovineni pentru a elibera Moldova de reacţie. Cu acest gând ei se despart, unii plecând spre Banat, alţii în Munţii Apuseni, iar Sion cu trei prieteni iau drumul spre Bucovina. După câteva peripeţii la Cluj şi Dej, ajunge în regiunea grănicerilor năsăudeni, de unde trece la Cernăuţi. Legăturile cu Transilvania, Sion le cultivă până la sfârşitul vieţii sale. Cu Gh. Bariţiu rămâne în corespondenţă până la moartea acestuia. Dragostea pentru Transilvania şi fiii săi

se mai simte şi în numeroasele articole ale „Revistei Carpaţilor", scoasă de Sion la Bucureşti.

Sion a avut relaţii amicale cu transilvanul Ion Maiorescu, care trăia la Viena (18 scrisori adresate lui Sion).

O ultimă încercare a lui Sion de a mai veni în Transilvania, pentru a ţine conferinţe răniţilor războiului de neatârnare (1877/78), dădu greş. Ungurii nu-i permiteau întoarcerea în ţară. Legăturile sale cu fraţii de dincoace de munţi se menţin totuşi — pe calea scrisului — până la moartea lui (1892).

După sugrumarea revoluţiei din 1848 în Principate, o mulţime de tineri se refugiaseră la Paris, oraş privit ca o metropola a libertăţii. Aci studenţii români înfiinţează o asociaţie frăţească „Junimea Română", având ca scop de a patrunde în Principate şi a prinde rădăcini ideile de libertate. Din scrisorile lui N. Ionescu şi Al. Odobescu din Paris, cunoaştem numele multor tineri aflaţi în acel timp în capitala Franţei. Sion are corespondenţa cea mai amplă cu N. Ionescu şi V. A. Ureche.

Sion n'a avut relaţii numai cu literaţii sau oamenii de ştiinţă ai vremii ci şi cu alţii, ca Petrache Mavrogheni Constantin Hurmuzaki, episcopul Romanului, Melchisedec, etc.

Sion a avut relaţii cu câţiva străini filoromâni, ca italianul G. Vegezzi Ruscalla, francezii Baligot de Beyne (fost secretar al lui Cuza Voda), Emil Picot (fost secretar al Regelui Carol I), baronul Meyronnet, etc.

La sfârşitul descrierii relaţiilor lui Sion cu contemporanii sai, dl. Meteş mai adogă o scurtă biografie a poetului şi scoate în relief personalitatea multilaterală a lui.

Meritul d-lui Meteş este că ne-a atras din nou atenţia asupra acestui neînfricat luptator român, iar studiul şi corespondenţa publicată, ne îmbogăţesc cunoştinţele asupra uneia dintre cele mai importante pagini din istoria politică şi culturală a Româniior. Cele 175 de scrisori ale contemporanilor şi prietenilor lui Sion copiate şi prezentate în anexă, sunt bine culese. Lucrarea are o tablă cronologică a scrisorilor şi un indice, uşurând astfel consultarea ei.

SEPTIMIU MARTIN

Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească, condusă de I. Minea. Iaşi, 1940, An. XII—XVI, Nr. 1—2.

Acest ultim număr, ca şi cele anterioare, aduce o bogată şi variată contribuţie la problemele trecutului românesc sub toate aspectele: istoric, juridic, literar-artistic, social şi religios.

D-nii I. Minea şi L. T. Boga, continuă interesantul studiu — un capitol dintre cele mai importante ale vechiului drept românesc, — asupra modului *Cum se moşteneau moşiile în Ţara Românească până la sfârşitul*

sec. al XVI-lea; la fel îşi continua studiul şi dl. N. Corivan, aducând multe lucruri noui despre *Politica orientala a lui Napoleon III şi Unirea Principatelor Române*. Dl. Ionaşcu da un scurt studiu pe baze de documente inedite, asupra *Hatmanului Andrei*, mare logofat al lui Mihai Viteazul. Dl. P. Mihailovici publică 6 documente gasite la Constantinopol referitoare la viaţa internă a Moldovei între 1607—1603. Dl. Ciurea tipareşte lucrarea sa de seminar, despre *Domnia munteana a lui Simion Movila*, iar dl. V. Pântea un studiu din domeniul istoriei economice, *Impozite, taxe şi amenzi in Joveneşti până la 1504*. Dl. M. Popescu publica o *Catagrafie a jud. Bolgrad din 1803*. Două studii din istoria contemporana a Românilor ne aduce dl. E. Diaconescu: *România şi Marile Puteri dupa congresul dela Berlin până la 1914* şi *Ecouri dela Conferinţa de pace*. Acelaş, într'un articol comeorativ, prezinta pe istoricul *Alexandru Lapedatu*. Dl. Constantinescu publică un studiu din istoria artelor asupra *Picturii şi arhitecturii man. Golia*, dupa cum din acelaş domeniu este şi studiul d-lui E. Grigoraş despre *Forma veche a Bisericii Trei Ierarhi*. Dl. Grigoraş într'un alt studiu ne prezinta pe *Boerii lui Al. Lapuşneanu*. Din domeniul cultural-religios sunt studiile d-lor: Al. Jordan despre *Ignatie, Mitropolitul Ţării Româneşti*; Şt. Bujoreanu, *Note de pe cartile bisericeşti dela bis. Ţuţcani-Manăstire*; T. G. Bulat, *Un pension de d-şoare la Iaşi în 1811*, *O carte de blestem a episc. D. Sulima al Cetaţii Albe*; L. Predescu, *Dragoş EustratieLogofatul*; Gr. Scorpan, *Locul cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatura omiletica din sec. XVI şi XVII* şi V. Lungu, *Când şi-a scris Ureche cronica*. Dl. V. Motogna ne înfaţişeaza *Epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu*, adaogând un doc. inedit celor cunoscute; E. Vârtosu publica proectul lui V. Alexandri pentru *Infiinţarea ordinului Jerbii de Aur*. Cele doua studii ale d-lui T. Holban: *Noui ştiri despre luptele rusoturce din 1711 şi Regele Mihail Wisniowiecki şi Românii*, se refera la istoria sud-estului european şi a Moldovei. In sfârşit avem numeroasele studii şi notiţe ale Prof. I. Minea, îmbraţişând chestiuni din toate domeniile: *istoriografie generala* (Cel dintâiu curs de istoria Românilor (a lui I. Maiorescu din 1863), Nevoia unei istorii generale române pe la 1860, Locul lui D. Onciul în istoriagrafia româneasca, etc.); *momente din trecutul nostru* (Evenimentele moldoveneşti din 1744, Când a început Domnia lui Gavril Movilă, Despre descendenţa lui Mircea, Despre sfârşitul lui Ion Voda Armeanul, etc.); un alt grup dintre chestiunile puse de Prof. Minea fac parte din domeniul *cultural-religios* (Despre Miron Costin, Din trecutul Iaşilor, Ştiri din poemul lui Stavrinos, O cronica a Ţarii Româneşti, Mitropolitul Mardare), etc.

ŞT. P.

Arhiva Someşană, revistă istorică-culturală. condusă de V. Şotropa. Nasăud, 1938—1940, Nr. 23—27.

In contribuţia variată şi bogată ce aduc intelectualii din colţul nord-vestic al Transilvaniei, Arhiva Someşană şi-a păstrat până la sfârşit locul de cinste între revistele româneşti de cultură. Vitregia vremurilor a întrerupt munca lăudabilă a harnicilor năsăudeni cari, în frunte cu septuagenarul Virgil Şotropa, aşteaptă ziua izbăvirii, când cu şi mai multă râvnă vor relua strădania lor desinteresată.

In Nr. 23, *Virgil Şotropa* continuă studiul despre Revolta districtului năsăudean din 1755—62, revoltă pricinuită de modul de încasare al dărilor. Moartea istoricului şi arheologului *Iuliu Marţian*, al cărui necrolog îl publică acest număr al revistei, a fost o pierdere pentru întreaga cultură românească nu numai pentru năsăudeni; *Iuliu Morariu* da o listă de numiri populare de plante, urmată de multe articole mai mici, pentruca de încheere, ca şi în numerele anterioare, să se comemoreze anumite figuri grănicereşti: Leontin Luchi şi cap. S. Tomi, comemorări făcute de *Iuliu Moisil*.

In Nr. 24, *Virgil Şotropa* publică o contribuţie, pe baze de noui documente, la înfiinţarea graniţei militare năsăudene la 1762; *I. Vaida* publică două documente dela Al. Bohăţel din 1861 şi 1865, iar *Iuliu Moisil* se ocupă de unele momente mai însemnate din viaţa grănicerilor năsudeni: războaiele napoleoniene, revoluţia din 1848, războiul Independenţii, etc. Monografia şcoalelor din Sângeorz-Băi e făcută de *I. Sohora*, după care urmează mai multe articole mărunte, pentru a se încheea, şi acest număr, cu comemorarea lui Artemie Alexi.

Nr. 25 aduce continuarea studiului lui *V. Şotropa* din n-rul precedent, precum şi acela al lui *I. Morariu* despre numirile de plante. Contribuţii din trecutul Românilor năsăudeni nu lipsesc: Sever Mureşan, ajuns prof la Iaşi, o scrisoare a lui I. Maiorescu din 1852, persecuţiile religioase din sec. XVIII precum şi o plângere din acelaş secol împotriva greutăţilor fiscale. In acest nr. e comemorat căp. Anton Cosimelli de către *I. Moisil.*

In Nr. 26 se publică discursul lui *V. Şotropa* la aniversarea liceului din Năsăud; *I. Moisil* îşi publică amintirile din viaţa de licean, iar *I. Vaida* dă la lumină o scrisoare din 1876 adresată lui Bohăţel. Lucruri din viaţa religioasă, culturală şi socială a Năsăudului publică *Pamfil Grapini, Şt. Bodin,* şi *Basiliu Başota,* iar Şt. *Buzilă* publică autobiografia preotului I. Chita. In prezentul nr. e comemorat Ioan Marte Lazar tot de *I. Moisil.*

Ultimul număr, 27, al revistei năsăudene, parcă anume, ca să stârnească şi mai mult regret încetarea ei, e deosebit de interesant. Pe lângă cele trei studii ale lui *V. Şotropa:* Mănăstiri şi călugări din Valea Rodnei, Din scrisorile celor dispăruţi şi Maltratarea lui G. Bariţiu la Cernăuţi, mai avem unul al lui *I. Vaida* despre Al. Bohăţel, unul al lui *I. Pavelea* despre Mejda de hotar şi altul al lui *Şt. Buzilă* despre Protopopii şi vicarii

năsăudeni. Alături de aceste studii, mai avem altele de proporţii mai reduse, nu mai puţin interesante însă: a lui V. Bichigean despre lucrările pentru regularea cursului râului Someş la 1773, a lui V. Hurdea despre Reuniunea de cetire şi cântări din Zagra, a lui E. Naghiu despre mitrop. Bănulescu, etc., pentruca I. Moisil să comemoreze pe ing. Emanuil Florc Sidor şi căp. Vasile Popiţan.

ŞT. P.

Revue de Transylvanie. Cluj, 1939—1940, Tom. V—VI.

Ultimul an şi jumătate al revistei clujene, închinată problemelor transilvane, a apărut sub aceeaşi formă de înaltă ţinută intelectuală ca şi în trecut, până la sguduitoarele evenimente prin care a trecut ţara noastră în vara şi toamna anului 1940, când a fost silită să-şi înceteze apariţia.

In primul Nr. al Tom. V se publică răspunsul, susţinut cu argumente ştiinţifice al d-lui *A. Sacerdoţeanu,* la cartea lui Domanovsky, *La méthode historique de M. Nicolas Iorga;* dl. *O. Boitoş* se ocupă de rolul important pe care *Gazeta Transilvaniei* l-a avut în viaţa Românilor de dincoace de Carpaţi, cu ocazia centenarului acesteia. Dl. *C. Petranu,* probează în chip limpede influenţa artei populare româneşti asupra celorlalte naţionalităţi din Transilvania şi asupra popoarelor vecine. Cele două note semnate de d-nii *I. Moga,* care se ocupă cu studiile referitoare la Români ale lui Seton Watson şi *Şt. Pascu,* care prezintă viaţa românească în colţul nord-vestic al Transilvaniei, din Sălaj, sunt urmate de necrologul primului patriarh român, Miron Cristea, semnat de dl. *I. Crăciun.*

Nr. 2 al Tom. V publică studiul profesorului *I. Lupaş,* despre Regele Carol I şi independenţa României, unde antecedentele şi rolul Regelui Carol sunt expuse în adevărata lor lumină. Opinia publică italiană favorabilă Românilor cu ocazia procesului Memorandului este înfăţişată de dl. *D. Braharu,* iar rolul economic al oierilor mărgineni este expus de dl. *I. Moga.* Intr'un alt articol prof. *I. Lupaş* prezintă viziunea clară a preotului sas Ştefan L. Roth, despre unirea tuturor Românilor din Nordul Dunării într'un singur stat, iar dl. *Şt. Pascu* înfăţişează reacţiunea hotărîtă a studenţimii române, sârbe şi slovace cu ocazia serbărilor milenare maghiare, pentru ca dl. *A. Gociman* să probeze tendinţele maghiare de-a întinde cât mai spre Răsărit graniţa etnică românească.

Nr. 3 din Tom. V conţine studiul d-lui *A. Decei* asupra Voevodului Bogdan, combătând tendinţele istoriografiei maghiare care-l considerau venit din sudul Dunării; dl. *L. Someşan* se ocupă cu trecutul Transilvaniei şi factorul geografic, iar dl. *Şt. Pascu* studiază frământările politice ale Românilor din Transilvania între cele două date epocale din viaţa lor: Supplex Libellus şi Memorandum. Note semnează d-nii *I. Breazu* despre

expozițiile din 1938 ale Astrei la Cluj, și *Șt. Pascu* despre manifestațiile protestatare dela Viena din anul 1896 ale celor trei naționalități asuprite: Români, Sârbi și Slovaci.

In fruntea N-rului 4 al Tom. V este omagiul adresat M. S. Regelui Mihai I, pe atunci Principe moștenitor, cu ocazia întrării Sale în Senat. Urmeaza studiul d-lui *I. Crăciun* despre clasele sociale ale Transilvaniei. La note se face o dare de seamă despre activitatea revistei în primii cinci ani dela apariție cu lista și tabloul colaboratorilor din această perioadă, urmată de un studiu frumos ilustrat al d-lui prof. *A. Borza*, despre monumentele naturii din Transilvania și Banat. Dl. *Șt Pascu* studiază planul de confederație dunăreană dela 1859 îndreptată împotriva Austriei, iar încheierea o formeaza necrologul prof. N. Drăgan, semnat de *S. Pușcariu.*

Ultimele două numere — ale Tomului VI —, prin conținutul lor reprezintă cel mai frumos epilog al importantei reviste. Prof. *C. Daicoviciu* aduce noui contribuții la problema continuității pe baza cercetărilor arheologice, iar dl. *I. Moga* studiază, ajungând la concluzii importante, orientarea economică a Transilvaniei. Situația muzeelor din Budapesta în timpul ocupației românești din 1919 este prezentată de dl. *C. Petranu*. Dl. *I. Crăciun* trece în revistă evoluția bibliotecilor românești dela primele înfiripări până în zilele noastre, iar dl. *A. Decei* ne prezintă un serios studiu despre situația politică a Românilor din Transilvania în sec. XIII—XIV. Dl. *V. Bologa* studiază începuturile științelor naturale și ale medicinei la Români; dl. *D. Braharu* ne înfațișează opinia publică italiană față de tratamentul vitreg al Românilor între 1394—96, iar dl. *Șt. Pascu* răspunde, cu serioase argumente, lui L. Elekes în chestiunea organizării vieții politice la Dunarea de jos.

Astăzi mai mult ca oricând se resimte golul lăsat prin încetarea lui *Revue de Transylvanie;* ne-ar bucura foarte mult reapariția revistei clujene.

SEPTIMIU MARTIN

Revista Istorică. Director: N. Iorga. Vălenii-de-Munte — București, 1939—1941, An. XXV—XXVII.

Ne tremură condeiul în mână când începem să recenzăm acești ultimi trei ani ai Revistei Istorice, scrisă aproape în întregime de directorul ei în decurs de peste un sfert de veac[1]). Smuls năpraznic dintre cei vii în toamna anului 1940, a rămas fără conducător și această revistă, ale cărei epave le-a cules cu pietate Dl. Prof. N. Bănescu, refăcând nava și luând în mână cârma dela 1 Ianuarie 1941.

[1]) Pentru *Revista Istorică,* recenzată dela început, 1915, până la 1938 inclusiv, vezi aceste *Anuare,* VI, p. 769—771 și VII, p. 842—847.

Anul XXV (1939), Nr. 1—3, se deschide cu o lecţie universitară a directorului, intitulată: *Ce înseamnă astăzi concepţia istorică* (p. 1—13), precizând, în Octomvrie 1938, că rostul Universităţii nu este numai de a „face ştiinţă“, ci de a creşte şi „oameni“, pledând pentru anumite cursuri comune între Facultăţi. „Şi, dacă oamenii tineri n'au curajul de a spune acest lucru — încheie N. Iorga —, într'un ceas ca acesta, când Statul şi poporul românesc au nevoie de a-şi aduna toate energiile, şi nu numai energiile luminate, ci toate cele care folosesc unei naţiuni, ei bine, cu experienţa şi cu vârsta mea, eu am curajul să rostesc adevărul acesta“. Tot el semnează şi articolul: *Cum a fost ocupaţia din 1916—1918, o mărturie germană* (p. 34—44).

D-l N. A. Constantinescu continuă cu studiul-recenzie asupra sintezei lui Nicolae Iorga: *Noua istorie a Românilor* (p. 14—34), iar D-l C. Göllner aduce mai multe documente din Arhivele vieneze pentru a dovedi totuşi *Existenţa şi activitatea lui Salis* (p. 44 49) în revoluţia lui Horia. Merită să fie recitită de cât mai mulţi inşi — mai ales acum — conferinţa rostită la radio de N. Iorga, intitulată: *Maramuraşul nostru* (p. 49—56).

O rugăciune a lui Constantin Stolnicul Cantacuzino (p. 57—60), găsită de D-l G. B. Popescu într'un Molitvelnic vechi, e o foarte frumoasă traducere a Stolnicului din greceşte în limba română. In articolul: *Ceva nou despre studiul istoriei universale la Români pe la 1840* (p. 60—65), N. Iorga analizează o istorie tradusă din franceză în româneşte şi tipărita de Eliade la 1843; în *Graniţa de Apus a Românilor din vechea Ungarie* D-l Ştefan Manciulea se ocupă cu Românii rămaşi în Ungaria între 1918—1940 (p. 66—77), articol care continuă.

Dări de seamă iscălesc N. Iorga, D. Berciu şi Valeria Costăchel, iar Cronica şi Notiţele sunt scrise de directorul revistei şi de D-l N. A. Gheorghiu.

Nr. 4—6 conţine mai multe studii de N. Iorga: *Taina lui Mihai Viteazul şi rostul istoric al Ardealului* (p. 101—114), care e o conferinţă ţinută la Alba-Iulia în Decemvrie 1938, precum tot o conferinţă e şi *Consideraţii noi asupra rostului Secuilor* (p. 134—141), cari n'ar fi Unguri, ci o străveche populaţie turcească. *O scrisoare către Petru-Vodă Schiopul (1587)* e reprodusă în greceşte şi româneşte, iar alta iscălită de un Nicolae Mavrocordat (nu Domnul) e numai în greceşte (p. 132—134). Următoarele articole scrise de N. Iorga sunt de fapt analiza unor cărţi recent aparute: *Un martur german al timpurilor de prefacere româneşti* (1844—1867); *Dora d'Istria şi Românii* şi *Scrisoarea lui Todleben despre luarea Plevnei* (p. 141—155), precum şi *„Algebra“ lui Gobdelàs* (p. 155—157).

D-l Ştefan Manciulea continuă articolul cu *Graniţa de Apus* (p. 157—170) început în numerele precedente, tot aşa şi D-l N. A. Constantinescu îşi continuă recenzia asupra *Nouei istorii a Românilor de N. Iorga* (p. 114—132).

La Dări de seamă, Cronică şi Notiţe, găsim numele lui Th. Capidan, T. Holban şi N. Iorga.

In articolul dela inceputul *N-relor 7—9: Pentru înţelegerea neutralităţii noastre (1915) şi a situaţiei de azi faţă de Bulgaria, precum şi a rostului nostru în războiu,* N. Iorga discută cărţile lui Marcel Dunan, Walther Vogel şi Hindenburg, apărute între 1917—1920, în legătură cu celălalt război mondial (p. 197—208). Impresionante sunt însemnările D-lui C. Mihăilescu — căpitan în războiul trecut — despre: *3 August 1919, intrarea românească în Budapesta* (p. 208—214).

Celelalte trei articole iscălite de N. Iorga sunt: *Călătoria în România a contesei Dash* (p. 215—217), *Incă o marutire germană a durerilor marelui război* (p. 221—224) şi *Paul Lindau în România* (p. 245—249), iar dintre ceilalţi autori amintim pe D-nii C. Göllner, care prezintă unele texte din *Broşuri rimate despre campania lui Mihai Viteazul în Sudul Dunării în toamna anului 1598* (p. 217—221); V. Mihordea cu *Contribuţii la biografia lui Jean-Louis Carra* (p. 229—242), autorul operei „Histoire de la Moldavie et de la Valachie" din 1777 şi A. Sacerdoţeanu, care în articolul *Ediţii de documente şi ipotese istorice,* răspunde unor critice formulate de D-nii Gr. Nandriş şi C. Necşulescu (p. 260—272).

D-l Manciulea termină aci studiul său asupra Românilor din Ungaria de după 1918 (p. 249—259), plin cu observaţii juste şi cu amănunte necunoscute până acum.

Dările de seamă şi Notiţele sunt semnate de directorul revistei, una singură de C. Velichi.

In fruntea *N-relor* 10—12 găsim o recenzie-studiu a lui Nicolae Iorga despre *O nouă istorie universală a d-lui Corrado Barbagallo* apărută recent (p. 293—315), iar celelalte articole ale sale se ocupă cu *O rarisimă carte de gramatică franceză în greceşte închinată unor fii de boier moldovean* (ai lui Matei Cantacuzino) la 1786, la Iaşi (p. 331—333); *O prefaţă greacă închinată lui Alexandru-Vodă Ipsilanti, Domn al Moldovei,* la 1801 (p. 344—346) şi *Romanitatea din jurul Braşovului,* o conferinţă la Braşov (p. 358—367), cu puncte de vedere foarte originale şi neaşteptate.

D-l N. A. Constantinescu continuă recensia sa analitică, începută în numerele precedente, asupra sintezei lui N. Iorga (p. 315—331), iar D-l C. Göllner aduce material nou privitor la *Faima lui Mihai Viteazul în Germania,* din broşurile contemporane cu marele Voevod (p. 333—344). In *Ardealul autonom şi pretenţiile naţionale româneşti la dieta din Sibiu dela 1863—64, după o nouă carte maghiară* Viola Pop rezumă conţinutul cărţii lui Mester Miklós (p. 347—358), recenzată atât de competent în *Revue de Transylvanie,* 1937, III, p. 408—414, de D-l Ion Moga.

Dările de seamă, Cronica şi Notiţele sunt scrise de N. Iorga şi Traian Ionescu-Nişcov.

In fruntea *An. XXVI (1940), N-rele 1—3,* se află o apreciere a lui N.

Iorga asupra răposatului profesor de bizantinologie dela Universitatea din București, D. Russo, cu ocazia publicării operelor sale postume. Articolul e întitulat: *Un om, o metodă și o școală* (p. 1—21). Tot de N. Iorga sunt scrise încă alte trei articole despre *Incă un volum de „Insemnări" al lui T. Maiorescu* (p. 31—37), *Știri noi cu privire la mișcarea grecească din 1821* (p. 52—59) mai ales în Moldova și *O îndreptățire a „politicii de rezistență" din 1919* față de Aliați a lui Ion. I. C. Brătianu (p. 63—67).

D-l Tr. Ionescu-Nișcov prezintă știri contemporane din gazetele de dincoace și de dincolo de Carpați *In legătură cu asasinarea lui Barbu Catargiu* (p. 21—30), d-l N. A. Constantinescu continuă recenzia-studiu (p. 37—52) din numerele trecute, iar d-l C. I. Karadja aduce unele lămuriri în problema atât de nesigură *Despre iconografia Domnilor români din veacul al XVII-lea* (p. 59—63), prezentând pentru comparație și patru planșe.

Dările de seamă, Cronica și Notițele, foarte bogate în acest număr, sunt semnate toate de N. Iorga.

Nr. 4—6 se deschide cu analiza cărții *Generalului rus Monchevici și războiul românesc* din 1916—1917 (p. 105—111) de N. Iorga, care mai analizează în articolul *Confesiuni și nație* (p. 152—154) o scrisoare a lui I. Maiorescu din 1852 în legătură cu vizita împăratului Francisc Iosif în Transilvania.

Interesant și instructiv e punctul de vedere militar în *Luptele lui Mihai Viteazul cu Polonii în toamna anului 1600*, prezentat de d-l Colonel Const. Zagoriț (p. 112—133) și, apoi, articolul d-lui G. Bezviconi despre *Prințul Constantin Moruzi* din Basarabia de sub ocupația rusească (p. 154—170).

D-l N. A. Constantinescu termină aci (p. 133—152) voluminoasa sa recenzie despre sinteza lui N. Iorga, „Istoria Românilor", recenzie care însumează un total de aproape 200 pagini, iar d-l Ștefan Pascu, membru tânăr al Școalei Române din Roma, discerne cu pricepere ce e patimă și ce e adevăr istoric în cunoscuta *Carte italiană despre dreptul românesc în Ardeal* a celebrului Lilio Cialdea (p. 170—198).

Dările de seamă, Cronica (la începutul căreia se află, par'că săpate în piatră, următoarele cuvinte, încadrate în doliu: „A doua oară Moldova răsăriteană e smulsă din trupul nostru național. Vom lucra ca s'o recâștigăm") și Notițele sunt scrise exclusiv de N. Iorga.

Nr. 7—9 e foarte bogat în articole mai mărunte, încât reținem doar numele autorilor, dintre cari unii cu mai multe contribuții: N. Iorga, V. Mihordea, H. Dj. Siruni, Valeriu Papahagi, D. Berciu, Gheorghe Bezviconi, C. Göllner și Econ. D. Furtună. Merită a fi scoase în evidență, totuși, cele *Două mărturii despre Românii din Ardeal și Banat la jumătatea secolului trecut* (p. 260—277), una ungurească — cu știri puțin obicinuite —, iar cealaltă engleză, prezentate de N. Iorga, care iscălește și Dările de seamă, etc. din acest număr.

Ultimul Nr. — *10—12* —, în timpul tipăririi căruia a fost smuls condeiul din mâna atât de harnică și pricepută a Directorului, e cel mai subțire din tot trecutul revistei, conținând câteva recenzii (p. 313—343) și o Cronică de o pagină și jumătate (p. 343—344).

An. XXVII (1941), cu care încheiem intenționat scurta dare de seamă asupra „Revistei Istorice" a lui N. Iorga, cuprinde cuvinte omagiale închinate celui disparut, de d-nii N. Bănescu, Th. Capidan, Jérôme Carcopino și I. Simionescu, președintele Academiei Române; apoi o serie de articole, dintre cari unsprezece articole (p. 131—152) și toate dările de seamă (p. 153—170), Cronica și Notițele scrise de N. Iorga, ca pe vremea când trăia.

In afară de cei pomeniți mai colaborează d-nii D. Berciu, N. A. Constantinescu, Tr. Ionescu-Nișcov, Ion I. Nistor, G. Oprescu și Gl. Radu Rosetti.

I. CRĂCIUN

Revista Istorică Română. București, 1938—1940, Vol. VIII—X.

Conducătorii R. I. R. oferă publicului alte trei volume de o ținută la înălțimea cerută unui astfel de buletin, atât ca înfățișare exterioară, cât și ca valoare intrinsecă.

In fruntea vol. VII, *C. C. Giurescu* publică necrologul bizantinologului D. Russo, după care urmează un articol al amintitului bizantinolog, despre „Modelele lui Stavrinos", stabilind că acestea au fost poeziile populare sau poemele scrise în limba populară. *P. N. Panaitescu*, dă un interesant studiu despre „Răboj în istoria Transilvaniei", mijlocul de a-și face însemnările țăranul român, imitat și de Secui; *Gr. Nandriș* răspunde criticelor lui I. Bobulescu referitoare la metoda de „Editare a documentelor slavo-române", dovedind că limba documentelor din cancelariile românești, ale primelor veacuri dela închegare, a fost medio-bulgara; *B. Slătineanu*, studiind mai multe plăci de ceramică românească din sec. XVII, conclude că în această epocă Transilvania a fost influențată în arta ceramicei de cele două Principate; *D. Bodin*, pe bază de material inedit aduce „Contribuțiuni la istoricul consulatelor regatului celor două Sicilii în Principatele Române; *C. Grecescu*, se ocupă cu „Mărturiile comisului Istoc", un slugă al lui Gr. Ghica care dă câteva informații asupra acestui Domn; *D. P. Bogdan* își sfârșește interesantu-i studiu despre „Diplomația slavo-română din sec. XIV și XV", concluzând că ea a fost influențată de cea bizantină, de cea occidentală, precum și de cea sud-slavă, trecute însă prin forma românească proprie; *G. D. Florescu*, în „Observații asupra doc. lui Mircea cel Bătrân" critică metoda și neglijența cu care Șt. Nicolaescu a publicat 16 doc. referitoare la acest Domn; *C. Necșulescu* la fel se războește cu N. Bănescu și A. Sacerdoțeanu în „Vechile formațiuni politice românești la Dunărea de Jos", însă cu puțină probabilitate de adevăr, care rămâne tot

de partea celor combătuţi de d-sa; *I. Miclescu-Prăjescu,* se ocupă cu doi „Boeri moldoveni din veac. al XV-lea"“ şi anume Stanciu Starostescul şi Stanciul Comisul; *V. Dudu* se ocupă de „Misiunea unui nobil polon la curtea Regelui Carol I“ şi anume de aceea a contelui B. H. Czapski, ambasadorul împăratului Germaniei; *C. I. Ciomu,* prezintă un „Vechiu monument epigrafic slav din Turnul Severin" pe care dânsul, după critica externă şi internă, îl datează de pe la jum. sec. XIII. La Miscellanea, *D. Bodin* publică un autograf al lui T. Vladimirescu, *C. Grecescu* stabileşte vechea Jilişte la 11 km. S.-E. de Focşani, *T. Hotnog* se ocupă cu numele Bender-ului şi Chiliei, *M. Popescu* discută o hartă austriacă din sec. XVIII a Ţării Româneşti, *G. Popa-Lisseanu,* revine asupra numelui Brodnic derivându-l — greşit cred eu — din Prutean şi *E. Micu* aduce ştiri referitoare la biserica Flămânda (Bucureşti) şi schiturile Robaia şi Văleni (Argeş).

Volumul conţine mai multe recenzii şi utile notiţe bibliografice.

In vol. XI se publică opera postumă a lui *Iulian Ştefănescu,* asupra „Cronografelor româneşti de tipul Danovici“ după modelul cronografelor neo-grece Cigola şi Dorotei; *C. C. Giurescu* prezintă „Două portrete ale Principelui Carol I" unul datând, probabil din 1866—67, opera unui artist necunoscut, iar al doilea datorit pictorului G. Tătărescu din anii 1880—1885; *P. P. Panaitescu* descrie „Autograful lui Petru Movilă“ de pe Evangheliarul slavon al lui Ştefan cel Mare, păstrat la München; *V. Papacostea* se ocupă cu memoriile lui Ilie Fotino referitoare la Tudor Vladimirescu şi cu Corporaţiile moscopolene, metropolă românească din Balcani; *D. Bodin* publică o comunicare a d-sale ţinută la Torino despre „Politica economică a Regatului Sardiniei în Marea Neagră şi pe Dunăre în legătură cu Principatele Române“, folosind şi multe date inedite; *D. P. Bogdan,* se razboeşte cu G. Duzinchevici referitor la Domnii moldoveni Ştefan I şi Iuga; *C. Grecescu,* caută să stabilească, dar nu reuşeşte, identificările sale şi descifrarea datelor fiind greşite, că un fiu al lui Petru Cercel, Pătraşcu, ar fi autorul unei gramatici greceşti ce se află la Dresda; *C. Necşulescu* se ocupă cu „Năvălirea Uzilor în imp. Bizantin, trecând prin Ţările Române“; *G. Potra,* ne prezintă „Statele europene la 1846—1847“ după interesanta descriere a boerului moldovean Iorgu; *I. Ionaşcu,* aduce „Lucruri noui despre cronicarul Dumitrache“, stabilindu-i originea română; *B. Mitrea* stabileşte a fi dacică sabia de pe un monument roman din Britania. La Miscellanee, *Gr. Nandriş,* se ocupă cu localitatea preistorică din Bucovina, Mahala; *C. Grecescu* cu măn. Crivelnic-Coşuştea din jud. Mehedinţi; *Remus Ilie,* aduce noui ştiri referitoare la moartea Pah. Lupul Mehedinţeanul; *M. Popescu* prezintă o nouă hartă austriacă din sec. XVIII referitoare la Moldova; *E. Micu,* pe baza unor documente păstrate într'o condică, prezintă răsunetul războaielor lui Napoleon la Românii din Transilvania; *P. Dragulev,* studiind scrisoarea ţarului Straşimir către negustorii braşoveni, o datează din luna Noemvrie 1369; *I. M. Neda* aduce noui date despre schitu-

rile Bratăşeşti (Argeş) şi Cornetul (Vâlcea); *V. Papacostea* studiază dicţionarul, în 5 limbi, al lui Nic. Ioanovici; *N. Camariano* se ocupă cu traducătorul anonim al lui Rigas Velestinlis, în l. rusă.

Ca şi în vol. precedent, aşa şi în prezentul, numeroasele recenzii, sunt urmate de notiţele bibliografice, pentruca vol. să se încheie cu o scurtă cronică.

In fruntea vol. X se tipăreşte studiul lui *S. Mehedinţi*, despre Transilvania, dovedind că această provincie este centrul orografic, climatic, hidrografic, antropografic şi istoric al pamântului şi poporului românesc; *P. P. Panaitescu* dă o bună analiză critică asupra lui Gh. Brancovici şi cronica sa şi asupra Synopsisului dela Kiev; *C. C. Giurescu*, pe baze documentare, probează existenţa unei regiuni numită „Olteni, în Sudul Basarabiei", conchizând că ar fi vorba de o colonizare de olteni în această regiune, colonizare făcută de Basarab cel Mare; *I. Ştefănescu* prezintă „Manualele şi dicţionarele greco-române" ce se foloseau în Principatele Române în sec. XVIII—XIX pentru studierea limbei greceşti; *Gr. Florescu*, din studiul a „Două monumente epigrafice" din sec. II—III, aduce noui probe pentru continuitatea elementului daco-roman la N. Dunării; *I. C. Miclescu-Prăjescu*, discută „Obârşia familiei Prăjescu; *D. Tudor*, pe baza rezultatelor descoperirilor arheologice dovedeşte „Stăpânirea romană la N. Dunării dela Aurelian la Constantin cel Mare; *N. Camariano*, dovedeşte că Dionisie Fotino în a sa Istorie a Daciei, pe lângă izvoarele cunoscute, a mai utilizat şi lucrarea serdarului Teodor Fotino despre istoria Daciei; *C. Racoviţă*, într'un studiu despre „Inceputurile suveranităţii polone asupra Moldovei", ajunge la concluzia că raporturile de vasalitate a Moldovei faţă de Polonia au fost perfecte din punct de vedere juridic şi că principii moldoveni şi-au îndeplinit toate obligaţiile lor de vasalitate; *S. Lambrino*, pe baza unor inscripţii descoperite lângă Babadag, crede că este vorba de un nou mausoleu ce ar aminti o luptă a împaratului Valens cu Goţii.

La Miscellanea, *C. C. Giurescu* face o emandaţiune la cronica lui Enache Kogălniceanu; *D. Bodin*, pe baza a două noui documente, stabileşte legături între Grig. Ghica şi Metternich; *C. Grecescu* aduce întregiri la studiul P. S. Tit Simedrea despre Viaţa lui Nifon; *D. P. Bogdan* pe baza unui document dela Const. Şerban aduce o nouă probă pentru autenticitatea inscripţiei funerare a lui Alex. Basarab dela Câmpulung, şi într'un alt art. se ocupa de dialogul, de după moarte, între hatmanul Bogdan Hmielnicki şi Dumitru Băncescul pe baza mss. dela Acad. de Ştiinţe ruse; *C. S. Nicolaescu-Plopşor*, aduce noui contribuţii la mişcarea din 1821; *E. Turdeanu* se ocupă de influenţa franceză în opera lui C. Negruzzi; *I. D. Suciu* prezintă trei icoane pe sticlă găsite la Cugir; *C. Racoviţă* în ştiri despre cele mai vechi urme de limbă românească, încearcă, fără să reuşească, a dovedi că sub expresiunea „lingua valachica" trebue să se înţeleagă limba slavonă;

C. C. Giurescu aduce rectificări la cronologia domniilor fanariote; *M. Sânzianu* reproduce o carte poştală reprezentând pe Dr. I. Raţiu la 1862 şi 1869 şi *I. M. Neda*, pe baza unor urme arheologice, crede a fi probat vechimea dacă sau romană a localităţii Cugir.

După numeroase recenzii şi bogate notiţe bibliografice, vol. X al R. I. R. se încheie cu obişnuita cronică.

ŞT. P.

Arhivele Olteniei. Director: Prof. C. D. Fortunescu. Craiova, 1938—1941, An. XVII—XX, N-rele 95—118.

Deschizând *N-rele 95—96 ale An. XVII* (1938), ne-au surprins placut reproducerea ultimelor cuvinte ale unei mari regine, Maria a României, adresate *Ţării mele şi poporului meu* în clipa trecerii în veşnicie. Nu poate fi uitat acest aliniat din emoţionantul testament: „Am devenit a voastră prin bucurie şi prin durere. Privind înapoi, e greu de spus ce a fost mai mare: bucuria, ori durerea? Cred că bucuria a fost mai mare, dar mai lungă a fost durerea...". Iar sfârşitul: „...dar mai presus de toate aminteşte-ţi, Poporul Meu, că te-am iubit şi te binecuvintez cu ultima Mea răsuflare".

Pairafirul Buzeştilor dela Banja (p. 1—18), o mănăstire pe coasta Adriaticei în apropierea Albaniei, e stabilit de d-l M. Romanescu a fi a lui Stroe Buzescu şi al soţiei sale Sima, născ. Rudeanu, iar nu de provenienţă dela Sf. Sava însuşi, cum spune legenda locală. Foarte util rezumatul în limba franceză. D-l D. Tudor descrie *Un „miliarium" dela Constantin cel Mare, descoperit în Dacia*, anume pe drumul dintre Sucidava şi Romula (p. 19—25). Pentru studiile etnografice şi de folklor are importanţa articolul d-lui Const. D. Ionescu întitulat *Nedeia dela Crucea lui Sâmpetru* (p. 26—32), aflătoare la Porţile-de-Fer.

Din contribuţia d-lui Ioan I. Vlădăianu: *Despre moşia Vladaia din jud. Mehedinţi*, interesează în special documentele, discutate aci (p. 32—41) şi reproduse în întregime la p. 80—93, iar articolul d-lui Al. Barcăcilă despre *Les thermes romains de Drubeta* e bine că s'a publicat de-a-dreptul în limba franceză, ca să fie accesibil şi pentru streinii, cari vor găsi amănunte interesante (p. 41—52). Binevenit, şi istoriografia româneasca nu poate decât să mulţumească d-lui M. Theodorian Carada pentru luminile aduse în articolul *Făuritorul unirei dela 24 Ianuarie 1859* (p. 53—60), arătând că prin intervenţia generalului Barbu Vlădăianu — care n'a voit să tragă asupra mulţimii ce năvăli din dealul Mitropoliei în incinta Adunării, împiedecând astfel alegerea lui Bibescu — s'a ajuns la dubla alegere a lui Cuza.

Caracter pur local au articolele: *Asistenţa publică la Craiova în epoca fanariotă*, iscălit de Mihail Popescu, şi *Despre biserica şi mahalaua Vlădăianului din Craiova*, scris de Ion Donat.

La rubrica *Oltenia istorică* publică documente d-nii Ilie Chiriță, I. I. Vladăianu pomenit mai sus, Radu N. Guran, Mihail Popescu și Maria Golescu, iar la *Oltenia literară și artistică* numărul colaboratorilor e mare. *Oltenia culturala* și *Recenziile* sunt scrise în întregime de directorul revistei, d-l C. D. Fortunescu. La *Note și comunicări* iscălesc d-nii M. Theodorian-Carada, Al. T. Dumitrescu și N. Tomiciu, acesta din urmă reproducând pasagiile cunoscute privitoare la Români din memoriile lui Ioan Kemény.

N-rele 97—100 au la început un studiu migălos al d-lui Stoica Nicolaescu despre *Domnia lui Radul Vodă Paisie și a fiului său Marcu Voevod* (1535—1545) cu folosirea unor documente inedite (p. 193—220). *Graiul și folklorul din Oltenia nord-vestică și Banatul răsăritean*, publicat de d-l Mihail C. Gregorian după ani îndelungați de cercetări (p. 221—275), credem ca poate fi de un real folos filologilor și folkloriștilor.

Semnificația celor două cuvinte din articolul d-lui O. G. Lecca: *Domnul Țarii-Românești* (p. 275—281) au mai fost discutate și vor mai fi. Autorul are dreptate în multe privințe. D-l Ilie Chiriță arată *Din bogățiile Brâncovenilor* (p. 281—288) mai ales moșiile din județul Romanați.

Documentele din *Oltenia istorică* sunt publicate de I. Ionașcu, Diacon I. Popescu-Cilieni, I. Donat și I. Chirița, acesta din urmă prezentând 7 documente brâncovenești în legătură cu articolul de mai sus. Celelalte rubrici sunt scrise în mare parte de directorul revistei. Emoționante și frumoase sunt cuvintele de ramas bun ale d-lui C. D. Fortunescu cu ocazia pensionării sale dela Liceul „Carol I" din Craiova (p. 384—386).

N-rele 101—103 din An. XVIII (1939) aduc o serioasă teză de doctorat a d-lui D. Berciu intitulată: *Arheologia preistorică a Olteniei* (p. 1—90, continua), susținută la Universitatea din București, și însoțită de foarte mult material ilustrativ. Maria Golescu prezintă un scurt istoric al *Bisericii din Budești-Vâlcea* (p. 91—96), iar M. C. Gregorian publică în continuare studiul său asupra *Graiului și folklorului oltean și bănățean* (p. 97—122) început în nr. precedent.

Un vechiu manuscris din 1789, transcris de Păr. Teodor Bălășel (p. 123—129), conține diferite pomelnice ale mănăstirii Sărăcinești din Vâlcea; destăinuirile d-lui M. Theodorian-Carada — așa de târzii — asupra relațiilor dintre *Carol I și Eugeniu Carada* (p. 129—131) ar putea să ridice ceva din acuzele ce i s'au adus acestuia din urmă că a boicotat dela început până la sfârșit o domnie glorioasă de aproape o jumătate de secol.

Documente locale oltenești și brâncovenești publică, la rubrica *Oltenia istorică*, d-nii St. Nicolaescu, Ilie Chiriță, I. M. Neda și Radu M. Guran. Din *Oltenia literară și artistică* reținem art. d-lui V. Georgescu-Paleolog, intitulat *Biserica Sf. Gheorghe-Nou din Craiova. Introducere critică la opera picturală* (p. 159—175) cu ilustrații, din *Oltenia culturală* necroloagele scrise de d-l C. D. Fortunescu asupra a șase fii mari ai Olteniei: Caton Theodorian, C. N. Mateescu, Teodor Costescu, George Țițeica, Gene-

ral Dr. Al. Papiu şi Prof. D. Gerota (p. 193—203). La *Note şi comunicări* găsim două articole comemorative — unul de N. Iorga — în amintirea aviatorului Ion N. Romanescu căzut pe frontul francez în războiul trecut, iar d-l Ion Vlad are însemnări de o pagină şi jumătate în legătură cu vechiul *Palat regal* din Bucureşti.

La sfârşit recenziile sunt iscălite, ca de obicei, de directorul revistei.

In *N-rele 104—106* d-l Berciu îşi termină teza sa de doctorat (p. 245—390); d-l Anastase Georgescu vorbeşte despre *Mahalalele Craiovei* (p. 391—405) pentru a stabili hotarele de azi ale capitalei oltene, iar d-l Em. Gr. Nicolaescu prezintă o temeinică monografie asupra Voevodului Ţării-Româneşti *Moise Vodă, 1529—1530* (p. 406—429).

D-l Ion I. Vlădăianu aduce ştiri puţin cunoscute, sau chiar necunoscute până acum, privitoare la viaţa atât de agitată a *Marelui Paharnic Lupu Mehedinţeanu* (p. 430—436), devenit apoi Mare Spătar, ucis de Turci la 1618. Preţioase pentru o viitoare monografie amănunţită a lui Dionisie Eclisiarhul sunt cele două documente publicate de d-l Emil Vîrtosu sub titlul *Ştiri noi despre Dionisie Eclisiarhul* (p. 436—438), din cari reese prezenţa sigură a lui Dionisie la Craiova între 1789—1791.

Pentru *Oltenia istorică* publică documente d-nii C. Danielescu, N. Bârzeanu, Ion I. Vlădăianu, Ilie Chiriţă, I. Popescu-Cilieni şi I. Donat. Din restul materialului ar fi de reţinut: replica d-lui Şt. Nicolaescu la o critică mai veche a d-lor G. D. Florescu, Fl. Stănculescu şi Anton D. Velcu (p. 490—500) şi recenziile directorului revistei, la sfârşit.

D-l Marcel Romanescu deschide şirul studiilor din *N-rele 107—112, An. XIX (1940)*, cu ştiri privitoare la *Neamurile Doamnei lui Neagoe Basarab* (p. 3—24), care nu s'ar fi numit nici Despina, nici Miliţa, ci Elena, spre deosebire de soţia lui Petru Rareş, care s'a numit Elena Ecaterina. Un rezumat în limba franceză face accesibil acest studiu şi streinilor, iar tabla genealogică spune mult. Tot d-l Romanescu publică mai multe documente de *Mile domneşti în Srem şi Herţegovina* (p. 66—77), din cari reese rolul unor Domni români în veacurile XVII şi XVIII ca ocrotitori ai ortodoxiei în Serbia.

Despre *Biserica Ostrovul* din Vâlcea, o ctitorie a lui Neagoe Basarab, scrie d-l I. B. Georgescu (p. 25—31), iar despre *Câteva schituri necunoscute* — şase la număr — d-l Dragoş P. Petroşan (p. 31—36). *Colecţia Prof. Ilie Constantinescu-Caracal*, conţinând antichităţi romane aflate mai ales în Romanaţi, e descrisă amănunţit de d-l Dumitru Tudor (p. 36—60), cu figuri în text.

Date asupra a trei *Boieri din Cernaia* (p. 60—66) de pe la sfârşitul veac. XVI, azi fără descendenţi, prezintă d-l Ion Vlădăianu, iar d-l M. Theodorian-Carada vorbeşte despre unii *Craioveni de origine greacă* (p. 78—82), cum ar fi: Samurcaş, Haralambeştii, Aman, Rally, Gârleştenii, Teohary, Nicolaid, Theodoru, Papadopol, etc.

Rubricile: *Oltenia istorică, folkloristică, literară-artistică* și *culturală* sunt atât de bogate (p. 83—280) și scrise de atâția colaboratori, încât nu putem să-i înșirăm nici măcar cu numele.

Din *Note și comunicări* reținem o serie de scrisori adresate lui Gh. Barițiu de mai mulți craioveni între 1878—1892 și publicate de d-l Ioan M. Neda sub titlul *Din legăturile Craiovenilor cu Gheorghe Barițiu* (p. 281—294); *Olteni de origină macedoneană* (p. 304—305) de M. Theodorian-Carada; *Rectificări istorice: Intrarea trupelor române în Bucovina* (p. 310—314) de A. Govei și *Observări și îndreptări la „Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653)"* făcute de Șt. Nicolaescu (p. 314—16).

Recenziile sunt iscălite de d-nii M. Theodorian-Carada și C. D. Fortunescu.

N-rele 113—118 din An. XX (1941) sunt tot atât de bogate în studii, note, recenzii, etc., ca și în anul 1940, încât împlinirea a douăzeci de ani dela apariția revistei înseamnă un succes propulsiv al d-lui C. D. Fortunescu la cârma publicației sale periodice, de o valoare neegalată pentru problemele culturale și științifice locale, dar însemnată și pentru studiile ieșite din cercul restrâns al Olteniei. Laudă directorului și colaboratorilor săi, dar laudă se cuvine și provinciei, care a putut da în două decenii o astfel de revistă.

In întroducerea d-lui Ion Donat pentru *Cercetări geo-istorice privitoare la originea Românilor* (p. 1—18), se pun o seamă de probleme în legătură cu o geografie istorică a chestiunii. Unele informații noi se găsesc în art. *Mateiaș voevod, fiul lui Matei Basarab Voevod* (p. 19—27, fig.), scris de d-l Stoica Nicolaescu, iar caracter local au știrile *Despre biserica Vlădăianului din Craiova*, culese de d-l Al. Boicescu-Boiceni (p. 28—37). *O jupâniță olteană în preajma veacului XVIII*, găsită de d-l Marcel Romanescu (p. 37—44), e Andriiana, soția vornicului Șerban Cantacuzino. Acelaș autor a fotografiat *Steagul lui Mihail Radu*, adică al lui Mihnea III (1658—1659), aflător în Muzeul Național din Belgrad, descriindu-l (p. 58—60, fig).

Tot despre Vlădăieni și Cernăieni aduce lucruri necunoscute d-l Ion Vlădăianu (p. 44—47), iar *Câteva însemnări despre vechi biserici craiovene și slujitorii lor* d-l M. Theodorian-Carada (p. 48—55). Contribuții noi pentru *Dionisie Eclisiarhul, la mănăstirea Govora* (p. 56—57) prezintă Pr. I. Popescu-Cilieni, care se ocupă în altă parte a revistei cu *Vechi proprietăți ale Episcopiei de Râmnic la Craiova și București* (p. 70—72).

Monetele romane din Sucidava în colecția Gh. Georgescu-Corabia, dintre anii 268 a. Chr.—251 d. Chr., sunt descrise sumar de d-l A. Tudor (p. 61—69).

Din *Oltenia istorică* reținem în special cinci *Documente cu privire la Mateiaș voevod* (p. 73—80), comunicate de d-l Șt. Nicolaescu în legătură

cu art. de mai sus, dar mai sunt şi alte documente interesante, ale altora. Multe colaborări la *Oltenia folkloristică, literară-artistică* şi *culturală.*

La rubrica *Note şi comunicări* d-l Marcel Romanescu scoate în evidenţă, în art. intitulat: *Zeta şi primele tipărituri româneşti* (p. 249—256), rolul precumpănitor al lui Radu cel Mare la întemeierea primei tipografii în Ţările Române, fără să fie vreo legătură între venirea lui Maxim Brancovici şi călugărul Macarie; d-l C. D. Fortunescu prezinta *Rectificari istorice, intrarea trupelor române in Budapesta* (p. 257 266), arătându-se rolul Generalului Rusescu, care a intrat primul dintre generalii români.

Recensiile sunt semnate de d-nii M. Theodorian-Carada, P. Soldati şi mai ales de C. D. Fortunescu, directorul revistei.

I. Crăciun

Revista Arhivelor. Sub îngrijirea d-lui Const. Moisil (apoi Aurelian Sacerdoţeanu). Bucureşti, 1936—1941, Vol. III—IV, N-rele 6—10.

Dela recenzarea N-rului 5 (1928—1929) al acestei preţioase publicaţii periodice în *Anuarul VI* (1931—1935) al nostru, a urmat o epoca de eclipsă în viaţa revistei, până ce în 1936 şi-a reluat apariţia. De atunci şi până azi au văzut lumina tiparului patru volume mari, drept omagii pentru patru personalităţi proeminente din trecutul şi prezentul Arhivelor Statului din Bucureşti: Al. Lapedatu, Constantin Moisil, Dimitrie Onciul şi Nicolae Iorga.

Vol. III₁ (1936--1937), N-rele 6—7, conţinând omagiul Arhivelor Statului şi al Şcoalei de arhivistică şi paleografie din Bucureşti pentru profesorul clujan Al. Lapedatu, fost în 1923 şi directorul general al Arhivelor, are cele mai multe studii închinate arhivelor româneşti din diferite centre provinciale.

D-l Const. Moisil se ocupă cu temeinicia-i cunoscută despre *Problema arhivelor româneşti în general* (p. 1—46), iar d-l I. Minea reînvie figura *Unui vechiu cercetător al arhivelor noastre,* a maramureşanului Iurii Venelin, de prin anii 1830—1831 (p. 47—49).

Urmează apoi istoricul arhivelor provinciale, scrise de directorii acestor arhive: *Arhivele istorice româneşti din Budapesta* (p. 50—62) de Ştefan Meteş, directorul dela Cluj, cele din *Moldova* (p. 63—68) *pâna la Regulamentul Organic,* de Gh. Ungureanu dela Iaşi, cele din *Banat* (p. 79—93) de regretatul Ioachim Miloaia din Timişoara, cele din *Bucovina* (p. 94—98) de T. Balan din Cernăuţi şi în sfârşit cele din *Oltenia* (p. 99—103) de N. Gh. Dinculescu din Craiova.

La *Miscellanea* publică unele ştiri despre *Sfârşitul Marelui Logofăt Bârlădeanu şi răscoala contra lui Aron Vodă* (p. 104—107) d-l prof. I. Minea, stabilind acel sfârşit între 15 Mai şi 28 Octomvrie 1592. Interesant şi plauzabil e punctul de vedere al d-lui A. Sacerdoţeanu in art. *Români şi barbari în secolul IX, un început de diferenţiere* (p. 108—122) şi cât se

poate de juste parerile d-lui Dan Simonescu în art. *Dela istorie la istorie-literara, aplicare la opera d-lui Alex. Lapcdatu* (p. 123—138), stabilind valoarea contribuţiilor sale la studiul istoriei literare româneşti. *Aceste* contribuţii ale fostului meu profesor, alături de care am lucrat 14 ani, s'au desvoltat în patru direcţii distincte: istoria literaturii române vechi, istoriografia ardeleană, literatura românească modernă şi istoria culturii româneşti (pagini din trecutul şcoalei). Iscalesc ca veridice concluziile autorului dela sfârşit, fiindcă *aşa* l-am înţeles şi eu pe profesor: „Contribuţiile istorico-literare sunt mai puţin numeroase decât cele istorice. Ele se înfaţişează ca articole şi note de amănunt, cât şi ca priviri mai generale şi sintetice asupra curentelor sau scriitorilor. In cele dintâi gasim întotdeauna informaţia noua, bogată, exactă, clar şi metodic exprimata, în cele din urmă găsim judecăţi foarte obiective, caracterizari documentate şi logice, o admiraţie raţională pentru caracterul etnic al civilizaţiei româneşti şi o încredere viguroasă în destinele acestei civilizaţii, conceputa ca factor de regenerare intelectuala, socială şi politică a neamului".

D-l N. Georgescu-Tistu vede atât de just *Pregătirea bibliotecarului şi a bibliografului* (p. 139—149) la alţii şi la noi, încât la rândurile de orientare generală ale d-sale n'ar mai fi de adaugat nimic. Doua fraze ale autorului sunt dureros de adevarate pentru starea actuala a învăţământului şi a organizarii bibliologice în ţara noastră: „De sigur, viitoarea organizare a învăţamântului bibliologic e de aşteptat nu atât dela iniţiativa în genere târzielnică a statului, cât dela solidaritatea profesională a bibliotecarilor" (care nici ea nu există) şi, apoi, după ce expune principiile de organizare posibila în România, termină resemnat: „Dar e mai prudent a sfârşi articolul înainte de a paşi în ţara visurilor" (p. 147—148).

La capitolul *Documente istorice şi sigilografice* se afla art.: *Din viaţa de student a lui Constantin Hurmuzachi la Viena* scris de d-l M. Popescu (p. 150—163); *Doua proteste ale lui Ioan Sandul Sturza Voevod,* din 1836 şi 1837, publicate de d-l Al. Băleanu (p. 164—170); *Un manuscris necunoscut din vremea lui Napoleon I referitor la Principatele Române,* din 1805, prin care se atrăgea atenţia Francezilor asupra bogaţiilor Moldovei şi Ţării-Româneşti (p. 171—177), studiat de d-l V. Lungu şi *Sigiliile caimacamilor Craioveni,* din anii 1810, 1816, 1818, 1819, reproduse de d-l Ioan V. Câncea (p. 178—179).

Cu o ultimă pagină de *Informaţii* arhivistice se termină acest frumos volum omagial.

Vol. III2 (1939), No. 8, închinat Prof. Constantin Moisil, fost director general al Arhivelor Statului dela 1923 la 1938, cu ocazia ieşirii sale la pensie, conţine o mulţime de articole datorite funcţionarilor dela Arhive şi elevilor săi dela Şcoala superioară de arhivistică şi paleografie.

D-l T. Bălan scrie câteva pagini despre *Vasile Ţintila* (p. 185—206), primul Român bucovinean care a deschis la 1809 drumul scrisului românesc

în Bucovina austriacă, înaintea lui Teodor Racoce. D-l Alex. I. Baleanu publică şase *Acte privitoare la domnia lui Ioan Sandul Sturza Voevod* din 1836—1837 (p. 207—215), iar d-l Damian P. Bogdan *Despre juratori şi două răvaşe din secolul XVI* (p. 216—226), adică din 1581 şi 1594, reproduse şi în facsimil.

D-l I. D. Condurachi tipăreşte un fragment din cursul sau de Istoria vechiului drept românesc, ţinut la Şcoala de arhivistica, întitulat *Despre proprietate* (p. 227 239); d-şoara Maria Holban un studiu de heraldica în limba franceză întitulat *De la guivre des Visconti à la salamandre de François I* (p. 240—253) şi d-l Mihail Popescu despre *Raiaua Turnul. Venituri şi catagrafie* (p. 254—282).

Ceva despre transcrierea documentelor româneşti din cirilică în scrierea de azi (p. 283—312) e o lecţie adâncita şi cu interesante propuneri pentru a se ţine seama „de limba actuală a regiunei de provenienţa a actului", publicată de directorul Arhivelor Statului din Bucureşti, d-l Aurelian Sacerdoţeanu. *Un uric necunoscut dela Ştefan cel Mare privitor la satele Poliţeni şi Tomeşti din Tutova*, datând din 17 Ian. 1495, publică d-nii Const. Stoide şi C. A. Stoide (p. 313—326), câteva noţiuni despre *Expertiza grafică* de Henri Stahl (p. 327—333), *Poetul Costache Conachi organizator al arhivelor moldoveneşti, 1831—1833*, de Gh. Ungureanu (p. 334—340) şi în sfârşit o serie de *Versuri inedite despre 1821*, adica despre epopeea lui Tudor Vladimirescu, publică d-l Emil Vîrtosu (p. 341—349).

La *Miscellanea* se afla mai multe comunicari marunte, iscalite de N. G. Dinculescu, Ion Mărcuş, Ştefan Meteş, *(Câteva contribuţii la istoria Unirii Românilor cu Roma* (p. 359—366), unde se reproduce şi un raport catre guvernul regal din Transilvania din 1699, conţinând starea de spirit din scaunul Bistriţei şi judeţul Someş), D. P. Petroşanu, M. G. Regleanu şi Ioan I. Şucu.

La *Bibliografie* d-l Ilie Ţabrea prezintă *Opera ştiinţifica a d-lui Const. Moisil* (p. 383—393), în care cele 266 titluri ale unei frumoase activităţi au o notaţie bibliografică detestabilă. Trecând peste *Dările de seama*, iscalite de directorul revistei, ajungem la *Bibliografia veche* şi *noua*, etc., cu material preţios, însă cu notaţia bibliografică mai puţin fericita.

Cu *Informaţii* privind cronica Arhivelor şi cu diverse indice se termină acest volum, cu multe inovaţii faţa de volumele vechi, introduse de vrednicul director nou al Arhivelor Statului din Capitală.

Vol. IV₁ (1940) s'a publicat în amintirea *bucovineanului* Dimitrie Onciul, fost director al Arhivelor dela 1900—1932, pentru a-i împrospata activitatea istorică în anul ciuntirii dureroase a Bucovinei.

Figura profesorului universitar şi a directorului Arhivelor, *Dimitrie Onciul: 1856—1923*, e scoasă în evidenţă de d-l A. Sacerdoţeanu (p. 1—5). D-l H. Dj. Siruni publică un articol privitor la *O năvălire necunoscuta a bandelor turceşti în Ţările-Române la 1769*, după documente turceşti din

Arhivele Statului din Bucureşti (p. 6—68); d-l Ştefan Meteş se ocupă cu *Populaţia maghiară din Transilvania* (p. 69—99), aducând date statistice şi istorice foarte importante pentru problemele actuale româno-maghiare, iar d-l Const. Moisil în *Noi studii de sigilografie românească* (p. 100—109) descrie un sigil al lui Mihai Viteazul ca Domn al Ţării-Româneşti, al Transilvaniei şi al Moldovei din 27 Iulie 1600 şi apoi o serie de sigilii cu *stema unită* a Moldovei şi a Ţării-Româneşti, începând cu 1639 (Vasile Lupu) şi până la Unirea Principatelor.

La capit. *Miscellanea* găsim comunicările d-lor A. Sacerdoţeanu (la p. 161—162 pune la îndoială autenticitatea documentului şi a sigiliului lui Mihai Viteazul, descris mai sus), Ion I. Şucu, Mihail Popescu şi Dr. E. Wyemann.

La *Bibliografie* sunt grupate *dările de seamă*, iscalite de A. Sacerdoţeanu şi H. Dj. Siruni, *cuprinsul revistelor*, apoi *Opera lui D. Onciul* (p. 168—183) bibliografiată, ca mai sus, de d-l A. Sacerdoţeanu, conţinând 193 de titluri şi fiind până acum cea mai bogată bibliografie a răposatului profesor; apoi *bibliografia veche* (p. 183—193) şi cea *nouă* (p. 193—199).

Cu unele *Informaţii* şi cu anexa unor planşe reuşite am ajuns la sfârşit.

Vol. IV2 (1941) e închinat memoriei lui Nicolae Iorga, care, „pe lângă toate celelalte, a fost şi cel mai mare preţuitor şi spirijinitor al Arhivelor" — cum spune d-l A. Sacerdoţeanu în scurta biografie făcută lui *Nicolae Iorga* (p. 205—213).

D-l Ştefan Meteş scrie tot despre *Nicolae Iorga şi Arhivele din Transilvania şi Ungaria* (p. 214—223), arătând că a vizitat şi a publicat documente din arhivele Braşovului, Sibiului, Bistriţei, apoi din Rupea, Cluj, Târgul-Secuiesc, Alba-Iulia, Făgăraş, Haţeg, Hunedoara, Raşinar, Blaj, Oradea-Mare, Budapesta şi alte arhive particulare; iar Georgeta Finţescu reproduce, după actele originale găsite la Arhivele Statului din Iaşi, faze principale *Din viaţa de student a lui Nicolae Iorga* în 1888—1890 la Iaşi (p. 224—247).

In continuare d-l S. Reli publică un articol despre *Arhivele Statului din Cernăuţi* (p. 248—255), d-nii C. A. Stoide şi D. L. Stahiescu *Un mănunchiu de documente privitoare la satul Lieşti-Tecuciu* din anii 1678—1841 (p. 256—279), iar d-l D. Berciu un *Repertoriu arheologic de staţiuni şi descoperiri preistorice în România. Material pentru un dicţionar de geografie istorică* (p. 280—295).

Studiul d-lui A. Sacerdoţeanu asupra *Autografelor şi sigiliilor dela Mihai Viteazul* (p. 296—313) repune în discuţie cele două probleme atât de mult diusctate în legătură cu marele domn muntean: autografele, cari n'ar fi fost niciodată în latineşte, ci numai în caractere cirilice, şi sigiliile de pe actele Ţării-Româneşti, nu şi din celelalte provincii; *Conflictul episcopului Eugen Hacman cu preoţii din Bucovina în anul 1848* e arătat

de d-l Teodor Bălan, dovedind victoria preoțimii față de episcopul despot (p. 314—334).

La *Miscellanea* sunt multe comunicări mărunte, iscălite de d-nii A. Sacerdoțeanu (interesante mai ales *Autografele lui Teodosie, Mare logofăt al lui Mihai Viteazul*, p. 396—397), I. Minea, Sever Zotta, T. Bălan, Emil Vîrtosu, Ion Mărcuș, Elena Mureșan, R. Seișanu și Const. Turcu (*Despre Ștefan Tomșa II*, p. 397—401).

Bibliografia e semnată, la toate subcapitolele: dări de seamă, cuprinsul revistelor, *Opera lui Iorga* (p. 410—437), unde se bibliografiază activitatea dintre 1934—1940 inclusiv, care nu există la d-l Barbu Nheodorescu, apoi bibliografia veche și cea nouă, de d-l A. Sacerdoțeanu. Informații și obișnuitele indice — de mare preț — încheie volumul omagial închinat lui N. Iorga.

I. Crăciun

Hrisovul. Buletinul Școalei de arhivistică. Publicat de Prof. Aurelian Sacerdoțeanu. București, Tip. „Carpați", 1941, I.

Rar am avut o bucurie mai mare, citind o revistă sau un periodic, ca la citirea acestui *Hrisov*, consacrat științelor auxiliare ale istoriei naționale. Din *Cuvântul preliminar* al directorului, d-l A. Sacerdoțeanu, reese clar scopul Școalei de arhivistică — al cărui buletin este „Hrisovul" — de a fi o instituție dedicată pregătirii „cercetătorilor de izvoare naționale" (p. 7), iar cuvintele lui N. Iorga, așezate ca axiomă în fruntea volumului: „Consider Școala specială de Arhivistică dela Arhivele Statului ca un așezământ de mare valoare, corespunzător cu École des Chartes din Paris" — spun acelaș lucru.

In primul articol, scris de d-l Const. Moisil și întitulat *Din istoria Școalei de Arhivistică* (p. 11—45), se arată cum au luat naștere astfel de școli în Apus — École des Chartes la Paris, inițiata de Napoleon I, dar deschisă abia la 1821, la Viena în 1854, la Veneția în 1855, la Madrid în 1857, la Petrograd în 1877, la Vatican în 1880, la Magdeburg în 1893 și la Liverpool în 1909 — și cari au fost strădaniile românești începând cu anul 1862 și până în prezent. Adevaratul întemeietor al școlii a fost d-l Moisil, inaugurându-se cursurile la 28 Noemvrie 1924 (p. 23). Instituția s'a numit la început „Școala practică de arhivari-paleografi", mai apoi largindu-și sfera de activitate și devenind o instituție de învățământ superior, și-a lut numele de „Școala superioară de arhivistică și paleografie", cu următoarele cursuri: Isvoarele istoriei Românilor, istoria vechiului drept românesc și instituții vechi românești, paleografia, arhivistica, diplomatica, cronologia, bibliologia, sigilografia, heraldica, genealogia, etc. — deci științele auxiliare ale istoriei noastre, grupate în jurul istoriografiei românești.

Răposatul N. Drăgan propune să se facă *Transcrierea textelor cirilice*

(p. 46—59) sub formă de transcriere fonetică interpretativă, mai preferabilă transliteraţiunii, iar d-l A. Sacerdoţeanu prezintă în art. *Introducere în diplomatică* (p. 60—76) liniile fundamentale ale disciplinei pentru cunoaşterea şi aprecierea unui document, supus criticei externe şi interne înainte de a fi publicat. La p. 68, n. 3 şi 4 se va zice öffentliche Urkunden şi dispozitive Urkunden.

Tezaurul de monete argintate dela Măcin (p. 77—99), descris de d-l Em. Condurachi, conţine 595 monete din epoca lui Constantin cel Mare; *Moartea documentelor* (p. 100—116) şi remediile pentru a întârzia moartea lor sunt arătate de H. Stahl. El descrie şi patru aparate de o necesitate fundamentala pentru buna pastrare, pentru analiza, înlăturarea petelor, desinfectarea, deparazitarea şi restaurarea documentelor. D-l Ion-Radu Mircea precizeaza în art. *Marii Logofeţi din Ţara-Românească* (p. 117—140) cu numele pe boierii cari au slujit domnilor munteni ca mari logofeţi, dela 1392—1505, în total 19.

Greutaţile întâmpinate de directorul revistei la întocmirea *Listelor de suverani* (p. 141—191), în ce priveşte unele ţari şi mai ales în ce priveşte lista voevozilor Transilvaniei, sunt explicabile. Foarte potrivită e introducerea asupra diverselor stiluri ale calendarelor şi echivalentul lor în calendarul gregorian, adoptat de unii înca dela început: 4—15 Octomvrie 1582, de alţii mai târziu. La dinastia arpadiană (p. 182) Ştefan cel Sfânt e rege dela 1001, iar anii de domnie ai lui Petru (a doua oara) sunt: 1044—1047. Tot d-l A. Sacerdoţeanu arată, pe baza unor documente şi interpretari noi, ca *Marula nu e fiica lui Mihai Viteazul* (p. 218—240).

In art. *Hurezi sau Romani, o chestiune de toponimie românească* (p. 192 209) Dragoş P. Petroşanu explica înlocuirea numelui satului Hurezi cu numele familiei de moşneni: Roman, menţinându-se vechiul nume pentru manastire şi râu. Ne-au interesat în mod special articolele: *Cernelurile şi istoricul lor* (p. 210—217), scris de Elena Bogdanovici şi în care constata ca „cerneala cea mai obişnuita la noi, în Germania şi Anglia, este acea cu galotanat sau galat de fier" — cea mai bună — şi *Sănătatea cărţilor* (p. 241 268), extras de Maria Dumitrescu după un studiu mai mare al profesorului italian Alfonso Gallo. Aci se arată mai întâi bolile şi duşmanii carţilor (aerul umed şi lumina nepotrivită, cerneala proasta, insectele: în total 67 de specii, criptogamele, şobolanii, praful, focul, apa) şi, apoi, mijloacele de combatere şi îndreptare (cârpirea foilor rupte, înviorarea scrisului pălit: prin raze ultaviolete, ungerea legăturilor de piele cu un amestec de parafina şi unt-de-lemn, distrugerea insectelor cu substanţe chimice, aşezarea cladirii unei biblioteci în loc uscat şi cu lumină destulă, curaţirea prafului, etc.).

Art. lamuritor al d-lui I. Hudiţă despre *Franţa şi Cuza Vodă. Lovitura de stat proiectată în 1863, după documente inedite* (p. 269—429) arată greutăţile şi mizeriile unei domnii plina de demnitate şi de patriotism.

Note şi *comunicări* publică d-nii A. Sacerdoţeanu (la ortografia onomasticelor (p. 440—442), credem că trebue să adoptam şi noi forma naţiunii respective: Székely, nu Secuiul (Moise), Rákóczy, nu Racoţi sau Racolţea; cognomenul sau porecla pot fi traduse); M. Regleanu (Episcopul Damaschin al Râmnicului n'ar fi originar din Transilvania (p. 442—449), cum s'a crezut, ci dintr'o familie de moşneni din ţară); Emil Vîrtosu (terminologie tipografică la 1703); Alfonso Gallo, Dan Simonescu şi Damian P. Bogdan (identificarea lui Grigore Ţamblac cu Calugărul Gavriil dela Neamţ, propusă de Iacimirskij (p. 463—465), nu e admisă nici de istoriografii slavi P. A. Lavrov şi Emil Kaluzniacki). Două necroloage: unul despre *Al.-Sadi Ionescu*, scris de d-l Dan Simonescu (foarte adevarată constatarea dela p. 476, al. 1, şi astfel mai trebue redus ceva din osânda aruncată asupra d-lui G. Cardaş) şi celălalt despre *Iulian Ştefanescu*, scris de d-l Alex. Elian, încheie atât de potrivit partea aceasta a revistei.

Urmează *dări de seamă* iscălite de A. Sacerdoţeanu (justa recenzia asupra cărţii „Siebenbürgen"; lui Iosef Fitz şi L. Tamás, p. 194—215, i-a răspuns şi subsemnatul prin „Das rumänische Buch in Siebenbürgen"); Dan Simonescu şi Ion Const. Chiţimia. La *Cărţi primite* notiţa bibliografica nu e corectă.

Partea administrativă, necesară şi revelatoare în multe privinţe, e comunicată de directorul şcoalei şi al revistei şi cuprinde lista directorilor, a profesorilor, a secretarilor, a diplomaţilor şcoalei şi a elevilor, dela 1924—1940. In ce mă priveşte am fost elev nu numai în 1924—1925 (cum se spune la p. 505), ci şi în anul următor, dacă e adevărat că Sadi Ionescu şi-a ţinut cursul de bibliologie dela 10 Dec. 1925—26 Mai 1926. Expunerea analitică a cursurilor şi a programelor şcolare, apoi a legilor şi regulamentelor, etc. e binevenită.

Indice de documente şi onomastic încheie acest volum mult cuprinzător şi frumos tipărit.

I. Craciun

NECROLOAGE

NICOLAE IORGA
1871—1940

In vremurile grele pe cari le trăim şi în strâmtorarea morală şi ştiinţifică în care ne aflăm în Sibiul refugiului, nimeni n'ar putea scrie, credem, un necrolog demn de numele şi activitatea prodigioasă a lui N. Iorga, acum. Prea mare a fost personalitatea lui în ultimii cincizeci de ani şi extraordinară activitatea lui în aproape toate domeniile unei vieţi de intelectual român, pentru a-i putea contura măcar în linii generale viaţa-i frământată, isprăvită în mucenicie.

Intr'o conferinţă comemorativă, ţinută la Universitatea noastră pribeagă în ziua de 15 Maiu 1941, am încercat să schiţez liniile mari ale acestei vieţi în totalitatea manifestărilor ei, arătând cum l-am văzut pe „Nicolae Iorga, cărturadul"[1]. Aci mă voi opri mai ales asupra activităţii lui *istorice*, în special asupra muncii lui în domeniul *istoriei naţionale*, cea mai fecundă din tot ce a lucrat.

Născut la 5 Iunie 1871 la Botoşani, ca fiu al advocatului Nicu Iorga şi nepot al *ultimului cronicar al Moldovei*, Manolache Drăghici, nu e mirare că a devenit un pasionat cercetător al trecutului neamului său. Rămas orfan de tată la etatea de cinci ani, a cunoscut multe lipsuri în viaţa-i de elev la şcoala primară şi la cursul inferior al liceului din oraşul natal, acestea accentuându-se la Iaşi, unde a urmat cursul superior şi unde a luat şi bacalaureatul în 1888, clasificat primul pe toată ţara Moldovei, urmând imediat după el o domnişoară, Elena Buznea[2]. Diploma de licenţă a obţinut-o la Facultatea de Litere din Iaşi după un an, spre marea indignare a lui Aron Densuşianu, care n'a văzut în tânărul excepţional, licenţiat „magna cum laude" fără să asculte cursurile patru ani încheiaţi, decât un svăpăiat călcător de regulamente universitare.

Inteligenţa-i neobişnuit de ageră i-a adus nu numai bacalaureatul la 17 ani, licenţa la 18 ani şi jumătate, ci şi doctoratul german din Leipzig la 22 de ani, pe cel francez din Paris la 25 de ani, pentruca între timp, la

---

[1]) Sibiu, Tip Arhidiecezană, 1941, in —8°, 13 p. (Extras din *Revista Teologică*, 1941 Iulie-August, An. XXXI, N-rele 7—8).

[2]) După mărturisirile sale din „Amintiri". Cf. A. Sacerdoţeanu în *Revista Arhivelor*, Bucureşti, 1941, IV2, p. 208.

23 de ani, să-şi deschidă cursul la catedra de istorie universală la Bucureşti, în ziua de 1 Noemvrie 1894.

In domeniul *istoriei universale*, specialitate pe care a profesat-o 46 de ani la Facultatea de Litere din Capitală, a scris foarte mult. D-l Barbu Theodorescu, bibliograful său principal, înşiră în lucrarea ce a publicat[3]) aproape 400 de titluri — cărţi şi articole — apărute pâna la 1934 inclusiv, la cari mai trebue adăugată încă seria de lucrări până la 1941 (şi postume), a căror bibliografie a făcut-o d-l Aurelian Sacerdoţeanu[4]).

Cine nu a auzit despre cutezătoarea sa sinteză, cutezătoare fiindcă sintezele de istorie universală s'au scris de obiceiu în colaborare, de mai mulţi specialişti, nu de un singur om, intitulată: *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, în 4 volume de aproape 2000 pagini[5]). Până a ajunge însă la încheierea acestei sinteze, câte amănunte, câte probleme de sinteze regionale n'au fost dezbătute în articole şi cărţi, cari ele însile au avut efecte răsunătoare la timpul său. *Chestiunea Rinului*, publicată la 1912[6]), *Chestiunea Dunării*, apărută în anul următor[7]), *Chestiunea Mării Mediterane*, din 1914[8]), *Chestia Oceanelor*, tipărită îndată dupa războiul trecut[9]), apoi seria de cursuri ţinute la Universitatea din Bucureşti şi urmarite şi de subsemnatul cu înfrigurarea ardeleanului ajuns în primii ani după unire să asculte pe N. Iorga: *Papi şi Impăraţi*[10]), volum urmat îndată de *State şi Dinastii*[11]) şi *Revoluţii politice şi întregiri naţionale*[12]) — toate acestea au fost numai prolegomene pentru marea sinteză. Concomitent cu cele trei lucrări din urmă a scos la iveală alte trei volume privitoare la *Desvoltarea aşezămintelor politice şi sociale ale Europei*[13]), cu acelaş gând final: sinteza istoriei umanităţii, cum i-a zis mai apoi.

---

[3]) *Bibliografia istorica şi literara a lui Nicolae Iorga, 1890—1934*, Bucureşti, Cartea Românească, 1935, in —8⁰, XXIV+381 p.; şi *Bibliografia politică, socială şi economică a lui N. Iorga, 1890—1934.* Bucureşti, Cartea Românească, 1937, in —8⁰, VII+370 p.

[4]) *Opera lui N. Iorga, 1934—1941. Revista Arhivelor*, Bucureşti, 1941, Vol. IV2, p. 410—437, cuprinzând 411 titluri, dintre cari multe privitoare la istoria universală.

[5]) Paris, J. Gamber, 1926—1928, in —8⁰.

[6]) Vălenii-de-Munte, Tip. „Neamul Românesc“, in 8⁰, 272 p.

[7]) Vălenii-de-Munte, Tip. „Neamul Românesc“, 1913, in —8⁰, 262 p.

[8]) Vălenii-de-Munte, Tip. „Neamul Românesc“, in —8⁰, 264 p.

[9]) Bucureşti, Tip. Cultura Neamului Românesc, 1919, in —8⁰, 119 p.

[10]) Bucureşti, Tip. Cultura Neamului Românesc, 1921, in —8⁰, 311 p.

[11]) Bucureşti, Tip Cultura Neamului Românesc, 1922, in —8⁰, 143 p.

[12]) Bucureşti, Tip. Cultura Neamului Românesc, 1922, in —8⁰, 127 p.

[13]) Bucureşti, Tip. Cultura Neamului Românesc, 1920—1922, in —8⁰,

Dar sintezele regionale, sau înglobând priviri atot cuprinzătoare asupra instituțiilor și stărilor sociale — fără să mai vorbim despre acea *Istorie a literaturilor romanice în desvoltarea și legăturile lor*, care a uimit pe mulți[14]) — au constituit numai o parte din materialul ce stă la baza operei grandioase. Incă din tinerețe a adunat informații pentru *cruciate*, publicându-le în șase volume ponderoase, de peste 2500 pagini, sub titlul: *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades aux XV-e siècle*[15]), cu ajutorul cărora a putut ieși apoi, mai târziu, *Brève histoire des croisades*[16]). Imperiul *bizantin* are în N. Iorga pe unul din cea mai proeminentă autoritate, cu trecutul sintetizat în câteva volume, în două limbi, engleză și franceză: *The Byzantine empire*[17]) și apoi *Histoire de la vie byzantine*[18]), iar înainte de sfârșitu-i năsprasnic alte două volume întitulate: *Études byzantines*[19]). In ce privește istoria imperiului *turcesc*, cele cinci volume publicate în limba germană: *Geschichte des osmanischen Reiches*[20]), constitue până azi cea mai bună povestire a trecutului acestui imperiu, întrecând cu mult ca informație și ca expunere pe ceilalți trei autori anteriori: Dimitrie Cantemir, Hammer și Zinkeisen. Dacă mai adăugăm la aceste opere și privirea asupra trecutului frământat al popoarelor *balcanice*, strâns mai întâi într'o carte scrisă în limba română: *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*[21]), tălmăcită, apoi, cu unele completări în limba franceză: *Histoire des États balcaniques à l'époque moderne*[22]), ieșită în ediția a doua la 1925[23]), numai atunci ne putem face o icoană, vagă măcar, asupra unei munci imense într'un domeniu atât de dificil de stăpânit, cum e istoria universală.

---

3 vol. (Vol. I, Evul mediu; Vol. II, Epoca modernă; Vol. III, Epoca contemporana).

14) Apărută în trei volume. București, Academia Română, 1920, in —8⁰, 3 vol. de aproape 1200 pagini.

15) Paris-București, E. Leroux — Academia Română, 1899 1916, in —8⁰, 6 vol.

16) Paris, J. Gamber, 1924, in —8⁰, XIX+195 p.

17) London, Colston and Co. Limited Printers Edinburg, 1907, in —16⁰, VIII+236 p.

18) Bucarest, Tip. Datina-Văleni, 1934, in —8⁰, 3 volume de aproape 1000 pagini.

19) București, Tip. Datina-Văleni, 1939, in —8⁰, 354 p. (I); 451 p. (II).

20) Gotha, Fr. A. Perthes, 1908—1913, in —8⁰, 5 vol. de 2658 p.

21) Vălenii-de-Munte, Tip. „Neamul Românesc", 1913, in —8⁰, IV+413 p.

22) Bucarest, C. Sfetea, 1914, in —8⁰, 496 p.

23) *Histoire des États balcaniques jusqu'à 1924.* Paris, J. Gamber, 1925, in —8⁰, 575 p.

In ultimii ani ai vieţii, când experienţa batrâneţii duce în mod firesc spre sintetizarea muncii rasfirate pâna atunci, a încercat şi a reuşit să încadreze pe Români în liniile mari ale istoriei universale — ceea ce nu mai facuse nimeni dintre istoricii noştri până la el prin cele trei volume de peste 600 pagini, întitulate: *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, apărute în 1935—1936[24]).

Istoria Românilor a format, dealtfel, preocuparea de capetenie a activităţii lui ştiinţifice, deşi catedra pe care a ocupat-o la Bucureşti i-a rapit mult din timpul pe care l-ar fi putut consacra numai cercetarii trecutului românesc. Preponderanţa studiilor şi articolelor din acest domeniu peste 2.000 de titluri — faţa de acela al istoriei universale[25]), dovedesc cu prisosinţă încotro îl îndemnară bataile inimei. Cine a adunat şi a publicat mai multe documente — privitoare la trecutul nostru sbuciumat ca el? Cine a şters mai mult decât el praful de pe atâtea acte vechi dela Arhivele Statului, sau a cules inscripţii şi însemnari de pe la biserici, manastiri, episcopii, mitropolii, din oraşe şi din sate, de pe la particulari sau instituţii publice, româneşti sau straine? Monumentala sa colecţie de *Studii şi Documente*, tiparita în 31 de volume[26]), *Acte şi fragmente* aparute în 3 volume[27]), la cari trebue să mai adăugăm înca alte 20 volume de documente publicate sub diferite numiri, însumând un total de peste 3.500 pagini[28]), înafară de cele 5 volume considerabile din colecţia Hurmuzaki[29]) toate acestea erau dovezi grăitoare despre munca uriaşă ce-l aştepta în ogorul istoriografiei româneşti.

Dela documente şi chiar concomitent cu culegerea lor pe cari ne-a învăţat cum să le publicăm printr'un studiu temeinic aparut în Prinosul Sturdza sub titlul: *Despre adunarea şi tiparirea isvoarelor relative la istoria Românilor* (e vorba şi de cronici)[30]) a fost firească trecerea la monografii şi la alte studii de detaliu şi apoi la sintezele-i cunoscute, culminând în grandioasa *Istorie a Românilor* apărută în 10 volume.

Dintre monografii amintim în treacăt *Istoria lui Ştefan cel Mare*[31])

---

24) Bucarest, Institut d'Études byzantines, in —8⁰, 203 p. (I); 219 p. (II); 199 p. (III).

25) Cf. mai sus.

26) Aparută între 1901 şi 1916.

27) Bucureşti, Imprimeria Statului, 1895—1897, in —8⁰, 400 LXI p. (I); 740+XCI p. (II); 107+V p. (III).

28) Cf. B. Theodorescu, *Bibliografia istorica*, cit., p. 62—74 şi alte pagini.

29) Volumele X, XI, XII, XIV part. 1 şi 2; XV part. 1 şi 2, cu un total de aproape 6800 pagini, in —4⁰.

30) In: Prinos lui D. A. Sturdza. Bucureşti, Socec, 1903, in 8⁰, p. 1—127.

31) Bucureşti, Minerva, 1904, in —16⁰, 374 p.

şi *Vasile Lupu ca următor al Impăraţilor de Răsărit...*[32]), din trecutul Moldovei; pentru Ţara-Românească numărul lor este mult mai mare, din care spicuim: *Istoria lui Mihai Viteazul*[33]), apoi *Un biruitor: Radu-Vodă Şerban*[34]), iar la împlinirea a 200 ani dela moartea unui voevod stralucit: *Viaţa şi domnia lui Constantin Vodă Brâncoveanu*[35]), nefiind uitat — cu ocazia comemorării din 1921 — nici Domnul Tudor: *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*[36]). Din veacul al XIX-lea singur Barbu Ştirbei s'a învrednicit de o mare monografie: *Viaţa şi domnia lui Barbu Dimitrie Ştirbei, Domn al Ţării-Româneşti, 1849—1856*[37]).

La aniversarea de 50 de ani dela unirea sub Cuza Vodă găsi ocazia să povestească *Unirea Principatelor, 1859*[38]), rezervând marei domnii a lui Carol I patru studii mai cuprinzătoare: *Războiul pentru independenţa României* din 1877—1878[39]), *Acţiunea militară a României. In Bulgaria cu ostaşii noştri* în 1913[40]), apoi *Politica externă a Regelui Carol I*, volum apărut în două ediţii[41]) şi în sfârşit importanta *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er, 1866—1880*, publicată sub auspiciile Ministerului de Externe al României[42]). Pentru urmaşul său, Regele Ferdinand al României-Intregite, găsim: *Războiul nostru în note zilnice*, 1916—1918, în trei volume[43]), *Regele Ferdinand I*, cu prilejul încoronării[44]) şi *Regina Maria*, cu acelaş prilej[45]).

---

[32]) *Vasile Lupu ca următor al Imparaţilor de Rasărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopole şi a bisericii ortodoxe.* Bucureşti, Academia Română, 1913, in —4⁰, 30 p. (Analele Academiei Române, Mem. Secţ. Ist., Ser. II, Tom. XXXVI, Mem. 8).

[33]) Apărută în patru ediţii, cea mai veche la 1900, cea mai bună la 1935: Vol. I—II. Bucureşti, Ministerul Apărării Naţionale, 1935, in —8⁰, 301 p. (I); 231 p. (II).

[34]) Vălenii-de-Munte, Tip. „Neamul Romanesc“, 1911, in —16⁰, 39 p.

[35]) Bucureşti, Tip. „Neamul Românesc“, 1914, in —8⁰, 215 p. (fig.).

[36]) Bucureşti, Cartea Românească şi Pavel Suru, 1921, in —8⁰, XVI+423 p.

[37]) Vălenii-de-Munte, Tip. „Neamul Romănesc, 1910, in —8⁰, 302 p.

[38]) Vălenii-de-Munte, Tip. „Neamul Românesc“, 1909, in —16⁰, 120 p.

[39]) Bucureşti, Academia Română, 1927, in —8, 243 p. (12 pl.).

[40]) Ed. I, 1913; ed. II, mai bună: Bucureşti, Tip. Socec et Co., 1914, in —8⁰, 293 p.

[41]) Ed. I, 1916; ed. II, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1923, in —8⁰, 324 p.

[42]) Paris, J. Gamber, 1923, in —8⁰, XXIX+351 p.

[43]) Craiova, Ramuri, 1921—1923, in —8⁰, 380 p. (I); 384 p. (II); 364 p. (III).

[44]) Bucureşti, Cartea Românească, 1923, in —8⁰, 108 p. (6 pl).

[45]) Bucureşti, Cartea Românească, 1923, in —8⁰, 92 p. (6 pl.).

Ceeace am scos în evidenţă mai sus sunt numai spicuiri — nu tocmai uşor de făcut — din miile de publicaţii ale unei munci extraordinare.

In mintea lui, Nicolae Iorga a cuprins totdeauna pe Românii de pretutindeni. *Bucovina* robită şi desrobită s'a bucurat de câteva studii importante: *Neamul românesc în Bucovina*[46]), apoi în limba franceză *Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne, 1775—1914*, scrisă în Iaşii refugiului[47]) şi *Românismul în trecutul Bucovinei*[48]), reeditându-se aci primul studiu, împreună cu altele noi.

Basarabia, cu trecutul ei chinuit sub un duşman hrăpăreţ, l-a îndemnat de multe ori să ia condeiul şi s'o apere. *Neamul românesc în Basarabia*, pe care l-a cercetat învingând atâtea riscuri[49]), *Basarabia noastra*, scrisă cu ocazia împlinirii a 100 de ani dela răpire[50]), *La vérité sur le passé et le présent de la Bessarabie*, tipărită în 1922, reeditată în 1931 şi apărută în a 3-a ediţie în 1940 cu ocazia răpirii a doua[51]), constitue tot atâtea pledoarii pentru dreptatea românească. O singură dată s'a ocupat de un colţişor al Basarabiei, fără pumnii strânşi, dându-ne una din cele mai temeinice monografii din câte a scris: *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*, premiată de Academia Română în 1899[52]).

Dobrogei i-a consacrat, deasemenea, un studiu mai important, apărut întâi în limba franceză: *Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea* şi apoi în limba română[53]), şi în sfârşit Românilor din *Peninsula Balcanică*, tot în aceste două limbi: *Histoire des Roumains de la Péninsule des Balcans*, scoasă de sub teasc cu ocazia tratativelor de pace din 1919[54]).

Istoria Transilvaniei i-a prins atenţia şi condeiul mai mult, din trecutul provinciilor robite. Totuşi e o disproporţie mare între studiile şi articolele privitoare la Principatele libere şi cele privitoare la Principatul

---

[46]) Bucureşti, Minerva, 1905, in —16⁰, 254 p.

[47]) Iassy, Imprimerie de l'État, 1917, in —8⁰, 125 p., reeditată la 1931.

[48]) Bucureşti, Tip. Datina-Văleni, 1938, in —16⁰, 426 p.

[49]) Bucureşti, Socec et Co., 1905, in —16⁰, 239 p.

[50]) Vălenii-de-Munte, Tip. „Neamul Românesc", 1912, in —8⁰, 178 p. (Studii şi Documente, vol. XXIV).

[51]) Ed. din 1940: Bucarest, Impr. Datina-Văleni, in —16⁰, 77 p.

[52]) Bucureşti, Academia Română, 1899, in —8⁰, 419 p.

[53]) Jassy, Tip. Statului, 1917, in —8⁰, 91 p.; Traducerea românească făcută de Prof. C. Brătescu se chiamă: *Drepturi naţionale şi politice în Dobrogea*. Bucureşti, Fundaţia Cult. Mihai I, 1928, in —16⁰, 73 p.

[54]) Bucureşti, Tip. Cultura Neamului Românesc, 1919, in —8⁰, 69 p. (1 carte); Ed. românească: *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*. Bucureşti, Tip Cultura Neamului Romnâesc, 1919, in —8⁰, 75 p. (1 hartă).

Transilvaniei. Dintr'o frază polemică, ce a adresat unui istoric de dincoace de Carpaţi, ar reieşi că importanţa unei provincii nu se măsoară cu numărul chilometrilor ei pătraţi. De sigur, importanţa Transilvaniei nu trebue apreciată după extinderea geografică, ci după rolul pe care l-a avut şi-l are în primordialitatea atâtor instituţii politice şi culturale din trecutul nostru.

Dela *Sate şi preoţi din Ardeal*[55]) a lui N. Iorga, până la *Realităţi istorice în Voevodatul Transilvaniei în sec. XII—XVI*[56]), sau *Cronicari şi istorici români din Transilvania*[57]) — de exemplu — ale d-lui I. Lupaş e o distanţă foarte mare, nu numai în timp[58]), ci şi în concepţia fundamental schimbată de a privi semnificaţia istorică a acestei provincii. Cu toate acestea, contribuţiile marelui istoric dispărut pentru lămurirea trecutului transilvan sunt atât de numeroase — peste 250 de titluri[59]) — şi cu amănunte atât de valoroase, încât istoria Transilvaniei româneşti nu se va putea scrie încă multă vreme fără ajutorul lui.

Neamul românesc în Ardeal şi Ungaria[60]), dar mai ales *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*[61]) apărută în acelaş timp şi în limba franceză[62]), retipărită în această limbă şi în anul fatal 1940, puţin timp înainte de prăbuşirea graniţelor transilvane[63]) şi apoi *Viaţa românească în Ardeal*[64]) sunt încă cărţi de căpătâiu. Banatul n'a fost uitat nici el şi în acelaş an al

---

[55]) Bucureşti, Tip. Carol Göbl, 1902, in —16⁰, V+349 p.

[56]) Bucureşti, Impr. Naţională, 1938, in —8⁰, 88 p. (Extr. din *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, 1936—1938, VII).

[57]) Ed. II. Craiova, Scrisul Românesc, (1941), in —8⁰, XLIII+551 p. (fig.).

[58]) Prima lucrare apărută în 1902, ultimele două în 1938 şi 1941.

[59]) Cf. I. Crăciun, *Bibliografia Transilvaniei româneşti, 1916—1936*. Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1937, in —8⁰, 366 p. (Bibliotheca Bibliologica, No. 15). In decursul celor douăzeci de ani ai bibliografiei are 229 titluri.

[60]) Vol. I—II. Bucureşti, Minerva, 1906, in —16⁰, 750 p. Ed. II publicată în 1939.

[61]) Vol. I—II. Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1915, in —8⁰, 463 p. (I); XV+291 p. (II).

[62]) *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*. Vol. I—II. Bucarest, Impr. Gutenberg, 1915—1916, in —8⁰, 414 p. (I); 404 p. (II). A urmat în anul 1916 imediat ediţia a II-a.

[63]) Vol. I—II. Bucureşti, Datina-Văleni, 1940, in —16⁰, 364 p. (I); 359 p. (II).

[64]) Arad, Librăria Diecezană, 1926, in —16⁰, 287 p. (Bibl. „Semănătorul", N-rele 116—168).

prăbuşirilor s'a învrednicit de un studiu special mai mare: *Observaţii şi probleme bănăţene*[65]).

Cea din urmă carte scrisă de condeiul îmbătrânit, dar încă sprinten al lui Nicolae Iorga, e închinată tot Transilvaniei, pentru care a avut, precum se vede, până în ultimele momente ale vieţii sale laborioase un locşor deosebit în inima lui. E vorba de opera postumă, publicata de Academia Română în colecţia „Studii şi cercetări" sub titlul: *Un oraş românesc din Ardeal. Condica Haţegului, 1725—1847*[66]). Transilvania în general şi Haţegul în special nu trebue să-i uite acest ultim gând.

Puţinele studii de istoria Românilor scoase în relief mai sus — mi se pare cele mai reprezentative — şi nenumăratele cărţi şi articole nepomenite aci, au fost numai lespezi şi moloz pentru cele câteva sinteze scrise la diferite etape, până ce a ajuns la sinteza sintezelor, la cântarea cântărilor, încheiată cu un an înainte de moarte.

Străinii, când au voit să aibă la timpul său o istorie bună despre Români — ţinută la nivelul ştiinţific european — s'au adresat tânărului istoric român, care le-a dat, în colecţia fostului său profesor Lamprecht dela Leipzig, acea *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*[67]), care a servit ca izvor de informaţie pentru străini până la Unire[68]). Tot în 1905 a apărut şi *Istoria Românilor în chipuri şi icoane*, o sinteză interesantă, cu expunerea fragmentată în capitole diverse, total independente[69]). Ceea ce a publicat la 1919 în „Weltgeschichte" a lui Helmolt sub titlul *Die Rumänen*[70]), a fost un triumf al romanităţii faţă de alte popoare vecine, cari au prezentat trecutul nostru, de câte ori au avut ocazia, într'o lumină defavorabilă nouă.

Celelalte sinteze, scrise în anii plini de încredere ai începutului României, visată de mult şi realizată în sfârşit, ca *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, apărută în 1920 în limba franceză[71]) şi apoi rând pe

[65]) Bucureşti, M. O. Impr. Naţională, 1940, in —8°, 120 p. (Academia Română, Studii şi cercetări, XL).

[66]) Bucureşti, M. O. Impr. Naţională, 1941, in —8°, 131 p. (9 pl.). Academia Română, Studii şi cercetări, XLIX).

[67]) Vol. I—II. Gotha, Fr. A. Perthes, 1905, in —8°, XIV+402 p. (I); XIII+541 p. (II).

[68]) Tradusă mai târziu şi în limba română de Otilia Enache Ionescu: *Istoria poporului românesc*. Vol. I—III şi IV, partea 1 şi 2. Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1922—1928, in —8°, 5 vol.

[69]) Vol. I—III. Bucureşti, Minerva, 1905—1906, in —16°, 224 p. (I); 240 p. (II); 263 p. (III).

[70]) In vol. IV. Leipzig, 1919, p. 396—432.

[71]) Paris, J. Gamber, 1920, in —8°, 289+XVIII p.

rând în limbile: engleză, italiană şi germană[72]) şi *Istoria Românilor prin călători*[73]), au constituit şi ele numai puntea de trecere spre opera majestoasă: *Istoria Românilor*, cheia de boltă a unei activităţi de cincizeci de ani în ogorul istoriografiei naţionale.

Istoria Românilor, ieşită de sub teascurile dela Vălenii-de-Munte în 10 volume mari[74]), iar în limba franceză numai primele 4 volume[75]), ar fi greu de cetit — zic unii. Da, într'adevăr, ea a fost scrisă numai pentru cei cari *cunosc* istoria Românilor, nu pentru oricine. Se spune că Isus Mântuitorul s'a arătat în toată strălucirea lui dumnezeiască pe muntele Taborului numai câtorva ucenici aleşi: trei la număr, cari apoi au propovăduit mulţimilor minunea văzută. E plină această sinteză de atâtea interpretări noi, de atâta material neaşteptat şi de sugestii geniale, încât e destul dacă se gasesc trei, sau treizeci, cari să aibă priceperea s'o înţeleagă. In orice caz la un an după apariţia ultimului volum, sinteza lui Iorga nu se mai găsea în librarii şi socotesc ca o favoare deosebită că o mare librărie din Capitală mi-a putut completa colecţia, după doi ani şi jumătate de aşteptări.

Concepţia de bază a sintezei lui Nicolae Iorga? Unitatea neamului, întâi de toate, trecutul *tuturor* Românilor, al întregei „romanităţi orientale" — cum precizează şi în titlul ediţiei franceze —, factorii culturali, politici, personali şi geografici subordonându-se şi reliefându-se dela caz la caz în acest cadru. Fiecărui volum în parte i-a dat apoi un frontispiciu sugestiv, un titlu, care sintetizează o epocă, frontispicii cari vor rămânea: Vol. I, part. 1, se chiamă *Strămoşii*, cari sunt Dacii, iar partea 2-a: *Sigilul Romei*, adus de Romanii invadatori şi cuceritori. Vol. II cuprinde pe *Oamenii pământului*, acea viaţă rurală a Evului mediu românesc, care n'a putut fi schimbată şi nici clintită din loc de năvălirile barbare; vol. III vorbeşte despre *Ctitori*, adică despre formarea primelor organizaţii politice independente, cuprinzând alături de întemeietori şi pe Mircea cel Bătrân şi pe Alexandru cel Bun.

Vol. IV ne arată pe *Cavalerii*, luptând cu Semi-luna: un Dan-Vodă cel Viteaz, scos în evidenţă în adevărata-i importanţă istorică mai întâi şi mai pregnant aci, apoi un Ioan Huniade, un Ştefan cel Mare, „apărător al Răsăritului creştin", şi urmaşii acestuia, mai ales Petru Rareş, stăpâ-

---

[72]) In 1925, respectiv 1928 şi 1929.

[73]) Vol. I—III. Bucureşti, Tip. Cultura Neamului Românesc, 1920—1922, in —8⁰, 287 p. (I); 251 p. (II); 271 p. (III).

[74]) De fapt 11, vol. I având două parţi, fiecare de dimensiunile oricărui alt volum. Bucureşti, Tip. Datina-Vălenii 1936—1939, in —8⁰, 11 vol. de aproape 4400 pagini.

[75]) *Histoire des Roumains et de la romanité orientale.* Bucarest, Académie Roumaine, 1937, in —8⁰, 4 (5) volume.

nitor şi asupra unei părţi importante din Transilvania; vol. V e al *Vitejilor*, al lui Mihai Viteazul întâi de toate, reprezentând „vitejia românească în noua cruciată", dar şi al lui Ioan Vodă cel Cumplit şi al lui Radu Şerban, „biruitorul" în două rânduri la Braşov, iar vol. VI e al *Monarhilor*, al monarhiei în sens „bizantin" a lui Vasile Lupu şi mai puţin a lui Matei Basarab, al monarhiei în sens „oriental", a lui Duca Vodă şi al monarhiei în sens „cultural" a lui Constantin Brâncoveanu.

In vol. VII e vorba despre *Reformatori*, despre Mavrocordaţii epocei fanariote în Principate şi despre: reformele „filosofice" ale lui Iosif al II-lea în Transilvania şi cărturăreşti-filosofice ale unor cărturari de seamă (Chesarie de Râmnic) dincolo de munţi. *Revoluţionarii* din vol. VIII sunt: Horia în Transilvania şi Tudor Vladimirescu în Ţara-Românească, urmărindu-se şi consecinţele acestor revoluţii; *Unificatorii* din vol. IX sunt toţi pregătitorii unirii dela 1859, desăvârşită prin alegerea dublă a lui Cuza, urmată de o luptă grea diplomatică pentru a fi recunoscută.

Ultimul volum, al X-lea, e întitulat *Intregitorii*, închinat acelora cari ne-au adus România independentă, Dobrogea şi România mărită în granitele ei fireşti.

Desigur pentru această sinteză au trebuit să fie explorate şi domeniile vecine cu istoria Românilor. Intr'adevăr nu există ramură a vieţii româneşti, al cărei trecut să nu-l fi ispitit şi din această ispită să nu răsară lucrari importante, unele încă unice până acum. Biserica şi şcoala, armata, arta şi muzica, comerţul şi industria, dreptul, medicina şi farmacia, presa, folklorul, etc., toate au găsit în el pe istoricul înţelegător şi lamuritor al veacurilor scurse. A insista chiar şi numai în treacăt asupra acestor materii înrudite cu istoria naţională — studiate şi interpretate de N. Iorga ar fi să mai analizăm încă foarte multe lucrări. O vor face, poate, alţii, pentru fiecare ramură în parte. Amintim doar *Istoria literaturii române*, careia el i-a croit mai întâi liniile largi, arhitecturale[76]), dela cari au plecat până acum atâţia inşi şi vor mai pleca încă mulţi, adăugând amănunte, fara sa poată atinge soliditatea edificiului măreţ.

Nu mai trebuia mult până să împlinească 70 de ani. Soartea a voit însă, ca el să treacă în istorie altfel, de cum trec oamenii de obicei. In noaptea de 27 spre 28 Noemvrie 1940 a fost gasit într'un şanţ din apropierea satului Strejnic-Prahova, cu capul şi degetele sfarâmate de gloanţe: crerii cu care a gândit şi mânile cu care a muncit pentru ridicarea neamului său!

Legenda spune că ar fi fost Români aceia, cari l-au trecut în rândul mucenicilor, precum în revoluţia dela 1789 ar fi fost Francezi aceia, cari

---

[76]) In prima ediţie a apărut în 5 volume de aproape 2500 pagini. Au urmat apoi alte ediţii, cărora li s'a adaus în ultimul timp şi *Istoria literaturii româneşti contemporane*, până la 1934 inclusiv.

l-au ucis pe marele lor Lavoisier. Dar legenda poate să şi greşească uneori, în orice caz ar fi umilitor să nu greşească în cazul nostru, românesc...

I. Crăciun

TEODOR V. PĂCAŢEANU
1852—1941

In ziua de 11 Februarie 1941 s'a stins la Cluj ziaristul şi istoricul T. V. Păcaţeanu. Nascut la 28 Nov. 1852 în comuna Ususău lângă Lipova, instrucţia primară şi-a însuşit-o dela tatal său, învăţătorul Vasile Păcăţeanu, în comuna Ohaba sârbească, apoi a urmat cursurile secundare la gimnaziul din Lugoj şi la liceul minoriţilor din Arad. Ne mai având posibilitatea să faca studii universitare, a intrat în administraţie, funcţionând timp de şapte ani ca notar în comuna Jadani, jud. Timiş, după care a părăsit vieaţa de slujbaş, dedicându-se publicisticei.

La vârsta de 20 de ani începe să colaboreze la revistele *„Familia"* din Oradea, a lui Iosif Vulcan, apoi la *„Amicul Familiei"* din Gherla, la *„Aurora"* din Bucovina şi la *„Foaia Literara"* din Braşov. După o neisbutită încercare poetică — volumul *Flori de Toamnă* apărută la 1882 — părăseşte versificaţia şi se afirmă ca un tot mai apreciat gazetar politic. In aceasta calitate colaborează asiduu la *Luminătorul* şi mai cu seamă la *Dreptatea* din Timişoara, unde întemeiază o gazetă săptămânală *Timişana* (1885), care anul urmator apare cu titlul schimbat de *„Gazeta Poporului"*. Dela Timişoara vine la Sibiu ca redactor şef al ziarului de mare prestigiu politic *Tribuna*, apoi ca redactor şef şi în urmă director al ziarului fondat de mitropolitul Şaguna, *Telegraful Român*, în redacţia căruia activează timp de 17 ani (1900—1917).

Prin chemarea sa succesivă în fruntea celor două mari ziare cari apăreau în centrul politic al Românilor din Transilvania, T. V. P. se impunea ca un veritabil şi talentat luptător al scrisului cotidian, cu o temeinică pregatire profesională. Şi în adevăr el aducea o remarcabilă cultură juridică şi politică pe care o considera deosebit de necesară pentru intelectualii români dela sfârşitul secolului trecut, cuprinşi de marasmul sufletesc în care i-a aruncat recentele insuccese politice: condamnarea memorandiştilor şi desfiinţarea Partidului Naţional. In aceşti ani critici el publică: *„Lupta penlru drept"* după Iehring. Bucureşti, 1898; *„Scopul în drept"*, după Iehring. Bucureşti, 1898; *„Principiile politicei"*, după Holzendorf. Sibiu, 1899; *„Libertatea"*, după Stuart Mill. Sibiu, 1899 şi *„Istoria Politicei"*, tradusă după Pollock. Sibiu 1900, tot atâtea lucrări menite a da intelectualilor români orientarea ştiinţifică necesară în domeniul politicei în general şi de a stârni din nou pasiunea de luptă pentru drepturile şi libertatea poporului român subjugat.

Concomitent el strânge materialul istoric pentru monumentala sa lucrare *„Cartea de Aur,* sau luptele politice ale Românilor din Transilvania şi Ungaria“, al cărui prim volum vede lumina tiparului la 1902. Apariţia acestei lucrări, în care discursul rostit de Simeon Bărnuţiu la 3/15 Maiu 1848 avea semnificaţia unei nouă chemări la luptă împotriva regimului maghiar, a constituit un adevărat act revoluţionar. Importanţa lui a fost îndată sesizată de justiţia maghiară, cre a confiscat toate exemplarele carţii dela tipografie, biblioteci şi particulari, iar autorul ei a fost târît în faţa instanţelor judecătoreşti. In rechizitoriul său împotriva Cărţii de Aur şi a autorului ei, procurorul spunea că felul cum acuzatul a editat documentele din volumul încriminat „sublinierile suspecte făcute în textul lor, aprecierile şi comentariile asupra unora din ele, arată că acuzatul urmăreşte o tendinţă, un anume scop cu publicaţiunea sa. Şi scopul acesta nu poate fi altul decât *pregătirea terenului pentru unirea Transilvaniei cu România*“. Drept urmare, T. V. P. fu condamnat la 8 luni temniţă de Stat şi amenda de 500 coroane aur.

Pentru autorul Cărţii de Aur n'a fost nici prima nici ultima condamnare. Mai avusese procese de presă pentru două articole publicate în *Tribuna* şi mai târziu pentru alte patru articole din *Telegraful Român,* însumând condamnări totale de 18 luni temniţă de stat şi amendă de 2000 coroane aur.

Cu toate condamnările suferite T. V. P. şi-a continuat opera. La 1904 apare vol. II al Cărţii de Aur, apoi până la 1913 succesiv alte cinci volume, iar în 1915 publică ultimul volum, VIII, cu care încheie activitatea politică a Românilor din Transilvania şi Ungaria până la 1910.

Tipărindu-o pe cheltuială proprie — nu se aflase instituţie care să-şi asume sarcina editării acestei opere— autorul, pe lângă lunile de temniţa şi amenda la care fu condamnat, mai rămăsese şi cu un deficit din vânzare de 6000 coroane aur, sacrificiu mare pentru om sărac. Recompensa o primi dela Academia Română care i-a premiat volumele I—II cu suma de 1300 lei din Premiul Adamachi (1904), iar la 1929, în urma stăruinţelor membrilor I. Lupaş raportor, şi Andrei Rădulescu, i-a acordat pentru vol. VIII premiul Dr. A. Cosma de 100.000 lei.

Apreciind opera, raportorul spunea cu acest prilej: „...monumentala colecţie *Cartea de Aur...* cuprinde în 8 volume... un material preţios şi de neapărată necesitate pentru oricine doreşte să cunoască în amănunte silinţele desfăşurate de către Românii transilvani şi bănăţeni, mai ales în cele din urmă două veacuri, pentru salvarea fiinţei lor etnice şi pentru afirmarea drepturilor naţionale-politice în luptele necurmate împotriva cârmuitorilor străini... Cartea nu cuprinde numai materialul informativ şi documentar, ci dă în fruntea fiecărui capitol mai mare şi câte o expunere introductivă, zugrăvind cu laudabilă obiectivitate icoana timpului, la a cărui cunoaştere amănunţită are menirea să contribue materialul adunat cu atâta stăruinţă şi sacrificiu“.

Prin publicarea şi premierea acestei vaste lucrări T. V. P. fu consacrat ca istoric. O merita din plin, fiindcă autorul Cărţii de Aur dăduse dovada unei temeinice pregătiri şi mai cu seamă a unei remarcabile intuiţii istorice în lucrarea sa *„Istoriografi vechi, — istoriografi noi.* Studiu critic în chestia vechei Mitropolii ortodoxe române din Ardeal. Sibiu, 1904; continuând cercetările sale istorice în lucrări ca: *„Cum a fost prins Horia şi Cloşca“* (Rev. Transilvania, 1921); *„Jertfele Românilor din Ardeal, Banat, Crişana, Sătmar şi Maramureş aduse în războiul mondial din anii 1914—1918.* (Biblioteca Astra, Nr. 7 din 1923); *„Avram Iancu apărătorul Munţilor Apuseni“* (Rev. Transilvania, 1924); *„Colibaşii în pasul Branului* (Rev. Transilvania, 1925); *„Contribuţiuni la istoria Românilor ardeleni în secolul XVIII“* (Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj, vol. III); *„Documente istorice din anii 1848—1849, un ordin al lui Avram Iancu şi proclamaţia Românilor kossuthişti din Ardeal“* (Rev. Transilvania, 1926); *„Pronunciamentul dela Blaj“; „Activitatea Românilor în Senatul imperial austriac din anul 1860“; Un memorand a lui Şaguna“* (Rev. Transilvania, 1928); *„Două alegeri de mitropolit în Sibiu“* (Rev. Transilvania, 1929) precum şi alte studii istorice rămase în manuscris.

Pentru activitatea sa ştiinţifica, T. P. V. a fost distins cu demnitatea de *preşedinte al Secţiunii istorice a „Asociaţiunei* — demnitate pe care purtat-o timp de trei decenii (1911—1941).

Totuşi în ultimele două decenii el n'a participat la şedinţele Secţiunii. Nu o făcea din lipsă de interes pentru activitatea instituţiei sau pentru studiile istorice. Dimpotrivă, a continuat a publica scurte lucrări şi informaţii din trecutul nostru până cu câţiva ani înainte de sfârşitul vieţii. Dar un firesc simţ de modestie — care desvelea un suflet sensibil şi un caracter de elită — îl făcea să se simta stingher, prezidând academicieni şi istorici consacraţi. Această sfială — atât de rară — l-a îndemnat ca de repetate ori să-şi exprime în scrisori adresate vicepreşedintelui I. Lupaş, dorinţa de a lăsa liber scaunul presidenţial pentru a fi ocupat de alt membru mai destoinic de cât el. La propunerea vicepreşedintelui însă, Secţiunea a decis ca ţinându-se seamă de meritele D-lui T. V. P. pe terenul afirmării drepturilor noastre naţionale, ca un omagiu închinat activităţii şi jertfelor sale, să-şi păstreze demnitatea de preşedinte până la sfârşitul vieţii.

Ziarist prin vocaţie, cu o nepotolită sete de a se instrui, acest nobil exemplar de luptător politic cu condeiul, a avut o singură pasiune: aceea de a smulge pe contemporani din marasmul sufletesc în care se adânciseră, de a trezi din nou interesul pentru luptele politice, şi de a ţine în bătaia vântului steagul libertăţii şi a drepturilor noastre naţionale. Pentru afirmarea şi biruinţa acestor drepturi a luptat în coloanele ziarelor, a scris istorie şi a îndurat temniţă.

I. Moga

TEODOR BOTIŞ
1873—1940

S'a stins, după o rodnică viaţă de muncă în ogorul Neamului, al şcoalei şi al culturii româneşti, la 14 August 1940, în vârstă de 67 de ani, Iconomul-Stavrofor, Dr. Teodor Botiş. Prin moartea lui Teodor Botiş, şcoala pierde un vrednic conducător al ei, iar Crişana un neobosit cercetător al trecutului său.

Născut la 17 Noemvrie 1873 în comuna Valea-Neagră Criş, jud. Bihor, din părinţi ţărani, Gavrilă şi Ioana, Teodor Botiş, încă în casa părintească a prins dragostea de învăţătură, dragoste ce-i va creşte cu cât va înainta şi el în vârstă. De aceea, îndata după terminarea studiilor primare în satul său natal şi la călugării minoriţi din Şimleul-Silvaniei, este daruit cu o bursă din „Fondul Nicolae Jiga", pentru a-şi putea continua studiile secundare la călugării catolici premonstratensi din Oradea Mare.

Frământările de care erau cuprinşi conducătorii Românilor din Transilvania în timpul acţiunii memorandiste, nu au putut lăsa nepasatori nici pe tinerii mai răsăriţi ce se găseau pe băncile şcoalei. Vreo manifestaţie de solidaritate cu cei ce luptau pentru drepturile şi progresul Neamului, îi aduce lui Teodor Botiş şi altor trei colegi ai săi, eliminarea, pe când era în clasa VII-a, din liceul catolic unguresc, fapt ce-l determina sa sfârşească ultima clasă la liceul de stat din Sibiu, unde, în Iunie 1894, îşi trece şi examenul de bacalaureat.

După trecerea bacalaureatului, este primit ca bursier al Institutului teologic ortodox din Arad, bucurându-se de preţuirea mitropolitului de atunci, Ioan Meţianu, căruia nu i-au fost necunoscute calitaţile pedagogice — blândeţea şi bunătatea sufletească — precum nici vastele cunoştinţe din domeniul culturii, ale lui Teodor Botiş. Datorită acestora, mitropolitul îl trimite ca prefect de studii pentru copiii lui Eugen Mocioni, Petru şi Alexandru, la moşia acestuia din com. Căpâlnaş, jud. Severin, unde rămâne până în anul 1897—98, făcându-şi paralel şi studiile teologice. Am remarcat acest fapt din viaţa lui deoarece de el se leagă una din cele mai importante opere istorice ale lui T. B., după cum se va vedea mai departe. In 1898 e trimis, tot ca bursier al Eparhiei Aradului, pentru completarea studiilor, la Facultatea teologică din Cernăuţi, unde, în 1900 obţine diploma de doctor în teologie.

Indată după aceea, în August 1900, e numit profesor la Institutul al cărui elev fusese numai cu doi ani în urmă şi prefect al internatului Şcolii normale din localitate. Prin cunoştinţele sale vaste, prin simţul său pedagogic, dar mai ales prin blândeţea care a format imaginea de sinteză a vieţii sale, cum spunea I. P. S. Andrei în cuvântarea funebră[1]), T. Botiş,

---

[1]) *Biserica şi Şcoala*, Arad, 1940, Nr. 35.

s'a impus repede în faţa colegilor şi s'a încadrat organic în viaţa elevilor săi, putând fi astfel, un bun educator de suflete, educând mai ales prin pilda vieţii sale. Blândeţea sufletească a lui T. Botiş era o moştenire adusă din armoniosul cadru al naturii şi din tihnita viaţă de buni creştini a părinţilor sai. Din prisosul sufletului său bogat, a ştiut împărtăşi elevilor cele mai bogate şi înalte învăţăminte de teologie, de dogmatică, de morală, română, pedagogie, psihologie, istorie, geografie, etc., timp de 38 de ani.

Datorită acestor vaste şi serioase cunoştinţe, colegii săi îl însărcinează cu publicarea, împreună cu tânărul şi vrednicul său coleg, Avram Sădeanu, la 1912, a unui studiu despre *Şcoala Normală din Arad;* îl onorează, imediat după potolirea furtunei stârnite de războiul mondial trecut, cu cea mai mare distincţie, alegându-l director al Institutului teologic, ca urmaş al neobositului Roman Ciorogariu, pentruca la 1926, când Institutul e înălţat la gradul de Teologie, să devină rectorul acesteia, demnitate ce o va deţine timp de 20 de ani, până la pensionarea lui.

Prisosul sufletului său bogat nu şi l-a irosit Teodor Botiş numai în activitatea-i oşclară, ci, din bogăţia lui, s'au împărtăşit diferite societăţi culturale-bisericeşti, diferite ziare şi reviste de acelaş caracter. Astfel ca membru în Consistorioul Eparhial din Arad, ca deputat în Adunarea Eparhială, ca membru în Comisiunea de examinare a candidaţilor la preoţie, ca primul preşedinte al Asociaţiei profesorilor secundari, secţia Arad, ca primul preşedinte al „Astrei", secţia Arad şi membru pe viaţă a nemuritoarei „Asociaţiuni", precum şi ca senator în legislaţiunea din 1931—32, T. Botiş, a muncit cu pricepere şi devotament pe teren bisericesc, naţional şi cultural. Colaborarea, decenii întregi, la *Românul* din Arad, la *Biserica şi Şcoala* din aceeaşi localitate, al cărei redactor a fost timp de 4 ani, la *Revista Teologică* din Sibiu, la *Calendarele Episcopiei* din Arad, etc., a îmbogăţit coloanele acestora cu învăţăminte ţi cunoştinţe de un real folos.

Preocupările de predilecţie ale lui T. Botiş, se pare, a fi fost însă, studiile din domeniul istoriei. In acest câmp a dat opere de o deosebită valoare. După schiţa prezentată la 1912, în colaborare cu Avram Sădeanu, din însărcinarea consiliului profesoral, asupra *Celor dintâi ani din trecutul şi viaţa preparandiei greco-ortodoxe române din Arad,* cu ocazia centenarului Şcolii[1]), T. Botiş, murindu-i, pe frontul galiţian, preţiosul colaborator, a continuat şi a desvoltat singur această schiţă, dând, după zece ani, una dintre cele mai bune monografii apărute în istoriografia română asupra unei şcoli: *Istoria Şcoalei Normale şi a Institutului Teologic român orto-*

[1]) *Anuarul Institutului pedagogic-teologic ortodox român din Arad,* pe 1911—1912. Arad, 1912, p. 3—150.

dox din Arad[2]. Vrednicia, priceperea şi munca pe care autorul a dovedit-o cu ocazia alcătuirii acestei monografii, ce poate sta cu onoare alaturi de cea a lui Andrei Bârseanu asupra şcoalelor române braşovene[3]) şi de cea asupra şcoalelor năsăudene alcătuită de N. Drăgan în colaborare cu V. Şotropa[4]), a fost răsplătită de Academia Română cu un premiu, după cum fusese, cu 22 de ani în urmă, răsplătită a profesorului braşovean.

Timpul cât a stat T. Botiş ca prefect de studii al copiilor lui Eugen Mocioni, i-a folosit foarte mult, atât lui cât şi culturii româneşti. Legaturile „sufleteşti şi de prietenie" create între el şi între unii dintre membrii familiei Mocioni, l-au făcut să se simtă „moralmente obligat" să contribue şi el cu ce a ştiut şi cu ce a putut — după cum spune singur — la iniţiativa bănăţeanului Dr. G. Dobrin, de a scrie o monografie a acestei ilustre familii. Din cele aproape 500 de pagini câte are *Monografia familiei Mocioni*[5]), rezultă că Botiş a ştiut mult şi a putut tot atât de mult, dând literaturii istorice române, în domeniul monografiei familiare, o operă la înălţimea celeia dată, în urmă cu 16 ani, în domeniul monografiei şcolare. Academia română şi-a spus din nou cuvântul asupra valorii ultimei opere a lui T. Botiş, consacrându-i un nou premiu autorului. Prin aceste opere Iconomul-Stavrofor, T. B. a lăsat amintire neperitoare în istoriografia transilvană.

Intru amintirea aceluia ce a fost director şi rector al Teologiei din Arad timp de 20 de ani, s'a înfiinţat o fundaţiune „pentru ajutorarea copiilor săraci", pentru propăşirea căreia, vrednica sa soţie, scriitoarea-poetă arădană, Maria n. Ciobanu, îşi consacră restul vieţii sale.

Şt. Pascu

---

[2]) Arad, Ed. Consistoriului, 1923.

[3]) A. Bârseanu, *Istoria şcoalelor centrale române greco-ortodoxe din Braşov.* Braşov, 1902.

[4]) Drăgan N. şi V. Şotropa, *Istoria şcoalelor năsăudene.* Năsăud, 1913.

[5]) Bucureşti, 1939.

TABLA NUMELOR

A.

B.

E

F.

G.

M

Q.

R.

S.

Ș.

Ţ.

U.

V.

W.

X.

Z.

Comunicări făcute în ședințele Institutului de Istorie Națională din Cluj-Sibiu în colaborare cu Secțiunea Istorică a „Asociațiunnii" în anii 1939—1942

Cluj.

1) 15.III. 1939. *Șt. Pascu,* Alexandru Bătrâneanu și rolul lui în revoluția din 1848. — Din bogatul material referitor la revoluția din 1848 se întregește viața și rolul tribunului din această revoluție. Al. Batrâneanu a fost spânzurat de Ungurii lui Kossuth la 20. X. 1848, în hotarul dintre Cluj și Someșeni.

2) 26. IV. 1939. *I. Lupaș,* Un martir al Sașilor din Transilvania: Ștefan Ludwig Roth. Se evidențiază lupta pe teren național a pastorului Șt. L. Roth pentru care a fost împușcat de Ungurii lui Kossuth, în Cluj, la 11. III. 1849.

3) 26. IV. 1939, *I. Crăciun,* Pomenirea Patriarhului Miron Cristea. Se înfățișează esențialul din bogata și importanta activitate pe teren național, cultural și bisericesc a primului Patriarh al României.

4) 14. XII. 1939. *I .Lupaș,* Augustin Bunea, cuvânt comemorativ. Contribuțiunea însemnată a lui A. Bunea la progresul vieții naționale-culturale a Românilor din Transilvania și mai ales activitatea istorică a acestuia, sunt prezentate așa după cum merită canonicul blăjan.

5) 14. XII. 19939. *E. Dăianu,* Distincțiunea lui Aug. Bunea. Trăsăturile caracteristice sufletești ale lui Bunea sunt înfățișate cu multă pricepere.

6) 10. I. 1940 *Șt. Pascu,* Alexandru Papiu Ilarianu. Din viața frământată a lui Papiu Ilarianu se prezintă partea mai puțin cunoscută, în deosebi perioada cât a trăit dincolo de Carpați.

7) 7. II. 1940. *V. Motogna,* Stăpânit-au Bulgarii în Nordul Dunării? Analizând și interpretând izvoarele contemporane, ajunge la concluzia că stăpâânirea Asăneștilor s'a întins și la Nordul Dunării.

8) 7. III. 1940. *Oct. Popa,* Castelanele Făgărașului. Se trec în revistă stăpânele castelelor de pe teritoriul Făgărașului în cursul veacurilor.

Sibiu.

9) 9. X. 1941. *I. Lupaş,* Teodor V. Păcăţian. Sbuciumata dar rodnica viaţă a lui T. V. Păcăţian este înfăţişată aşa cum merita neobositul publicist şi istoric, decedat în Cluj, dupăce Transilvania a fost sfăşiată prin graniţa dela Feleac.

10) 12. XI. 1941. *D. Braharu,* Roberto Fava şi mişcarea memorandistă. Frământările Românilor transilvani în epoca Memorandului au găsit un sincer şi desinteresat sprijin în publicistul italian R. Fava a cărui activitate în publicistica română şi italiană a fost de nepreţuit folos pentru lamurirea opiniei din Italia.

11) 10. XII. 1941. *I. Moga,* Pareri ungureşti privitoare la Românii din Transilvania medievala. Combătând afirmaţiunile tendenţioase ale editorilor volumului „Documenta historiam Valachorum în Hungaria illustrantia" bazat pe realităţile istorice, se restabileşte adevărul cu privire la Românii transilvani în veacurile X—XIV.

12) 14. I. 1942. *Adrian Cristea,* Istoria unui proiect de transfer de populaţie. Se urmăreşte proiectul de transfer de populaţie în fazele lui: 1614, 1725, 1841 1917.

13) 10. II. 1942. *Mihail Dan,* Mihai Viteazul şi ţările cehe. Infaţişează rasunetul şi legaturile lui Mihai cu slavii nordici din imperiul habsburgic.

14) 4. III. 1942. *C. Daicoviciu,* Banatul în antichitate. Urmele unei civilizaţiuni proprii în colţul sud-vestic al Transilvaniei, sunt înfăţişate, începând cu epoca paleolitică, urme tot mai evidente cu cât înaintăm în timp.

15) 4. III. 1942. *Ioan I. Russu,* Graniţa etnică dintre Iliri şi Traci. Pe baza cercetărilor linguistice, istorice şi geografice se stabileşte graniţa dintre cele două mari popoare.

16) 6. V. 1942. *S. Dragomir,* Procesul de formaţiune politică al cărturarilor ardeleni între anii 1838—1848. Se înfăţişează pregătirea politică a generaţiei care a dus la ziua de 3 15 Mai 1848.

17) 20. X. 1942. *T. Bodogae,* Petru Movilă şi sinodul dela Iaşi. Se înfăţişează rolul lui P. Movila pentru apararea ortodoxiei, şi influenţa lui asupra hotărârilor sinodului dela Iaşi.

18) 9. XII. 1942. *I. Lupaş,* O încercare de maghiarizare totală a vieţii publice transilvane la 1842. — Tendinţele de maghiariazre a vieţii publice transilvane şi mai ales proiectul de lege votat în dieta dela 1842, sunt înfăţişate într'o nouă lumină, în temeiul documentelor ieşite la iveală din arhivele vieneze.
